BIBLIOTECA ALEPH

TUDOR DINU

BUCUREȘTIUL FANARIOT

* *

ISTORIE

TUDOR DINU

BUCUREȘTIUL FANARIOT

* *

HUMANITAS

Ampla cercetare a lui Tudor Dinu urmărește să reconstituie civilizația Bucureștiului de secol XVIII sub toate aspectele ei.
Primul volum al lucrării se intitula „Biserici, ceremonii, războaie". Volumul de față se apleacă asupra modului de administrare a orașului, a sistemului de asistență socială și medicală, a vieții economice (meșteșuguri, industrie, comerț), dar și asupra catastrofelor naturale ce au lovit Bucureștii. Ultimul volum al monografiei va fi dedicat vieții cotidiene și vieții mondene, învățământului, culturii și alogenilor din capitala Valahiei fanariote.

Fotografia de pe copertă:
Biserica Stavropoleos (detaliu)
fotografie de Jeni Mateescu

ISBN 978-973-50-5008-5
ISBN 978-973-50-5010-8

ISTORIE

Tudor Dinu (n. 1978) este conferențiar doctor abilitat la Universitatea din București, unde predă limba, literatura și civilizația greacă. A susținut prelegeri și conferințe ca profesor invitat la universitățile din Atena, Cipru, Berlin, Hamburg, Lund, Kiev, Brno și Plovdiv, dar și la mai multe societăți științifice din Grecia. În ultimii ani, a participat la cele mai importante congrese internaționale de studii neoelene (Granada, 2010; Nicosia, 2012; Tbilisi, 2012; Atena, 2012; Paris, 2013; Salonic, 2014; Komotini, 2015; București, 2015; Veliko Târnovo, 2016; Atena, 2017; Chios, 2017). În 2014, a fost ales secretar general al Societății Europene de Studii Neoelene. Lucrările sale dedicate unor chestiuni de filologie, istorie, civilizație greacă veche, bizantină și postbizantină, dar și elenismului din țările române au fost tipărite în România, Grecia, Cipru, Franța, Cehia, Letonia, Ucraina și Georgia. Totodată, Tudor Dinu a publicat traduceri atât din autori antici (Aristofan, Plutarh, Iamblichos, Seneca, Plinius Maior), cât și moderni (Iannis Ritsos, Nikos Engonopoulos, Andreas Embirikos, Hristos Yannaras etc.). Este fondatorul și redactorul-șef al primei reviste românești de studii neoelene, *Neograeca Bucurestiensia*. La Editura Humanitas, a publicat volumele *Mihai Viteazul, erou al eposului grec* (2008), *Dimitrie Cantemir şi Nicolae Mavrocordat – rivalităţi politice şi literare la începutul secolului XVIII* (2011), *Bucureştiul fanariot – Biserici, ceremonii, războaie* (2015).

Volumul al doilea, de față, va fi urmat de un al treilea, dedicat altor aspecte ale lumii bucureștene din epoca fanariotă (traiul de zi cu zi, viața mondenă, învățământul și cultura, comunitățile alogene).

TUDOR DINU

BUCUREȘTIUL FANARIOT

**

ADMINISTRAȚIE, MEȘTEȘUGURI, NEGOȚ

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Adresez calde mulțumiri tuturor celor care m-au ajutat la elaborarea cărții, fie punându-mi la dispoziție materiale bibliografice sau fotografice, fie făcându-mi sugestii în vederea ameliorării textului scris, fie invitându-mă să prezint rezultatele parțiale ale cercetării în cadrul unor universități străine, unde am avut parte de un schimb rodnic de idei (prof. dr. Minas Al. Alexiadis, dr. Vasile Bălan, dr. Irina-Sanda Cajal-Marin, dr. Dimitrie Capșa, dr. Cristina Constantin, Mădălina Diaconu, prof. dr. Mihai Dinu, asist. Velicika Grozdeva, dr. Cornel Ilie, prof. dr. Luminița Munteanu, dr. Gheorghe Mănucu-Adamești eanu, col. Petre Neață, lect. dr. Cătălina Puiu, dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu, prof. dr. Stoina Poromanska, dr. Andreea Ștefan, prof. dr. Manolis Varvounis, conf. dr. Dragoș-Gabriel Zisopol).

Volum apărut cu sprijinul financiar al:

FATROM
feed additives

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ
ΑΣΟΣΙΑΤΙΑ CULTURALĂ PROTAGORAS

Redactor: S. Skultéty
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Iuliana Glăvan
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

© HUMANITAS, 2017

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Dinu, Tudor
Bucureștiul fanariot / Tudor Dinu. – București: Humanitas, 2015-2017
2 vol.
ISBN 978-973-50-5008-5
Vol. 2: Administrație, meșteșuguri, negoț. – 2017. – Conține bibliografie.
ISBN 978-973-50-5010-8
94(498 Buc.)"1715/1821"

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021/311 23 30

Sumar

I. CATASTROFE NATURALE

Cutremurele devastatoare din 1738 şi 1802 9

Marile incendii ce au prefăcut în scrum Bucureştii (1718, 1739, 1804) 12

Bucureştii pradă urgiei apelor. Marea inundaţie din 1805 15

Pătimirile bucureştenilor la vreme de secetă (1718–1719; 1781–1784; 1794–1795) 18

„Norul mare şi gros de lăcuste care ne-a ascuns lumina soarelui". Invaziile din anii 1746–1748 şi 1779–1782 22

Geruri de pomină (1739/1740, 1779/1780, 1802/1803, 1804/1805, 1812/1813). Iarna lui Hangerliu (1798/1799) 24

„Năpraznica boală a ciumei care este lipicioasă". Lupta îndârjită a autorităţilor împotriva răspândirii molimei. Ravagiile epidemiei din vremea lui Caragea (1812–1814) 29

II. ADMINISTRAȚIA BUCUREȘTILOR

Organele administrative 52

Marele-agă „comandantul oraşului Bucureşti" 52

Vel-spătarul „zabit mahalalilor din Bucureşti" 53

Noi instituții și dregătorii cu atribuții administrative în București . . . 55

Epitropia obștirilor – coordonatoarea activității administrative și sociale din București 55

Vornicul Politiei – perceptorul general al capitalei 57

„Cinstita Comitè" a Politiei 58

Casa politiei sau Astinomia – instituție de monitorizare a imigrației 60

Asigurarea ordinii şi combaterea infracţionalităţii 62

Politica urbanistică 68

Lucrări publice. Construcţia şi întreţinerea drumurilor 70

Reglementarea circulației 79

Iluminatul public 82

Lupta împotriva incendiilor 84

Aprovizionarea cu apă potabilă a Bucureştilor 88

Lupta împotriva revărsărilor Dâmboviței, încercări de regularizare a cursului râului, măsuri în vederea asigurării unui debit minim 93

III. ASISTENȚA SOCIALĂ ȘI MEDICALĂ ÎN BUCUREȘTI

„Cutia milosteniei de obște" sau bugetul asigurărilor din epoca fanariotă 99

„Orfanotrofia, adică casa cea hrănitore de copiii cei sărmani, făr de părinți" 102

Asistența socială publică 109

Asistența socială privată 115

Opera caritabilă a Bisericii 115

Acțiunile izolate ale unor creștini evlavioși 118

Sistemul de asigurări al breslelor 118

Asistența medicală publică 120

Dohtorii, gerahii și moașele politiei 120

Spitalele bucureștene 128

Spitalul Colțea, „loc de odihnă săracilor acelora ce nu au stare și putere a se căuta pe sineși la patimele boalelor lor 128

„Nosocomionul sfântului Pantelimon", „spital de bolnavi ce ar pătimi de alte boale și de cei ce ar pătimi de boala ciumii" 134

Spitalul de la Dudești „pentru întâmplări de năprasnica boală a ciumei" 141

Filantropia „spital pentru bolnavii străini cari mai înainte era pre poduri și prin gunoae" 149

„Spitalul pentru vinovații bolnavi" 154

Spitale militare (austriece, românești, rusești) 155

Ospiciile bisericești sau mânăstirești 161

Piața liberă a asistenței medicale 163

Spițerii și spițeriile bucureștene 168

IV. VIAȚA ECONOMICĂ A BUCUREȘTILOR

Dezvoltarea meșteșugurilor urbane 177

Pâinea noastră cea de toate zilele: ocupațiile și meșteșugurile alimentare (grădinăritul, morăritul și panificația, scaunele de carne și de pește, bucătari pentru pregătirea zaiafeturilor, producția de băuturi: bragă, șerbet, salep, rachiu) 178

Trăind pe seama bietelor dobitoace: prelucrarea pieilor, a blănurilor și a seului (tăbăcarii, cavafii și alți producători de încălțăminte, șelarii, curelarii, săhăidăcarii; lumânărarii, săpunarii) 196

Croind veșmintele bucureștenilor, de la vlădică până la opincă: confecționarea și prelucrarea țesăturilor (postăvarii, abagiii, pânzarii, mătăsarii, boiangiii; croitorii, zăbunarii, șalvaragiii, ceaprăzarii, găitănarii, ibrișingiii; plăpumarii, iorgangiii) 210

Cioplind lemnul din Codrii Vlăsiei: lemnarii sau dulgherii, tâmplarii, strungarii, șindrilarii, dogarii, butarii 222
Lucrând nisipul, lutul și piatra: nisiparii, cărămidarii, olangiii, zidarii, zugravii, olarii, sticlarii 233
Muind tăria fierului. Prelucrarea metalelor de rând și a celor nobile: fierarii (covacii), căldărarii, cazangiii, lăcătușii, potcovarii; cuiungiii (argintarii, zlătarii), giuvaergiii, ceasornicarii..... 245
Breslele bucureștene: o instituție medievală în plin avânt în pragul secolului al XIX-lea 256
„Fabrici de felurimi de lucruri" spre „lauda și podoaba patriei". Dezvoltarea primelor întreprinderi manufacturiere..... 268
Începuturile industriei alimentare bucureștene. Fabricile de paste făinoase și de bere..... 271
Concurență inopinată pentru olarii bucureșteni. Fabrica de farfurii a vistierului Constantin Filipescu..... 274
Primii pași ai industriei textile bucureștene. Fabricile de tors bumbac, de postav, testemele, șaluri și ghermesituri 274
„Harturghii, adică facere de hârtie", „meșteșug de fala țării și foarte trebuincios atât politiei cu trebuința scrisorilor, cât și Bisericei cu tipăritul cărților" 286
Comerțul bucureștean între înflorire și marasm 289
De unde se aprovizionau bucureștenii: târguri permanente sau periodice – Târgul Dinlăuntru, Târgul Cucului, Târgul de Afară (Moșilor), Târgul lui Mavrogheni de la Cișmea, noile piețe de la începutul secolului al XIX-lea 292
Ce mărfuri se găseau pe piața bucureșteană. Rolul și sursa importurilor. Produsele din Imperiul Otoman, Transilvania, Imperiul Habsburgic, statele germane, Rusia, Polonia, Veneția, Franța, Anglia 302
Cu ce monedă plăteau bucureștenii (emisiuni turcești, austriece, rusești, venețiene, raguzane, franceze, olandeze, britanice). Zarafii și afacerile cu valută. Calpuzanii și falsificarea de bani. Talerul-leu – unitatea monetară de calcul..... 315
Feluriții negustori din București 323
Gelepi, sureccii și capanlâi negustorind pentru îndestularea poporului lui Mahomed 324
Lipscanii și fascinația mărfurilor germane 327
Băcanii și dughenele lor nelipsite de prin mahalalele Bucureștilor 329
Precupeții – speculanți de alimente și alte produse de primă necesitate 333

Telalii – organizatori de licitații, vânzători de vechituri și crainici publici 336
„Negustătorii bogasieri, cari vând mărfuri de mătase și de bumbac“ 338
Marchitanii – negustori veniți odată cu trupele rusești 339
Negustorimea evreiască, o pătură încă firavă 341
Comercianții armeni, confrații mai umili ai lui Manuc bei 342
Mai modeștii negustători de prin spațiul bulgar 344

Note 347
Bibliografie 409
Lista ilustrațiilor 419
Glosar 423
Indice de nume 443

I. Catastrofe naturale

(cutremure, incendii, inundații, secete,
invazii de lăcuste, geruri, epidemii de ciumă)

Cutremurele devastatoare din 1738 și 1802

ÎN AFARA DESELOR ȘI NIMICITOARELOR NĂVĂLIRI STRĂINE, locuitorii Bucureștiului au fost greu încercați în veacul fanariot și de urgiile naturii dezlănțuite. Dintre acestea, frecvente și necruțătoare au fost cutremurele de pământ cu epicentrul în Munții Vrancei, resimțite, de obicei, cu o deosebită intensitate în capitală. Astfel, sursele de epocă atestă producerea unor seisme, cu magnitudine mai mare sau mai mică, la 27 februarie 1718, 30 decembrie 1724, 31 mai 1738, 5 aprilie 1740, 11 martie 1741, 16 martie 1764, 9 aprilie 1765, 16 octombrie 1774, 19 februarie 1776, 14 iulie 1777, 18 ianuarie 1778, 18 ianuarie 1787, 26/27 martie 1790, 27/28 noiembrie 1793, 30 aprilie 1797, 14/15 martie 1798, 14 octombrie 1802, 8/9 septembrie 1804, 5 mai 1812, 23 octombrie 1812, 20 și 30 ianuarie 1813, 28 octombrie 1813, 15 august 1816, 27 mai 1819, 28 ianuarie 1821, 3 februarie 1821, 14 iulie 1821, 5 noiembrie 1821.[1]

DINTRE TOATE, CELE MAI ADÂNCI URME în conștiința colectivă le-au lăsat, atât prin intensitate, cât și prin pagube, cutremurele din anii 1738 și, respectiv, 1802. Primul a avut loc în ziua de miercuri 31 mai/11 iunie după-amiază („la trei și jumătate ziua“ după Dapontes și Toader) și a fost urmat de cel puțin două replici consistente („și la 6 ceasuri iar s-au mai cutremurat mai încet. Și la 10 ceasuri tot într-acea zi s-au cutremurat“). Mișcarea seismică a fost însoțită de dezlănțuirea unui vânt puternic („puterea grozavă a vântului“), dar și de un vuiet prelung („și au făcut pământul mare dudet“). La București, „pământul pe alocurea s-au despicat și a eșit apă cu miros de iarbă de pușcă și de pucioasă“.[2] Tot așa, în zona Buzăului, din crăpăturile produse în sol „s-a ivit apă fiartă cu nisip și au ieșit la suprafață pietre aurii, un fel de metal“. La Văleni, falia apărută în urma mișcării telurice a înghițit nu mai puțin de trei femei.[3] În aceste condiții, e lesne de închipuit panica ce a pus stăpânire pe locuitorii din București și,

în general, din Țara Românească, Moldova și Transilvania („[cutremurul] a pricinuit o groază și o teamă foarte mare tuturor"), făcându-i să-și pună singura nădejde în ajutorul divin. Așa au procedat și călugării franciscani de la mânăstirea din Mediaș, surprinși de cutremur tocmai după ce se delectaseră cu o supă („pe când abia ne sorbisem supa, [...] au început să se clatine pereții, să se miște mesele încoace și încolo, să fie zgâlțâite scaunele sau băncile prinse de perete"), călugări care, „loviți ca de trăznet, schimbându-se la față și părând mai degrabă morți decât vii", s-au apucat să spună „vreo cinci «Tatăl nostru» și «Ave»",[4] scăpând astfel vii și nevătămați. Mai puțin norocoși, bucureștenii au putut-o vedea – din câte se spune – pe Sfânta Fecioară nu venindu-le în ajutor, ci plângând cu amar („au început și o sfântă icoană, chipul prea sfintii Născătoare de Dumnezeu, a plânge până a doo zi").[5]

În capitala părăsită de Generalisima Apărătoare, „multe părți ale Curții Domnești (Curtea Veche) s-au surpat",[6] soartă împărtășită și de complexele rezidențiale ale lui Constantin Mavrocordat de la Foișor și Cotroceni („s-a ruinat clopotnița bisericei și au căzut trei coloane de la Foișor și s-au zdruncinat casele monastirei Cotroceni"). În plus, „multe bolte și ziduri ale mânăstirilor și ale caselor au crăpat; încă unile au și căzut aici în București".[7] Iar stricăciuni similare s-au înregistrat în întreaga țară („iar afară multe biserici și bolte s-au surpat de tot"), dar și pe teritoriul Imperiului Otoman sau al celui Habsburgic (de-a lungul Dunării, s-au ruinat mai multe moschei, dar și părți ale unor fortificații, în timp ce la Nicopole s-au prăbușit nu mai puțin de patru geamii; la fel în Ungaria, „s-au dărâmat multe case mari și alte construcții vechi").[8] Totuși, în amintirea populară stricăciunea prin excelență pricinuită de cutremurul din 1738 avea să fie prăbușirea turlei celei mari a mânăstirii Golia, fala cetății de scaun a Ieșilor („Și la acest cutremur au căzut și mânăstirea Golăia din Eș", „s-au cutremurat pământul foarte tare în Postul Sen Petriului într-o mercur și au căzut Golăie din Iași, let 7246", „Să să știe de când au fost cutremur mari și au cădzut turla Golăi").[9]

ÎNCĂ ȘI MAI PUTERNIC ȘI MAI DISTRUGĂTOR a fost cutremurul produs „la leat 1802, octomvrie 14, marți, în ziua de preapodomna Parascheva"[10] „pe la 8 ciasuri fără 20 minute" „numai povârnise soarele dup-amiazăzi",[11] pe care sursele îl consideră în mod unanim drept cea mai violentă mișcare telurică din istoria țărilor române („de cutremure pământul deseori a fost cercat / dar atâta de cumplite niciodată s-a-ntâmplat",[12] „un cutremur mare, care ne-au povestit și

din oameni de mai sus de câte o sută de ani că ca acesta nu s-au mai pomenit, nici părinții lor n-au pomenit").[13] Seismul nu a fost doar extrem de puternic, ci a avut și o durată îndelungată, pe care mărturiile de epocă o estimează la două („două minute de zguduiri erau să ne piardă și curând să ne arunce în infern")[14] sau chiar la „patru minuturi".[15] A fost, de asemenea, însoțit de un zgomot asurzitor („era astfel de sălbatic vuietul care venise")[16] care a generat panică în rândul oamenilor („cât să spăriiase lumea, că copaci da cu vârfurile în pământ"),[17] și le-a tulburat pe celelalte viețuitoare („chiar fiarele sălbatice poate că încremenise").[18] În urma mișcării telurice, au apărut falii de dimensiuni considerabile, care au întârziat apoi să se închidă („iar pământul pă alocurea să deșchidea cât ar încăpea un om cu calu. Și după ce au încontenatu cutremuru, au stat pământul crăpat până a doă zi").[19] Iar din multe dintre acestea au ieșit la suprafață diverse materii urât mirositoare („apă neagră ca păcura și împuțită";[20] „apă cu humă neagră ce puțea întocmai ca pucioasa";[21] „iar pământul pretutindeni, de a sa nenorocire / suspinând ca o ființă îmbrăcată cu simțire, / a crăpat în multe locuri și din sânu-i a vărsat / lacuri, râuri sulfuroase, ca când ar fi lăcrimat").[22]

Grav afectate au fost până și cele mai trainice zidiri din București („iar din casele boierești și din cele de obște prea puține au scăpat zdravene"),[23] care au trebuit apoi refăcute din temelii. Până și „Curtea Domnească a fost atât de zdruncinată de cutremurul înfricoșat", încât vodă a fost nevoit să-și mute reședința la mânăstirea Văcărești. De bună seamă, aceeași soartă au împărtășit-o și bisericile, ale căror turle au fost printre primele care s-au năruit („au căzut multe turnuri de pe la sfintele besearici, iar alte din besearici au căzut de tot").[24] Așa s-a întâmplat și cu „bolta" lăcașului de cult de la Radovanu, un sat de lângă Oltenița, în care noul domn Constantin Ipsilanti, tocmai sosit în țară, se oprise să se roage pentru a avea parte de o domnie plasată sub cele mai bune auspicii, așa că, deși a scăpat nevătămat, „au rămas rău mâhnit pentru acest semn groaznec".

Pentru locuitorii cetății de scaun însă cel mai puternic impact emoțional l-a avut, fără doar și poate, prăbușirea „Colței, turnul cel nalt din București, ce avea întru sine ceasornec [...] ce era lucrat cu mare meșteșug și cu pietri în tot chipu, care să vedea departe de București cale de trei ceasuri, când era senin și mai departe".[25] În aceste condiții, nu este de mirare că năruirea acestuia a fost deplânsă și de barzii locali de limbă greacă, ce o putuseră urmări cu propriii ochi: „Turnul cel înalt al Colței, care-n București domnește / peste celelalte turnuri și de-o sută ani trăiește, / astă dată pleacă capul, nu

mai poate rezista, / se rostogolește, geme până-n temelia sa“[26] ori „marele și înaltu edificiu al Valachiei a suferit multe cutremure, cu multă bravură, adecă Colțea, cum se numește și care este vestit pretutindeni pentru arhitectura lui. La toate s-a împotrivit, puțin păsându-i, dar acestuia a cedat, recunoscându-se învins, și a înclinat vârful său ce a fost zidit mai de o sută de ani, cu toate că era voinic“.[27]

Marele cutremur din 14 octombrie 1802 nu doar „a distrus aproape în întregime cetatea Bucureștilor“,[28] ci a provocat pagube uriașe „în toate orașile cele di prinprejuriu din Țara Românească și Nemțească, cât acest rând de oameni n-au pomenit așa cutremur înfricoșat“. De pildă, la Focșani „zidul mânăstirii Sf. Ion [...] au căzut cu multe odăi, turnurile bisericii, bolta, (iar) zidiri alte multe s-au dărăpănat“, în vreme ce „în Eși n-au rămas nici un zid nisurpat, mânăstirili li-au căzut turnurile și au rămas parti (sic!)“. Ba chiar și în îndepărtata Suceavă „au crăpat turla la biserica Arminească, care au fost nădită“.[29]

Cumplita urgie, coroborată cu funestul incendiu din 1804, a însemnat însă și un punct de cotitură în evoluția urbanistică a capitalei, care s-a putut reface, într-o anumită măsură, și sub influența directă sau mediată a arhitecturii occidentale. Mai ales domnul Constantin Ipsilanti a depus eforturi însemnate pentru ca orașul său de reședință să renască rapid din propria cenușă, după cum depunea mărturie și Ludwig von Stürmer în 1816 („orașul a fost distrus aproape în întregime, în 1802, de un cutremur, dar de atunci s-a refăcut iarăși“).[30]

Marile incendii ce au prefăcut în scrum Bucureștii (1718, 1739, 1804)

ÎNTR-UN ORAȘ CA BUCUREȘTIUL secolului al XVIII-lea, în care cele mai multe construcții erau din lemn și în care până și zidirile din piatră presupuneau mai totdeauna și prezența unei suprastructuri de lemn, izbucnirea unui mare incendiu putea avea efecte chiar mai distructive decât un cutremur de pământ. Mai ales că locuitorii capitalei obișnuiau să depoziteze lemne de foc și chiar să înalțe căpițe de fân prin curți ori să aprindă reziduurile acumulate prin hornuri. Ca să nu mai vorbim de cârciumarii ce distilau băuturi alcoolice în instalații improvizate sau de comercianții ambulanți ce frigeau cârnați pe tarabe în mijlocul ulițelor. Ori de negustorii ce nu manifestau nici un fel preocupare pentru păstrarea în condiții de siguranță a substanțelor

* UR
Î

inflamabile, precum rachiul, silitra, pucioasa ori praful de pușcă. În aceste condiții, în ciuda măsurilor luate de autorități împotriva practicilor de mai sus,[31] în București se iscau adesea vâlvătăi de proporții. Pe cele mai multe dintre acestea localnicii, susținuți după 1790 și de „steagurile de foc" ale spătăriei, au reușit, printr-o mobilizare exemplară, să le stingă, limitându-le pe cât posibil consecințele. Cu toate acestea, veacul fanariot consemnează și câteva incendii devastatoare pe care vântul puternic le-a făcut să se extindă la nivelul întregului oraș, zădărnicind orice tentativă de a le domoli.

PRIMUL DINTRE ACESTEA s-a produs în februarie 1718 și ne este cunoscut aproape exclusiv dintr-o succintă mențiune a cronicarului Radu Popescu. Focul a pornit de la o „casă mică și proastă", dar a căpătat iute proporții („atâta s-au ațițat foc mare"), ajungând curând până la ansamblul Curții Domnești, unde a prefăcut în scrum „toate casele, scăpând numai ceale boltite". Iar de acolo s-a întins până la marginea orașului „arzând și târgul, și mânăstiri, și case boerești, și tot ce era înnainte".[32] Orașul trebuia acum reconstruit din temelii în condițiile economice dificile create de faptul că, tocmai în acel an, țara avea să piardă Oltenia în temeiul Tratatului de pace de la Passarowitz (Pojarevăț), încheiat la 21 iulie 1718.

CEVA MAI BINE CUNOSCUT ne este marele incendiu petrecut la 27 februarie 1739, în timpul celei de-a treia domnii muntenești a lui Constantin Mavrocordat la nici măcar un an de la cutremurul ce făcuse una cu pământul cele mai multe zidiri din cetatea Bucureștilor. Acesta a izbucnit „pe la ceasul al șaselea" din zi (aproximativ ora douăsprezece) în urma aprinderii „bălegarului de la grajdul" „caselor celor mari ale mânăstirii Sfântul Sava" și s-a extins cu repeziciune din pricina „vântului puternic ce sufla"[33] în acea zi. Printre primele victime ale sinistrului s-a numărat mânăstirea Colțea, care a ars „toată, cu spitalurile, cu spițăriia ce era de doftorii pentru săracii den spital și cu bisearica și cu câte treale paraclisele și amvoanele și cu amândoao pivnițele".[34] Bilanțul pojarului, care nu s-a potolit decât când „a ajuns în afara Bucureștiului, unde nu mai exista lemn", a fost însă cu mult superior: au fost prefăcute în cenușă alte „trei biserici, șase case dintre primele, patruzeci și nouă dintre cele de-al doilea, șaptezeci și șapte de-al treilea, cinci chilii de biserici, patruzeci de scaune de carne și nouă prăvălii", conform inventarului riguros întocmit de autorități. Conștientizând dezastrul și necesitatea unei mobilizări generale pentru refacerea orașului, însuși domnul Constantin Mavrocordat „a ieșit" „cu boierii și cu arnăuții și seimenii de la Curte", dar și cu „pașa

cu ai lui“ să pună mâna la refacerea celor trei biserici arse, ba chiar „a donat (în acest scop) trei pungi“ cu galbeni „din cămara sa“.[35]

CU MULT MAI DEVASTATOR a fost însă incendiul ce s-a abătut la 28 august 1804 asupra Bucureștiului, ce nu apucase încă să se refacă de pe urma cumplitului cutremur din 14 octombrie 1802 („Această arsură de foc nu s-au mai făcut altădată în București“,[36] „și târgul [...] atâta s-au aprins de groaznec, încât tot temeiu târgului au ars“).[37] Pojarul a izbucnit „la opt ceasuri din zi“ „la o spițărie din sus de Căvafi, pe ulița cea mare ce merge spre hanul lui Șărban Vodă“[38] „din lucrarea cu foc a doctoriilor“ ce a făcut să se aprindă „unsorile sau spirturile“.[39] La întețirea vâlvătăii au contribuit însă nu numai substanțele inflamabile din farmacie, ci și „claia de fân din curte“.[40] Iar vântul „suflând [...] despre răsărit“[41] a purtat flăcările „asupra orașului cu o repeziciune înfricoșată“.[42] Focul a sporit astfel „de la casă la casă“, iar când „a sosit la prăvăliile cu mărfuri și la băcănii în putearea târgului“ „mai groaznic s-a împuternicit“, „căci să învâlvăta din buțile cu unt de lemnu și din buțile cu rachiuri spirt și din prafuri barut, cât mari trăsnete să făcea și zgomot mare era“. În aceste condiții, încercările autorităților, dar și ale bucureștenilor de rând de a stinge pârjolul au fost multă vreme sortite eșecului. Așa că, neputând „să dea năvală să stingă focul“, „arnăuții și catanele domnești și spătărești și ale agăi“ au preferat „să se încarce de postavuri și alte matherii“ și să o ia la sănătoasa la adăpostul nopții. Iar bieții oameni strigau și invocau neputincioși Pronia („O! Doamne preamilostive“), în timp ce „muierile își lua copiii în brață și de mână și fugea țipând și nu știia încotro să fugă de fum și de dogorârea focului“.[43]

Pârjolul a continuat astfel să facă prăpăd vreme de „douăsprezece ore“ „până a doua zi dimineața“[44] „când milostivul Dumnezeu au poruncit cu minune unui norișor ce era deasupra focului de au plouat și au stătut și vântul și s-au mai muiat flacăra focului“.[45] Profitând de miracolul divin, echipele de pompieri, susținute de numeroși voluntari, dar și de „domn și boieri“[46] „au aruncat apă din tulumbe“ și au reușit în cele din urmă să potolească focul. Cu toate acestea, „temeliile caselor“ „au (mai) fumegat“ încă „o săptămână“.[47]

Bilanțul sinistrului consemnat cu rigoare de un martor ocular („de unde și până unde au ars târgu Bucureștilor“) confirmă faptul că aproape întregul oraș fusese prefăcut în scrum: „din hanul lui Șărban Vodă ulița înspre răsărit până în gura Păscării în prăvăliile Vladului păscaru; și din Poarta din Sus până la Sfântul Ioan din podu Beilicului, îndărăt până la Bărăție; iar de la Bărăție ulița ce merge spre consulu nemțesc până a Ghiiulolo; iar de la Ghiiulolo ulița spre

curtea Pușcării, până la Poarta din Jos; iar de la Bărăției uliția Boiangiilor iarăși până în uliția Bogasierilor; pă din dosul Boiangiilor uliția până în hanu lui Piper, cu casele Chiriețeștilor; iar din răspântia cea mare de la poarta Sfântului Gheorghe Nou uliția până în hanu lui Filaret, cu hanu lui Piper și cu hanu Sfântului Gheorghe; Târgu Cucului cu totul până în Păscării: doă ulițe ce urmează una din Lipțicani și alta de la ulicioara Sfântului Necolaie spre Poarta din Sus, amândouă, și puțin spre Moruzoaiia, din răspântiia de la Her până în zidu hanului Colți, cu hanu lui Sanfir; doă poduri pă gârlă, unul la Poarta din Sus, altul al lui Manuc, cu hanu lui Manuc; și încă un pod ce merge peste gârlă la casele ispravnicului de ungureni în dreptu hanului lui Manuc și acela au ars și casele de peste gârlă".[48] Pierderile materiale au ajuns astfel să se cifreze la suma astronomică „de treizeci de mii de pungi și mai bine",[49] în timp ce comerțul bucureștean a primit, la rândul său, o lovitură cumplită („mulți din lipțicani i alți neguțători s-au stins cu totul că și pe unde aruncase din mărfuri prin pivnițe boltite, întrându focul, le-au arsu").[50]

Fără a se lăsa descurajat de cea de-a doua urgie ce lovea țara în timpul domniei sale, Constantin Ipsilanti a decis să se implice personal în refacerea orașului. În primul rând, s-a preocupat de procurarea la prețuri scăzute și transportul în capitală al materialelor de construcție necesare („au făcut și el ajutor orașului cu herestea, măcar că o plătiia orășanii ce o aducea după domnească poruncă, dar numai mai ușor în nart"), dar și de reclădirea cetății de scaun în baza unui plan urbanistic riguros („și porunciia să facă casele drept în rând, să iasă ulițele drepte, nu șuvăite și casele una mai afară și alta mai înlăuntru ca mai nainte, de astupau una pe alta"). Vizitând personal șantierele din capitală, domnul nu ezita chiar să medieze conflictele imobiliare dintre vecini („eșiia însuș Măriia sa la târg și înpăca oamenii la pricinile ce le avia pentru locurile caselor celor arse"). Iar eforturile sale au dat iute roade căci „până la un an" „s-a făcut mai frumos orașul târgului"[51], „cu ulițe mai largi și mai regulate".[52]

Bucureștii pradă urgiei apelor. Marea inundație din 1805

MAI MULT DECÂT ORICE ALTĂ CALAMITATE NATURALĂ, revărsările devastatoare ale Dâmboviței au fost de-a lungul întregului veac fanariot fenomene nelipsite în viața bucureștenilor. Îndeosebi primăverile, când topirea zăpezilor de la munte determina creșterea

bruscă a debitului râului, dar și în zilele ploioase de toamnă, mai ales că, în ciuda interdicțiilor ferme din partea stăpânirii, locuitorii capitalei nu se sfiau să azvârle în apele Dâmboviței tot soiul de resturi ce-i împiedicau, în bună măsură, curgerea. Mai mult chiar, unii dintre ei și-au arogat dreptul de a-și extinde proprietățile până în albia râului. Prin presiunea exercitată de stăvilare asupra apelor, morile contribuiau, și ele, la revărsarea râului și la inundarea zonei riverane. Cu toate că autoritățile au luat, cel puțin în a doua parte a epocii fanariote, măsuri de diminuare a efectelor recurente ale revărsărilor Dâmboviței,[53] acestea n-au atras în măsura cuvenită interesul surselor interne.

În schimb, frecvența inundațiilor a fost remarcată de călătorii străini, precum Ignati Iakovenko ce semnala, printre cele mai notabile particularități ale capitalei valahe, faptul că „o parte însemnată a orașului [...], aflându-se în depresiune, de multe ori în timpul ploilor de primăvară este inundată".[54] La rândul său, militarul austriac Karl Dominik Redange von Titelsberg, trimis din ordinul lui Iosif II în recunoaștere de-a lungul Dunării, își informa superiorii că „râul Dâmbovița, când are apă multă, e foarte năvalnic și se varsă peste maluri la o depărtare de un ceas, încât toate comunicațiile sunt întrerupte două și chiar trei zile, până se retrag apele". Iar până atunci, undele învolburate ale gârlei nu doar că aduceau mare „stricăciune caselor și grădinilor", ci și „din ședere împuțindu-se", „pricinueau multe bole la cei prinprejur".[55]

Dintre revărsările aproape anuale ale râului, sursele istorice le-au consemnat pentru efectele lor catastrofale pe cele din 1774,[56] 1779, 1804,[57] 1805, 1814[58] și, respectiv, 1820, când în luna aprilie „au venit potop de apă în București de au înecat case, cât și apele celelalte asemenea au făcut înecăciuni, cât s-au rupt toate podurile".[59] Cu toate acestea, nimic nu s-a putut compara cu inundația care s-a abătut asupra cetății lui Bucur la leat 1805, la scurtă vreme după ce orașul fusese năruit de cumplitul seism din 14 octombrie 1802 și prefăcut în scrum de pârjolul din 28 august 1804. Acumularea într-un răstimp atât de scurt a atâtor urgii i-a făcut pe mulți dintre oamenii epocii să creadă că acestea constituiau o pedeapsă divină pentru păcatele săvârșite de locuitori. Ba chiar, un bard grec rămas anonim a găsit cu cale să compună un lung poem, intitulat *Despre cele cinci răni ale Ungrovlahiei: bejenia din vremea lui Mihai Vodă, cutremurul din timpul lui Ipsilanti, incendiul din acea vreme, inundațiile de la 1805 și iarna din același an*.[60] Cum însă acesta a preferat, în locul informațiilor concrete despre sinistru, să imagineze un dialog moral-filozofic

între Hermes și Poseidon, trebuie să reconstituim desfășurarea calamității pe baza unor surse aproape telegrafice.

Prăpădul a început prin luna iunie, când în întreaga Țară Românească s-au dezlănțuit ploi cumplite, ce n-au contenit „în toate lunile preste vară".[61] Din pricina acestora, „s-au revărsat toate râurile Valahiei, încât multe sate și câmpuri aflate pe locurile joase au fost inundate".[62] „Revărsarea înfricoșată de ape a înecat câmpiile și a stârpit semănăturile și pășunile", producând „daune nedescriptibile"[63] și compromițând întreaga recoltă. Orice muncă agricolă a fost suspendată până toamna târziu, când oricum nu se mai putea salva nimic („Erburile multe au rămas necosite. Otava toată s-au prăpădit. Oveasele le-au ajuns ziua Preapodoamne Paraschevi multe nesecerate, abia bine coapte, fânuri multe și clăi de grâu necărate").[64]

O primă viitură a ajuns în capitală prin luna iulie, „nimicind toată lunca Dâmboviței și casele din ea"[65] și obligându-i pe locuitori să-și găsească adăpost care pe unde putea.[66] Iar când aceștia au început să spere că apele aveau să se retragă, a urmat o a doua revărsare a râului.[67] Gravitatea crizei umanitare a fost sporită de lipsa alimentelor, ce nu mai puteau fi transportate la București din pricina inundării căilor de comunicație. „A început să se simtă" până și „lipsa făinii", căci morile, acoperite și ele de ape, nu mai puteau măcina, iar mânăstirile nu găsiseră de cuviință să se supună poruncii domnești ca, în caz de necesitate, să fie pregătite să pună în funcțiune mori cu cai. Așa că vodă Constantin Ipsilanti se vedea silit să reitereze la 13 iulie 1805 ordinul dat „încă de anțerți din let 1803 octomvre" ca paisprezece dintre marile așezăminte monastice din capitală „să fie datore a avea câte o moră de cai" pentru „a nu pătimi obștea de înlesnire și zatignire la îndestularea măcinișului, atât pe vremea iernei când din iuțimea gerului îngheță morile, cât și pe vremea verei când din venirea apelor mari se întâmplă înecăciune". Fără prea mult succes însă, căci indolența unora dintre preacuvioșii egumeni îi împiedica să sesizeze oportunitatea lucrativă.

Așa că bucureștenii au fost nevoiți să flămânzească cel puțin până când apele s-au retras, lăsând în urma lor „nămol și tină și alte necurății, care din pricina soarelui încingându-se de căldură se făcea putoare și stricăciune aerului, din care să pricinuia vătămare la sănătatea oamenilor". Iar când situația a devenit cu adevărat insuportabilă, însuși vodă s-a văzut nevoit să intervină, dându-i strașnică poruncă marelui-agă, ca să-i îndatoreze „pe toți stăpânii de case ce cad în popor al agiei și sunt șezători pe marginea Dâmboviței", „să aprindă gunoiu acolo prin locurile acelea unde s-au vărsat Dâmbovița,

spre a se goni cu acesta putorea acea, de a nu se pricinui bolă la sănătatea norodului".[68] Iar focul purificator venea în cele din urmă să șteargă urmele dezastrului, permițând Bucureștiului să renască din nou din propria cenușă.

Pătimirile bucureștenilor la vreme de secetă (1718–1719; 1781–1784; 1794–1795)

PERIOADELE DE SECETĂ PRELUNGITĂ îi puneau la grea încercare pe locuitorii Bucureștiului, care nu-și puteau asigura de unii singuri necesarul de alimente, fiind în mare măsură dependenți de zahereaua din zonele agricole ale țării. Scumpirile în lanț înregistrate cu această ocazie, nu doar ca urmare a diminuării stocurilor disponibile pe piață, ci și a acțiunilor speculative ale marilor negustori sau chiar ale domniei, provocau în rândurile sărăcimii o foamete cumplită, ce se solda nu rareori cu pierderi de vieți omenești. Situația era agravată adesea de sporirea de către Înalta Poartă a cererii de alimente destinate cetăților turcești de la Dunăre (de la Vidin până la Brăila), afectate și ele de scăderea producției agricole în regiune. Pândiți de spectrul morții prin inaniție, bucureștenii își puneau ultima nădejde în ajutorul divin, înălțând rugăciuni fierbinți și luând parte la procesiuni religioase cu moaște și icoane făcătoare de minuni, menite să aducă cât mai grabnic mult dorita ploaie. Dacă nici acestea nu dădeau roade, locuitorilor cei mai modești ai capitalei nu le rămânea decât a se risipi care încotro în căutarea hranei.

ÎN CURSUL EPOCII FANARIOTE, seceta și-a arătat de mai multe ori colții, iar în trei rânduri (1718–1719; 1781–1784; 1794–1795) a făcut ravagii cumplite, secerând viețile multor bucureșteni. Așa s-a întâmplat, de pildă, în vara lui 1718, când „nu să făcuse pâine mai nimica și era mare foamete cât mulți oameni muriia de foame, nu numai la țară, ce și în București în toate diminețile să găsiia pe ulițe oameni morți de foame",[69] după cum arată cronicarul Radu Popescu, martor ocular al calvarului locuitorilor. Domnul de atunci, Ioan Mavrocordat, s-a preocupat „să aducă mult grâu de pe aiurea și să nutrească poporul",[70] numai că, dincolo de bunele sale intenții, îndeplinirea obligațiilor față de Poartă trebuia să prevaleze în fața săturării propriilor supuși. Așa că, strâns cu ușa, voievodul a găsit cu cale ca, din puținul

țării, să trimită „cară“ cu zaherea „la Diiu“ (Vidin), scoțând însă, în același timp, „văcăritul și alte dăjdii“.[71]

Iar această politică ambivalentă a fost continuată și de fratele său, Nicolae Mavrocordat, care i-a succedat la domnie lui Ioan în primăvara anului 1719,[72] pe fondul agravării crizei alimentare: oamenii continuau să moară pe capete atât în capitală, cât și în provincie și câți izbuteau se duceau „în Țara Turcească ca să-și scoată viața din foamete“. Așa că, îngrijorat de diminuarea numărului de contribuabili, și Nicolae s-a preocupat ca, după achitarea integrală a obligațiilor față de Poartă, să investească în „făină de la turci“, pe care o „trimitea ca să aibă de mâncat, să nu piară“ „pe unde auziia în țară că iaste lipsă mare și pier oamenii de foame“.[73] Așa au izbutit și destui bucureșteni să-și târască zilele până la recolta din 1719 („la seacere de grâu“), care a fost mai îmbelșugată.

O PENURIE ALIMENTARĂ ȘI MAI ÎNDELUNGATĂ s-a abătut asupra Bucureștiului și a întregii Țări Românești odată cu seceta din anul 1781, ce a coincis cu „multă lipsă de bucate la prea-înnalta împărătească cetate a Țarigradului“. Nesinchisindu-se câtuși de puțin de „neajungerea țării“, turcii i-au cerut lui Alexandru Ipsilanti să crească exponențial livrările de zaherea către Înalta Poartă. Aflat între ciocan și nicovală, voievodul a încercat să facă apel la înțelegerea autorităților otomane („pe cât s-ar putea, să mai scază din orânduita cerută sumă“), dar s-a lovit de un refuz categoric, așa că a decis să se supună poruncilor, odată ce era vorba de „o treabă mare și madea dilicată“, ce risca să-l lipsească „de acele bogate mili împărătești, ce pe toată vremea să răvarsă de la bogatul noian al milostivirii împărătăști“.[74] În mod concret, el a trimis prin toată țara boieri de încredere pentru a rechiziționa de la țărani, inclusiv prin recurgerea la amenințări cu moartea, grânele pe care le mai aveau aceștia și a le trimite fără zăbavă la schela Brăilei. De vreme ce operațiunea a fost încununată de succes, rezervele țării au ajuns aproape de zero, ceea ce a făcut ca, pe fondul continuării secetei și în anul următor, foametea să se generalizeze. După cum arăta Stephan Ignaz Raicevich, secretarul domnului, vara 1782 a fost de coșmar: „Căldura, ajunsă la 30 de grade Réaumur (38 de grade Celsius), arsese cu totul iarba, iar seceta continua.“ „Lipseau grânele și iarba pentru turme.“ „Mizeria generală creștea. Lumea fugea de peste tot.“[75]

Așa că situația cu care trebuia să se confrunte noul domn, Nicolae Caragea, era cu adevărat critică. Pentru a împiedica *spargerea țării*, acesta s-a preocupat de importul de cereale din Moldova, achitând

vama din vistieria statului, astfel încât prețul acestora pe piața munteană să fie cât mai redus și a interzis desfășurarea bâlciurilor în zona dunăreană, pentru ca puținele grâne din țară să nu încapă pe mâinile lacomilor negustători turci.[76] Mai ales că oricum le rotunjea acestora venitul, căci achiziționa de la ei la preț de speculă toată zahereaua pe care era nevoit s-o trimită la Poartă (cereale, miere, unt, oi). De pildă, doar la chila de grâu pierderea ce trebuia acoperită din veniturile țării era de 10–11 taleri, căci domnul cumpăra respectiva cantitate cu 9–13 taleri, la care se mai adăugau încă 3–6 pentru transport, în vreme ce Poarta îl despăgubea doar cu 5.[77] Așa se face că nu mai aveau cum să rămână bani pentru îndestularea sărăcimii, care a trebuit să mai îndure o foamete cruntă până în anul 1785, când pământul Valahiei a dat din nou roadă bogată.[78]

O SECETĂ CUMPLITĂ a lovit din nou Țara Românească în primăvara anului 1794, când pe tron se afla Alexandru Moruzi. Din fericire însă, acesta s-a mobilizat ca un adevărat părinte, pentru a asigura o cât mai bună aprovizionare a bucureștenilor. Astfel, el i-a însărcinat pe ispravnicii din județe să le trimită care încărcate cu grâu brutarilor din capitală, iar, pentru că resursele locale s-au dovedit insuficiente, a vegheat la realizarea de importuri de cereale scutite de orice fel de taxe (pe negustori să nu-i supere „nici vameși, nici zapcii, nici neferi, cu vreun nume de havaetu, ci în tot chipul să fie diafendipsiți și de către toți să fie apărați de orice, a fi în pace, spre a avè fieșcare îndemânare și înlesnire a se sili la această vreme de lipsă cu sârguială de a îndestula și a ajutora țara și norodul la multa trebuință de hrană ce au“).[79] Astfel, numai din Polonia au fost aduse la București și împărțite brutarilor 60.000 de ocale de făină.[80]

Pe de altă parte însă, domnul a trebuit să ducă o luptă îndârjită și împotriva setei de câștig a producătorilor de pâine, care profitau să se îmbogățească pe spinarea populației flămânde, recurgând la tot felul de tertipuri („brutarii, cum văd că este vremea împotrivă, că e lipsă de ploi, cum simțesc că va fi lipsă de bucate, se duc în toate părțile prin țară cu mult mai înainte, de cumpără provisiuni multe, dar le țin ascunse și când vine vremea ca, din causa lipsei, să se scumpească grâul, cumpără și ei câte un car două de ochii zapciilor și scumpesc foarte mult pânea, sub pretextul acesta al lipsei, zicând că îi costă chila de grâu câte 30 și 40“). Iar când aceste stratageme au fost descoperite de autorități, care le-au impus narturi, brutarii au reacționat violent, declanșând o grevă („brutarii din București, după multe vicleșuguri și vinovății trecute ale lor, acum unii își închid

cuptorele și fug și se ascund"). Reacția voievodului nu s-a lăsat prea mult așteptată și, printr-un pitac din 17 august 1794, i-a convocat la agie pe toți producătorii de pâine, impunându-le „să-și deschidă furnurile" și „fiecare brutar pe toată ziua [...] 2 cuptoare să fie dator negreșit a scoate", căci altfel riscau să sfârșească „la ocne pe toată vieața".[81]

Și mai notabile decât măsurile luate de Moruzi pentru salvarea pe moment a situației au fost, mai ales dată fiind unicitatea lor, cele preventive, menite să apere capitala și țara de lipsuri în caz de secetă, căci, așa cum arăta Ignati Iakovenko, nici măcar la 1820 în Valahia „guvernul nu avea nici cea mai mică grijă ca în anii bogați în recoltă să se facă oarecare rezerve, chiar cele mai mici, pentru cazuri de recoltă proastă".[82] Astfel, domnul fanariot le-a poruncit mitropoliei, episcopiilor și tuturor mânăstirilor mari și mici să cultive în regim propriu unele dintre moșiile deținute (iar nu să le dea în arendă), iar din roada acestora să realizeze stocuri de cereale „ori grâu, ori porumb, ori mei, ca la vreo întâmplare de lipsă (ferească Dumnezeu!) să se afle zahereaua cea trebuincioasă pentru cei lipsiți, la hrana vieții lor, precum se cade a nu pătimi întru o țară creștinească ca aceasta".[83]

În paralel, Moruzi s-a preocupat, conform practicilor vremii, de atragerea bunăvoinței divine pentru încetarea secetei, scriindu-i încă de la 13 mai 1794 mitropolitului țării să aibă grijă ca „atât aici în Bucuresci, cât și în afară pretutindenea și în toate județele să se facă la toate locurile litanii și sfeștanii și rugăciuni către milostivul Dumnezeu, cerând mila și ajutorul Dumnezeirei sale, spre a da îndestulare pământului de ploi și a blagoslovi rodurile sămănăturilor, de a le face îndestulate și ferite de orice stricăciuni".[84] Cum însă rugile clerului autohton n-au avut efectul scontat, în toamnă a fost adus în Valahia Meletie, mitropolitul de Thebaida (Egiptul de Sus), ca să ceară, colindând prin țară în fruntea unui sobor de preoți, „prin osfeștanie și rugăciuni" de la „milostivul Dumnezeu" „să adape pământul cu ploaie și să blagoslovească rodul bucatelor".[85]

Cu toate acestea, seceta n-a încetat și situația s-a agravat ca urmare a cererilor Porții de creștere a livrărilor de cereale, sub pretextul că „pe ciflicurile boierilor din Țara Românească și Moldova și în satele închinate mânăstirilor existau multe produse din vechea recoltă", pe care „locuitorii le dosiseră și le ascunseseră pentru a le vinde mai scump". Sub presiunile oficialilor otomani, Moruzi „a trimis (prin țară) oameni harnici și pricepuți pentru a căuta cu baionetele ascunzătorile în pământ făcute de supuși", a răspândit „hârtii ale mitropolitului, cuprinzând blesteme și dojeni și anateme pentru a nu se ascunde și dosi nici un singur bob",[86] iar, în cele din urmă, i-a desemnat pe

biv-vel-vistierul Nicolae Brâncoveanu și pe biv-vel-logofătul Ion Glogoveanu să conducă o anchetă prin țară în scopul identificării oricăror stocuri de cereale,[87] dar tot zadarnic. De unde nu era, țara nu avea cum să dea. Așa că, bizuindu-se pe sprijinul ierarhilor și boierilor, Alexandru Moruzi i-a scris cu multă îndrăznire sultanului că „este imposibil să se procure atât grâul, cât și meiul din mubaaiaua pentru mirie", angajându-se însă, pentru a-și scăpa pielea, ca „în anul viitor să se strângă două poveri de grâu, în loc de una, și cinci poveri de mei, în loc de trei".[88] Ținta depășea însă cu mult capacitățile țării, așa că, deși recolta din anul următor a fost mulțumitoare, foametea s-a acutizat, odată ce mai toată producția internă a fost fatalmente destinată „exportului". Așa că, după cum arată ierodiaconul Manole din mahalaua Silvestrului, și „la leat 1795" „foamete gria era, că mulți din creștini au și murit de foame, că unii au mâncat tărâțe, iară și mai mulți coajă de copaci o mesteca cu tărâțile în loc de pâine și cu aceia își lungea viața". Căci nici unul dintre locuitorii nevoiași ai Bucureștiului nu putea plăti 8 parale pe ocaua de pâine sau de mălai.[89]

„Norul mare și gros de lăcuste care ne-a ascuns lumina soarelui". Invaziile din anii 1746–1748 și 1779–1782

ÎNCĂ ȘI MAI GRAV DECÂT PERIOADELE DE SECETĂ prelungită amenințau securitatea alimentară a bucureștenilor invaziile de lăcuste „ce pustiiau tot ținutul peste tot pe unde treceau, nelăsând din recoltă sau din pomi decât paiele și ramurile". Iar de îndată ce „secătuiau totul" într-o zonă, „porneau mai departe, întocmai ca niște păsări, pentru a-și reîncepe aiurea distrugerile lor".[90] Funesta insectă (*Locusta migratoria*), ce năvălea în roiuri din Africa și Turcia,[91] a reprezentat de-a lungul întregului Ev Mediu o „adevărată pacoste"[92] pentru țăranul român, care se vedea de cele mai multe ori neputincios în fața unui vrăjmaș căruia tindea să-i atribuie puteri supranaturale. De pildă, așa cum a aflat în 1779 Louis Emmanuel, conte d'Antraigues, de la compatrioții noștri, exista „un singur chip de a scăpa" de respectivele insecte: „trebuia ca un flăcău nevătămat să descânte o apă neîncepută – taina o avea popa – și s-o răspândească pe pământ. Apa aceasta chema vulturii și vulturii devorau lăcustele". Desigur, exista și soluția procesiunii cu moaște, așa cum s-a întâmplat în aprilie același an, când craiovenii au adus la ei în cetate trupul nestricat al

Sfântului Grigore Decapolitul, căruia i-au dăruit și „2 sfeșnice de argint“[93] pentru a-i câștiga bunăvoința.

Sensibil mai pragmatici, transilvănenii recurgeau la „regimente întregi pentru a nimici cu tunul și cu focul“ hoardele de lăcuste, în vreme ce muntenii erau convinși că funestelor insecte li se putea veni de hac doar primăvara, de îndată ce ieșeau din „ouăle depuse toamna“ și „începeau să salte în căutare de hrană“. Atunci, „țăranii alergau acolo cu saci, le striveau, le adunau și le aruncau într-un șanț cu paie deasupra, iar uneori, dacă îngăduia locul, le înconjurau numai cu paie și le dădeau foc“. Metoda nu era infailibilă („e peste putință să fie stârpite cu totul“), așa că de mare ajutor era și contribuția graurilor și a ciorilor. În schimb, dacă erau lăsate să ajungă la maturitate, voracele gângănii deveneau de neoprit: „când zburau mai mult duse de vânt, ele păreau tot atâția nori negri ce împiedicau razele soarelui, fâlfâitul atâtor milioane de aripioare producea un vuet neplăcut, iar cel pe care-l făceau rozând (vegetația) semăna cu cel al unei uriașe turme de capre“. „Vai de semănăturile și de livezile pe care se așezau, căci în câteva ore nu mai rămânea din ele nici un fir de verdeață, cocenii de porumb nu mai înfățișau ochilor decât un cotor gol“, iar în urma prădătorilor nu se vedea decât „scârna lor ce înnegrea pământul“.[94]

Dintre numeroasele năvăliri ale stolurilor de lăcuste pe care le-a cunoscut epoca fanariotă cele mai distructive s-au abătut asupra Valahiei în valuri succesive în anii 1746–1748 și, respectiv, 1779–1782. Roiurile ce au dat năvală „în Țara Rumânească în luna lui iuni 16, leat 7254 (1746)“ pe când era domn „Io Costandin Nicolae voevod“[95] (Mavrocordat) au fost descrise de Paul Jamjouglou, traducător de limbi orientale al ambasadei Regatului Suediei pe lângă Înalta Poartă, căruia i-au ieșit în cale pe când traversa Dunărea: „din bărcile noastre am zărit deodată un nor mare și gros care aproape că ne-a ascuns lumina soarelui; [...] (acesta) era alcătuit dintr-o mulțime nesfârșită de lăcuste, mari cât niște raci mici sau creveți. Acest fenomen a durat două ceasuri, fără a ne fi cu putință să vedem sfârșitul acestei invazii. [...] După ce aceste gângănii au mâncat totul de pe câmp, s-au aruncat asupra bălților din lungul Dunării, nemailăsând nici o frunză verde pe trestii“.[96] În aceste condiții, nu este de mirare că prețul baniței de mălai a ajuns în 1746 pe piața bucureșteană la 1 taler, iar al celei de grâu la 1 pol. Dar situația s-a agravat și pe mai departe în anul următor, căci și „în luna lui august în 6 zile 7255 (1747) au venit lăcuste și au mâncat toate semănăturile“.[97] Iar scenariul de groază s-a repetat și în 1748, când odioasele insecte „au distrus (din nou) toată verdeața de pe câmpii“, determinând acutizarea lipsei cronice de alimente de

pe piață, așa cum aflăm de la episcopul catolic de Nicopole Antonio Becich, aflat pe atunci în capitala valahă.[98]

CU TOATE CĂ AU FOST SCUTIȚI DE „alte răutăți", ultimii ani ai domniei „luminatului și preaînnălțatului domn Io Alexandru Ioan Ipsilanti, voevod și stăpânitor a toată Țara Rumânească" (1774–1782), au coincis cu o succesiune de invazii devastatoare de lăcuste. Dacă la leat 1779 cel mai grav a fost afectată Oltenia,[99] în anii următori funestele insecte au făcut ravagii în toată Țara Românească, aducându-i la disperare pe țărani, care-și vedeau compromisă întreaga recoltă de mai multe ori consecutiv. Astfel, pentru a salva ce mai putea fi salvat, aceștia au arat în 1781 parcele relativ mici de pe un număr mai mare de moșii, astfel încât, „de li se va face stricăciune de lăcuste la unele locuri", măcar „altele să scape".[100] Strategia nu a dat decât parțial roade, căci atât în 1781, cât și în 1782 Țara Românească a fost lovită nu doar de noi invazii de lăcuste, ci și de o secetă cumplită, ce a provocat o criză alimentară fără precedent, în condițiile în care mai toate produsele agricole luau calea Stambulului („Untul și tot seul au fost expediate la Constantinopol și au sosit porunci urgente ca să se trimită grânele noi în mare cantitate"). Așa se face că, în iulie 1782, de pe piețele bucureștene au dispărut complet atât cerealele, cât și pâinea („în ultimele trei zile, a lipsit pâinea la piață, orzul lipsește cu desăvârșire"),[101] așa cum ne asigură Stephan Ignaz Raicevich, care s-a întors de la cumpărături cu mâna goală.

Geruri de pomină (1739/1740, 1779/1780, 1802/1803, 1804/1805, 1812/1813). Iarna lui Hangerliu (1798/1799)

IZOLAREA BUCUREȘTIULUI în urma căderilor masive de zăpadă provoca de obicei o criză alimentară prelungită, întrucât rezervele de hrană pe care le puteau acumula localnicii erau aproape întotdeauna neîndestulătoare. Situația devenea de-a dreptul gravă când înghețul Dâmboviței împiedica morile să mai macine, moment în care pâinea ajungea să lipsească aproape complet de pe piață. Iar foametea făcea îndeobște casă bună cu frigul din locuințe, căci nici lemne de foc nu se mai puteau aduce de la țară. Și mai afectate decât oamenii erau vitele și alte dobitoace, care mureau pe capete, întrucât bucureștenii preferau să-și investească ultimele economii în bucate pentru

ei, iar nu în nutreț pentru patrupede. Iar blândele necuvântătoare din grajduri și ogrăzi sfârșeau de multe ori sub colții lupilor și ai altor jivine sălbatice, pe care foamea le îmboldea să pătrundă până în gospodăriile din inima orașului. Iar uneori acestea nu erau atacate doar de fiarele pădurii, ci și de briganzii turci care traversau Dunărea înghețată în căutare de pradă. Alteori, bucureștenii ce izbuteau să scape de tăișul iataganelor păgâne piereau răpuși de stihiile naturii dezlănțuite.

Dintre iernile care i-au pus la grea încercare pe locuitorii capitalei, cele mai aprige au fost, potrivit surselor păstrate, cele din anii 1739/1740, 1770/1771, 1774/1775, 1779/1780, 1781/1782, 1786/1787, 1794/1795, 1798/1799, 1802/1803, 1804/1805, 1811/1812, 1812/1813.

ASTFEL, ÎN TOAMNA LUI 1739 A ÎNCEPUT SĂ NINGĂ „la 18 octombrie și, de atunci, zăpada a crescut în fiecare zi", până în primăvara anului următor, după cum mărturisește secuiul Kelemen Mikes, care a petrecut acea iarnă de pomină în capitala Valahiei. Pe măsura trecerii timpului, „frigul s-a făcut mai cumplit", iar în luna lui mărțișor continua „să viforască, de parcă abia atunci ar fi început iarna".[102] Temperaturile extrem de scăzute, corelate cu creșterea exponențială a prețului la nutreț („au ajuns carul de fân taleri 25"), au determinat pierderi masive în rândurile șeptelului („au murit multe dobitoace"). „Scumpetea în toate" i-a afectat însă și pe oameni, căci, în condițiile în care „ocaoa de făină" ajunsese să coste „câte bani 12",[103] iar morile își încetaseră activitatea („aici totul e înghețat tun: apa, moara și morarul"), pâinea a devenit un articol de lux, accesibil doar privilegiaților. Așa că nu doar bucureștenii de rând, ci chiar și oaspeții străini „se întâmpla de multe ori să se așeze la masă și să nu aibă pâine".[104] Iar puțini dintre ei își permiteau să-și amăgească foamea cu dulcea licoare a lui Bachus, căci și aceasta ajunsese inaccesibilă, vânzându-se cu nu mai puțin de 15 bani ocaua.[105] Iar situația a devenit cu atât mai greu de suportat cu cât bucureștenii nu erau siliți doar să flămânzească, ci și să dârdâie de frig, întrucât lemnele se găseau foarte rar și erau exagerat de scumpe. Astfel încât, pentru a putea să-și scrie epistolele din Bucureștiul hibernal, amintitul Kelemen Mikes „trebuia să apropie pana de foc" „la fiecare literă", ca „să se dezghețe cerneala", căci flacăra întreținută de cele câteva vreascuri achiziționate pe bani grei era „ca vai de ea" și, „de multe ori, înghețа și ea".

ÎN UNII ANI, CA DE PILDĂ ÎN 1779–1780, anotimpul rece s-a caracterizat la București deopotrivă prin temperaturi extrem de scăzute („termometrul Réaumur a coborât până la 20 de grade sub zero (–25°C)")

și prin lipsa precipitațiilor („a fost foarte puțină zăpadă în Țara Românească"). Gerul strașnic a făcut pe atunci să înghețe nu doar Dunărea „până la o adâncime de șase picioare", fenomen atestat la o scară mai mică și în alți ani (1770/1771,[106] 1774/1775,[107] 1794/1795,[108] 1802/1803[109]), ci chiar și „apele din fântânile cele mai adânci". De această năpastă n-a scăpat nici măcar vinul cu care bucureștenii nădăjduiau să se mai încălzească, solidificându-se pretutindeni, „în pivnițe sau în buți".[110] Căci de lemne de foc nu putea fi nicidecum vorba, în condițiile în care aproape nimeni nu mai cuteza să iasă din vizuină din pricina gerului pătrunzător.

ÎN IARNA 1798/1799 („cea mai grea pe care a reținut-o amintirea oamenilor din acest colț al lumii"),[111] asupra românilor nu s-au abătut doar urgiile naturii, ci și zapciii domniei, trimiși să adune cât mai mult bănet pentru nesățiosul vodă Hangerliu. Ninsoarea a început la 5 ale lunii decembrie și a continuat toată iarna, făcând ca zăpada să ajungă „de 5 palme mare" și să persiste până în a doua jumătate a lui martie („care țâu minte – ne asigură Dionisie Eclesiarhul – că abia s-a luat până la Blagovești[e]nii").[112] Iar intemperiile au făcut victime nu doar în rândul animalelor domestice, ci chiar al populației, așa cum ne asigură, în stilul său inconfundabil, Zilot Românul: „O zăpadă mare, grea / cu viscole prea grozave, vrednice de pomenit, / cât nu numai vite multe, ci și oameni au perit".[113] Și, chiar în ziua în care în cetatea de scaun au căzut primii fulgi de nea, vodă Hangerliu, nemaisocotind „întru nimic" „blestemul altor patriarși, nici greutatea săracilor și a văduvilor", a reintrodus odioasa dare a văcăritului. Momentul ales a fost cât se poate de „prielnic", întrucât, din cauza căderilor masive de zăpadă, țăranii nu și-au mai putut dosi vitele din calea slujbașilor și mumbașirilor veniți să le inventarieze și să încaseze impozitele („n-au putut bieții creștini să scape nici un cap de vită cât de mic, de mărimea zăpezii, ci vitele să afla ale fiește căruia în bătătura casii naintea ușii"). Și, cum cei mai mulți dintre ei nu dispuneau de lichiditățile necesare pentru a achita împovărătoarea dare („fiind în mijlocul ernii, târgurile earna nu era să vânză oamenii vite, vremea de coasă și de sapă nu era să lucreze să câștige bani să se plătească, bucate încă nu prea era să vânză"), au fost supuși la cazne cumplite, inspirate parțial și de posibilitățile pe care le oferea iarna („slujbașii închidea oameni și mueri prin coșări și îi înneca cu fumuri de gunoi și cu ardei îi afuma și-i ținea închiși zioa și noaptea flămânzi să dea bani; pe alții îi lega cu mâinile îndărăt și cu spatele de garduri și-i bătea cu bicele, pre alții legați îi băga cu picioarele

goale în zăpadă geroasă"). Mulți dintre țărani au sucombat în urma acestor rele tratamente („au și omorât mumbașârii turci pre mulți"), dar martiriul lor nu l-a impresionat câtuși de puțin pe vodă, care jubila văzând cum se aduceau „la vistieriea lui bani cu carăle mulțâme multă". „Blestemele și lacrimile ticăloșilor de săraci" aveau însă să-l ajungă chiar în cursul acelui anotimp de pomină, rămas în amintirea poporului drept *iarna lui Hangerliu*. Măcelărit cu barbarie de un harap trimis de sultan pentru vina de a fi „sărăcit de istov raiaoa" și a fi „deșertat cheleru împărătesc" de nu mai avea Poarta „ce să mai scoață din țară",[114] falnicul voievod a sfârșit într-o postură umilitoare tot în zăpada rece în care-și dăduseră duhul mulți dintre valahii rău-platnici („pă urmă l-au dezbrăcat, / numai în izmene l-au lăsat, târându-l pă scară în jos / sărmanul nenorocos / aruncându-i trupu-n gheață, / că așa îi scriia să pață / în noroi și într-o baltă").[115]

ÎN IARNA 1802/1803, BUCUREȘTENII AU TREBUIT, în chiar mijlocul rigorilor anotimpului rece, să se organizeze pentru a face față atacului, ce părea la un moment dat iminent, al trupelor de mercenari ale pașei rebel al Vidinului Osman Pazvantoglu („planul lor era ca să lovească Bucureștiul, să prade orașul și apoi să-i dea foc"). Acțiunile acestora au fost facilitate de „iarna aspră și foarte grea" care a făcut Dunărea să înghețe, permițându-le, la 18 februarie 1803, traversarea pe la Ostroveni, în Dolj, a nu mai puțin de „șase mii de oameni, cu o mulțime de tunuri, sub comanda faimosului Manaf Ibraam". Norocul bucureștenilor cuprinși de „nu puțină groază" la auzul apropierii vrăjmașilor a fost acela că pazvangiii „înaintau foarte încet din cauza greutății drumului și asprimii iernii", căci „iarna era așa de grea, ninsoarea așa de mare, gerul așa de tare", încât oamenii „se cufundau în troiene ca în apele de mare, iar lupii, vulpile și ursii ieșeau la drumuri ca orbi și turbați de sfâșiau muierile și copiii ce le cădeau în cale".[116] Profitând de acest răgaz, domnul Constantin Ipsilanti a chemat în apărarea capitalei trupele de plăieși, grăniceri și panduri risipite prin țară, dar și o seamă de cazaci aflați către hotarul Moldovei și a recrutat o *oaste orășenească*, alcătuită din negustorii cei mai tineri și mai destoinici în a purta arme. Cum în cetatea de scaun și prin împrejurimi s-au adunat nu mai puțin de 12.000 de soldați, comandantul pazvangiilor a hotărât că era mai înțelept a face cale întoarsă decât a risca o confruntare fără sorți de izbândă.

Hrănirea atâtor oșteni s-a dovedit însă o povară foarte greu de suportat pentru țara care deja fusese nevoită „să răspunză o mulțime sumă de tainaturi" pentru trupele otomane sau pazvangiii de la

Dunăre. Așa că, neputând satisface cererile crescânde de alimente din partea autorităților, ori achita impozitele, mulți dintre locuitorii Valahiei s-au risipit care încotro („pământul s-au golit, satele s-au risipit, raiaua s-au împuținat").[117] Dacă în unele locuri pe la țară oamenii au mai izbutit cât de cât să-și chiverniséască viața cu merindele dosite din vreme, în aglomerarea urbană a Bucureștiului, dependentă în mare măsură de livrările de alimente din mediul rural, foametea și frigul au făcut ravagii. Mai ales că temperaturile polare ce împiedicau buna desfășurare a transporturilor au persistat până la sfârșitul lunii martie, când Dunărea continua să fie înghețată de Blagovești-tenii[118] (Bunavestire). Iar situația aprovizionării a fost atât de critică, încât, în acea iarnă de pomină, însuși vodă Constantin Ipsilanti, „în câteva rânduri, a fost fără lemnele cele trebuincioase".

DOI ANI MAI TÂRZIU, ÎN 1804/1805, IARNA GREA – „care de mulți ani din cei mai bătrâni ai noștri n-au pomenit" una așa „năprasnică și îndelungată" – a fost însoțită de o epizootie generalizată, care a decimat șeptelul Țării Românești („o epidemie de boale vitelor mari și mici, adecă boi, vaci, bivoli, cai și stupi, nenumărat au pierit în toată țara, murind necontenit").[119] Iar dobitoacele care au scăpat de molima necruțătoare au fost răpuse de gerul aprig („mulțimi de vite au degerat"),[120] ce a ținut din octombrie până în aprilie („n-au contenit într-aceste șapte luni gerurile și ninsorile"). Ca urmare, bucureștenii au flămânzit nu doar în acea iarnă, ci și în anul următor, întrucât lipsa animalelor de povară a lăsat nesemănate o mare parte dintre ogoarele Țării Românești („rămâiind cu toții și mai vârtos săracile raiele și fără semănături din pricina periciunei vitelor").[121]

RIGORILE ACESTUI ANOTIMP AU FOST ÎNTRECUTE doar de cele ale iernii anului 1812/1813, care s-a dovedit, după cum ne asigură Dionisie Fotino, „așa de grea, încât de mai mulți secoli poate nu se întâmplase: era ceva peste natură, încât semăna a urgie dumnezeiască", care s-a abătut nu doar asupra oștenilor lui Napoleon – „rebelii către Dumnezeu și împărați, inamicii comuni ai omenirii, pieirea moralității publice, miasmele neamurilor creștine sau mai bine zis (după Teologul și Evanghelistul Ioan) biciurile pustiirii, luminați întru întunericul pierzării", care „și-au lăsat cu toții oasele și s-au prăpăstuit" „în pustiurile cele întinse și nemăsurate ale Rusiei" –,[122] ci și asupra bieților valahi ce stăteau înfofoliți la ei acasă. Căci gerul, cum „nici noi în Țara Românească n-am pomenit",[123] „a pricinuit o mulțime de nenorociri":[124] a făcut să „degere vii, pomi, grâu, orzu de toamnă",[125] dar a și „pierdut mii de vite mari și mici și o mulțime de

oameni pe care i-au apucat timpul pe câmpi și pe drumuri".[126] În aceste condiții, bucureștenii au ajuns să sufere cumplit de foame, mai ales că „zăpada multă și gheața" împiedicau aducerea de alimente în capitală. Totuși, situația a fost parțial ameliorată prin acțiunile energice ale domnului Ioan Gheorghe Caragea, care, printre altele, le-a poruncit ispravnicilor din Ilfov și Dâmbovița „să meargă unul din dumnealor pe la toate morile ce vor fi pe apa Dâmboviței sau și pe alte ape și câtă făină se va găsi, veri a cui pecetluind-o, să o trimită aici la cinstita Agie, ca și Agia să o împarță la brutari".[127]

„Năpraznica boală a ciumei care este lipicioasă". Lupta îndârjită a autorităților împotriva răspândirii molimei. Ravagiile epidemiei din vremea lui Caragea (1812–1814)

DINTRE TOATE NĂPASTELE CE AU POTOPIT BUCUREȘTIUL de-a lungul veacului fanariot cel mai mare număr de victime l-au produs, fără îndoială, epidemiile de ciumă. Faptul se explică prin caracterul extrem de contagios al bolii, „împotriva veninului celui iute și grabnic" al căreia nu era „leac de tămăduire, nu era doctorie de pază, nici vreo mângâiere, care să se poată câștiga nici cu mulțimea aurului de la Peru", așa că măsurile luate de autorități vizau, în primul rând, limitarea numărului de persoane contaminate, iar nu tămăduirea suferinzilor. Altminteri, din documentele de epocă referitoare la combaterea epidemiilor, rezultă în mod strălucit abnegația față de sănătatea propriilor supuși dovedită de domnii fanarioți, ce-și asumau personal conducerea luptei împotriva molimei. Dar, deși întăriți sufletește de greutățile vieții și ale luptei implacabile pentru putere, nici măcar ei nu se puteau stăpâni, asemenea lui Alexandru Moruzi, să nu „lăcrimeze" când vedeau sau doar își aminteau „cu mare durere a inimii" „atâta multă moarte bolnavilor și atâta multă primejdie și jale celor ce s-au trecut sau celor ce s-au molipsit și multă spaimă la norodul de obște".[128] Mai ales că nu rareori „mâhnirea sufletului" nu putea decât să le sporească atunci când „vedeau că boala nu numai nu ostia, ci încă mergea spre creștere, iar ostenelile lor erau zădarnice", așa cum i se întâmpla în septembrie 1813 lui Ioan Gheorghe Caragea. Și totuși, până și amintitul domn izbutea să depășească sentimentul de deznădejde încercat în mod firesc de „orice inimă simțitoare" și să se pornească „cu fierbințeală" și „să se osârdească (având cea mai întâi

nădejde de la dumnezeiasca milostivire) spre a desrădăcina sau măcar a împuțina, după a omenirei putință, această primejdioasă boală“,[129] oferind în acest fel o pildă demnă de urmat tuturor celor implicați în lupta împotriva ciumei.

O PRIMĂ CATEGORIE DE MĂSURI DE PREVENȚIE luată de domni, în spiritul respectării tradiției și a credințelor populare, ținea de sfera religiei. Chiar dacă erau conștienți de insuficiența simplelor acte de pietate („pe lângă rugăciunea și nădejdea ce mai întâi se cade să avem la mila lui Dumnezeu, să socotim a face și trebuincioasa străjuire și pază“),[130] voievozii porunceau adesea, asemenea lui Alexandru Moruzi, la 2 iulie 1795, ca „nu numai la toate mânăstirile și schiturile ce se află în eparhia (mitropoliei Ungrovlahiei), ci și pe la Episcopii și de rând la toți Archiereii, ce se află și aici în politia Bucurescilor“ „cu toții să înceapă 20 zile de-a rândul“ a „face slujbe și rugăciuni cu sdrobire de inimă și cu adevărată silință, adică preoții, ieromonachii, archimandriții, archierei, atât aici, cât și afară pe la mânăstiri și schituri, cu necontenire să facă rugăciuni într-aceste 20 de zile către milostivul Dumnezeu“.[131] Alteori, odată ce se dovedise, ca în vara anului 1813, că citirea „în toate zilele“ „de către preoții de prin toate mahalalele politiei“ (oraș în greacă) a „paracliselor și molitfelor ce sunt orânduite pentru boala“ ciumei nu fusese îndestulătoare, vodă Caragea se vedea nevoit să dispună să se facă „osfeștanie la sfânta Mitropolie, cu sfântul lemn și cu sfintele moaște, în vase mari“ „și apoi să se aducă preoții de prin toate mahalalele, ca tuturor să li se dea câte un vas mare dintr-acea aiazmă, dându-li-se și poruncă ca să o împarță fieșcare prin toate casele enoriei sale de a le stropi totdeauna stăpânii lor“.[132]

Marea problemă era însă că nu orice moaște aveau puterea, potrivit credinței din epocă, de a tămădui năprasnica boală, iar cele mai eficiente dintre acestea erau păstrate tocmai în Tessalia (Grecia Centrală) la mânăstirea Dousikon (Dușco), aflată la o depărtare de aproape 1.000 de km de cetatea de scaun a Țării Românești. Dar nici distanța uriașă pentru vremea aceea, nici greutățile insurmontabile ale călătoriei, nici pretențiile financiare exagerate ale monahilor nu i-au împiedicat pe voievozii Valahiei să aducă în mai multe rânduri la București capul făcător de minuni al Sfântului Visarion, mitropolitul Larisei (1490–1540). Astfel, acesta a ajuns pe malurile Dâmboviței atât în timpul domniilor lui Nicolae (1719)[133] și Constantin Mavrocordat (1738),[134] cât și în 1792 și 1795,[135] grație voievozilor Mihail Suțu și, respectiv, Alexandru Moruzi, în schimbul, desigur, al plății unor sume considerabile pentru călugării ce-l transportau și al

întăririi unor danii însemnate pentru așezământul monastic din Rumelia. Întâmpinat cu pompă încă de la sosirea în țară la Zimnicea[136] și primit la mânăstirea Văcărești de domnul însuși, însoțit de „întreaga suită, formată din boierii localnici și clerul bucureștean“,[137] acesta a efectuat de mai multe ori lungi turnee prin țară, așa cum s-a întâmplat în 1796, când a cutreierat prin județele Dâmbovița, Vlașca, Ialomița și Focșani.

În afara „Sfântului Ierarh Visarion Larissis, carele de la Dumnezeu a luat darul tămăduirei de cumplita boală a ciumii“,[138] vindecări miraculoase s-au petrecut și prin intervenția doctorului fără de arginți Pantelimon, al cărui preasfânt cap i-a lecuit pe bolnavii de ciumă din palatul constantinopolitan al Mavrocordaților, smulgându-i lui Ioan Nicolae, domnul Moldovei (1743–1747), o donație de o sută de lei pe an din venitul vămilor țării pentru mânăstirea rusească Sf. Pantelimon) de la Athos.[139] O certă putere de tămăduire îi era atribuită și Sfântului Dimitrie Basarabov, ale cărui moaște au fost scoase în toiul ciumei lui Caragea din biserica Mitropoliei, purtate prin tot Bucureștiul în procesiune și așezate la Herăstrău spre închinare (13–15 octombrie 1813).[140] De altel, patronul de mai târziu al Bucureștilor era prăznuit, alături de „sfinții părinții noștri Haralambie, Alexandru Episcopul Costandinoupoleos, Visarion Arhiepiscopul Larisis“[141] la biserica spitalului de ciumați construit la Dudești de Alexandru Moruzi.

Pentru a se feri de molimă, bucureștenii nu recurgeau însă doar la ritualurile creștin-ortodoxe păzite cu sfințenie de voievozii pravoslavnici, ci și la diverse practici magice. Astfel, „cucoanele superstițioase“ se adunau laolaltă, potrivit mărturiei lui Anton-Maria del Chiaro încă de la începutul veacului al XVIII-lea, și „timp de 24 de ore țeseau, torceau și coseau o cămașă de cânepă, căreia îi dădeau foc în mijlocul curții“, crezând că, „împreună cu cămașa, a ars și epidemia“.[142] Tot așa, pe la 1799 destui erau locuitorii capitalei care aveau impresia că, dacă purtau atârnate de mâna stângă niște semne cabalistice, aveau să fie feriți de molipsire („slovele de ciumă care când să aude de această boală, scriindu-le pe o hârtie întocmai cum sunt mai jos le liagă la mâna stângă și le poartă“).[143]

DIN FERICIRE PENTRU BUCUREȘTENI, pragmaticii domni greci dădeau întâietate acțiunilor concrete de luptă împotriva răspândirii ciumei, iar nu implorării puterilor cerești. Având, în primul rând, caracter preventiv, iar nu curativ, acestea aveau la bază două observații empirice: transmiterea ciumei prin contactul direct dintre

persoanele contaminate și cele sănătoase și, respectiv, efectul dezinfectant al unor substanțe, care ar fi împiedicat răspândirea bolii.

Cum mai toate epidemiile de ciumă ce au făcut ravagii în țările române își aveau originea în Imperiul Otoman, unde autoritățile nu luau nici cele mai elementare măsuri pentru a limita dimensiunile flagelului, domnii fanarioți s-au văzut nevoiți să procedeze la acțiuni vizând controlul traficului de persoane pe linia Dunării. Astfel, la 27 noiembrie 1784, Mihail Suțu dispunea „ca afară din oamenii împărătești trecători i din cei ce vin cu treburi împărătești către noi, toți ceilalți negustori: turci sau creștini, sau ori cine ar fi, care vin cu trebi ale lor, să fie opriți a face lazaret 5 zile“[144] la Lichirești (azi, Călărași). Și, încă din aceeași epocă, un al doilea punct de carantină funcționa la mânăstirea Văcărești, unde „cei ce veneau de la Giurgiov“ erau obligați „să facă obicinuitul lazaret ca să se aerisească toate lucrurile lor“ înainte de a „fi slobozi a intra în București“.[145] La Văcărești a fost condusă fără voia ei în iulie 1786 și aristocrata britanică Elisabeth Craven, care s-a întâlnit acolo cu spectrul viu al ciumei – „un biet nenorocit având moartea întipărită pe față“ și care, bănuit de năprasnica boală, era „așezat cât mai departe cu putință de ceilalți, cu puține paie drept culcuș“.[146]

O grijă deosebită pentru protejarea Bucureștilor și a Țării Românești de molima venită de la turci au dovedit și autoritățile rusești de ocupație, care, de îndată ce au aflat că la Țarigrad izbucnise epidemia la începutul anului 1811, au „dispus ca vămile din Zimnicea și Vidin să fie complet închise“, iar toți călătorii și, în special, curierii otomani ce treceau Dunărea pe la Giurgiu să fie supuși unei proceduri foarte riguroase de carantină. Conform ordinelor explicite date de feldmareșalul M.I. Kutuzov, aceștia din urmă „trebuia să fie reținuți la Giurgiu într-o casă specială, dezinfectați prin fum, iar hârtiile aflate la ei luate pe un cui gros, înmuiate în oțet și, după ce se uscaseră, dezinfectate prin fum“.[147] Sub presiunea generalizării epidemiei, examenele medicale de la frontieră au devenit și mai severe în primii ani ai domniei lui Ioan Gheorghe Caragea. Astfel, domnul a trimis încă din 1812 în punctele de graniță (Brăila, Călărași, Giurgiu, Zimnicea)[148] echipe de control conduse de câte un boiernaș, iar în vara lui 1813 a creat o zonă de monitorizare cuprinsă între Daia (județul Giurgiu) și Zimnicea, în care patrulau optzeci și două de cătane, aflate sub comanda slugerului Urlățeanu. Potrivit ordinelor venite de la stăpânire, aceștia trebuiau să împiedice să intre în țară pe oricine ar fi venit de pe teritoriul Imperiului Otoman („a se conteni și a se popri pentru câtăva vreme comunicația, ca să nu aducă neguțătorii

în țară, nici turci, nici creștini negustători, precum nici raelile ce locuesc în hasuri, să nu fie slobozi a eși în țară") și să-i oblige să facă lazaret pe toți cei care se deplasau „spre părțile țărei turcești", interzicându-le totodată „să treacă peste orânduitul cordon" „cu cherestele, cu zaherele, cu lemne de foc, ori cu vreo altă felurime de negustătorie".[149]

Atât de adânc se întipărise în conștiința colectivă a țării amintirea prăpădului făcut de ciuma lui Caragea, încât, la ani buni de la stingerea epidemiei, Alexandru Suțu dicta în august 1820 impunerea unor măsuri draconice de carantină pentru toți negustorii veniți de la sud de Dunăre. Fie că intrau în țară pe la Zimnicea, Daia sau Oltenița, aceștia erau mai întâi obligați „să facă lazaret de trei zile, în care soroc să se aerisească bine atât ei, cât și mărfurile lor", după care erau escortați de unul sau doi dintre slujitorii căpităniei „drept la via dumnealui postelnicului Iordache Vlangali, ce se află aproape de Văcărești". Acolo, într-un „loc cu împrejmuire, larg și cu odăi de odihnă", erau obligați să-și „deschiză mărfurile prin îngrijirea altui deosebit epistat" și, vreme de șase zile, „să se aerisească bine, atât mărfurile lor, cât și ei", „fără a fi slobozi (în acest răstimp) ca să iasă de acolo vreunul afară sau să aibă amestecare ca cu niscareva alți oameni de afară".[150]

TOTUȘI, ACESTE ACȚIUNI SE VĂDEAU de multe ori neîndestulătoare, așa că domnii fanarioți au decis în mai multe rânduri să ia măsuri suplimentare de protejare a capitalei de potențiala invazie de ciumați de prin provincie. Astfel, în noiembrie 1784 Mihail Suțu poruncea ca, „pentru a se feri orașul Bucuresci să nu se molipsească mai mult cu venirea celor de pe afară", „să se ocolească cu gard de jur împrejur, lăsându-se slobode numai cele patru poduri mari". Operațiunea extrem de anevoioasă și de îndelungată nu avea să fie însă asumată de autorități, ci lăsată pe seama localnicilor („mahalagiii de prin toate mahalalele să-și gătească fișecare pari, nuele și mărăcini" și „să se apuce să îngrădească pe cât ține cuprinsul mahalalei"),[151] așa că e probabil să nu fi fost dusă niciodată la bun sfârșit. Probabil că tocmai de aceea, în iulie 1813, când, sub presiunea răspândirii fulgerătoare a molimei, vodă Caragea a dat ordine similare (să se facă „îngrădiș" din „pari, nuele și mărăcini" și „prin toată marginea politiei de jur împrejur și osebit [să se lase] numai opt locuri ce vom socoti a fi îndemânatice pentru intrarea și eșirea din politie"), a avut grijă să prevadă participarea activă a autorităților locale la acțiune (vel-spătarul, buhurdagi basa Răducanu, vameșul de politie), dar și un termen foarte scurt și precis de încheiere a acesteia („până la mai sus arătatul

soroc de patru zile să se isprăvească negreșit îngrădișul acelor locuri"). Și, desigur, un sistem de supraveghere strictă („a se orândui paznici într-adins") a acelor opt locuri în care se făcuseră „porți ca să închiză și să se deschiză". Iar, odată ce nici în acest fel n-a putut fi stăvilită pandemia, același Caragea a decis în disperare de cauză ca „politia Bucurescilor să se închidă de la zi întâi a viitoarei luni a lui Ianuar cu leat 1814" și să nu fie „slobod a mai intra, nici om, nici neguțătorii", fără a trece printr-o nouă carantină prealabilă cu durata de cincisprezece zile.[152]

În paralel cu împiedicarea pătrunderii în București a persoanelor contaminate, domnii s-au preocupat constant de îndepărtarea din capitală a segmentelor de populație considerate, din pricina igienei precare, un vector de transmitere a bolii. Este vorba, în primul rând, de țigani, care, de fiecare dată când izbucnea ciuma, erau nu doar băgați „în apa Dâmboviței cu nevestele și copiii lor și cu toate lucrurile lor împreună, să se spele bine și să aibă grijă de pază și curățenie",[153] ci și alungați cu urgie mare din cetatea de scaun („dumnealui vel-spătar i dumnealui vel-agă, cât și dumnealui vel-vornic al politiei, cu oamenii și zapciii cei trebuincioși ori în ce ceas va fi trebuință, eșind prin toată politia, ori unde vei găsi țigani prin țigănii în târg sau prin mahalale, numaidecât să-i rădici a eși cu tot calabalâcul lor afară din politie, însă atât pe țiganii pământești, cât și pe cei străini").[154] Pe teritoriul capitalei nu le mai era îngăduit să rămână nici „cerșetorilor cei secați și cu adevărat vrednici de milă", întrucât „cu îmbletele lor pe uliță și prin mahalale făceau multe amestecături".[155] Totuși, soarta ce-i aștepta pe aceștia era incomparabil mai bună decât cea rezervată rromilor, de vreme ce, spre deosebire de ultimii, urmau să fie cazați prin mânăstiri sau în spații anexe, special construite în acest scop („și, de nu este loc înuntru mânăstirei, să li se facă un loc afară lângă mânăstire, aproape, o căsuță de a locui într-însă") și hrăniți din puținul sfintei biserici („să li se dea câte una oca mălai pe zi de tot liudele și din bucate, ceia ce vor fi mâncând și ceilalți oameni ai mânăstirii").[156]

În afara țiganilor, evreii erau învinuiți și ei că ar fi contribuit la răspândirea ciumei prin nerespectarea unor reguli elementare de igienă, dar și prin practicarea unor ritualuri specifice religiei mozaice („cea mai multă smreduire se întâmplă între ovrei și pricina negreșit se cunoaște, că nu este alta decât numai necurățenia, nepaza și unele obiceiuri ale legei lor, care pricinuesc amestecare între cei sănătoși și cei bolnavi și neferirea unora de către alții"), numai că domnii proveniți din lumea otomană în care iudeii se bucurau de un statut

privilegiat se temeau să recurgă la măsuri radicale împotriva lor. De pildă, Ioan Gheorghe Caragea se mulțumea la 29 iulie 1813 să solicite respectarea și din partea evreilor a măsurilor profilactice („precum dar noi nu-i osebim din ceilalți supuși ai noștri, asemenea și ei sunt datori a fi următori la această întâmplare a nizamurilor ce sunt date întocmai ca și ceilalți"), amenințându-i că, în caz contrar, avea „să-i scoată pe toți afară din politie".[157]

În timp ce unii bucureșteni erau luați pe sus și scoși afară din oraș, celor mai mulți nu li se permitea să părăsească teritoriul urban în timpul epidemiilor de ciumă decât în urma unui control medical riguros, întrucât domnii își propuneau să evite răspândirea molimei prin țară. În acest scop, Alexandru Moruzi hotăra la 20 mai 1795 ca „pre toți cei cari voiau să iasă pe afară să-i cerceteze mai întâi spătarul de sunt curați și sănătoși și să le dea apoi adeverință cu care să poată fi primiți în gazdă".[158] Oricum, cei care își exprimau dorința de a pleca din București la vreme de molimă nu par a fi fost chiar atât de numeroși, pentru că sărăcimea orașului pur și simplu nu avea unde să se ducă, neputându-și permite să plătească chirie prin provincie. De aceea, printre locuitorii cu obraz subțire care se mutau la țară, așteptând să se mai domolească molima, îi regăsim mai ales pe domni – care preferau să-și scape propria piele în loc să rămână alături de supușii greu încercați de urgie –, pe boieri ori pe diplomații străini. Așa a procedat, de pildă, Nicolae Mavrocordat, care s-a zăvorât între zidurile mânăstirii Cotroceni atât în 1719,[159] cât și în 1730,[160] când toate măsurile de precauție s-au dovedit zadarnice, neputându-l scăpa de năprasnica boală. Alți rezidenți cu dare de mână ai capitalei găseau cu cale să se izoleze nu în așezăminte monastice, ci pe domeniile unor boieri, așa cum a făcut la începutul lunii septembrie 1792 diplomatul austriac Michael Merkelius, care s-a refugiat de frica ciumei „pe moșia banului Ghica" de la Colentina, „aflată la o jumătate de oră de București".[161] Și mai temător, cărturarul grec Manase Eliad nu s-a mulțumit în 1756 să se retragă din capitală la țară, ci, nesimțindu-se nici acolo în siguranță, a trecut peste doar o lună pe teritoriul raialei turcești a Giurgiului, iar ulterior pe malul drept al Dunării, la Cernavodă.[162]

Spre deosebire de ceea ce se întâmpla îndeobște, numărul mare de victime înregistrat în capitală în primăvara-vara anului 1813 i-a determinat și pe bucureștenii de rând să încerce să fugă care încotro vedea cu ochii. Așa că, neputând stăvili acest aflux, autoritățile au recurs în luna august la o stranie soluție de compromis, autorizând părăsirea orașului de către femei și copii, dar nu și de către capii de

familie („să fie slobozi oamenii a-și scoate familiile și calabalâcurile afară, fără răvaș, însă nevestele și copiii, iar stăpânii să nu iasă").[163]

O ALTĂ CATEGORIE DE MĂSURI PREVENTIVE luate de domni viza reglementarea riguroasă și limitarea, iar în cazul în care intensitatea epidemiei o impunea, chiar interzicerea activităților sau manifestărilor ce presupuneau strângerea laolaltă a unui număr mare de oameni. Printre primele victime ale acestui tip de prevederi se numărau adunările vesele din cârciumi „cu beții, cu lăutari, cu jocuri",[164] care erau strict oprite la vreme de ciumă. Dar bucureștenilor nu le era interzis doar să horească amețiți de aburii alcoolului, ci și să se bucure de nurii frumuseților locale („am poruncit dumneavoastră [...] pentru lipsirea muierilor celetnice, văduve și fete, după la cârciumi").[165] Așa că, pentru a se consola, nu le rămânea decât să cumpere pentru acasă dulcea licoare a lui Bachus sau vârtosul rachiu, ceea ce voievozii nu cutezau îndeobște să împiedice, pentru a nu provoca revolte în capitală („cel ce va avea trebuință de vin sau rachiu, să meargă să cumpere cu vas și să-l ducă la casa sa, ca să-l bea [...], iar ușa cârciumei sau a rachieriei să stea închisă, lăsând numai o fereastră cu chepeng la drum sau la uliță, ca să nu se facă nici cum întâlnire sau să se atingă vânzătorul cu mușteriul").[166] Uneori, nici măcar aceste restricții nu dădeau roade, așa că împotriva cârciumilor contaminate trebuia să se ia măsura mai radicală a închiderii pentru câteva zile, în vederea dezinfectării („cârciumele unei mahalale ce se va întâmpla, ferească Dumnezeu, a se molipsi, toate să se pecetluiască și să stea închise nouă zile").[167] Cum însă setea bucureștenilor se cuvenea fără întârziere astâmpărată, stabilimentele în cauză erau iute redeschise. Prin urmare, hotărârea pe care, sub presiunea recrudescenței epidemiei, a luat-o în decembrie 1813 vodă Caragea de a închide pe termen nelimitat bodegile și de a-i executa la fața locului pe cârciumarii recalcitranți rămâne unică în analele luptei împotriva răspândirii molimii („cârciumile, rachiergiile [...] să se închiză, să se pecetluiască cu pecetea Casei și să lipsească cu totul, fiind lucru cunoscut și invederat că de la acestea se înmulțește înmulțirea smreduelei și de se va dovedi cinevași [...] că vin sau rachiu au vândut, cu hotărâre să știe, că acela se va spânzura la ușa prăvăliei lui").[168]

O soartă similară, iar alteori chiar mai vitregă decât crâșmele aveau cafenelele, odată ce nu răspundeau unor nevoi atât de stringente ale bucureștenilor. Totuși, oricâte ravagii ar fi făcut ciuma, nici unul dintre voievozi n-a îndrăznit să închidă localul rezervat oaspeților din Turcia, care nu se puteau lipsi de băutura aburindă acom-

paniată de tutun din belșug („pentru cafenelele din București [...] asemenea să se oprească și acum, a nu se face vânzare de cafea într-însele [...], iar cafeneaua ce este aproape de casele de beilic, ca o trebuincioasă pentru musafirii străini, aceasta poruncim să fie slobodă"). Mai mult chiar, un domn ca Alexandru Moruzi provenit din lumea otomană, reputată pentru cultura și cultul cafelei, găsea de cuviință, la 28 martie 1795, să corecteze personal hotărârea prin care boierii țării propuneau interzicerea vinderii de cafea la vreme de ciumă, adăugând cu propria mână „iar pe fereastra cafenelei să aibă voe a da cu felegeanul cafea, iar ușile să fie închise a nu intra om înăuntru".[169]

Desigur, restricții similare vizau și birturile, obligate, la rândul lor, să-și desfacă marfa doar la pachet („bucătarii cei ce țin alișveriș de pacegirie să vânză bucatele lor fără de adunare înăuntru prăvăliilor lor cu mese, ci afară să mănânce fieșcare unde va vrea"), dar și întâlnirile mondene de la băile din capitală, de unde erau, în plus, excluși suspecții de orice boală („băieșii pre la băi să nu mai primească oameni bolnavi, măcar de ce patimă va fi; nici adunări să nu se facă pre la băi").[170] Evident, în vremea epidemiilor se sistau orice fel de chermeze „adunarea unora altora, ce se face prin grădini și prin mahala cu băuturi și mâncări"),[171] dar și jocurile și distracțiile publice, precum țini, adică de își cearcă norocul",[172] ori „dulapurile ce se obicinuesc a se face la sfintele Paști i în săptămâna cea luminată și gémala".[173]

Cu mult mai complexă era situația târgurilor, a căror suspendare pe termen limitat ar fi dat o grea lovitură nu doar comerțului Țării Românești, ci i-ar fi și lipsit pe bucureșteni de unele produse indispensabile supraviețuirii. Ca atare, domnii au optat de cele mai multe ori pentru soluții de compromis, mutând locul de desfășurare a târgurilor cât mai departe de nucleul urban, interzicând comercializarea articolelor despre care se credea că facilitau transmiterea bolii și impunând reguli stricte de igienă pentru toți participanții la târg. Astfel, în noiembrie 1784, deși din pricina ciumei „s-ar fi căzut a opri cu totul adunarea târgurilor", Mihail Suțu, conștientizând faptul că „oborul târgului de afară era mult trebuincios"[174] mahalagiilor, hotăra „să se mute și să se facă această adunare a oborului afară din Bucuresci, la câmp". Pe aceeași linie, Ioan Gheorghe Caragea, vrând să-i păzească pe bucureșteni de contaminare fără a-i văduvi de posibilitatea de a-și achiziționa alimentele de bază, decidea în august 1813 ca „zarzavaturile, bolbotinele și orice alte legume se vor aduce aici în politie, spre vânzare, să nu se vânză înăuntru în târg, ci la loc depărtat în marginea politiei". Iar, peste câteva luni, când a constatat că dispoziția sa îi făcea să flămânzească pe mulți dintre localnicii care nu

se puteau deplasa atât de departe pentru a-și procura cele ale gurii, același domn le-a dat voie negustătorilor „făr de poprire să îmble și prin mahalale cu care și cu cai, încărcați cu pâne, mălai, carne, cărbuni, orz, lumânări și să vândă la obște precum și zarzavagii și femeile ce se negustătoresc cu feluri de zarzavaturi i cu găini, ouă, unt", cu condiția „să nu șază la un loc i să facă vânzarea pe la tarăbi, ci să îmble pe pod și prin mahalale și să strige felurimea mărfii ce vor fi având de vânzare, ca să audă oamenii de prin case și să cumpere fieșcarele ceea ce va avè de trebuință".

Tot pentru a împiedica molipsirea bucureștenilor, voievozii au interzis de-a lungul timpului desfacerea în cadrul târgului a anumitor produse cu grad mare de risc. Este vorba, în primul rând, de hainele vechi sau noi și de pânzeturile de tot felul, considerate vectori prin excelență de transmitere a bolii („fiind din cele ce se pipăe și se îmbracă de către musterii și apoi unii le cumpără, iar alții le lasă, cu care vin înapoi aici negustătorii sau telalii pe la prăvăliile lor").[175] De aceea, ei s-au simțit îndreptățiți să interzică în mai multe rânduri prezența la târguri a vânzătorilor de profil („teleleicele cari obicinuiesc de vin și se strâng lunea la Târgul Cucului și vând haine, pânzeturi și alte mărunțișuri, să se oprească atât din Târgul Cucului, cât și din Târgul de Afară, ca să nu se mai facă vânzare"),[176] fie că era vorba de „negustătorii bogasieri, cari vând mărfuri de mătase și de bumbac i cojocarii groși", fie de simpli „telali i teleleice cu haine și pânzeturi". Suspecte erau socotite uneori și alimentele ori băuturile, așa că Ioan Gheorghe Caragea poruncea la 11 mai 1814 „să fie poprit ca nici vinuri sau rachiuri să ducă nimenea spre vânzare la târgul Moșilor, nici bucătari să nu fie slobozi a face acolo bucate".[177] Uneori însă nici aceste măsuri, nici reglementările de igienă a tranzacțiilor[178] nu aveau efectul scontat, așa că autoritățile erau silite să suspende temporar activitatea târgurilor, decizie comunicată uneori prin „pristav" ce „striga prin toate răspântiile Bucurescilor".

Pe fondul recrudescenței epidemiei de ciumă, domnii se vedeau siliți să oprească pentru o vreme și ședințele publice de judecată, așa cum a procedat Ioan Gheorghe Caragea, care în anul 1813 nu doar a *poprit* toate procesele „afară numai de pricini englimatică", ci chiar i-a eliberat din temniță pe cauțiune pe toți deținuții care nu erau acuzați de crimă („la grosul Spătăriei ori datorii și altele câți se vor fi aflând acum închiși pentru pricini de asemenea, bez englimatică, să se sloboază numaidecât, dându-se în chezășie").[179] Pare însă a se fi grăbit, de vreme ce, la 4 ianuarie 1814, revenea asupra propriei hotărâri, dispunând reluarea ședințelor de judecată în prezența exclusiv

a împricinaților („dar fiindcă vedem că boala nu ostiază, iar pricinile de judecăți se înmulțesc [...] să înceapă și acest Departament al Agiei să caute pricinele de judecăți, adecă două zile pe săptămână, îngrijind ca înăuntru în casă unde au a se căuta judecățile să nu se facă mai multă adunare, nici să fie alții, fără numai ipotesiarii cei ce se judecă".

Un alt focar de contaminare îl reprezentau la vreme de ciumă slujbele religioase cu numeroși participanți înghesuiți unul lângă altul între zidurile neîncăpătoare ale câte unei bisericuțe. Căci deși „la bolile molipsitoare, lăcașele de cult ar trebui să fie închise îndată și să se oprească orice altă adunare" – scrie în 1819 călătorul greco-german Kosmeli –, bucureștenii s-au strâns în timpul ciumei lui Caragea în casele Domnului, „nădăjduind să izgonească prin rugăciuni" molima, dar au obținut tocmai efectul contrar, căci „calamitatea s-a întins mai tare pe cale firească datorită contactului, și mai bine de o cincime din locuitori a căzut pradă încrederii în mijloacele spirituale".[180] Și se pare că amintitul autor a avut cel puțin parțial dreptate, căci domnii nu emiteau hotărâri care să interzică săvârșirea rânduitelor slujbe, mulțumindu-se cel mult să poruncească, asemenea lui Alexandru Moruzi în 1796, desfășurarea înmormântărilor „fără adunare de oameni" și amânarea parastaselor până la sosirea anotimpului rece („acelaș folos vor avea răposații cu pomenirile ce li se vor face în urmă după ce se va răci vremea de toamnă").[181]

CEL DE-AL DOILEA MIJLOC DE LUPTĂ împotriva răspândirii ciumei, în afara limitării contactului dintre persoane, îl constituia în epocă recurgerea la procedee sau substanțe considerate dezinfectante. Unul dintre cele mai eficiente era socotit afumarea, de preferință cu păcură sau catran. Astfel, potrivit unui ordin al lui Alexandru Moruzi din martie 1796, toți cei care intrau în București pe unul dintre cele patru poduri mari erau așteptați acolo de un zapciu ajutat de câțiva oameni ai agiei care „îi afumau bine și le făceau curățenia trebuincioasă lor și lucrurilor lor". Destui dintre negustători se dovedeau însă reticenți față de această măsură profilactică, așa că același voievod se vedea nevoit ca, peste doar câteva luni (12 iunie 1796), să-i amenințe pe comercianții recalcitranți cu o pedeapsă paradigmatică („iar care nu se va supune și se va împotrivi a-și afuma marfa și lucrurile și pe sineși să-l bage în feare numai decât și să-l trimită la domnie ca să se pedepsească").

Atât de mare era încrederea autorităților în puterea tămăduitoare a fumului, încât în timpul epidemiilor de ciumă cetatea de scaun a Bucureștilor ajungea să fumege toată (în același an 1796 paharnicul

Grigorie Scărlătescu trebuia „să stea napristan să facă fumuri multe și îndestulătoare împrejurul târgului și pe ulițe în rând, multe și dese, și pe la intrările și eșirile ulițelor, pe unde intră și ese norodul“).[182] În plus, nu doar fiecare negustător era obligat „să-și facă fumuri din naintea prăvăliei, când o avea deschisă de-și făcea alișverișul“,[183] ci și „toți de obște veri de ce stare sau breaslă va fi, în toți Bucurescii, prin târg și prin mahalale“ erau ținuți ca „fiecare la prăvălia, la casa sau la curtea sa să facă foc din catran, în care să se afume cu fumul catranului și ei și toate lucrurile lor, cu copiii, cu soțiele și cu slugile lor în 10 zile necurmat“. Iar pentru ca locuitorii nevoiași să nu se poată plânge că nu dețineau resursele financiare pentru a-și procura combustibil, Alexandru Moruzi dispunea la 21 iunie 1795 alocarea din rezervele armășiei a 50 de vedre ce catran „ca la câți sunt săraci“ să li se dea „din acest catran“. De un privilegiu similar se bucurau și pușcăriașii care, în iulie 1795, au fost scoși din temniță „cu bună pază“, spălați și aerisiți, pe când în celulele lor s-au pus „afumături cu gunoi“.[184]

Și mai eficient decât fumul era socotit focul, la puterea purificatoare a căruia autoritățile recurgeau deseori pentru a nimici focarele epidemice. Astfel, în noiembrie 1784, numai ce s-a zvonit că „în țigănia Heresculuí a murit un țigan cu bănuială de boala ciumii“, că vodă Mihail Suțu n-a mai stat pe gânduri și a poruncit de îndată ca „pe acel mort întru acea casă să-l îngroape și casa, surpând-o jos, să-i dea foc, să ardă de tot“.[185] Iar de această „cuviincioasă răsplătire“ nu aveau parte doar rromii ori „ovreii bolnavi de năprasnica boală și tăinuiți“, cărora „după orânduială“ li s-au incendiat „casele cu toate ale lor“,[186] ci, când situația o impunea, toți bucureștenii ale căror locuințe se molipsiseră.[187] Atari acțiuni ale autorităților au căpătat încă din noiembrie 1786 acoperire legală grație „nizamului cu ponturi“ al lui Mavrogheni, ce stipula în detaliu soarta caselor contaminate: „iar murind ciumatul aici în casa lui în București, însăși într-aceeași casă a lui, făcându-i cioclii din preună cu ai casei, groapă adâncă în pământ, să-l îngroape pe acolo și casei aceia de nu va fi altă casă pe aproape prinprejur și va fi casă de cele proaste, de preț puțin, să o arză până în pământ, d-inpreună și cu nescaiva măruntae proaste, cum câlți, cârpeturi vechi și alte ca aceste fără nici un preț. Sau fiind aproape alte case prin prejur și va fi lucruri cari să pricinuiască primejdie mahalalei și pagubă la vecini, să o surpe la pământ, sfărâmând-o de tot și să se arunce peste dânsa vreun gard de mărăcini sau altele; sau fiind casa bună și cu împrejmuire, de vr-un preț, boerul cel orânduit, să dea în știre la Domnie, arătând starea casei“[188]...

Și nu doar focului și pământului, ci și apei și aerului le era atribuită proprietatea de a împiedica răspândirea ciumei. De aceea, Constantin Hangerli poruncea, printr-un pitac din 9 decembrie 1798, ca „sacagiii să fie datori toți a alerga cu sacalele acolo unde va face trebuință a se spăla vreo casă molipsită".[189] La fel proceda și Ioan Gheorghe Caragea, care, având în primăvara anului 1814 impresia că epidemia se stinsese, îi solicita vel-spătarului să se ocupe „ca toate casele să se spele, să se afume, să se aerisească și să se curețe, precum și lucrurile ce vor fi într-însele".[190] Iar convingerea cu privire la valențele terapeutice ale apei nu era împărtășită doar de autorități, ci și de Ștefan Piscupescu, „doftorul politiei Bucureștilor", care, în lucrarea sa *Mijloace şi leacuri de ocrotirea ciumei alcătuite şi întocmite spre ajutoriul şi folosul neamului omenesc*,[191] plasa lichidul dătător de viață în fruntea „leacurilor de ocrotire", chiar înaintea oțetului și focului.[192]

La rândul său, aerul Valahiei era utilizat ca armă împotriva ciumei nu doar în combinație cu alte elemente, ci și de unul singur. Astfel, în speranța de a putea împiedica răspândirea epidemiei dinspre capitală spre mediul rural, Caragea vodă poruncea la 2 august 1813 ca „ori cine se va întâmpla, ori din Bucuresci, sau din altă parte să meargă la vreun sat spre ședere, numaidecât să dea scire zapciilor, ca să vie acolo în sat și mai întâi să cerceteze pe cei veniți de sunt cu toții sănătoși și apoi, descărcându-și toate calabalâcurile, să le pue de o parte afară din sat, ca să le aerisească o zi două".[193] Cu circa două decenii mai devreme, în aprilie 1795, Alexandru Moruzi inițiase o amplă campanie de aerisire la mânăstirea Plumbuita a „lucrurilor celor molipsite a caselor, ce s-au întâmplat de s-au smreduit aicea în orașul Bucureștilor". În acest scop, el i-a poruncit cuviosului egumen să „deșerte mânăstirea de toate lucrurile ce se vor fi aflând înăuntru, lăsând adică numai zidurile goale, fără zăbavă" și să predea așezământul boierilor epistați, plecând încotro vedea cu ochii laolaltă cu toți monahii. După ce ordinul voievodului a fost îndeplinit, la Plumbuita au fost aduse o mulțime de boarfe din București care au fost întinse mai multe zile prin tot ansamblul mânăstiresc „spre a se aerisi la vânt și a se curăți de molipseală".

Foarte răspândit ca dezinfectant mai ales în cazul tranzacțiilor comerciale era și oțetul, după cum o dovedesc numeroasele hotărâri domnești care impuneau ca banii să nu treacă de la cumpărător la vânzător înainte de a fi fost spălați cu oțet („brutarii, băcanii, cârciumarii, precupeții, pescarii, lumânărarii, măcelarii, cum și toți prăvăliașii ce au marfă de vânzare, la alișverișul ce vor face, să nu iee banii în mână, până a nu-i pune mai nainte în oțet").[194] Pentru a se asigura

că această dispoziție avea să fie respectată, autoritățile au găsit de cuviință să-i oblige pe toți negustorii să aibă pe tejghelele lor câte un vas plin cu oțet („să fie dator orice prăvăliaș sau vânzător de lucruri a ține câte un vas de oțet, ca și vânzătorul și mușteriul cel ce schimbă banul, să ia paralele spălate în oțet").[195] În plus, potrivit prescripțiilor aceluiași medic Piscupescu, locuințele erau ferite de molipsire de aburii degajați în urma turnării unui „felegeac de oțet" deasupra unei cărămizi încinse, după cum indivizii se puteau apăra de contaminare dacă se spălau pe mâini și pe față cu oțet produs din „flori de trandafiri, frunze de ismă de grădină, frunză de jaleș, frunză de rosmarin nemțesc, frunză de rută, flori de lavant, flori sau coji de lămâie, cuișoare pisate, din toate câte cinci dramuri; grăunți de ienuperi pisate zece dramuri".[196] Un efect psihologic însemnat în lupta împotriva ciumei ar fi avut, conform arheologului italian Domenico Sestini, aflat la București în timpul uneia dintre epidemii, și vinul, întrucât alunga „melancolia, care are urmări triste în vreme de ciumă",[197] înlocuind-o cu buna dispoziție.

ALTMINTERI, LEACURI PROPRIU-ZISE pentru cei care fuseseră atinși de *năprasnica boală* nu existau, în ciuda faptului că în documentele de epocă se regăsesc mai multe rețete de medicamente preparate de vracii ori doctorii vremii. De pildă, într-un manuscris de la 1766 ciumaților de vârstă adultă li se recomanda „să mănânce cu pâne" „dram de săricică unu și jumătate și pucioasă dramuri trei",[198] în vreme ce pentru adolescenți și copii doza administrată din acest preparat trebuia să scadă corespunzător la jumătate și, respectiv, o treime. Dacă urmau acest tratament, nu era nici o îndoială că aveau să se vindece – susținea autorul. Tot așa, contele Feodor Karácsay de Vályeszáka părea convins că unsoarea preparată la 1770 de un medic rus din păcură de Văleni a tămăduit mulți suferinzi.[199] În schimb, Gustav Orraeus, medicul finlandez al armatei ruse, care a studiat îndeaproape ciuma de la Iași din 1770, afirmă că în tratarea bolii românii nu foloseau nici un alt medicament în afară de „*theriaca veneta* (o străveche concocție din 64 de ingrediente, printre care carne de viperă, opiu, ciuperci din genul *Agaricus*, scorțișoară și gumă arabică, socotită un adevărat panaceu – *n.n.*), cu care erau înarmați aproape toți cei mai avuți și la care obișnuiau să alerge ca la ancora mântuirii". Concomitent, el își exprimă însă neîncrederea în tratamentele prescrise de chirurgul-șef al armatei ruse și de medicii greci, care se bazau pe „licoare de azot" și, respectiv, „terra sigillata".[200] Mult mai optimist, amintitul medic Piscupescu recomanda, în opusculul

său redactat la sfârșitul epocii fanariote, un număr mare de leacuri pentru bolnavii de ciumă, precum piatra-iadului, rădăcina de șarpe-de-Virginia, camforul, eterul de vitriol, picăturile de gândăcei-de-turbare, scuipatul gurei și lipitoarea... În fine, prescria un tratament de o complexitate extremă, pe care-l reproducem în cele ce urmează: „Omul bolnăvit mai întâi să se desbrace, să se ungă peste tot corpul cu un dram de camfor topit în untdelemn; apoi să se aburească cu aburi de oțet tare, iar în cameră să fie un mangal de jeratic. Să ia din: tartar ermetic 3 dramuri; praf de rădăcină de ipecacuana jumătate dram; zahăr două dramuri; apă de băut 50 dramuri. Cei mai mari de 15 ani să bea câte un felegean de zece dramuri la o jumătate de ceas și la copii câte o lingură de masă și apoi apă caldă până va vărsa de trei-patru ori cu venin; după aceasta se va da câte o ceașcă de mușețel cald, îndulcit cu miere și să-l lase să doarmă. În acest timp, să se ia un pumn de orz, să se fiarbă la patru oca de apă și aceasta să fie băutura bolnavului în loc de apă. Apoi se ia: piatra-iadului 6 grăunți, se pisează într-o piuliță de piatră, se pune 60 de dramuri de apă de orz, se amestecă și se dă bolnavului după somn, la ceas câte jumătate de felegeac, iar sub 15 ani câte o lingură. Apoi ia: zeamă de fiertură de orez, o litră; se fierbe, se pune rădăcină de șarpe-de-verginia pisată 5 dramuri, clocotește, se strecoară la rece și se bea la tot ceasul câte un felegeac, sub 20 de ani câte jumătate felegeac, la copii câte o lingură două. Aceasta se dă mereu în timpul boalei. După 3-4 zile, se mai adaugă la doctoria de mai sus câteva picături din ea: camfor, jumătate dram topit în 4 dramuri de eter de vitriol. Câte zece picături la fiecare felegeac. Când es umflăturile, buboanele, să se sugă locul cu gura sau să se frece cu scuipatul său, până ca (sic!) roși locul și apoi se pune în mijloc o lipitoare, care să sugă până cade singură. Apoi se pălește locul cu un fier roșu, ținut la două sau la un deget departe de locul de ars, până va scoate bășică, care nu trebuie spartă, ci acoperită cu frunză de varză unsă cu miere și primenită până la vindecarea ranei. Se va pune clistire și se va provoca transpirări. Bolnavul trebuie păzit, în caz de sminteală, să nu sară pe ferestre; 40 de zile trebue păzit cu apă de orz, post cu fiertură și ciorbă de orez, de griș, de fidea și de arpăcaș «horșav» de smochine, de stafide și caise; să nu mănânce carne, icre, raci, vin, acrime și sărătură, să se păzească de frig".[201]

SPRE DEOSEBIRE DE MEDICII ENTUZIAȘTI de felul lui Piscupescu, autoritățile nu se arătau preocupate de tămăduirea bolnavilor de ciumă, ci doar de identificarea și izolarea lor, astfel încât molima să nu se extindă la nivelul întregii populații. Sarcina acestei anevoioase

operațiuni în mahalalele înghesuite și insalubre ale Bucureștilor a fost asumată de-a lungul timpului de diverse categorii de persoane și instituții.

În mod tradițional, obligația „morală" de a-i pârî la stăpânire pe bolnavii contagioși le revenea deopotrivă preoților și vătășeilor de mahala („oricine se va bolnăvi în mahala, măcar de verice fel de patimă, ori bărbat, ori muiere sau copil, să aibă și preotul și vătășelul a veni să arate, la dumnealui vel-spătar, iar cei din târg la dumnealui vel-agă"). Cu toate acestea, cuvioșii părinți nu se prea îndemnau să-și îndeplinească această sarcină de serviciu, așa că erau deseori necesare atenționări și presiuni din partea autorităților, deopotrivă spirituale („prin sfinția sa părintele Mitropolitul țării li s-au dat povățuiri")[202] și lumești. Ba chiar, adus la disperare de refuzul unora dintre parohi de a colabora cu reprezentanții statului, Alexandru Moruzi ajungea să-i acuze că nu-și făceau datoria, pentru că erau cointeresați financiar de cei pe care ar fi trebuit să-i denunțe („luați prinoase de la smreduiți și bolnavi, primiți lucruri molipsite"). Iar pentru a împiedica pe viitor astfel de situații, îi amenința deopotrivă pe preoții, protopopii și călugării care „păcătuiau înaintea lui Dumnezeu cu sufletele și împotriva legii" că „mitropolitul avea să le taie pletele și barba, să le ia darul și să-i dea pe mâna zapciilor să-i bată și să-i pedepsească". Era totuși vorba de o sancțiune blândă în comparație cu cea aplicată oricărui mirean vinovat de a fi tăinuit bolnavi de ciumă. Acesta avea să fie „despoiat în pelea goală, purtat și bătut strașnic pe ulițele Bucurescilor întocmai ca un ucigaș de oameni și trimis la ocnă pe viață, orice breaslă sau stare va fi".[203] Și tot Moruzi, în dorința de a dispune de o statistică riguroasă a cazurilor medicale din fiecare enorie, poruncea ca popii „pe toate duminicele să dea adeverință iscălită, la mâna vătașilor mahalalei, în chip de raport, de este cinevași bolnav și de ce patimă".[204] Această practică avea să se consacre repede, iar în vremea marii ciume a lui Caragea s-a ajuns ca „toți preoții mahalalelor" „dimpreună cu vătăjeii să fie datori în toate zilele, cercetând mahalaua să aducă raport la Casa ce s-au orânduit într-adins pentru aceasta de verice oameni se bolnăvesc și de cei ce vor muri".[205]

Deseori însă la operațiunea de identificare a bolnavilor participau și epistați din afară – Hangerli numește la 1 ianuarie 1798 nu mai puțin de 100 (o sută)[206] – pentru a-i însoți în inspecții pe fruntașii mahalalelor, mereu suspectați de neîndeplinirea obligațiilor (epistații „în toate diminețile, luând pe preotul mahalalei i pe vătașul să înconjoare toate casele i prăvăliile, d-a rândul umblând din casă în casă, ca să cerceteze din afara casei, pentru sănătate pre fieșcare, ori bărbat,

femee, copil sau slugi, până la cel mai mic că sunt sănătoși toți din mahala, să răportuiască la dumnealor boierii epistați, iară fiind vreunul bolnav, ori de ce, iară să răportuiască numaidecât"). Odată ce-și consumau toată ziua cu investigarea neremunerată a stării de sănătate a bucureștenilor, epistații nu-și mai puteau exercita propria profesie lucrativă („perzându-și agoniseala și meșteșugul"), așa că se simțeau tentați să scoată bani de pe urma controalelor în teritoriu. Pentru a evita această situație supărătoare, Constantin Ipsilanti decidea, la 24 ianuarie 1803, limitarea la o singură lună a serviciului obligatoriu de epistasie („numai pe câte o lună să slujească și apoi să intre altul în rând").[207] Totuși, actele de corupție n-au fost în acest fel pe deplin eradicate, mai ales că nu erau săvârșite doar de slujbașii modești, ci și de unii dintre boierii însărcinați cu coordonarea luptei împotriva ciumei. Bunăoară, în vara anului 1795 câțiva „boerinași" nu s-au sfiit să profite de puterea vremelnică ce li se încredințase pentru a stoarce bani de la mahalagiii pe care îi amenințau cu deportarea, în cazul în care nu plăteau sumele pretinse de ei („înspăimântând pe vecinii împrejurași unde se întâmplă boala, cu cuvânt că o să-i scoață afară, iau rușfeturi și metahirisesc treaba aceasta pentru interesul și folosul lor").[208] Spre nenorocul lor, aceste fapte au ajuns la cunoștința domnului Alexandru Moruzi, care a dispus o anchetă. Cu atât mai mult cu cât ridicarea din București și conducerea la lazaretele sau spitalele pentru ciumați[209] echivala în cele mai multe cazuri cu condamnarea la moarte, așa cum recunoștea până și vodă Mavrogheni în nizamul din 27 noiembrie 1786: „se întâmplă de multe ori de se bolnăvesc de altă boală și, ducându-se la spital între ciumați, cad și ei într-aceeași boală, care aceasta este mare păcat, pentru că se dă omul spre perzare". De aceea până și excentricul voievod interzicea ridicarea oricărui suspect în absența certificării prealabile a diagnosticului său („când se va întâmpla vreun bolnav cu bănuială, necunoscându-l de are ciumă sau ba, să nu se ridice spre a-l aduce la spital îndată, până nu se va dovedi bine că boala lui este ciumă cu adevărat") și impunea o aprobare specială din partea domniei dacă era vorba de un boier („de va fi vreunul de neam sau de cinste cel care l-au călcat boala aceasta să nu aibă voie să-l ridice din casa lui, fără numai cu poruncă domnească").[210]

În afara „boierinașilor" corupți, o adevărată pacoste pentru bucureșteni o reprezentau în vremea epidemiilor cioclii – inițial douăzeci la număr în frunte cu un căpitan, ulterior până la șaizeci –, slujbași însărcinați în mod oficial cu „purtarea de grijă" a bolnavilor din spitalele de ciumă. Conform hrisovului lui Grigore II Ghica din 1752, în

schimbul scutirii „de toate dăjdiile și orânduelile vistieriei", aceștia erau datori nu doar să-i slujească pe pacienți („să aibă tot felul de purtare de grijă, ca cum ar fi tocmai niște poslușnici, supuși spre poslușania bolnavilor"), ci și să asigure izolarea lor deplină („să nu lase pe nimenea să se împreune cu cineva, au din cei bolnavi cu vreunii din cei sănătoși, au din cei sănătoși cu vreunii din cei bolnavi"). În plus, cioclii aveau în dotare o „căruță cu doi cai, învelită bine",[211] cu care, chipurile, doar la solicitarea expresă a marelui-agă, puteau veni să-i ridice din oraș pe bolnavii de ciumă și să-i conducă la spital.

În realitate însă, de multe ori făceau absolut ce voiau, terorizând populația capitalei și așa greu încercată de flagelul ciumei. Astfel, pentru a se înstăpâni pe bunurile potențialilor bolnavi pe care-i transportau, cioclii nu se sfiau să le facă de petrecanie înainte de a-i aduce la destinație. Iar astfel de cazuri erau atât de numeroase, încât vodă Mavrogheni s-a simțit dator să intervină, dispunând ca totdeauna un „zapciu orânduit" „să meargă cu bolnavul de departe, ca să nu aibă vreme cioclul să-și energhisească această faptă și răutate",[212] pe care, doar dacă ar fi cutezat s-o săvârșească, ar fi trebuit pedepsit pe loc cu moartea. Alteori, cioclii își părăseau postul la vreme de noapte și veneau pe furiș în București, pentru a se înfrupta prin cârciumi din licoarea lui Bachus, dar și din farmecele muierilor celetnice, mai ales că printr-o hotărâre domnească fuseseră despărțiți pe termen nelimitat de soțiile lor legiuite, trimise împreună cu copii cu tot pe la mânăstiri.[213] Prea puțin conta că se confruntau cu riscul de a fi împușcați de străjile orășenești care primiseră ordine foarte clare în acest sens.[214] Și, din păcate, cioclii nu se mărgineau doar la a gusta din voluptățile nocturne ale urbei, ci îi și contaminau în mod intenționat pe cât mai mulți bucureșteni, comițând și tot soiul de alte blestemății. Iar pedepsele foarte severe prevăzute de autorități rămâneau în multe cazuri literă moartă. De pildă, în iulie 1795, un cioclu de etnie rromă a fost adus în fața criminalionului pentru vinile de a fi îngropat morții la suprafață, astfel încât să creeze un focar de infecție, de a fi spart cramele mai multor bucureșteni și a le fi băut vinul, de a-l fi răpus, izbindu-l cu ciomagul în creștet, pe un diacon care nu murea suficient de iute după gustul său și de a fi încercat să siluiască o femeie ciumată. Cu toate că pentru astfel de fapte reprobabile se impunea „osânda cu capul", anaforaua lui vodă invoca – surpriză – circumstanța „atenuantă" a beției („cel ce va face ucidere la beție se osândește la surgunie de cinci ani" – cartea 60, titlul 39 al pravilelor"). Noroc că judecătorul a cutezat să interpreteze liber propunerea venită de sus, convertind perioada de exil în ani de ocnă.[215]

Această atitudine ambiguă a domnilor fanarioți față de ciocli se explică prin dificultatea de a găsi personal care să accepte de bunăvoie să meargă la o moarte sigură, purtându-le de grijă bolnavilor de ciumă. O dovedesc, de altfel, datele păstrate din diverse perioade, care arată că aproape niciodată nu se putea împlini numărul respectivei bresle. De pildă, în anul 1813, în plină recrudescență a epidemiei, nu existau decât 27 de ciocli în loc de 60, iar boierii naziri ai lazaretului făceau apeluri disperate la recrutarea altora, noi. Cum însă vodă Caragea aproba transferul acestora „din oricare breaslă", dar doar în baza acordului celor în cauză („silă să nu li se facă, ci din cei ce vor de bunăvoie a se așeza la acest steag"),[216] posturile vacante rămâneau în mare măsură neocupate. Prea puțin conta salariul bun oferit – căpitanul sau epistatul cioclilor primea o leafă de 100 de taleri pe lună –, căci puțini bucureșteni sau venetici erau dornici să-și rișteviața pentru un pumn de bani. Așa se face că breasla cioclilor a fost alcătuită de-a lungul timpului mai ales din oropsiți ai sorții care nu se sinchiseau nici de viața lor, nici de cea a altora. Era, prin urmare, firesc să lase o amintire sumbră în conștiința românilor, care au ajuns să atribuie cuvântului cioclu sensul de gropar, iar nu de îngrijitor devotat al bolnavilor aflați în suferință.

Totuși, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea numărul de abuzuri comise de cei însărcinați cu identificarea bolnavilor de ciumă pare a se fi diminuat, ca urmare a încredințării epistasiei mahalalelor unor bucureșteni cu ipolipsis, corelată cu pedepsirea exemplară a celor vinovați de orice abatere. De pildă, în iulie 1797, Alexandru Moruzi i-a numit epistați – pe lângă marele-agă și vel-spătar, cărora le revenea în mod tradițional îndatorirea supravegherii centrului și, respectiv, a mahalalelor orașului – pe mai mulți boiernași (vel-vornicul politiei, șetrarii Panaite Matraca și Ioan, medelnicerii Mănăilă și Arbut, slugerul Dumitrache, clucerul Costache, logofătul Gărdescu), militari (vel-căpitanii de dorobanți Dimitrie Armașopol, Nicolae, foștii căpitani de lefegii Hristofi și Ioniță Merișescu, polcovnicii Grigore Basma, Stan Săraru, Diamandi Economu, Orăscu, Palaurea, State Decatache, Iordache din Jignița, Sterian, Zamfirache, Ioniță Roșa, Enache Sterianu), pe starostele negustorilor ori pe grămăticii Arcuda și Riga – nimeni altul decât marele cărturar și revoluționar grec Rigas din Velestino. Și tot el a avut grijă să urmărească personal felul în care își îndeplineau aceștia datoria, procedând, când se impunea, nu doar la schimbarea epistaților nevrednici, ci și la sancționarea lor foarte severă („de orice treaptă va fi acela, cea mai ușoară pedeapsă îi va fi cu 200 deplin la tălpi și cu surghiun la Snagov").[217] Iar, pentru a se

asigura că ordinele sale aveau să fie respectate cu strictețe, domnul nu se sfia să arate asprime și față de cei opt boieri de rangul al doilea aflați în fruntea epistaților de mahala și chiar față de întâistătătorul Casei Epistasiei sau Privegherii, un mare-boier însărcinat cu conducerea luptei antiepidemice în capitală.

Această preocupare constantă din partea domnilor a determinat o certă îmbunătățire a felului în care *slujbașii ciumei* îi tratau pe bucureștenii suspecți de teribila boală. Astfel, în vremea marii epidemii a lui Caragea nimeni nu mai putea fi ridicat de la casa sa și condus la spital decât în urma unui aviz obiectiv din partea personalului de specialitate („unul din doftori împreună și cu unul din orânduiții cercetători ai năprasnicei boale [...] să cerceteze cu scumpătate, cu bună încredințare și cu pliroforie"). De asemenea, rudele ciumaților consemnate la domiciliu beneficiau de asistență din partea autorităților, care se ocupau ele însele să le procure și să le aducă la poartă alimentele indispensabile supraviețuirii („li se va orândui de către epistați, pazarghideni, ca să le cumpere cele trebuincioase ale mâncării, cu plata lor"). Iar dacă situația economică precară a celor în cauză o impunea, produsele de primă necesitate aveau să fie achitate din bani publici („iar când vor fi adevărat neputincioși și scăpătați, acelora li se va orândui mâncarea de la Casă"),[218] cu toate că veniturile instituției competente erau mereu neîndestulătoare.[219] În plus, bunurile celor internați în spitalele de ciumați, odinioară jefuite de „binevoitori" imediat după plecarea proprietarilor pe drumul aproape fără întoarcere al bolniței, erau acum luate în custodie de autorități, care se obligau să le restituie în cazul, ce-i drept puțin probabil, al tămăduirii pacienților („câți bolnavi se vor trimite la spital și nu vor avè chip și mijloc pentru ale lor lucruri, ca să le puie la păstrare, și pentru ca să nu se răpue toate acele lucruri, să le primească Casa depo cu catastih anume, iscălit de vecini i de preotul mahalalei, și asemenea catastih să dea și Casa la mâna vecinilor și a preotului, după care, când se vor întoarce bolnavii sănătoși de la spital, să le ceară de la Casa depo").[220]

ÎN TIMP CE, GRAȚIE DOCUMENTELOR PĂSTRATE, suntem relativ bine informați cu privire la măsurile luate de autorități în vederea combaterii epidemiilor de ciumă, despre pătimirile bucureștenilor în vremea molimei știm surprinzător de puțin. În primul rând, pentru că atât sursele locale, cât și cele străine preferă, de regulă, să se refere la cumplita boală în termeni vagi și laconici: „Să știi că au murit de ciumă foarte rău, în domniia lui Costandin vodă în domniia a patrăle

și au murit foarte rău [...]. Aceasta este ciuma care să cheamă morte groznică, 7264[221] (1756)"; „1812 noemvre [...] De la Preobrajenie au fost ciumă și au murit mulțime de oameni"; „la leat 1813 de la luna lui iunie ciumă groaznică au fost în toată Țara Rumânească și au ținut până la leat [...]".[222] În aceste condiții, de multe ori nu suntem nici măcar în măsură să stabilim cu exactitate cât au durat unele dintre epidemiile ce au făcut ravagii în cetatea de scaun a Valahiei. Doar cu anumite rezerve, putem afirma că molima a bântuit în București, cu o intensitate diferită și uneori cu intermitențe, în 1717–1719,[223] 1730,[224] 1737[225]–1738, 1756–1757,[226] 1759–1760,[227] 1792–1796,[228] 1812–1814.[229] Iar reconstituirea prăpădului pe care l-a făcut epidemia în capitală este posibilă numai pentru așa-numita „ciumă a lui Caragea", cea mai „grozavă" consemnată de „analele Românîei".

Se pare că molima a fost adusă de la Constantinopol de suita noului domn („la 13 decembrie, s-a ivit ciuma între oamenii Curței veniți cu vodă de la Țarigrad"),[230] care, conștientizând riscul de a avea în anturajul său persoane contaminate, a petrecut aproape trei săptămâni (cel puțin între 25 noiembrie și 12 decembrie 1813) în carantina de la Văcărești.[231] Precauția s-a dovedit însă inutilă, asemenea altor nenumărate „măsuri feritoare", luate de Caragea „pentru București"[232] (întărirea controalelor la frontiera cu Imperiul Otoman, crearea unui cordon sanitar între Daia și Zimnicea, instituirea obligativității carantinei, îngrădirea orașului și permiterea accesului doar prin opt puncte de intrare-ieșire, deportarea rromilor și cerșetorilor, obligarea evreilor să respecte o igienă strictă, închiderea cârciumilor și a cafenelelor, interzicerea petrecerilor și distracțiilor publice, desfășurarea târgurilor în afara nucleului urban al capitalei cu respectarea unor reguli sanitare stricte[233] etc.), așa că „în 1813 ciuma a izbucnit cu o putere nimicitoare".[234]

Părea că nimeni și nimic nu va putea opri contaminarea a tot mai mulți bucureșteni, iar „violența" morbului „era așa de mare, că un om lovit de ciumă era (deja) un om mort".[235] Așa că „nenorociții atinși de otrava molimei ucigătoare și care își așteptau sfârșitul necruțător prezentau o priveliște dintre cele mai triste. Plângând, ridicau mâinile spre cer, rugându-l pe Cel Atotputernic să-i mântuie de moarte. Plânsetele și tânguirile umpleau aerul; totul însă era zadarnic și viața celor molipsiți se curma"[236] iute. Iar pe măsura trecerii lunilor de vară ale anului 1813 numărul de victime sporea în mod alarmant. Astfel, conform statisticilor riguroase pe care le transmitea la centru consulul austriac Fleischhakl,[237] în intervalul 5–9 august s-au înregistrat în capitală 65 de noi cazuri de ciumă și 28 de morți, între 9 și

12 ale lunii, 98 de cazuri și 45 de morți, între 13 și 15, 44 de decese, iar între 16 și 19, 51 de pierderi de vieți omenești. Situația s-a agravat pe mai departe la începutul toamnei („până când începu a să îndești în luna lui august [năprasnica boală], cât mergea mai rău. Iar când fu la octomvrie să întări o groaznecă moarte, care nici nu s-au mai pomenit să fi mai fost vreodată măcar și alocurea"),[238] când, între 19 august și 19 septembrie, au pierit 711 bucureșteni, iar între 20 septembrie și 21 octombrie, alți 707. Din fericire, odată cu apropierea iernii și, pe fondul măsurilor luate de autorități, epidemia a cunoscut un îmbucurător recul, în perioada 22 octombrie – 18 noiembrie murind doar 463 de persoane, între 19 noiembrie și 17 decembrie, alte 303, iar în intervalul 18 decembrie – 26 decembrie, doar 71.[239] Din însumarea datelor oferite de diplomatul austriac rezultă astfel un tragic bilanț de peste 2.500 de victime, ce poate fi eventual ușor suplimentat, dacă avem în vedere scăpările inerente statisticilor realizate de autoritățile din capitală.

Printre cei răpuși de epidemie, nu s-au numărat de această dată doar bucureșteni de rând, ci și boieri ori curteni, în ciuda măsurilor de precauție foarte riguroase luate de aceștia. De pildă, în fața reședinței fiecărui om cu stare fusese instalată „o șandrama, un fel de gheretă, în care se adăpostea câte un servitor pus acolo pazarghidean, comisionar pentru târguielile de pâine, de carne și de zarzavaturi",[240] astfel încât stăpânii casei să poată rămâne îndărătul zidurilor groase ale curții lor pe toată durata epidemiei („sta închiși prin curți, închiși cu pază mare").[241] Iar pentru a evita contaminarea prin intermediul alimentelor achiziționate din oraș, ei aveau grijă să le „treacă prin hârdăul cu apă sau prin strachina de oțet" ori „să le purifice la fumul" „galben și acru al băligarului"[242] ce se ridica zi și noapte deasupra orașului. Dar, cu toate acestea, *năprasnica boală* s-a furișat nu doar în curtea vel-postelnicului Radu Clinceanu, însărcinat cu conducerea luptei antiepidemice, ci și în cea a marelui-ban Radu Golescu, ori între zidurile bine păzite ale consulatului rus.[243] La fel, „nici curtea domnească n-a rămas neatinsă", ci, „cu toate îngrijirile ce erau",[244] au murit și acolo câteva persoane, printre care preceptorul de franceză al beizadelei și sora secretarului domnesc Schinas.[245]

Printre primele victime ale flagelului s-au numărat și popii nevoiți să-i îngroape pe bucureștenii răpuși de boală. Mulți dintre ei au sucombat, iar alții și-au părăsit turma pentru a-și scăpa pielea („muriră preoți du pre la biserici. Alții fugiră"), așa că „rămaseră sfintele biserici fără de slujbe și ți-era o jale a privi".[246] Până și înmormântările

se făceau acum nu doar „fără aglomerări de populație", ci și „fără slujbă religioasă, pentru ca molima să nu se întindă și mai mult".[247] Văduviți de serviciile slujitorilor lui Dumnezeu, bucureștenii au ajuns în cele din urmă „a se îngropa unul pă altul pân grădini până să umplură", cu toate că această practică îi conducea la o moarte aproape sigură pe bunii creștini care se milostiviseră să nu lase trupurile semenilor să putrezească pe ulițe sau să fie sfârtecate de câini și de păsările răpitoare („unde intra, din zece scăpa unul sau doi").

Total debusolați și lipsiți de orice speranță („câți eram vii ne socoteam morți și umblam amețiți"),[248] bucureștenii de rând s-au risipit ca potârnichile în cele patru zări („atunci au început a se răspândi toți în toate părțile și a fugi ca de sabie și de foc"),[249] în ciuda eforturilor autorităților de a-i reține în oraș – la începutul epidemiei era permisă ieșirea din urbe doar a localnicilor sănătoși, în baza unui „răvaș de drum" eliberat de marele-spătar. Cum nu aveau unde să se ducă, cei mai mulți dintre ei s-au aciuat „pe la marginea Bucurescilor, prin crânguri, prin porumburi și peste câmpuri" unde și-au durat umile „colibi".[250] Așa că, în scurt timp, „rămase târgul pustiu"[251] spre „bucuria cea mare a cioclilor și a crailor de pe uliță".[252] Profitând de haosul creat, acești „oameni fără cuget și fără frică de Dumnezeu" își neglijeau complet îndatoririle „pentru a porni pe hoție din casă în casă, din curte în curte" și „a pune mâna pe ce găseau" „bani, argintării, ceasornice, scule, șaluri etc., fără ca nimeni să îndrăznească a li se împotrivi".[253] Căci toată lumea rămasă în târg nu căuta decât să se ascundă din calea cortegiului funest al acestor demoni ai morții: „încotrou ascultai, aceasta să auzia: păziți, la o parte că vin cioclii cu morții, câte opt, câte zece, unul peste altul morți, și cei zmreduiți după cară, la ordie, cu copilașii plângând". Mai ales că nu era nici o taină pentru nimeni că bolnavul, odată ajuns la spitalul de ciumați, urma să sfârșească într-o mizerabilă groapă comună („făcea grămezi câte 100 de trupuri goale, flăcăi tineri, fete mari, copii, bătrâni, bogați, săraci, și să umfla ca bordușii de soare. Apoi făcea șanțuri și-i arunca acolo unul peste altul, țiganu, boeru, ovreiu, armeanu, nu să căuta, la rând").[254]

II. Administrația Bucureștilor

(organele administrative, asigurarea ordinii și combaterea infracționalității, politica urbanistică, lucrări publice, construcția și întreținerea drumurilor și podurilor, reglementarea traficului, iluminatul public, lupta împotriva incendiilor, alimentarea cu apă, amenajarea cursului Dâmboviței)

Organele administrative

Marele-agă „comandantul orașului București"

ODATĂ CU DESFIINȚAREA, la începutul secolului al XVIII-lea, a vechii conduceri a Bucureștilor, alcătuită din județ și 12 pârgari,[255] greul administrației capitalei a căzut pe umerii marelui-agă. Inițial comandant al trupelor de infanterie ale Țării Românești,[256] acesta a căpătat, după reducerea drastică a acestora, sarcina principală a asigurării ordinii în capitală („aga este comandantul orașului București, îngrijind și priveghind despre paza bunei ordine";[257] „are a îngriji de a să păzi buna orânduială în târg, a nu să întâmpla gălcevuri [...], cum și paza de foc i de hoți și oameni răi, încunjurând noaptea târgul cu zapcii și oameni ce are supt comanda sa").[258] Numărul de subordonați care-l ajutau pe agă în misiunea sa a cunoscut o permanentă scădere, în primul rând din considerente financiare. O primă lovitură a suferit agia în anul 1738, când Constantin Mavrocordat i-a redus efectivele la „110 talpi sub căpitanul de dorobanți, 120 cazaci sub polcovnicul de oraș, 120 cazaci sub polcovnicul de Târgoviște; 120 slujitori sub stindardu agăi, 500 slujitori, cu 30 căpitani și 60 ofițeri mai mici" (în total, 1060). În următoarele decenii, aceste trupe aveau însă să se volatilizeze treptat, coborând în 1809 la doar „347 de slujitori",[259] în timp ce în 1820 s-a ajuns ca „pentru serviciul orașului" „să rămână numai prea puțini" oșteni, așa cum constată cu părere de rău Dionisie Fotino, care consemnează și organigrama agiei, precizând inclusiv cuantumul lefurilor angajaților acesteia (logofătul III, ceaușul, stegarul, polcovnicul de vânători, căpitanul de nemți, un bucucaș, ceaușul stegarului, nemții de poteră, trâmbițașii, doi bulucbași, doi bairactari, 45 neferi, doi odobași").[260] Cel puțin într-o fază anterioară, în afara categoriilor amintite de oșteni și de slujbași, în subordinea agiei se aflau și serviciile de pompieri: „căpităniile de foc", sacagiii scutiți de bir „pentru întâmpinarea iangâ-

nurilor“ și coșarii „ce mătura coșurile prin politie“,[261] tot în scopul prevenirii incendiilor.

Pentru a putea face față problemelor ce se iveau necontenit pe toată întinderea capitalei, aga trebuia să se găsească neîntrerupt în mijlocul evenimentelor. De aceea, era obligat nu doar să locuiască în centru ca să caute „cu înlesnire trebile câte privesc la meimurietu agiei, iar mai vârtos când se întâmplă (ferească Dumnezeu) prin târg vreun iangăn“,[262] ci chiar „să poarte zi și noapte după dânsul un cal bun de alergat“, pentru a se putea deplasa imediat acolo unde se impunea. Evident, câtă vreme se afla în funcție nu avea voie „să facă un pas afară din oraș“.

De sarcina păstrării ordinii publice se leagă și dreptul agăi de a-i „pedepsi pe cei care se abăteau de la porunci“, dar și atribuțiile judecătorești consfințite de *Pravilniceasca Condică*, în micile conflicte iscate între mahalagii, dar și în chestiuni comerciale „ca să urmeze cu dăsăvârșită volnicie pentru bună orânduiala târgului, pentru eftinătate și pentru a nu face viclesuguri cei ce vând“.[263] Căci una dintre îndatoririle principale ale dregătorului era aceea de „a se îngriji prrea (sic!) pentru cele trebuincioase de hrana norodului politii a nu fi lipsă și să privegheze prrea (sic!) pentru eftinătate de a păzi isnafurile la lucrurile ce vând, atât nartul ce se dă de la Divan, cât și dreptatea în cumpene și dramuri“.[264] Iar în această calitate de tartor al comerțului aga avea dreptul de a controla activitatea a numeroase bresle, în special din domeniul agro-alimentar, ce cotizau, conform legii, pentru bunăstarea sa (700 de lei pâinarii, 400 jimblarii, 700 bacalii, 300 simigiii, 400 săpungiii, 400 mungiii (lumânărarii), 700 cârciumarii, 600 precupeții, 400 făinarii, 100 iugurgiii, 100 uleierii, 100 tabacii, 30 trăistarii). În plus, taxați erau și vătafii pescarilor și harabagiilor,[265] dar și „vameșii caravasarlii“, ce-i ofereau agăi „filodorimă, taleri 1.000“. Plus că acesta își mai putea rotunji veniturile și din activitatea foarte lucrativă a adunării dăjdiilor de la locuitorii politiei, pe care a păstrat-o – se pare – până în timpul domniei lui Alexandru Moruzi (1793–1796).[266] Și tot cel puțin până atunci a fost aga răspunzător și pentru „facerea podurilor celor mari“, asigurarea curățeniei, reglementarea traficului rutier, dar și stabilirea limitelor orașului ori a politicii urbanistice.[267]

Vel-spătarul „zabit mahalalilor din București“

DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA atribuții similare marelui-agă a dobândit și vel-spătarul, odinioară „comandantul general al tuturor oștirilor țării“[268] decăzut acum la modestul statut de „zabit mahalalilor din București adachizam pentru buna orândueală,

a căuta de foc, a îngriji de hoți și de oameni răi",[269] chiar dacă-și păstra autoritatea și asupra trupelor răspândite prin județe. În teorie, efectivele aflate în subordinea sa numai în București chiar și la sfârșitul veacului al XVIII-lea (1798) erau impresionante (4 căpitani de seimeni, fiecare cu câte 21 de slujitori, 8 căpitani de scutelnici cu un total de 97 de servitori, 2 bulucbași, 4 căpitani însărcinați cu paza celor patru poduri mari cu 38 de slujitori, 2 căpitani de foc cu 49 de slujitori, vel-ceaușul cu 150 de slujitori, căpitanul de lefegii cu 83 de slujitori înveșmântați în galben, polcovnicul de poteră cu 85 de slujitori în straie verzi, polcovnicul de vânători cu 67 de slujitori în uniforme albastre, basbulucbașa Curții cu 98 de slujitori, polcovnicul de seimeni cu 97 de slujitori, stegarul cu 18 subordonați").[270] În realitate însă, lipsa de fonduri făcea ca, de cele mai multe ori, să nu poată fi angajați oșteni decât pe o mică parte din pozițiile enumerate mai sus. Așa că „puținii slujitori, lefegii, seimeni și scutelnici pentru serviciul bucureștenilor" nu erau de multe ori îndestulători pentru a îndeplini cea mai importantă sarcină specifică a spătăriei, și anume reglementarea fluxului de persoane ce intrau și ieșeau din oraș și, respectiv, se preumblau pe arterele principale. Scopul era ca, în vederea evitării oricăror acțiuni subversive împotriva domniei, pe teritoriul capitalei să nu pătrundă nici o persoană fără acte în regulă, documente pentru care plătise desigur bani frumoși, căci numai din „răvașele de drum" spătarul încasa anual 6.000 de lei;[271] ba chiar, nici măcar să plece nu putea în mod liber, căci controalele la ieșirea din târg erau cel puțin la fel de riguroase („când [...] din București iase cinevaș afară cu răvaș, îl sloboade, iar fără răvaș îl poprește").[272] Iar pentru împiedicarea trecerii ilegale a frontierei la adăpostul beznei nocturne „de către cei netrebnici și făcători de rele" spătarului i se poruncea la 9 august 1813 „să împăneze noaptea toate mahalalele cu străji vrednice de zapcii și neferiii spătăriei".[273] Uneori, în ciuda vigilenței trupelor de grăniceri, în București se mai strecura și câte un intrus, așa că, pentru a evita orice incident neplăcut, pe Podul Mogoșoaiei patrulau un căpitan cu 18 slujitori, iar pe celelalte trei „bulevarde" (Podul Calicilor, podul Târgului de Afară și podul Șerban Vodă), câte un căpitan cu câte opt și, respectiv, șase ostași.[274] De îndată ce prindeau un suspect, aceștia îl azvârleau în temnița aflată „acasă la spătar", unde dregătorul judeca și pricinile „ce au mahalagiii între dânșii"[275] „de furtișag, de preacurvie, de bătaia oamenilor celor mai proști ce se întâmplă între dânșii, de beți, de cârciume, de înjurături",[276] în mare parte spețe similare celor în care se pronunța și marele-agă. În plus, cei doi dregători erau ținuți să conlucreze în numeroase chestiuni

gospodărești, supraveghind, de pildă, cot la cot repararea și curățarea drumurilor.[277]

Noi instituții și dregătorii cu atribuții administrative în București
Epitropia obștirilor, Vornicia de București, Comitetul Politiei, Casa Politiei sau Astinomia)

EPITROPIA OBȘTIRILOR – coordonatoarea activității administrative și sociale din București: Această suprapunere de competențe nu pare să-i fi deranjat pe domnii fanarioți, care au creat spre sfârșitul secolului al XVIII-lea în București noi organe și funcții administrative ale căror atribuții coincideau parțial cu cele ale unora preexistente. Totuși, un progres însemnat față de toate formele anterioare de organizare administrativă a capitalei l-a marcat așa-numita Epitropie Obștească, întemeiată de Alexandru Ipsilanti in timpul primei sale domnii în Țara Românească[278] și reorganizată tot de el prin hrisovul din 5 octombrie 1797 sub numele de Departamentul Epitropiei Obștirilor. În fruntea acestuia, vodă l-a rânduit pe așa-numitul „vornic al obștirilor", care avea să fie „Epistat și Nazir al treburilor obștești, căutând pricinile și treburile numitului Departament". Era vorba, după cum arăta însuși domnul, de o „dregătorie nouă țării", plasată în ierarhie imediat după vornicul Țării de Jos. Titularul acesteia urma să coordoneze activitatea a „patru epitropi dintre boierii [...] de la vel-clucer până la vel-stolnic, aleși practicoși și cu frică de Dumnezeu",[279] ale căror atribuții erau clar definite în textul de lege. Unul dintre ei primea misiunea „purtării de grijă a podurilor și cișmelelor", altul era răspunzător de „veniturile și cheltuielile, adică simbrii și celelalte a școalelor", al treilea era însărcinat cu „îngrijirile Cutiei de milostenie", iar cel din urmă priveghea asupra *orphanotrophiei*, adică „hrana și chivernisirea pruncilor sărmani, făr de părinți". În schimb, vornicul obștirilor își asuma personal îndatorirea de a „cerceta pururea și în toată vremea pentru spitalurile săracilor bolnavi de se grijeau bine de către iconomii lor" și a supraveghea „dimpreună cu 4 epitropi" respectarea „nartului lucrurilor de mâncare și a lucrurilor de purtat și a orice felurimi trebuincioase", încercând să limiteze pe cât posibil importurile, mai ales de produse de lux („să se poprească sau măcar să se împuțineze acelea câte se aduc din țări străine, lucruri zadarnice și pricinuitoare de cheltuieli zadarnice și deșarte și de pagubă unora și altora",

„lipscănii netrebuincioase, sevaiuri și alte metahuri asemenea de la Țarigrad").[280]

Ulterior însă, competențele vel-vornicului obștirilor au ajuns să se reducă la administrarea „cutiii de milostenie dă obște", el preocupându-se de „strângerea veniturilor ce sănt orănduite de să dau la această Cutie", împărțind „lefi ajutoruri din milostenie la obraze scăpătate și la săraci" și „îngrijind și pentru copiii sărmani fără părinți".[281] De aceea el avea să fie cunoscut și sub numele de „mare-vornic de cutie", din veniturile căreia nu șovăia deseori să se înfrupte după pofta inimii („instituția aceasta a degenerat în abuz, căci unii din vornicii de după timp, în loc de a întrebuința cele adunate după scop, și-au făcut din ele veniturile lor").[282]

În structura organizatorică gândită de Ipsilanti în subordinea marelui-vornic al obștirilor se mai găseau „patru din boierii de alii doilea", „care să fie următori și ascultători treburilor care se vor orândui lor de la acest Departament", „4 boiernași, din cei mai de jos", datori „să slujească deapururea acestui Departament la trebile la care erau orânduiți și trimiși", dar și „patru logofeți" obligați „să scrie și să țină condici curate și socoteli". Și tot de marele-dregător depindea și polcovnicia podurilor, o altă instituție înființată de Ipsilanti.

La rândul său, vornicul obștirilor era direct responsabil pentru activitatea sa în fața lui vodă, având oricând „voie a se înfățișa înainte-i" „spre arătarea trebuincioaselor pricini ale Epitropiei" și fiind chiar obligat s-o facă „în toate săptămânile sâmbăta", în cadrul unei ședințe de lucru la care participau și cei 4 epitropi. În afara acestui control direct din partea domnului, activitatea Departamentului era supusă „în fieșcare an, la începutul lui Septembre", unui *audit financiar* realizat inițial „de către Dumnealor velitii boieri", iar ulterior de către marele-postelnic.[283] Căci prin mâna vornicului și a subalternilor săi treceau sume însemnate de bani, iar ispita era mare, fără doar și poate. Așa că, pentru a o diminua, Ipsilanti a avut grijă să-i stabilească dumnealui vel-vornicul o retribuție impresionantă („din veniturile Epitropiei tal. 600 la o triminie; iar alți tal. 1000 pe triminie să aibă de la Vistieria Domniei mele" sau, altfel spus, 533 de taleri lunar), dar nu i-a uitat nici pe cei patru epitropi cărora le-a acordat o leafă de câte 120 de taleri față de 100 în 1783–1784, în vreme ce boiernașii au fost nevoiți să se mulțumească cu un venit de doar 20 de taleri, la fel ca odinioară.[284]

Aceste salarii reprezentau oricum o grea povară pentru bugetul unei instituții ce avea cheltuieli foarte mari, așa că, prin hrisovul din 22 ianuarie 1798, Constantin Hangerli i-a înlocuit pe cei patru epitropi

boieri mari cu tot atâția „negustători din cei dintâi ai politiei, de cinste și cu bun ipolips, cu starea lor", cărora nu mai găsea de cuviință să le plătească leafă, ci doar să le ofere drept „pronomion analogon după slujbele și ostenelile lor" „câte șase lude scutelnici pentru ajutorul caselor lor", „fiindcă de la acest fel de folositoare sufletești trebi nu numai nu trebuie cineva a cere plată de bani, ci încă se cade să dee și să ajute".[285] Iar cum vodă nu spera că boierii de rangul doi aveau să presteze muncă „patriotică", le-a desființat posturile. Epitropia obștirilor se trezea dintr-odată cu un personal insuficient și, pe deasupra, dornic să-și obțină pe căi neortodoxe remunerația cuvenită pentru munca depusă. Și, oricum, economia făcută nu era decât o picătură într-un ocean.

Așa că epitropia obștirilor s-a aflat de-a lungul timpului într-o permanentă căutare febrilă de noi surse de venit, cu toate că, încă de la inființare, încasa un număr impresionant de contribuții. Printre altele, în cutia obștirilor ajungeau banii plătiți de boieri, slujbașii Curții, ispravnici și judecători cu ocazia numirii în funcție, precum și din dări impuse mitropolitului, episcopilor, mânăstirilor mari și mici, dar și ale simplilor preoți și ale unor negustori „după lista sigilată".[286] Se adăugau, în funcție de epocă, taxele de hirotonire sau de cununie,[287] dar și diverse sume provenite din vămi și dijme.[288] Cum însă încasarea efectivă a acestor bani se făcea anevoie, căci nici boierii, nici negustorii nu se grăbeau să-și îndeplinească obligațiile financiare, epitropii obștirilor îi propuneau frecvent domnului diverse alte surse de completare a propriilor fonduri, dintre care unele erau totuși respinse, așa cum s-a întâmplat cu vama porcilor în 1792[289] sau cu darea pe pațachină în 1796.[290] Totuși, de-a lungul timpului în trezoreria Departamentului au intrat și taxele achitate pentru restituirea către proprietari a vitelor de pripas[291] ori pentru vânzările de bovine[292] sau tranzacțiile imobiliare,[293] amenzile aplicate contrabandiștilor de băuturi spirtoase,[294] impunerile pe exporturile sau importurile de piei de iepure, sticlă, ceară,[295] tutun,[296] dar și cote-părți din pariurile cu privire la rezultatul unor procese[297] ori banii adunați din apaltul cărților de joc.[298] Iar enumerarea poate continua. Cu toate acestea, Departamentul Epitropiei avea de cele mai multe ori un buget deficitar, așa cum s-a întâmplat, de pildă, în 1795, când cheltuielile au depășit cu 9.352 de taleri veniturile,[299] neputându-și duce îndeobște la îndeplinire decât o mică parte din ambițioasele sale planuri.

VORNICUL POLITIEI – perceptorul general al capitalei: Tot în vederea ameliorării situației finanțelor, a găsit de cuviință

Alexandru Moruzi să înființeze în martie 1794 o nouă dregătorie, vornicia de București sau de politíe ce prelua atribuții asumate de modestul ispravnic de București, demult decăzut din situația sa de odinioară.[300] Măsura trebuie explicată prin stabilirea ilegală în capitală a unei „mulțimi de oameni din alte părți" ce nu făceau „nici un ajutor vistieriei", ba le și luau „toate alișverișurile pământenilor". Și nu doar veneticii refuzau să cotizeze la buget, ci și „birnicii de prin sate" ce se doseau și năvăleau în București „fără de dajdie", făcând prin mulțimea lor să „se scumpească și pâinea și carnea și zarzavaturile și lemnele și porturile, mai pe scurt încât nu vor să mai aibă mijloc a putea trăi bucurescenii din această neîntocmire". Așa că, în vederea remedierii situației, veliții boieri i-au solicitat lui vodă Moruzi „facerea unei noua catagrafii și rânduirea unei autorități speciale" asupra dăjdiilor Bucureștilor, care să nu mai aibă „altă treabă, precum Agia".

Pentru a-și putea duce la îndeplinire anevoioasa sarcină a strângerii dărilor, nou-numitul vornic al politiei a primit în subordine un logofăt, un vătaf și 40 de slujitori, datori să-i ajute pe zapcii în munca lor de convingere a contribuabililor, ce avea să se facă acum „fără a bate (ei personal) vreun om". Rău-platnicul avea să fie doar ridicat pe sus și dus la „boierul orânduit", unde i se făcea „împlinire",[301] adică i se administra o corecție zdravănă.

Ulterior, vornicul a ajuns să se ocupe nu numai de strângerea dăjdiei de obște, ci și de încasarea tuturor contribuțiilor extraordinare impuse bucureștenilor („altele trebuințe ce să cer din politiea Bucureștilor"), precum și de recrutarea salahorilor.[302] Nu peste mult timp însă, competențele sale au fost limitate la „adunarea dării străinilor", cu ajutorul unui sameș, al unui polcovnic de străini și a mai mulți vătășei și zapcii, cu păstrarea însă a statului de divanit.

„CINSTITA COMITÈ" a Politiei: În timpul stăpânirii rusești din perioada 1806–1812, instituția vornicului de București a fost considerată insuficientă pentru realizarea recensământului caselor din capitală în vederea cazării cât mai confortabile a trupelor de ocupație. Așa că autoritățile provizorii au înființat un Comité de Politie, alcătuit din cinci boieri, responsabili fiecare pentru una dintre plasele purtând nume de culori (boiaua galbenă, roșie, verde, albastră, neagră) în care fusese împărțită acum capitala („s-a întocmit aici în Politie cinstita Comitè pentru liniștea și buna petrecere a obștiei locuitorilor și pentru a se da nizam, ca să nu pătimească unii din ei supărări peste starea și puterea lor la orânduiala cfartirurilor ostășești, iar

alții să fie cu totul apărați"; „iar mai vârtos pentru nizamul și orânduiala cfartirurilor ostășești"). Cei cinci dregători numiți „cesti-pristavi" aveau în subordine „un logofăt, 2 cazaci, 2 ciocli și vătășeii fiecăreia mahala" și își țineau ședințele de lucru „în casele dumneei Vornicesii Zmarandii Filipeschii", unde cei nemulțumiți de activitatea instituției se puteau prezenta cu „jalbă" „la vreme hotărâtă", „adecă dimineța la zece ceasuri după numerul evropienesc, care vine după numărul pământesc la patru ceasuri din zi", iar pentru „vre-o pricină mai grabnică" „la ceasul ce va fi trebuința".

În schimbul muncii depuse, boierii urmau să primească „pe fieșcare lună câte tal. 200", sumă care, la fel ca restul bugetului comitetului, se strângea cu greu, „țara fiind în proastă stare, precum de obște este văzut și cunoscut". Așa se face că de multe ori instituția se găsea în imposibilitatea de a-și recruta și remunera propriul personal, după cum s-a întâmpat, de pildă, în octombrie 1807, când vel-vornicul politiei făcea zadarnic apel la înlocuirea vătășeilor lipsă. Prea puțin conta faptul că „cinstita Comitè" nu înceta „a se paraponisi către Divan prin adese note", căci nu existau bani pentru noi angajări. Și oricum, prioritatea absolută a Bucureștilor și a țării o constituia satisfacerea celor mai diverse nevoi ale armatelor rusești eliberatoare. De exemplu, înainte de a se plăti lefurile angajaților Comitetului, din banii instituției trebuiau acoperite *consumabilele* oștirilor împărătești, „precum lumânări, rachiu, spirt, oțet, hârtie și cerneală și altele".

De altfel, scopul principal al întemeierii Comitetului Politiei fusese tocmai asigurarea logisticii și bunăstării trupelor de ocupație. De aceea, în noiembrie 1807, Divanul le-a cerut boierilor din comitet să întreprindă un recensământ nu doar al caselor din capitală, ci și al prăvăliilor și al cârciumilor, care, pentru „a rămânea apărate de cfartiruri", erau obligate să dea „un ajutor de tal. 2.500 pe toată luna". Decizia trebuie să fi provocat un val de proteste în rândul comercianților din București, care erau oricum obligați să-și desfacă produsele la prețuri fixe, mult sub cele ale pieței, stabilite prin voința autorităților. Prin urmare, în decembrie 1807, divanul hotăra ca povara celor 2.500 de taleri să fie suportată exclusiv de către cele „614 cârciumi stătătoare" din capitală „ca unele ce vânzarea și alișverișul lor este slobod, fără de a fi supuse la vreun nart, precum sunt mărfurile celorlalte isnafuri". Încasarea acestei contribuții foarte apăsătoare s-a dovedit în practică aproape imposibilă, căci cârciumarii „se împotriveau orânduiților zapcii cu înjurături și lovituri, de se întâmplau gâlcevuri, rupându-le și hainele". Nici măcar întemnițarea vreme îndelungată a 70 dintre recalcitranți „la grosul" spătăriei n-a liniștit

apele, ci dimpotrivă a provocat înteţirea protestelor. Cu toate acestea, autorităţile ruse nu s-au arătat în nici un fel dispuse să cedeze şi au continuat să-i aresteze pe rău-platnici, pentru deţinerea cărora au deschis şi o nouă închisoare „la mitohul sfintei episcopii Râmnicu".

Zelul cu care şi-au făcut datoria boierii din Comitetul Politiei a determinat divanul controlat de ruşi să le acorde acestora şi unele dintre atribuţiile aparţinând în mod tradiţional agiei sau spătăriei, prevalându-se şi de formularea vagă a obiectului de activitate al Comitetului în actul său constitutiv („pentru liniştea şi buna petrecere a obştiei locuitorilor"). Astfel, Comitetul Politiei a devenit o adevărată poliţie (politică), în numele căreia „vătăşelul fieşcarei mahala" „era orânduit a îmbla spre cercetare din casă în casă şi a aduce raport pentru orice întâmplătoare lucruri", aşa cum se exprimă eufemistic o hotărâre a divanului. De parcă n-ar fi fost îndeajuns că zapciii spătăriei „îmbla cu străjile ziua şi noaptea, călcând casele oamenilor, pe la unele fără de nici o vină îi ridica şi, fără de a rămânea cinevaşi într-aceeaşi casă, se întâmpla multe furtişaguri şi pagube". Cunoscând reticenţele bucureştenilor în a-i primi în locuinţele lor pe reprezentanţii Comitetului, autorităţile de ocupaţie au poruncit ca „preoţii de la fiecare mahala" să-i însoţească pe vătăşei în inspecţiile lor, întrucât în acest fel localnicii nu mai puteau refuza să deschidă uşile din respect pentru feţele bisericeşti.

Ulterior, Comitetul „a început a se amesteca în feluri de chipuri la orânduelele sale şi nizamul târgului, care spânzură şi privesc la dregătoria Agiei, trimiţând încă şi caraulă de soldaţi prin târg de a ridicat pe vătaşii şi proestoşii isnafurilor". În acest fel, „treaba Agiei (era) aproape a se ridica şi a lipsi cu totul", fapt care a provocat un protest hotărât din partea amintitei instituţii. Evident, acesta a rămas fără nici un fel de rezultat, căci comitetul politiei se dovedise cea mai docilă unealtă în slujba impunerii dominaţiei ruseşti în Bucureşti. Aşa că, atâta vreme cât muscalii au rămas în oraşul nostru, atribuţiile Comitetului Politiei au continuat să se extindă, ajungând să includă, printre altele, stabilirea narturilor şi administrarea spitalelor militare.[303] Când însă Tratatul de pace de la Bucureşti a impus retragerea trupelor ţariste din capitală, Comitetul Politiei, ce reuşise să-şi atragă ura mai tuturor boierilor pământeni, a fost imediat desfiinţat.

CASA POLITIEI SAU ASTINOMIA – instituţie de monitorizare a imigraţiei: Peste nici măcar un deceniu, la 24 mai 1820, ultimul domn fanariot, Alexandru Suţu, aproba, de această dată la propunerea

mitropolitului și a marilor-boieri, întemeierea unei noi instituții cu atribuțiuni în parte similare spătăriei, agiei și vorniciei obștirilor, cu care era datoare să colaboreze („această întocmită Casă are înclinare cu Spătăria, la câte aceste trei zabitlâcuri sunt îndatorate a lucra"). Având drept scop asigurarea „liniștii și siguranței compatrioților locuitori ai Preaiubitului nostru oraș București" *Casa Politiei* reprezenta o poliție (politică) în toată puterea cuvântului (*astynomikon systima*). De altfel, și boierii aflați în fruntea acesteia (probabil „doi trei" la număr) purtau titlul grecesc de *astynomoi*, „cei însărcinați cu asigurarea respectării legii (*nomos*) în oraș (*asty*)", denumire pentru polițiști ce s-a păstrat până astăzi în spațiul elenic.

Mai exact, Casa Politiei urmărea, în primul rând, să monitorizeze activitatea străinilor, socotiți o mare primejdie pentru capitală și pentru domnie. De îndată ce ajungeau la București, aceștia urmau să fie supuși unui interogatoriu amănunțit („să se cerceteze: pentru ce vin? de ce este să se apuce? și de unde își are chiverniseala vieții"). Și, doar dacă treceau cu bine de această probă și își găseau „un chezaș" pentru „cinstita (lor) petrecere", puteau obține un permis provizoriu de ședere („să i se dea voie vremelnică de trei luni sau de șase sau de un an"), ce trebuia obligatoriu reînnoit la expirare („și după soroc să vie iarăși la casă, să-și înnoiască slobozenia"). Iar pentru a-i împiedica pe venetici să se aciueze prin București fără respectarea procedurilor descrise mai sus, autoritățile îi obligau sub amenințarea „orânduitei osânde" pe „fieșcare gazdă, cârciumar, hangii și de obște orice primitor de musafiri" să-i aducă imediat la Casa Politiei pe toți străinii cărora le ofereau cazare. Și, întrucât nu toți hangiii se zoreau să îndeplinească poruncile, autoritățile se preocupau să înființeze o amplă rețea de „deosebiți iscoditori", „ca să cerceteze în toată vremea cafenelele, tractirurile și alte asemenea locuri unde este adunare de multe feluri de oameni".

În plus, Casa Politiei își propunea să întocmească evidența ostașilor aflați în slujba domniei și a boierilor, pentru a se asigura că aceștia nu aveau să provoace tulburări în oraș, dar își asuma și sarcina coordonării prevenirii și stingerii incendiilor.

Pentru asigurarea maximei eficiențe a activității instituției, în subordinea boierilor astinomi au fost plasați zece epistați, „oameni vrednici", răspunzători fiecare pentru una dintre cele „10 plăși" în care avea „să se împarță" „toată politia Bucurescilor". Iar cum străinii puteau fi recalcitranți, domnia aproba pentru nevoile Astinomiei 30 de panduri dintre cei 50 solicitați, conduși de 2 bulucbași. Mai ales că era nevoie de oameni zdraveni, capabili să-i snopească în bătaie

inclusiv pe oamenii sărmani care nu-și puteau plăti amenzile pentru încălcarea regulamentului privind regimul străinilor („iar pentru vinovați acei săraci, fie pedeapsa lor în loc de gloabă, bătaie, după măsura vinei lor").[304]

Asigurarea ordinii și combaterea infracționalității (străjile de la marginea și dinlăuntrul Bucureștilor, brigăzile mobile, limitarea deținerii și folosirii armelor, măsuri împotriva unor grupuri cu potențial infracțional ridicat, regimul străinilor)

„PENTRU ODIHNA OBȘTIEI DE ORICE FEL DE FURI, cari ar căuta să fure din oraș vite sau orice, să iasă afară, pentru fugari, slugi i țigani de pe la stăpâni i pentru alți oameni răi sau vinovați, ce ar căuta să scape cu eșirea din București, i pentru gâlcevuri și pentru buna orânduială și pază", Mihail Suțu dădea, la 4 august 1783, strașnică poruncă să se reînnoiască „în toate trebuincioasele locuri" posturile de strajă de la intrările oficiale în capitală. Măsura nu constituia nici pe departe o noutate, căci „și mai dinainte", după cum depuneau mărturie „condicile Divanului", existase această „orânduială făcută" și „porunci domnești date prin pitacuri", numai că „din amelia zapciilor" paza capitalei fusese asigurată într-o manieră foarte superficială. Așa că, în vederea remedierii unei situații intolerabile care făcea ca „în mijlocul Bucurescilor" „să se calce de hoți casa cutăruia" ori „să se jefuiască și să se fure lucru cuivași" fără a fi „prins cel vinovat", vodă dispunea ca noii străjeri aleși de vel-spătar să fie „oameni vrednici și harnici de pază" „cari să stea napristan în locul străjii cu sope în mâini și deștepți peste toată noaptea, iar nu să se risipească încoace și încolo după năravul lor cel rău". Și cum disciplina în rândul militarilor se obținea pe atunci cel mai bine prin amenințări, vodă Suțu prevedea că, în cazul în care constata că vreun membru al gărzii „lipsea, ori nu străjuia, ci dormea, ori se îmbăta", spătarul era dator „să-l pedepsească cum va fi mai rău, pentru pilda celorlalți".

Pe de altă parte, misiunea străjerilor nu se limita la obligația de a se abține de la somn și de la consumul de alcool în timpul serviciului, ci aceștia trebuiau să-i supună la un interogatoriu amănunțit pe toți cei care intrau sau ieșeau din capitală („să aibă a cerceta și a întreba pe cei ce intră și ies din București, cine este anume? Ori Boeriu mare.

ori mic, ori Egumen, seu veri cine ar fi din veri ce treaptă", odată ce „cu acesta nu scade cinstea nimănui a răspunde străjărului că este cutare Boer sau este cutare Egumen, sau cutare om"). Iar de întrebările indiscrete nu avea să scape nici voievodul însuși când părăsea incognito teritoriul capitalei („cum și pe însine Domnia mea are să ne întrebe când vom fi tiptil").

Mulți dintre călători nu erau însă la fel de cooperanți ca vodă („în vreme că și însine ne dăm la cercetarea străjărului"), așa că gardienii Bucureștiului erau nevoiți să-i chestioneze în van în două sau trei rânduri. Iar unii nu doar că refuzau să se legitimeze, ci încercau să treacă fraudulos granița, înfrângând rezistența armată a gărzilor („și va fi calabalâc pe care să nu-l poată straja opri"). Într-un astfel de caz, acestea erau obligate să se țină pe urma fugarilor și să nu se lase până nu vor fi izbutit să le stabilească identitatea, pe care trebuiau s-o comunice Domniei prin intermediul marelui-spătar („să se iae după urmă, să-i sămuiască și să dovedească negreșit cine sunt, să arate dumitale și d-ta să aibi datoria să înștiințezi Domniei mele îndată").

Intrarea și ieșirea din București nu se puteau realiza însă, cu excepția cazului boierilor, doar în baza unei simple declarații de identitate, ci călătorii erau nevoiți să aibă asupra lor un pașaport („teș-cherea"), eliberat de logofeție în schimbul achitării unei taxe de două parale pentru cei ce se deplasau doar pe teritoriul Țării Românești și, respectiv, de patru parale pentru cei care intenționau să se ducă în străinătate.[305] Totuși, de această împovărătoare obligație erau scutiți bucureștenii care se duceau să-și viziteze proprietățile din preajma orașului sau ieșeau la plimbare în timpul liber („când va fi a ieși aproape cinevași, pe aici, în preajma Bucurescilor, ori pentru a-și vede bașcelele și semănăturile ce au, cum și viile în preajma târgului, sau pentru plimbarea și mângâierea ce obișnuiesc la sărbători").[306] Și, desigur, țăranii din satele mărginașe, veniți să-și desfacă produsele la oraș, care oricum n-ar fi avut din ce bani să achite taxa de emitere a pașaportului („țăranii de pe afară, cari vin în Bucuresci, ca unii ce sunt cunoscuți tuturora, acei nu au a lua teșcherea sau a da parale cevaș, ci să fie nesupărați").

Străjerii capitalei nu trebuiau doar să verifice cu luare-aminte documentele călătorilor, ci și să consemneze cu rigoare numele, naționalitatea, destinația, scopul deplasării acestora și chiar ora trecerii frontierei („să aibă a-și aduce străjării în toate serile și în toate diminețile însemnare și cu de amănuntu perigrafi, cine au trecut, cine au intrat sau eșit din București într-acea zi și sau într-acea noapte și la câte ceasuri" „ce fel de om, străin, creștin, român, grec, ovrei, armean

sau veri cine este, ori pământean? cu ce treabă? de unde vine și unde merge?"), iar informațiile în cauză urmau să fie aduse prin mijlocirea marelui-spătar la cunoștința domnului, întotdeauna temător de un posibil complot pus la cale de agenturile străine.

Orice măsură de întărire a controlului la punctele oficiale de intrare în București se dovedea însă inutilă în condițiile în care nu se găseau soluții pentru împiedicarea pătrunderii intrușilor în capitală „prin acele locuri ce ies la câmp". Așa că vodă Mihail Suțu le poruncea mahalagiilor, „cu voia, fără voia lor" să le închidă pe acestea „la margini, cu garduri și cu mărăcini",[307] în vreme ce ultimul fanariot, Alexandru Suțu, confruntat cu aceeași stare de lucruri, dispunea, în plus, săparea unui șanț în jurul Bucureștilor.[308]

Perimetrul capitalei era însă mult prea mare pentru a putea fi îngrădit și străjuit integral, așa că foarte des în oraș izbuteau să se furișeze fel și fel de oameni. În consecință, pentru supravegherea acestora atât Mihail Suțu, cât și Alexandru Moruzi îi porunceau marelui-agă „să întărească străjile din lăuntrul Târgului în toate locurile obișnuite ale ocolului dum-le și pe la toate răspântiile, cu oameni harnici și vrednici de slujbi",[309] care să supravegheze „ce se mișcă și cine îmblă sau trece pe uliță".[310] Pentru a se convinge personal de abnegația acestora, amintitul dregător era dator să întreprindă inspecții inopinate pentru a constata dacă subordonații săi „străjuiau", „privegheau" sau „dormeau" ori „lipseau". De fapt, aceștia trebuiau, în primul rând, opriți ca, prevalându-se de autoritatea cu care erau învestiți de domnie, să săvârșească abuzuri împotriva țăranilor veniți să-și vândă produsele la târg, de la care nu se sfiau să stoarcă bani sau măcar să ia cu japca o parte din produse. Această practică foarte răspândită a ajuns și la urechile lui vodă, care, indignat de purtarea străjerilor domnești, le-a poruncit cu asprime „să se ferească" „în tot chipul a nu supăra pe acei trecători, ori cu fân ori cu lemne sau cu orice, a se atinge să le ia măcar un pai sau un lemn. căci străjile sunt puse pentru folosul și odihna oamenilor, iar nu pentru treaba lor[311] (paguba lor)".

De cele mai multe ori gărzile de la răspântii erau complet ineficiente în lupta împotriva răufăcătorilor care se strecurau pe drumuri lăturalnice, unde acționau, de regulă, în obscuritatea nocturnă. Ca atare, domnii fanarioți s-au preocupat să înființeze formațiuni mobile de intervenție rapidă, care să se poată deplasa grabnic acolo unde era semnalată săvârșirea vreunei infracțiuni („fieșcarele (dintre zapcii), când îi este rânduit, să aibă a umbla toată noaptea cu priveghere dimpreună cu toți oamenii lor, înconjurând toate ulițele orașului

Bucurescilor cu sope în mâini, și, când vor auzi de hoți ori de gâlceavă să sară fără de pregetare, iar nu să dormiteze pe aci pe colea").[312]

Iar pentru descurajarea activității infracționale la adăpostul întunericului „fiecare prăvăliaș" era obligat „după obiceiul vechi să aibă felinare în toate nopțile puse până spre ziuă nelipsit",[313] în timp ce, în 1820, Alexandru Suțu poruncea chiar ca „atât în târg, cât și în mahalale la locuri analoghisite și la locuri depărtate și bănuite, unde cu înlesnire se ascund făcători de rău, să se așaze stâlpi cu felinare spre luminarea tuturor părților trebuincioase",[314] desigur pe cheltuiala mahalagiilor, iar nu a autorităților. În același scop, Constantin Hangerli reînnoia la 3 noiembrie 1798 vechiul nizam potrivit căruia „de la un cias și jumătate din noapte, nimenea nu era slobod a îmbla fără de felinar".[315] Supralicitând, Alexandru Suțu hotăra, două decenii mai târziu, ca oricine încălca amintita interdicție „să se ridice necercetat de Spătărie sau Agie și cei sub străină protecție să se trimiță la Domneasca Curte". Mai mult chiar, „în vremea ernei dupe al 7-lea ceas" devenea suspect oricine se deplasa inclusiv cu felinare, urmând să fie chestionat „de către straja cea Domnească sau a spătăriei sau a agiei unde îi este șederea" și condus sub escortă până la domiciliu, unde avea să fie dat „în mâna și chezășia stăpânului casei".[316] Iar cazul său nu se încheia acolo, prilejuind a doua zi cercetări amănunțite.

Mult mai importantă pentru reducerea infracționalității decât asigurarea iluminatului public era, fără doar și poate, limitarea deținerii și utilizării armelor de către bucureșteni, pe care domnii fanarioți au incercat s-o impună prin nenumărate porunci date de-a lungul timpului. De pildă, la 11 februarie 1784, constatând „atacsia" ce „curgea" in capitală, unde fiecare „arunca pusci și pistoale" „lucru făr de cale și făr de rânduială", ce putea „pricinui și vreo întâmplare de primejdie", Mihail Suțu dispunea capturarea imediată și conducerea sub escortă la agie sau spătărie a oricui se va fi făcut vinovat de folosirea armamentului din dotare. Socotind măsura insuficientă, tot el a revenit peste câteva luni (17 aprilie 1784) cu un pitac și mai drastic, în temeiul căruia „vericare" „ori boieresc om sau mânăstiresc" va fi fost prins „purtând asupră-i iatagan, pistol sau alt feliu de arme" avea să fie ridicat prin grija zapciilor agii sau spătarului și adus în fața Domnului insuși, de bună seamă după ce va fi fost în prealabil dezarmat.

De la o astfel de restricție erau exceptați militarii din trupele regulate („Tufecciii i Deliii curții gospod", „Neferii spătărești i agești"), așa că unii bucureșteni inventivi au găsit cu cale să se deghizeze în oșteni pentru a-și putea păstra nesupărați puștile sau săbiile („mulți din cei ce li se adapă gândul sau de a face fapte rele și blestemății

sau de se apăra de dajde cu vicleșug se îmbracă cu port ca neferii din curte [...] adecă cu malotele, cu poturi, purtând și arme"). Înșelăciunea n-a putut scăpa vigilenței domnului, care poruncea ca, prin grija spătarului, vinovatului de a fi „purtat caiafet de ostaș" să i se „taie hainele", să i se „ia armele" și să fie făcut „surgun". Deseori însă, zapciii preferau ca, în loc să îndeplinească ordinul venit de sus, să se lase cointeresați de cei prinși în flagrant, astfel încât, pentru a-i face să se conformeze, vodă era nevoit să profereze grele amenințări la adresa lor și a întâistătătorului lor, spătarul („avem să facem în multe chipuri iscodiri și cercetări, pentru ca să vedem de sunteți următori poruncei și, de vom dovedi că v-ați purtat, ori cu lenevie, ori cu hatâr, să știți că ne vom tulbura foarte asupră-vă și ne veți da pricină de a vă dojăni cu mare scârbă").[317] De asemenea, pentru a se putea deosebi ostașul get-beget de impostor, Constantin Moruzi decidea eliberarea unor legitimații cu care soldații din trupele domnești își puteau proba identitatea („dumneata Enache Văcărescule vel-Spătar [...] la câți neferi spătăresci sunt orânduiți după vistierie în slujbă, să dai dumneata la mâinile lor teșcherele dumitale sub iscălitura-ți, întru care să arăți numele, porecla și statul lui și slujba în care se află").[318]

Și, tot în scopul evitării tulburărilor generate de utilizarea neautorizată a armelor, domnia a luat de-a lungul timpului mai multe măsuri menite a reglementa comercializarea muniției. Astfel, printr-un act din 9 iunie 1785, băcanilor, mămularilor și prăvăliașilor li se interzicea să vândă „iarbă de pușcă i fișicuri, silitră, plumb fără de chezășie". Mai exact, nici un fel de achiziție de muniție nu se putea face, nici în județe și nici în capitală, decât de către clienți cunoscuți comerciantului, care, în afara unor garanții mai presus de orice suspiciune, prezentau și documente scrise însoțitoare tranzacției („când îi va veni mușteriu să aibă a-i cere chezaș, să-i ceară și adeverință în scris în care să arate câtă sumă erbă de pușcă, seu fișicuri, seu alice, seu plumbu, seu silitră cumpără").[319] Și, de vreme ce cazurile de încălcare a acestor dispoziții nu trebuie să fi fost rare, Alexandru Moruzi decidea, în mai 1796, pedepsirea exemplară a negustorilor vinovați de a fi vândut „măcar un dram" de iarbă de pușcă, gloanțe și fișicuri, „făr de adeverință" de la spătar, agă sau vel-cămăraș. În egală măsură, reglementată era și comercializarea altor substanțe letale, precum „săricica" (arsenicul), care trebuiau „să nu se vândă la nimeni, cu nici un cuvânt, făr de răvașul iscălit al zabiților politiei", „iar mai vârtos la ovrei aflându-se unele ca acestea, cu totul să fie popriți".[320]

Și tot în vederea limitării „facerilor de rău" în capitală, autoritățile și-au propus să controleze activitatea unor grupuri socotite potențiale

generatoare de infracționalitate. Este vorba, de pildă, de țigani, a căror așezare în mahalalele bucureștene a fost interzisă în 1785 de vodă Mihail Suțu „sub cuvânt că (aceștia) se dedau la hoții“,[321] sau de indivizii fără ocupație, așa-numitele *haimanale*, puse sub strictă supraveghere („chezășie“)[322] în 1819.

Mult de furcă le-au dat de-a lungul timpului autorităților din capitală și cerșetorii care „pururea se aflau atât pe ulițele Bucurescilor în calea trecătorilor musafiri străini și a tuturor de obște, cât și după biserici nelipsit îmblând și încunjurându-se, încât nu putea norodul a-și face închinăciunea și a asculta sfintele slujbe“.[323] Înțelegând că aceștia nu puteau fi îndepărtați decât temporar de pe străzi, printr-o intervenție în forță a zabiților agiei sau spătăriei, unii domni fanarioți, asemenea lui Mihail Suțu sau Alexandru Moruzi, au încercat să le ofere „săracilor nevolnici și șchiopi, orbi și sluți“ un ajutor material consistent, care să le îngăduie „să aibă și ei odihna lor și să le lipsească ămbletele de pe uliță, de prin răspântii și de prin biserici“.[324] În acest scop, vodă Moruzi acorda, la 25 februarie 1794, Mitropoliei „câte taleri cincizeci“ „pe lună din venitul ocnelor“ pentru chiverniseala cerșetorilor și dispunea înființarea „la toate mânăstirile și bisericile din târg și din mahalale“ a unei „cutii în sama proestosului și a preoților bisericii“, în care „fieșcare creștin de obște“ „să arunce“ „pentru sufletul său ceea ce va vrea a da pentru hrana săracilor nevolnici“. Banii strânși în acest fel urmau să fie gospodăriți de doi epitropi ai Mitropoliei, care aveau să le ofere lunar o sumă „pentru hrana și trebuința lor“ bucureștenilor „cu adevărat nevolnici, secătuiți și vrednici de milostenie“,[325] identificați în prealabil de marele-agă.

Mult mai preocupați decât de supravegherea răufăcătorilor de prin partea locului s-au arătat dintotdeauna domnii fanarioți de controlul străinilor ajunși în București, considerați posibili uneltitori împotriva propriei lor autorități. De parcă n-ar fi fost de ajuns că fuseseră supuși unui interogatoriu amănunțit de către străjile de la intrarea în capitală, oaspeții de peste hotare trebuiau aduși, prin mijlocirea „vătășeilor din mahalale și din plășile spătărești“, „înaintea spătarului și a lui Vel-Agă“ pentru a fi cercetați „ce fel de oameni sunt? de sunt sciuți la vornicia politiei? ce le este hrana și alișverișul? și de s-au statornicit (sau au de gând să se statornicească) aici?“ Și în cazul în care păreau suspecți sau nu prezentau garanții socotite mulțumitoare de organele de ordine erau expulzați fără alte formalități („pre cei ce n-au chezași și dau bănuială să-i izgonească“).[326] Iar la aceste prevederi draconice legiferate de Alexandru Moruzi, Alexandru Ipsilanti adăuga interdicția găzduirii străinilor în mahalale, pe la casele „găzdașilor cârciumari,

care țin gazde și conace de mosafiri",[327] acceptând doar cazarea în hanuri, unde puteau fi supravegheați cu mai multă ușurință. Mai ales că proprietarii acestora erau obligați, sub sancțiunea unei „pedepse strașnice", „îndată a face scire la Agie pentru cel ce a conăcit acolo, cine este anume, ce fel de om, de unde și pentru ce treabă a venit?"[328] Unii domni care suflau și-n iaurt, asemenea lui Nicolae Caragea, au ajuns chiar să-i oprească pe hangii să ofere oricui găzduire în lipsa unei aprobări nominale scrise („răvaș") de la spătărie sau agie. Ba chiar au căutat să le impună, prin amenințarea cu închiderea afacerii și cu alte pedepse grele, atât acestora, cât și patronilor de cafenea, interzicerea dreptului oaspeților la liberă exprimare („este strașnică porunca Domniei mele să nu se cuteze a primi de astăzi înainte a mai face vorbe de ce nu se cade și să spue halturi și feluri de scorniri de cuvinte prin cahvenele", „să nu se cuteze a mai îngădui înăuntru cahvenelelor pre nimeni să facă vorbă de Domnie, pentru Devletu și pentru alte havadișuri".[329]

Politica urbanistică

ÎN BUCUREȘTIUL CE CUNOSCUSE de-a lungul veacurilor o dezvoltare liberă și chiar anarhică, domnii fanarioți au fost primii care au încercat să aplice, începând din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, o politică urbanistică propriu-zisă. Așa cum am văzut anterior,[330] Alexandru Ipsilanti s-a preocupat cel dintâi să delimiteze orașul prin cruci de piatră și garduri, iar succesorii săi pe tronul Țării Românești au continuat pe aceeași linie, optând însă uneori pentru separarea teritoriului urban de spațiul rural adiacent prin „movilițe"[331] sau chiar printr-un „șanț".[332]

Năravurile adânc înrădăcinate ale localnicilor se lecuiau însă cu greutate, așa că autoritățile au fost nevoite să se lupte vreme de decenii cu cei care, nesocotind poruncile domnești, își ridicau modeste adăposturi dincolo de hotarul capitalei. Mai ales că era vorba, în cele mai multe cazuri, de oameni sărmani care, neputându-și permite achiziționarea unui teren de casă în târg sau în mahalale, nu aveau altă soluție decât ocuparea unor spații fără un proprietar cert. Fenomenul trebuie să fi luat proporții atât de mari în 1805, încât Constantin Ipsilanti a găsit de cuviință să numească o comisie specială, însărcinată să realizeze un inventar al construcțiilor ridicate în afara

limitelor urbei, în care să se precizeze nu doar caracteristicile imobilelor, ci și categoria socială a proprietarilor. De bună seamă, pentru că boierii ce comiteau ilegalități nu erau niciodată pedepsiți cu aceeași asprime ca oamenii de rând. Numai că, în loc să-și îndeplinească scrupulos datoria, membrii acesteia au preferat să-și rotunjească veniturile pe seama sărăciei locuitorilor de la periferia Bucureștilor, pe care-i amenințau cu dărâmarea cocioabelor, în cazul în care nu aveau să primească din partea lor cuvenitul „rușfet".[333] Pe de altă parte, opțiunea mituirii funcționarilor reprezenta fără doar și poate răul cel mai mic pentru bucureștenii cu pricina, căci mai vechile porunci ale domniei erau necruțătoare în ceea ce-i privește: casele lor „să se sfărâme și să se surpe până la pământ, ci încă cel ce va face îndrăsnire și nebăgare de seamă la porunca domnească să se pedepsească".[334]

Constituirea din porunca lui Constantin Ipsilanti a comisiei citate trebuie legată de mult mai amplele inițiative urbanistice ale domnului prilejuite de incendiul devastator ce a lovit Bucureștii în noaptea de 28/29 august 1804. Înțelegând că prăpădul se datora, în mare parte, ridicării de clădiri fără a se ține seamă de cele mai elementare principii urbanistice (respectarea unei distanțe minime între imobile, a unei anumite lățimi a străzilor etc.) și cu folosirea de materiale ieftine și ușor inflamabile, domnul fanariot a impus divanului elaborarea unui regulament care să stipuleze cu claritate specificațiile pe care trebuiau să le îndeplinească noile zidiri ale Bucureștiului („ce fel de construcțiuni să se ridice în locul celor arse? Cu câte caturi și din ce materiale?").[335] Și, chiar dacă prevederile acestuia n-au fost integral respectate, cel puțin orașul a căpătat peste un an „ulițe mai largi și mai regulate"[336] și, desigur, clădiri mai trainice. Iar când un accident soldat cu pierderea a trei vieți omenești (prăbușirea unei aripi a Hanului Șerban Vodă) a făcut vâlvă în București, autoritățile au înăsprit, în urma raportului comisiei speciale de anchetă însărcinate să verifice rezistența unui mare număr de clădiri din capitală, nizamul construcțiilor interzicând, de pildă, cu desăvârșire ridicarea de case din paiantă.[337]

Totuși, nici până la „pojarul" din 1804 nu lipsiseră regulile urbanistice, ce stabileau, de pildă, lățimea minimă a unei străzi – din vechime „au fost canonisit ca toate podurile să fie largi de 4 stânjeni (= circa 8 metri) ca să poată îmbla carele fără a se îmbulzi și a se izbi unul de altul" –,[338] numai că acestea păreau făcute parcă tocmai pentru a fi încălcate. Căci, așa cum am văzut anterior, unii bucureșteni cu influență nu șovăiau să se facă stăpâni pe o întreagă stradă din domeniul public, în vreme ce alții, mai modești, se mulțumeau să smulgă

câteva palme din lățimea drumurilor, îngreunând considerabil traficul.[339] O făceau cel mai adesea prin întinderea de „tarăbi sau alte asemenea scosuri înaintea prăvăliilor ori a caselor lor", în ciuda poruncilor repetate de a le „rădica" „de a lor bună voie", căci altfel aveau să fie sfărâmate.[340] Iar aceste „șandramale de pe ulițele din lăuntru târgului", „vechi fiind și ne mai grijind nimeni din prăvăliași a le întemeia și a le drege" se întâmpla uneori „a se surpa și a face vreo primejdie la trecători, mai vârtos în vreme de iarnă ce vine, când se îngreueau de zăpadă sau slăbeau de iuțimea furtunelor",[341] așa că autoritățile, ce nu controlau pe deplin situația, solicitau demolarea sau cel puțin repararea și consolidarea lor. Nici măcar rușii ce au stăpânit Bucureștiul între 1806 și 1812 n-au fost în stare să-și impună din acest punct de vedere autoritatea, odată ce, în 1810, marchitanii cărora zabiții „le stricaseră tarăbile" se apucaseră „a le face iarăși la loc", fără a se sinchisi câtuși de puțin de poruncile venite de la agie.[342]

Lucrări publice. Construcția și întreținerea drumurilor (instituțiile responsabile, meșterii podari, procurarea lemnului și transportul lui până la București, construcția, repararea și întreținerea podurilor, sursele de finanțare)

SAU POATE CĂ MAI TOATĂ ENERGIA AUTORITĂȚILOR administrative se consuma cu construcția și întreținerea drumurilor pavate cu lemn, o muncă sisifică, ce a constituit principala lucrare publică din Bucureștiul fanariot. Inițial, datoria podirii principalelor artere ale capitalei îi revenea marelui-agă,[343] care, din pricina multiplelor sale atribuțiuni, nu se putea ocupa așa cum se cuvenea de bunul mers al acesteia. Sesizând necesitatea existenței unei autorități care să se dedice cu adevărat pavării și întreținerii drumurilor, Alexandru Ipsilanti l-a însărcinat cu „purtarea de grijă a podurilor și cișmelelor"[344] pe cel dintâi dintre epitropii nou-înființatei vornicii a obștirilor. Și probabil tot el, mai degrabă decât succesorul său Nicolae Caragea, a făcut un nou pas în această direcție, înființând vornicia podurilor, al cărui întâistătător era așa-numitul polcovnic de poduri,[345] ce coordona în teren echipa de muncitori (podari). Ulterior, instituția, dependentă de vornicia obștirilor, a căpătat numele de Casă a Podurilor și a fost condusă de un nazâr, numit din rândurile boierilor de starea întâi. Acesta avea în subordine doi epistați, „oameni aleși, cercați și cu bun

ipolips“, care, conform unui pitac al lui Ioan Gheorghe Caragea din 28 iunie 1813, erau „încărcați“ unul „cu toate veniturile i cu dosolepsia“, iar celălalt „cu îngrijirea i facerea i dregerea și curățitul podurilor“.[346]

Greul muncii continuau însă să-l ducă podarii sau podinarii, tăietori de lemne și meșteri dulgheri proveniți din mai multe sate ale Țării Românești, precum Dârza, Dragomirești, Flămânzești, Odăile, Otopeni,[347] Netezești,[348] Popeștii Sfintei Ecaterina, Tâncăbești[349] din județul Ilfov sau Băleni, Postăvari,[350] Slobozia din Dâmbovița.[351] În schimbul scutirii de dări („dăjdiele lor ce es de la vistierie se plătesc de la epitropie“, „asemenea și podarii să fie nedajnici [...] și apărați de angarii“), aceștia aveau sarcina de a „face și a aduce podini pentru meremeturile podurilor celor mari ale orașului Bucuresci“.[352] În mod tradițional, norma fiecărui muncitor se ridica la 35 de podini pe an, numai că îndeplinirea acesteia se dovedea, cel mai adesea, problematică. Așa că, strânse cu ușa, autoritățile acceptau, de pildă, în 1801, reducerea acesteia la doar 24 de bucăți, întrucât, în caz contrar, exista riscul de a-i pierde pe toți podarii din satele ilfovene.[353]

În plus, realizarea unei norme sporite se lovea, în multe cazuri, și de refuzul îndărătnic al proprietarilor de păduri de a accepta tăierea prea multor arbori în interesul obștii Bucureștilor, chit că erau plătiți „po parale două de copaciu“. Ca atare, de multe ori voievodul însuși era silit să intervină personal, pentru a înfrânge reticențele latifundiarilor, cărora le garanta că aveau să fie supuși cu toții aceluiași regim („să aveți a face analoghie pe toate pădurile de prin prejur, păzind dreptatea a nu diafendipsi unele, dând greutatea numai asupra altora“).[354] Mai ales că, profitând de ocazie, își putea clama profundul spirit ecologist *avant la lettre* („nici să vă cutezați cu pricina aceasta a strica fără de orânduială și fără de păstrare pădurile și copacii ce nu sunt de podini, ci să păziți orânduiala pădurilor a nu se strica copacii și pădurile de rând fără trebuință“;[355] „să îngrijiți însă cu pricina aceasta să nu facă podinarii vreo dărăpănare și stricăciune făr' de orânduială pădurilor, a tăia pentru o podină câte doi și trei sau patru copaci, cu pricină că n-a ieșit podina bună, din care se stârpesc și se împuținează pădurile, cari cu mulți ani îndelungați nu pot veni în starea lor“). Dincolo de aceste nobile declarații, se pare că spiritele au fost calmate abia prin decizia ca două treimi din necesarul de masă lemnoasă să se obțină din tăierile de păduri de pe domeniile mânăstirești, „fiindcă pentru aceea sunt mânăstirile închinate de ctitori, ca să ajutoreze acest fel de faceri de bine“.[356]

Transportul podinilor până la București ridica, la rândul său, destule probleme logistice nu tocmai ușor de surmontat. Era nevoie de

numeroase „care cu boi", dar și de „oameni din destulare", care să facă drumuri dus-întors în capitală, „pe toată săptămâna",[357] eventual sub supravegherea unui căpitan de steag de podari. Alteori, la dificultățile tehnice se adăuga refuzul de ultim moment de a se pune în mișcare al muncitorilor nemulțumiți de neținerea făgăduielilor stăpânirii. Așa s-a întâmplat, de pildă, în octombrie 1791 la Slobozia Dâmboviței, unde „6 inși" „i-au zătignit cu multe vorbe proaste" pe colegii lor, care „prinseseră bucuros să încarce podina și să vie"[358] la București, făcându-l pe căpitanul de podari să se întoarcă în capitală cu coada între picioare.

Încă din timpul administrației rusești, pentru a se scurta și ușura călătoria podinilor, autoritățile prevăzuseră încărcarea lor pe plute pe Argeș și transportul până într-un punct din apropierea cetății de scaun.[359] Succesul operațiunii este confirmat, printre altele, și de oferta pe care inginerul german Freiwald o înainta în 1819 divanului de a i se acorda timp de 10 ani monopolul navigației pe râul amintit, în schimbul transportului a 4.000 de podini pe an, livrate la prețul, nu tocmai modic, de 10 taleri bucata.[360]

Acceptul dat de comenduire vădește importanța garantării fluxului de cherestea necesar pentru reparațiile curente ale străzilor pavate din București. Căci mai toate documentele păstrate dovedesc că niciodată comenzile Casei Podurilor nu erau integral satisfăcute din teritoriu. Astfel, în aprilie 1794, din cele 9.700 de podine și 1.225 de urși de trebuință pentru dregerea Podurilor Mogoșoaiei și Calicilor, continuau să se lase așteptate după multă vreme 842 de podine și 241 de urși, mai ales din Argeș, Vlașca și Teleorman.[361] Alteori însă mai bine ar fi fost să nu se fi adus cheresteaua la București, căci aceasta, în loc să fie folosită cât mai degrabă, era lăsată să putrezească în stive pe ulițe. Așa s-a întâmplat, de exemplu, în vremea lui vodă Mavrogheni, când, până la urmă, aș cherliii turci au folosit drept combustibil lemnul abandonat.[362]

Slaba tragere de inimă a podarilor se explică, în mare măsură, și prin practica autorităților de a uita să-i mai plătească după ce aceștia își încheiau munca, iar drumurile pavate erau date în folosință. Așa au pățit, de pildă, în 1798, meșterii din Ulmeni și alte câteva sate ilfovene, care, deși au dres mai multe ulițe din București „ce erau foarte stricate și vechi de nu mai putea umbla nimenea" pe ele, n-au văzut nici un ban, sub pretextul că epitropia obștirilor nu încasase, la rândul ei, sumele datorate de unii boieri și negustori. Pentru ca să-și primească drepturile, lucrătorii au trebuit să înainteze mai multe jalbe la stăpânire și să aștepte mai bine de doi ani, când următorul domn,

Alexandru Moruzi, a obligat epitropia să-și achite datoria față de podari, care aveau „așezământ“ (contract) cu aceasta, iar nu cu boierii sau negustătorii rău-platnici, după cum argumenta în hotărârea sa domnul fanariot.[363] Și, într-adevăr, principii alogeni se dovedeau adesea mult mai preocupați decât dregătorii pământeni de remunerarea corectă și la timp a podarilor. În acest sens, până și avidul Constantin Hangerli, „supărat apururea cu jălbi“, poruncea, la 10 iulie 1798, vel-spătarului și marelui-vistier „ca cu orice mijloc“ „să se împlinească negreșit banii și să se plătească muncitorilor fără de altă prelungire“.[364]

În aceste condiții, nu este de mirare că găsirea de podinari „ce vor fi având știință“ constituia o permanentă problemă pentru autorități („meșteri ca aceia în București nu se află“),[365] iar „trupul“ lor nu putea fi „împlinit“ nici măcar când era compus doar din 120 de liude sub trei căpitani de steag și un polcovnic – ulterior, acesta avea să crească la 150 de membri.[366] Așa se întâmpla în mai 1793, când, pentru ocuparea, fără afectarea finanțelor țării, a celor nu mai puțin de 40 de posturi vacante din schemă, Filaret, mitropolitul Ungrovlahiei, marele-ban Dumitrache și vornicul Scarlat Greceanu îi propuneau lui vodă să se recurgă la „oameni din cei ce umblă fără nici un căpătâi“.[367]

Soluția, evident sortită dintru început eșecului, trebuie să fi fost destul de populară în epocă, de vreme ce, nu rareori, autoritățile socoteau că nu era nici un fel de pagubă dacă-i înlocuiau pe lemnarii dibaci cu deținuți de drept comun, fără vreun fel de competență în domeniu, pentru că, pur și simplu, aceștia reprezentau o povară mai ușoară pentru vistierie (doar „câte 4 parale pe zi de om i pentru vinovații care lucrează acum la poduri“). Așa s-a procedat, bunăoară, în februarie 1793, când, neexistând suficienți meșteri, au fost convocați la meremetul podurilor bucureștene „măcar câte lude 30“ „din vinovații ce sunt la temniți“ „împreună cu zapciii ce se va socoti a le fi de pază“,[368] pentru ca răufăcătorii să nu-și ia tălpășița.

În aceste condiții, nu e de mirare că mulți dintre cei ce ajungeau podari cu acte în regulă erau „niște becisnici și nevrednici de treaba podurilor“, pe care autoritățile, când le venea mintea de pe urmă la cap, se vedeau silite să-i concedieze, înlocuindu-i cu oameni „ce știau bine meșteșugul cherestelei“.[369] Cum găsirea acestora nu era deloc lesnicioasă, Alexandru Moruzi accepta, în 1796, în corpul podarilor „20 de oameni străini“, dar și așa n-a reușit să ajungă decât la numărul de 101 muncitori, dintre care mulți erau „bătrâni și betegi“.[370]

Evident, aceștia nu erau buni de nici o treabă, căci munca podarilor nu solicita doar expertiză tehnică, ci și forță fizică. Înainte de a se apuca de pavarea unei ulițe, ei trebuiau să sape prin mijlocul ei un

șanț de scurgere cu o profunzime ce varia, în general, între 50 și 80 cm. În cazul străzilor mari, acesta era întrerupt la distanțe egale (150 de metri) de haznale sau puțuri adânci de vreo 2-3 metri,[371] în care se adunau apele amestecate cu gunoaie, răspândind mirosuri pestilențiale. Numai pe Podul Mogoșoaiei și pe alte câteva artere centrale șanțul de scurgere era căptușit cu cărămidă, identificată sporadic și în săpăturile arheologice.

Cum solul bucureștean era mocirlos din pricina infiltrărilor apelor Dâmboviței, al cărei curs nu fusese pe atunci regularizat, înaintea podirii erau îndeobște necesare lucrări de terasament. Acestea se realizau prin baterea în pământ de țăruși de felul celor cu lungimi de 20-30 cm și diametrul de 7-8 cm, descoperiți de arheologi în urma cercetării pavajului de pe strada Lipscani (tronsonul cuprins între strada Smârdan și bulevardul I.C. Brătianu).[372] Deasupra acestora, erau așezați așa-numiții „urși", bârne paralele cu axa drumului, uneori „nefinisate și cu coajă pe ele", plasate la distanță relativ mare una de cealaltă (până la 1,5-2 m). Pe ele se fixau cu ajutorul unor piroane de lemn podinile propriu-zise, lipite una de cealaltă. Podinile erau scânduri din lemn de stejar cu lățimea de 0,20-0,40 m și lungimea cât lățimea uliței („lungi de stânjini patru" în cazul Podului Mogoșoaiei),[373] cu toate că nu erau rare nici cazurile în care se podea numai secțiunea centrală a drumului. O variantă interesantă de pavare a fost identificată de arheologi în 1959–1960 lângă Piața de Flori. Acolo, deasupra celor șapte urși rânduiți la distanțe inegale unul de celălalt au fost bătute în cuie podini alcătuite nu dintr-o singură scândură, ci din trei, cu lungimile de 1,5, 2,8 și, respectiv 1,5 m, plasate una în prelungirea celeilalte.[374] În plus, la ambele lor margini au fost fixate grinzi longitudinale cu rol de parapet. Era vorba de o practică relativ frecventă, ce viza împiedicarea ieșirii în decor a căruțelor, mai ales când podul nu era plat, ci avea formă de covată, astfel încât mocirla să se scurgă mai lesne în șanțul din centru („să-i facă paramalâcuri și de o parte și de alta a acelui pod, numai pe la acele locuri unde nu vor fi case pe lângă pod, ci vor fi maidanuri deschise, ca să nu se primejduiască butcile și caretele ce trec").[375]

Uneori însă, realizările podarilor improvizați lăsau foarte mult de dorit, cum s-a întâmplat în vremea lui Ioan Gheorghe Caragea Vodă, când aceștia au așezat podinile invers decât trebuia, paralel cu axul drumului, iar nu transversal, fapt care i-a obligat pe marii-boieri să intervină și să solicite demontarea integrală a pavajului.[376] Alteori, meșterii de ocazie nu îmbinau bine podinile, iar golurile lăsate între acestea se transformau rapid, sub influența intemperiilor și a

traficului intens, în adevărate cratere, ce puneau în grav pericol siguranța animalelor de povară, dar și a trecătorilor. Așa se face că, mergând în inspecție prin capitală, aceluiași vodă Caragea i-a fost dat să întâlnească, în iunie 1814, „la câteva locuri încă și boi de ai locuitorilor căzuți printre podine și picioarele lor sfrânte“.[377]

Iar situația nu avea cum să se îmbunătățească atâta vreme cât autoritățile continuau să dispună repararea drumurilor ajunse impracticabile cu ajutorul unor materiale refolosite. Astfel, „podișorul ce urmează din podul cel mare al Calicilor către Mitropolie și până la poarta Sfintei Mânăstiri a Caterinei“, pe care se făceau „batacuri și noroaie, din care pătimeau multă greutate cei ce mergeau și veneau“ a fost dres „cu podinile și ursii vechi“[378] și uzați scoși de pe Calea Mogoșoaiei. Mai frecvent însă, întrucât înlocuirea podinilor nu era o operațiune tocmai lesnicioasă, divanul, preocupat „să nu pătimească norodul la trebuințele sale“, poruncea astuparea „găurilor și mâncăturilor pe la ulițe“ „cu tufă și cu moloz“.[379] Lucrurile se dovedeau ceva mai simple când Bucureștiul era acoperit de nea, de vreme ce atunci gropile de pe drumurile așternute cu zăpadă erau umplute, din porunca lui vodă Alexandru Suțu, „tot cu zăpadă“.[380] Iar când pe poduri avea să treacă un oaspete de seamă asemenea „marelui elciu“ sosit în capitală în iulie 1793 necurățeniile și denivelările de pe drumuri erau ascunse vederii cu „trebuincioasele paie“, presărate din vreme, dar numai „în locul ce trebuiesc“,[381] pentru a nu se face o risipă inutilă.

Totuși, dincolo de neajunsurile amintite, bucureștenii lucrau neîncetat, cu mic, cu mare, la curățarea și întreținerea drumurilor. Astfel, la opera de interes obștesc participau mai întâi slujbașii agiei și spătăriei, polcovnicul de poduri cu zapciii săi, dar și „scutelnicii cu pecetluiri“, care, în schimbul privilegiilor fiscale, erau datori „să aibă care cu boi, târnuri și lopeți“ în care să încarce și „să scoată afară din politia Bucureștilor“ gunoiul măturat „în toată săptămâna“[382] de pe ulițe. De voie – sau, mai degrabă, de nevoie –, dădeau o mână de ajutor și riveranii siliți de stăpânire să aibă grijă de drumul din fața dughenelor sau a locuințelor lor. Aceștia trebuiau „să curețe și să rânească podul înaintea casei și a prăvăliei“,[383] „să îndepărteze zăpada ce astupa ulița în dreptul locului cât îi va ținea casa“,[384] dar și să sape șanțurile de scurgere a apelor ce bălteau pe poduri („prăvăliașii și ulicerii ce sunt cu case i prăvălii pe linia acestui pod [...] a-și da fiecarele câte doi și câte trei oameni de lucru salahori ajutor la destupatul șanțului acestui pod“).[385] Doar boierii se bucurau de privilegiul de a nu trebui să pună ei înșiși mâna pe mătură sau pe lopată, dar trebuiau să-i trimită la muncă pe robii țigani[386] sau pe chelarii lor,

obligați de Ioan Gheorghe Caragea „sâmbetele, la fieșcare săptămână o dată [...] a curăți podurile în dreptul locurilor, caselor ce vor avé și adunând noroiul sau gunoiul la un loc, ori cu carele ce le vin cu unele altele de pe la moșii sau cu căruțele ce vor avé prin curțile dumnealor, încărcându-l să-l ducă afară din politie".[387] În caz contrar, urmau să li se aplice niște amenzi usturătoare („iar care nu va fi următor va plăti și straf, osebit de răspunderea ce se va cere de la dânsul").[388] Mai ales că nimeni nu se putea plânge că nu cunoștea dispozițiile legale în vigoare, de vreme ce un pristav fusese rânduit „să strige pe toate ulițele, ca să dea de știre tuturor".[389] Mulți dintre boieri ignorau însă fără jenă dispozițiile autorităților, fapt care a determinat administrația rusă a principatelor să treacă la represalii, „dând scurgere" „noroaielor și murdarâcurilor" „prin curțile boierești".[390]

Cum însă nu se găseau niciodată destui inși care să lucreze la întreținerea drumurilor, stăpânirea se vedea silită să apeleze deseori și la deținuți. Astfel, la 1 iulie 1817, marele-logofăt hotăra ca „pe toată săptămâna de două ori, adică mercurea și sâmbăta, câte 40 vinovați de la pușcărie să măture praful și să curețe gunoiul"[391] de pe Podul Mogoșoaiei. Iar, altădată, condamnații „din grosul spătăriei și agiei" erau siliți ca, „dimpreună cu podarii, să lucreze la destupatul șanțurilor".[392]

Totodată, pentru a reduce volumul de muncă al personalului însărcinat cu asigurarea curățeniei, autoritățile administrative ale Bucureștiului s-au preocupat constant de-a lungul timpului să-i convingă pe locuitori să nu mai „arunce gunoiul și băligarul cailor și al vitelor în drumuri, pe ulițe, pe poduri și alăturea drumului măcar". Cum însă doar cu vorba bună nu izbuteau mare lucru, iar „familiașii ce ședeau pe linia podului de o parte și de alta" continuau să azvârle pe pod „toate gunoaiele, lăturile și boclucurile ce scoteau din casele lor",[393] comenduirea se vedea nevoită să treacă la amendarea contravenienților. Și, pentru că mulți bucureșteni nu catadicseau să-și plătească gloabele, Ioan Gheorghe Caragea a decis ca vinovații de a fi aruncat „pe pod lături ori gunoaie" să fie „certați cu bătaie chiar acolo, în fața locului".[394]

Și, la fel cum nu binevoiau să-și plătească amenzile, mulți bucureșteni uitau sau refuzau și să achite contribuțiile datorate pentru construirea sau repararea străzii din fața casei lor. Căci reglementările în vigoare prevedeau că autoritățile erau responsabile doar cu finanțarea pavării arterelor principale ale capitalei, în vreme ce podirea ulițelor mici trebuia să se facă din banii strânși de la mahalagii.

Astfel, când stăpânirea decidea că era necesară pavarea unei străzi, „polcovnicul za pod" era însărcinat deopotrivă „să facă măsurătoare

dă diastima podului cât este de lung și de lat" și să efectueze un recensământ al riveranilor obligați să susțină financiar respectiva lucrare („cum și cine sunt cei care să cuvine a da la facerea acestui pod"). Urma apoi elaborarea unui deviz estimativ, însoțit de „analoghia" ce revenea fiecăruia dintre cei „datori a da la facerea podului",[395] calculată în funcție de extensia la stradă a fiecărei proprietăți. Și, desigur, emiterea unei porunci domnești menite să-i convingă pe mahalagii să împlinească banii trebuincioși podirii.

Nu rareori însă, aceștia „stăteau cu împotrivire și nu plăteau" „fără nici un cuvânt al dreptății", „zicând că atâta trebuință de acest pod nu au", caz în care intervenea mumbașirul pentru a stoarce bani prin metode specifice. Totuși, autoritățile dovedeau uneori înțelegere pentru bucureștenii lipsiți de posibilități materiale, cărora le reduceau suma de plată, obligându-i pe cei avuți să achite un procent din cota-parte a săracilor („la alții puțin cu sincatavasis din dreptul lor, pentru sciuta lor scăpătăciune, și la alții cu prisos, spre ajutorul celor care s-au scăzut din dreptul lor").[396] În unele cazuri chiar, domnul aproba achitarea din fondurile Cutiei milei a banilor datorați „de cei sciuți că nu au putere de plată, ca să nu-și piardă și locuitorii lucrători ai podului dreptatea lor pe munca ce au făcut".[397] Era însă vorba mai degrabă de situații excepționale, întrucât, cel mai adesea, vodă le poruncea boierilor epitropi „să apuce cu strânsoare pă fieșcare" dintre rău-platnici, neacceptând nici un fel de scuză a neîndeplinirii obligațiilor financiare („a nu le primi nici un răspuns de pricinuire").[398] Iar dacă vreunul dintre aceștia cuteza să arate „împotrivire" sau „nesupunere", vătaful de divan era îndrituit să-l „rădice la închisoare".[399] Mai eficientă pare însă a fi fost sancțiunea săpării unui șanț în fața locuinței recalcitranților, astfel încât aceștia să nu mai poată ieși din casă („cine se va împotrivi de a plăti analogon, să i se facă șanț înaintea porței lui, de a nu mai eși, nici a se sluji de acel pod").[400] Probabil că atât de mulți erau mahalagiii opriți de la a se preumbla pe ulițele podite pentru neplata contribuțiilor datorate, încât căpitanul Andricul se vedea silit, în august 1817, să obțină de la agie un certificat de liberă circulație pe drumurile din mahalaua Lucaciului („veți îngădui a-și face umblarea și trebuința nepoprit și nesupărat pă acel pod"),[401] în baza depunerii unei garanții de 100 de taleri. Și nu doar oamenii păcătoși, ci și sfintele mânăstiri „zidite și înzestrate de acei răposați ctitori ai lor pentru sfârșituri sufletești care sunt milosteniile și facerile de bine"[402] căutau de multe ori tot soiul de pretexte pentru a se eschiva de la plata banilor ce le reveneau pentru podirea ulițelor.

Desigur însă, existau și bucureșteni conștienți de importanța existenței unor drumuri bune, care nu doar solicitau ei înșiși autorităților

să paveze ulițele din mahalaua lor, ci le și ofereau integral finanțarea necesară.[403] Iar alții chiar, aidoma lui Panait Gheorghiu, își lăsau moștenire Casei Podurilor agoniseala de o viață, în scopul podirii unei ulițe de pământ, sperând că și în acest fel, iar nu doar prin înălțarea unui lăcaș de cult, aveau să-și asigure viața veșnică.[404]

Cu multă greutate se adunau și taxele percepute în favoarea Casei Podurilor, din fondurile căreia trebuia asigurată pavarea arterelor principale ale capitalei. Așa se explică faptul că nu erau rare situațiile, asemenea celei din iulie 1814, în care bugetul total al instituției (96.500 de taleri) să nu fie suficient nici măcar pentru dregerea Podului Mogoșoaiei, estimată pe atunci la 109.700 de taleri.[405] Confruntați cu o astfel de stare de lucruri, domnii fanarioți au fost nevoiți să excogiteze de-a lungul timpului tot felul de contribuții ordinare sau extraordinare în favoarea Casei Podurilor. Astfel, sub Nicolae Caragea în vistieria acesteia trebuiau să ajungă taxele percepute de la proprietari pentru restituirea animalelor pierdute („să se dea stăpânului contra unei plăți zisă colac și anume: de cal po tl 1 ½ și bani 20, și de bivol și de bou, de vacă po bani 100; de râmător po bani 50, de oaie, de capră po bani 10"), dar și amenzile pentru stricăciunile produse de acestea („de cal po bani 40, de bivol bani 40, de boi, de vacă, bani 20, de oaie, de capră po bani 10").[406] Mult mai apăsătoare era însă contribuția pentru pavele legiferată de Mihail Suțu de zece parale „de odae" „pentru sfânta Mitropolie, părinții arhierei și egumeni și toți veliții boieri și al doilea câți au îmbrăcat caftan" și, respectiv, de cinci pentru „preoți și ceilalți toți, fără deosebire și alegere, și mic și mare".[407] Practic, în acest fel, pe umerii bucureștenilor era aruncată și povara pavării podurilor mari, nu doar a ulițelor secundare, fapt care nu putea să nu provoace vii nemulțumiri. Probabil tocmai de aceea, același principe a preferat, într-o domnie ulterioară, să înlocuiască amintita contribuție cu o alta, de o para la leu, încasată din lefurile tuturor slujbașilor țării.[408]

Dar nici această impunere n-a avut o viață prea lungă, căci domnii ulteriori au privilegiat taxele ce puteau fi mai ușor justificate în ochii contribuabililor. Era vorba, în primul rând, de accize aplicate mai ales mărfurilor din import, multe de lux, aduse la București cu carele încărcate ce stricau fără doar și poate podinile („marfa căzăcească, de Rumele, de lipscănie ori brașovenie, blanele și postavul din Țara Leșească, abaua de Dolin și Tuzluc, arniciul, lâna de negustătorie, părul de capră, pieile de miel, vacă și iepure" etc.). Greu taxate erau și băuturile alcoolice, de care bucureștenii nu se puteau cu nici un chip lipsi, lucru pe care domnii fanarioți îl știau foarte bine. Astfel,

dacă Mihail Suțu se mulțumea să încaseze câte 90 de bani de la fiecare car încărcat cu buți de rachiu, și 45, respectiv, 30 de la cele ce aduceau la București vin „mânăstiresc i boieresc“ și, respectiv, de țară,[409] Ioan Gheorghe Caragea a găsit cu cale să adauge contribuții suplimentare pe descărcatul și, respectiv, scosul butoaielor mari cu vin din pivnițe sau magazii, dar și pe vinul ori spirtoasele produse de bucureșteni ce urmau să fie comercializate în afara capitalei.

Cu toate că de slujbașii fiscului nu scăpau nici transporturile de materiale de construcție (cărămizi, olane, țigle, dar și umilul nisip),[410] banii adunați nu erau niciodată suficienți pentru reparațiile curente ale podurilor mari, așa că, în timpul administrației rusești a Bucureștiului, s-a propus introducerea altor contribuții („apaltul cărților de joc, al vânzării lumânărilor de ceară, o taxă de 20 parale pe orice car încărcat cu zaherea ce intra în București“).[411] Cel puțin ultimele două n-au ajuns până la urmă să fie încasate, dată fiind ostilitatea fățișă a contribuabililor, ce trebuiau să suporte și o bună parte a cheltuielilor de întreținere a trupelor de ocupație.

Pe de altă parte, nemulțumirile erau pricinuite și de felul în care erau percepute respectivele taxe. Mai exact, pentru a se asigura că aveau să încaseze efectiv o sumă cât mai mare, autoritățile scoteau la mezat iratul podurilor, iar câștigătorii licitației comiteau tot soiul de abuzuri pentru a-și rotunji veniturile. De pildă, nu se sfiau să perceapă ilegal podăritul și „de la carăle cu lemne sau cărbuni, i de la zaherele, sau de la mălai i făină sau de la varză, legumi, și de la alte asemenea lor“ ce veneau „în politia Bucureștilor pentru hrana și îndestularea obștiei“, ceea ce l-a determinat pe vodă Ioan Gheorghe Caragea să intervină, amenințând cu o strașnică pedeapsă.[412] Cu toate acestea, abuzurile nu par a fi încetat așa de ușor, după cum nici problemele financiare ale Casei Podurilor nu s-au încheiat până la sfârșitul epocii fanariote.

Reglementarea circulației (măsuri vizând siguranța participanților la trafic și protejarea drumurilor; pedepsele pentru contravenienți; crearea de „locuri de parcare“)

RĂSPÂNDIREA PE SCARĂ TOT MAI LARGĂ a trăsurilor sau săniilor cu cai, mijloc de transport ce dezvolta o viteză uimitoare pentru respectiva epocă, punând în pericol însăși viața umililor pietoni, i-a determinat pe principii fanarioți să ia primele măsuri de reglementare a traficului rutier. Acestea au fost direct justificate de gravele

accidente soldate cu mutilări și chiar cu pierderi de vieți umane, pe care hotărârile domnești le-au consemnat cu rigoare: „că s-a întâmplat și moarte de om, cum au fost cazul cu Ion Surugiul, când s-a călcat o muiere și a omorât-o cu roata carului“;[413] „aleargă pe poduri în treapădul mare, de nici nu se uită peste ce dau [...], surpând oameni și copii, precum s-au întâmplat deunăzi, de au călcat un vizitiu pe un copil și i-au zdrobit picioarele“.[414]

Pentru evitarea unor astfel de tragedii, Nicolae Mavrogheni emitea un set de reguli pe care toți vizitiii erau obligați să le respecte cu strictețe: deplasarea cu viteză redusă („să meargă încet pe uliță“), asigurarea atentă în dreapta și în stânga („priveghiând și de o parte, și de alta“), acordarea priorității pentru pietoni („iar mai vârtos când este buluc [...] să aștepte să se curețe“), „claxonarea“ în vederea evitării oricărui pericol („strigând înainte să se păzească“). Cu toate acestea, vodă nu se arăta prea încrezător că birjarii cu „blestemată firea lor“ aveau să se conformeze ordinului, de vreme ce-i văduvea de principala lor distracție, competițiile de viteză pe „bulevardele“ bucureștene („obicinuiți fiind a se întrece unul cu celălalt și a alerga cât pot cu butcile și caretele pe uliță“).[415] Evident, acestea se desfășurau, așa cum aflăm din alt document, după ce vizitiii „îi lăsau pe stăpâni la locul unde aveau trebuință de se duceau“,[416] căci simandicoșilor boieri nu le cădea bine să fie zdruncinați pe podurile desfundate ale capitalei. Prin urmare, nesperând a o putea scoate la capăt cu birjarii înșiși, Mavrogheni îl însărcina pe „un pristav“ să le „vestească tuturor, archierei sau boieri mari, să-și înfrâneze vizitiii“.

În absența unor pedepse riguroase, elanul cu care aceștia își mânau caii nu putea fi prea lesne temperat, așa că mai mulți principi fanarioți s-au preocupat de legiferarea sancțiunilor aplicabile „șoferilor“ vinovați de a fi condus imprudent. Soluțiile propuse au fost însă radical diferite. Astfel, Mihail Suțu hotăra, în decembrie 1783, ca acela ce nu va fi fost „următoriu, ci cu nebăgare de seamă la poruncă“ să fie oprit și legitimat de străjeri, care trebuiau să-l informeze pe domn personal cu privire la identitatea făptașului („să ne arăți pe cel ce este neurmător“).[417] Greu de crezut că o astfel de dispoziție era de natură să-i descurajeze pe vitezomani. Ceva mai eficientă pare a fi fost reglementarea lui Mavrogheni, din martie 1787, care le „ordona zapciilor și căpitanilor de răspântie să-l dea jos de pe capră pe contra-venitor și să-l trimită prin spătar și agă la Domn să ia o pedeapsă“,[418] ce rămânea totuși învăluită în mister. Probabil, continuarea nestingherită a „curselor“ l-a determinat pe Alexandru Moruzi să devină mult mai radical, în iunie 1801, și să dispună ca vizitiii recalcitranți

Două june şi elegante arhontisse din Fanar huzuresc în liniştea haremului – apartamentul doamnelor (Daniel Valentine Rivière, *Doamne grecoaice din Fanar*, 1840, Muzeul din Pera). Lăfăindu-se pe sofale acoperite de perini, nu se dau în lături de la voluptăţi pe care le-am fi crezut rezervate bărbaţilor: sorb din filigene cafelele aburinde şi pufăie din narghilea ori din ciubuc, iar fumul se împleteşte cu miresmele ce se înalţă din *buhurdan*, vasul în care se ard esenţe aromate. O astfel de scenă de gen, chiar dacă mai puţin idealizată, trebuie să se fi întâlnit adesea prin curţile boiereşti ale Bucureştilor. Astăzi însă este nevoie de multă imaginaţie pentru a o recompune prin îmbinarea pieselor disparate din recuzita boieroaicelor vremii, păstrate mai ales în depozitele muzeelor din capitală (un elegant şi senzual pipiri în tonuri de galben, alb şi negru, un fes migălos brodat de care atârnă un canaf stufos, o pereche de cercei auriţi cu lucrătură fină, paftale splendide şi preţioase, o pereche de papuci din catifea mov brodaţi cu fir de aur şi împodobiţi cu mărgele de sidef).

Nu cred să fie altă ţară în care toată viaţa publică şi privată să se fi schimbat mai răpede şi mai desăvârşit decât la noi şi mai ales în care orice urmă a unui trecut, relativ foarte apropiet, să se fi stâns atât de complect şi de răpede ca la noi. Până şi mare parte din obiectele în uz zilnic în întâia jumătate a veacului trecut, mobile, ustensilii casnice şi de lux, haine, au dispărut aproape de tot. Prea puţine sunt lighenele şi ibricele de alamă galbănă, afumătoarele de argint, şălile şi arşălile, ciubucele cu tot tacâmul lor, narghilelele încă în fiinţă. Antereie mai există doară numai câte poţi numara pe degetele aceleiaşi mâni; ştiu de un singur caftan boieresc în fiinţă, iar işlicuri, giubele, ontoşe, benişuri, şalvari şi meşti nu cred să existe macar un singur exemplar. —Radu Rosetti

Încălțările de producție autohtonă sau din import la care avea acces protipendada bucure-
teană erau destul de variate: pantofi cu toc, de modă occidentală; nalâni din lemn sculpta
folosiți la hamam (baia turcească); meși de saftian roșu purtați deasupra șalvarilor, peste ci-
rap, și pe dedesubtul încălțărilor propriu-zise. La fel și acoperămintele de cap, precum fes
din bumbac și mătase ori calpacul din catifea, ambele brodate cu fir metalic și împodobite c
un ciucure.

Cochetele vremii, înveșmântate nu rareori într-un îndrăzneț pipiri strâns în talie cu paftale bătute cu nestemate, purtau felurite podoabe, dar și accesorii asemenea delicatei punguțe de bani ornamentate cu trei mănunchiuri de bumbi sub formă de ciucure.

Centurile din stofă sau din metal prinse la mijloc cu paftale din argint, minuțios lucrate și împodobite cu pietre prețioase, constituiau o piesă esențială a garderobei deopotrivă feminine și masculine.

să se „bată strașnic“ și „să se trimită apoi la ocnă“.[419] Și mai neîndurătoare, administrația rusă a principatelor dispunea, la rândul ei, „baterea cumplită“ și înrolarea forțată a birjarului, instituind totodată o pedeapsă nemaivăzută pentru proprietarul trăsurii, două luni de temniță numai cu pâine și apă.[420]

Deși dure, aceste avertismente nu s-au dovedit, din păcate, capabile să eradicheze accidentele soldate cu morți și răniți, precum cel din septembrie 1801, când un car mocănesc încărcat cu marfă a strivit pe o uliță strâmtă două femei, dintre care una a decedat în urma rănilor. În acest caz tragic, autoritățile dispuneau pedepsirea celor „doi cărăuși vinovați“ „cu câte 100 toiage la tălpi“ „la 2-3 răspântii ale Bucurescilor“, iar apoi eliberarea lor, dar îl obligau, în schimb, pe „stăpânul carelor“ să achite despăgubiri materiale atât pentru familia defunctei, cât și pentru femeia rănită („20 taleri pentru gerahul cu doctoriile și 30 taleri la o femee doctoroie; îngroparea a costat 12 taleri 48 bani, 20 taleri costă pomenirile până la anul, 30 taleri despăgubirile acordate celeilalte femei care trăiesce“).

REGLEMENTĂRILE CU PRIVIRE LA VITEZA DE CIRCULAȚIE nu urmăreau doar prevenirea accidentelor rutiere, ci și protejarea drumurilor („cu înmulțirea butcelor și a caretelor, care aleargă și îmblă fără de socoteală [...] podurile se strică și se sfărâmă, mai nainte de vremea lor, care se fac cu atâta osteneală și grea cheltuială“).[421] În același scop, Alexandru Ipsilanti, poruncea, în iulie 1797, ca, „în vreme de uscăciune“, carele să îmble în preajma Curții Domnești „pe pământ pe drumul ce este alăturea și numai pe vreme de ploaie și tină să meargă pe pod, și atunci să umble iarăși încet“.[422] Tot așa, carelor țărănești greu încărcate „cu cherestele, cu lemne de foc, cu fân și cu altele de vânzare“[423] – „tirurile“ epocii – le era interzis accesul pe Podul Mogoșoaiei,[424] dar și pe celelalte artere principale.[425] Mai ales că autoritățile avuseseră grijă să amenajeze „locuri rânduite, maidanuri, la 4 părți ale podurilor mari, pentru a se strânge acele care, să stea până ce va găsi mușterii și, acolo tocmindu-se, apoi să tragă drept la casa cumpărătorului“. În acest fel, circulația vehiculelor grele pe podurile bucureștene se reducea sensibil și se eliminau ambuteiajele din trafic („stând și așteptând mușterii de înțepenesc ulițele, neputând uneori pe alocurea a trece norodul până abia se destupă“). Ca să nu mai spunem că atelajele constituiau o sursă inepuizabilă de mizerie („lăsând și tină, gunoiul de la care și de la vite, care întru zadar este măturat și curățit“). Cu toate acestea, puțini țărani erau foarte dornici să se supună noilor dispoziții legale, așa că autoritățile au avut grijă să prevadă pedepse exemplare pentru recalcitranți („pre

cel ce se va găsi de acum înainte stând pe ulițe se va certa cu bătaie și se va lua cheresteoa, fânul sau lemnele, făr' de bani").[426] Mai ales că și ei aveau dreptatea lor, odată ce locurile de parcare erau insuficiente,[427] constituind, în plus, un cumplit focar de infecție din pricina faptului că mulți bucureșteni le considerau groapa lor de gunoaie. Iar alții nu șovăiau să „îngrădească cu nămestii" „viranelele la care se aduna carele obștiei cu vin, cu cherestea, spre vănzare și altele".[428]

Iluminatul public

TENEBRELE CE PUNEAU STĂPÂNIRE în nopțile fără lună pe Bucureștiul secolului al XVIII-lea pot fi cu ușurință imaginate de cititorii care-și amintesc de penele de curent ce aruncau cartiere întregi din capitală în cea mai cumplită beznă în anii de pe urmă ai epocii ceaușiste. Considerând că întunericul deplin favoriza activitatea nestingherită a hoților și a altor răufăcători, domnii fanarioți i-au obligat încă de timpuriu pe comercianți să mențină toată noaptea o lumină aprinsă în fața magazinului lor („după obiceiul vechi, să aibă felinare în toate nopțile, puse până spre ziuă nelipsit").[429] Chiar dacă nu trebuiau să investească decât într-o umilă lumânare, negustorii bucureșteni socoteau cheltuiala inutilă și se eschivau de la îndeplinirea poruncii pe care domnii fanarioți s-au tot văzut siliți să o reitereze constant până la 1821. „Să fie îndatorați a ținea și câte un felinar cu lumină neadormită, și cu depărtare unul de altul, cât se va găsi cu cale", statua și Alexandru Suțu cu puțin înaintea revoluției lui Tudor, solicitându-le totodată prăvăliașilor să-și asigure ei înșiși paza propriilor afaceri („și iarăși din loc în loc, cu depărtare pe cât se va socoti că este de trebuință, să păzească toată noaptea câte un prăvăliaș cinstit").[430] Căci, în absența străjerilor, lumina felinarului nu făcea altceva decât să le indice răufăcătorilor unde să dea lovitura.

În egală măsură, bucureștenii nu erau deloc convinși că un simplu felinar era de natură să le garanteze protecția de răufăcători în timpul nopții, așa că autoritățile s-au văzut în nenumărate rânduri silite să intervină, amenințând cu reținerea contravenienților („și pe oricine va întâlni – zapciii – seara în urma tobei de strajă, îmblând fără de felinar, să aibă a-l opri și, aducându-l la dumneavoastră – spătarul sau aga – să-l ridicați până a doua zi, măcar veri a cui om o fi, iară când

și după aceasta iarăși nu va urma a îmbla cu felinar, atunci să ni-l arăți ca să i se facă și altă cercetare pentru nesupunerea la poruncă").[431]

În schimb, pentru domn și boieri iluminarea propriului parcurs nocturn constituia o chestiune de prestigiu, menită să le certifice statutul social superior. În acest scop, printre slujbașii statului erau incluși și așa-numiți masalagii ai divanului, purtători de torțe, ce-i însoțeau pe principe sau pe marii-dregători în deplasările lor pe timpul nopții. Deși beneficiau în mod tradițional de unele privilegii, precum acela de „a li se da de patru ori într-un an cizme",[432] aceștia erau, cel puțin sub administrația rusească, nemulțumiți de propria situație economică, declanșând, la un moment dat, chiar o grevă, în speranța sporirii retribuțiilor. Aceasta a fost încununată de un succes deplin, căci, în decembrie 1809, „întâiul divan" a acceptat dublarea lefurilor simplilor masalagii (de la un taler la doi pe lună) și creșterea la 4 taleri (în loc de 2 ½) a salariului vătafului lor.[433] Iar situația acestora continuă să rămână bună și după retragerea trupelor rusești, căci și escapadele nocturne ale principilor fanarioți trebuiau luminate după cuviință. În acest scop, era însă necesară o cantitate considerabilă de combustibil, pentru procurarea căreia autoritățile depuneau constant eforturi. Inițial, se pare că se foloseau seu, rășină sau smoală,[434] cu care se îmbiba bucata de pânză legată în vârful făcliei din lemn (masala). Ulterior însă, aceste substanțe, ce produceau un fum gros și un miros înecăcios, au fost înlocuite cu păcura adusă din zona petroliferă Prahova. Totuși, transportul acesteia nu era prea lesnicios, iar cantitățile disponibile, mereu insuficiente pentru consumul din capitală. Bunăoară, numai pentru masalalele de la Curte era estimat, pentru perioada martie–aprilie 1819, un necesar de 400 de vedre.[435]

Mai ales că uneori se făcea o adevărată risipă de combustibil, ca în iulie 1812, când, în onoarea „luminatului glavnoi comandir Engelgar și a mosafirilor muharazi" ce urmau să petreacă la șosea, s-au așezat „pă drumu Herăstrăului însă pă de o parte și pă de alta butoaie cu păcură aprinse ca să fie lumină".[436] Astfel de „fotohisii" cu butoaie sau cu simple torțe fuseseră frecvente în perioada Războiului Ruso–Turc din 1806–1812, când orice biruință, cât de mică a muscalilor era sărbătorită cu fast la București.[437]

În afara acestor inițiative ocazionale, iluminatul public s-a născut propriu-zis în capitală în iulie 1814, când mitropolitul și marii-boieri ai țării i-au propus lui vodă Ioan Gheorghe Caragea ca „pentru podoaba acestui Pod Mogoșoaiei" „din capul podului și până la Curtea Veche și pe de o margine și pe de alta, la fieșcare 7 case să se facă

câte un stâlp lung de un stânjin și jumătate și în capul stâlpului să aibă câte un felinar și pe toată seara să se pue și câte o lumânare". Stâlpii urmau să fie confecționați pe cheltuiala statului din „podinile" reziduale, numai că lumânarea trebuia oferită prin rotație de proprietarii caselor de pe Drumul Mogoșoaiei („și acele 7 case să îngrijească pentru acel felinariu ca pe toată seara să pună câte o lumânare"). Dispoziția domnului a produs nemulțumire în rândul riveranilor, mai ales că aceștia trebuiau să înlocuiască și lumânările furate de binevoitori. Neajunsul a fost remediat prin porunca lui vodă din 25 iulie 1814 de „a se păzi felinarele cu lumânări seara", numai că, în ciuda acestei măsuri, pur și simplu mulți bucureșteni continuau să nu-și îndeplinească sarcina de a aduce lumânări când le venea rândul.

Prin urmare, pentru a evita ca Podul Mogoșoaiei să rămână scufundat în obscuritate din pricina indolenței localnicilor, domnul fanariot a decis înlocuirea obligației furnizării de lumânări în natură cu cea a achitării „paralelor felinarelor", 32 la număr de casă pe lună. Taxa urma să fie plătită pe trei luni în avans și încredințată „în păstrare la unul din negustătorii pieții cei mai cinstiți și cu mustrare de cuget" „ca să fie pentru plata lumânărilor și meremetul felinarelor". Numai că „cei mai mulți" rezidenți, fie ei „prăvăliași, boieri sau sudiți" „cu totul nu plăteau", astfel încât un zapciu al agiei nu mai putea „căuta altă treabă, fiindcă pe fiescare lună dintru început și până în sfârșit îmbla și iarăși nu putea săvârși toată adunarea" respectivei dări. Așa se face că acei bucureșteni cu conștiință civică ce avansau banii datorați de concitadinii lor rău-platnici nu aveau să-și mai recupereze investiția nici măcar în urma înaintării mai multor jalbe către domnie.[438]

Lupta împotriva incendiilor (steagurile de foc – componență și dotare, măsuri de prevenție, Foișorul de Foc, mobilizarea în caz de incendiu)

INCENDIILE DEVASTATOARE, PRECUM CELE DIN 1718, 1739 și 1804, ce au prefăcut în cenușă o mare parte din capitală, au determinat autoritățile să acorde o atenție sporită luptei pentru prevenirea și stingerea *iangânurilor*. În acest context se plasează și înființarea, în 1790,[439] a așa-numitului „steag de foc" al spătăriei. Alcătuit, conform reglementărilor inițiale, din „50 lude", în frunte cu un căpitan, acesta ajunsese să aibă, în octombrie 1794, doar 8 oameni, căci „cei

mai mulți muriseră și alții în locul lor nu se mai așezaseră",[440] iar Alexandru Moruzi nu aproba decât completarea parțială a efectivelor. Cu toate că nici în 1801 situația nu se ameliorase,[441] între timp se crease și o a doua ceată de pompieri numită *iangan* și aflată în subordinea agiei.[442] În afara acesteia, „la întâmplare de foc erau datori să alerge cu sacalile lor și să dea ajutor" și „sacagiii politiii",[443] iar, începând din noiembrie 1816, din porunca lui Ioan Gheorghe Caragea, însuși „mai-mare baș̦a" „nelipsit cu patruzeci de dulgheri cu topoare și împreună cu ceilalți salahori ai agiei".[444] Convocarea acestora, reiterată de Alexandru Suțu, era generată de convingerea că „dulgherii și zidarii" erau „mai isteți și mai îndrăzneți la focuri și cu sciință cum să întâmpine primejdia lățirei focului și în ce chip să facă mai cu înlesnire potolirea arderei acei binale".[445]

Pentru stingerea incendiilor, toți acești pompieri ai epocii fanariote aveau la dispoziție scări, topoare, cângi, sacale, donițe și tulumbe, dotări păstrate la Curtea Domnească sub paza unui baș̦buluc-baș̦a.[446] Dintre toate acestea, utilajul cel mai complex era fără doar și poate tulumba, un fel de pompă la care era *orânduită* „câte o saca cu un cal".[447] Deși produsă inclusiv pe plan local,[448] aceasta pare a fi avut un preț exorbitant, de vreme ce numai dregerea a două bucăți costa, în 1811, vreo 1.200 de taleri.[449]

Totuși, conștientizând posibilitățile limitate de acțiune în cazul izbucnirii unui *pojar*, autoritățile au acordat o importanță sporită acțiunilor preventive, încercând să anihileze orice posibil focar de incendiu. În acest context se plasează, de pildă, măsurile vizând controlul comercializării și deținerii substanțelor periculoase, precum praful de pușcă, silitra, pucioasa sau catranul. Astfel, la 17 august 1783, „pentru temere de întâmplarea, ferească Dumnezeu, a focului", Mihail Suțu poruncea ca „silitra, pucioasa, iarba de pușcă sau și alte asemenea lor să fie opriți prăvălieșii și băcanii de a ține prin prăvălii și prin băcănii în năuntru sumă, în buți, în burie mari și în saci aruncați pe aci pe acolé fieșunde", precum și „catranul iarăși să-l aibă la locul de oparte cu ferire".[450] Tot așa, la 6 iunie 1811, ca urmare a prefacerii în scrum a hanului supusului rus Mustacov, autoritățile de ocupație interziceau deținerea de *iarbă de foc* sub amenințarea unor pedepse severe.[451] Mai pragmatic, Ioan Gheorghe Caragea se gândea să le ofere o soluție comercianților, cărora le permitea „a pune iarba de pușcă în mânăstire Sf. Gheorghe Nou, unde erau odăile sigure cu bolți și uși de fier și putea fi iarba ferită de primejdia focului", în condițiile în care nu aveau posibilitatea de a o duce „afară la marginea"[452] politiei.

La fel de primejdioase pentru siguranța bucureștenilor erau socotite și distileriile improvizate, a căror funcționare era, de exemplu, suspendată din porunca marelui-spătar în decembrie 1791 („am dat poruncă de s-au oprit nu numai povernele, după luminată porunca Măriei tale, ci mai vârtos și cazanele“ „de lucrează zaherele, vin, drojdii, prune, tescovină și secară“).[453] Pe aceeași linie, autoritățile ruse interziceau, la 26 aprilie 1809, nu doar activitatea „făbricilor de rachiu“, ci și introducerea respectivei licori în urbe „în buți mari spre vânzare la prăvălii“.[454] Iar Alexandru Suțu hotăra ca dintre negustători „să țină fieșcare în prăvălie rachiu, spirt, bez cel stins, patru-cinci burie mici, unul ca de 25 vedre, înlesnitoare de ridicat, când, ferească Dumnezeu, se întâmplă primejdie, iar nu prin vas mare nemișcător, ce se așază numai prin pivnițe și la loc răschirat“.[455]

Și, „ca să nu se întâmple și vr-o primejdie de foc“, nici băcanilor nu li se îngăduia „să frigă cârnați pe tarabă și în drum în ghiveciuri cu foc“,[456] privilegiu rezervat exclusiv simigiilor și pisirgiilor care dispuneau de cuptoare autorizate. Tot aceluiași scop i se subordona și interzicerea fumatului atât în localuri, cât și în aer liber („nimeni să nu cuteze a mai ședé prin prăvălii cu ciubuce aprinse i pe la ulițe și drumuri să umble cu pipa, fiindcă și dintr-aceasta se poate face întâmplare, fără de numai prin casele lor sunt neopriți, iar pe care-i vei prinde să-i ridici“).

Mult mai primejdios decât un simplu fum de lulea era însă obiceiul de a da foc reziduurilor din hornurile caselor, în vederea eradicării căruia domnii fanarioți au dat mai multe hotărâri („Poruncim Domnia mea“ – scria Mihail Suțu la 20 decembrie 1785 – „ca, de acum înainte, nimeni să nu cuteze a mai da foc coșurilor, pentru ca să le curețe cu foc, ci fieștecarele să le mături după obicei și să le curețe cu coșarul, fiind lucru primejdios de foc, după cum s-a și vrut întâmpla într-aceste zile primejdie la un loc două, care însine am văzut“).[457] Bucureștenii nu se grăbeau însă să se supună, întrucât trebuiau să-i retribuie din propriul buzunar pe coșarii care, conform poruncii domnești, aveau „a merge negrești din casă în casă, pe toată săptămâna, în partea ce se va rândui, să mături coșurile fieșcăruia bine, cum se cade, urcându-se și deasupra casei, la gluga coșurilor și cu gripcă de fier într-adins să le răzuiască bine și pentru osteneala lor să aibă a lua plată, însă: de la case așezate pe pământ câte o para de coș, iar la cele înalte cu două caturi po parale 2“.[458] La povara financiară se adăuga însă și insuficiența coșarilor, al căror corp fusese redus de Alexandru Moruzi, în 1801, de la 12 la doar 6 inși.[459] Iar măsura nu putea fi compensată în nici un fel prin simple ordine ca bucureștenii de rând să se îngri-

jească ei înșiși de curățirea hornurilor caselor, prăvăliilor și hanurilor, în condițiile în care nu dispuneau nici de uneltele, nici de pregătirea necesare.[460] Din fericire însă, atât domnii ulteriori, cât și autoritățile ruse de ocupație au înțeles importanța misiunii coșarilor, readucând numărul lor la 12 și, crescându-l în 1807 la 24, ocazie cu care au și reglementat răspunderea acestora în cazul izbucnirii unui incendiu din propria lor culpă („și să scie curat că de se va întâmpla să se aprindă vreun coș nemăturat, fiind din nepurtarea lor de grijă, acel coșar la a cărui mahala se va aprinde va da de primejdie").[461]

Mai ales că, odată iscat pojarul, acesta se răspândea cu o uimitoare iuțeală din cauza practicii localnicilor de „a căra înlăuntrul orașului București fânuri multe și a se face clăi între case și pe alăturea aproape", cu toate că „se fuseseră făcut hotărâri domnești de era oprire de a nu aduce nimenea înăuntrul orașului fânuri mai multe decât pe trebuință de puțină vreme și acelea cu răvaș de la dumnealui vel-spătar". Numai că aceste decizii erau sortite să rămână literă moartă („vedem că porunca aceasta nu se urmează"),[462] câtă vreme nu prevedeau decât reguli de urmat („a nu se ține fân în București, ci pe afară de oraș, de unde să se care câte puțin la grajduri pentru trebuința vitelor"),[463] nu și pedepse drastice pentru cei care le încălcau.

În condițiile persistenței în București a numeroase surse de pericol, autoritățile trebuiau să se afle într-o permanentă stare de veghe, pentru a înăbuși în fașă orice incendiu. În acest scop fusese înălțat în Târgul Cucului,[464] actuala piață Sfântul Gheorghe, un turn din lemn, așa-numitul Foișor de Foc, din care străjeri vigilenți urmăreau de la înălțime aprinderea oricărei vâlvătăi. Prin 1790 însă „acesta se stricase și paturile lui se slăbiseră", așa că marele-agă cerea mutarea „paznicilor pentru întâmplare de foc" „la Colța (în Turnul Colței – *n.n.*) unde au fost și mai nainte și este și mai înalt".[465] Reparațiile realizate atunci trebuie să fi fost destul de superficiale, de vreme ce, în 1797, se impunea întreprinderea unor noi lucrări, pentru care erau necesare cantități impresionante de cherestea tăiată „din pădurea mânăstirei Snagovului" „de trebuință a tot orașul, pentru paza primejdiei de foc" („4 furci, lungul 8 stânjeni, latul și grosul 2 pal. proaste în 4 muchi; 12 căsărobe, lungul 3 stj., grosul și latul 1 șchioapă; 40 grinzi asemenea; 28 stâlpi, lungul 2 stj, latul și grosul 1 șchioapă; 100 căpriori, lungul 2 stj; 3000 uluce mici, 400 uluce mari, 250 lați, 200 podioare, lungul 1 stj").[466] Calitatea acestora a lăsat fără doar și poate de dorit, căci, în mai 1812, generalul Repinski, stăpânul de atunci al Bucureștiului, se vedea nevoit să aprobe suma de 1.706 lei pentru dregerea aceluiași foișor.[467] Cu toate acestea, în 1815 construcția se prezenta

din nou într-o stare jalnică („au putrezit la rădăcină și face trebuință a se preface din nou"), trebuind dărâmată din motive de siguranță („să-l strice fără de zăbavă, a nu se întâmpla, ferească Dumnezeu, să cadă din vreo furtună mare și să facă primejdie"). Iar până la clădirea unui foișor nou „lungul stânjini 9 însă stânjini 7 și jumătate de sus până în fața pământului și tulpină stânjeni unul și jumătate care vine tot lungul tot stânjini 9 și de la tulpină în sus, până la doi stânjini, latul-grosul 2 palme domnești în toate muchiile" cei doi străjeri însărcinați „să păzească ziua și noaptea nelipsiți" trebuiau să se mute „unul sus în clopotnița Sfântului Gheorghe cel Nou și altul jos, la poartă". Și, dacă de acolo aveau să ia veste „de vreo întâmplare de foc", erau datori „să alerge îndată să dea de știre dumnealor zabiților",[468] ce aveau să-i alerteze pe localnicii, obligați de autorități să dețină cu toții echipamentul de bază pentru stingerea incendiilor („fieșcare în curtea și la casa sa să aibă câte o putină sau alt vas mare sau mai mic, după starea casei, pururea plină cu apă; așișderea și scară";[469] „să ție totdeauna fieșcare câte un hârdău sau putină mare plină cu apă i câte un topor și câte o scară"). Și mai important însă în caz de incendiu era ca „sacalele" să fie zdravene"[470] și să poată fi realimentate din vadurile Dâmboviței, pentru protejarea cărora autoritățile depuneau eforturi constante („acest vad cu hotărâre de a se păzi în toată vremea spre a nu mai putea mânăstirea după vremi să-l strice ca un lucru ce și mahalagiilor este trebuincios și politiei la întâmplări de foc").[471]

Aprovizionarea cu apă potabilă a Bucureștilor (vechile surse de apă de băut: Dâmbovița, puțurile; apa curgătoare de la cișmea și greutățile asigurării fluxului acesteia)

PÂNĂ ÎN ULTIMUL SFERT AL VEACULUI AL XVIII-LEA alimentarea populației cu apă potabilă nu s-a numărat printre preocupările edililor bucureșteni, întrucât capitala constituia un adevărat imperiu acvatic, așa că locuitorii ei se puteau îndestula după pofta inimii din undele Dâmboviței, ale altor cursuri, mai mici, de apă și chiar ale bălților. Neavând prejudecățile pe care descoperirile medicinei moderne le-au inoculat contemporanilor, bucureștenii din epoca fanariotă evaluau calitatea lichidului cu care trebuiau să-și astâmpere setea, în primul rând, după gust. De aceea, atâta vreme cât apa Dâmboviței rămânea

„bună“ „toată lumea bea din acest râuleț“, după cum depune mărturie Minas Băjășkian, călător armean prin principate în 1808 și 1820.[472] Iar când, „în vremi zlotoase“, „gârla Dâmboviței [...] curgea turbure și cu multe necurățenii“,[473] bucureștenii se îngrijeau să-i dreagă gustul cu ajutorul pietrei acre. Sarcina le revenea, în primul rând, aparilor, care-și câștigau traiul umplându-și sacalele din vadurile râului și vânzându-le prețiosul lichid bucureștenilor care locuiau departe de Dâmbovița și nu dispuneau de propriile puțuri. Importanța acestei activități este dovedită, inclusiv în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, de măsurile de protecție a vadurilor, precum cele de la Curtea Veche, Sfântul Ioan Grecesc sau Scărișoara, de unde-și potoleau setea bucureștenii însetați. De pildă, în urma unui complicat proces, divanul decidea, la 28 mai 1811, restituirea către mahalagii a vadului de la Scărișoara, pe care vornicul Manolache Lahovari găsise de cuviință să-l folosească doar pentru nevoile propriei gospodării.[474]

Câți însă dintre aceștia nu erau în stare să-și procure de unii singuri prețiosul lichid erau siliți să le plătească sume destul de piperate sacagiilor care le aduceau apa în bătătură. Astfel, în decembrie 1802 un butoi costa 4 parale în centru („în poporul agiei“) și 5 la periferie („în poporul spătăriei“),[475] în vreme ce, peste numai cinci ani, ajunsese să valoreze vara 5 și, respectiv, 7 parale, iar iarna, când transportul se realiza cu mai multă dificultate, 6 și, respectiv, 8 parale.[476] Este, așadar, limpede că bucureștenii nevoiași ce locuiau departe de Dâmbovița trebuiau să facă economie drastică chiar și la apă. În aceste condiții, puteau fi considerați fericiți locuitorii ce aveau acces la unul dintre puțurile aflate pe domeniul public (Puțul Calicilor, Puțul Turcului, Puțul cu Zale, Puțul cu Apă Rece, Puțul cu Plopi, Puțul de Piatră, Puțul lui Crăciun, Puțul lui Zamfir, Puțul cu Roată).[477] Totuși, cel puțin în prima parte a veacului al XVIII-lea, acestea erau puține la număr și aveau „apă rea“,[478] iar calitatea pânzei freatice din capitală nu pare a se fi ameliorat în toată epoca fanariotă, căci, la 8 martie 1792, locuitorii din mahalaua Batiștei se plângeau că aveau „puțuri, dar apa era rea și sălcie, de care li se pricinuia boală“.[479]

Ca atare, când, în 1779, Alexandru Ipsilanti, inspirat de modelul stambuliot, a decis să construiască primele cișmele în capitală[480] (una pe Ulița Boiangiilor, alta pe Podul Mogoșoaiei) a răspuns unei necesități stringente a urbei însetate a lui Bucur. Marea problemă o constituia găsirea unor izvoare cu debit suficient, de vreme ce sursele de apă limpede din capitală, deși numeroase (în zona Izvor, în zona Știrbei Vodă – Cișmigiu, pe colina Filaretului), nu erau foarte consistente. Mai ales că se urmărea satisfacerea nu doar a nevoilor simplilor

mahalagii, ci și ale unor boieri de seamă, care-și doreau apă curentă în somptuoasele lor reședințe. Astfel, Nicolae Mavrogheni, un alt împătimit al cișmelelor, ce a ridicat mai multe astfel de zidiri inclusiv în insula natală Paros, a adus în București lichidul dătător de viață nu doar din actualul cartier Giulești, ci și de la Crețulești-Crevedia în Dâmbovița la nu mai puțin de 26 de kilometri[481] sau cale de 5 ½ ore de centru în ritmul de deplasare al vremii.[482] Era, fără doar și poate, vorba de o lucrare edilitară impresionantă, deoarece pe toată această distanță trebuie să fi fost construite canale de genul celui descoperit de arheologi în 1959 sub fundațiile unor blocuri din actuala Piață a Națiunilor Unite. Acesta era alcătuit din doi piloni verticali executați din bucăți de cărămidă, deasupra cărora se înălța o boltă neregulată din cărămidă întreagă, acoperită la exterior cu mortar, în timp ce la bază fusese așternut un strat de pietriș. Având diametrul de 0,65 m și înălțimea de 0,60, acesta permitea transportul unei cantități considerabile de apă. Desigur, de la „vistieria apelor" aflată la capul Podului Mogoșoaiei distribuția prețiosului lichid către diversele cișmele se efectua și prin intermediul unor conducte din olane, legate între ele prin îmbucare și protejate cu un strat de mortar,[483] ce permiteau însă trecerea unui debit mult mai mic. Pentru posibilitățile tehnice ale secolului al XVIII-lea românesc, această rețea de alimentare cu apă constituia o adevărată minune, motiv pentru care piosul Mavrogheni, conștient că aceasta n-ar fi putut fi realizată fără „ajutorul Maicii Domnului", i-o „închina lui Dumnezeu, care îl ajutase și pe care îl ruga să îl ajute și la aducerea altor ape de la Giulești întru mai multă îndestulare".[484]

La rândul lor, multe dintre cișmele[485] constituiau o vrednică podoabă a cetății de scaun, stârnind, pe bună dreptate, admirația bucureștenilor născuți poeți, asemenea lui Zilot Românul, care scria: „O iscusință a omenirei! / Ea firesci lipse poate-a-mplini! / Iată de față-mpotriva firei / din sec părete apă sbucni. / Bea deci și spală-te fără sfială / spre orice treabă a lua poți/ Căci, cu cât curge, are croială / cu atât mai multă a da la toți".[486] Contrar însă afirmațiilor înflăcărate ale literatului, apa din cișmelele bucureștene nu ajungea pentru toți, ba chiar se termina adesea pe de-a întregul, așa cum s-a întâmplat în decembrie 1811, când cele mai multe cișmele au secat.[487]

De altfel, menținerea acestora în stare de funcționare le-a dat de-a lungul timpului multă bătaie de cap autorităților bucureștene, care trebuiau să asigure atât finanțarea întreținerii și reparării acestora, cât și remunerarea personalului competent. În acest scop, Nicolae Mavrogheni s-a preocupat să separe „iratul cișmelelor" de celelalte

venituri ale Epitropiei Obștești, pentru ca „să nu se cheltuiască la alte trebuințe“ și „să lipsească banii“ „când va fi trebuință de a se drege sau a se meremetisi vreuna din aceste fântâni, când se va întâmpla să se strice“.[488] Și tot el a avut grijă să-l sporească prin acordarea sumelor obținute prin vânzarea oieritului, dijmăritului și vinăriciului,[489] dar și din confiscarea averilor transfugilor. Așa s-a întâmplat, de pildă, în octombrie 1788, cu „moșia numitii Calița Doicesca ce o are aici în pământul țării la sud Ialomiță, dimpreună cu toți țiganii ei“ care a devenit „afieromă la hazneaoa apelor ot Zoodohul Pighi, dă unde să adapă și să îndestulează toată obștea“, drept sancțiune pentru că atât sus-numita proprietară, cât și părinții ei „s-au sculat dă au fugit din patrie, trecând la vrăjmași împărății“.[490] Iar pentru ca buna și dreapta chivernisire a acestor bani să fie garantată „cel mai întâi epitrop al acestor fântâni“ a fost rânduit „iubitorul de Dumnezeu Părintele Episcop de Râmnic Chir Filaret“, care avea misiunea să-i coordoneze pe ceilalți „boieri epitropi“.[491] Totuși, numirea n-a avut efectul scontat, de vreme ce, după „trei luni trecute“ de la porunca adresată de Mihail Suțu către episcopul Râmnicului și boierii epistați de a face „socoteala de toate veniturile i de cheltuielile de la leatu aprilie 1787, aprilie 22“ „nici o urmare nu se făcuse“,[492] ceea ce-l obliga pe vodă să dea la 7 ianuarie 1792 un nou ordin, și mai ferm, în acest sens.

Și mai greu se lăsau însă înduplecați boierii când venea vorba să-și achite contribuția pentru apele pe care, din mila domnului, le primeau chiar la ei în bătătură. Astfel, în decembrie 1797, „numai patru obraze“ își plătiseră „analoghia ce s-au făcut să dee D-loru boierii ce au cișmele prin curți“, pe lista rău-platnicilor cu datorii cuprinse între 150 și 300 de taleri, găsindu-se mai mulți dregători de vază ai țării precum biv-vel-banul Racoviță, biv-vel-vistierul Moruzi, ori paharnicul Hagi Moscu. Iar speranțele autorităților că aceștia aveau să se conformeze de bunăvoie obligației erau aproape nule, motiv pentru care Scarlat Câmpineanu îi solicita lui vodă Alexandru Moruzi intervenția „unui zapciu d-ai Divanului, ca să facă împlinire de banii ce se văd rămășiți“.[493] Alteori, ca în iunie 1817, pentru a-i determina pe boieri ca „după datoria ce au“ „să dreagă haznalele și șurupurile“ cișmelelor „de pe la porțile și curțile dumnealor“ ce stăteau „stricate și părăduite“, autoritățile se vedeau nevoite să recurgă la amenințarea cu realocarea apelor către alți dregători, după scurgerea unui „soroc de zile 30“.[494] Totuși, nu lipseau nici demnitarii responsabili, conștienți de importanța cișmelelor atât pentru ei înșiși, cât și pentru comunitate, asemenea biv-vel-vistierului Ienache Văcărescu,

care, deși „era pus să dee taleri 200“, a oferit cu generozitate 250, pentru a contribui, fie și parțial, la acoperirea nevoilor haznalei apelor. Alții chiar, asemenea lui Zoe Rachieru, lăsau moștenire sume impresionante („talere 3000“ „din clironomie“)[495] pentru astâmpărarea setei bucureștenilor cu apă limpede de izvor. Pe ansamblu însă, bugetul cișmelelor se menținea mai mereu deficitar, epitropii acestuia fiind nu rareori siliți să recurgă la împrumuturi din diverse surse. Așa s-a întâmplat, de pildă, în iunie 1803, când, pentru procurarea sumei necesare reparării cișmelelor distruse de cutremurul devastator din 14 octombrie 1802, Constantin Ipsilanti a aprobat creditarea Casei Apelor cu 8.000 de taleri luați din banii spitalelor mari.[496]

În aceste condiții, nu este de mirare că nici măcar responsabilul general cu repararea și întreținerea cișmelelor, suiulgi bașa (tc. *su* „apă“, tc. *yol* „drum“), nu doar că nu-și primea la timp remunerația cuvenită, ci era uneori nevoit să aștepte ani de zile plata salariilor restante. Așa a pățit, de pildă, Stoian (Stroe) suiulgiul, care, în 1809, nu-și încasase încă drepturile bănești pe cei trei ani anteriori, motiv pentru care, ajuns la capătul răbdării, și-a prezentat demisia. Aceasta n-a fost însă acceptată de Divan, ce a aprobat în cele din urmă achitarea lefii cuvenite, diminuate însă considerabil, pentru pretinsa vină de a nu se fi îngrijit de dregerea unor cișmele.[497] Situația nu avea să se amelioreze nici în 1813, așa că Stroe, deja „proin suiulgibașa“, ajuns „la neputință de boală și bătrânețe“, renunța, de voie, de nevoie, la datoria de „taleri 11.700“, pe care „Cutia nu avea stare să-i plătească“, în schimbul următoarelor „privileghiuri, adecă, să fie apărat de dăjdii, să scutească și dijmărit i vinăriciu, cum și 150 oi de oerit drepte bucatele lui, să scutească o prăvălie și o cârciumă drepte ale sale de fumărit, de vamă, i de alte dări ce vor fi pe cârciume și prăvălii, să ție și lude zece, oameni făr' de pricină de dajdie“.[498] Nu era desigur o mare favoare, căci de drepturi extrasalariale similare se bucurase încă primul suiulgiu numit de Ipsilanti, a cărui casă fusese „scutită și apărată de toate dările și angariile ce va eși peste anu în țară“ și avea „a scuti oi una sută cincizeci la vremea oieritului, cum și 50 stupi i râmători la vremea dijmăritului“.[499]

Lupta împotriva revărsărilor Dâmboviței, încercări de regularizare a cursului râului, măsuri în vederea asigurării unui debit minim

EFECTELE DEVASTATOARE ALE INUNDAȚIILOR produse de viiturile Dâmboviței au determinat autoritățile bucureștene să ia numeroase măsuri vizând împiedicarea ieșirii râului din matcă. Pe la sfârșitul iernii sau la începutul primăverii, când topirea zăpezilor producea creșterea bruscă a debitului râului, acestea decretau mobilizarea generală. Astfel, de îndată ce „începea gheața a se rumpe", polcovnicul de podari „cu toți oamenii lui și cu ajutor de la Spătărie și de la Agie" se ducea „să păzească zi și noapte" „la toate podurile mari din București" „cu cângi și cu topoare" „ca să întâmpine sloii de gheață și pe cei mari să-i sfărâme, să-i micșoreze, să-i treacă printre parii podurilor".[500] Ajutat, când era „vreun zor", și de „mahalagiii împrejurași", acesta și subordonații săi nu doar tăiau gheața, ci și „întemeiau stâlpii"[501] podurilor pentru ca să nu fie smulși de undele dezlănțuite.

Cursul Dâmboviței era însă mult mai des împiedicat de gunoaiele și reziduurile de tot felul, pe care bucureștenii nu se sfiau să le azvârle în undele râului. De pildă, „din mulțimea oaselor i a coarnelor și altor murdalâcuri de vite" tăiate de măcelari „pe marginea apei" nu doar se făcuse „un murdalâc atât de mare și o putoare atât de nesuferită", încât se pricinuiau „molifsirea aerului și feluri de boale în sănătatea oamenilor", ci, „în mijlocul luncei Dâmboviței" apăruse „un ostrov".[502] La înălțarea acestuia, contribuiau fără doar și poate și „mortăciunile i stârvurile" pe care bucureșteni de tot soiul le aruncau fără jenă în apă, cu toate că acestea „pricinuiau scârbă și boală oamenilor" și făceau „să se înalțe matca și să bălteze apa". Situația era cu atât mai gravă, cu cât pe marginea Dâmboviței se construiseră numeroase „grajduri și umblători" de la care „curgeau spurcăciunile și pângăreau apa".[503] Dejecțiile erau uneori atât de numeroase, încât determinau chiar modificarea cursului apei, așa cum s-a întâmplat în 1797, când „gunoaiele de la cai și altele", azvârlite pe malul gârlei de „vornicul Florescu, mânăstirea Sf. Spiridon Vechi și clucerul Theodorache Iuliano", „au împins Dâmbovița înspre mânăstirea Archimandritului și spre ceilalți vecini", amenințând cu „surpări de binale".[504]

Împotriva tuturor acestor practici, autoritățile au intervenit în repetate rânduri cu hotărâre, fără a putea totuși să lecuiască metehnele adânc înrădăcinate în mentalitatea bucureștenilor. Așa stând

lucrurile, simplele porunci, fie ele și domnești, ca „nimeni să nu îndrăznească a arunca gunoi după poduri sau gheață în apa Dâmboviței" rămâneau, de cele mai multe ori, fără nici un rezultat. Constatând că nimeni nu se sinchisea de hotărârea sa în acest sens din 5 februarie 1815, Ioan Gheorghe Caragea dispunea, la 5 iulie același an, ca respectiva interdicție să fie „dată de scire tuturor de obște cu un pristav, în tot semptul agiei", iar râul să fie străjuit „cu paznici nelipsiți ziua și noaptea" care să-i „certe cu bătaia" pe cei surprinși în flagrant, aruncând „gunoi sau pământ în apa Dâmboviței".[505]

Iar albia acesteia nu era afectată doar de acumulările de deșeuri, de mâl și de resturi vegetale, ci și de acțiunile samavolnice ale riveranilor, care, „lăcomindu-se spre a-și mai lărgi curțile", se întindeau „spre matca apei" „bătând țăruși pe Dâmbovița" și „strâmtând(u-i) lumina foarte". În aceste condiții – concludeau boierii însărcinați cu anchetarea unui astfel de caz în august 1800 –, „negreșit toamna, când încep ploile și mai vârtos primăvara, la topirea zăpezii și la pornirea gheței seau la nescaiva plinire nu este cu putință a nu se face înecături orașului și stricăciune vecinilor".[506] Gravitatea pericolului inundațiilor determina autoritățile nu doar să intervină în acest caz, ci și să organizeze frecvent campanii de curățare și lărgire a albiei râului. Așa s-a întâmplat, spre pildă, în februarie 1813, când, sub spectrul unei viituri iminente, „toți mărginașii de la morile Mitropoliei ot Sf. Elefterie până la morile Radului-Vodă ot Foișor" au fost obligați, din porunca lui Ioan Gheorghe Caragea, „să pue oameni cu sape i cu lopeți să curețe acea nămoleală ce s-au făcut din pricina aruncării gunoiului și să adânceze matca Dâmboviței bine, spre a încăpea apa și a avea loc îndestul de curgere înlesnită și a nu putea eși afară din matcă când vine mare". Cum aceste operațiuni prezentau destule dificultăți tehnice, același vodă Caragea îi încredința, în martie 1815, coordonarea lucrărilor de decolmatare unui specialist străin, „Fainvrah, inginer și arhitecton". Acesta avea să supravegheze în respectivul an acțiunea de extragere din unde a „parilor cei vechi" „bătuți în apă de la podurile de mai înainte" ce „zăticneau curgerea", de săpare a unui „șanț în matca Dâmboviței pe alăturea cu un zăgaz" de moară „cufundat în apă", de deviere a unei părți a debitului Dâmboviței pe albia Dâmbovicioarei. Și tot în timpul voievodului „hidrotehnician" Ioan Gheorghe Caragea s-au realizat „după planul inginerului" lucrări de lărgire a albiei râului la „stânjeni 6 aici în politie", prin tăierea malului pe o distanță impresionantă, cuprinsă între localitățile Roșu și Vitan. Și, în plus, s-a luat inițiativa, nepusă probabil niciodată în practică, de săpare în oraș a unei a doua albii a Dâmboviței

pe care, în caz de viitură, să fie deturnate o parte din apele acesteia.[507] Iar pentru că astfel de lucrări cu un înalt grad de dificultate tehnică nu puteau fi duse la bun sfârșit fără ajutorul unor utilaje moderne, boierii îi propuneau voievodului să aprobe investiția în construcția unei „mihani ca să să sape și să să curețe totdeauna matca Dâmboviții cu înlesnire și cu prea puțină cheltuială", mai ales că el însuși avusese prilejul să constate la Constantinopol eficiența unei astfel de drage („care și însuși mării tale este știută de la Țarigrad, prin chiar vederea înălțimii tale").[508]

Confruntat cu o inundație devastatoare chiar în anul sosirii sale în țară (1774), Alexandru Ipsilanti a înțeles că revărsările râului pot fi mult mai eficient evitate prin realizarea unor lucrări hidrotehnice în afara capitalei. Ajutat, printre alții, de militarul și intelectualul elvețian Franz Joseph Sulzer, care și-a asumat măsurătorile cadastrale,[509] dar și ale nivelului apei, domnul a reușit să sape, începând de la Lunguleț, în județul Dâmbovița (la circa 40 km de capitală), un canal („șanț"), prin care apele în exces de pe Dâmbovița să poată fi deviate în Argeș („când se întâmplă venirea apei Dâmboviței mare să se abată prisosul apei pe șanț, de a fi orașul Bucurescilor ferit de înnecăciune").[510] Hărțile relativ imprecise ce-l înfățișează (cea a lui Rigas din Veleștin, Viena, 1797, harta austriacă a Munteniei, București, 1864), coroborate cu prefacerile radicale suferite de zonă în aproape un veac și jumătate scurs de la lucrarea lui Ipsilanti nu ne îngăduie să cunoaștem cu exactitate traseul urmat de „șanț". Se pare totuși că acesta cobora spre sud-est, făcând, la un moment dat, joncțiunea cu Ciorogârla, după care continua, prin dreptul satului Trestieni, până la Răstoaca (Sabar), apă ce comunică, în zona Bolintinului, cu Argeșul.[511]

Șanțul era separat de Dâmbovița printr-un „zăgaz" (stăvilar) cu o podișcă, ce permitea controlul debitului ce avea să fie dirijat din cursul principal al râului, dar solicita lucrări constante de întreținere. Căci cantitatea relativ mică de apă care se scurgea pe el în sezonul estival și viteza redusă de deplasare a acesteia îl făceau să semene mai degrabă cu o apă stătătoare pe care se dezvolta o vegetație luxuriantă de baltă. De aceea, el trebuia neapărat curățat „pe tot anul de două ori, primăvara și toamna" atât de „plăvii", cât și de „nomolul ce se aruncă între aceste două vremi".[512] Coordonarea acestei complicate operațiuni îi revenea „epistatului șanțului", întâistătătorul „rânduiților șănțari cari se scutesc într-adins pentru această treabă",[513] probabil niște țărani de prin partea locului.

Deseori însă, amintitul slujbaș nu dovedea prea mult zel în îndeplinirea obligațiilor sale, asemenea postelnicelului Constantin Pastia, care, „înlenevind îngrijirea cea cuviincioasă după trebuință a șanțului", prefera „să îi metahirisească" pe șănțari „în treburile casei sale", lucru cu totul nesuferit la auzul"[514] lui vodă Caragea, care l-a și schimbat din acest motiv din funcție. Acest caz de rea-voință și indolență nu trebuie să fi fost singular, căci și în alte situații domnii se vedeau nevoiți să emită o poruncă specială pentru ca amintitul slujbaș să-și îndeplinească datoria elementară de „a destupa gura șanțului și a curăța șanțul". Iar pentru că de vorbă bună epistatul nu se lăsa prea ușor convins, Hangerli îl amenința cu demiterea și cu o pedeapsă – ce-i drept, neprecizată.[515] Mai eficientă pare să fi fost prevederea aplicată de Ioan Gheorghe Caragea de a-i imputa personal epistatului banii necesari pentru repararea stricăciunilor produse de furia apelor ca urmare a neglijenței sale culpabile („Și găsim cu cale ca această cheltuială să o plătească Andrei postelnicu ce au fost epistat al șanțului, spre pedeapsa vinii lui, căci n-a avut purtare de grije a face cuviincioasa paza după datoria sa și a înștiința din vreme ca să se facă trebuinciosul dres").[516]

Această neseriozitate cronică a epistaților era de natură să facă uneori nefuncțională marea realizare hidrotehnică a lui Ipsilanti, așa cum s-a întâmplat în iulie 1801, când „s-au astupat și matca șanțului, și matca Dâmboviței". Iar într-o astfel de situație lucrările ce se impuneau erau extrem de complexe și solicitau o desfășurare impresionantă de forțe. De pildă, pentru trasarea prin mijlocul șanțului acoperit cu nămol a unui alt „șanț de un stânjen de larg și un stânjen adânc" trebuiau mobilizate nu mai puțin de „70 de pluguri" cu un număr pe măsură de *șoferi* și de salahori „care să tragă [...] nomolul ce l-au spart plugurile, încărcându-l în care și scoțându-l afară în marginea șanțului". De asemenea, pentru egalizarea nivelului Dâmboviței și al canalului lui Ipsilanti, astfel încât între cele două să nu se mai formeze o cascadă („o prăpastie foarte adâncă, în care prăpastie surpându-se apa din vârful zăgazului cu repeziciunea aceea merge în fundul prăpastiei în loc și sărind afară, iar în loc își pierde iuțeala curgerii sale, rămâind ca o apă moartă de helești, iar nu ca o gârlă curgătoare") era necesară tăierea tuturor arborilor de pe mal și aducerea de masă lemnoasă suplimentară care avea să fie „aruncată în sus-numita prăpastie", după ce, în prealabil, aveau să fie „bătute capre de-a curmezișul mătcii Dâmboviței, pe care capre (urmau) să se lege grătii de vlăjari, ca să nu se ducă pădurea pe apă în jos, ci să o ție unde trebue până a-i face pletie pe deasupra și până a-i pune brazda".[517]

Astfel de lucrări, la care participau vreme îndelungată multe zeci de oameni, presupuneau și un cost foarte ridicat, pe care bugetul mereu deficitar al Țării Românești nu era în măsură să-l acopere, motiv pentru care autoritățile se aflau într-o permanentă căutare de surse alternative de finanțare. Astfel, la întreținerea șanțurilor erau obligați să contribuie financiar riveranii ale căror terenuri ar fi putut fi afectate de inundații („să împlinesci de la fiecare din stăpânii acelor moșii suma banilor ce este arătată de stânjin câte parale 20"),[518] dar și proprietarii de mori din zonă, care foloseau apa de pe Dâmbovița sau de pe canal. Alteori, așa cum am văzut anterior, era silit să scoată bani din propriul buzunar și epistatul vinovat de neglijență în serviciu,[519] în vreme ce satele din zonă erau datoare „să deie salahorilor [...] cât vor lucra cenlica mâncărei lor". Ca să nu mai vorbim de obligația de „a lucra la șanț"[520] impusă țăranilor din zonă, incapabili să-și achite contribuția în bani pentru realizarea lucrărilor, ori țiganilor robi ai mânăstirilor din vecinătate.[521]

Aceste greutăți nu par a fi descurajat autoritățile fanariote, care au inițiat de-a lungul timpului și alte lucrări hidrotehnice de amploare, în vederea „izbăvirii politiei Bucurescilor de înnecăciune".[522] Este vorba, de pildă, de săparea unui șanț prevăzut cu „zăgaz temeinic cu podușcă" ce unea apa Dâmboviței cu „helești eul de la Julești"[523] (1785) ori de mutarea zăgazului râului „mai încoace la vale, din susul satului Răcarii, unde dă Ilfovul în Dâmbovița", ceea ce a impus „a se face acolo șanțul nou și stavile" (1815).

ÎN EGALĂ MĂSURĂ, AUTORITĂȚILE SE AFLAU într-o luptă continuă cu morile, ce produceau grave dereglări ale debitului Dâmboviței. Fie că erau construite pe cursul propriu-zis al râului, fie pe cel al unor canale, acestea puteau contribui, prin amplasarea nepotrivită a stăvilarelor, la inundarea capitalei. Prin urmare, numeroase sunt poruncile domnești de felul celei a lui Ioan Gheorghe Caragea din 28 iunie 1815 ca, „începând de la morile ot Bucuresci în sus, zăgazurile să se taie la mijloc, la nivelul apei, până în fund, la pământ viu, de câte 4 stânjeni în lat, unde are să se facă de către stăpânii morilor stăvili după măsura ce li se va da".[524] Mult mai frecvent însă, morile determinau, prin consumul unei mari cantități de apă, reducerea considerabilă a debitului Dâmboviței. Astfel, în iunie 1794, două mori *de pe șanț* „au secat Dâmbovița", „aducând stenahorie de obște", făcându-l pe însuși vodă Alexandru Moruzi să intervină și să dispună deplasarea la fața locului a unei delegații (vătaful de curte, un al doilea epitrop, un zapciu spătăresc, un ispravnic al județului), care să se

îngrijească „numai decât să închidă și să astupe șanțul“,[525] ceea ce evident avea ca efect scoaterea imediată din funcțiune a morilor în cauză. Cu alte ocazii, în condiții de secetă, se dispunea diminuarea drastică a activității morilor, cărora li se permitea să macine „numai zahereaua brutarilor pentru hrana Bucurescilor“.[526] Alteori, acestea erau obligate să-și oprească pe de-a-ntregul funcționarea, măsură coroborată cu punerea în funcțiune a morilor cu cai, pe care erau datoare să le întrețină în mod tradițional „cele mai multe și mai mari mânăstiri de aici, din București“, inclusiv pentru cazul în care „din iuțimea gerului“[527] undele râului aveau să înghețe.

III. Asistența socială și medicală în București

„Cutia milosteniei de obște" sau bugetul asigurărilor din epoca fanariotă

GRAȚIE DOMNULUI ALEXANDRU IPSILANTI, acțiunile de binefacere, ce constituiseră în tot Evul Mediu românesc apanajul exclusiv al Bisericii, au fost asumate pentru prima oară în mod organizat și permanent de autoritățile statului. Convins că „Providența (care) l-a pus în capul acestei Țări drept credincioase" „i-a impus și datoria pentru buna cârmuire a poporului Țării", principele fanariot a emis, în decembrie 1775, un hrisov, conținând numeroase măsuri progresiste, menite să conducă Valahia „într-o oarecare stare lăudabilă, liniște și îndreptare". Printre altele, „gândind că mulți săraci și nevoiași erau lipsiți de cele neapărate pentru viețuire și copii orfani și văduve sărace fără să aibă nici un ajutor", Ipsilanti a socotit că „va fi plăcut lui Dumnezeu să se facă [...] la sfânta mitropolie, sub protecțiunea mitroplitului", „o cassă",[528] în care să se strângă fondurile necesare ajutorării acestor oropsiți ai sorții. Iar cu purtarea de grijă a acestei „lăzi de milostenie" i-a însărcinat pe „opt boieri, patru dintr-a doua treaptă și patru dintr-a treia treaptă, cu șase logofeți" care trebuiau să decidă în cadrul întâlnirilor zilnice găzduite într-una dintre reședințele lor pe care dintre *scăpătaţi*[529] aveau să-i miluiască.

Ulterior, în cursul celei de-a doua domnii, Ipsilanti avea să încredințeze Cutia milei unuia dintre cei patru epitropi („boieri [...] de la vel-clucer până la vel-stolnic") aflați în subordinea nou-creatului vornic al obștirilor. Era, fără doar și poate, o responsabilitate foarte tentantă, dată fiind suma considerabilă de bani pe care o administra respectivul dregător, așa că nu peste mult timp însuși vornicul avea să-și asume personal gospodărirea fondurilor cutiei.

Așa cum am văzut în secțiunea dedicată epitropiei obștirilor, sursele bugetului milosteniei erau numeroase și diverse. Acesta era alimentat de contribuții ale domnului, ale boierilor la căftănire, ale

dregătorilor Curții de la București sau din bănia Craiovei, ale judecătorilor de la toate departamentele, ale ispravnicilor și vornicilor de prin țară. În plus, nevoiți să susțină opera publică de binefacere erau și întâistătătorii Bisericii, atât la întronizare, cât și la hramul lăcașurilor din propriile eparhii, preoții nu doar la hirotonire, ci și an de an și, de bună seamă, mânăstirile din țară, a căror contribuție rămânea totuși, cu câteva excepții (Strehaia,[530] Tismana, Dealu, Snagov, Vierosu, Râncăciov),[531] modestă (doar 10 sau 20 de taleri pe an, față de, să spunem, 50 plătiți de fiecare ispravnic).[532]

Cum mulți egumeni se fereau de milostenie ca dracul de tămâie, domnii s-au văzut siliți să-i taxeze și pe agenții economici. Astfel, în afara contribuției anuale prevăzute de Ipsilanti, negustorii au fost constrânși în 1792 să cotizeze la fiecare achiziție de produse alimentare (*egine-zahare*),[533] iar din 1813 să achite câte un leu la încheierea oricărui contract de vânzare-cumpărare (*riza pazar*).[534] Iar încă de mai demult tranzacțiile cu porci,[535] piei de iepure,[536] postav, borangic,[537] tutun,[538] ceară, „șoc"[539] (băuturi de import la sticlă) erau și ele impozitate în favoarea instituției de binefacere. Datoare să-i ajute pe săraci erau și breslele ce activau în sfera construcțiilor (zidari, tâmplari, cărămidari, lemnari, nisipari),[540] dar și patronii de cafenea.[541]

Sume considerabile urmau să aducă la Cutie și cotele-părți percepute din vămi și dijme,[542] ori amenzile impuse pentru săvârșirea unor fapte reprobabile de diverse naturi, precum snopirea în bătaie a aproapelui,[543] darea de mită,[544] preacurvia[545] sau contrabanda cu alcool.[546] Și mai substanțiale ar fi trebuit să fie, cel puțin în teorie, fondurile strânse din *clironomii*, odată ce Alexandru Ipsilanti impusese ca toate posesiunile mirenilor defuncți care nu se îngrijiseră să-și facă testamentul să revină integral Cutiei milei, în cazul în care aceștia nu aveau rude. La fel urma să se întâmple și cu o treime din bunurile laicilor cu moștenitori sau ale clericilor, iar oricine își redacta diata „trebuia să lase o parte analoagă din averea sa la casa milelor".[547]

De multe ori însă, toate aceste impuneri de taxe și impozite rămâneau literă moartă, întrucât contribuabilii nu se grăbeau să le achite, iar autoritățile păreau neputincioase în a-i constrânge pe datornici să-și îndeplinească obligațiile financiare. Mai ales că adesea preferau nu să recurgă la amenințări, ci să facă apel la conștiința civică și creștinească a supușilor, așa cum proceda, la 5 iunie 1792, Mihail Suțu, rugând pe „fieșcare în parte să dea cu bunăvoire aceea ce este orânduit la Cutie, pentru binele și ajutorul sufletului său, fără de a aștepta silă sau altă poruncă".[548] Era, fără doar și poate, o strategie greșită, așa că, peste doar o lună, la 11 iulie 1792, văzând că aceasta nu dăduse

nici un fel de roade, același domn le scria cu cea mai mare asprime boierilor rău-platnici: „poruncim Domnia mea mai sus numiților boieri, văzând porunca Domniei mele, să aveți a da fieșcare acești bani ce sunt hotărâți prin hrisovul Domniei mele și pentru cel neurmător de sineși, orânduim și mumbașir [...] ca să îl apuce și fără de voie a-i face împlinire".[549] Puțini slujbași ai lui vodă cutezau să îi ia la rost pe marii-boieri, așa că Alexandru Moruzi încerca, la 23 noiembrie 1793, găsirea unei soluții de compromis, propunându-le marilor demnitari ai țării să le șteargă complet datoria de 4.285 de taleri către Cutia milei, în cazul în care binevoiau să achite două treimi din ea („a treia parte sunt scăzuți"). Și, cum nici așa n-a reușit să-i convingă, a hotărât, în iunie 1795, să le rețină sumele restante direct din lefurile pe care le primeau de la vistierie.[550]

Situația devenea însă cu adevărat critică în momentul în care însuși domnul uita să-și achite datoria față de Cutia milei, așa cum s-a întâmplat cu vodă Caragea, căruia vornicul obștirilor Ioan Moscu îi reamintea, în 1813, cu multă diplomație, despre obligațiile sale față de sărăcimea țării („Însciințez Înălțimei Tale că, după hrisoavele Epitropiei, este de se dă de la vistierie po taleri 500 pe toată luna la Cutia milosteniei, care este irat vechi legat de către luminații Domni ce au stătut după vremi, pentru lefile săracilor, ce s-au urmat și se urmează și acum din porunca Înălțimei Tale la cei scăpătați. După datorie nu lipsesc cu aducere-aminte ca să se reverse mila Înălțimei Tale către scăpătații ce se hrănesc din Cutie"). Și, chiar dacă fusese probabil vorba de o scăpare, modelul lui vodă îi făcuse pe foarte mulți contribuabili să uite de semenii aflați la ananghie. Astfel, o statistică din 29 noiembrie 1814 arată că acele „condeie canonisite ce sunt a se da la Cutia milostenii și nu se dau" (în principal, din dijme și din arendarea ocnelor) se ridicau, doar în respectivul an, la 19.600 de taleri la nivelul unor încasări de 79.715 taleri. Și asta, desigur, fără a se ține seama de acele vechi iraturi ale cutiei pe care autoritățile nici nu mai încercau, în 1814, să le încaseze, de vreme ce erau convinse că-și irosesc timpul (contribuțiile la hirotonire și preluarea stăreției unor mânăstiri, taxele pe exportul de piei de iepure și ceară, pe importurile de vin, pe vânzările de postav, pentru desfășurarea bâlciurilor).[551] Așa că, în aceste condiții, nu este de mirare că la Cutia milosteniei nu se găseau niciodată bani îndestulători pentru a acoperi nevoile urgisiților sorții, mai ales că unii dintre domnii fanarioți inițiaseră o operă umanitară amplă și variată.

„Orfanotrofia, adică casa cea hrănitore de copiii cei sărmani, făr de părinți“[552]

DE PILDĂ, ACELAȘI ALEXANDRU IPSILANTI, „organ al Dumnezeeștii Providențe“, „a chibzuit“, în martie, „că ar fi de trebuință într-o țară binecredincioasă“ ca Valahia să se întemeieze un „Orfanotrofion, adică hrănire și creștere de copii, prunci săraci de părinți“, care nu știu „a cere acelea ce le sunt trebuincioase“.[553] O inițiativă similară avusese și Domnița Bălașa, fiica lui Constantin Brâncoveanu, care, în cadrul mânăstirii ctitorite în 1750–1751[554] „lângă domneasca Curte cea Veche“, lăsase „orânduială“ „dintru început“ „a se hrăni copii și a se ținea școală cu dascăli“, numai că voința ei nu fusese pusă în faptă „atât din întâmplările vremei, cât și din nepurtarea de grijă“, cu toate că atât Constantin Mavrocordat, cât și Alexandru Scarlat Ghica o întăriseră „cu deosebit hrisov“. Acest precedent însă l-a îndreptățit pe Alexandru Ipsilanti să hotărască găzduirea orfanilor „parte bărbătească“ în „mânăstirea Domniței Bălașei“, după cum, profitând de prevederile testamentare ale lui Antim Ivireanul, mitropolitul Țării Românești, ca venitul ctitoriei sale să fie folosit pentru „mili și faceri de bine“, tot el a rânduit ca orfanii „parte femeiască să locuiască în Mânăstirea Tuturor Sfinților“. Cum însă aceasta nu avea „din destul odăi ce erau trebuincioase de locuință săracilor și trebuincioșilor poslușnici“, domnul a oferit cu generozitate din propria casetă fondurile necesare ridicării clădirilor orfelinatului („am dat dintr-ale Domniei mele cheltuielile cele trebuincioase“).[555] Numai că înlăturarea sa din scaun, în ianuarie 1782, a generat încetinirea, dacă nu chiar sistarea, lucrărilor de construcție de la Mânăstirea Tuturor Sfinților, așa că, în martie 1785, vodă Mihail Suțu le cerea boierilor din epitropia obștirilor să cerceteze dacă respectivul așezământ monastic era potrivit pentru a le oferi adăpost copiilor fără părinți. În urma unei anchete la fața locului, aceștia răspundeau că „alt loc mai destoinic nu au putut găsi, fără numai iarăși Mânăstirea a Tuturor Sfinților, fiind în politie sau cu îndemână“, dar făceau greșeala fatală de a solicita nu doar finalizarea lucrărilor din banii mânăstirii („din venit să facă învelișul odăilor“), ci chiar mutarea în alt loc a starețului („egumenia să se tragă cu sălășluința aiurea, unde se va socoti de prea sfințitul Mitropolit, că necuviincios lucru a vieții egumenii cu acest fel de calabalâc“).[556] Odată cu aprobarea raportului boierilor, domnul semna, la 24 aprilie 1785, și sentința de condamnare la moarte a orfanotrofiei de la mânăstirea Antim, căci egumenul, care și așa

nu fusese deloc încântat de povara impusă de Alexandru Ipsilanti, nu putea accepta cu nici un chip să fie dat afară din propria mânăstire. Astfel încât nici măcar respectivul domn, revenit pe tron în septembrie 1796, nu mai găsea de cuviință să insiste cu privire la reorganizarea orfanotrofiei de La Toți Sfinții, care „s-au urmat numai cât am stătut noi în domnie“,[557] ci prefera să închine mânăstirea nou-înființatei episcopii a Argeșului, pentru a-i pedepsi, în acest fel, pe egumenii nevrednici.

O soartă similară pare să fi avut până atunci și orfelinatul de băieți de la *Domnița Bălașa*, de vreme ce, la 29 mai 1798, vodă Hangerli poruncea „epitropilor obștii să zideascâ“ „la biserica ce se numesce a Manii Brutaru ot mahalaua Popii Radului“ „două curți îndestulate cu câte odăi trebuiesc înăuntrul lor“, care să-i găzduiască pe orfanii de parte bărbătească și, respectiv, femeiască. În acest scop, urma să fie folosită „îndestulata parte“ a averii „răposatului boier Ianache Văcărescu, biv-vel-vistier“ hărăzită „pentru pomeniri“, întrucât „nu putea fi mai vrednică pomenire și sufletească ușurință în adevăr acelui răposat decât la acest cuviincios loc de locuință și odihnă la atâtea suflete sărmane făr de părinți“. De bună seamă, nu înainte de a se fi asigurat asentimentul preotului paroh Ioan, convins să afierosească la Orfanotrofion „casele cu locul din curtea bisericii ce avea“ și să rămână în același timp preot la așezământul caritabil în schimbul unor importante scutiri fiscale din partea domniei („să fie apărat de rândul dăjdiilor preoțești i de ploconul vlădicesc, să scutească și vinărici i dijmăritul pe dreptele bucatele sale i o pivniță, adică cârciuma ce o are în capul Podului Mogoșoaiei, să fie apărată de fumărit, de căminărit, de vamă și de toate alte dări ce vor ieși pe cârciume“).[558] Numai că impresionanta sumă de „taleri 6.384 din vânzarea juvaerilor (lui) Ianache Văcărescu“ a fost folosită în anii 1798 și 1799 „în alte trebi ale Epitropiei“, așa că bieții orfani au fost nevoiți să se mulțumească doar cu „niște var și nisip“, căci cărămida achiziționată inițial pentru ridicarea orfelinatului căpătase, între timp, altă destinație („cărămida s-au repus“). Noroc că, în această situație critică, niște bucureșteni cu suflet mare s-au oferit să ridice pe cheltuială proprie, ba chiar la adăpostul anonimatului celei mai autentice milostenii creștine („fără a li se vădi numele“), „chiliile“ trebuincioase găzduirii orfanilor în completarea celor opt ce apucaseră să fie înălțate din clironomia Văcărescului. Lui Alexandru Moruzi nu-i rămânea, desigur, decât să aprobe cu bucurie demersul lor la 29 mai 1801 („primită este Domniei mele cererea acestora“), în vreme ce Constantin Ipsilanti găsea cu cale peste doi ani să-și îndrepte recunoștința către

Manea Brutaru, „fost seimen bulucbășesc din breasla dumnealui vel-spătar ot mahalaoa popi-Dărvaș", ctitorul bisericii omonime ce, „din bun cugetul său, voise și pohtise, cerând cu rugăciune de a se întocmi la biserica ot mahalaoa Popi-Radului ce este făcută cu cea mai multă cheltuială a sa un orfanotrofion", aflat deja în funcțiune în mai 1803 („unde s-au și făcut începere de odihna și hrana pruncilor sărmani făr de părinți").[559]

Anevoioasă s-a dovedit de-a lungul timpului nu doar asigurarea unui sediu pentru orfanotrofie, ci și a fondurilor indispensabile funcționării ei, cu toate că Alexandru Ipsilanti s-a arătat generos față de ctitoria sa. Căci, în afara venitului celor două mânăstiri bucureștene, a Domniței Bălașa și a lui Antim Ivireanul (Toți Sfinții), fondatorul i-a alocat sume considerabile, provenite, în general, din impuneri comerciale. Mai precis, este vorba de o taxă de două parale datorată pentru fiecare piele de iepure și, respectiv, de o para pentru cotul de postav exportate, de suma de cinci parale plătibilă pentru fiecare șoc „a toatei sticlării, ori care se aduce din alte țări, ori care se lucrează aici, geamuri, pahare, nastrapi, caramfile, clondire și altele verice felurime și lucruri de sticlă", de un procent de 5% din valoarea „mărfurilor de lână" vămuite la carvasaraua bucureșteană, precum și de monopolul hârtiei de scris și al detestabilelor cărți de joc („mai zicem și pentru cărțile ce sunt închipuite pentru joc că este lucru cunoscut, cum că nărăvind a le metahirisi cu prefaceri, cu felurimi de jocuri, prea multora au pricinuit pagube, cu stingeri de case și întâmplări de gâlcevuri, sfezi și vrajbe, de aceia au ajuns de sunt o faptă foarte de necinste, urâtă și cu ponos"),[560] scos la mezat în folosul orfanotrofiei. Iar succesorii lui Ipsilanti, conștientizând deopotrivă însemnătatea misiunii orfelinatului bucureștean și necesitatea unei finanțări considerabile pentru bunul lui mers, au continuat să-i sporească veniturile. Astfel, Nicolae Caragea (1782–1783) l-a înzestrat cu „câte taleri treizeci pe an" de la fiecare dintre „prăvălieșii brăgari",[561] „pentru slobozenia din care aveau a-și câștiga hrana vieții lor, cum și pentru ca să nu fie volnici alți mai mulți decât cei ce vor intra la numărul de 20 de prăvălii a lucra bragă aici în București". La rândul său, Mihail Suțu, „vrând a se tocmi și a se pune în faptă orfanotrofia" i-a dăruit acesteia la 20 martie 1785 și „dajdia preoților", ce intra anterior în bugetul general al Cutiei milei, căpătând diverse alte utilizări, dar și „ceara",[562] aducătoare de mari venituri în secolul al XVIII-lea. Încă și mai generos a fost Constantin Hangerli, care a „afierosit la orfanotrofion întâi mânăstirea Strehaia din sud Mehedinți", „al doilea vama și tot venitul târgului Drăgaicii ot sud Buzău", „al treilea toate

prăvăliile care sunt să le zidească luminata prea iubita Doamna noastră Lucsandra Hangerli, cu cheltuiala sa, pe locul mânăstirei Mihai Vodă, ce se numește grajdurile Curții", plus venitul „de la igurții (iaurgiii) ce-și fac alișverișul lor aici, în București" „câte taleri patru pe an" (29 mai 1798). Iar peste numai câteva luni, la 3 septembrie 1798, îi dăruia și jumătate din vinăriciul strâns de „vinăriceii domnești" din douăzeci și trei de „popoare"[563] din Gorj și Dolj.

Dintre aceste danii, cea mai mare nemulțumire a stârnit-o închinarea mânăstirii Strehaia, ai cărei cuvioși întâistătători pierdeau o vacă bună de muls în favoarea nesățioșilor prunci fără de părinți. Așa că s-au făcut luntre și punte și, recurgând la tot felul de argumente meșteșugite (existența „multor chrisoave domnești i cărți patriarhicești din tari legături i cu groaznice afurisenii ca să nu se închine nicăiri", „jălbi de la boierii ctitori"), au izbutit să convingă în anul 1808 divanul țării să „sloboadă (Strehaia) de sub închinăciunea și supunerea orfanotrofiei"[564] și s-o încredințeze lui Arsenie ieromonahul, care, în calitatea sa de stareț, se putea bucura nestingherit de tot venitul sfințitului așezământ. Nu însă pentru mult timp, căci, la 30 martie 1813, veneticul Caragea n-a mai catadicsit să accepte „ca veniturile acestui sfânt lăcaș să curgă și să se adune în punga numai a unui om, parte preoțească, în loc să se mângâie cu aceasta mulți săraci la nevoile lor" și a afierosit din nou „mânăstirea Strehaia la cutia orfanotrofiei",[565] dând-o „cu arendă în soroc de 6 ani pe chipul a trei stări, adecă Antim Călugărul, Nicolae și Enache Vardacii" în schimbul achitării anuale a 5.000 de taleri. N-a ales însă persoanele potrivite, așa că a avut mult de furcă cu cei trei arendași care, din dorința de câștig, au comis „îndestulate catahrisis": în cele din urmă, l-a demis pe cuviosul monah ce „căzuse în învinuiri ce făcuse peste orânduială", iar pe Enache Vardaca l-a amendat cu 250 de taleri pentru neregulile săvârșite. Astfel încât, pentru a nu mai repeta greșeala, autoritățile au găsit în 1819 un nou arendaș în persoana lui „Efsentie Protosinghelul, pământean din partea locului, vrednic și cu stare de ipolipsis", căruia Alexandru Suțu i-a încredințat pe opt ani Strehaia în schimbul creșterii *embatichiului* la 5.500 de taleri și al efectuării din resurse proprii a reparațiilor necesare în mânăstire, angajamente pentru care se punea chezaș „medelnicerul Ion Poroineanu, pământean cu stare bună".[566]

O tentație și mai mare decât veniturile mânăstirii Strehaia o reprezentau sumele totale adunate la cutia orfanotrofiei, așa că Alexandru Ipsilanti a avut grijă ca, încă de la înființarea instituției, să impună un control riguros asupra epitropilor ce gestionau banii copiilor orfani.

Astfel, aceștia trebuiau să prezinte anual „Mitropolitului și Episcopilor și veliților logofeți" „teorisita socoteală" „pentru veniturile i cheltuielile"[567] orfanotrofiei, iar, după ce obțineau aprobarea acestora, s-o înainteze domnului, care, în cazul în care nu constata nereguli, avea s-o întărească cu pecetea sa. Deseori însă epitropii nu se grăbeau să își îndeplinească datoria, așa că vodă era uneori nevoit, precum Mihail Suțu la 24 ianuarie 1784, să solicite divanului să-i tragă fără întârziere la socoteală. Iar peste circa un an, la 24 iulie 1785, în urma semnalării unor abuzuri, numea chiar o comisie de anchetă compusă din episcopul Râmnicului, biv-vel-banul Ghica, biv-vel-logofătul Brâncoveanu și biv-vel-paharnicul Romaniti, care trebuia să cerceteze cu „de amănuntul" și „pierierghie" utilizarea banilor școlii de la Sf. Sava și orfanotrofiei, eliminând în viitor cheltuielile superflue („iar ce vi se va părea că este zadarnic și fără de folos [...] să o scădeți, ca prisosul acela să se metachirisească la alte foloase iar de obște"). Se pare că decizia sa de a-i acorda o leafă de 120 de taleri pe lună noului epitrop al orfanotrofiei, biv-vel-paharnicul Enache Vilara (1 februarie 1785), pentru a-l feri de ispita delapidării fondurilor orfelinatului nu dăduse tocmai roadele scontate.[568]

Alexandru Ipsilanti nu s-a preocupat însă doar de finanțele orfanotrofiei, ci a avut grijă ca, prin hrisovul său din martie 1781, să reglementeze toate aspectele care să permită funcționarea noii instituții. Acolo urmau să fie aduși 100 de prunci de parte bărbătească și alți 100 de parte femeiască, cu vârste cuprinse între un an și jumătate și șapte, „rămași fără tată, fără mamă" „desăvârșit săraci, fără nici o moștenire despre tatăl lor și fără nici o rudenie de aproape, care să fie vrednic cu putere a-i ocroti și a-i hrăni după datorie și firești legi".[569] Era vorba de un număr nerealist de mare, pe care Constantin Hangerli, în lumina experienței a peste trei lustri de funcționare intermitentă a orfanotrofiei, avea să-l reducă la 40 de băieți și 40 de fete.[570] În schimb, copiii care-și pierdeau părinții sau erau abandonați la o vârstă foarte fragedă erau încredințați unor „doici bune și detreabnice, ca să-i crească și să-i aplece până la un an și jumătate", sub stricta supraveghere a slujbașilor orfelinatului, obligați să se deplaseze frecvent în control la ele la domiciliu („poslușnicii și iconomii să aibă purtare de grijă a merge pe la doicile tocmite spre cercetare, de se caută copii de dânsele precum se cade"). Abia apoi erau primiți în orfanotrofie, unde erau crescuți până la zece sau unsprezece ani băieții și, respectiv, doisprezece, fetele. Acolo li se asigura, prin grija domniei, un trai decent: hrană îndestulătoare („bucate cele după vremurile ce sunt, curate și cât trebuie"),[571] lenjerie de pat și îmbrăcă-

minte de sezon identică pentru toți („primeneli din destul la copii și la fete, așternuturi și îmbrăcăminte la toți de o potrivă de iarnă și de vară") și, cel puțin începând din vremea lui Hangerli, „căldură în vreme de răceală".[572] În plus, Ipsilanti a orânduit un doctor doar pentru copiii instituționalizați, care, în schimbul unei retribuții lunare (25 de taleri în 1786),[573] era dator „a merge în toate zilele o dată, la amândouă Orfanotrofiile, pentru ca să cerceteze sănătatea mai sus zișilor copii, măcar și de nu va fi trebuință; iar când va fi trebuință pentru vreo tămăduire să meargă și de două ori pe zi".[574] Postul deținut de-a lungul timpului de Polichronie doftorul (numit la 20 noiembrie 1783), de Silvestru (Filitti) (reconfirmat în 1786)[575] și de Plucs Postelnicul doctor (orânduit în slujbă la 5 ianuarie 1803)[576] a fost, cel puțin temporar, desființat de Constantin Hangerli, care, la 29 mai 1798, a încredințat îngrijirea orfanilor unuia „din dohtorii politiei", în schimbul unui supliment de treizeci de taleri lunar, „osebit de leafa cea de la Epitropie".[577]

Pe lângă hrană și îmbrăcăminte, orfanilor bucureșteni li se oferea și învățătură încă de la frageda vârstă de trei ani și jumătate. În acest scop, Ipsilanti hotărâse ca la orfelinat să „să se afle pururea" doi dascăli, dintre care unul să-i familiarizeze pe copii cu limba greacă, atât cea contemporană, vorbită, cât și cea clasică („unul pentru chiná și să aibă și oareșice învățătură pentru ellenicá"), iar celălalt să le predea româna („pentru învățătura cărței românești", „deprinzându-i și la scrisoare"). La fel de însemnată ca știința de carte era și educația morală și religioasă pe care o primeau orfanii, călăuziți spre „bunele urmări" și „începuturile bunei credințe ale rugăciunei" și spre „câte altele vor fi spre buna obicinuire". Iar învățătura religioasă era completată de participarea zilnică la „sfintele leturghii și alte slujbe bisericești", săvârșite de cei „doi preoți, ori din cei de mir sau călugări, bătrâni", pe care Ipsilanti îi angajase la orfelinat. Această obligație o aveau și fetele fără părinți, aflate sub îndrumarea a „două dăscălițe călugărițe, cu bună viețuire și făr de prihană petrecere", care nu le învățau însă buchiile, ci doar cele „ale închinăciunii pentru sfântul Dumnezeu" și cele „trebuincioase spre buna orânduială și obișnuire". Căci, potrivit concepțiilor vremii, doar „lucrarea de mâini", nu și știința de carte era „de trebuință și de folos la partea femeiască". Iar acest program auster de rugăciune și studiu era rareori întrerupt („fără numai câteodată, de va face trebuință") de o plimbare prin oraș „dimpreună cu povățuitorii". Altminteri, copiii nu aveau voie să părăsească sub niciun motiv mânăstirea, ale cărei porți erau „pururea încuete" pentru a se evita surprizele, așa că intrarea și ieșirea din incintă se

făceau printr-o ușiță deschisă între răsăritul soarelui și ceasul al unsprezecelea din zi, dar păzită cu strășnicie de „portarul orânduit", „să nu lase pe nimeni a eși din mânăstire afară", dar și să „ție curtea apurea măturată și grijită".

În afara acestuia, personalul auxiliar al orfelinatului era alcătuit din câteva slugi și mai multe slujnice „nici tinere, nici în vrâste (sic!), detrebnice și cu praxis", datoare „să poarte grija pentru ocrotirea copiilor și să facă toate slujbele credincioase pentru copii și să poarte grija a se păzi tot felul de curățenie". Ele erau ajutate cu aprovizionarea de „cincisprezece lude poslușnici dârvari", care, în schimbul scutirilor fiscale, transportau în mânăstire lemne de foc și alte bunuri.

Aceștia din urmă, la fel ca ceilalți slujbași ai orfelinatului, erau ținuți să asculte de iconomul orfanotrofiei, un bărbat „detrebnic, credincios, cu bună viețuire și bătrân, însurat, cu asemenea nevastă",[578] împreună cu care trebuia, conform rânduielilor lui Hangerli, „să fie șezător cu locuința în orfanotrofie".[579] Însărcinat deopotrivă „să strângă veniturile acesteia", „nu numai dupe cele din București, ci și dupe cele de afară, moșii, vii și altele" și să vegheze zi și noapte la „buna otcâtmuire a trebuințelor Orfanotrofiei", „luând aminte ca să nu se facă vreo ataxie", acesta dădea seama de bunul mers al instituției în fața boierilor epitropi, care erau datori să întreprindă frecvent inspecții la fața locului, pentru a se asigura că, prin grija iconomului, „se păzesc nestrămutat" toate rânduielile „pentru cuviincioasa hrană, cât și pentru îmbrăcăminte și pentru ale sănătății și trebuincioasa curățenie și toate alte".[580]

În cursul vizitei pe care o efectuau la orfelinat cu puțină vreme înaintea praznicului mânăstirii, epitropii îi cercetau cu luare-aminte pe băieții ajunși la vârsta de zece ani pentru a constata „iscusința, isteciunea și tragerea lor de inimă". În funcție de aceste calități, dar și de originea lor socială („după neamul lor, de va fi cunoscut") decideau dacă aveau să-i trimită „la școala cea mare pentru învățătură desăvârșită sau la Curtea Domnească sau la negutători de treabă și cunoscuți, sau la meșteri asemenea de ispravă pentru meșteșuguri sau la altul de ispravă ce va vrea a primi pe vreunul ca să-l crească pentru sufletul său". Opțiunea lor era consemnată într-un catastih înaintat spre aprobare domnului sosit împreună cu suita să asculte slujba de hram a orfanotrofiei, dar și să-i cunoască pe „absolvenți". Conform hrisovului din 1798, dintre cei mai destoinici copii, patru erau primiți sub oblăduirea domnului, doi sub cea a mitropolitului și câte unul sub tutela episcopilor, în vreme ce „dumnealor boierii", „care și câți vroiau", erau poftiți să-și asume, la rândul lor, creșterea

și educația câte unui băiat, astfel încât „să se primească la orfanotrofion alți copii sârmani în loc, spre împlinirea orânduitei sume". Cu aceeași ocazie, avea loc și repartiția fetelor care împliniseră douăsprezece primăveri, dintre care cele mai norocoase două intrau în suita doamnei, care le îndemna pe „jupânesele Etpaiului Luminăției sale" să primească fiecare dintre ele câte o copilă de suflet. Restul fetelor urmau să fie căsătorite, în măsura în care se găseau doritori, primind zestre „ori de la Cutia milosteniei, ori din prisosul venitului orfanotrofiei" „sau din ajutorul domnului".[581] În cazul în care existau cereri, adopții se puteau realiza și pe parcursul anului, dar numai în urma unei verificări amănunțite a părinților și a întocmirii actelor necesare („cu căzuta cercetare și prin catastih").[582] Iar procedura se complica mult când, „în curgerea leatului", câte un „ipochimen" o solicita pentru uz propriu pe vreuna dintre fetele „mai mici".[583]

Asistența socială publică (diversele categorii de asistați, tipurile de ajutoare, hibele sistemului)

ÎN AFARA ORFANILOR DE AMBII PĂRINȚI, lipsiți de orice fel de avere, cutia milelor trebuia să le ofere alinare și multor alte categorii de persoane defavorizate, cărora boala, vârsta sau slăbiciunea trupească nu le îngăduia să-și câștige pâinea cu sudoarea frunții. Este vorba, de pildă, de invalizi – sau sacați, cum li se spunea pe atunci –, mai ales de cei care căpătaseră beteșugul în urma unei vieți de muncă sau luptând pentru țară.

Astfel, pentru a-i împiedica să ajungă pe drumuri, Mihail Suțu i-a miluit cu pensii viagere atât pe Barbu Logofătul vtori-vistier, care, „slujind Curței Domnești douăzeci de ani și mai bine, din slujbă de la o vreme încoace ajunsese de i-au lipsit vederile ochilor"[584] (25 septembrie 1783), cât și pe Nicolae Ceauș, fost topciu la breasla armășiei, pe care „un tun dintr-acelea cu racilă" „l-a lovit de a rămas secat, orb de tot"[585] (1 decembrie 1791). Compasiunea domnească o provocau și bucureștenii care-și pierduseră un membru, cu atât mai mult dacă tragedia se petrecuse pe câmpul de bătaie. Astfel, pentru că „a perdut o mână la răsboiu", Pârvan ostaș a obținut de la Constantin Ipsilanti „scutirea casei lui de orice dăjdii", în vreme ce, mai norocos, Ion Cara Bairactar a primit, pentru același motiv și din partea aceluiași domn, nu doar imunitate fiscală, ci și „câte 15 taleri pe lună de la Cutia

milelor“[586] (4 martie 1803). Pe de altă parte, chiar dacă nu adusese servicii țării, „Dobre nevolnicul din București“ „a fost ertat de dajdie prin cărți domnești de apărare“ pentru că „era beteag de mâini și cu patimă de boală de epilepsie“ (9 februarie 1794).

De scutiri de impozite sau chiar de rente aveau parte și alți suferinzi de afecțiuni grave, precum „Costandinu de aici“, din București „cu patimă de boala podagrei“, căruia Alexandru Moruzi i-a făcut „carte de apărarea capului lui“[587] (21 decembrie 1793), ca și lui „Ion Unchiașul Călărașul de slujbă“, „bătrân și foarte sărac și cu patimă de surpătură“[588] (29 februarie 1800).

Serviciile aduse patriei puteau constitui, prin ele însele, temeiul acordării unor remunerații sau facilități fiscale, chiar și în lipsa unei infirmități. Astfel, pentru meritul de „a fi păzit întru toate pe deplin curgerea“ Dâmboviței, „încât nici înnecare vreodată nu s-au întâmplat, dar nici scădere cu lipsă din apa morilor n-au fost“[589] în timpul slujirii sale, biv-vel-căpitanul zăl efecii Pantazi Pastia a dobândit, începând din 20 iulie 1793, de la Cutia de milostenie o pensie lunară de 20 de taleri. În schimb, Parthenie topciul a fost răsplătit pentru isprăvile sale „în slujba domnească la război“[590] cu doar 8 taleri pe lună.

Mult mai numeroase decât bărbații merituoși sau betegi erau femeile pe care autoritățile decideau să le susțină financiar pentru că-și pierduseă prematur soțul, mai ales dacă acesta dovedise credință față de țară. De pildă, văduva clucerului Dumitrache a primit din partea lui Alexandru Moruzi o rentă lunară de 20 de taleri pentru serviciile pe care le adusese bucureștenilor bărbatul său de-a lungul celor treizeci și trei de ani în care fusese epitropul Spitalului Pantelimon,[591] în vreme ce fosta consoartă a lui Gavrilă ostașul, căzut la datorie pe front, a fost miluită de Constantin Ipsilanti cu câte 15 taleri pe lună și scutită de dăjdii pentru a-și putea crește de una singură fiica.[592]

În acordarea acestor ajutoare și în stabilirea cuantumului lor, boierii epitropi par a fi ținut uneori seama și de numărul de odrasle pe care le aveau în îngrijire bietele văduve. Astfel, Petcana, cea „robită cu doui copii“,[593] a primit din porunca lui Mihail Suțu 5 (cinci) taleri pe lună pentru chivernisirea vlăstarelor sale (26 ianuarie 1792), pe când Bălașei cea „însărcinată cu șase fete și duoi copii“ cărora nu putea să le asigure „nici hrana din toate zilele“ i s-a orânduit în iulie 1793 o *leafă* de 20 (douăzeci) de taleri, mai ales că răposatul ei soț „slujise Curții Domnești fără nici un cusur“.[594]

De asistență financiară puteau beneficia și copiii de viță nobilă rămași orfani și fără suficientă avere pentru a fi crescuți de epitropi,

așa cum s-a întâmplat cu odraslele boierului scăpătat Bengescu, pe care Alexandru Moruzi le-a miluit, la 15 mai 1801, cu 50 de taleri pe lună.[595] Ceva mai puțin generos s-a arătat Alexandru Ipsilanti cu vlăstarele biv-vel-serdarului Băjescu, lăsate de defunctul părinte „în periciune și muritori de foame", căci venitul casei lor nu era îndestulător nici măcar pentru a acoperi dobânzile datoriilor de peste 3.000 de taleri contractate de răposat. Astfel, domnul n-a aprobat anaforaua vornicului obștirilor Radu Golescu de a li se acorda „o lefșoară, măcar câte 30 taleri pe lună", binevoind doar să poruncească a li se da o odaie în mânăstirea Domniței Bălașa, „unde erau de învățau la școală, ca să le fie șederea nelipsit acolo".[596]

Un criteriu cel puțin la fel de însemnat de acordare a unei rente viagere ca familia grea cu mulți copii îl reprezenta pentru autoritățile din epocă trecerea sau revenirea la religia creștin ortodoxă. Astfel, pentru acest merit Maria, „ce au fost fată de evrei și s-au botezat", a fost răsplătită cu „taleri una sută" de la Cutia de milostenie, pentru a se putea căsători cu „un om negustoraș".[597] Tot așa, întrucât părăsise legea mozaică, Gheorghe Căpitanul, care, pentru a-și completa veniturile, „vindea vara șerbet și iarna salep", a obținut nu doar un moratoriu pentru uriașa sa datorie de 1.334 de taleri, ci și deplina „scutire de dajdii și podvoade".[598]

Pe de altă parte, „Maria ce au fost sască" (deci probabil protestantă), dar „a tras la pravoslavnica credință și a primit creștinescul cel adevărat botez", a fost recompensată, la 30 iulie 1793, cu o alocație de doi taleri pe lună, în urma unei anchete amănunțite a boierilor epitropi, în cursul căreia preotul mahalalei a fost chemat să depună mărturie solemnă cum că aceasta „cu râvnă păzea sfânta biserică, silindu-se spre împlinirea legei".[599] La rândul ei, „Zoița botezata din papistași" a dobândit de la Alexandru Suțu (16 octombrie 1819), mulțumită noii ei apartenențe religioase, nu doar apărarea „de rândul dăjdiilor vistieriei i alte podvezi și angarii", ci și scutirea prăvăliei sale de fumărit și căminărit.[600] Iar Ilinca Bălăceanu, ademenită să treacă la catolicism în cursul bejeniei în Ardeal, dar revenită la dreapta credință la întoarcerea în Valahia, în urma intervenției personale a mitropolitului Dositei Filitti, a fost generos recompensată pentru gestul său, prin acordarea unei pensii de nu mai puțin de 25 de taleri pe lună (8 august 1796).[601]

Ajutoarele de stat acordate, în principal, persoanelor menționate mai sus pot fi împărțite în mai multe categorii. Cele mai numeroase par a fi fost scutirile de taxe și impozite pentru împricinați și casele lor, dar și pentru unele mici afaceri ale acestora, menite să le îngăduie

un trai decent. Era vorba de o modalitate prin care domnii își manifestau recunoștința față de supușii vrednici, dar care s-a extins apoi și asupra unora dintre cei loviți de soartă. De pildă, paharnicului Stanciu, ajuns „la patimă de sacatlâc", după treizeci de ani de slujire „în divanul țării la treaba calemului", Alexandru Ipsilanti i-a acordat, la 8 noiembrie 1797, impresionat deopotrivă de credința sa și de nenorocirea ce se abătuse asupră-i, „10 liude străini", „alte liude 25 [...] slugi din pământeni din catastivul vistieriei", scutindu-i totodată „oi 300 la vremea oieritului" și un „scaun de carne în București".[602] Tot așa, cuprins de compasiune, Alexandru Moruzi i-a făcut „carte [...] de apărare capului" lui Andrei „copil din casă de divan", care „căzuse la mare sărăcie" și se „sacatefsise de o mână și de un picior", ba mai avea pe deasupra și „casă grea".

O a doua categorie de ajutoare din partea autorităților o constituiau cele acordate o singură dată, într-o situație socotită excepțională din viața jeluitorului. Aici se încadrează, în primul rând, indemnizațiile matrimoniale, menite a constitui sau a completa zestrea fetelor sărace. De pildă, în urma jalbei Mariei Preoteasa, soția răposatului Popa Gheorghiescu din mahalaua Sf. Ilie, care avea „o copilă de vrâstă" și făcuse „învoială cu un june de a o căsători", dar ducea lipsă de „celea cuviincioase", Alexandru Moruzi a acordat, „din noianul milei Măriei sale",[603] o zestre de treizeci de taleri, în vreme ce fiicele de boieri primeau nu rareori „ajutoare pentru măritiș" de 1.000 de taleri. Din fondurile Cutiei milosteniei puteau fi acoperite și cheltuielile de înmormântare a răposaților fără urmași, așa cum s-a întâmplat, în ianuarie 1815, când „osfinției sale Episcopului Lovciu" (i.e. de Loveci), care-și dăduse „obștească datorie" la București, i s-au adus ultimele cinstiri din cei 200 de taleri aprobați de vodă Caragea pentru îngroparea sa. În plus, existau și așa-numitele ajutoare „o dată pentru totdeauna", acordate de domni pentru „desăvârșită scăpătăciune", asemenea celui în valoare de 100 de taleri de care a beneficiat, în 1813, Ioan Grămăticul, pentru a se întoarce în patria sa.

Cu mult mai consistente și, prin urmare, mai împovărătoare pentru „bugetul asigurărilor din Valahia" erau rentele lunare plătite unor nevoiași cu trecere pe lângă autorități. Conform unei *îndreptări* a *lefilor* din 1815,[604] pe statele de plată ale Cutiei milosteniei erau trecute în anul respectiv 164 (o sută șaizeci și patru) de persoane, dintre care doar șase locuiau în afara Bucureștiului (Stanca Stolniceasa Pălădoaica, Bita doftoroaia vnuc Matraca, Iorgache Beceru și Cluceru Iancul Glava, în Târgoviște, Anastasia Botezata, la Câmpulung, iar Drăgana „din alte neamuri", la Schitul Nămăescii sud

Muscel), ceea ce dovedește că opera de asistență socială se limita, la începutul secolului al XIX-lea, practic la perimetrul capitalei. De asemenea, nu mai puțin de 146 (o sută patruzeci și șase) dintre acestea erau femei. Și, chiar dacă numai în dreptul a 83 dintre ele se precizează că erau văduve, este probabil ca majoritatea să-și fi pierdut soții – ceea ce, de altfel, justifica și acordarea rentelor viagere –, iar lipsa unei mențiuni în acest sens să se datoreze inexactității și eterogenității înregistrărilor. Se cade, deopotrivă, remarcat că o bună parte a lor aparțineau clasei boierești, fiind neveste, fiice sau surori de foști dregători de la Curtea Țării Românești (armășoaie, cămărășoaie, clucerese, hătmănese, logofetese, medelnicerese, păhărnicese, pitărese, postelnicese, serdărese, șetrărese, slugerese, stolnicese, vistierese, vornicese). În afara acestora, întâlnim soții de militari (căpitănese, polcovnicese, stegărese) sau popi, dar și femei care, chit că nu erau de viță nobilă, își asiguraseră dreptul la o lefșoară prin îmbrățișarea confesiunii creștin ortodoxe (Mărioara sân Maria Botezata ot sf. Sava, Sanda văduva botezata din papistași ot Dobroteasa, Zoița botezata văduva ot Udricani, Maria văduva botezata ot Zlătari, Ecaterina botezata văduvă ot sf. Vineri, Efrosina botezata, venită acum cu poruncă gpd., Anastasia Botezata ot Câmpulung).

Mult mai rar se bucurau de sprijin financiar din partea autorităților și fete nemăritate sau copiii rămași orfani (trei nepoate ale Ecaterinei Alexencei ot Udricani; trei fete ale lui Nicolae Varsama; două fete sărace Zoița și Vasilica sân popa Neagu ot Colțea; copiii Smarandei serdăresei ot Radu Vodă; Zoița fata sân clucerul Ioniță Botea ot Mântuleasa; copiii răposatului logofăt Gheorghe ot velițiii vornici), în vreme ce dintre cei doar paisprezece bărbați asistați, trei erau orbi și încă cinci aveau felurite alte beteșuguri.

Cuantumul ajutoarelor lunare varia între cinci și o sută de taleri – de lefuri de peste 50 de taleri beneficiau doar hătmăneasa Cozonica (100), Zoița văduva, Cioranca pităreasa, Zamfira stolniceasa, Știrboaica văduva (70), Smaranda Topliceanca, Catinca văduva, sora vornicului Samurcaș, Elena Serdăreasa, văduva lui Mănăilă, Anastasia văduva vistierului Iamandache Mehtupciu, Clucerul Iancu Glava ot Târgoviște, Ecaterina clucereasa Otetelesanca (50) –, atingând o medie de 20 de taleri, echivalentul a jumătate din valoarea lefurilor slujbașilor de rând ai epitropiei obștirilor (treti-vistier și polcovnic, logofeți, polcovnici, căpitani).[605]

Deși marca un progres indubitabil față de situația din trecutul țărilor române, acest sistem de asigurare de stat nu reușea totuși să le ofere alinare multora dintre cei aflați cu adevărat în suferință. Iar

vina pentru această situație le revenea aproape în exclusivitate boierilor epitropi, însărcinați să cerceteze dacă jalbele sărmanilor erau întemeiate și să-i prezinte domnului o rezoluție în fiecare caz în parte. Căci, din solidaritate de clasă, ei aveau mai totdeauna grijă să dea un aviz favorabil pentru cererile boieroaicelor rămase văduve și să respingă sau să facă pierdute jeluirile sacaților. Doar n-ar putea nimeni crede că în tot Bucureștiul viețuiau la începutul veacului al XIX-lea doar vreo opt betegi. Posibil este însă ca mulți dintre oropsiții sorții, știind cine avea pâinea și cuțitul, nici măcar să nu se mai fi obosit să-și piardă timpul umblând cu jalba în proțap. Oricât și-ar fi dorit însă dregătorii, această stare de fapt nu avea cum să nu ajungă la cunoștința domnilor, „pe toate zilele supărați" „cu necontenite jălbi și plângeri"[606] ale bucureștenilor nemulțumiți de repartiția ajutoarelor de la Cutie. Prin urmare, nu doar îmboldiți de neîncrederea în opțiunile boierilor, ci și nemulțumiți față de „tembelia și năravul rău"[607] al românilor, învățați să stea cu mâna întinsă, aceștia au dispus, în mai multe rânduri, revizia listei *lefașilor*. Așa a procedat, bunăoară, Alexandru Moruzi, care, la 2 iulie 1796, le-a poruncit epitropilor Cutiei să cerceteze cu luare-aminte situația fiecărui asistat în parte și „să șteargă fără nici o filoprosopie"[608] din catastih numele tuturor celor înscriși în mod nejustificat. Probabil că situația nu s-a ameliorat decât cel mult parțial în urma acestei dispoziții, de vreme ce și Constantin Ipsilanti se vedea nevoit, în 1803, să dea un ultimatum comisiei *ad hoc*, alcătuite din mitropolitul țării, vistierul Filipescu și spătarul Caliarh, ca „până într-o săptămână de zile și catastihul lefilor să-l întocmiți să ni-l arătați, dar și socoteala iraturilor Cutiei pe anul acesta să o căutați, să o lămuriți cu scumpătate și să ne-o arătați", mai ales că el suspecta delapidarea unor fonduri destinate celor nevoiași („după cum am auzit că s-au întâmplat și s-au urmat mai nainte, a se ridica bani cu tainul milosteniei săracilor (cu pitacuri domnești), care și când noi nu o primim aceasta a o face").[609] Nu pare a fi fost o situație singulară, resursele Cutiei volatilizându-se de mai multe ori în mod inexplicabil și neputându-se, prin urmare, plăti alocațiile celor în drept.[610]

În astfel de cazuri critice, întâlnim nu doar măsuri ferme, menite să remedieze situația, ci chiar gesturi de mărinimie din partea unor domni, care decideau achitarea unor ajutoare umanitare din propria lor casetă. Așa a procedat Alexandru Moruzi, care, la 23 aprilie 1794, a binevoit să-i plătească din propriul buzunar 5 taleri pe lună unei muieri sărmane din mahalaua Mihai Vodă.[611]

Cazul în speță pare a fi fost mai degrabă izolat, căci domnii preferau îndeobște să folosească diversele fonduri la care aveau acces pentru a susține financiar nu sărăcimea, ci tot personaje din protipendadă. De pildă, prin martie 1815, vodă Caragea i-a acordat cu mână largă vornicesei Ecaterina Slătineanu o pensie de 500 de taleri pe lună de la Casa răsurilor, în timp ce, în ultima zi de domnie, n-a uitat „să orânduiască să se dea Luminăției Sale Doamnei Lucsandra Hangearli" „cât va avea [...] viață" 2.100 de taleri pe tot anul, iar „clironomilor răposatului Beizade Grigore Ghica"[612] alți 3.000 de taleri din veniturile mânăstirii Sfântul Spiridon. Tot așa, pentru a-l consola pentru pierderea scaunului Ungrovlahiei, Alexandru Suțu l-a miluit, la 1 septembrie 1819, pe fostul mitropolit Nectarie cu o pensioară de 1.000 de taleri lunar, dar și cu exploatarea în folos propriu a sfintei mânăstiri Sadova din Dolj, „cu toate acareturile, viile, moșiile, robii și orice alte venituri" trecute „nestrămutat în stăpânirea Preasfinției sale".[613] Iar alteori, când se așteptau ca renta atribuită să stârnească proteste în rândul populației, unii voievozi nu se sfiau să păstreze secret numele celui asupra căruia se revărsa marea și bogata lor milă. Este cazul lui Constantin Ipsilanti, care, în aprilie 1806, îi poruncea marelui-postelnic „să aibă a da [...] taleri 1.500, adică o mie cinci sute pre două luni trecute, februarie și martie, leafă pentru un obraz sciut",[614] dar și cazul lui Ioan Gheorghe Caragea, ce acorda, în martie 1813, „de la Cutia milosteniilor taleri 750 unui obraz anonimon, pe trei luni, ianuarie, februarie și martie, câte taleri 250 pe lună", remunerație valabilă „și de la sfârșitul acestei luni înainte pe fiescare lună".[615]

Asistența socială privată

Opera caritabilă a Bisericii

ASISTENȚA SOCIALĂ PUBLICĂ înființată și dezvoltată de domnii fanarioți începând din ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea nu-și propunea în nici un fel să substituie opera caritabilă a Bisericii, instituție deosebit de prosperă, printre scopurile declarate ale căreia se număra și milostenia de obște. În afara mitropoliei Ungrovlahiei și a episcopiilor Râmnicului, Buzăului și Argeșului, ce colectau sume impresionante din teritoriu, mari acțiuni de binefacere și-ar fi putut asuma și mânăstirile neînchinate peste hotare, bogat înzestrate de

ctitori sau de alți credincioși cu dare de mână. Mai ales că unii dintre întemeietorii acestora, conștienți de importanța misiunii caritabile a așezămintelor monastice, prevăzuseră, în chiar hrisovul ctitoricesc, măsuri concrete de ajutorare a fraților întru Hristos aflați în nevoie.

Este cazul mitropolitului Antim Ivireanul al Țării Românești, care a inclus în actul de fondare a Mânăstirii Tuturor Sfinților (20 iulie 1715) un amplu program de asistență umanitară. Astfel, potrivit voinței ctitorului, călugării de la Antim trebuiau „să facă milostenie la săraci în toate duminicile" și în cele patru zile de hram (3 septembrie, Sf. Antim; 6 decembrie, Sf. Nicolae; 5 februarie, Sf. Agata; 17 martie, Sf. Alexie omul lui Dumnezeu"), iar „în toate simbetile" „să aibă oarecare milă" pentru cei închiși în temniță. În plus, în joia mare erau datori „să îmbrace [...] trei săraci și trei fete sărace", iar „a dooa zi de Sveti Dimitrie" să înzestreze o fecioară sărmană. De asemenea, erau ținuți „să odihnească în trei zile streini nemearnici cu mâncare și cu sălășluire peste toată vremea", să-i îngroape pe morții nevoiași scoși pe ulițe, „cerșind milă" de la creștinii cu inimă bună, dar și să „hrănească trei copii ce ar învăța carte",[616] plătind totodată simbria dascălului lor.

La rândul său, Nicolae Mavrocordat le-a impus epitropilor ctitoriei sale de la Văcărești ca, din bogatele danii pe care le închinase mânăstirii, „să dea milă aici, în București, pe la creștinii ce au trebuință, pe an taleri 500". Ba chiar a stabilit în mod concret felul în care urma să se cheltuiască respectiva sumă: 200 de taleri aveau să fie folosiți „ca să se mărite două fete de boier mare au al doilea sărace și scăpătate" în perioada cuprinsă între praznicul Sfântului Vasile și „lăsatul secului de păresimi", în vreme ce 100 de taleri pe an erau hărăziți ca „să se răscumpere robii". În plus, câte 50 de taleri urmau să servească îndeplinirii altor patru scopuri umanitare: „să se facă îmbrăcăminte săracilor, împărțindu-se la praznicul Sfântului Nicolae"; să se distribuie cu aceeași ocazie bani „la obraze sărace mai de cinste"; „să se dea hrană celor închiși în pușcărie", să se ofere tinerilor fără posibilități materiale ce intenționau să se hirotonească sumele necesare pentru „a-și cumpăra cele trebuincioase ale preoției".[617]

Tot așa, convins că „milostenia este vârful celorlalte bunătăți, căci răzbate cerul și răzbește tocmai la scaunul măririi lui Dumnezeu", chezășuindu-i celui care o practică „locaș în cer", Mihail Monahul, fost logofăt de taină, a zidit alături de ctitoria sa din mahalaua Ceauș David „patrusprezece chilii spre locuința a douăzeci și patru de femei sărace, obraze mai ales și călugărițe", cărora urma să li se asigure și îmbrăcămintea, și hrana trebuincioasă.

Aceste lăudabile inițiative nu constituiau însă, din păcate, regula generală, așa cum o dovedesc zecile de hrisoave de mânăstiri și biserici, prin care domnii fanarioți le întăresc acestora stăpânirea asupra unui patrimoniu imobiliar considerabil sau le garantează venituri consistente, fără a prevedea folosirea în scopuri caritabile fie și a unei mici părți a acestora. Era, desigur, vorba de o obligație implicită, a cărei îndeplinire ținea, în mare măsură, de bunul plac al starețului, adevăratul stăpân al întregului patrimoniu al oricărei mânăstiri neînchinate. Iar, odată ce acesta era deseori ales pentru calitățile sale de bun gospodar, învățat să aibă în vedere, în primul rând, profitul „afacerii sale", se simțea mereu tentat să trateze operele de binefacere drept pierderi nete. Așa se explică, de exemplu, reținerile multor egumeni nu doar de a iniția ei înșiși mari acțiuni caritabile, ci chiar de a achita modesta contribuție la Cutia milei stabilită de autorități.

În aceste condiții, nu puține sunt în epoca fanariotă cazurile în care domnii, conștienți de necesitatea asumării de către Biserică a unei misiuni umanitare, se văd obligați să impună acesteia susținerea financiară a unora dintre bucureștenii aflați în suferință. Bunăoară, în decembrie 1798, Constantin Hangerli a trimis pe la mânăstirile din țară 120 de calici care bântuiau, cerând de pomană, pe ulițele cetății de scaun, silindu-i pe egumeni să le „dee câte una oca mălai pe zi fiecăruia, cum și din bucate ceea ce vor fi mâncând și ceilalți oameni mânăstirești", ba chiar „să îi trateze bine". Și, tot din dorința de a le asigura o pâine cerșetorilor, dar și a se descotorosi de această pacoste pentru restul locuitorilor sau oaspeților capitalei („pururea se află atât pe ulițele Bucurescilor, în calea trecătorilor musafiri străini și a tuturor de obște, cât și după biserici nelipsit îmblând și încunjurându-se, încât nu poate norodul a-și face închinăciunea și a asculta sfintele slujbe"), Alexandru Moruzi i-a solicitat câțiva ani mai devreme, în februarie 1794, mitropolitului Țării Românești „să întocmească la toate mânăstirile și bisericile din târg și din mahalale câte o cutie" a milei, în care „fieșcare creștin de obște" să arunce „pentru sufletul său ceea ce va vrea a da pentru hrana săracilor nevolnici". Toți banii adunați în acest fel urmau să ajungă la mitropolie, unde ar fi trebuit să fie riguros contabilizați de doi epitropi special numiți în acest scop și repartizați, în urma unui aviz al epitropului agiei, doar cerșetorilor „cu adevărat nevolnici, secătuiți și vrednici de milostenie, care nu aveau mijlocul lor de a-și scoate pâinea în alt chip".[618]

Acțiunile izolate ale unor creștini evlavioși

OPERA UMANITARĂ A STATULUI ȘI A BISERICII era uneori susținută sau completată de inițiativele pioase ale unor mireni cu stare, ce găseau de cuviință ca, după moarte, să-și consacre o parte a averii unor acțiuni caritabile. În mod tradițional, cei care aveau astfel de intenții își lăsau moștenire bunurile așezămintelor religioase ce monopolizau în societatea medievală acțiunile de binefacere. În veacul al XVIII-lea însă, constatând deficiențele milosteniei ecleziastice, dar și ale sistemului public de asistență socială, unii bucureșteni inimoși au preferat acțiunea directă în locul celei mediate de Biserică ori stat. Astfel, în martie 1726, Maria, fiica logofătului Radu Greceanu, dispunea prin testament ca „o carătă" aflată în proprietatea ei „să să vânză să să dea milostenie la fete sărace",[619] în vreme ce mult mai generosul Ivan Chiru a hotărât ca din agoniseala sa să se ofere nu mai puțin de 1.000 de taleri „milostenie la fete mari"[620] (*ante* 1790).

Sistemul de asigurări al breslelor

TOATE ACESTE ACȚIUNI DE BINEFACERE reprezentau doar o picătură într-un ocean, mai ales că se adresau, așa cum am văzut, exclusiv unor categorii foarte precise de populație (infirmi, văduve, fecioare sărmane, convertiți la ortodoxie etc.). Prin urmare, cei pe care bătrânețea sau slăbiciunea trupească îi împiedicau să-și mai câștige prin propria trudă pâinea de toate zilele erau fără doar și poate sortiți unei mizerii crunte, în cazul în care nu aveau rude omenoase, dispuse să le întindă o mână de ajutor. Vrând să evite pe cât posibil astfel de situații, breslele s-au preocupat să pună în aplicare, cel puțin din ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, un sistem de susținere financiară a membrilor ajunși în imposibilitatea de a se mai întreține din propria muncă.

În acest scop, ele înființaseră o cutie de milostenie alimentată de contribuțiile constante ale tuturor meșteșugarilor afiliați. Astfel, „în toate sâmbetele săptămânilor" se strângeau „de la fiecare meșter cu prăvălie ori işlicar, ori cojocar, câte bani șase, cum și de la călfile celea cu simbrie mai bună câte bani trei",[621] în vreme ce bărbierii[622] ori șelarii[623] nu adunau „din duminecă în duminecă" pentru acțiunile lor umanitare decât trei bani de la meșteri și doi de la calfe. Și mai modest, aportul cuiumgiilor,[624] zăbunarilor,[625] ori zugravilor[626] la fondul breslei lor se cifra doar la o para pe săptămână, în vreme ce

bucătarii erau poftiți ca, pe lângă această contribuție obligatorie, „să se îndure să vrea să deie“ sume mai mari, fără a fi însă în nici un chip „siliți“.[627] „Pentru sporul cutiilor acestor bresle“, abagiii și pânzarii prevăzuseră, în afara celor „două parale [...] pe fiescecare sâmbătă“, o cotizație anuală proporțională cu cifra de afaceri („să avem de acum înainte a ne face trei mâini, adică cei dintâi să dăm câte lei douăzeci, cei de a doua câte lei cincisprezece și al treilea câte lei zece“), dar și o taxă pe diversele tranzacții ale breslașilor („de acum înainte, oricine va lua abale să aibă a popri de la vânzător la treizeci de bucăți câte parale douăzeci, cum și de la abalele de măraș să poprească la douăzeci de bucăți iarăși câte parale douăzeci“).[628] Pe aceeași linie, șalvaragiii se mulțumiseră însă doar cu instituirea unei contribuții voluntare pentru vânzările „cu ridicata și cu mai bun folos de dobândă“ („cine cât se va îndura pentru mântuința sufletului său să aibă a pune în cutie“).[629]

Totodată, când găseau de cuviință să-și deschidă propria prăvălie, meșterii erau datori să achite la cutia milelor o taxă stabilită la cinci taleri pentru zăbunari, zece pentru ișlicari ori cojocari[630] și unsprezece, în cazul șalvaragiilor.[631] În schimb, șelarii urmau să plătească sume diferențiate: străinii ce dovediseră „știința meșteșugului pe deplin“ înaintea starostelui și epitropilor, câte zece taleri; calfele ce intenționau să-și înceapă propria afacere, doar cinci, în timp ce „feciorii de șelari“ ce primeau moștenire atelierul părintesc nu erau *supărați*[632] cu nici un fel de contribuție. Indiferent de originea sau de statutul lor, în cazul săvârșirii unor abateri grave, membrii unora dintre bresle puteau fi amendați, iar sumele obținute în acest fel ajungeau tot la cutia milosteniei. Dacă în cazul croitorilor cuantumul *geremelei* era stabilit de fiecare dată „după măsura vinei“, zăbunarii aflați în culpă erau siliți să plătească trei taleri dacă se aflau la prima abatere și șase când erau recidiviști.

Banii strânși din toate aceste surse erau puși la păstrare într-o lădiță sigilată cu multă băgare de seamă cu pecețile deopotrivă ale starostelui (proestosului) și ale celor patru (cojocari,[633] ișlicari,[634] croitori)[635] sau șase (bărbieri)[636] epitropi (bătrâni) ai breslei. Și, de bună seamă, la ei nu se putea umbla decât în prezența tuturor celor de mai sus, în general ori de câte ori se impunea „ajutorul vreunui din breasla lor vrednic de milă“,[637] sau o dată „la 6 luni [...] față cu adunarea“[638] meșterilor în cazul boiangiilor. Fiecare plată din banii obștești era făcută cu cea mai mare rigoare („când va fi de trebuință, la lucru cuviincios, [...] iarăș nu să risipească în zadar“)[639] și înregistrată într-un „catastih de venit i cheltuială, cui s-au dat pe

anume“[640] sau pe „o foaie“ care să arate „la ce? unde? și cât? s-au dat“ „spre a se vedea slujba de este cu credință sau nu“.[641] Iar pentru a descuraja orice tentativă a proestosului de a delapida fondurile Cutiei, unele isnafuri, asemenea celui al șelarilor, prevăzuseră în statut ca „în toți anii să aibă starostele a-și da seamă înaintea acelor epitropi“.[642] Și dacă se dovedea că acesta „nu se purtase cu orânduială“ și încercase „să hrăpească bani“[643] de la Cutie avea să fie numaidecât înlocuit din funcție.

Situațiile în care epitropii aprobau o finanțare de la Cutie erau, de regulă, două. Era vorba, mai întâi, de cazul în care, din pricina bătrâneții, slăbiciunii trupești sau a bolii, un breslaș nu-și mai putea câștiga pâinea prin practicarea meșteșugului său („de va rămâne vreun meșter de ai lor la slăbiciune și la sărăcie, de boală sau de altă întâmplare [...], să-l ajutoreze cu ceea ce va fi cu cale după starea lui“).[644] În al doilea rând, fondul breslei era folosit pentru acoperirea cheltuielilor de înmormântare și de comemorare a membrilor scăpătați ai isnafului („acei bani să-i cheltuiască la moartea vreunui meșter din breasla lor care nu va avea cu ce să facă trebuincioasa înmormântare și ale pomenirei“).[645] În plus, statutul breslei bucătarilor prevedea și posibilitatea finanțării unor călătorii, mai ales pentru profesioniștii alogeni stabiliți la București („sau este străin din altă țară și va ca să călătorească la altă parte“).[646]

Asistența medicală publică

Dohtorii, gerahii și moașele politiei

ACTUL DE NAȘTERE AL SISTEMULUI PUBLIC de asistență medicală din Țara Românească a fost semnat de Mihail Suțu, care, la 25 aprilie 1784, l-a rânduit „dohtor“ „pentru trebuința obștiei a politiei acesteia Bucuresci“ pe Dimitrie Niculae Luca, zis Caracaș („cel cu sprâncene negre“[647] în turcă), medic originar din Satiște (Siatista), în vestul Macedoniei, cu studii la Halle și Viena,[648] unde susținuse, în 1760, o teză despre flebotomie.[649] În schimbul unei lefi consistente de 100 de taleri pe lună, față de doar 25, cât încasa din poziția de „dohtor pentru căutarea bolnavilor din spitalul“ „mânăstirei Sfântului Pantelimon“,[650] acesta era dator să-i consulte, fără a le solicita vreun onorariu, pe toți bucureștenii care se confruntau cu probleme de

sănătate. O obligație similară pentru medicii titularizați în spitale stabilise, încă de la 20 noiembrie 1780, Alexandru Ipsilanti („doftorii ce îi avem aici adivărat pentru spitaluri sunt rânduiți, dar datori sunt și pe alți bolnavi de obște a-i căuta la neputințele lor"), numai că absența unei remunerații speciale pentru respectiva prestație îi făcea pe slujitorii lui Hipocrat să caute tot felul de pretexte pentru a se eschiva de la îndeplinirea sarcinii impuse de domn („chemați fiind, unii să lenevesc, alții pricinuesc alte pricini și așa nu vor să meargă").[651] În schimb, Caracaș, stimulat și de creșterea de cinci ori a salariului, și-a luat în serios obligațiile, dovedindu-se „practicos și prothimos, la trebuințele țării" și ale pacienților („care toți sunt mulțămiți"), motiv pentru care Nicolae Mavrogheni i-a reînnoit, la 21 iunie 1786, mandatul („orânduim și Domnia mea a fi iară dohtor al politiei").[652] La fel aveau să procedeze și toți domnii ulteriori, așa că Dimitrie Caracaș s-a menținut în funcție până la moarte (1804), chit că „neputința și slăbiciunea bătrâneților" îl împiedicau, încă din iunie 1801, a mai „merge la Spital(ul Pantelimon) și a căuta de bolnavi". Sau poate că aceste explicații erau doar un artificiu pentru a convinge autoritățile să-și dea acordul ca tatăl să-i lase moștenire fiului postul de la Pantelimon. Oricum ar sta lucrurile, este limpede că la numirea în cauză au contribuit nu numai calitățile dovedite de junele iatros („fiind cercat de practicos și arătându-se cu slujbă până acum"), ci și „rugăciunea" părintelui ce adusese servicii însemnate urbei Bucureștilor („multa osârdie și silință cu care s-a arătat într-atâția ani").[653] În aceste condiții, nu e deloc de mirare faptul că, în 1804, la decesul decanului medicinei bucureștene, îi regăsim odrasla drept doctor al politiei cu acte în regulă și „leafă de la cutia obștei".[654]

Dincolo de abnegația lui Caracaș-tatăl, un singur doctor nu-i putea, fără doar și poate, tămădui pe toți pătimașii din cetatea lui Bucur, așa că, încă „de la ghenarie 10" 1793, caimacamii domnului Alexandru Moruzi l-au numit pe „șătrarul Ioan (Marcu) Dohtoru" din Sibiu ca al doilea medic al politiei „pentru căutarea obrazelor celor scăpătate și alți săraci". Au avut însă grijă să-i acorde o leafă de doar 80 de taleri,[655] ce constituia totuși un supliment considerabil la cei 60 pe care-i primea de la Spitalul Colțea.[656] Peste circa un deceniu (7 august 1804), a fost angajat și un al treilea doctor al cetății, întrucât, „cu toată protimia lor", cei doi medici publici nu puteau „să proftacsască la toți, fiind orașul mare și norod mult", în timp ce, după numai câteva luni (7 august 1804), Constantin Ipsilanti a decis „să fie șase doftori ai politiei", plătiți, fiecare, cu câte 80 de taleri pe lună „din veniturile spitalurilor mari de ciumă",[657] de vreme ce epidemia încetase pe deplin

în acea perioadă. Era vorba de Silvestru Filitti, originar din Zitsa, lângă Ioannina, cu studii la Göttingen și Halle, unde susținuse o teză despre patologia febrei provocate de viermii intestinali (1785), de Constantin Darvari din Vlaho-Clisura Macedoniei, doctor la Halle, tot în 1785, cu disertația *De signis coctionis in morbis*,[658] de amintitul Constantin Caracaș, absolvent de studii medicale la Viena,[659] de Gheorghe Schina, Atanasie Ioanid, doctor la Halle, cu o teză despre fiziologia mamiferelor,[660] și de Gregorie (Mina) Saitu, trecut pe la Universitățile din Budapesta și Viena,[661] obligați cu toții „a merge la bolnavi, oricât de proști și săraci, a-i căuta la neputințele lor cu toată silința".

Iar pentru a le spori râvna, dar și a le mulțumi pentru devotamentul dovedit în cei „douăzeci și trei de ani de când se aflau slujind țării cu toată osârdia și cătând de obște mulțime de bolnavi", oficialitățile au găsit de cuviință, la 26 iunie 1808, ca primilor doi să le crească de mai bine de trei ori leafa, la 250 de taleri pe lună. Numai că, de la intențiile nobile la transpunerea lor în faptă, era cale lungă, mai ales în teritoriile guvernate de ruși. Dovadă stă faptul că autoritățile de ocupație împărțeau cu mână largă măriri virtuale de lefuri, în condițiile în care, în același an de grație 1808, alți doi dintre doctorii politiei, Gheorghie Schina și Gregorie Mina, nu-și primiseră drepturile salariale de mai bine de nouă luni".[662] Așa că aceeași soartă urma să-i aștepte și pe mai titrații Filitti, Darvari și Caracaș, nevoiți, în septembrie 1811, să se plângă președintelui rus al divanului Țării Românești: „tandis donc que nous nous attendions à juste titre à des récompenses généreuses [...], nous voyons tout au contraire que, depuis le mois d'Avril passé, on nous a suspendu même les appointements qui nous étaient accordés".[663]

Dincolo de politica salarială dubioasă a rușilor, bine-venita creștere a numărului de medici publici din București genera probleme serioase pentru bugetul țării. Iar când, în mai 1813, sub vodă Caragea, s-a ajuns ca pe statele de plată ale vistieriei să se găsească „zece doctori i o moașă și o doctoriță", situația a devenit de-a dreptul critică, în condițiile în care deficitul bugetar al Cutiei milosteniei se cifra la nu mai puțin de 41.641 de taleri. Era limpede că, pentru a se evita falimentul, trebuiau operate reduceri bugetare drastice. Așa că, la 29 noiembrie 1814, marii-dregători i-au propus lui vodă ca de la Cutia milosteniei să fie plătiți, cu lefuri diminuate, numai patru medici: Silvestru (Filitti) cu 200 de taleri și, respectiv, Stavrache Moscu, Constantin Filitti și Ion Pascale, cu câte 100, în vreme ce Darvari și Caracaș urmau să-și primească și retribuția cuvenită, ca doctori ai politiei, de la Spitalele Colțea și, respectiv, Pantelimon, unde continuau să lucreze în cumul.[664]

Precaritatea bugetului sănătății explică, printre altele, de ce, în ultimul deceniu al epocii fanariote, prin postul de medic public al Bucureștilor s-au perindat, pentru scurt timp, numeroși doctori, în marea lor majoritate greci sau nemți: Panaiotache Nicolaide, doctor în medicină la Halle (1799), cu o teză despre fragmentele păstrate din opera chirurgului grec Antyllos[665] (sec. al II-lea p. Chr.) (8 februarie 1810),[666] Emanuel Anton Rizo, zis „Manolache", supus austriac ortodox născut la Veneția,[667] doctor al Universității din Padova (1795) și autorul unui opuscul publicat la Paris, *Essai sur la nouvelle doctrine médicale de Brown en forme de lettre dédiée à S. A. S. Alex. Ipsilanti, prince souverain de Valachie et de Moldavie*[668] (8 februarie 1810),[669] Valentin Onufrie (23 septembrie 1812),[670] Mihail Hristari din Pogoniana, cu studii la Padova, Paris și Viena, literat, dar și revoluționar grec înfocat[671] (23 septembrie 1812),[672] Iosif Sporer, semnatarul de mai târziu al ghidului practic *Meșteșugul moșirii pentru învățătura moașelor* (București, 1839) (1812),[673] Constantin Atanasie Filitti, nepotul de frate al lui Silvestru, doctor în medicină cu teza *De decremento altera hominum aetatis periodu seu de marasmo senili*, membru al societății de mineralogie din Jena și, respectiv, de științe naturale din Halle[674] (24 septembrie 1813),[675] Stavrache Moscu, fost medic al Iașilor[676] (6 aprilie 1815),[677] Ioan Pascal Hristodor din Ioannina, cu studii de specialitate la Berlin[678] (14 septembrie 1816),[679] Raictăr (Raiter sau Reicter), ce avea să publice în 1829 lucrările *Die Sumpfgewässer in Rumänien* și *Malaria palustris valacho-moldavica* (14 septembrie 1816), doctorul Rusu (13 ianuarie 1817),[680] chirurgul vienez Iosif Oler(t) (14 septembrie 1816).[681]

Totuși, chiar dacă nu-și primeau mereu lefurile la timp, medicii publici bucureșteni nu erau câtuși de puțin vrednici de plâns, întrucât beneficiau și de alte favoruri din partea atât a autorităților, cât și a pacienților mulțumiți de îngrijirile primite. De pildă, Constantin Hangerli îi poruncea, la 12 mai 1798, cuviosului egumen al mânăstirii Mărcuța să-i ofere lui Dimitrie Caracaș cazare pe termen nelimitat, în scop recreativ („odăile cele trebuincioase de odihnă"),[682] în vreme ce, sub pretextul „proastei stări și sărăcii", Caragea îi dăruia lui Ioan Pascal „o casă cu toate împrejurimile ei, ca să o aibă ohavnică stăpânire a sa în veci".[683] Tot așa, același Constantin Hangerli îi răsplătea pe doctorii Constantin Darvari și Silvestru Filitti, hărăzindu-le opt și, respectiv, zece liude „oameni străini și fără pricină, scutiți cu pecetluiri Gospod pentru ajutorul casei lor" drept mulțumire pentru „silința la căutatul bolnavilor", dar și cu îndemnul să se arate și în viitor cu aceeași „protimie și îndatorați a sări către toți și a merge și la cei

săraci și la cei bolnavi fără osebire".[684] Și mai generos, Ioan Gheorghe Caragea îi acorda, la 3 octombrie 1815, lui Constantin Caracaș, „spre răsplătirea ostenelilor", un supliment la salariu de „taleri una mie pe fieșcare an" din banii utilizați anterior pentru plata lefii răposatului clucer Constantin Predescu.[685]

La rândul lor, bolnavii cu dare de mână tămăduiți de doftorii bucureșteni nu voiau să se lase nici ei mai prejos, copleșindu-i uneori cu daruri pe binefăcătorii lor. De pildă, Constantin Darvari a primit în semn de recunoștință „două suflete de țigani [...] lăeți" de la marele-vornic Manolache (10 ianuarie 1799) și „o fată de țigan, anume Tudora",[686] de la biv-vel-logofătul Dimitrie Racoviță (1 iunie 1799), iar mitropolitul Dositei i-a dăruit, la 5 februarie 1799, un teren aparținând sfintei biserici („locul de supt prăvăliia Pârvului bărbier ot mahalaoa Sf. Dimitrie").[687] Și este vorba de *atenții* acordate pe parcursul a numai câteva luni din lunga carieră a lui Darvari, care s-a bucurat de-a lungul acesteia și de cadouri mult mai consistente, precum o vie din mahalaua Hagi Dina, împreună cu „livedea de fân, de sus din deal și cu grădina de jos, cât se vede îngrădită",[688] pe care i-a oferit-o, la 28 martie 1817, logofătul Nicolae Băscoveanu, satisfăcut de serviciile sale.

În acest fel se explică averea uriașă acumulată de Darvari, devenit unul dintre marii investitori pe piața imobiliară locală. Astfel, documentele păstrate întâmplător ni-l arată cumpărând cu 2.750 de taleri „o pereche de case [...] în mahalaoa Bălăceanului" (20 iunie 1790), cu 950 de taleri „o prăvălie la poarta din sus a Curții Domnești celei vechi cu pământul ei ohabnic" (30 mai 1796), cu 1.700 de taleri terenul pe care se aflau „casele dumisale clădite [...] la mahalaoa Sfântului Dimitrie" (6 septembrie 1796), cu o sumă neprecizată, hărăzită să acopere „cheltuiala pogribaniei" și „celelante trebuincioase pomeniri" pentru răposata Maria Bălăceanca, „un loc sterp" în același cartier (26 noiembrie 1797), iar cu 1.100 de taleri un teren din aceeași mahala, în care doctorul își crea încet, dar sigur un mic imperiu (24 februarie 1798). Au urmat achiziționarea, în aceeași zonă, a „trei prăvălii [...] cu hodăile lor",[689] în schimbul a 900 de taleri (1 iulie 1799), dar și construcția unei „cârciumi lângă Hanul lui Zamfir",[690] într-o poziție cu vad comercial bun. Și, chiar dacă documentele amuțesc pentru o bună bucată de vreme, nu avem temeiuri să credem că întreprinzătorul iatros s-a oprit din cursa acumulării de bunuri imobile, odată ce, la 1 iulie 1819, îl regăsim cumpărând de la biv-vel-pitarul Costache Voinescu „o casă cu loc moștenesc aici, în București, în mahalaua Sfântul Dimitrie",[691] în schimbul impresionantei sume de 12.500 de taleri.

Este limpede ca lumina zilei că domnul doctor avea venituri extrasalariale mai mult decât consistente, odată ce toată simbria sa anuală n-ar fi ajuns nici măcar pentru achiziționarea uneia dintre proprietățile pomenite mai sus.

Pe de altă parte, nici administrarea feluritelor afaceri (prăvălii, cârciumi etc.) nu era tocmai compatibilă cu practica medicală, ce le impunea doctorilor politiei – în măsura în care erau dedicați misiunii lor – să alerge prin tot târgul, de la un bolnav sărman la altul. Aceste ocupații extraprofesionale, ce se soldau inevitabil cu neglijarea unui număr însemnat de suferinzi, s-au mai diminuat oarecum în 1816, când vodă Caragea, determinat de protestele pacienților („săracii [...] pe tote zilele vin la epitropie, cerând milă și ajutor pentru boala întru care se află"), n-a mai îngăduit „lucrul împotriva omenirii ca dumnealor (simandicoșii iatroși) să ia leafă cu numire de doctori ai politiei și acei săraci să se tiranisească la boalele lor fără de nici o căutare și mângâiere din partea doctorilor". Prin urmare, domnul a decis, în vederea remedierii situației, ca „îndată, fără de nici o prelungire, (doctorii) să își împarță între dumnealor toate mahalalele politiei", astfel încât fiecare să aibă o zonă precisă de acțiune, „un sempt" în care „să alerge [...] să-l caute fără nici o plată" pe orice pacient declarat la „Casa de priveghere".[692]

În afara măsurilor curative, medicii bucureșteni erau datori, spre sfârșitul epocii fanariote, să procedeze și la acțiuni preventive. Dintre acestea, cea mai notabilă a fost marea campanie de vaccinare a populației inițiată de Silvestru Filitti și Constantin Darvari „pentru locuitorii de clasa întâi" și extinsă la nivelul bucureștenilor de rând, grație lui Constantin Caracaș, care, în 1802, se mândrea că „vaccinarea era generală în tot orașul".[693] În egală măsură, medicii publici erau obligați să identifice în fașă diversele epidemii și să împiedice răspândirea acestora. Ciudat este însă faptul că, nu rareori, în loc să se sesizeze din proprie inițiativă, așteptau ordinul autorităților pentru a se pune pe treabă. Așa s-a întâmplat, de pildă, la 8 februarie 1810, când întâiul divan și comitet le-a poruncit doctorilor politiei, „după predlojenia Exc. Sale a Generalului Engelhard", să cerceteze „boala de lingoare", „ce simtomata are" și „să se silească în tot chipul să o curme, nelăsând-o să se mai înmulțească".[694] Ceva mai eficient a fost, în mai 1816, doctorul Constantin Samurcaș, care a reușit să identifice în politie doi oameni „cu patimă de lof (lepră) asupra trupului lor" și să-i izoleze, făcându-le „o adăpostire spre sălășluire la Sf. Elefterie, din vale de lângă Cotroceni, ca să șadă acolo, spre a nu avea chinonie cu nimenea". Când însă venea vorba de ciumă, dohtorii politiei uitau

pe dată de orice îndatoriri și fugeau ca potârnichile în cele patru zări. De pildă, în septembrie 1813, când năprasnica boală făcea ravagii la București, „mai cu toții lipseau din politie" de „destulă vreme", „arătându-se cu totul adiafori către a lor datorie", drept care vodă Caragea hotăra, plin de obidă, „să le poprească leafa".[695]

O altă atribuțiune a medicilor publici era aceea de a verifica pregătirea celor care practicau arta lui Hipocrat prin târgul Bucureștilor, eliminând în acest fel și concurența. De pildă, în urma inspecției întreprinse în aprilie 1808 doftorii cu patalama au identificat nu mai puțin de 11 (unsprezece) contravenienți, care, „fără a avea învățată dohtoria undevași la vreo Academie în Europa", „căutau bolnavi în politie", făcând „cu a lor nesciință și netrebnicie", „multă stricăciune la sănătatea, la viața și la punga locuitorilor", interzicându-le cu strășnicie să își continue activitatea ilicită.

De asemenea, dohtorii politiei erau datori să reglementeze activitatea spițerilor, pedepsind cu severitate orice abatere. Astfel, la 23 septembrie 1812 o comisie alcătuită din nu mai puțin de cinci medici (Onufrie, Caracaș, Hristari, Darvari și Silvestru Filitti) a efectuat un control la farmacia lui Gix cu intenția de a o închide („să se pecetluiască prăvălia pârâtului"), în măsura în care ar fi constatat că spițerul chiar se va fi făcut vinovat de a fi eliberat alte medicamente în afara celor prescrise de colegul lor Manolache Rizo („au dat alte doctorii, iar nu dupe rețetă").[696] Iar în noiembrie 1819 medicii publici aveau să participe, cu mic cu mare, sub conducerea arhiiatrosului Ilie Vlasopol la elaborarea unui regulament foarte amănunțit de funcționare a farmaciilor.[697]

ALĂTURI DE DOCTORII PUBLICI, în 1813 erau angajați „cu leafă de la cutia obștirilor" (100 de taleri pe lună) și doi gerahi însărcinați „să caute în cele trebuincioase pe sărmanii cei fără putere de plată[698]". Este vorba de „Sigr Mesiț", adică Johann Meschitz, originar din S. Laslos în Ungaria, dar stabilit în București cel puțin din 1804[699] și de Mihai Kraus, deținătorul unei diplome de studii medicale medii de la Ermanopol (Sibiu), 1774[700] și numit pentru scurtă vreme doctor al politiei în 1811.[701] Deși proaspăt angajați pe post, cei doi „nu s-au mai văzut în datoria lor" la izbucnirea marii ciume a lui Caragea: „Craus [...] s-a dosit afară", iar „Meșeț nu au voit" să participe la lupta împotriva epidemiei. Cu toată supărarea, vodă a găsit cu cale să îl ierte pe Meschitz în iulie 1814, ba chiar să îi plătească retroactiv salariul poprit pentru neîndeplinirea flagrantă a obligațiilor. Iar peste nici o lună, la 3 august 1814, l-a numit, în urma intervenției „Luminăției

Sale Beizadeaua Gheorghe Caragea al nostru iubit fiu", și ca „gerah al pușcăriei" „cu leafă pe lună câte taleri 150 [...] din iratul armășiei".[702] Nebucurându-se de o protecție atât de înaltă, Kraus nu a avut parte de clemența domnească, mai ales că postul său era râvnit de alți doi teutoni „cu bună știință de gerăhie", Viler și Gebauer. În cele din urmă, câștig de cauză a avut Viler, titularizat pe post alături de Meschitz cu o remunerație lunară de 100 de taleri (28 martie 1815).[703]

IAR CÂND AU GĂSIT CU CALE SĂ ANGAJEZE un prim chirurg public, autoritățile s-au preocupat să tocmească și o moașă a politiei, remunerată în 1808-1809 cu 170 de taleri pe lună față de doar cei 120 pe care îi primea gerahul.[704] Aleasa lor a fost Lizeta Krigbaur, înlocuită în 1812 de divanul controlat de ruși, chipurile pentru că „nu arăta dăstoinicie", cu Ana Janușca din Sibiu, „cea mai vrednică și mai dăstoinică la meșteșugul moșitului".[705] Ba chiar, prin mai 1813, când a desființat temporar postul de chirurg, vodă Caragea l-a menținut în mod aparent straniu pe cel al moașei, ce putea colabora pe atunci în meșteșugul obstetricii și cu o *dohtoriță*,[706] poate acea Venețiana ot Doamna Bălașa, pe care, devenită văduvă, o întâlnim în 1815 pe lista pensionarilor statului.[707] Această situație se poate explica prin dorința guvernanților de a le proteja pe mamele bucureștene de calvarul de a naște cu ajutorul unor moașe improvizate „niște babe ignorante", adevărate „ucigătoare de copii", „a căror simplă prezență mai mult strica decât folosea". Căci, potrivit mărturiei clocotind de indignare a doctorului Caracaș, acestea recurgeau la tot felul de metode barbare și violente pentru a-i aduce pe lume pe prunci. În loc să o „lase să se odihnească" pe mama cuprinsă de travaliu, moașa o târa vreme de ore prin toată casa, făcând-o să leșine și să nască în genunchi sau „rezemându-se încovoiată de scaun sau de pat pe mâinile ei". Iar dacă deznodământul întârzia, „o trântea de mai multe ori destul de violent", convinsă că pruncul va cădea astfel „prin propria lui greutate" și „îi freca și îi frământa burta de jos în sus". Nu obținea astfel decât vătămarea mitrei și a celorlalte vase de sânge ale pântecului, după cum alteori, tot din nepricepere îi rupea perineul. Neștiind nici cum să taie și să lege cordonul ombilical, provoca nu rareori hemoragii fatale nou-născuților, cărora „obișnuia să le frământe capul cu mâinile stângace, ca să le dea (chipurile) mai bună isometrie și formă",[708] când de fapt nu făcea altceva decât să le afecteze iremediabil craniul.

Spitalele bucureștene

SPITALUL COLȚEA, „loc de odihnă săracilor acelora ce nu au stare și putere a se căuta pe sineși la patimele boalelor lor[709]*:* Necesitatea acordării unor îngrijiri continue sub strictă supraveghere medicală pentru bucureștenii grav bolnavi ce nu-și puteau permite să plătească pe termen lung un doctor a fost înțeleasă încă de la începutul veacului al XVIII-lea de marele filantrop care a fost spătarul Mihail Cantacuzino. Acesta a prevăzut înființarea, în cadrul impunătorului complex monahal de la Colțea, pe care l-a refăcut din temelii începând din anul 1701,[710] a două spitale, unul „spre căutare bărbați săraci și străini bolnavi în număr de doisprezece", iar celălalt pentru odihna și tămăduirea a „femei sărace bolnave și tot de douăsprezece". De însănătoșirea acestora urmau să se ocupe câte patru „slujitori și îngrijitori de bolnavi" de parte bărbătească și, respectiv, femeiască, dar și „un doctor împreună cu ajutorul său", datori să-i „cerceteze" pe pacienți de două ori pe zi și „fără soroc oricând va fi cerut la nevoie". În plus, cei doi erau însărcinați și cu asigurarea bunului mers al spițeriei mânăstirii, în care trebuiau „să aibă la îndemâna gata felurite leacuri (medicamente) și feluri de buruieni tămăduitoare". În plus, în afara celor douăzeci și patru de pacienți regulați (sau chiar treizeci în cazul în care veniturile așezământului ar fi crescut în mod corespunzător), la Colțea mai puteau primi găzduire în chiliile mânăstirii, „hrană și îngrijire cu îndestulare" și alți bolnavi săraci, indiferent de origine („pământean de aici sau străin") sau stare socială („boer scăpătat" „negustător sau vre un alt om cinstit").[711]

Această amplă operă umanitară era posibilă grație foarte generoasei înzestrări a mânăstirii de către ctitorul ei. Mai exact, Mihail Cantacuzino a cedat către așezământul de la Colțea desetina de sare pe care o încasa din exploatarea ocnei din Slănic Prahova („să aibă a lua sfânta monăstire, în toți anii de la ocna Slănicul ot-sud-Saak toată dijma de sare din 10 bolovani un bolovan") și i-a dăruit moșiile sale Doicească, Liscoteanca și Schiaua din Brăila, Stanomirești-Cotești din Râmnicul Sărat, Cârnuleasa, Lichirești și Stelnica din Ialomița, Pleșuva Mică sau Vatra Schitului Lespezi, Slănic-Vărbilău, Slon, precum și munții Fundurile, Negrasu, Podul Cioarei, Podurile Sașilor, Trăisteni, Valea Cerbului și Ziliștea din Prahova.[712]

Iar domnii Țării Românești, conștienți de însemnătatea așezământului spitalicesc de la Colțea, s-au grăbit nu doar să întărească aceste danii, ci să și adauge altele. Astfel, Grigore II Ghica „din râvnă dumnezeiască", dar și ca să audă „în celălalt veac viitor [...] glasul cel mân-

gâios al domnului Hristos ce va să zică când va face județul a toată lumea: veniți blagosloviții părintelui mieu dă moșteniți înpărăția cerului“ a închinat încă din prima sa domnie la Colțea (1733–1735) „vinăriciul de la viile ce sănt pă moșiia Bucovului cât coprinde dealul acesta al Bucovului, cu părăpărul și gărdurăritul“.[713] La rândul său, pragmaticul Alexandru Ipsilanti, „vrând să facă venit mânăstirii“, dar și să înzestreze cetatea de scaun cu o „carvasara pentru șăderea vameșului celui mare“, l-a convins pe epitropul Colței să înalțe „case cu magazii și cu toate cele trebuincioase“ pe un teren viran aflat în proprietatea mânăstirii, căreia îi asigura astfel din chirie „pe tot anul, căte taleri una sută optzeci, nelipsit“[714] (10 noiembrie 1778).

Numeroși au fost de-a lungul timpului și bucureștenii înstăriți care, în nădejdea vieții de veci, au închinat mânăstirii Colțea o parte a agoniselii strânse în această lume amăgitoare („omul ca iarba, zilele lui ca floarea cămpului“). Astfel, Costandin, feciorul lui Maxim cupeț, a lăsat prin testament Colței „30 de mătci de stupi și cinci prăvălii [...] de zid“, ca să i se pomenească numele său și al părinților „împreună cu ctitorii parisiia“[715] (6 februarie 1735). Tot așa, în anul 1754 serdarul Scordili Criteanul a dăruit spitalului o casă zidită de el în Târgul Lichireștilor[716] (Călărași), în vreme ce „mult păcătoasa Pulheriia păhărniceasa Brătășanca, fiica dumnealui Antonache vel-ban“, convinsă că „milostenia și facerea de bine [...] de mare folos poate să fie ticălosului suflet, că din groaznecul întunerec îl scoate și întru împărăția ceriului îl odihnește“ a afierosit „zisului spital“ „ca să fie de ajutor și de hrana a fraților săracii bolnavi ce să vor afla înăuntru“ casele sale din mahalaua Colții „înpodobite pă din lăuntru cu așternuturi, cu ferestre de sticlă și pă din afară cu curte, cu cuhnie, cu grajd, cu grădină“.[717]

Erau prin urmare întrunite premisele asigurării unor condiții decente pentru bolnavii de la Colțea, mai ales că spătarul Mihail Cantacuzino pusese la punct un sistem complex de administrare a patrimoniului mânăstirii care să împiedice delapidarea de fonduri. Mai exact, aceasta era realizată de „patru epitropi primari obștești și de aproape“ „aleși din sânul al negustorilor cinstiți care locuiesc aicea în București“ și „alți patru secundari epitropi din afară și de departe, luați tot din sânul al aceeași adunări a cinstiților negustori“, printre care trebuia să se numere întotdeauna și starostele breslei. Hotărâri cu privire la gospodărirea avutului mânăstirii nu puteau lua decât împreună („uniți câteși patru chibzuindu-se să ajungă, într-o singură voință, la hotărârea și săvârșirea a fiecărei pricini, lucrând cu toții într-un cuget, cu credință și cum este plăcut lui Dumnezeu, fără sfadă

și împotrivire între dânșii"), în timp ce fiecare încasare sau cheltuială întreprinsă trebuia notată de epitropii primi într-un registru special („un catastih obștesc în care vor însemna lămurit veniturile și un alt catastih, asemenea obștesc, în care vor însemna cheltuielile, fără vicleșug"), pe care aveau să-l inspecteze, redactând rapoarte scrise de control, cei patru epitropi secundari („așișderea și ceilalți patru epitropi, din afară, vor avea asemenea catastișe ca acestea despre darea de seamă a cârmuirii celor patru epitropi de aproape"). Iar în cazul în care între cei opt apăreau neînțelegeri rolul de mediator îl asumau marele-vornic și vel-logofătul, convinși „să binevoească a avea grijă și supravegherea, din bunătatea de inimă și cu credincioasa râvnă dumnezeiască, întru a ocroti și a da ajutor numiților opt epitropi", prezentându-i totodată domnului problemele și cererile acestora. În plus, în vederea asigurării bunului mers al spitalului, unul dintre epitropii primi era dator „să stăruiască în fiecare zi în mânăstire, spre a observa și a cerceta toate, cum și ce fel se administrează și mai cu deosebire pe cei bolnavi și despre hrana lor".[718]

În realitate însă, viața pacienților internați la Colțea nu era tocmai de invidiat, în mare măsură pentru că epitropii nu erau dispuși să aprobe un buget prea generos pentru spital, așa cum rezultă din catastiful păstrat de venituri și cheltuieli ale mânăstirii în perioada 1732–1740.[719] Bolnavii stăteau claie peste grămadă în încăperi strâmte în care sufla vântul, căci ferestrele erau dintr-o hârtie ieftină, schimbată o dată pe an, de sfintele Paști, spre deosebire de cele ale chiliilor în care se nevoiau monahii, confecționate din „tablă de geam". Așa că pacienții erau nevoiți să se încălzească mai mult de la răsuflarea tovarășilor de suferință decât de la foc, odată ce investiția în lemne era modestă (între 80 și 150 de taleri pe an), iar până în 1738 și sobele erau neîndestulătoare. Ce-i drept însă, în lungile nopți de iarnă bolnavii aveau parte de licărirea palidă a unor lumânări cu seu, produse în atelierul mânăstirii. Și, în plus, se puteau spăla după pofta inimii cu săpun, practic singurul articol la care epitropii nu făceau economie, achiziționând între 100 și 136 de ocale pe an.

Printre alte facilități pe care administrația le punea la dispoziție pacienților se numărau saltele umplute cu paie, pernele din astar și bogasie (dacă nu cumva prețiosul material era rezervat exclusiv pentru lenjeria menită a dezmierda trupul cuvioșilor monahi), păturile albe și pilotele din cit și pânză brașovenească confecționate de Ilie Croitorul, ce nu cerea decât între 3 și 5 taleri pe an pentru munca sa. Iar uneori, probabil la praznicele cele mari, suferinzilor li se repartizau, la fel ca și săracilor, cămăși brașovenești și izmene.[720]

Conform datelor din același manuscris, în deceniul trei al veacului al XVIII-lea personalul medical sau de îngrijire din Spitalul Colțea nu era câtuși de puțin excedentar. Astfel, la dispoziția bolnavilor se afla un singur doftor (Ianache în 1732, Dimitrie între 1732 și 1737, Andrei în intervalul 1738–1739),[721] iar din 1732 și un „firig" teuton cu patalama de învățătura gerahiei (Christian Albrecht Mayerling, alias Christian Maler [1693, Brandenburg – 1741, București]).[722] Se adăugau un bărbier, care, în schimbul unei retribuții modice de 5–10 taleri pe an, îi rădea, îi tundea și îi freza pe pacienți, și două slujnice „spălătoare de cămăși și de cârpele săracilor", remunerate cu 10–11 taleri pe an, ce țineau într-un mod destul de palid locul celor opt „slujitori și îngrijitori de bolnavi" doriți de fondator.

În aceste condiții, nu este de mirare că jumătate dintre pacienții menționați în respectivul catastif de venituri și cheltuieli și-au dat obștescul sfârșit la Colțea,[723] bucurându-se de o „pogribanie" pe spezele sfintei mânăstiri, probabil însă nu atât de somptuoasă pe cât o prevăzuse spătarul Mihail Cantacuzino („bolnavii săraci cari vor muri în spitaluri să se înmormânteze cu cinste și cu vază la cimitir, de față fiind câte și cinci preoți și diacon în obicinuita podoabă preoțească și cântăreții, asistând încă și unul din cei patru primi și de aproape epitropi și îngrijind de cele trebuincioase ale îngropăciunei").[724]

Activitatea așezământului de la Colțea, cu bunele și cu relele ei, avea să fie zdruncinată din temelii de marele incendiu din 27 februarie 1739 ce a prefăcut în scrum „mânăstirea toată, cu spitalurile, cu spițăriia ce era doftorii pentru săracii den spital și cu bisearica și cu câte trele paraclisele și amvoanele și cu amândouă pimnițele".[725] Iar refacerea spitalului a fost fără doar și poate anevoioasă, durând practic decenii, cu toate că mânăstirea a continuat nu doar să-și încaseze nestrămutat vechile venituri, ci și să primească noi danii. Astfel, în noiembrie 1761 binecredinciosul N. Chiriță din Giurgiu a lăsat prin diata sa, aprobată de molahul local Mustafa, 1.000 de guruși „odăilor Spitalului" de la Colțea,[726] în timp ce la 1 mai 1779 Ilinca, soția biv-vel-logofătului Constantin Cândescu, a dăruit mânăstirii moșia Deșirați din județul Brăila.[727]

Cu toate acestea, când domnul Constantin Moruzi și soția sa Zoe l-au vizitat în anul 1793, Spitalul de la Colțea se prezenta într-o stare jalnică. Inclusiv din lipsă de spațiu: pacienții de ambe sexe erau îngrămădiți laolaltă într-o singură încăpere imundă („aflându-se tot la un loc împreună bolnavii și partea bărbătească și partea femeiască stenahorisiți"). Cuprinsă de durere și indignare, doamna țării a hotărât să zidească din resurse proprii „înăuntrul sfintei mânăstiri" „un

osebit spital [...] cu trei odăi, cari să fie numai pentru primirea săracelor muieri bolnave, spre a fi osebite cu odihna și fără de stenahoria lor a se căuta la patime și boale". Iar vodă Moruzi, răspunzând la rugăciunea luminatei și preaiubitei sale consoarte, a înzestrat noul așezământ cu un venit anual de 750 de taleri „de la cumpania negustorilor, cari bani să se dee cu trei sferturi într-un an, la fieșcare patru luni câte taleri 250". Totodată, pentru a rezolva vechea problemă termică a așezământului, i-a repartizat acestuia „cincisprezece liude scutelnici" „pentru căratul lemnelor de încălzit spitalul săracilor bolnavi". Iar pentru ca administrarea instituției să meargă strună, a plasat-o „sub purtarea de grijă a dumnealui cinstitul și credinciosul boier [...] Dumitrașco Racoviță vel-ban", care se trăgea „din neamul răposaților acelor boieri ce au zidit numita sfânta mânăstire cu spitalele vechi"[728] (8 august 1794).

În pofida încrederii sale nesmintite în dregătorul desemnat, Moruzi a avut totuși inspirația de a întreprinde personal o inspecție la Colțea, iar ceea ce a constatat la fața locului l-a făcut să se înfioare. Peste tot a întâlnit „o necurățenie și un murdalâc" ce aduceau „putori spre mai multă întinderea de boală", așa că i-a poruncit cu strășnicie lui Racoviță să se ocupe numaidecât să se „păzească o curățenie desăvârșit", inclusiv prin facerea de „afumători și mirosuri, cari nu vatămă și nu supără pe bolnavi". Iar pentru a-i scăpa pe pacienți de regimul crunt de înfometare la care erau supuși („lipsa de hrana mâncărei bolnavilor"), a trebuit să-l amenințe cu osânda nu doar pe marele-ban, ci și pe „arhiereul ce epitropisea la această sfântă mânăstire", doar-doar l-o convinge „să poarte grijă negreșit de toate pentru săracii bolnavi, fără cusur"[729] (21 noiembrie 1794).

Totodată, „pentru mai bună căutarea, hrana i folosirea săracilor bolnavi" de la Colțea, Alexandru Moruzi a sporit valoarea dijmei de sare de la Slănic Prahova („am adaos milă de la Domnia mea și alți taleri, cinci sute pe an din venitul ocnelor, lângă acei taleri două mii cinci sute ce lua până acum") și a înființat un salon destinat convalescenților, în special celor care își reveneau de pe urma febrei tifoide, protejându-i astfel de o posibilă reșută („o deosebită odae pentru unii care încep a se scula din boală, mai vârtos cei cu patima lingorii, care, nedeosebindu-se dintre ceilalți la un loc mai curat, se poate a-i întoarce boala")[730] (30 ianuarie 1795). Numai că, din nefericire, entuziasmul domnului a continuat să nu fie împărtășit nici în anii următori de cei responsabili de buna funcționare a așezământului de la Colțea. De pildă, cu toate că acesta „era îndestulat cu atâtea mii de privileghiuri", Epitropul refuza în 1796 „să primească bolnavii la spital",

iar, când nu mai avea încotro, nu le asigura „căutarea cea trebuincioasă [...] pe deplin", fapt ce nu avea cum să nu genereze comentarii acide în rândul bucureștenilor („norodul o zice și o povestește"). Așa că Moruzi s-a văzut silit să intervină din nou, poruncind internarea de urgență în cele mai bune condiții („cu cele trebuincioase pentru hrană și pentru căutarea patimilor") a tuturor pacienților ce aveau trimitere de la medic („cu tescherele de la archi-iatros, de la dohtorul Caracaș, Silvestru Constantin și Hristodor").[731]

Cu toate neajunsurile generate de administrația deficitară, Spitalul de la Colțea a beneficiat în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și de serviciile unor medici (Ioan Marcu din Sibiu,[732] viitorul dohtor al politiei) sau chirurgi dedicați (Martin și, respectiv, Marin Perinis).[733] Unul dintre gerahi a reușit chiar în 1753 să-i salveze viața lui Costin din Metsovo, amputându-i cu succes picioarele degerate „după-n glezne", în vreme ce domnul Grigore II Ghica, impresionat de drama străinului, l-a miluit cu un loc de casă în București.[734]

DUPĂ ÎNDEPĂRTAREA DEFINITIVĂ DIN SCAUN a marelui său binefăcător Alexandru Moruzi (octombrie 1801), așezământul de la Colțea a intrat într-un declin rapid și iremediabil. „Clădirea înaltă, compusă din trei mari și încăpătoare săli, cu ferestre pe partea exterioară" ridicată pe spezele doamnei Zoe a fost „lăsată fără îngrijire" și „a ajuns într-o stare de plâns", nemaiputând fi utilizată pentru găzduirea bolnavilor. La aceasta a contribuit, desigur, și devastatorul cutremur din 14 octombrie 1802, care a culcat la pământ faimosul turn al Colței „foarte înalt și frumos, lucrat după toate regulile arhitecturii", afectând grav și clădirea ce adăpostea vechile spitale. Ca atare, din cele treizeci de încăperi ale acesteia numai trei au mai putut fi folosite drept saloane pentru pacienți. Era vorba de trei odăi „tupilate și mititele [...] de numai trei stânjeni" separate între ele de grupurile sanitare, în care zăceau unul lângă altul „zece, iar câte odată și mai mulți bolnavi". Iar „aerul [...] foarte puturos" provenit de la „privăți" devenea și mai irespirabil din pricina „duhorii așternuturilor murdare și a îmbrăcămințiii" suferinzilor, dintre care destui aveau „răni infecte". Mult mai grav i se părea însă doctorului Constantin Caracaș faptul că, în loc să fie puși la regim, bolnavii căpătau cu toții „porții îndestulătoare de mâncare: trei litre de pâine bună, câte două de carne de oaie gătită cu orez, arpacaș, varză, dovlecei, prune, spanac și alte legume de acest fel" și , de bună seamă, „o litră de vin"[735] pe zi.

„NOSOCOMIONUL SFÂNTULUI PANTELIMON", „spital de bolnavi ce ar pătimi de alte boale și de cei ce ar pătimi de boala ciumii": Capacitatea insuficientă a așezământului de la Colțea, care, în plus, în deceniul patru al veacului al XVIII-lea le-ar fi acordat îngrijiri „numai bolnavilor cei cu răni și buboși", l-a determinat pe bine-credinciosul domn Grigore II Ghica să zidească în cadrul marii sale ctitorii monastice ridicate „întru slava lui Dumnezeu și întru cinstea și lauda marelui-mucenic și tămăduitor Pantelimon"[736] „la o distanță de un ceas de oraș, aproape de gârla Colentina, pe o mică movilă, în jurul căreia se află o luncă întinsă înconjurată de o coastă"[737] și un „spital de săraci bolnavi" „ce ar pătimi" nu doar „de alte boale trupești", ci și, „din depărtarea lui Dumnezeu", de molima ciumei. Ambițiosul proiect demarat în anul 1735 avea să fie inevitabil unul de durată, așa că voievodul, parcă presimțind că urma să fie înlăturat din scaun înainte de a-l duce la bun sfârșit, a emis în luna octombrie a aceluiași an hrisovul de întemeiere a mânăstirii cu bolniță a Pantelimonului, așezându-l „epitrop și purtător de grijă" al acesteia „pe prea sf. Sa prea sânțitul mitropolit al țărei, chir Ștefan al Domniei mele întru Christos părinte, ca un păstor ales al cuvântătoarei turme a țărei și a politiei acesteia, ca să fie nevoitor cu toată silința și osărdia, tocmai ca un adevărat stăpân a se nevoi și a se sârgui, spre săvârșirea acestui plăcut lui Dumnezeu și de suflet folositor lucru, ca să-l zidească și să-l isprăvească desăvârșit". Nu a omis, de bună seamă, să-i pună la dispoziție sursele de finanțare necesare încheierii lucrărilor, „închinând danie sfintei mânăstiri și spitalului" mai multe moșii: „Drăgănești ot sud Prahova [...] cu morile, cu țiganii și cu toate nămestiile și cu tot venitul de peste hotar", „Persica ot sud Ialomița", „Rușii ot sud", dar și mai multe „pogoane de vie de la Sărata ot sud" și angajându-se ca „la isprăvirea desăvârșit" „cu tot lucrul și cu toate împrejmuirile" să hărăzească „toată îndestularea zestrii sf. acestui locaș" „bogate [...] danii mișcătoare și nemișcătoare".

Numai că, după mutarea lui Grigore Ghica în scaunul de la Iași (noiembrie 1735), capul Bisericii valahe a găsit cu cale – din motive binecuvântate fără doar și poate – să confere o altă utilizare veniturilor produse de amintitele proprietăți funciare, așa încât lucrările la mânăstirea Sf. Pantelimon s-au întrerupt pentru nu mai puțin de treisprezece ani. Reluate abia în aprilie 1748 când Ghica a revenit pe tronul Țării Românești, ele s-au prelungit până în anul morții ctitorului (1752), dată fiind complexitatea ansamblului arhitectonic.

În cadrul acestuia „casa de treaba și odihna a bărbați bolnavi și mueri bolnave",[738] „cu sălile ei [...] cu tavane joase, cu aer stricat și

foarte puturos din cauza privăților“[739] era una dintre cele mai modeste. De altfel, aceasta fusese gândită pentru a adăposti numai douăsprezece paturi destinate celor „ce pătimeau de boale hronicești (adică de boale îndelungate ce pot primi și tămăduire prin luarea doftoriilor)“[740] și o spițerie în care se preparau leacurile dătătoare de viață.

Ceva mai impozante, deși nu „confortabile“ și oricum tot „prea mici față de mulțimea bolnavilor ce se duceau acolo în timpul epidemiilor“,[741] erau „osebitele spitaluri“ construite „mai într-o lături și mai depărtate de zidirea sfântului lăcaș al sfântului Panteleimon“[742] (cale „ca la un pătrar de ceas“),[743] în care erau internați cei ce sufereau „de primejdioasele boale, adică de ciumă și de lingoare“.[744] Cum fondatorul nu prevăzuse nici o limită în cazul pacienților cu astfel de afecțiuni („fără de număr“),[745] când molima era în toi, cei mai mulți dintre ei erau nevoiți să „zacă pe afară sau în colibe“.[746] Important era doar să nu-și mai poată părăsi locul de suferință, drept care acesta fusese „de jur împrejur îngrădit“ „cu gard mare și temeinic“, dar și strașnic străjuit de douăzeci de ciocli cu căpitanul lor, ce „păzeau acolo neprestan și totdeauna ca la un lazaret“. Doar suferinzii aveau înăuntru tot ce le trebuia pentru *sfârșitul creștinesc vieții lor*, întrucât, mai prezente decât „căutarea doftorului“ și „hrana și chiverniseala (prin grija) iconomului“ erau serviciile religioase oferite tuturor cu titlu gratuit. Căci Grigore Ghica se preocupase să ridice „într-acel îngrădiș al spitalurilor“ „osebită bisericuță“ „întru slava lui Dumnezeu și întru cinstea sfântului ierarch Visarion Larisis (al Larisei), carele de la Dumnezeu au luat darul tămăduirei de cumplita boală a ciumei“. Acolo „preoții cei tocmiți“ săvârșeau „pururea și totdeauna necontenit“ „sfintele și dumnezeeștile bisericești slujbe și rugăciuni pentru bolnavi“, dar îi și *ispoveduiau* „cu prea curate și dumnezeesci taine“ ca „să nu moară ca niște dobitoace necuvântătoare“ și îi îngropau după rânduiala creștinească ca să nu „le rămâie oasele prin pustietăți și prin deșerturi“.

Chiar și în organigrama spitalului de boli cronice, în care cei care intrau mai păstrau un dram de speranță, pe primele poziții se găseau doi preoți și un diacon, secondați îndeaproape de „2 grămătici cântăreți, pentru podoaba și armonia sfintei biserici, întru sfintele și dumnezeeștile slujbe“.[747] Nu lipseau însă nici doftorii – fondatorul nu preciza de câți era vorba, în vreme ce de la Constantin Caracaș aflăm că singurul medic aflat sub contract cu așezământul îi vizita pe pacienți, cel puțin înainte de 1784, „de două sau de trei ori pe săptămână, după trebuință“[748] –, ori un spițer „pentru facerea și lucrarea doftoriilor“ cu ajutorul unui om „sciutor și cunoscător botanicestilor erburi“, dator la vremea cuvenită a le culege „după semnarea doftorului și a

spițerului“ și a „le duce la spițerie toate pe deplin și în destul“.[749] Abia mai târziu a fost angajat la Pantelimon și un chirurg obligat „să stea nelipsit cu locuința acolo“.[750]

Personalul auxiliar relativ numeros al spitalului era alcătuit dintr-un „chelar cu chelăreasa lui“, responsabili de buna chivernisire a alimentelor și a celorlalte bunuri primite în păstrare de la iconomul mânăstirii, „un jimblar pentru facerea pâinii și un bucătar pentru lucrarea bucatelor“, „două femei pentru spălatul priminelilor și altele acelor de acolo bolnavi, pentru măturatul și curățirea caselor în care erau paturile bolnavilor“, șase slugi, bune la „toate trebile și poslușaniile“ și douăzeci de dârvari pentru căratul lemnelor.

În vederea salarizării tuturor acestora, dar și „spre împlinirea și îndestularea a toată hrana și chivernisirea săracilor bolnavi“ Grigore Ghica a închinat ctitoriei sale un număr fabulos de proprietăți funciare: moșiile „Obileasca [...] pre care stă zidirea sfântului lăcaș și nosocomion și spitalurile de jos de la biserica sfântului Visarion, cu toate hotarele ei și cu trei roate de moară într-o casă în apa Colentinii și cu eleșteu și cu venitul“, Clătești și Dobroești în Ilfov; Dușani și Gurgueți „dupe apa Glavaciocului“, Odivoiaia, Râioșii, împreună cu proprietatea învecinată, dar și Zădăriciul în Vlașca; Păpeni în Ialomița; Alixandra, Balaciul și Zgrebezile „ot sud Teleorman“; Dădulesci și Stăncești în Prahova; Budești și Dăngești în Argeș, Pociovalișteа în Gorj, dar și „munții de pe apa Lotrului“, scoși cu anevoie din împresurarea unor „sași nemeși de la Sibiu“. Se adăugau însemnate plantații viticole, mai toate în județul Saac (Săcuieni), împărțit ulterior între Prahova și Buzău („zece pogoane de vie în dealul oilor“ „care vii sunt despre Tohani“; „10 pogoane de vie în dealul Negovanilor“ „care vii sunt lângă monastirea Skeul, cu casă de șezut și cu pivniță de buți sândrilită“, „4 pogoane ot Skei“, „7 pogoane de vie din dealul Negovanilor cu țelina cătă este preste vii“, „6 pogoane de vie lucrătoare în dealul Skeilor, care vii sunt despre monăstirea ce se numesce a Doamnei Neaga“, plus o seamă de „pogoane de vie părăsite în dealul Piteștilor“), dar și vinăriciul perceput din podgoriile de pe dealurile Broșteni, Cârligele, Cotești, Curăturile, Dălhăuți, Olteni, Vai de ei și Vărticoi „ot sud Slam Râmnic“. În egală măsură au fost afierosite „balta ce se chiamă Greaca, ot sud Vlașca cu tot venitul ei de pretutindenea, cu vânătoarea și vânzarea peștelui, cu vama, cu scaunile și cu toate alte obiceiuri de venituri ale bălții“, dar și „un vad de moară în apa Vezii ot Sud Teleorman la moșia Mușeteștii a lui Matei Ungurelul“. Sume considerabile urmau să ajungă în vistieria mânăstirii Sfântului Pantelimon și din „fumăritul domnesc cel obișnuit ot sud Dâmbovița și

de la oraș de la Craiova ot sud Doljiu" adunat de la toți cei cu „pivnițe și cârciume de vânzarea vinului și prăvălii cu marfă de vânzare și magazii și alte dughene, veri cu ce fel de marfă sau de bucate ar vinde", ori din vama târgului ținut „la Sfântul Pantelimon în toți anii, la ziua Sfintei Mării mici" (8 septembrie). Și, de parcă nu ar fi fost destul, în proprietatea piosului așezământ a fost trecută o mare parte a teritoriului orașului București cu nu mai puțin de 12 (douăsprezece) mahalale, ai căror locuitori erau ținuți „să aibă a da fieșcarele chiria locului pe an", iar, în cazul în care găseau de cuviință să-și deschidă cârciumi, erau datori să plătească „adetul de butie câte bani 90, oricâte buți ar vinde fieșcine pe an". În sfârșit, Pantelimonul dobândea un venit deloc neglijabil în urma hotărârii domnitorului de a-i închina ca metoace nu mai puțin de 11 (unsprezece) așezăminte monastice din țară, obligate să contribuie anual cu diferite sume la bunăstarea mânăstirii mamă: Fedeleșoiu (cu tot venitul), Brebu (25 de taleri), Poiana (150), Găiseni (125), Cobia (50), Cornetul (30), Târgșor (100), Lespezi (?), Șerbănești (50), Titireciu (45), Măxineni (100).[751]

Se crea astfel peste noapte un veritabil imperiu financiar a cărui administrare risca să-l ducă în ispită chiar și pe cel mai cuvios egumen. Drept care prevăzătorul Grigore II Ghica a încredințat managementul patrimoniului mânăstirii unui mirean ce își dovedise deopotrivă cinstea și calitățile de bun gospodar pe tot parcursul lucrărilor de construcție a monumentalului ansamblu arhitectonic. Era vorba de biv-vel-serdarul Sandu Bucșenescu, rânduit ispravnic „spre a purta grijea și a chivernisi bine și a le îndrepta, cu mare nevoință câte sunt adică mișcătoare și nemișcătoare lucruri și danii ale mai sus numitului lăcaș și nosocomion al sfântului Panteleimon, să strângă și să ia toate veniturile cu socoteală bună și să facă cheltuieli câte trebuie și să dea cele orânduite pe an [...] și să facă catastih curat, lămurit și adevărat în toți anii întru care să semneze toate veniturile câte pe an s-ar strânge de la toate daniile, dupe moșii, dupe vinuri, după baltă și după alte orânduieli de venituri după toate și alt catastih iar de toate cheltuielile ce s-ar face și vor trece prin mâna sa cu dreptate și cu frica lui Dumnezeu". Totodată, ispravnicul era dator să prezinte bilanțul anual al Pantelimonului deopotrivă marelui-logofăt, vel-vistierului și mitropolitului țării, care, după o verificare mai mult sau mai puțin riguroasă („cercetarea socotelilor nu se făcea cu minuțiozitatea cuvenită",[752] susținea doctorul Constantin Caracaș, mai ales, adăugăm noi, dacă epitrop al mânăstirii era pe atunci un mare boier al țării asemenea vel-banului Dumitrache Ghica sau a viitorului domn Grigore IV Ghica), îl iscăleau spre adeverire. Și tot cei trei aveau sarcina

alegerii, în caz de necesitate, a unui nou ispravnic, fiind recompensați pentru serviciile lor cu „pururea pomenirea la sfântul jertfelnic".[753]

Oricât de deficitară ar fi fost gospodărirea veniturilor mânăstirii estimate de doctorul Caracaș „la peste cincizeci de mii de lei pe an", este neîndoielnic că aceasta ar fi putut „să țină" nu doar dosiprezece, „ci chiar o sută" de bolnavi, în condițiile în care destui dintre domnii din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea i-au sporit Pantelimonului milele acordate de fondator. Astfel, Matei Ghica i-a închinat la 1 februarie 1753 la „o moșie la Târgul Ocnelor Mari sud Vâlcea" pe care se afla cunoscuta exploatare de sare, din care mânăstirii avea să-i revină o importantă cotă-parte („dijma pământului din ocnă, adică sarea ce va eși [...] din 20 bolovani de sare un bolovan").[754] Tot așa, Nicolae Caragea i-a conferit dreptul de a încasa din cele cinci județe de peste Olt (Dolj, Gorj, Mehedinți, Romanați, Vâlcea) darea fumăritului care se cifra la 5 taleri și 56 bani, 2 taleri și 96 bani și, respectiv, 1 taler și 48 de bani, în funcție de mărimea prăvăliei sau cârciumii.

Cu toate acestea, creșterea numărului de pacienți ai spitalului s-a realizat abia ulterior anului 1784, când Dimitrie Caracaș a fost orânduit doctor la Pantelimon pentru „căutarea bolnavilor cu silința ce se cade".[755] „Neputând îndura să vadă suferinzii cari cădeau la răspântiile orașului fără ajutor și îngrijire", el a reușit să convingă autoritățile să accepte creșterea la 24 (douăzeci și patru) a numărului de paturi ale nosocomionului.[756] Era un pas mare înainte, dar și unul mai realist în comparație cu inițiativele autorităților austriece de ocupație care ordonau la 1 martie 1790 nici mai mult, nici mai puțin decât „a se face celea trebuincioase pentru două spitaluri mari, unul la Pantelimon și altul la Mărcuța, în care să încapă câte o mie de oameni (sic!)". Era, de bună seamă, un nobil pretext pentru a se strânge din toată țara („să se cisluiască pe județe") bani frumoși ce aveau să capete pe parcurs o altă destinație.

Așa că, fără îndoială, „primitivul" Mavrogheni a adus mai multă alinare nefericiților loviți de boală decât trupele civilizatoare care l-au alungat din scaun. De pildă, excentricul domn s-a preocupat să le asigure condiții decente ciumaților conduși pe drumul fără întoarcere „al spitalului celui orânduit de la biserica St. Visarion" („hodăi cu sobe" încălzite și luminate, „mâncarea și băutura ceea ce este orânduit la patima aceasta"). Ba chiar, a tocmit cu câte 2 taleri pe lună patru muieri „de poslușania bolnavilor și spălarea lucrurilor lor".[757] Totodată, conștient că modestele zidiri ale bolniței de ciumați („de tot mic și puțin spital, numai de 3, 4 odăi")[758] aveau să se dovedească, în mod inevitabil, neîncăpătoare la vreme de molimă, dar și de necesitatea

separării bolnavilor de „zmreduiții sănătoși“ și de „cei curați“, a poruncit ca „în pădurea St. Pantelimon, deosebit de spital să se facă o îngrădire largă de gard, în care să se facă surle din destul și bordee, în care surle și bordee să nu se bage mai mult decât 3–4 oameni într-una, ca să nu fie îmbulzire“.[759]

O și mai mare grijă pentru ciumații mânați cu anasâna la Visarion a dovedit Alexandru Moruzi. Aflând în martie 1795 că acestora nu li se dădea drept hrană decât o pâine pe zi, cu toate că dieta prescrisă de medici cuprindea linte, varză acră, ceapă și usturoi, el a intervenit personal pentru remedierea imediată a situației. Iar la obiecția epitropilor cum că respectivele alimente nu erau de găsit pe piață, a ordonat achiziționarea și distribuirea neîntârziată la Visarion a câte 5 chile de orez, grâu și porumb. Totodată, pentru a face rost de sumele necesare cumpărării de zaherea, în condițiile creșterii numărului de persoane contaminate și a scumpirii alimentelor, a impus în anul 1795 contribuții extraordinare atât mitoacelor mânăstirii (6.115 taleri),[760] cât și tuturor așezămintelor monastice din București și din cele 12 județe de dincoace de Olt (2400 de lei).[761] Și pentru că nici în acest fel nu a reușit să satisfacă pe deplin nevoile de hrană ale bolnavilor de la Pantelimon, în luna august a aceluiași an a obligat toate mânăstirile din țară să trimită nu doar bani, ci și zaherea pentru ciumați. În plus, constatând că Spitalul Sf. Visarion nu îndeplinea condițiile tratării corespunzătoare a bolnavilor de ciumă, Moruzi a hotărât să ridice un nou așezământ destinat exclusiv nefericiților atinși de năprasnica boală.[762] Iar zidirea acestuia a permis și creșterea la 30 (treizeci) a numărului de paturi destinate pacienților cu afecțiuni cronice, pentru mai buna întreținere a cărora voievodul filantrop a sporit dijma de sare de la Ocnele Mari de la 500 la 2.500 de taleri pe an și a acordat 20 de lude dârvari și 5 lude rândași de la vistierie, cu pecetluiri domnești.[763] Limita de treizeci de pacienți nu putea fi însă încălcată cu nici un chip, așa că, ori de câte ori niște „creștini miloși“ aduceau la spital pe vreunul dintre „nenorociții ce zăceau prin piețe și pe străzile orașului și mureau ca vai de ei“, responsabilii spitalului îl „goneau fără milă, dacă nu era vreun pat liber“.[764] Mai mult chiar, pentru a scăpa de corvoada întreținerii lor, căminarul Nestor, epitropul legiuit al Pantelimonului, nu a șovăit să-i dea afară din stabiliment pe mai toți pacienții („pe bolnavii ce se află la acest spital i-a gonit de acolo“), fapt ce l-a determinat finalmente pe Constantin Ipsilanti să îl înlocuiască din funcție cu vel-stolnicul Constantin Predescu „ipochimen cercat“ „cunoscut de vrednic, cinstit și cu cuget curat“[765] (28 martie 1807).

În ciuda acestei numiri, situația Pantelimonului nu avea să se îmbunătățească sensibil în anii următori, în condițiile în care Bucureștiul se afla sub stăpânirea muscalilor hotărâți să folosească spitalele din capitală în primul rând pentru tratarea propriilor soldați afectați de felurite boli. Așa încât singura realizare a perioadei ocupației rusești a fost refacerea podului și a morii de la Pantelimon nu atât ca să se asigure „trecerea săracilor bolnavi la spital" și ca să nu mai pătimească aceștia „stenahorii și lipsă de trebuinciosul măcinișal hranei lor", ci în vederea satisfacerii nevoilor logistice ale falnicei armate țariste („pe acolo se cară zacherelurile și făinurile pentru trebuința împărătescilor oștiri"). Și chiar dacă aceasta a decis totuși în cele din urmă să nu-și instaleze suferinzii la Pantelimon, nu s-a sfiit să dea iama în avutul pioasei zidiri. Astfel, ostașii eliberatori „luau carăle și boii" poslușnicilor așezământului, „coseau fânul din livezile spitalului" ori „băgau într-însele cai și alte vite", ba chiar „îi băteau pe oamenii spitalului, unii cerând cară, alții, cai și alții, conac și de mâncare". În scurt timp, situația a devenit atât de critică, încât cei mai mulți slujbași ai Pantelimonului au fugit care încotro, urmând ca spitalul „să se închidă negreșit" și „să rămâie săracii bolnavi necăutați zăcând și murind pe uliți și pe drumuri și mâncați de câini". Părea că frații de credință orchestraseră un plan în acest sens de vreme ce, la 20 septembrie 1810, au impus divanului o hotărâre de reducere drastică a numărului de bolnavi tratați la Pantelimon („să ție la numitul spital cele 12 paturi ce sunt hotărâte de prea fericitul ctitor până la 15, 18, mult 20, fiind îndestul adaosul ce se face de alte 8 paturi peste rânduiala ctitorească"). Iar ca să fie siguri că nici măcar cifra de doisprezece pacienți nu avea să fie atinsă, rușii prevedeau ca nimeni să nu poată fi internat în absența unui examen medical foarte riguros („cercetându-se însă aceia [...] prin doctorii spitalului de sunt cu adevărat bolnavi") și a „iscăliturii unuia din dumnealor ctitorii"[766] (frații Grigore și Constantin Ghica).

Aceasta fiind situația, numirea pe tronul de la București a lui Ioan Gheorghe Caragea în octombrie 1812 a fost salutară pentru așezământul de la Pantelimon. Noul domn nu doar a aprobat revenirea capacității spitalului la „30 de paturi de bolnavi",[767] ci a și reînnoit hrisovul cu toate privilegiile mânăstirii (12 martie 1813). Totodată, întreprinzând o vizită la Pantelimon cu ocazia hramului bisericii (27 iulie 1816), a dat poruncă, la îndemnul doctorului Constantin Caracaș, „care i-a arătat mizeria bolnavilor care se găseau acolo", ca bolnița „să se prefacă [...] din temelii". Zis și făcut, căci în mai puțin de un an a apărut „un nou spital mai înalt, mai încăpător, mai confortabil, mai igienic,

aerat mai bine și mai bine expus la soare". Situat pe latura de răsărit a complexului arhitectonic, în afara incintei fortificate, acesta cuprindea trei saloane pentru pacienți „fiecare de câte patru stânjeni și jumătate", o sală de baie, o farmacie, un antrepozit de medicamente și „trei camere frumoase cu o bucătărie pentru chirurgi". Iar toate aceste încăperi aveau un aspect vesel și luminos, conferit, în primul rând, de cele câte două ferestre mari dinspre răsărit „prin care se vedea o poziținne veselă și întinsă și coasta acoperită de pădure". În plus, noul spital nu mai duhnea puturos a urină, întrucât privățile, aflate „afară din clădire, cu intrare și ușă separată", erau construite în așa fel încât „necurățeniile să curgă pe jgheaburi, departe de spital". Erau întrunite, prin urmare, condițiile ideale, conform cunoștințelor medicale din epocă, pentru tratarea „boalelor cronice interne și externe, precum constipațiuni de vintrice, idropisii, friguri intermitente cronice, diarei, oftalmii și patimi venerice".[768] Iar această stare de lucruri pozitivă a adus după sine noi danii, precum aceea a lui Panait Polcovnicul, care a lăsat în 1817 prin testament baia publică aflată în proprietatea sa „pentru a se adăoga la sf. Pantelimon zece paturi de bolnavi peste cele orânduite ale spitalului".[769]

SPITALUL DE LA DUDEȘTI „pentru întâmplări de năprasnica boală a ciumei": Presat de epidemia de pestă ce făcea ravagii în Țara Românească de mai bine de trei ani, Alexandru Moruzi a hotărât în primăvara lui 1795 ridicarea în apropierea cetății de scaun a unui spital de zid „cu curți deosebite și cu stări despărțite pentru întâmplări de năprasnica boală a ciumei". La decizia sa au contribuit în mare măsură deficiențele așezământului Sfântului Visarion de la Pantelimon, care, pe de o parte, nu putea găzdui numărul mare de ciumați în doar cele „3, 4 odăi" ale sale, iar, pe de alta, nu deținea spații separate pentru bolnavi, suspecți și, respectiv convalescenți („trebuincioasele locuri osebite de lazareturi cu odăi și curți îndestulate și temeinice de zid, de a se putea face și mutarea smreduiților după orânduiala lazareturilor acestei boale"). Pentru a-și duce cât mai grabnic la îndeplinire planul, domnul i-a însărcinat în aprilie 1795 pe vel-vornicii Manolache Brâncoveanu și Costache Ghica cu coordonarea întregii operațiuni, iar aceștia, pentru a nu avea prea multă bătaie de cap, și-au delegat atribuțiunile către o epitropie de cinci obraze (biv-vel-medelnicerul Hagi Chiriac Arbut, fostul mare-șetrar Panait Matraca, Teodor Arcuda, Hagi Dimitrache Papazoglu și biv-vtori-vistierul Gheorghiță) însărcinată cu supravegherea propriu-zisă a

lucrărilor de construcție. Iar, la rândul lor, boierii pomeniți și-au transferat o parte a responsabilității asumate către „patru ipochimene de încredere" din tagma a doua negustătorească. Prima îndatorire a tuturor acestora a reprezentat-o identificarea în împrejurimile Bucureștiului a unui „loc cuviincios" pentru așezământul spitalicesc. După mai multe căutări, ei s-au oprit asupra „moșiei Dudescii a răposatului biv-vel-logofăt Nicolae Dudescu",[770] situate lângă satul omonim, „cam o oră departe de oraș", „aproape de râul Dâmbovița",[771] din cuprinsul căreia au delimitat o suprafață de 278 de pogoane („în lung stânjeni 450 și în lat stânjeni 250"), socotită suficientă pentru a găzdui toată „binaua spitalului". Cum domnul a aprobat propunerea epitropiei, lucrările de construcție au început grabnic, înaintea asigurării asentimentului proprietarului de drept al terenului. Ba chiar, acesta nu a fost obținut nici până la finalizarea construcției spitalului, când, pentru a salva aparențele, Moruzi scria în hrisovul său: „am poruncit la boierii epitropi [...] ca ori să dee alt loc de o potrivă și la stânjeni și la preț sau clironomul numitului boer, ca un fecior de boer iubitor patriei lui, de bună voie a-l lăsa de obște". Sumele necesare ridicării spitalului fuseseră foarte mari, iar cheltuielile cu bolnavii pe măsură, astfel încât era practic imposibilă alocarea de resurse și pentru achiziționarea legală a terenului.

Inițial, Moruzi crezuse că aveau să ajungă fondurile rezultate din vânzarea „zaherelei străine ce s-a cumpărat de la negustători pentru magasia Bucureștilor, cum și dobânda banilor"[772] oferiți de el în acest scop, numai că relativ curând și-a dat seama că se înșelase. Prin urmare, a direcționat către șantierul de la Dudești o parte a venitului vămilor, a strâns bani de la diverse mânăstiri, iar, la 23 decembrie 1795, a hotărât să închine noii sale ctitorii trei dintre cele mai avute așezăminte monastice din țară, Câmpulung, Cozia și Tismana. S-a reușit astfel adunarea într-un timp record a nu mai puțin de 33.873,84 de taleri, ce s-au dovedit îndestulători grație politicii foarte judicioase de cheltuire impuse de domn („să faceți o întreagă chibzuială").[773] De altfel, implicarea personală a lui Moruzi în supravegherea mersului lucrărilor a contribuit considerabil la depășirea numeroaselor obstacole survenite pe parcurs (dificultăți în procurarea materialelor de construcție și în transportul acestora pe șantierul de la Dudești, fuga muncitorilor și a meșterilor) și la ridicarea în timpul record de un an de zile a întregului ansamblu al spitalului.

Prima clădire din cadrul acestuia era o biserică „unde se prăznuia hramul sfinților părinților noștri mucenicul Haralambie, Alexandru, Episcopul Costandinoupoleos (al Constantinopolului), Visarion Arhie-

piscopul Larisis (al Larisei) și a cuviosului sfânt Dimitrie de la Basarabov". În stânga acesteia se intra printr-o „poartă mare"[774] în curtea rectangulară „largă de patru stânjeni"[775] a spitalului „de obște pentru prostime", în mijlocul căreia se afla un puț cu apă[776] și un grup sanitar. Pe laturile lungi ale dreptunghiului se găseau câte șase camere, în vreme ce în fundul curții alte două,[777] în care zăceau în condiții insalubre „câte o mie și mai bine de bolnavi", „condamnați la moarte" încă din clipa în care ajungeau la Dudești, din pricina „aerului stricat, a neglijenței servitorilor și a marei melancolii aduse de această locuință închisă de toate părțile".[778] Lipit de spitalul bucureștenilor nevoiași, se găsea un al doilea „rânduit pentru oamenii de mai bună stare", ce cuprindea patru apartamente („stări") plasate în cele patru colțuri ale unei curți ceva mai mici. Prin comparație cu celulele sărăntocilor, acestea ofereau condiții de mare lux, odată ce avea fiecare „câte o odaie mare și câte o odaie mică și câte o cămară cu curtea ei" dotată cu puț și cu o poartă mare, ce se zăvora bine pentru ca ciumații de rang să nu fie supărați de mirosul de mitocani. Singurul neajuns al spitalului simandicoaselor obraze era acela că nu comunica direct cu bisericuța Sfântului Visarion, ci doar prin intermediul bolniței nemernicilor, așa că, pentru a asista la slujbe, *boierii* erau nevoiți să intre într-o odaie a spitalului de obște, și abia de acolo puteau pătrunde printr-o portiță în lăcașul de închinăciune. Iar „în vreme de moarte"[779] nici măcar lor nu le era îngăduit să iasă din lumea de coșmar de la Dudești, căci bine încuiată nu era doar poarta de la curtea spitalului, ci și ușa exterioară a bisericii.

În apropierea celor două spitale („ca la 50 de pași")[780] fusese ridicată o „sălășluire pentru curățenia celor molifsiți, dară sănătoși, care se numesce lazaret". Aceasta cuprindea 40 de odăi numerotate și cu ușile scoase din țâțâni, douăzeci „pe partea apei Dâmboviței", fiecare cu curtea și puțul ei, și douăzeci „spre partea despre Dudesci", cu câte o curte cu sursa ei de apă la fiecare două încăperi. Cele două rânduri de camere erau separate între ele de un drum larg, închis la cele „două căpătâie cu două porți mari".[781] Chiar dacă „era mai deschis și în el pătrundea mai ușor aerul", „acest local" nu oferea totuși condițiile ideale pentru convalescenți, de vreme ce acolo „se grămădeau prea mulți inși într-o cameră, uneori familii întregi". Așa se face – susține medicul Constantin Caracaș – că în lazaret se îmbolnăvesc mulți „dintre cei cari ar fi scăpat, dacă ar fi avut aer curat și ar fi fost despărțiți între ei".[782]

În plus, Moruzi orânduise ca în apropierea lazaretului să se înalțe „12 căscioare pentru cei ce vor fi bolnavi cu bănuială de ciumă", un

turn din care să poată fi supravegheată orice mișcare în zona Dudeștilor, iar, în caz de necesitate, și altele, „o zidire adică patru odăi, pentru epistați", dar și o încăpere mare cu „magasie în care să se păstreze zahereaua și altele".[783] Numai că mazilirea sa la vreo lună de la emiterea hrisovului noului spital (1 iulie 1796) a zădărnicit multe dintre aceste planuri, mai ales că epitropii nesupravegheați nu prea dădeau în brânci. În cele din urmă, anexele bolniței de la Dudești au ajuns să se reducă la o singură „clădire înaltă în care locuiau epistații și servitorii" și la o biserică menită a le satisface nevoile religioase.

Așa se face că, în cazul marilor epidemii, când spitalele și lazaretul se umpleau peste măsură, sute de nefericiți ajungeau să „zacă afară sub cerul liber sau în corturi [...] amestecați la un loc, bolnavi și contacți",[784] fără a beneficia de nici un fel de asistență. De altfel, așa cum o dovedesc și registrele de cheltuieli de la Dudești, nici măcar în întreținerea pacienților cu acte în regulă nu se investea prea mult. Hrana care li se administra era puțină și mereu aceeași (pâine, carne de vită, ceapă, usturoi, oțet), în vreme ce pentru articolele de igienă („săpun prost", distribuit cu multă scumpătate) și „dohtorii" se cheltuiau sume modice – de pildă, medicația pentru toți bolnavii internați între 4 și 19 octombrie 1796 nu a costat decât patru taleri și șaizeci de bani.[785] Nici măcar voința ctitorului ca în vremea ciumii „să fie gata" pentru a fi distribuite bolnavilor „500 cămăși cu ismene"[786] nu pare a fi fost respectată cu strictețe, odată ce în 1797 s-a aprobat achiziționarea a doar o sută de astfel de seturi vestimentare în valoare de 200 de taleri, dar, ce-i drept, și a tot atâtea dulame, costând 400 de taleri. Probabil mai important pentru salvarea vieții ciumaților era importul din Turcia a unei mari cantități de stofă de preț costând nu mai puțin de 405 taleri, menită a împodobi modestele ferestre ale bolniței![787]

Faptul era posibil în condițiile în care domnul nu fusese zgârcit cu ctitoria sa, „unind cu ea", la propunerea ierarhilor și boierilor țării („cu multă sfătuire chibzuindu-se atât partea bisericească, cât și partea mirenească"), așa cum am văzut, „trei sfinte mânăstiri, cari nu erau supuse nicăiri, adecă Tismana la Gorj, Cozia la Vâlcea, Câmpulung la Muscel" cu tot „venitul lucrurilor lor [...] mișcător și nemișcător și prin sineși mișcător". În plus, el prevăzuse ca în vistieria spitalului să ajungă în fiecare an câte 600 de taleri „de la cei ce cumpărau ocne și vămi", 500 de taleri „din sineturile mânăstirei sfântului Pantelimon" „descărcate (acum) de greutatea bolnavilor de ciumă" și câte doi bani pentru fiecare vadră de vin produs în douăzeci și patru de *popoare* (localități) din județele Gorj și Dolj.

Aceste venituri, considerabil mai mici decât cele ale Pantelimonului, trebuiau să asigure întreținerea unui număr incomparabil mai mare de bolnavi, dar și să susțină o schemă foarte încărcată de personal, aproape integral remunerat. Căci doar pe epitropii cei mari, doi boieri de rangul întâi, găsise de cuviință Moruzi să-i pună să poarte de grijă „fără de plată" spitalului în așteptarea „răsplătirei vieței celei veșnice", dar și a unei mese copioase și, respectiv, a unei perechi de telegari[788] sau a unui engolpion de aur[789] oferite cu ocazia hramului. În schimb, cei „patru negustori chivernisiți și de cinste" numiți epitropi de al doilea primeau, pe lângă alte privilegii, „cu nume de dar, iar nu plată, câte taleri 300 pe fiecare an", pentru că erau „capzimani la toate veniturile spitalului și luau socoteala în scris cu amănuntul" de la toți epistații, în vreme ce logofătul ce îi ajuta în munca lor era salarizat cu doar 120 de taleri. Bine remunerat era și economul spitalului ce primea 360 de taleri pe an în schimbul obligației de a „sălășui pururea" la Dudești și a asigura aprovizionarea așezământului cu alimentele necesare („să aibă grijă de grâu și de toate ale mâncărei"), pe când cele două slugi ale sale erau recompensate cu numai 50 de taleri, dar și cu tainul de zi cu zi. Când izbucnea epidemia, epitropii cei mari angajau la cele două spitale câte un epistat dator să realizeze o înregistrare riguroasă a tuturor pacienților și a însoțitorilor lor („a scrie în condică numele bolnavilor ce vin și celor de împreună cu dânșii sănătoși, locul de unde sunt și treapta lor, lucrurile lor și ziua în care au venit și numele de pildă a odăei ce li s-au orânduit"), iar împreună cu echipa sa („oameni și femei la slujba bolnavilor") „să aibă grijă de a-i curăți pe dânșii și lucrurile lor". Altminteri, însărcinați cu îngrijirea bolnavilor erau și 60 de spitalioți (termen alternativ pentru cel de ciocli, de multă vreme compromis) apărați de dăjdii în schimbul serviciilor lor, iar, la vreme de epidemie, când trebuiau să-i transporte la spital cu propriul car cu boi pe potențialii ciumați, retribuiți, în plus, cu cinci lei pe lună (vătaful lor cu treizeci).

Aceeași leafă o primeau și cei „trei preoți de treabă", angajați la Dudești pentru a săvârși zilnic sfânta liturghie cu concursul unui cântăreț – nu toți deodată, ci cu schimbul ca să nu se obosească – și a-i spovedi pe ciumați înaintea grabnicului lor sfârșit („să fie și duhovnici"). De altfel, convingerea autorităților că cei ajunși la Dudești erau aproape sigur condamnați la moarte le făcea să investească mai mult în consumabile religioase decât în medicamente, despre care hrisovul lui Moruzi nu amintea nimic. În schimb, prevedea cu mână largă cheltuieli de 421 de taleri pe an pentru ceară, 9, pentru tămâie,

20, pentru prescuri și vin, 20, pentru colive și 160, „pentru patru pomeniri cu Archiereu". De altfel, dovada că în spital nu se prea spera tămăduirea pacienților, ci mai degrabă asigurarea unui sfârșit cât mai suportabil pentru ciumați o oferă faptul că penultimii pe lista personalului de la Dudești (după ei mai urmau doar cei câte patru lemnari și zidari) se găseau „oamenii cari să cunoască năprasnica boală"[790] (nu doctori, desigur, căci aceștia nu ar fi acceptat în ruptul capului să își riște viața, intrând în contact cu pacienții), salarizați cu 15 taleri pe lună, iar la vreme de boală hrăniți pe gratis.

Primul dintre acești specialiști empirici, deveniți imuni la pestă, care au activat la Dudești – din 1796 și cel puțin până în 1803 –, a fost Neagu „dohtor cunoscător de boala ciumii", pentru alinarea căreia îl întâlnim culegând el însuși plante de leac. Abnegația sa pare a fi mulțumit autoritățile, care i-au încredințat și misiuni în teritoriu în scopul identificării și eliminării în fașă a unor focare epidemice și chiar i-au dublat în 1803 leafa, de la 20 la 40 de taleri.[791] Nu la fel de apreciat a fost, după ce a avut prilejul de a-și dovedi meșteșugul, Ștefan Hiotul, angajat la 1 martie 1798 la Dudești cu nu mai puțin de 50 de taleri pe lună, întrucât se fălise că avea „știința" „de năprasnica boală a ciumei". Când a fost însă nevoit să arate de ce era în stare, „mincinosul dohtor" s-a dat repede de gol, dovedind că nu avea „nici o știință de ale molipselei" și că purcesese doar la „arătări [...] neadevărate și mincinoase". Prin urmare, drept „răsplată" pentru nevrednicia sa, a fost înlocuit din post la 28 noiembrie 1798 cu Cavas-Baș Ianake, a cărui competență fusese, chipurile, dovedită „și în alte vremi în slujba spitalului".[792] Chiar dacă vor fi fost mulțumitoare, serviciile oferite de acesta nu au fost suficiente pentru numărul mare de bolnavi, așa că la 2 noiembrie 1799 Alexandru Moruzi aproba angajarea cu 30 de taleri pe lună a unui alt specialist străin, Antonie Hiotul, care fusese epistat al ciumei și la Stambul și beneficia de recomandări din partea mai multor obraze. Din pricina caracterului foarte contagios al ciumei nu numai găsirea unui doctor, ci și a celorlalți slujbași ai spitalului se dovedea, în genere, deosebit de anevoioasă, astfel încât schema de personal prezentată mai sus nu corespundea de cele mai multe ori realității, așa cum s-a întâmplat în 1798 când pe statele de plată ale așezământului nu mai figura decât un singur cioclu (sic!).[793]

Lovitura de grație au primit-o însă ciumații bucureșteni odată cu sosirea în cetatea de scaun a trupelor rusești. Atunci, încă din decembrie 1806, domnul Constantin Ipsilanti, unealta preasupusă a acestora, a hotârât ca „Spitalurile ot Dudesci" să fie rezervate exclusiv „pentru locuința și odihna i căutarea celor bolnavi împărătesci ostași".

Iar pentru a le oferi condiții omenești înalților oaspeți, a poruncit cu strășnicie „să se dreagă și să se meremetisească veri ce va fi fost stricat acolo după vremi, cum și toate odăile spitalului să se aștearnă cu mindire de zăbălău împlute cu paie". Și, desigur, a avut grijă și de hrana potențialilor pacienți, dispunând „să se facă tedaric și de câtva grâu, cu care, făcându-se bulgur, să se aducă la spitaluri, ca să se afle acolo pentru hrana bolnavilor". În ciuda acestor eforturi, frații de credință, realmente sau pretins bolnavi, au preferat să se „interneze" prin curțile boierești, astfel încât, în octombrie 1807, cu toate apelurile boierilor divaniți de trimitere a muscalilor la Dudești, spitalele de ciumați evacuate de bolnavii autohtoni, continuau să „stea deșerte" cu „odăile lor seci și gătite cu toate cele trebuincioase, unde puteau încăpea alți 500 și mai bine de oameni".[794] Cum însă numărul de oșteni bolnavi din subordinea lor întrecea orice închipuire („5.000 malades"), comandanții ruși s-au lăsat până la urmă convinși să folosească spitalul, generalul Langeron trimițând nu mai puțin de 2.000 de soldați la Dudești.[795] Era evident o cifră ce depășea cu mult capacitatea spitalului, numai că planurile rusești de extindere a asistenței medicale militare în București erau mărețe. De pildă, la 18 august 1811, feldmareșalul Mihail Ilarionovici Kutuzov dispunea creș-

terea capacității „spitalului din București" (?) la 2.500 de oameni și înzestrarea lui cu „clădirile corespunzătoare",[796] astfel încât să poată asigura și tratamentul unor pacienți din Iași.

Alungarea românilor bolnavi de la Dudești a oferit, în plus, pretextul ideal pentru hulpavii *proin egumeni* de la Câmpulung, Cozia și Tismana, nemulțumiți că din 1796 își pierduseră funcția, primind doar „hrana din mânăstire și oreșice lefușoară", să ceară și chiar să obțină de la divanul țării dezînchinarea amintitelor mânăstiri de la spital (20 iulie 1808) și revenirea lor în posturi. Puțin contau suferințele câtorva ciumați, când preacuvioșii părinți aveau de partea lor „mult jalnica glăsuire a obștiei care striga cu multă obidă văzând cele mai de frunte mânăstiri ale patriei golite de podoaba și orânduiala lor". În plus, ei acționau călăuziți și de un nobil spirit de dreptate, militând pentru ca, în perioada epidemiilor de ciumă, „cuviinciosul ajutor" pentru Spitalele de la Dudești să fie oferit „din partea tuturor mânăstirilor de obște câte sunt în toată țara, închinate și neînchinate, dând fieșcecare mânăstire analogon pre cât se va cuveni, după starea și puterea sa, iar nu numai aceste trei mânăstiri să fie îndatorate a răspunde acel ajutor".[797]

Acceptarea petiției acestora, iscălită cu mic cu mare de toți arhiereii și boierii țării avea să se dovedească funestă când, peste mai

puțin de cinci ani, a izbucnit marea epidemie de pestă din vremea lui Caragea Vodă. În vara lui 1813, un prim calcul provizoriu arăta că spitalul avea urgent nevoie de „3.030 de taleri pentru meremet" „după osebita foaie a materialului iscălit de dumnealor boierii epistați" și, respectiv, de 2.000 de taleri pentru cheltuielile curente cu bolnavii, bani pe care domnul solicita ca mitropolitul să-i avanseze până ce aveau „a se împlini de pe la toate mânăstirile țărei, ca unele ce sunt datoare omenirei ajutoruri la acest fel de primejdioase întâmplări" (1 iulie 1813). Acesta era doar începutul, căci în data de 11 a aceleiași luni Caragea le impunea celor 56 (cincizeci și șase) de așezăminte monastice din țară o cislă în valoare totală de 50.000 de taleri „pentru cheltuielile Spitalului ot Dudesci" (modestele schituri precum Sf. Spiridon Vechi, Hotărani, Baia, Titiricelul din sud Vâlcea, Scamucelul sau Spirea erau obligate să contribuie cu câte 50 de taleri, în vreme ce marile mânăstiri aveau de achitat sume considerabile: Dealul și Clocociov (1500), Cotroceni și Sf. Ioan ot Focșani (1600), Mărgineni și Hurez (1.650), Sfete Gheorghe (1.700), Bistrița (1.950), Radu Vodă (2.000), Tismana (2.150). Și tot nu era de ajuns, căci numai în luna august 1813 se cheltuiseră „taleri cincisprezece mii patruzeci și unul bani și opt la Spitalurile ot Dudesci i la lăzăreturile de afară și la alte trebuințe ale următoarei boale de ciumă", așa că, în disperare de cauză, Caragea s-a văzut nevoit să impună alte taxe în favoarea așezământului de la Dudești. Astfel, la 15 noiembrie 1813 a aprobat strângerea „milei vinăriciului de estimp al mânăstirilor (bez mitropoliei, a episcopiilor, a schiturilor, a mânăstirilor, unde sunt spitaluri și a schiturilor ori mânăstiri care vor fi afierosite la spitaluri i la Cutia milosteniilor" „pe seama spitalurilor ot Dudesci", în veme ce la 26 noiembrie le-a impus unor categorii sociale privilegiate o contribuție extraordinară menită a aduce încă 15.000 de taleri la „bugetul ciumei" („de la postelnicei po taleri zĕce, de la neamuri po taleri zece, de la mazâli i companisti po taleri trei, de la breslași po taleri doi, de la scutelnici po taleri unu și jumătate, de poslușnici po bani 60 și de la sfânta mitropolie cu episcopiile împreună taleri 15.000"). În plus, se găseau și bucureșteni cu conștiință civică și umanitară dornici să contribuie din proprie inițiativă la alinarea amarului semenilor lor. De pildă, Luca dascălul din Brezoaia, răposat la spitalul ciumaților, le-a lăsat în 1814 prin testament 1.600 de taleri tovarășilor săi de suferință. Iar, când unii inși mai cu stare decedau de pestă fără a face diată în folosul bolnavilor, domnul găsea cu cale să le hărăzească acestora din urmă averea răposaților, așa cum a procedat cu cei nu mai puțin de

„bani în naht și în zapise taleri 21.303 bani 90“ „bez odăjdiile arhierești“ rămași de la „răposatul vlădică Stavropoleos“.

Printr-un efort financiar considerabil al întregii țări, coordonat în mod exemplar de Caragea Vodă, Spitalul de la Dudești a reușit astfel să facă față afluxului nesfârșit de ciumați din anul 1813, numai că, după încetarea epidemiei, s-a trezit din nou fără nici un venit. Și asta în condițiile în care numai pentru repararea stricăciunilor provocate de utilizarea sa excesivă erau necesari în decembrie 1816 nu mai puțin de 26.000 de taleri, pe care Caragea a încercat să-i adune din țară pe baza unui algoritm complicat.[798] Dar cum ciuma nu mai bătea la ușă, strângerea acestor bani s-a dovedit imposibilă, așa că la sfârșitul epocii fanariote Spitalul de la Dudești se prezenta „nelocuit, aproape în ruină, de parcă n-ar fi existat“, așa încât în cazul unei noi epidemii, ne asigură medicul Constantin Caracaș, ciuma avea „să se răspândească negreșit în tot orașul și în țară“.[799]

FILANTROPIA „spital pentru bolnavii străini cari mai înainte era pre poduri și prin gunoae“[800]: Situația sanitară critică din timpul ocupației rusești din 1806–1812 („când ucigătorul și vărsătorul de sânge Marte a scos din teacă cumplitul său paloș“), când bolnavii nevoiași ajunseseră „să zacă pe străzi și prin piețe, murind fără nici un ajutor“ l-a determinat pe inimosul doctor al politiei Constantin Caracaș să-l convingă pe marele-agă Grigore Băleanu să aprobe deschiderea unei subscripții publice în vederea înființării unui nou spital destinat „îngrijirii bolnavilor fără mijloace“. Mai ales că, odată ce încasa două salarii, unul ca medic al orașului, iar celălalt de la Spitalul Pantelimon, Caracaș se putea arăta generos, angajându-se „să-i caute fără plată toată viața“ lui pe pacienții nou înființatului așezământ. La apelul doctorului au răspus pozitiv „mulți creștini miloși [...] din clasa clerului, boieri și neguțători“,[801] care au oferit sume considerabile, fie sub forma unor contribuții unice, fie sub cea a unor subvenții lunare sau anuale, dar „osârdia“ tuturor „celor ce alergau a face ajutor“[802] a fost întrecută de aceea a „ilustrului și gloriosului, atunci comandantul oștirilor rusești, Principele Cutuzof, precum în condica spitalului se arată“.[803] Probabil că faimosul feldmareșal se simțea cu musca pe căciulă pentru că îi alungase pe români din spitalele capitalei pentru a le face loc ostașilor săi. Întrucât șeful suprem al trupelor țariste se dovedise atât de generos cu noul așezământ spitalicesc, și divanul Țării Românești, aflat sub același control, „a găsit cu cale și a hotărât“ ca „de la toate husmeturile ce se vindeau

la cochivechi, adecă de la vămi, de la ocne, de la dijmărit și de la vinărici să aibă (spitalul) a lua milă câte taleri unul la pungă din toată suma vânzării" și „așijderea să aibă a lua de la tot ispravnicul ce se orânduesce la fieșcare județ, câte taleri douăzeci".[804]

Grație acestor contribuții, dar și a „unei cutii de mili ce se purta prin oraș" spitalul botezat al iubirii de oameni (Filantropia) a putut începe să funcționeze în anul 1811 „afară din oraș, departe ca jumătate de oră, într-o clădire veche"[805] „unde fusese fabrica de postavuri".[806] Este vorba probabil de fosta întreprindere a medelnicerului Hagi Chiriac Arbut situată „lângă apa Dâmboviței" în zona Grozăvești de astăzi,[807] în care se confecționau „șaliuri, ghermesituri și alte cumașuri ce vor putea eși din mătase și fir".[808]

Neadecvată prin destinația ei inițială pentru tratamentul bolnavilor și ajunsă între timp în ruină, această construcție preindustrială nu era în măsură să satisfacă standardele medicale ale doctorului Caracaș, cu atât mai mult cu cât nu putea decât cu greu adăposti vreo 50 de bolnavi. De-abia după retragerea trupelor rusești s-a putut începe în 1813 ridicarea „afară din politie, lângă cișmeaua"[809] lui Mavrogheni „a unei clădiri cu două rânduri, după modelul spitalelor din țările civilizate, pentru 200 de bolnavi". Grație „orășenilor filantropi" lucrările de construcție au „propășit cu pași gigantici", numai că, fatalitate, chiar în acel an s-a abătut asupra Bucureștiului cumplita ciumă a lui Caragea, care nu doar a secerat nenumărate vieți nevinovate, ci a determinat, așa cum am văzut, canalizarea tuturor resurselor țării pentru întreținerea bolnavilor de la Dudești. În aceste condiții, din banii adunați de la bucureșteni „abia s-a putut încropi etajul întâi al clădirei", așa că doctorul Caracaș s-a văzut nevoit să „alerge la binevoitorul și milosul Domn Ioan Vodă Caragea", care „a ascultat cu bunăvoință umilitele și încordatele rugăciuni" ale acestuia, asigurându-i noului spital „un venit anual de aproape douăzeci și trei de mii de lei".[810] Astfel, încă de la 7 decembrie 1812 domnul a sporit sumele acordate anterior de divan cu „câte taleri unul la pungă de la toate rusumeturile i câte taleri cinci la fiecare ispravnic, iar prin hrisovul său din 30 iulie 1813, a acordat Filantropiei „câte trei bani de vadră ce erau [...] domnesci" „din popoarele unde avea mânăstirea Mărcuța milă de vinărici (în Buzău, Mehedinți, Olt și Saac). Și tot prin același act i-a afierosit „două mânăstiri de la Vâlcea anume Govora și Arnota, ca să fie [...] metoase la acest spital al săracilor" și i-a dăruit „zece sălașe de țigani [...] domnesci". Iar la 28 mai 1814 i-a închinat „iratul ce se va strânge de la vitele cele mari ce se vor găsi prin vii, slobode, făcând stricăciuni în dealurile cele mari din sud

Saac, po taleri 5 de vită".[811] Din aceste fonduri s-a putut finaliza în anul 1815 prima clădire a spitalului.

Aflată „la distanța de 150 pași spre miazănoapte" de București, aceasta era orientată spre sud, oferind o „vedere întinsă spre câmpie și oraș". Înconjurată de grădini, avea lungimea de 52 de stânjeni și lățimea de 9 ½, iar pe toată întinderea fațadei dispunea de un lung coridor cu 30 de ferestre înalte „înfrumusețând clădirea", întrerupt doar de o sală mare ce „servea pentru preumblarea bolnavilor în timpuri rele". La etaj se găseau 20 de încăperi dintre care opt (patru cu lungimea de 5 stânjeni și lățimea de 4 ½ și „patru mai mici de câte patru stâjeni") constituiau saloane în care se înghesuiau claie peste grămadă „60, 70 și 90 de bolnavi", ba chiar mai mulți, dacă situația o impunea („când însă vin mai mulți bolnavi nu se păzește această rânduială și se pun mai mulți pacienți într-o sală"). Iar, pentru ca aerul din aceste spații să nu devină irespirabil, constructorii concepuseră un sistem de aerisire realizată nu doar prin ferestrele mari, ci și prin „ventilatoarele sistematice instalate în fiecare încăpere". Nu avuseseră însă grijă să construiască grupurile sanitare în afara clădirii ca la noul Spital de la Pantelimon, ci le amenajaseră „în niște chilii [...] puse între săli cu lăzi anume făcute", pe care poslușnicii le deșertau în fiecare zi în afara spitalului, având, de bună seamă, grijă să nu le verse pe drum.

Spre deosebire de bolnavii ce conviețuiau vreo zece-cincisprezece într-o încăpere, preotul, epistatul, chirurgul și farmacistul beneficiau fiecare de „câte două camere și o cuhnie", în care își puteau găti, recurgând la alimentele păstrate în pivinița mare, ce mai dispunea, pe deasupra, și de o cramă cu vinuri alese. Totodată, constructorii avuseseră în vedere atât nevoile medicale, cât și pe cele spirituale ale pacienților, amenajând la etajul întâi al clădirii un depozit de medicamente, o farmacie și un paraclis. Dependințele, precum, „bucătăria, spălătoriile, magazia de rufe și câteva locuințe de servitori"[812] erau adăpostite într-o altă clădire sensibil mai mică, ridicată în fața spitalului propriu-zis.

Atât prin structura sa, cât și, mai ales, prin organizarea riguroasă de inspirație occidentală spitalul iubirii de oameni marca un progres sensibil față de celelalte așezăminte similare din București. La aceasta a contribuit în mod decisiv adoptarea în aprilie 1817 a unui regulament ce prevedea în detaliu îndatoririle angajaților pacienților și vizitatorilor spitalului.

Conform acestuia, bolnavii primiți la tratament „fără distincțiune de naționalitate, clasă, religiune sau patimă" nu aveau voie „să

dăruiască cu ceva pe vreunul dintre servitorii spitalului", dar nici să ceară *eleimosină* (pomană) de la vizitatorii" instituției. Totodată, erau datori să respecte cu strictețe regimul alimentar și medicația prescrise de doctori, să nu părăsească incinta spitalului, să păstreze ordinea și curățenia, să aibă o atitudine cuviincioasă față de personal și tovarășii de suferință și, desigur, să se dovedească niște buni creștini: să-și facă rugăciunile dimineața și seara, repetând „cu voce tare" rugăciunea Tatăl nostru spusă de preot; să se spovedească și să se împărtășească.

La rândul lor, „servitorii" (infirmierii) trebuiau să se țină departe de „viciul beției" și „să se poarte totdeauna cu bolnavii cu umanitate și blândețe", „necerând sau primind vreun dar de la aceștia", căci, în caz contrar, aveau să-și piardă locul de muncă. Printre îndatoririle lor concrete se numărau curățarea și aerisirea saloanelor, spălarea și aranjarea așternuturilor, deșertarea oalelor de noapte, administrarea la ore fixe a hranei și medicamentelor prescrise de doctori și supravegherea pacienților „să nu ascundă de-ale mâncărei în paturi". În timpul zilei trebuiau să fie permanent prezenți în „odăile bolnavilor", iar noaptea să întreprindă inspecții periodice pentru a se asigura că totul era în regulă și că aceștia nu aveau nevoie de nimic.

În schimb, medicul principal (Caracaș în vremea noastră) nu era obligat să treacă pe la spital decât o dată pe zi, în cursul dimineții, când, „la ora reglementată", efectua, împreună cu doctorul secundar și cu chirurgul, o vizită prin saloanele pacienților, stabilindu-le dieta și tratamentul medicamentos. Tot el se ocupa și de angajarea infirmierilor și, ca un adevărat director, avea acces nelimitat la casieria spitalului, desigur doar în folosul sănătății pacienților și al bunului mers al instituției. Cum însă era o persoană mult prea importantă, nu mai participa și la vizita de seară întreprinsă doar de doctorul secundar, care, pe lângă atribuțiunile de specialitate, asuma și rolul de secretar al medicului primar, față de care trebuia „să fie respectuos și supus": nota zilnic într-un registru afecțiunea fiecărui pacient și recomandările șefului său, scria rețetele pentru bolile interne și le trimitea la farmacie pentru a fi executate. Dincolo însă de deferența cuvenită, era liber ca seara să modifice tratamentul prescris de *primarul*, deseori grăbit în diagnosticele sale.

Și mai jos pe scara ierarhiei medicale de la Filantropia se găsea hirurgul, „dator să locuiască în spital" și să participe nu doar la vizitele medicale de dimineață și de seară, ci și „să alerge imediat să dea ajutor, ori de câte ori era chemat [...] pentru vreo trebuință". Din punct de vedere medical, sarcina sa era aceea de a le acorda îngrijire celor ce sufereau de „maladii externe", pansând rănile bolnavilor, dar

și redactând rețetele prescrise de medicul primar și chiar „împărțind bolnavilor în persoană“ medicamentele sosite de la farmacie. Hirurgul asuma și atribuții administrative (supraveghea menținerea ordinei și curățeniei în spital, îi repartiza pe noii internați în saloane), dar nu pare a fi făcut operații, așa cum s-ar aștepta cititorul contemporan.

Subordonat direct al medicului primar era și farmacistul, obligat să-i trimită șefului său spre aprobare „lista de medicamente trebuincioase“ spitalului, căci altfel nu putea proceda la procurarea sau prepararea lor. „Sculându-se de dimineață, vara când răsărea soarele, iar iarna când se lumina“, acesta trebuia să pregătească cu cea mai mare grijă și în condiții igienice impecabile „alifii, plasture, extracte și spirturi“ care să ajungă pentru șase luni de zile. Nu avea însă permisiunea să le distribuie „afară din spital“ decât „la vreun sărac și fără mijloace“ și numai în urma unui ordin în acest sens al medicului primar.

Iar cum la Filantropia terapia medicală mergea mână în mână cu cea spirituală, preotul, cunoscător în mod obligatoriu atât al limbii române, cât și al celei grecești, era ținut „să slujească în fiecare zi în biserica spitalului“, pomenindu-i pe ctitori și rugându-se pentru însănătoșirea grabnică a bolnavilor. În același nobil scop, el „făcea“ „în fiecare luni [...] aiasmă“, cu care „boteza“ saloanele spitalului, în vreme ce sâmbăta le citea bolnavilor paraclisul, iar dacă nu mai aveau mult până să-și dea duhul, îi spovedea și îi împărtășea fără zăbavă.

Supravegherea atât a activității angajaților spitalului, cu excepția primului doctor, cât și a conduitei pacienților îi revenea epistatului, un adevărat *manager*, „cu locuința înăuntrul“ așezământului. Printre altele, acesta era cel care proceda la internarea bolnavilor, îndeobște „cu bilet de la medic“, și la luarea în custodie a tuturor obiectelor cu care aceștia se prezentau la Filantropia. Totodată, epistatul efectua inventarul general al bunurilor instituției: „saltele, cearșafuri, vase și instrumente“, dar și vestimentația standard atribuită pacienților („un halat lung, cămașă, ciorapi, papuci și o scufie“). Și tot el avea grijă ca felurile de mâncare recomandate de medic să fie bine pregătite și chiar asista personal la distribuirea lor. La micul dejun toți cei internați primeau supă „din orez, fidea, arpăcaș sau griș cu apă sau zeamă cu carne“ însoțită în cazul „bolnavilor slabi“ de „un sfert de jimblă“, iar în cel al convalescenților „de un fel de mâncare conținând 75 de dramuri de carne și vegetale“. În schimb, numai aceștia din urmă aveau privilegiul de a savura și o masă de prânz cu aceleași feluri de mâncare, acompaniate însă de „100 de dramuri vin și 10 rachiu și chiar mai mult dacă era de trebuință“. În plus, epistatul era obligat

să întreprindă mai multe inspecții pe zi în saloanele bolnavilor, asigurându-se de deplina păstrare a curățeniei și a ordinei și, în caz contrar, să-i pedepsească pe bolnavii ce săvârșeau „neorânduieli". Și tot el era dator să țină „conturi regulate pentru cheltuielile zilnice ale spitalului" și să înainteze în fiecare lună un raport financiar epitropilor așezământului, în fața cărora era direct răspunzător pentru toată activitatea sa. Numărul mare și starea materială de invidiat a acestora (episcopul de Buzău Costandie Filiti, marele-ban Grigore Brâncoveanu, marele-ban Radu Golescu, vel-logofătul George Golescu, aga Constantin Golescu, vornicul Nicolae Văcărescu, hatmanul Constantin Greceanu, stolnicul Geani Orășanu etc. și câțiva negustori)[813] au fost probabil factorii ce au împiedicat la Filantropia delapidările de fonduri atât de frecvente, de pildă, în cazul bogatului Spital Pantelimon, ce nu își putea permite, în ciuda înzestrării generoase, să întrețină o mână de bolnavi. Așa se face că la așezământul iubirii de oameni au putut fi internați și tratați în intervalul 1812–1820 nu mai puțin de 7.267 de pacienți (807 pe an în medie), dintre care 6.685 (92%) s-au însănătoșit și doar 582 (8%) au decedat. Iar aceste rezultate excelente au determinat creșterea încrederii valahilor, și nu doar a lor, într-o instituție pe care se simțeau datori să o ajute, cu mic cu mare, după puteri. Până și bucureșteanul de adopție Manuc Bei aflat în 1815 în gubernia rusească a Basarabiei îi trimitea la 2 februarie 1815 doctorului Constantin Caracaș suma de 500 de taleri pentru mângâierea săracilor nemernici loviți de boală.[814] Așa că, din cât se pare, numai popii bucureșteni, „lăcomindu-se la ale lor interesuri în parte", refuzau să permită scoaterea duminica la liturghie a cutiilor spitalului menite „a îmbla" prin biserică „pentru ajutor de milă la trebuințele sărmanilor bolnavi",[815] atitudine ce a determinat, la 9 noiembrie 1816, intervenția foarte hotărâtă a lui vodă Caragea.

„SPITALUL PENTRU VINOVAȚII BOLNAVI": Constatând condițiile inumane în care trăiau toți deținuții, indiferent de gravitatea infracțiunii comise și de pronunțarea sau nu în cazul lor a unei condamnări, Constantin Ipsilanti a procedat în anul 1804 la o amplă reconstrucție a temniței domnești. Cu acest prilej, el a poruncit să se ridice, în afara obișnuitelor celule pentru hoți ori ucigași, și „un departament îndăstulat cu odăi sus și jos pentru judecători i zapcii", „un gros pentru cei cu bănuială de vinovați" și chiar „un spital pentru vinovații bolnavi", care să fie separați de ceilalți deținuți pentru a nu-i contamina, așa cum se petrecea până de curând ori de câte ori izbucnea vreo maladie contagioasă („când li se întâmplă vreunora boală neavând

vreun loc dă spital a să deosebi, de multe ori să încingea boala între dânșii bolnăvindu-se și cei sănătoși").[816] Conform indicațiilor oferite personal de domnul căruia i se prezentase un plan detaliat al complexului penitenciar, centrul de tratament trebuia să fie înălțat prin *închiderea* „cu un perete de zid ce mai lipsea" și *învelirea* „colțului ce mi se arată la hartă că este loc slobod între trei zidiri".[817] Chiar dacă pare a fi fost vorba, potrivit standardelor medicale din epocă, de o singură încăpere în care erau transferați toți bolnavii fără deosebire de afecțiune, preocuparea pentru sănătatea trupească, nu doar sufletească a pușcăriașilor reprezenta un progres indubitabil.

Căci anterior domnii avuseseră grijă să angajeze un duhovnic al pușcăriei (plătit cu 5 taleri pe lună în 1790)[818] și chiar să construiască un paraclis al penitenciarului (probabil în 1800),[819] dar nu se gândiseră niciodată să le acorde îngrijiri medicale deținuților. Pur și simplu, se mulțumeau ca, atunci când în rândurile acesora începea să facă ravagii o epidemie, să-i elibereze temporar pe unii dintre cei arestați preventiv, în măsura în care își puteau găsi *chezași* cu nume bun care să garanteze că aveau să se întoarcă de bunăvoie pentru a fi judecați.[820] Și, cu toate acestea, nu erau rare situațiile în care mai toți deținuții decedau în penitenciar, așa cum s-a întâmplat în 1803 când, „încingându-se cei închiși de la boala lăngoarei, au murit cei mai mulți vinovați".[821]

Această situație intolerabilă a fost oarecum remediată de măsurile lui Ipsilanti, ce nu pare totuși a fi desemnat un medic care să vegheze în mod special asupra sănătății acestora. Avea să o facă însă Ioan Gheorghe Caragea, care, la 3 august 1814, l-a orânduit pe Ioan Meșeț (Johann Meschitz) „dohtor și gerah al pușcăriei, cu leafă pe lună câte taleri 150".[822] Și tot în timpul acestuia pare a se fi ameliorat și hrana oferită deținuților, care primeau în plus, pentru a se înveseli, și dulcea licoare a lui Bachus. Era o practică ce stârnea indignarea doctorului politiei Constantin Caracaș care era de părerea că „ar fi fost mai nimerit" ca, „în loc de atâta mâncare și băutură", pușcăriașii, care aveau impresia că se aflau „într-un local de odihnă", să aibă parte de „o hrană mai sobră și mai potrivită cu vina lor" și să fie puși la muncă silnică, „căci prin firea lor [...] erau niște leneși și, stând, se obișnuiau și mai mult cu lenea".[823]

SPITALE MILITARE (austriece, românești, rusești): Pătrunderea și cantonarea în București a unor trupe numeroase de ocupație genera necesitatea punerii la punct a unui sistem coerent nu doar de aprovizionare, ci și de asigurare a asistenței medicale pentru acestea. Iar

cum numărul disponibil de paturi în spitalele bucureștene era infim, era firesc ca „eliberatorii“ să încerce să-și amenajeze cât mai repede propriile unități medicale, mai ales când molimile făceau prăpăd în rândurile oștenilor. Așa au procedat, de pildă, austriecii, care, în noiembrie 1789, de îndată ce au reușit să ocupe cetatea de scaun a Valahiei, au transformat Curtea Nouă a lui Ipsilanti în Spital Militar Central (*Haupt-Spital*). Din nefericire însă, peste doar o lună, la 17 decembrie, acesta a fost nimicit de un incendiu devastator,[824] iar pacienții au fost mutați de urgență în altă clădire.

Autoritățile de ocupație au ales în acest scop Academia de la Sfântul Sava, întrucât în noua ordine germană a principatelor învățătura greco-ortodoxă nu își mai găsea în nici un fel locul. Ca atare, au avut grijă să preschimbe faimoasa bibliotecă a instituției în garderobă „a bolnavilor ostași împărătesci“, îndepărtând cât mai iute cărțile („să se așeze ori în mânăstirea sfântului Gheorghe sau în altă parte“). Curând însă construcțiile fostei școli s-au dovedit neîndestulătoare pentru spitalul austriac, care, pe lângă secțiunea dedicată terapiei, cuprindea și un stufos aparat administrativ. Așa că „domnul Retmaister“ a început să pretindă acordarea de clădiri prin tot orașul. Ca și cum n-ar fi fost de ajuns că primise „pivnița din Curtea cea Veche“ pentru o „treabă a spitalului“, iar divanul fusese de acord să-i cedeze pentru „depositorium“-ul așezământului beciul „de la păharnicul Lehliu, distinsul ofițer a solicitat pe nepusă masă „casele de deasupra toate (ale Lehliului) ca să șadă Oberfervalterul spitalului“.

În paralel cu rechiziționările de imobile în scop medical, autoritățile austriece au demarat încă de la începutul anului 1790 câteva proiecte faraonice de construcție de spitale. Astfel, cu toate că țara era sărăcită de războaie, acestea plănuiau să înalțe simultan din resurse locale cel puțin patru complexe de tratament, dintre care cele de la Pantelimon și Mărcuța urmau să aibă fiecare capacitatea de „câte o mie oameni“.[825] Și nu era vorba doar de o vorbă în vânt, căci „cinstitul polcovnic de ingineri Fron“ nu doar redactase proiectul noilor zidiri, ci prevăzuse și cantitatea trebuincioasă de materiale de construcție. Dar numai pentru împlinirea „sumei de cherestea“ solicitate în acest scop și transportul ei la București ar fi trebuit ca „3–4 județe întregi“ să nu mai aibă timp de „2–3 luni“ nici o altă activitate ori contribuție la bunul mers al țării. Așa că, pentru a ieși din impas, boierii români din divan îi propuneau la 9 martie 1790 principelui de Saxa-Coburg amenajarea celor două spitale nu de la firul ierbii la Pantelimon și Mărcuța, ci în cadrul a „2 mânăstiri mari, ce sunt afară din politie, Cotrocenii și Văcărescii“, odată ce acestea dispuneau de

„odăi din destule", așa că necesarul de materiale de construcții s-ar fi redus în acest fel la „jumătate sau și mai puțin de jumătate", iar spitalele aveau să „se isprăvească mai cu înlesnire și mai în grabă".[826] În plus, nici contribuțiile extraordinare impuse în teritoriu („să se cisluiască pe județe"), nici noile amenzi în favoarea Casei Spitalurilor („să se pedepsească cu tal. 2, a doua oară cu tal. 4, a treia oară cu tal. 8 și așia înainte tot îndoit" cei vinovați de a fi aruncat gunoaie și murdalâc „pe uliță și pe lângă ziduri și uluci", ori de a fi tăiat vite înlăuntrul târgului, azvârlind acolo „măruntaiele și spurcăciunile ce es dintr-însele") nu se strângeau prea ușor, nefiind în măsură să aducă banii indispensabili la buget.

Cu toate acestea, austriecii nu au ezitat să deschidă în primăvara anului 1790 șantierele unor noi spitale la Băneasa, unde visiteria orânduia să lucreze nu mai puțin de 60 de care nesupărate cu „alte podvoade și angarii"[827] și, pare-se, chiar și la Fundeni, de unde în martie 1791 au fost siliți să-și transfere în grabă spre Craiova „bolnavii ostași", recurgând tot la logistica Țării Românești („să facă dumnealui vel-spătar 25 de care, i dumnealui vel-agă 13 care și până la vremea tocii să le facă teslim la orânduiții căprari, să ridice bolnavii de la Fundeni").[828] Peste doar câteva luni, odată cu încheierea tratatului de pace austro-turc de la Șiștov (24 iulie 1791), dominația austriacă asupra Țării Românești avea să ia sfârșit și, odată cu ea, grandioasele, dar nerealistele proiecte de construcție la București a unor spitale cu mii de paturi.

INIȚIATIVA ORGANIZĂRII PRIMULUI SPITAL MILITAR pur românesc i-a aparținut lui Constantin Ipsilanti, care, în primăvara anului 1803, s-a arătat preocupat și de starea de sănătate a oștirii autohtone înjghebate în pripă pentru a ține piept hoardelor de pazvangii.[829] Constatând că „unii dintre pandurii ce se aflau slujind se bolnăviseră", vodă i-a poruncit marelui-spătar să identifice prin oraș „o casă mai îndestulată de a încăpea toți, pentru odihnă și pentru a se căuta la boala lor". Zis și făcut, numai că proprietara de drept a reședinței pe care pusese ochii dregătorul refuza „făr de cuvânt și numai din răutate" să cedeze imobilul în care nu și-ar fi avut reședința („casa este făr de sălășluire de oameni într-însa") și pentru care ar fi primit cuvenita chirie lunară de 8 taleri. Astfel de capricii nu puteau sta însă în calea interesului oastei țării, așa că Ipsilanti a orânduit zapcii care „să facă casa zapt și să o gătească cu un ceas mai nainte pe seama pandurilor bolnavi de a intra într-însa". Iar pentru a-i tămădui cât mai grabnic pe aceștia l-a desemnat pe chiar medicul său personal

Emmanuil Persianos („cinstit și credincios boerule al Domniei mele Dumneata arhietre al nostru [...] poruncim să îngrijesci de dânșii de toate bolile").[830] Cu toate bunele intenții ale ctitorului, viața spitalului n-a avut cum să fie mai lungă decât cea a oștirii pământene desființate în 1807 de chiar armia rusă eliberatoare, ce nu avea nevoie de aliați de o fidelitate îndoielnică.

SPITALE MILITARE ÎI ERAU ÎNSĂ NEAPĂRAT NECESARE, odată ce epidemiile făceau ravagii în rândurile soldaților ruși, iar numărul de răniți din confruntările cu turcii în zona dunăreană a rămas considerabil până spre sfârșitul anului 1811. Astfel, încă din vara anului 1807 generalul Langeron se plângea că „febrele terțiare" și alte maladii comune în câmpia munteană reduseseră simțitor efectivele combatante ale armatei ruse,[831] în vreme ce în primăvara anului următor un raport austriac susținea că o șesime dintre oștenii muscali zăceau de boli și, prin urmare, neputincioși să ia armele în mână.[832] Iar situația a continuat să se agraveze la leat 1809 când același general Langeron, ce estima numărul de ostași bolnavi din București la 5.000,[833] a fost silit să alcătuiască două batalioane și două escadroane („le régiment de la fièvre") din cei ce sufereau de paludism, chemați sub arme în ziua în care nu aveau febră și trimiși înapoi la spital când aceasta le revenea.[834] Iar nu doar numărul de suferinzi, ci și de morți era atât de mare, încât la 14 februarie 1810 ajunsese să „se umple locul cel orânduit pentru îngroparea ostașilor"[835] decedați, fiind necesară găsirea de urgență a altuia. Toată această stare de fapt a creat o adevărată psihoză nu doar printre simplii soldați, ci și în rândurile oficialilor ruși, care, cuprinși de panică, redactau rapoarte fantasmagorice în care se susținea, bunăoară, că „între 1 mai 1809 și 1 mai 1810 au trecut prin spitale mai mult de o sută de mii de bolnavi, a căror întreținere a costat mai mult de șapte milioane de ruble".

Anul 1811 a adus cu sine și creșterea numărului de răniți transportați în București de pe linia frontului, determinându-l pe feldmareșalul Kutuzov să dispună la 18 august creșterea capacității unităților de tratament din capitală cu „1.000 de persoane, pentru a permite să fie spitalizați în total de acum încolo, 2.500 de oameni".[836] Și tot nu era de-ajuns, căci doar la 6 septembrie 1811 a trebuit să se realizeze repartizarea prin diverse clădiri din capitală prefăcute peste noapte în bolnițe a nu mai puțin de 2.915 bolnavi.[837] Iar peste nici măcar două săptămâni, la 18 ale lunii, divanul a dispus rechiziționarea și evacuarea a șase hanuri și unsprezece case boierești „primitoare de o mie două sute bolnavi", dar și identificarea altora „rezervă pentru

încă vreo două mii bolnavi“,[838] căci toți pacienții spitalului militar de la Craiova aveau să fie transferați în octombrie la București.[839] Prin urmare, nu fără dreptate avea să asemuiască un diplomat francez cetatea de scaun a Valahiei „în care toate marile case fuseseră prefăcute în spitale“ cu „un mormânt al celor vii (*tombeau des vivants*)“.[840]

În aceste condiții, întreaga perioadă a ocupației rusești s-a caracterizat prin presiuni constante ale autorităților în vederea smulgerii cât mai multor clădiri de la proprietarii lor de drept și transformarea lor în reședințe ale militarilor ruși, fie ei bolnavi sau nu. Printre primele victime s-a numărat „curtea gospod“ ce nu îndeplinea totuși înaltele standarde de confort ale muscalilor („pătimind acolo prin egrasia odăilor“), motiv întemeiat pentru ca „însuși Excelența Sa general Pahmitin“ să ceară „prin grai“ de la divan și una dintre cele mai luxoase reședințe boierești din capitală („casele dumnealui vornicului Grigorie Brâncoveanu“) (12 decembrie 1807). Cu păstrarea, desigur, și a bolniței de la Curtea Veche, unde, la 3 septembrie 1808, era rânduit „un luător de seamă“ cu leafa de 50 de taleri pe lună de la vistierie, însărcinat cu asigurarea celor mai bune condiții pentru bolnavi și raportarea „pe lângă cinstitul Comitè“ a tuturor problemelor apărute. De pretențiile ocupanților nu avea să scape nici „Curtea Domnească lângă Mihai Vodă“ pe care aceștia au izbutit să pună mâna în schimbul promisiunii că aveau să-i „dreagă“ pe propriile speze „toate odăile“ și să mute acolo „toți bolnavii care erau prin alte locuri din București“.[841]

Rușii însă nu râvneau la părăginitele zidiri de la Mihai Vodă, ci puseseră ochii pe confortabilele și bine întreținutele locuințe ale boierilor, a căror rechiziționare părea relativ ușor de obținut de la servilul divan al țării – astfel, la 18 septembrie 1811 acesta le-a cedat fără să crâcnească casele clucerului Vasile, ale pitarului Gheorghe, ale lui Petrache ot pușcărie, ale lui Atanasie de pe podul lui Șerban Vodă, ale Vintiloaiei de pe Podul Mogoșoaiei, ale paharnicului Alexandru ot mahalaua Brezoianului, ale Cârlovei ot tam, ale Gărdesculuí două perechi ot tam, ale cămărașului Panait și ale lui Paleologu ot tam.[842] Proprietarilor nu le rămânea decât să se mute urgent în chiliile vreunei mânăstiri, așa cum a fost silită să procedeze păhărniceasa Anastasia Fălcoianu, care, drept despăgubire pentru că fusese dată afară din casă, a primit „2 odăi fără plată de chirie“[843] la mânăstirea Sfântului Gheorghe. O soartă similară au împărtășit și multe dintre hanurile bucureștene (Niculescu, Petrache, Filip, Sfânta Ecaterina, Papazoglu, Constantin Vodă)[844] propuse de chiar membrii divanului pentru a găzdui spitale în încercarea de a salva măcar locuințele de „tot mici, de

oameni săraci și de văduve, cari, de se vor scoate într-această vreme dintr-însele, vor cerca o deosebită sărăcie și prăpădenie".[845]

Desigur, bolnițe ostășești au ajuns să funcționeze și în unele mânăstiri bucureștene, precum aceea cu 100 de paturi de la Radu Vodă, întreținute pe cheltuiala diverselor așezăminte monastice din capitală[846] ce sperau că mulțumită acestei contribuții voluntare nu aveau să fie ocupate sau jefuite de muscali. Tot în scopul de a-și proteja patrimoniul eparhiei, dar și de a câștiga bunăvoința autorităților venetice mitropolitul Ignatie s-a preocupat de amenajarea într-o „clădire comodă" a unui spital militar cu 60 de paturi, realizare pentru care a binemeritat de la mama Rusie ordinul Sfintei Ana.[847] În aceste condiții, pare că singurele clădiri în care rușii nu acceptau să le fie tratați pacienții erau vechile spitale bucureștene. Căci, deși dispuneau de „odăi seci și gătite cu toate cele trebuincioase, unde puteau încăpea alți 500 și mai bine de oameni", așezămintele de la Dudești continuau în octombrie 1807 să „stea deșerte", în ciuda apelurilor insistente ale divanului, care încerca zadarnic să-l convingă pe „excelența sa general comandir Bahmetief" de avantajele medicale ale fostei bolnițe de ciumați. Până la urmă, creșterea exponențială a numărului de bolnavi și răniți avea să-i determine pe comandanții ruși să accepte folosirea și a fostelor centre de tratament al maladiilor contagioase.

Mai ales că, spre deosebire de austrieci, aceștia nu erau atât de dornici să investească în ridicarea de noi spitale. Un proiect grandios pare a fi demarat totuși la mânăstirea Domniței Bălașa, odată ce numai în iunie 1809 se comandau din județele Dâmbovița și Prahova 300.000 de ocale de var[848] pentru nevoile respectivului șantier. Acesta a fost însă repede abandonat în favoarea zidirii „afară din orașul București de spitaluri pentru odihna bolnavilor ostași", scop pentru care divanul solicita în aprilie 1811 trimiterea de prin județe a 85 de cărămidari și a 400.000 de ocale de var.[849] Numai că nici această inițiativă nu avea să fie dusă la bun sfârșit, întrucât cheltuielile armatei țariste cu întreținerea bolnavilor erau și așa uriașe, fiind mult sporite de sistemul generalizat de corupție ce domnea în rândurile conducerii acesteia. O recunoștea până și generalul Langeron, care afirma cu luciditate, dar fără a cuteza să intervină pentru remedierea situației, că „abuzurile, furturile scandaloase de la spitale, la manutanță, la furnituri, au înghițit cea mai mare parte din sumele date de tezaurul imperial". De aceea, nu este de mirare că în iulie 1809 „fondurile hărăzite pentru întreținerea spitalelor (bucureștene) erau restante pe șase luni",[850] iar administrația rusă încerca să facă rost de finanțarea necesară solicitând fără jenă de la divanul Valahiei „sume

Pentru negustorii (creștini) de orice neam, a căror activitate este constant încurajată de domnitorii fanarioți (cum o dovedește și acest act din aprilie 1818, statuând libertatea comerțului), cănunul lat, împodobit cu multă artă, constituie un atribut *sine qua non*, doveditor al apartenenței la breaslă.

Monedele de valoare (iuzluci otomani, taleri olandezi sau venețieni) ori de duzină (piese de bronz bătute de ruși la Sadagura, în nordul Bucovinei) își găsesc fiecare locul în tot soiul de pungi, confecționate din piele simplă ori din mărgele multicolore.

În recuzita negustorului din epoca fanariotă găsim, alături de punga doldora de bani, cântarul de zaraf cu care verifică minuțios valoarea fiecărei piese monetare sau călimara cu suport pentru calamurile (condeiele) cu care însemnează tranzacțiile comerciale. Nu de mult a apărut bancnota, precum această „hârtie de bani" austriacă de 5 guldeni, pe al cărei revers denominația este scrisă în mai multe limbi vorbite în imperiu.

Când afacerile unui negustător ajung să meargă ca unse, pungile se dovedesc neîncăpătoare, așa că sunt înlocuite cu lăzile de bani – astăzi le-am spune seifuri –, inclusiv de producție locală, precum cea din imagine.

Drumurile negustorilor sunt rareori sigure. Oamenii stăpânirii țin cu greu piept cetelor de hoți, care uneori ajung să facă legea în județe întregi, mai ales peste Olt. Pentru pază sunt angajați mercenari din Balcani – care nu de multe ori iau și ei drumul codrului. Din arsenalul personal nu lipsesc pistoalele și iataganul – o sabie scurtă, ageră și ușor de mânuit, cu tăișul pe interior, ca o lamă de coasă.

Într-o lume nesigură și violentă, armele și accesoriile acestora (cartușiere, tocuri de pulbere, centuri, brâie sau sileafuri) sunt deseori splendid ornamentate și lucrate în materiale prețioase, dând măsura statutului la care aspiră cel care le etalează.

Călare pe bidivii împodobiți cu șei aduse de la Stambul, bucureșteanul cu stare care se întoarce în crucea nopții de la vreun zaiafet nu se sfiește să tragă focuri de armă, pentru a stârni invidia concitadinilor și admirația fetelor din iatacurile cu ferestre zăbrelite.

...Cuconaşii nu lăsau să le scape nici un prilej de a se îmbrăca cu poturi, cu mintean şi cu cepchen; a se lega la cap cu tarabolus şi a-şi încărca sileahul de la brâu cu pistoale şi cu iatagan, precum şi a-şi atârna pala de gât. Pentru cel mai mic lucru ei se serveau cu armele...
—Ion Ghica

foarte considerabile de bani".[851] Și, cum acesta nu era mereu în măsură să satisfacă din resurse proprii pretențiile financiare ale fraților de credință, se vedea deseori nevoit să contracteze împovărătoare credite private. De pildă, numai la 25 iulie 1809 vistieria a semnat patru zapise (polițe) în valoare totală de 30.000 de lei în contul marelui cămătar Manuc Bei, urmând a folosi banii luați cu împrumut inclusiv pentru întreținerea *spitalurilor împărătesci*. Mult mai pragmatici, oficialii ruși optau, în vederea acoperirii cheltuielilor medicale și nu numai, pentru soluția baterii de monedă turcească falsă, cu toate riscurile pe care le implica această acțiune în relațiile internaționale.[852]

Pe fondul acestei crize financiare cronice, condițiile oferite bolnavilor de rând în spitalele militare rusești nu puteau fi decât precare, fapt recunoscut și de generalul Langeron, care, sosit la București în 1809, a întâlnit în spitalele de campanie „medici puțini și medicamente deloc".[853] În plus, acestea nu erau doar lipsite de personal specializat, ci și „prost aprovizionate și neîngrijite", nu atât din pricina finanțării deficitare, cât mai ales a acțiunilor unui grup infracțional bine pus la punct ce urmărea cu tenacitate însușirea unei mari părți a fondurilor alocate pentru îngrijirea pacienților. Căci, nu fără dreptate afirma același general Langeron că „imaginația cea mai exagerată în furt și delapidări nu-și putea reprezenta ceea ce se întâmpla acolo", întrucât medicii și antreprenorii spitalelor aflați în cârdășie continuau să comande mâncare pentru morți vreme de 15–60 de zile de la deces, cumpărau alimente și medicamente la valori triple decât cele ale pieței, achiziționau vinuri străine pentru uz propriu, îi mutau din loc în loc pe soldații internați, indiferent de gravitatea afecțiunii lor, întrucât alocația pacienților din spitalele mobile era dublă etc. Puțin conta că „bolnavii mureau pe drum", „căci antreprenorii se îmbogățeau".[854]

Ospiciile bisericești sau mânăstirești (Sf. Vineri, Sărindar)

ALTERNATIVA LA MEDICINA ȘTIINȚIFICĂ MODERNĂ continua să o ofere în veacul al XVIII-lea terapia cu ajutorul icoanelor făcătoare de minuni păstrate cu evlavie în marile mânăstiri ale țării sau capitalei. La puterile miraculoase ale acestora recurgeau, de regulă, fie credincioșii habotnici, fie cei ce sufereau de afecțiuni pe care doctorii vremii se declarau neputincioși să le trateze. Era vorba, de pildă, de bolile psihice, provocate, potrivit concepțiilor din epocă, de acțiunile ființelor malefice, pe care numai o intervenție divină o putea curma. Iar pentru că cei „posedați" nu mai erau conștienți de ceea ce era bine

pentru ei, rudele sau autoritățile statului aveau deseori grijă să-i interneze din proprie inițiativă la balamuc.

Un astfel de stabiliment a fost întemeiat la biserica Sf. Vineri prin grija banului Constantin Năsturel care „a făcut chilii [...] pentru sărmanii bolnavi" și a însărcinat-o în 1765 prin testament pe consoarta sa Smaranda să le reconstruiască din piatră. De asemenea, el a înzestrat așezământul cu o pitărie, obligată să coacă zece pâini pe zi pentru hrana pacienților.[855] Iar domnii fanarioți binevoitori l-au scutit „pe brutarul bolnavilor săraci ce se află la Spitalul de la Sfânta Vineri din București" „de dăjdiile ce ies de la vistierie peste an în țară și pe târg", „de fumărit și de alte angarii ce dau alți brutari și de poclonul vătafului".[856] Nu s-au preocupat însă să numească un medic, întrucât tratamentul pacienților era asigurat la Sf. Vineri prin mijlocirea icoanei Sfintei Parascheva și prin slujbe de exorcizare.

O TERAPIE SIMILARĂ ERA APLICATĂ și la mânăstirea Sărindar unde se păstra icoana Sfintei Fecioare, „isvor de tămăduire tuturor celor ce alergau cu evlavie și cu credință, draci gonind, orbii, slăbănogii și tot felul de boale și neputințe tămăduind". În plus, aceasta le asigura deplina prosperitate călugărilor nevoitori în sfântul lăcaș care s-au bucurat de bogate danii din partea domnilor fanarioți („ca să fie sfintei mânăstiri de întărire și părinților călugări de hrană și chiverniseală") în schimbul obligației de a păstra aprinsă „necontenit [...] candela ce este la sfânta și de minuni făcătoarea icoană, drept ajutor și folos pătimașilor celor ce aleargă la vindecarea și la mântuirea lor". Nu trebuiau însă, Doamne ferește, să cheltuiască din propriile resurse pentru untdelemnul necesar, întrucât acesta era asigurat prin încasarea anuală „cu pecetluitul domniei" a „câte ughii una sută douăzeci" „din vama târgului de aici din București".[857] În plus, pentru a-i găzdui pe pelerinii loviți de boli și neputințe, cuvioșii părinți amenajaseră de o parte și de alta a clopotniței un „sanatoriu" ce dispunea, conform unei catagrafii din anul 1823, de nu mai puțin de paisprezece camere.[858] Numai că, în condițiile afluxului crescut de credincioși, acestea se dovedeau de cele mai multe ori total neîncăpătoare, domnia fiind silită să intervină, ca în iunie 1786[859] sau în octombrie 1797, pentru a limita dreptul de ședere în mânăstire exclusiv pentru cei care erau cu adevărat bolnavi („să nu fie slobod a pretinderisi cu vreun cuvânt să șază în odăile acestei mânăstiri afară numai cei ce vor avea vreo neputință de boală și vor năzui spre tămăduire la sfânta icoană").[860] Alteori însă vodă dispunea personal trimiterea la Sărindar a suferinzilor de maladii psihice, în vederea administrării tratamentului uzual

în epocă pentru astfel de afecțiuni („să-i citească sfintele bisericești rugăciuni pentru îndreptarea minții lui, fiindcă este păcat a se perde omul într-această patimă").[861]

Cum însă nu îi puteau trata în chiliile mânăstirii pe toți doritorii, întreprinzătorii monahi găsiseră soluția ideală pentru a nu pierde „darurile" (*qualche regalo*) fiecărui potențial pacient. În acest scop ei fabricaseră cópii de dimensiuni mai mari sau mai mici ale icoanei făcătoare de minuni, cu care se deplasau la cerere la domiciliul fiecărui bucureștean interesat. Dacă acesta era un mahalagiu oarecare, avea parte doar de vizita unui călugăr de rând ce sosea la el acasă pe jos, aducând o mică iconiță („un piccolo quadretto"). În schimb, la reședințele localnicilor cu bani se deplasa o căruță din care cobora un monah purtând o copie ceva mai mare a icoanei. Adevăratul chip al Preacuratei Născătoare de Dumnezeu ieșea din mânăstire doar la cererea voievodului sau a boierilor de seamă, fiind condus la curțile lor într-o caleașcă înconjurată de torțe aprinse în care se suia însuși starețul mânăstirii. Procesiunea prilejuia numeroase manifestări ale devoțiunii populare, provocate, după părerea incredulului secretar domnesc Raicevich, doar de dimensiunile impresionante ale icoanei („sempre però in ragione della grandezza del quadro").[862]

Piața liberă a asistenței medicale (iatrofilozofi cu veleități literare, medici străini în căutarea norocului, tămăduitori autohtoni fără pregătire academică)

ÎNAINTEA NUMIRII PRIMULUI MEDIC PUBLIC, în anul 1784, locuitorii capitalei erau siliți să se adreseze, când se îmbolnăveau, uneia dintre persoanele socotite capabile, indiferent de pregătirea lor academică, să le tămăduiască suferința. Căci, în astfel de situații, mult mai puțin conta deținerea unei diplome de la o universitate străină, verificată cu multă rigoare în cazul dohtorilor politiei, decât eficacitatea profesională dovedită a respectivului practicant al artei lui Hipocrate (medic sau vraci). În plus, trebuia ca și onorariile solicitate de acesta să fie pe măsura bugetului celor care apelau la serviciile sale.

Aproape numai domnul Țării Românești își permitea să întrețină un medic personal, a cărui sarcină principală era aceea de a veghea asupra stării de sănătate a lui vodă și a familiei lui. Acesta trebuia să fie nu doar un profesionist desăvârșit, cu o pregătire de excepție

dobândită la cele mai bune facultăți de profil din Occident (*iatrofilozof*), ci și o persoană pe de-a întregul devotată voievodului, pe care trebuia să îl poată nu doar trata în mod exemplar, ci și apăra de orice tentativă de asasinat, în primul rând, prin otrăvire. Odată cu apariția sistemului sanitar public, medicul personal al domnului în funcție a devenit șeful necontestat al acestuia, purtând titlul grăitor de *arhiiatros*. Astfel, acesta era însărcinat să-i examineze și să le elibereze autorizații de liberă practică doctorilor din București și țară („să-i cerceteze de au pracsis, de sunt cu adevărat dohtori cu vreo mărturie în scris și așa pe care îi va cunoaște dumnealui, le va da carte la mână spre a fi sciuți că au această epanghelmă").[863] De asemenea, avea misiunea de a supraveghea activitatea farmaciștilor, având grijă, de pildă, ca nu cumva aceștia să crească în mod nejustificat prețul medicamentelor în temeiul unei înțelegeri de taină cu doctorii din București („se face un mare catahrisis la plata acelor doftorii, încărcându-se cel cu trebuință cu preț nesuferit").[864] Așa se face că tot arhiatrosul în funcție (Ilie Vlasopoulos) a prezidat în 1819 comisia de medici însărcinată de Alexandru Suțu cu redactarea unui regulament foarte strict de funcționare a farmaciilor.[865]

Dintre medicii personali ai domnilor fanarioți, cei mai mulți au fost greci, întrucât voievozii tindeau să aibă mai multă încredere în conaționalii lor decât în venetici: Dimitrios Procopiou Pamperis din Moscopole, Mihail Schendos din Veneția, înnobilat cu titlul de van der Beck, Dimitrios Georgoulis Notaras, nepot al patriarhului Hrisant al Ierusalimului, terapeuți ai lui Nicolae Mavrocordat; Petros Depastas Peloponesianul, Nikolaos Skordylis din Paros,[866] Lazăr Scriba,[867] Săndulache Fotache,[868] Pardos,[869] doctori curanți ai lui Constantin Mavrocordat; Zaharia Caragea, angajat al lui Mihail Racoviță;[870] Manase Iliade din Melnik, aflat în solda lui Constantin Racoviță, dar și a lui Alexandru Ipsilanti;[871] Panteli și Luchi, curanți ai lui Grigore III Ghica,[872] Gheorgache Schilida, medicul lui Nicolae Caragea;[873] Emanuil Persianos,[874] Rali,[875] Ilie Vlasopoulos,[876] arhiiatroșii lui Constantin Ipsilanti, Ioan Gheorghe Caragea și, respectiv, Alexandru Suțu. Cei mai mulți dintre aceștia nu erau simpli practicanți ai meșteșugului tămăduirii, ci nutreau și ambiții literare și chiar filozofice, luând deseori condeiul în mână pentru a-și preamări sau a-și defăima patronul în cazul în care se certaseră cu el. Astfel, Petros Depastas a redactat o biografie encomiastică a lui Constantin Mavrocordat,[877] Manuil Persianos a compus o „scurtă dare de seamă a faptelor eroice a(le) preaînălțatului, piosului și victoriosului domnitor al nostru și principe al întregii Ungrovlahii, domnului Ioan Nicolae Petru Mavrogheni

Voievod",[878] Manase Iliade a publicat un panegiric al lui Alexandru Ipsilanti (*Oratio panegyrica ad celsissimum ac serenissimum [...] Hypsilantem*, Leipzig, 1781), în vreme ce Michail Schendos Van der Beck a scris un pamflet acid împotriva fostului său pacient Nicolae Mavrocordat (*Apologia adversus Mavrocordati sycophantias*).[879] În schimb, Dimitris Georgoulis Notaras a socotit poezia mult mai potrivită pentru a-l preamări pe Nicolae Mavrocordat, căruia i-a dedicat trei epigrame ce precedă tratatul *Despre îndatoriri* al învățatului voievod publicat la București în anul 1719.[880] Dintre medicii acestuia, Dimitrios Procopiou Pamperis a găsit de cuviință să-și elogieze în mod indirect clientul, conferindu-i un loc de cinste în paginile enciclopediei învățaților greci din veacurile al XVII-lea–al XVIII-lea, publicate în cadrul celebrei *Bibliotheca Graeca* a lui Johann Albert Fabricius (Hamburg, 1705–1728): *Demetrii Procopii Macedonis Moschopolitae succinta eruditorum Graecorum superioris et praesentis saeculi recensio*. Câțiva dintre medicii domnești nu s-au mulțumit doar cu flatarea patronului lor, ci au compus și lucrări diverse cu caracter literar sau științific. De pildă, Schendos van der Beck a redactat o descriere a bogățiilor subsolului Olteniei, un tratat despre remediile unora dintre cele mai grave și mai răspândite maladii, o scriere dedicată unor curiozități din India și China, o alta despre orașul antic Tomis, dar și un discurs despre locul de surghiun al poetului latin Ovidius,[881] în vreme ce Petros Depastas a scris atât despre *Viețile paralele* ale lui Plutarh, cât și despre *Principiile filozofiei istoriei*, renumitul opus al lui Giambattista Vico.[882]

Mai ales la începutul epocii fanariote, când grecii cu studii de medicină în Occident erau ceva mai puțin numeroși, domnii au recurs la doctori proveniți și din alte spații geografice: Spania (Daniel Fonseca[883] – Nicolae Mavrocordat), Franța (Exupère Joseph Bertin[884] și Jean Baptiste Marie Desmarets[885] – Constantin Mavrocordat), Italia (Voltera – Nicolae Mavrogheni[886]), Transilvania (Michael Probst,[887] Zeiler von Ozzi, Bolto[888] – Constantin Mavrocordat; Adam Molnar – Grigore II Ghica[889]).

În afara doctorilor ce lucrau pentru domni, prin București s-au perindat de-a lungul timpului numeroși medici străini aflați în căutarea unei sorți mai bune. În speranța că aveau să fie numiți la un moment dat într-un post care să le garanteze un venit constant (doctori ai politiei, ai unui spital, al Școlii de la Sf. Sava, ai orfanotrofiei, ai temniței), aceștia își ofereau între timp serviciile, de regulă destul de costisitoare, localnicilor cu o stare materială pe măsură (boieri, clerici, negustori, căpitani de oaste, meșteșugari ceva mai avuți). Adesea

însă, aceștia par a nu fi izbutit să obțină câștigul sperat, odată ce mulți dintre ei aveau să părăsească în scurt timp cetatea de scaun a Valahiei. Totuși, nu au lipsit nici doctorii particulari de succes, precum Spiridon Hristofi din insula Corfu, care, din onorariile încasate de la bolnavi, a putut ridica, în asociere cu o rudă căpitan de lefegii, o biserică de zid în viitorul cartier Uranus (jumătatea secolului al XVIII-lea).[890] Realizarea s-a datorat, fără doar și poate și investirii inteligente a banilor strânși de la numeroșii săi pacienți („pe vremea mea și cu mult înainte cea mai mare clientelă o avea doctorul Spiropol" – nota Sulzer, elveținanul pripășit pe la București),[891] căci medicul corfiot a avut grijă, printre altele, să-și construiască o moară și să-și deschidă o cârciumă,[892] unele dintre cele mai rentabile afaceri în vremea aceea. Așa se face că, în 1759, când, simțindu-și aproape „sfârșitul vieții", dar „mințile (încă) întregi și sănătoase", a găsit de cuviință să-și redacteze testamentul, avea în proprietate trei rânduri de case, o „carătă cu telegari", o vie și economii în valoare de nouă sute cinci zeci și șase de taleri.[893]

Pe de altă parte, eșecul multora dintre doctorii străini se explică prin faptul că destui bucureșteni preferau să se adreseze din lipsă de bani, dar și dintr-o anumită inerție, nu medicilor cu pregătire universitară, ci practicanților tradiționali ai meșteșugului tămăduirii (bărbieri, vraci, babe, tot felul de vindecători empirici). De altfel, și domnii fanarioți aveau o atitudine binevoitoare față de aceștia, în măsura în care se dovedeau capabili să obțină rezultate pozitive în tratamentele aplicate. De pildă, Constantin Ipsilanti aproba, la 15 octombrie 1803, acordarea unui lefi de patruzeci de taleri pe lună de la Cutia milei, plus o indemnizație de „alți taleri douăzeci o dată numai la luna lui mai pentru ierburi" pentru Neagul „cu știință deplină doctor" de *coroca*, „o boală cumplită și primejdioasă ca și năpraznica ciumă", de vreme ce fusese „cercat la mulți pătimași și se arătase într-adevăr folositor".[894] Pe aceeași linie, Ioan Gheorghe Caragea i-a reînnoit, la 7 februarie 1813, unui ortoped empiric („jeluitorul [...] are meșteșugul tămăduirii celor sacatefsiți de mâni și oase") privilegiile fiscale („l-au iertat atât de dajdia lui ce o purta între mazili, cum și de dijmărit i vinărici i podvezi și angarii"; „îi dă un scutelnic făr de pricină de dajdie"), dar numai după ce-i smulsese jurământul solemn că-i „va tămădui pe cei pătimași de acest fel de boală în har făr de plată". În schimb, odată ce cunoscătorii secretelor *cicrecileacului* (probabil un fel de panaceu) nu se găseau pe toate drumurile „în politia și patria aceasta", același domn găsea de cuviință să-i acorde lui Filip Zălatarof substanțialul salariu de 100 de taleri pe lună de la Cutia

Milosteniei.[895] Mult mai puțin norocos fusese prin urmare un Radu, care, deși prezentase boierilor responsabili „atestat că au săvârșit învățătura meșteșugului" oftalmologiei „în lăuntrul Evropei" și trecuse cu succes testul de a-i reda vederea unei muieri „betege de amândoi ochii, cu perdele, nezărind nici cum", care „ca un buștean se lovea de toți pereții și de nu o purta altcinevași nu știa încotro să apuce și să meargă", nu primea de la autorități decât cei treizeci de taleri solicitați pentru tratament și o palidă recomandare pentru angajarea „cu puțină leafă pe lună, câte taleri 10 mult 15 [...] să fie pentru căutarea de acest fel de patimă pentru cei săraci".[896]

În schimb, autoritățile se arătau foarte aspre cu tămăduitorii care nu izbuteau să-și salveze pacienții, socotind, probabil în urma unor denunțuri, că aceștia erau personal vinovați pentru decesul celor aflați sub tratament. De pildă, la 19 septembrie 1804, Constantin Ipsilanti poruncea ca „Anca Armeanca văduva" să fie „trecută surgun peste Dunăre, de unde să nu se mai întoarcă", pentru vina de a-i fi dat lui Manole, „calfă de dulgheri", „un fel de ierburi [...] de patima gălbinării",[897] care i-ar fi provocat grabnic moartea. Tot așa, Alexandru Suțu dispunea, în august 1819, condamnarea la infamanta „bătaie la spate" în public prin diverse locuri din oraș și la închiderea pe termen nelimitat în mânăstirea Țigănești a unei „femei perdute, care-și găsea hrana zilnică în desfrânare", pentru că l-ar fi otrăvit cu argint-viu pe un pacient. Pentru comisia de anchetă, alcătuită din mai toți medicii publici ai capitalei, par a fi prevalat nu argumentele științifice ale „doctoriței" – care susținea că pacientul n-a urmat tratamentul prescris, ci a luat o doză de trei-patru ori mai mare de mercur decât cea prescrisă –,[898] ci presupusele moravuri ușoare ale învinuitei.

Doctorii politiei aveau pesemne toate motivele să fie severi cu muierea libertină, întrucât erau direct interesați de limitarea concurenței în domeniul medical. De altfel, în acest scop acționaseră concertat de multă vreme, obținând, încă din 1795, de la vodă Moruzi ca arhiiatrosul, în înțelegere, de bună seamă, cu ei, să fie cel care să elibereze toate autorizațiile de liberă practică în domeniu („să-i cerceteze de au pracsis, de sunt cu adevărat dohtori cu vreo mărturie în scris și așa [...] le va da carte la mână"). Iar cum baza examinării pare a fi constat nu în dovedirea competențelor practice, ci în verificarea „atestaturilor și dohtoraturilor lor" era limpede că „bărbierii, chimiagiii și spițerii" care „de sineși se făceau dohtori" nu mai aveau nici o șansă de a fi autorizați. Adeseori, medicii cu patalama nu se mulțumeau însă doar cu interzicerea dreptului de practică al rivalilor lor, ci făceau tot ce le stătea în putință pentru a obține expulzarea

lor, pe motivul că unii dintre pacienții acestora decedaseră. Și, chiar dacă răposații suferiseră de o afecțiune socotită incurabilă în epocă, găsiți vinovați erau tot dohtorii fără diplomă, întrucât îi omorâseră „cu un cias mai nainte". Așa au pățit, de pildă, în 1795 „doi inși", Daniil și Pavel, care se prezentau drept „arabi și dohtori foarte meșteri și învățați", lăudându-se că „de boala ciumei vindecau pe fieșcare", de vreme ce nu au izbutit să salveze „o copilă a D-Sale Vornicului Manolache Brâncoveanu i un fecior de vârstă a lui Toma Comino, 2-lea spătar și o fată a lui chiurci-baș". Prin urmare, au fost făcuți „teslim la agenție"[899] și izgoniți din țară, unul pe dată, iar celălalt, întrucât se afla la Tunari printre bolnavii de pestă, după un răgaz de aerisire de câteva zile.

Măsurile ferme ale doctorilor orașului împotriva vindecătorilor empirici, ce constituiau uneori o primejdie reală pentru sănătatea bucureștenilor („cu a lor nesciință și netrebnicie fac multă stricăciune la sănătatea, la viață și la punga locuitorilor"), au dus la reducerea drastică a numărului acestora la începutul secolului al XIX-lea. O dovedesc, de pildă, rezultatele unei foarte riguroase inspecții întreprinse în cursul anului 1809, în urma căreia medicii oficiali n-au identificat în tot orașul decât 11 (unsprezece) „dohtori fără a avea învățată dohtoria undevași la vreo Academie în Europa": „Antonie Gerahu; Pană Gerahu; Trandafir Carabina ot mahalaua Colții; Constandin Breazu ot Podul Calicilor; Polcovnicul Murmuz ot mahalaua Sf. Ecaterina; un ovrei bătrân; un alt ovrei în Scaune; o sârbă la Târgul de Afară; Voica la crucea de peatră; Dervișul de la Grădișteanu; Caliția de la Prâșcoveanu".[900] Medicina științifică se impunea astfel cu pași repezi în tot Bucureștiul.

Spițerii și spițeriile bucureștene (la Curte, în spitale, prin târg)

FOARTE GRIJULIU CU PROPRIA SĂNĂTATE, Constantin Brâncoveanu se preocupase nu doar să se înconjoare de medici vestiți de peste hotare, ci și să aibă la Curte propriul „spicear", care să-i prepare personal toate leacurile trebuincioase.[901] Cum însă, pentru unele dintre acestea, ingredientele nu se găseau cu ușurință la București, mai mulți dintre cei care urmăreau să-i intre în grații preaputernicului domn se grăbeau să-i expedieze medicamente. Printre aceștia,

se număra și Nicolae Mavrocordat, voievodul Țării Moldovei (1711–1716), care-i trimitea „preaîndrăgitului său părinte" „panzehruri (antidoturi) și tenzuhuri (pastile)". Abilul fiu al iatrofilozofului Alexandru, doctor în medicină al Universității din Padova, înțelesese că dohtoriile reprezentau daruri de natură să câștige bunăvoința distinșilor săi destinatari și, ca atare, le folosea ca pe o eficientă armă diplomatică. Astfel, la 8 octombrie 1716, el îi oferea preafericitului patriarh Hrisant Notara al Ierusalimului, pe lângă leacurile mai sus pomenite, un delicios „magiun de opiu" și o tinctură de aurolac („aurea aya"), însoțite de persoanele cele mai potrivite pentru a asigura administrarea lor judicioasă, un vraci de viță nobilă „dumnealui domnișorul arhon Manolachi și o bătrână pricepută, roabă eliberată".[902] Și, cum era mult mai grijuliu cu propria sănătate decât cu cea a sus-pușilor săi corespondenți, Mavrocordat i-a cerut medicului său Michail Schendos să aducă de la Viena, pe o corabie special închiriată în acest scop, o farmacie ambulantă cu spițer cu tot.[903] De dotări similare trebuie să fi dispus și domnii fanarioți care i-au urmat, fapt dovedit indirect de prezența pe lista demnitarilor Țării Moldovei din anul 1795 a unui „spițer gospod" salarizat cu 100 de taleri pe lună, la care se adăuga aceeași sumă pentru achizițiile de medicamente.[904]

ÎN AFARA CURȚII, la începutul epocii fanariote „o spițărie" funcționa, așa cum am văzut, și la Spitalul Colțea, numai că responsabilul acesteia nu era, cel puțin în faza inițială, un farmacist de profesie, ci un medic însărcinat să asigure aprovizionarea așezământului cu „felurite leacuri și feluri de buruieni tămăduitoare pentru verice nevoie și trebuință a bolnavilor".[905] În 1716, postul respectiv era ocupat de Johann Stanislaus din Orăștie. Abia în cadrul Spitalului Pantelimon, finalizat în 1752, profesiile de doctor și de spițer au ajuns să fie clar separate, primul fiind însărcinat cu „căutarea bolnavilor", iar cel de-al doilea cu „facerea și lucrarea doctoriilor". În plus, farmacistul era acum scutit și de procurarea unora dintre materiile prime necesare, odată ce avea în subordine „un om anume ce știa și cunoștea erbile cele de treaba doftoriilor" și era dator ca, „după semnarea doftorului și a spițerului, a le culege și a le duce la spițerie".[906] Iar când nu deținea ingredientele necesare realizării anumitor preparate, le putea comanda de pe piața liberă, „de la vericare spițărie le găsea mai ieftine",[907] cel puțin în timpul guvernării rusești (1806–1812), care avea grijă să nu risipească cu nemernicii valahi fondurile ce ar fi putut ajunge în buzunarele comandanților armatei imperiale.

Condițiile de lucru ale farmacistului aveau să se amelioreze pe mai departe în cadrul Spitalului Iubirii de Oameni întemeiat de doctorul Constantin Caracaș în 1811. Acesta dispunea nu doar de o *apotecă*, în care prepara în condiții de igienă exemplară atât doctoriile prescrise zilnic de medic pentru pacienți, cât și „alifii, plasture, extracte și spirturi", ci și de o magazie unde acestea să fie păstrate în așa fel, încât să nu se altereze. Mai ales că de spațiu era nevoie și pentru depozitarea medicamentelor pe care spițerul le achiziționa de la farmaciile din oraș, „trecându-le în registrele sale", asemenea tuturor preparatelor ce-i treceau prin mâini, de vreme ce la sfârșitul anului era dator „să dea socoteală generală" cu privire la activitatea sa. În plus, pentru a putea lucra în condiții optime, acesta beneficia de un confortabil apartament personal „cu două camere și o cuhnie".[908]

TOTUȘI, ÎNFIINȚAREA UNOR FARMACII PRIVATE avea să mai întârzie un sfert de veac, din cauza lipsei de specialiști locali și a temerii străinilor că nu vor izbuti să-i convingă pe bucureșteni că prafurile costisitoare ale spițerilor erau mai folositoare decât ierburile vracilor și ale babelor, astfel încât să-și poată amortiza investiția. Primii care au cutezat să-și asume riscul deschiderii unor oficine pe malurile Dâmboviței au fost sașii din Transilvania, unde existau de multă vreme asemenea laboratoare farmaceutice. Potrivit izvoarelor cunoscute până în prezent, primul care a făcut acest pas a fost Johann Traugott Seuler von Seulen, în a cărui spițerie din București era trimis să lucreze, în 1741, farmacistul brașovean Martin Schössburger.[909] Iar în deceniile următoare sunt atestați în documente, îndeobște fugar, numeroși alți spițeri de origine germană: Georg Vodopich „apothecarius bucurestiensis"[910] (1742), Christian Richter de Leo, născut la Eperjes / Preschau[911] (azi Prešov, în Slovacia) (1750), Ludwig Lorenz von Langendorf din Brașov, cu studii la Viena[912] (cca 1780), Michael Markler[913] (1785), Johan Schaffendt („Ion Șafant Doftorul")[914] (1776), Andreas Klusch din Sibiu (poate 1786,[915] oricum *ante* 1797), Franz Theiringer din Brașov (1797), Johann și Paul Roth din Brașov (1797),[916] Johann Zinner von Burgthal din Viena (1804), Samuel Pritsch din Sibiu, Michael și Georg-Alexi Steege, Stephan Tellman și Johan Schne-Veis din Brașov (1804), Jacob Beithuber din Sibiu (1804), Ferdinand Wild din Aiud (1804)[917] etc.

Pe lângă aceștia, patronii de apoteci sau farmaciștii de altă naționalitate reprezentau o minoritate neînsemnată, odată ce printre ei întâlnim doar un armean din insula Chios, vestit pentru aromele sale, pe afaceristul polivalent Hagi Chiriac Arbut, care-și deschisese o

oficină în Hanul lui Șerban Vodă (*ante* 1776)[918] și doi levantini, Giuseppe Giovani Rossi („Gioanu") din Constantinopol (1797),[919] devenit la un moment dat supus austriac, și Iosif Raimonty[920] (1800).

Totuși, informațiile disponibile nu ne permit să stabilim cu exactitate data la care aceștia și-au deschis afacerea și nici câte farmacii funcționau în București anterior anului 1797, când, într-un raport al inspecției întreprinse de o comisie de medici condusă de arhiiatros, sunt menționate 9 (nouă) spițerii, și anume cele ale lui Nicoli, Safant (Johan Schaffendt), Miler, Rut din Șelari (Johann sau Paul Roth?), Friț (Franz Theiringer) din hanul Popaz (Papazoglu), Gioanu (Giovani Rossi), Andrei (Andreas Klusch), Mihali (Michael Steege?), Rot (Johann sau Paul Roth ?). În ultimele două decenii ale epocii fanariote, numărul total de oficine n-a crescut prea mult, ajungând abia la treisprezece în 1821, când sunt atestate spițeriile lui Pavlu Rot (Paul Roth), Ioan Tiner (Johann Zinner von Burgthal), Mihail Steege, Andreas Snel, Raber, Raimonde (Iosif Raimonty), Ioan Dresnand, Ioan Grefe (Johann Greff), Ignat Maizel, Kluș (Klusch), Franz Rot, (Franz Ludwig) Drexler, Giovan (Giovani Rossi).[921] Situația se explică, în mare măsură, prin faptul că deschiderea unei farmacii nu era o afacere sigură, putând genera pierderi mari, în cazul în care nu era bine administrată. Astfel, Michael Markler, furnizor de medicamente pentru ostașii ruși din principate, nu primise, până în ianuarie 1771, nici un ban din cei 1.560 de lei cuveniți pentru comenzile onorate, drept care se adresa, în disperare de cauză, divanului.[922] Nici lui „Neculi spițer" (menționat, mai sus, ca Nicoli) nu trebuie să-i fi mers deloc bine, de vreme ce, la moartea sa, fiul acestuia s-a trezit „încărcat cu datorii grele", fiind silit să vândă la mezat „casa părintească", „pentru a se putea plăti de datornicii ce îi făceau mare siclet".[923] Mult mai precaut, Laurentie Dampner a avut grijă ca, înainte „să între în cheltuielile trebuincioase" pentru a clădi o spițerie pe Podul Mogoșoaiei, să obțină de la domn exclusivitatea în zonă pentru o perioadă de șase ani, în care să-și amortizeze investiția inițială („să poată a-și scoate cheltuiala și a se folosi și el cu cevași"). Iar când acest termen de grație s-a scurs, spițerul neamț n-a mai putut rezista pe piață într-o parte mai puțin populată a Bucureștiului, dovadă că, la 1821, nu-l mai găsim pe lista apotecarilor din capitală. Bani frumoși par a se fi făcut doar în farmaciile cu vad de prin hanurile bucureștene (Șerban Vodă, Constantin Vodă, Papazoglu).

Profitul relativ redus pare a-i fi împins pe unii dintre spițeri să recurgă la mijloace mai puțin ortodoxe pentru a-și spori veniturile. Astfel, în 1780, abuzurile farmaciștilor bucureșteni ajunseseră atât de bine cunoscute, încât până și vodă aflase că „de obște toți" țineau

„prin prăvăliele lor" „nu doftorii bune", ci „niște lucruri vechi și foarte proaste care nu numai folos nu aduceau, ci încă zminteală" și pe care, fără nici o urmă de rușine, cutezau să le vândă „cu prețuri mari peste cât se cade". În consecință, domnul, preocupat de sănătatea și bunăstarea propriilor supuși, a intervenit personal, însărcinându-l pe arhiiatros ca, împreună cu un alt medic, să se asigure că spițerii nu aveau să comercializeze de atunci înainte decât „doftorii [...] proaspete și lucrate bine" și numai în baza unor „rățete de la doftor și mai vârtos de la doftor știut". Căci, în temeiul noilor reglementări, doar „erburile [...] ușoare" mai puteau fi eliberate fără prescripție medicală. Totodată, vodă demara prin același pitac și procedura stabilirii, de comun acord între arhiiatros și boierii epitropi, a unor tarife fixe („narturi") pentru fiecare medicament în parte („să le puneți preț scris cu foae anume la fieteșicare felurimi"). În plus, toți cei interesați de menținerea sau deschiderea unei spițerii erau, din acel moment, obligați să-și probeze competențele în fața arhiiatrosului și a unuia dintre doctorii politiei („să cercetați din toți spițerii care dintrînșii sunt vrednici a fi cu știința meșteșugului deplin").[924]

Aceste măsuri progresiste, ce stau la baza instituirii controlului asupra practicii farmaceutice, au întâmpinat o deosebită rezistență din partea spițerilor bucureșteni, așa cum o dovedesc nenumăratele încălcări ale dispozițiilor citate și, consecutiv, intervenții punitive ale autorităților. De pildă, pentru că eliberase „dohtorii primejduitoare de viață" „fără de rețeta dumnealui arhi-iatrosul", provocând chiar decesul unui pacient, „Michel spițerul", supus austriac, a fost pedepsit din ordinul lui Mihail Suțu (12 noiembrie 1791) nu doar cu închiderea oficinei („să pecetluiască prăvălia numitului Michel"), ci chiar cu expulzarea din țară („rădicându-l dimpreună cu nota de la dumnealui siclitarul nostru să-l ducă să-l facă teslim la agenție").[925] Frecvența unor astfel de cazuri avea să determine inițierea unor ample operațiuni de identificare nu doar în farmacii, ci și „la băcani și mărgelari" a tuturor „lucrurilor primejdiioase, cum săricica și altele asemenea otrăvitoare", ce erau desfăcute în București. Fără a sta pe gânduri, trimișii agiei și spătăriei le confiscau fără excepție, „mai vârtos de la ovreii" învinuiți că le vânduseră muierilor suliman din care „se făcuseră întâmplări primejduitoare". Iar pentru evitarea oricărui risc pentru sănătatea bucureștenilor, vodă a poruncit să fie alese doar două-trei spițerii la care să comercializeze substanțele toxice, și numai cu „teșcherea în scris de la domnul doftor cel mare sau de la doftorii politiei cei cunoscuți și sciuți domniei".[926]

Tot pe linia înăspririi controlului asupra activității farmaciștilor bucureșteni se plasează și nizamul spițeriilor emis de Alexandru Ipsilanti la 15 mai 1797, în vederea completării și nuanțării măsurilor luate în cursul primei sale domnii. Acesta nu mai prevedea pur și simplu ca „toate dohtoriile să fie bune curate, proaspete, în vremea lor adunate și foarte bine urmate", ci stabilea condițiile concrete în care acestea trebuiau păstrate pentru a nu se altera, și anume în vase „de sticlă sau de farfurie sau de pământ sau de lemn", iar nu „de tinichea sau de alte asemene metale", care să poarte fiecare „numele doctoriei ce era într-acel vas și niciodată să nu (se) puie dohtorie într-un vas întru care era scris numele altei dohtorii". De asemenea, se stipula cu claritate îndatorirea farmaciștilor de a arunca medicamentele „vechi și mucede sau de molii stricate", lucru pe care vornicii politiei aveau să-l verifice cu ocazia inspecțiilor întreprinse la spițerii.

Se rezolva acum și chestiunea prețurilor ce trebuiau să respecte „tariful Austriei de la leat 1785", afișat în mod obligatoriu în fiecare farmacie, dar și a disponibilității unei mari varietăți de medicamente, de vreme ce apotecarii erau datori să aibă în oficina lor „toate dohtoriile ce se coprind" „în farmacopea Austriei, de la leat 1780", „și cele amestecate, și cele neamestecate".[927] Se pare că în cele mai bine aprovizionate spițerii din capitală se puteau găsi, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, până la 54 de ape simple și compuse, 19 balsamuri, 16 electuarii, 9 elixire, 28 de emplastre, 41 de extracte, 57 de oleuri, 9 tipuri de pilule, 33 de pulveri și 35 de unguente.[928] Mai ales că, așa cum o dovedesc diversele narturi sau liste de tarife vamale, la București se comercializau, în anii nouăzeci ai secolului, o mare parte dintre ingredientele exotice sau autohtone necesare pentru prepararea pe plan local a unor produse farmaceutice (afionul „opiul", anasonul, apa de melisă, argintul-viu, arsenicul, balăcdișul „dintele de pește", cacaoa, camforul, candelul, cardamomul, *casthoriile de doftorie*, cârmâzul, cerișul [praf], chimenul, chinina, cinabrul, cleiul de pește, coaja de lămâie, naranză și portocală, coconarii, comidul „un fel de gumă", cornul de cerb, crema de tartar, cuișoarele, dafinul [semințe], duhotul, ghimbirul, ghiulsuiul „apa de trandafiri", gogoșelele de cerneală și de ristic, gomalaca, ienibaharul, ienupărul, lolachiul „indigoul", mana „un fel de licheni", mușțarul, nardinchiul „sucul de rodii", nucile de India, nucșoara, ochiul de rac, piatra acră, piatra vânătă, piperul și rădăcina de piper, pucioasa, răcina albă și galbenă, reventul „rubarba", roșcovele, salepul, sacâzul „masticul", saburul, saparina, sarea de amoniac, semințele și uleiurile de in și cânepă, silitra, scorțișoara, siminichia, smirna, susanul, șofranul, șoricioaica, tămâia,

teriaca, țipirigul, terebentina, vitriolul, zahărul de Veneția și de Misir, zeama de lămâie).[929]

Spițerii nu erau însă ținuți să respecte doar prețul doctoriilor vieneze, ci și compoziția și greutatea acestora, fiind sancționați, în caz de abatere, „cu geremea câte 24 de galbeni împărătesci". Iar amenzi, ce-i drept sensibil mai mici („câte 10 taleri"), se aplicau și pentru păstrarea în condiții inadecvate a medicamentelor.

Cum însă Alexandru Ipsilanti a fost definitiv mazilit la circa șase luni de la aprobarea nizamului spițeriilor, unii dintre farmaciștii bucureșteni au găsit de cuviință să revină la vechile practici incriminate de textul de lege recent intrat în vigoare, crezând că vodă Hangerli avea să-i lase de capul lor. Numai că, spre nenorocul lor, și noul domn s-a arătat preocupat de pregătirea corespunzătoare a apotecarilor și de calitatea medicamentelor oferite la vânzare și, odată ce a constatat nereguli („metahirisind unii doftorii vechi, alți alte orânduieli împotrivitoare, cu nesciința meșteșugului, care aceasta priciunea (sic!) la obște nu numai o cheltuială zadarnică și fără nici un folos, ci încă și primejdii pe alocurea la boală"), a dispus, în septembrie 1798, efectuarea unor controale riguroase de către o comisie formată din vornicul obștirilor Radu Golescu, din marele-paharnic și din doctorii cu „leafă de la epitropie".[930] Prezența în cadrul acesteia a boierilor nu era întâmplătoare, ci viza în mod direct împiedicarea unei înțelegeri culpabile între medici și spițeri, așa cum s-a întâmplat în anul 1803. Atunci, Constantin Ipsilanti s-a văzut nevoit să intervină personal, pentru a opri o „simfonie" oneroasă între cele două categorii profesionale, în scopul „încărcării celor cu trebuință" de doctorii „cu preț nesuferit".[931]

Iar lupta autorităților cu abuzurile spițerilor avea să se continue și în anii următori. De pildă, în 1808, la cunoștința divanului Valahiei a ajuns faptul că unii dintre spițeri vindeau „dohtoriile cu mult mai mare preț decât se politiseau în toate părțile Europei", plus că multe dintre acestea erau „vechi și netrebnice", așa că, „în loc să folosească celor bolnavi, împotrivă le pricinuia stricăciune". Prin urmare, excelența sa prezidentul Kușnikoff i-a ordonat unuia dintre cei „mai aleși dohtori" să se deplaseze în control la spițeriile bucureștene, pentru a opri comercializarea la suprapreț a medicamentelor expirate, arătându-i totodată divanului, pentru a fi pedepsiți, pe spițerii „cu nesupunere".[932] Cum însă aceștia au avut în 1809 inspirația să accepte ca „semn al devotamentului către Maiestatea Sa Împăratul" o reducere de 20% pentru medicamentele destinate trupelor rusești plătite pe loc cu bani pești, raportul medicilor trimiși în inspecție nu putea fi

decât elogios. Toate problemele semnalate anterior se rezolvaseră peste noapte: „medicamentele se aflau în bună stare", iar vânzarea lor, în măsura în care erau importate din Europa, se făcea „la prețul fixat în tariful vienez publicat în 1807",[933] fără adăugarea vreunei centime în plus.

Dincolo de această viziune cosmetizată de circumstanță, „multele abusuri" ținând de „calitatea [...], preparațiunea și prețul diferitelor doctorii" n-au putut fi oprite, cu toate eforturile domnilor fanarioți, ce au culminat cu aprobarea, la 14 noiembrie 1819, de către Alexandru Suțu a unui amplu și progresist regulament de funcționare a farmaciilor bucureștene, pe care-l redactaseră de comun acord arhiiatrosul, patru medici ai politiei și doctorul agenției austriece. Reluând unele dintre prevederile nizamurilor anterioare, acesta introducea și destule inovații, unele chiar în favoarea farmaciștilor. De pildă, acestora le era permis să adauge un comision de „30% pentru cheltuielile de transport și altele" la tariful vienez de comercializare a medicamentelor, ce trebuia acum tradus și în limba latină „spre înlesnirea farmaciștilor și a cumpăratului". În plus, ei dobândeau dreptul de a percepe o dobândă de 5% pe lună pentru datoriile mai vechi de un an ale bolnavilor, iar, în cazul în care aceștia se aflau realmente în imposibilitate de plată, statul se angaja să le achite sumele restante. În schimb, spițerii erau datori „să-și deschidă farmacia în orice oră a nopței în care li se presenta vreo rețetă de făcut" și să prepare, după indicațiile doctorilor, și medicamentele neincluse în farmacopeea (austriacă) din 1814, devenită acum biblia tuturor medicilor, chirurgilor și spițerilor. În plus, în cazul în care nu aveau la vânzare toate medicamentele din farmacopee, comercializau doctorii expirate sau la suprapreț, trebuiau să plătească amenda colosală de „câte una mie talere pentru spital". Iar dacă se făceau vinovați de desfacerea de „droguri secrete (arcana), cu totul proibite" sau numai „de medicamente altele decât cele ordonanțate, fie din respectul calității, cât și a[l] quantității", riscau chiar să li se închidă „spre pedeapsă"[934] oficina. Sancțiunea era atât de aspră, întrucât autoritățile voiau să dezrădăcineze pe deplin obiceiul bucureștenilor de a le cere farmaciștilor să prepare felurite leacuri băbești, asemenea celor pe care le întâlnim presărate prin manuscrisele sau pe filele ceasloavelor din veacul al XVIII-lea.

Iată, de pildă, o soluție foarte simplă pentru a scăpa de o tuse supărătoare, potrivit unui „expert" de la 1779: trebuie doar să pisezi și să faci prafuri „50 dramuri floare pucioasă, 50 dramuri candel alb de Veneția, 50 dramuri de tămâie", „să le amesteci pe toate la un loc și

să iei la două ceasuri o jumătate de lingură de bucate de cele de cositor, diminiața, așa înaintea prânzului, așa și seara, până se va sfârși".[935]

La fel, cei care nu vor ca o simplă răceală să le dea prea mult de furcă n-au decât să urmeze cu rigurozitate instrucțiunile oferite „la anul 1788, iulie 10" de „Sava ieroshimonah și stareț fraților": mai precis, să spargă într-un blid două ouă, să radă un calup mic de săpun și să adauge 50 de dramuri de rachiu tare și câte 10 de tămâie albă și, respectiv, piper pisat; amestecul astfel obținut trebuie bătut bine ca să se omogenizeze, „întins pe câlți de in" și aplicat o zi și o noapte „unde este răceala"; într-o a doua fază, se pun „într-un vas, oală sau tingire" floare de nalbă tăiată mărunt, „o oca și mai bine de lapte dulce" și miez de pâine fărâmițat, atât cât poate înghiți laptele, și se încălzesc până ajung să se îngroașe și să fiarbă; preparatul rezultat se împarte în două, iar jumătate se întinde pe o pânză „la locul cu boala, cât vei putea suferi de cald" și se lasă până se răcește, după care este înlocuit cu cealaltă jumătate, la fel de bine încălzită, iar procedura se repetă „o zi și o noapte sau chiar mai mult până ce nu vei mai simți durerea"; iar dacă imediat după aceea „ții o zi și o noapte" „dohtoria cea dintâi" „cu bun darul lui Dumnezeu te vei tămădui de boala cea nesuferită"[936] – ne asigură cuviosul egumen.

IV. Viața economică a Bucureștilor

Dezvoltarea meșteșugurilor urbane

ÎNTREPRINZÂND, ÎN IUNIE 1808, o vizită la București, curierul diplomatic rus Dimitri Bantâș-Kamenski observa că în capitala valahă, doar „puțin mai mică decât Moscova", „se vedeau peste tot meșteșugari" lucrând de zor în „prăvăliile lor luminate", pentru a satisface mulțimea de clienți aflați parcă „într-o forfotă necontenită".[937] Și, într-adevăr, dezvoltarea meșteșugurilor fusese accelerată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Așa se face că, în 1810, numărul cojocarilor „groși" ajunsese la 49, cel al cojocarilor „subțiri" (blănari), la 102 (1810), în vreme ce, în același an, activau în București cu acte în regulă 92 de cizmari și conduragii, 30 de cavafi și 30 de curelari și șelari.[938] Totodată, în cadrul unor profesii atestate încă din secolele anterioare, au apărut acum specializări mult mai stricte. De pildă, în domeniul panificației, în afara brutarilor, sunt atestați în epoca fanariotă făinari, jimblari, pacegii, păsmăgari, plăcintari, simigii, în vreme ce, în sfera confecțiilor, se autonomizează acum, pe lângă croitori, șalvaragiii, abagiii, pânzarii, zăbunarii, ibrișingiii, basmagiii, găitănarii, ceaprăzarii, trăistarii.[939]

Zona productiv-comercială din centrul Bucureștiului, așa-numitul Târg Dinlăuntru, a cunoscut în epocă o consolidare și o extindere considerabile, ajungând să ocupe aria delimitată, la nord, de Hanul lui Radu și mânăstirile Sf. Sava și Colțea; la est, de cursul Bucureștioarei, pe malul căreia se aflau, în ordine, bisericile Scaune și Răzvan, hanul Filaret, biserica Sf. Gheorghe Vechi și hanul Sf. Ioan; la sud, de Dâmbovița și bălțile ei; iar, la vest, de hanul Sf. Ioan cel Mare și mânăstirea Sărindar. În plus, mai multe bresle au găsit de cuviință să-și întemeieze cartiere generale proprii chiar și în afara acestui perimetru, devenit neîncăpător. Astfel, documente din veacul al XVIII-lea menționează existența ulițelor în Abagii, în Boiangii, Căldărarilor, în Mărgelari, Scaune (de carne), în Șalvaragii, dar și a mahalalelor Cărămidarii

de Sus și Lăcătușilor. În plus, dincolo de aceste denumiri, grupări compacte de meșteșugari se întâlneau și în alte cartiere bucureștene: cojocari la Batiște, Colțea, Popa Chițu, Popa Rusu, tăbăcari în zona Radu Vodă, abagii, boiangii și mărgelari în mahalaua Sf. Gheorghe.[940]

Pâinea noastră cea de toate zilele: ocupațiile și meșteșugurile alimentare (grădinăritul, morăritul și panificația, scaunele de carne și de pește, bucătari pentru pregătirea zaiafeturilor, producția de băuturi: bragă, șerbet, salep, rachiu)

CUM PENTRU O AGLOMERARE URBANĂ aflată într-o creștere continuă una dintre priorități era asigurarea, pe cât posibil, a necesarului de hrană din resurse proprii, meșteșugurile alimentare au cunoscut în epoca fanariotă o dezvoltare considerabilă. Iar, odată ce Bucureștiul semăna „mai degrabă cu o imensă grădină decât cu unul dintre orașele Europei“,[941] cultivarea legumelor a continuat să reprezinte, la fel ca în mediul rural, o activitate menită să asigure subzistența unei întregi categorii profesionale. Căci grădini întreținea în capitala veacului al XVIII-lea nu doar domnul, boierii, mânăstirile și alți bucureșteni dornici să se înfrupte la masă din zarzavaturi proaspete, fără a fi nevoiți să le cumpere, ci și numeroși *horticultori*, ce-și câștigau pâinea aprovizionând piețele orașului cu o multitudine de legume din producția locală: marulă (salată, lăptucă), sfeclă, spanac, ceapă, praz, usturoi, pătrunjel, morcovi, țelină, varză (nemțească), gulie, brojbă (rapiță), conopidă, hrean, napi, ridichi (de lună, de iarnă sau sârbești), castraveți, fasole, linte, mazăre, bob, năut, bame, cartofi (prima atestare, în 1809).[942]

Uneori, aceștia nu dețineau în proprietate parcelele pe care le cultivau, ci erau nevoiți să le ia în arendă, asemenea lui Matei grădinarul, care, în 1797, plătea mitropoliei o chirie anuală de cincisprezece taleri pentru cele „două pogoane și jumătate de loc“ „în livedea ce merge lungul spre Bărbătescu“. O astfel de povară nu doar că sporea prețul de piață al zarzavatului, ci-l putea chiar aduce pe legumicultor în faliment, așa cum s-a întâmplat cu „Sfetco sărbul“, care a exploatat, vreme de câțiva ani, fără prea mult succes, „grădina sfintii mânăstirii a Sfintii Ecaterini“.[943] Mai ales că horticultorii urbani trebuiau să facă față unei concurențe acerbe din partea grădinarilor din zonele limitrofe (de pe apa Sabarului, de pildă),[944] care cultivau suprafețe mult mai întinse, obținând astfel un profit superior. Așa că, pentru a-i proteja oarecum pe legumicultorii din intravilan, domnii fanarioți

i-au obligat să plătească vamă pe confrații acestora, ce aduceau zarzavat de prin provincie cu carele. În schimb, cultivatorii care-și transportau produsele în spinare, cu sacul, erau scutiți de orice contribuție. Așa se face că nu puțini au fost atunci grădinarii inventivi care au găsit soluția de a-și „aduce" legumele „de afară cu carul", a le „descărca în marginea Bucurescilor și a le căra cu spinarea la târg", stârnind mânia autorităților, care se dovedeau nemiloase cu cei prinși cu astfel de „viclenii": nu doar le impuneau acestora plata unei vămi îndoite, ci le și administrau o pedeapsă, neprecizată însă.

Pe de altă parte, oficialitățile din epocă manifestau o preocupare constantă și pentru consumatorul bucureștean, obligându-i pe producători, chit că nu le impuneau de cele mai multe ori narturi, să-și „vândă verdețurile", la prețuri rezonabile („păzind dreptatea de a nu face scumpătate")[945] și în mod direct („singur țăranul cu ocaua și cu paraua de dimineață până seară"). Căci grădinarii erau mereu supuși tentației de a-și vinde toată recolta „precupeților nărăviți rău și neînțelegători" care le „păzeau calea" celor ce „veneau de afară cu legumi și cu poame, ca să-i amăgească să le cumpere de la dânșii și să le precupească în târg, cu preț nesuferit".[946]

CU MULT MAI IMPORTANTĂ DECÂT APROVIZIONAREA cu produse de acest fel era, pentru bucureșteni – ce aveau oricum mai întotdeauna câte o legumă pe lângă casă –, asigurarea necesarului de pâine, a cărei materie primă provenea exclusiv din provincie. Cum însă capitala valahă era străbătută de cursul Dâmboviței, era de preferat să nu se transporte făina ca atare, aceasta fiind lesne alterabilă, ci doar cerealele, care puteau fi stocate pe termen lung în hambare și măcinate cu ajutorul forței apei. Astfel că, pentru a răspunde nevoilor alimentare ale populației, de-a lungul râului au apărut mai multe mori: în perioada 1730–1740, sunt atestate cinci, cu un total de optsprezece roți,[947] în 1783 zece, „unele din ele cu 2 și 3 vârtejuri",[948] iar, în 1816, opt. Acestea se găseau la Roșu, Cotroceni, Grozăvești, Elefterie, Gorgani, Foișor, Vitan și aparțineau, în genere, Bisericii (morile de la Roșu, mânăstirii Sf. Ioan; cele de la Grozăvești, mânăstirilor Sf. Ioan și Mihai Vodă; cele de la Elefterie, Mitropoliei; morile de la Gorgani, mânăstirilor Radu Vodă și Mihai Vodă;[949] iar, cele de la Foișor, mânăstirii Radu Vodă).[950] Abia la începutul secolului al XIX-lea câțiva boieri întreprinzători, precum Dudeștii[951] ori clucerul Deșliu,[952] au reușit să spargă monopolul ecleziastic și să-și construiască propriile mori. Reușita lor a fost mai degrabă izolată, întrucât atari inițiative nu se loveau doar de nemulțumirea înalților clerici, temători de

concurență, ci și de reticența autorităților laice, conștiente de neajunsurile pe care înmulțirea morilor le putea pricinui politiei (inundații sau secarea completă a Dâmboviței).[953] Este motivul pentru care, dornic să protejeze Bucureștii de atare urgii, dar și să satisfacă cererea crescândă de făină, Alexandru Moruzi a poruncit, în 1793, ridicarea de mori cu cai la mitropolie și la alte treisprezece așezăminte monastice din capitală: Radu Vodă, Sf. Gheorghe Nou, Mihai Vodă, Sf. Ioan, Sărindar, Sf. Ecaterina, Arhimandritul, Sf. Spiridon Nou, Greci, Zlătari i Stavropoleos, Văcărești, Cotroceni și Mărcuța.[954] În acest fel, se garanta aprovizionarea cu materie primă a brutăriilor bucureștene și în perioadele în care morile de apă nu mai puteau funcționa din pricina secării sau înghețării Dâmboviței. Iar această necesitate, corelată cu unele întârzieri ale egumenilor în îndeplinirea poruncii domnești, explică de ce și unii particulari par a se fi grăbit să înființeze, în aceeași perioadă, mori cu cai, atestate, de pildă, la capătul Podului Mogoșoaiei. Și tot acolo, lângă cișmeaua lui Mavrogheni, funcționau în epocă și trei mori de vânt cu cinci pietre de moară, în vreme ce, la începutul secolului al XIX-lea, au mai fost amplasate instalații similare și pe dealurile Piscului și Văcărești.

Numărul relativ redus de mori aflate în proprietate privată se explică și prin faptul că ridicarea acestora presupunea costuri pe care puțini particulari și le puteau permite. Astfel, doar investiția unui anume Anastase – care și-a asumat, în baza unui contract, construirea unei mori pentru mânăstirea Radu Vodă – s-a ridicat la 1.200 de taleri, la care s-au adăugat 100 de ocale de făină, 25 de vedre de vin și 6 coți de postav de țară. Așa se face că, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, o moară ajungea să se vândă la București cu nu mai puțin de 1.700 de taleri. Suma, considerabilă, fără îndoială, nu mai apare însă atât de însemnată dacă este raportată la profitul pe care-l putea aduce celui care o exploata. Căci, tot pe atunci, un antreprenor convins că avea să-și amortizeze investiția accepta să plătească 2.000 de taleri pe an pentru arendarea unei mori, a unei pive și a unui vad de tăbăcari.

În plus, în scopul consolidării profitului obținut, proprietarii de mori din București s-au preocupat constant, la începutul veacului al XIX-lea, să-i mulțumească pe clienți, luând mai multe măsuri în vederea sporirii randamentului măcinării și calității produsului finit: vânturarea, spălarea și uscarea completă a cerealelor, îmbunătățirea frecării pietrelor, în scopul obținerii unei făini cât mai fine, măturarea mai rară a pospaiului[955] etc.

AMELIORAREA FĂINII PRODUSE în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea a contribuit indiscutabil și la creșterea calității pâinii, mult

apreciată de unii călători străini, precum Constantino Guglielmo Ludolf, ambasadorul Regatului Celor Două Sicilii pe lângă Înalta Poartă („cel puțin pâinea este foarte bună [...] tot atât de bună ca cea de la Viena"), care punea această situație pe seama faptului că mulți dintre brutarii bucureșteni ar fi fost „germani fugiți din Transilvania".[956] Când colo, dintre cei doisprezece cei mai de seamă pitari ce se angajau solemn, în 1794, să asigure îndestularea cetății de scaun, cinci erau români, patru greci și trei armeni, în vreme ce alte documente din același an pomenesc și un brutar turc („Cara Mustafa din Scaune") și, un altul, evreu („Solomon din Beilic").[957] De fapt, numărul total al producătorilor de pâine trebuie să fi fost, încă din veacul al XVIII-lea, sensibil mai mare, de vreme ce, în 1810, e atestată funcționarea a 33 de brutării, repartizate prin multe dintre mahalalele bucureștene (Elefterie, Foișor, Fântâna Boului, Gorgani, Popa Cosma, Protopopului, Scaune, Sfinții Apostoli, Stancu, Vlădica). Acestea erau, de regulă, veritabile complexe, cuprinzând, deopotrivă, brutăria propriu-zisă, înzestrată cu un inventar bogat (mese de lucru, site, coveți pentru aluat, putini și hârdaie pentru apă, lopeți de lemn pentru scosul pâinii din cuptor),[958] magazinul de desfacere și locuința proprietarului și a familiei sale. De aceea, nu este de mirare că o astfel de întreprindere din mahalaua Sf. Gheorghe Vechi se vindea la mezat în anul 1815 cu impresionanta sumă de 8.900 de taleri.[959]

În cadrul brutăriei propriu-zise, lucrau zi și noapte mai mulți muncitori, unii cu o specializare strictă (cernători, frământători, cocători, dar și iamăcari, însărcinați cu întreținerea focului și căratul apei), ce trebuiau să respecte, cel puțin la începutul veacului al XIX-lea, indicații foarte precise, menite să asigure calitatea pâinii coapte: să păstreze curate „toate vasele și sculele de trebuința lucrului", să nu folosească site prea dese și să nu le bată prea tare, ca să nu „se spulbere făina", să facă aluatul „cu bere, ca să crească frumos" și să-l frământe cu „apă îndestul", să cântărească cu grijă cantitatea de sare adăugată[960] etc.

Din cuptoarele bucureștene ieșeau, în primul rând, pâine albă și neagră cu diverse gramaje (65, 80, 95, 100, 130, 140, 150, 166, 170, 183, 200, 260, 400, 520[961] de dramuri – 1 dram muntenesc = 3,18 grame; jumătate de oca sau o oca, adică 1.271 de grame) și calități („cea de frunte", „cea de a doua și a treia mână";[962] „pâne jimblă cu drojdie",[963] „pâine de zăsita").[964] Nu lipseau însă nici alte produse de panificație, deseori preparate de brutari specializați: simitul, covrigii („simigiilor", „cei ce fac femeile", „cu drojdie"), colacii, „pânea ce-i zic corn", prescurile, pacsimandul uscat, plăcintele (cu unt, cu carne, cu

brânză).[965] Prețul nici unuia dintre acestea nu era lăsat la voia întâmplării, ci calculat cu multă rigoare de autorități, în scopul protejării consumatorilor bucureșteni de aviditatea brutarilor. Astfel, acestea luau în considerare la stabilirea nartului prețul de achiziție al grâului, pierderile în procesul spălării și măcinării (tărâțe și zesit), „simbria slugilor de la moară" și uiumul aferent, cheltuielile de transport al făinii până la brutărie, chiria prăvăliei, onorariul cernătorilor, frământătorilor, al celor ce scoteau pâinea, al iamacilor și teșghetarului, precum și emeclicul (hrana) tuturor acestora, valoarea consumabilelor și a ingredientelor (lemne de foc, apă, sare) și, de bună seamă, câștigul legiuit, de un taler la chila de făină, al brutarului.[966]

Intervenția oficialităților nu se limita însă la impunerea unui preț anume de vânzare a produselor de panificație, ci viza întreaga activitate a brutăriilor bucureștene. Mai întâi, pentru a primi autorizația de funcționare, acestea trebuiau să îndeplinească criterii foarte stricte de poziționare, menite să reducă la minim riscul izbucnirii unor incendii („departe de casa vecinului 60 coți [afară din 10 coți sau, cum zice altă pravilă, 12 coți], cu care trebuie să fie departe de orice zidire de la locul cel de obște, iar cuptoriul să fie depărtat coți 20, când va avea casa vecinului ferestre care să caute spre partea aceasta a cuptoriului și iaste și spre partea apusului").[967] Deseori însă pitarii bucureșteni nu se sfiau să eludeze legea, așa cum a făcut Păun Ișlicarul, care a izbutit să deschidă o „simigerie cu adevărat pricinuitoare de primejdii și de multă supărare la atâtea prăvălii vecine". Și, cu toate nemulțumirile megieșilor, și-ar fi continuat nestingherit activitatea, dacă n-ar fi avut nesansa de a fi reclamat și de însuși marele-ban Dumitrache Ghica, a cărui plângere l-a determinat pe vodă să-l oprească de „a mai face într-acea prăvălie negoț de simigerie".[968]

În egală măsură, autoritățile îi supravegheau cu luare-aminte pe brutarii bucureșteni, pentru a vedea dacă aceștia respectau standardele de calitate a pâinii, dar și nartul și gramajele impuse („nu numai nartul să se păzească, ci și la dramuri să nu fie lipsă și pânea să fie coaptă și lucrată bine și fără nici un fel de amestecătură"),[969] mai ales că mulți dintre ei nu șovăiau să facă tot soiul de samavolnicii pentru a-și rotunji veniturile. Bunăoară, nu puțini erau cei care aveau „două cântare, [...] unul falș", „cu lipsă", cu care vindeau toată bună vremea, și un altul „drept", pe care-l scoteau numai când „se întâmpla a-i călca vreun zabit al orașului". Zadarnic dispunea, prin urmare, marele-agă verificarea și sigilarea greutăților brutarilor („să-și aducă dramurile și teresiile lor la un ovrei meșter ca să le facă aiar și să le pună câte o pecete"),[970] căci numai sancțiunile exemplare erau de

natură să-i țină cât de cât în frâu. Ca atare, în iulie 1794, același dregător poruncea ca, pentru viña de a fi „scos pâne lipsă la oca și din nart împotriva strașnicelor porunci", brutarul Christodor să fie purtat prin târg și bătut „cu câte 50 toiage la tălpi" „la trei răspântii", iar apoi trimis direct la ocnă.[971] Cum pedepsele corporale sau întemnițarea nu păreau a-i băga cu adevărat în sperieți pe producătorii de pâine, vel-aga ajungea să-i amenințe în 1803 pe cei vinovați de abateri grave „nu numai cu ocna, ci și cu răpunerea de viață".[972]

Pe de altă parte, autoritățile nu ezitau, mai ales în momentele de restriște, să le acorde brutarilor facilități care să le permită asigurarea aprovizionării mulțumitoare a pieței, dar și, implicit, a propriei prosperități. Astfel, când, în 1785, s-au plâns că reducerea debitului Dâmboviței nu mai îngăduia morilor să macine zahereaua necesară politiei, vodă a aprobat oprirea pivelor de postav, care foloseau jumătate din apa care se scurgea prin albia râului.[973] Alteori, când scumpirea cerealelor provoca scăderea considerabilă a profitului producătorilor de pâine, autoritățile se îngrijeau să reducă uiumul (taxa de măcinare), așa cum a procedat în 1797 Alexandru Ipsilanti, care l-a coborât, în 1797, de la un taler la 30 de parale de chilă,[974] dar și să ia măsuri împotriva speculanților, interzicându-le matrapazilor bucureșteni să mai „iasă la câmp înaintea celor ce aduceau bucate" pentru a le achiziționa în vederea comercializării la suprapreț.[975] Iar când grâul se împuțina îngrijorător pe piața valahă, brutarii căpătau dreptul absolut de preempțiune („pe nimeni să nu îngăduiască a cumpăra grâu, până nu vor cumpăra întâi brutarii suma ce le trebuiesce") sau chiar primeau cu împrumut cerealele de care aveau nevoie („neguțătorii cari au în epistăsia lor zahereaua strânsă pentru hrana Bucurescilor să dee 200 chile grâu la brutarii din Bucuresci, pentru facerea de pâine, făgăduindu-se brutarii că vor pune la loc acest grâu pe dată ce vor primi pe al lor din țară"),[976] ori sumele necesare achiziționării acestora („să li se împrumute și bani taleri 11.500 pentru care vor da zapise, fiind chezași unul pentru altul că vor răspunde banii la Sf. Gheorghe viitor împreună cu dobânda").[977] Iar dacă nici pe piață, nici la rezervele de stat nu se găsea suficient grâu, li se îngăduia, prin excepție, să amestece în pâine mălai de mei și de porumb, numai să se găsească pe piață pită îndeajuns pentru săturarea bucureștenilor.[978]

IAR ÎN SCOPUL ÎNDESTULĂRII LOR CU CARNE autoritățile au manifestat de-a lungul întregului veac fanariot o deosebită preocupare pentru buna funcționare a măcelăriilor. Numite, în epocă, „scaune" – de la butucii de lemn pe care casapii ciopârțeau cu satârele bietele

dobitoace sacrificate –, acestea erau concentrate, până la mijlocul veacului al XVIII-lea, de-a lungul apei Bucureștioarei, în așa-numitul Târg al Cucului (Scaunele Vechi). Ulterior, ca urmare a extinderii locuirii în zonă, mulți casapi și-au mutat dughenele la capătul Podului Târgului de Afară (Scaunele Noi),[979] în vreme ce, la începutul secolului al XIX-lea, din dorința de a le permite locuitorilor din diverse zone ale Bucureștiului să se aprovizioneze mai ușor cu carne („în fiece parte a politiei de a putea ajunge cu înlesnire toți orășenii și mahalagiii despre toate părțile să cumpere mai de aproape carnea trebuincioasă de hrana lor"), autoritățile au încuviințat înființarea de măcelării și la Curtea Veche, pe Podul Mogoșoaiei, pe Podul Calicilor, în Beilic, precum și în mahalalele Gorgani și Tabaci.[980]

Numărul total de scaune și, respectiv, de casapi n-a crescut însă, ci a scăzut, ca urmare a lobby-ului foarte activ al măcelarilor, dornici să diminueze concurența în domeniu. Astfel, dacă în anul 1739, înaintea marelui incendiu, era atestată în oraș existența a cel puțin patruzeci de scaune de carne,[981] în 1804 Constantin Ipsilanti a redus numărul acestora la cincisprezece,[982] iar în 1807 chiar la zece.[983] Ulterior, administrația militară rusă a reautorizat funcționarea a cincisprezece scaune ale localnicilor, deservite de un total de treizeci de măcelari, dar și a trei scaune ale consulatelor străine, destinate exclusiv aprovizionării personalului diplomatic acreditat la București.[984]

Această stare de lucruri, ce s-a păstrat neschimbată până în 1821, trebuie explicată, în primul rând, prin faptul că proprietarii scaunelor de carne nu erau deseori niște umili casapi, ci instituții și personaje cu influență la nivel înalt. Astfel, din documentele păstrate, rezultă că măcelăriile bucureștene le aparțineau, de pildă, Mitropoliei Țării Românești,[985] mânăstirii Sf. Spiridon,[986] Bisericii Domnești de la Curtea Veche,[987] beizadelei Grigorașcu Suțu, clucerului Dumitrache,[988] căminarului Dudescu, păhărnicesei Sefendache,[989] logofătului zăvistierie Manoilă,[990] biv-vtori-logofătului Stanciu,[991] fostului treti-vistier Alexandru Nenciulescu.[992] Iar cei mai mulți dintre aceștia reușiseră să obțină de la domnie nu doar interzicerea deschiderii de noi scaune de carne, ci chiar imunitatea fiscală deplină pentru afacerile lor. Se crea astfel o inegalitate flagrantă, ce făcea ca demnitarii patroni de măcelărie să prospere, în vreme ce casapii de rând, cu propriile prăvălii, să se lupte din greu pentru supraviețuire, fiind uneori urmăriți chiar de spectrul falimentului. Așa se explică faptul că, după o viață de muncă, Groze măcelarul, ce nu beneficia de sprijin la nivel înalt, a murit în 1732 înglodat în datorii, iar „fămăia" sa, Leftera, s-a văzut silită să vândă afacerea cu modesta sumă de 32 de taleri. Și

nici despre Neagu Măcelariu nu se poate spune că a realizat o tranzacție prea avantajoasă când, în 1745, i-a cedat întreprinzătorului jupân Dumitrache „scaunul său de carne, cu pământul lui" cu tot, în schimbul a 50 de taleri.[993]

Totuși, în unele cazuri, autoritățile decideau să intervină și împotriva patronilor de măcelării sus-puși, când aceștia încălcau grav regulamentul de funcționare a unui scaun de carne. Așa a procedat, bunăoară, Alexandru Moruzi, care, în septembrie 1799, a dispus închiderea măcelăriei de lângă poarta Curții Vechi a căminarului Dudescu, pentru că „sbierătele vitelor" sacrificate și „putoarea ce se făcea acolea"[994] îi deranjau pe vecinii săi și, mai ales, pe influentul clucer Iulianó.

De altfel, cel puțin în ultimele decenii ale epocii fanariote, controlul asupra activității măcelarilor a fost strict, de natură să asigure aprovizionarea constantă a pieței bucureștene cu carne bună și relativ ieftină, considerată un aliment indispensabil pentru întreaga populație („carne bună, grasă, deopotrivă să mănânce săracul și bogatul").[995] În acest scop, contractele anuale încheiate de domnie cu breasla casapilor conțineau diverse prevederi menite să le permită acestora să dispună de șeptelul necesar satisfacerii cererii din capitală. Astfel, măcelarilor bucureșteni li se asigura dreptul de protimisis la arendarea „suhaturilor (pășunilor) (aflate) mai aproape de politie" în care „trebuia să își țină vitele"[996] în timpul verii, li se permitea a-și paște „canaralele (cirezile)" „duse spre junghiere"[997] la București, fără „a fi supărate de către stăpânii moșiilor de prinprejur" și li se garanta că „fânul" strâns pentru „ernatic" nu avea să li „se supere, nici să se iee de beilic".[998] De asemenea, li se înmânau „cărți domnești" care le dădeau dreptul „să strângă vite pentru trebuința politiei cu ce preț vor putea cumpăra", inițial din județele de „dincoace de Olt",[999] iar ulterior din oricare dintre cele șaptesprezece ale Țării Românești.[1000] Totodată, tranzacțiile în cauză erau „scutite de erbărit", dar și de alte angarale la nivel local, căci trimișilor epistatului măcelarilor rânduiți „a se încunjura prin țară pentru cumpărătoarea vitelor" li se dădeau „la mâni teșcherele ale dumnealui baș-beșleagă către beșliii de prin județe de a nu-i supăra cu nici un fel de luări sau numiri de avaeturi".[1001] În egală măsură, măcelarilor li se îngăduia, de cele mai multe ori, să plătească oieritul pe anul în curs abia după Sfântul Dumitru (26 octombrie), când vor fi strâns suficienți bani din vânzările de carne.

Dincolo însă de aceste facilități, domnia își propunea să aibă o evidență strictă atât a șeptelului întreținut de casapii bucureșteni în județele limitrofe capitalei („dumneavoastră ispravnicilor ot sud [...] să aveți a face cercetare acolea într-acel județ – Vlașca, Ilfov,

Ialomița, Dâmbovița –, ca să aflați toate vitele măcelarilor din București, ce le va fi având puse la pășune în partea locului, atât cele mari, vaci și boi, cât și cele mici, capre, oi, și, făcând catastih curat, făr de zăbavă să-l trimiteți la domnie),[1002] cât și a vitelor achiziționate chipurile în vederea sacrificării, motiv pentru care îi obliga pe trimișii casapilor să le „arate scăunașilor celor rânduiți de vameși prin foi iscălite în adevăr de la cine au cumpărat și câte vite".[1003] În acest fel, putea nu doar solicita de la vânzători taxele vamale datorate pentru respectivele tranzacții cu bovine sau ovine, ci și înțelege dacă eventuala lipsă a cărnii de pe piață era pricinuită de numărul redus de capete existente sau cumpărate din teritoriu ori de „nestatornicia și netrebnicia breslei măcelarilor din București" sau, altfel spus, de nemulțumirea acestora față de nartul scăzut.

Căci, când prețul de vânzare impus de autorități li se părea complet dezavantajos, măcelarii nu ezitau să recurgă la măsuri extreme: refuzau să mai taie vite la scaune, „lăsând politiia în lipsă, și fugeau, unii afară pe la țară și alții se ascundeau".[1004] Iar autoritățile, departe de a se lăsa intimidate, răspundeau, de regulă, cu o duritate menită a împiedica în față viitoarele tentative de nesupunere. Asfel, în 1797, Alexandru Moruzi poruncea ca toți cei șapte măcelari care nu tăiaseră la scaunele lor vite de la Paști până în aprilie să fie prinși și „făcuți teslim la pușcărie", iar de acolo trimiși la ocnă, „spre pilda și învățătura celorlalți".[1005] Pedepse cel puțin la fel de aspre erau administrate și măcelarilor care încălcau cu bună știință nartul calculat cu rigoare de autorități pentru toate tipurile de carne (vită, cea mai ieftină, oaie, miel, berbec bătut – delicatesă consumată la Curtea Domnească, „la luminăția lor domniție i la beilic i la conacul dumnealui divan efendisi"[1006] –, porc, cea mai scumpă),[1007] organe și alte produse animale („piei, mușchi, picere, funduri, cozi, coarne, căpățâni, limbi, inimi, bojoci, ficați, țighirele cu praporul lor, splini, rinichi, droburi, schembele, mațe uscate, mure, seu"), ținând seama de prețul de achiziție al animalului, de taxele achitate (erbărit, vama scaunelor), de cheltuielile cu hrana până la sacrificare, de salariile personalului („simbria argatului"), de „scăzământul cărnei" („la zece una oca" la vită și, respectiv, „la zece oca o jumătate oca" la oaie) și de profitul cuvenit.[1008] Astfel, în 1804 măcelarii Iova și Dinu, vinovați de a fi vândut la scaunele lor „împotriva nartului" „o carne foarte proastă și slabă, atâta încât nu este a o mânca cinevaș, fiind mortăciune și lipsă la dramuri" au fost altoiți din ordinul luminăției sale Constantin Ipsilanti „cu câte 300 toiege la tălpi înaintea scaunelor lor",[1009] iar apoi trimiși la ocnă.

Sancțiuni din partea autorităților puteau primi și măcelarii care-și sacrificau vitele chiar în scaunele de carne, în ciuda interdicției foarte ferme, în vigoare cel puțin din 1776, de a „le înjunge și a le jupui în locul de mai sus zis", căci „se făcea scărbiciune și putoare", ci doar „în două sau trei salhanale aiurea la apă curătoare, însă afară din Bucuresci", de unde carnea trebuia adusă „curată gata"[1010] spre vânzare. Numai că ridicarea și întreținerea în afara capitalei a unor abatoare, precum și transportul cărnii de acolo până la scaune presupuneau cheltuieli însemnate, pe care casapii nu păreau dispuși să le suporte. Așa că, pentru a mai ușura povara măcelarilor de rând, Alexandru Moruzi i-a impus în 1796 lui Nicolo Saegiu drept condiție *sine qua non* pentru numirea ca epistat al cărnii construirea pe propriile speze a unei zalhanale „din josul sfintei mânăstiri Radu Vodă, aproape de apă".[1011] Problema transportului rămânea însă nerezolvată, așa că, în acord cu starostele lor, măcelarii au amenajat în grajdurile pustii ale Curții Vechi o zalhana *sui-generis*, care, în urma vânzării la bucată de către Hangerliu a reședinței voievodale de odinioară, a trecut cu acte în regulă în proprietatea tocmai a fraților Nicolae și Costea Saegiu. Cum însă sângele sărmanelor făpturi „rămânea pe pământ" de se „făcea putoare", același domn a poruncit ca „vitele ce se cheltuiau la scaune" să fie junghiate și curățate pe un pod peste Dâmbovița, astfel încât „să se scurgă tot murdalâcul [...] pe apă". În acest fel, în ciuda bunelor intenții ale lui Moruzi, în albia râului s-a înălțat un „ostrov" din „mulțimea oaselor i a coarnelor și altor murdalâcuri de vite" și s-a pricinuit „molifsirea aerului și feluri de boale în sănătatea oamenilor". Neputincioase, prin urmare, să le impună folosirea abatorului de la Radu Vodă, autoritățile le-au oferit, în 1801, măcelarilor un alt teren, „lung și larg cu îndestulare", situat mult mai central („în dreptul jicniții") și cu acces direct la apa Dâmboviței, pe care să-și clădească o nouă zalhana și să-și facă tăierea vitelor.[1012] Iar concesiile și compromisurile menite să asigure aprovizionarea mulțumitoare cu carne a bucureștenilor aveau să se țină lanț în anii următori. De pildă, în 1810 divanul controlat de ruși renunța la solicitarea ca măcelarii să mai taie vitele la zalhanalele din afara urbei, mulțumindu-se să le pretindă, în funcție de zona în care-și aveau sediul, fie „să le grijască pe marginea gârlei până în ziuă și să curățească tot buclucul", fie „să le taie și să le grijească prin mahalale pe la casele și grădinile lor, făcând gropi și puțuri în locurile cuviincioase, ca să arunce murdalâcul într-însele, a nu se pricinui vecinilor și mahalagiilor putoare". Ba chiar, la începutul anului 1812, accepta includerea în contractul cărnii a permisiunii sacrificării

vitelor la scaune, cu condiția ca aceasta să se facă de dimineață, iar „până în ziuă" măcelarii să curețe și să grijească „împrejurul scaunelor, spre a nu se pricinui putoare".[1013] Iar prevederea în cauză avea să fie păstrată și în anii următori,[1014] făcând practic inutilă existența zalhanalelor de la Jitniță și Radu Vodă.

Această aparent uimitoare cedare trebuie plasată în contextul mai larg al creșterii puterii breslei casapilor, care, în ultimul deceniu al epocii fanariote, s-a dovedit capabilă să smulgă un număr însemnat de privilegii de la domnie. De pildă, în 1811, autoritățile le-au aprobat măcelarilor cererea de a li se desemna un *eforos* sau epistat în persoana unui boier influent și avut, care să le poată obține, pentru afacerile lor, un credit de-a dreptul uriaș (50.000 de taleri în anul respectiv). În plus, ei izbuteau să fie scoși de sub jurisdicția tuturor instituțiilor statului în măsură să le supravegheze activitatea și să-i sancționeze pentru eventualele nereguli, urmând să fie plasați doar sub controlul respectivului protector, interesat nu atât de legalitatea acțiunilor măcelarilor, cât de recuperarea banilor dați în avans („treabă cu noi nici politia, nici agia, nici alți mai mici zabiți să nu aibă, ci greșalele noastre să le judece stăpânul nostru Dumnealui biv-vel-logofăt Scarlat Grădișteanu").

Totodată, măcelarii reușiseră să se descotorosească de concurența pe care le-ar fi putut-o face alte bresle, de vreme ce determinaseră autoritățile să le interzică în mod expres cojocarilor – „ce obișnuiau de cumpărau miei cu cârdul pentru matrapazlâcul pieilor și carnea o vindeau" – să achiziționeze mai mult de „unul, mult doi pentru mâncare". În egală măsură, nici lăptarii nu mai erau slobozi a-și tăia oile „nici în politie, nici în afară, la zalhanale", ci erau nevoiți „să le ție (numai) pentru tamazlâc, cum le scrie cărțile lor". În plus, măcelarii erau acum apărați „de tainaturi ostășești și de orice alte beilicuri", dar și de pretențiile boierilor, care-și trimiteau stolniceii pe la scaune, pentru „a le face supărare ori a cumpăra carne în veresie ori a-i îndatora să ducă ei carnea pe la curțile boierești".[1015] Iar dacă trimișii dregătorilor țării nu erau dispuși să plătească pește, se vedeau nevoiți a se întoarce acasă cu coada între picioare. Ceva mai norocos era stolnicelul domnesc, care putea ridica „de la scaun carnea [...] pentru trebuința curții gospod" doar în baza unei „teșcherele pe câtă sumă de oca carne primea". Dacă însă vodă uita ca „în ziua ce se sfârșea luna să plătească toți banii deplin", măcelarii erau slobozi ca a treia zi „să închidă scaunele și să fie nevinovați". Dar acest credit cu scadența lunară nu era valabil când domnul avea trebuință de tulumuri

pe care trebuia să le achite epistaților măcelarilor cu „bani pești, adecă cu o mână să plătească banii și cu alta să ridice tulumurile".[1016]

ÎN AFARA SCAUNELOR DE CARNE, în Bucureștii veacului al XVIII-lea existau și „scaune dă pește". Situate în mahalaua Răzvan, acestea erau îndeobște numite „carăle cu pește cele vechi"[1017] de la modul în care pescarii aduceau spre vânzare la oraș ceea ce prinseseră în Dunăre, prin alte râuri, bălți sau helești. Un document din 1819 arată că locurile predilecte de proveniență ale peștelui comercializat în capitală erau Cârcinovul (un afluent al Argeșului), Căscioara (azi, Căscioarele în județul Călărași, pe lacul Cătălui) și Turtucaia,[1018] pe malul sudic al Dunării. Pe de altă parte, pescarii din capitală – prezența lor e atestată în mahalalele Olari, Oțetari, Popa Dârvași, Popa Nan[1019] – mergeau și aduceau pește pentru mâncare în București din multe alte bălți din împrejurimile capitalei, inclusiv din cele „molipsite [...] de boala ciumei", fapt ce provoca, în 1785, reacția virulentă a autorităților, care le interziceau din motive sanitare să iasă la baltă „fără o ade(ve)rință de la d-lui vel-spătar".[1020] Nu era o mare tragedie, căci și în Dâmbovița se găsea din belșug pește („mreană, somn"), care era adus și vândut în târg nu cu carul, ci „cu copăile în apă, viu".[1021]

Mult mai des însă, activitatea pescarilor bucureșteni era îngreunată nu de marele-spătar, ci de slujbași de rang inferior, care încercau să-și rotunjească veniturile pe seama lor. Bunăoară, pe la sfârșitul epocii fanariote, „căpitanul ce se afla la Oltenița", dar și beșliii din sudul țării hotărâseră cu de la sine putere să perceapă fiecare câte un leu pentru orice căruță cu pește care se ducea la București, ba îi și tratau „cu necinste"[1022] pe cei care nu se conformau imediat solicitării lor. Și, odată ajunși în capitală, pescarii încăpeau pe mâna „zapciilor rău nărăviți", care le pretindeau fără pic de rușine tot felul de *rușfeturi*[1023] pentru a-i lăsa să-și desfacă marfa („zapciii agiești [...] de apururea îi căsnesc și [...] jefuesc, luându-li-se de fieșcare car cu pesce de la taleri 10 până la taleri 30"). Iar dacă opuneau rezistență, riscau să aibă soarta lui Pavel, cel care a fost dus „la închisoarea agiei", unde atâta a fost „bătut și căsnit, cât peste trei zile a și murit". Sau, cel puțin, așa susțineau ai lui, căci ancheta oficială a stabilit că acesta ar fi decedat „din firească boală, ce avea de mult în trupul său".[1024] Alteori, pescarii aveau parte de rele tratamente chiar din partea vătafului lor, ce ar fi trebuit, din contră, să se lupte pentru a le proteja interesele. De pildă, la începutul veacului al XIX-lea, starostele Mihalache, care, ce-i drept, spre deosebire de alți întâistătători de breaslă, nu primea havaet de la confrații săi,[1025] nu doar „lua cu

abus parale de la aducătorii de raci", ci îi și snopea în bătaie pentru te miri ce pe pescarii din subordinea sa. Noroc că vodă și divanul țării le-au luat, ca în multe alte cazuri, partea umililor meseriași, hotărând ca Mihalache să primească „100 toiage la tălpi"[1026] chiar în locul în care le administrase corecția colegilor de breaslă.

Cu astfel de vătafi, care urmăreau doar să-i jupoaie, era de așteptat ca pescarii să încerce să-și desfacă marfa nu doar „la locul cel orânduit", ci „într-ascuns", prin mahalale, pentru a obține un „preț (cât) mai mare"[1027] de la cumpărători. Mai ales că pe acolo puteau încălca cu mai multă ușurință nartul impus de autorități pentru cele mai căutate dintre speciile de pește ce se prindeau în Țara Românească (mreana, plătica, săbioara, crapul [ciuciul, ciortanul], cosacul, somnul, știuca, șalăul, bibanul, cega, morunul, nisetrul, păstruga – sturionii erau, ca și astăzi, cei mai prețuiți și, ca urmare, se aduceau pentru consumul intern din Turcia, dar se și exportau în „Țara Ungurească"), dar și pentru icrele (de crap, de știucă, de morun), raci și melci.[1028] Și, odată ce argumentele oficiale pentru ca vânzarea să se facă la scaunele de pește erau destul de subțiri (în afara spațiilor special amenajate de desfacere, ulițele se aglomerau și cumpărătorii riscau să fie călcați de care și calești, peștele conservat în condiții improprii putea aduce atingere sănătății publice),[1029] singura soluție pentru respectarea legii o reprezenta impunerea unor sancțiuni severe tuturor contravenienților. Astfel, în mai 1803, Constantin Ipsilanti poruncea „să se facă iama" în marfa pescarilor ce nu respectau nartul (vând „cu un preț foarte scump și nesuferit"), iar aceștia să fie pedepsiți, laolaltă cu marele-agă, vinovat, și el, de persistența unor astfel de situații („și asupra dumitale foarte ne vom turbura").[1030]

DACĂ MESELE ZILNICE, ÎNDEOBȘTE FRUGALE, și le pregăteau de unii singuri, culegând legume de prin grădină și cumpărând din târg celelalte alimente trebuincioase, când se găteau de nuntă sau de alte ziafeturi, bucureștenii recurgeau la serviciile specializate ale unor bucătari. Cu toate că un astfel de profesionist, pe nume Gheorghiță, e atestat în documente încă din 1738,[1031] numărul bucătarilor a crescut abia în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, când aceștia au dobândit de la Nicolae Caragea (1782–1783) dreptul de a constitui un rufet condus de un vătaf.[1032] În acest fel, oricine avea „trebuință de bucătar la nunte, la praznic și la ziafeturi cu efcolie își înlesnea trebuința, căci mergea la vătaful lor"[1033] și cerea asistență specializată, „iară nu umbla încoace și încolea, nesciind la cine să meargă și cu cine să vorbească". În plus, căpăta și garanția calității, întrucât hrisoavele

domnești îl obligau pe vătaf să plătească din propriul buzunar toate bucatele pe care se „întâmpla să le strice vreunul“[1034] dintre subordonații săi. Iar pentru a putea supraveghea mai ușor dacă acesta își făcea cum se cuvine datoria, vodă Suțu, unul dintre cei mai fideli clienți ai echipelor de bucătari („căci curtea gospod are mai adese trebuință de bucătar“), l-a plasat pe acesta „sub ascultarea dumnealui vel-ispravnic za curte“. Și același domn pare a fi mijlocit ca staroste al breslei să fie numit tocmai „Panait Ahci-baș a a cuhnii gpd“,[1035] un grec împământenit prin căsătoria cu o româncă, care avea să-și câștige în anii următori stima și susținerea colegilor de breaslă („fiindcă se sârguiesce cu durere de inimă și fără de vicleșug“ „pe acesta-l cere toată breasla de vătaf“).[1036]

Nu întâmplător însă, la conducerea rufetului bucătarilor s-a aflat vreme de ani un bucureștean de origine elenă, căci cei mai mulți dintre *șefii* epocii erau greci.[1037] Nu lipseau însă nici țiganii robi, pe care rasistul medic teuton Andreas Wolf îi acuza că nu respectau nici cele mai elementare norme de igienă („curățenia lasă de dorit ori de câte ori bucătarul este un țigan“).[1038] Și, cu toate acestea, unii boieri nu ezitau să recurgă la serviciile culinare ale rromilor, având surpriza să constate, asemenea medelnicerului Ienaki Palada, că pasionalii lor robi, cuprinși „de furie și indignare“, folosiseră „cuțitul de bucătărie“ nu pentru a tăia zarzavaturi, ci pentru a-și înjunghia colegii.[1039]

Probabil că nu doar pentru a ispăși astfel de păcate, ci și pentru a-și asigura cât mai multe comenzi din partea domniei, bucătarii bucureșteni au decis să ia în grija lor un paraclis al „sfintei biserici ot curtea gospod cea veche“ pe care l-au împodobit „cu a lor cheltuială“ „cu candele de argint și alte trebuințe, având și un om tocmit și orânduit de purta grijă a le aprinde totdeauna cu unt de lemn și cu lumânări de la dânșii, având și teșghea cu lumânările de ceară care tot norodul câți merg la biserică cu înlesnire găsesc de cumpără și aprind în sfânta biserică“.[1040]

TOT MAI ALES CU OCAZII FESTIVE achiziționau bucureștenii și produsele cofetarilor, nelipsite în ceremoniile de la Curtea Domnească, dar și în ritualurile matrimoniale. Căci, așa cum arată François Recordon, secretarul principelui Ioan Gheorghe Caragea, când se întorceau de la biserică, mirii ofereau daruri nașilor și preotului, „în timp ce mulțimii alcătuite mai ales din servitori [...], foarte încântați de acest moment al petrecerii, i se arunca o ploaie de zaharicale și de monede de argint“.[1041] Iar investiția în aceste dulciuri era nu rareori considerabilă, așa cum s-a întâmplat în 1820 la logodna dintre

Constantin Mavrocordat și Catinca, fiica stolnicului Andonie, când „zaharicalele i cofeturile și alte măruntae la logodnă“ au costat nu mai puțin de 180 de taleri.[1042] Și, desigur, nici Curtea Domnească nu trebuie să fi cheltuit sume mai mici pentru astfel de delicatese de protocol, odată ce, așa cum ne asigură călătorul britanic William Hunter, zaharicalele oferite musafirilor aveau „o aromă minunată“.[1043]

În prima parte a veacului al XVIII-lea, cofeturile proveneau în, cea mai mare măsură, din import, de la Veneția, din Austria ori din Imperiul Otoman,[1044] fapt ce explică și prețul lor extrem de piperat. Se ivea astfel o oportunitate de afaceri, exploatată, cel puțin în ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea, de mai mulți cofetari autohtoni sau străini, care și-au deschis laboratoare la București. Unul dintre primii trebuie să fi fost venețianul Michele, care, în 1786, îi „furniza consulului (rus) cofeturi“, dar „nu se dădea în lături – fie pentru protecție, fie din simpatie sau pentru bani“[1045] – să-l și coafeze. În 1803 însă, numărul de cofetari trebuie să fi crescut sensibil, căci numai la hanul Sfântul Gheorghe țineau bolți patru meșteșugari autohtoni: Voico, Dobre, Theodorache și Enciu.[1046] Și poate tocmai concurența acerbă în domeniu a fost cea care l-a determinat pe cofetarul Ion Razis Chefalonitis (din insula Kefallonia) să-și abandoneze profesia, pentru „a face calpuzanlâc de mahmudiele“, împreună cu conaționalul său Iordache Itachisios[1047] (din Itaca).

Fără îndoială, în laboratoarele bucureștene se preparau, pe lângă uzualele confeturi, și condite (fructe glasate), odată ce, în 1772, negustorul Constantin Hagi Pop din Sibiu comanda 20 de cutii din primul articol și 10 din cel de-al doilea.[1048] În plus, în capitala Valahiei este atestată și producția de halva de susan cu nuci,[1049] care trebuia să facă însă față concurenței delicateselor similare importate de la Rusciuc, Edirne și Țarigrad.[1050] La fel se întâmpla și cu „cuburile de struguri uscați, frământați cu făină și zahăr până ajungeau o pastă“[1051] chemate să rivalizeze cu autenticul *rahat lokum* din Imperiul Otoman, la fel ca șerbetul de zahăr ori mustopitele[1052] bucureștene.

CUM PENTRU MULȚI ROMÂNI MÂNCAREA ERA și este fudulie, iar băutura, temelie, și în Bucureștiul fanariot a înflorit producția de licori, multe dintre ele de sorginte orientală (braga, salepul, șerbetul). Dintre acestea, poporul de rând consuma pe scară largă braga, un lichid „tot atât de dezgustător la vedere, pe cât de puțin plăcut la gust“,[1053] rezultat din fermentarea nealcoolică a făinii de mei. Succesul acestuia trebuie, prin urmare, să se fi datorat nu calităților vizuale sau gustative, ci valorii nutritive ridicate, coroborate cu prețul extrem

de scăzut de vânzare. Căci „dintr-o oca de mei", una dintre cele mai ieftine cereale, „puteau ieși două-trei"[1054] de bragă, ceea ce permitea ca aceasta să se vândă cu 3 bani ocaua în 1787[1055] și, respectiv, cu 4 din 1791[1056] până în 1814. Atunci veliții boieri, dornici să astâmpere setea sărăcimii, au profitat de prețul redus al meiului („umblă chila de la taleri 15 până la taleri 20"), pentru a impune înjumătățirea nartului brăgii, „po parale 2".[1057]

Preocuparea oficialităților pentru reglementarea producției și a comercializării băuturii în cauză este însă mult mai veche, mai ales că uneori penuria de cereale era atât de acută, încât, pentru a asigura fie și un dram de pâine pentru fiecare bucureștean, se vedeau nevoite să interzică risipirea meiului cu prepararea brăgii. Așa s-a întâmplat în tot intervalul 1780–1784, la finele căruia domnul Mihail Suțu a liberalizat din nou comerțul cu bragă, impunându-le însă condiții foarte stricte producătorilor din domeniu. Bragagiii, al căror număr maxim era strict limitat la douăzeci, erau datori fie „să-și semene și să-și facă însuși ei" zahereaua necesară, fie s-o achiziționeze „din altă parte, afară din hotarele țării". În plus, în schimbul autorizației de liberă practică („slobozenia ce au câștigat i pentru hrana și chiverniseala ce dobândesc") și al privilegiului exclusivității („oprirea altora a nu lucra braga nimeni afară dintr-aceștia"), erau obligați să „dea la orfanotrofie, pe tot anul, câte taleri 600, adică taleri 300 la Sf. Dumitru și taleri 300 la Sf. Gheorghe". Iar pentru ca autoritățile să aibă pe cine să ia la rost în cazul neîndeplinirii obligațiilor de către bragagii, aceștia erau ținuți să-și aleagă un vătaf, „dator să răspundă pentru toți ceilalți, cum și pentru lucrul brăgăriilor".[1058]

Cu toate că ulterior au reușit să elimine din hrisovul breslei lor interdicția de a cumpăra mei din producția internă,[1059] bragagiii au mai cunoscut și alte momente de cumpănă, așa cum s-a întâmplat în 1796, când, pe fondul unei alte crize alimentare, au fost siliți să-și suspende cu toții activitatea pe termen nelimitat. Ba chiar și când situația s-a normalizat, doar cu multă greutate a izbutit Iane Bazagiu să-l convingă pe vodă Alexandru Moruzi să-i îngăduie „să lucreze bazagilâcul" „oprit" din „lipsă de bucate", arătând, pe de o parte, că era „om sărac și scăpătat, cu 4 copii și 2 fete de măritat și cu bir", ce nu-și putea câștiga în alt chip pâinea și, pe de alta, că în procesul productiv nu consuma decât „2 chile de mei în timp de iarnă, iar vara, 6 baniță".[1060] În schimb, primele două decenii ale secolului al XIX-lea au readus înflorirea meșteșugului ce dădea de băut sărăcimii bucureștene, așa cum o dovedește faptul că, atunci când unul dintre cei

douăzeci de bragagii își înceta producția, se găsea imediat un altul care să-i ia locul.[1061]

Dacă prostimea își astâmpăra deopotrivă setea și foamea ingurgitând puțin apetisanta bragă, domnul se trata mai ales cu rafinatul șerbet, cu pregătirea căruia era însărcinat unul dintre slujbașii Curții (*șerbecci başa*). Iar acesta avea destul de lucru, căci respectiva licoare era oferită, alături de cafea și dulcețuri, tuturor musafirilor de rang înalt primiți în audiență.[1062] Spre deosebire de „preparatul alimentar făcut din sirop de zahăr" întărit, „colorat și aromat cu diferite esențe",[1063] ce se găsește și astăzi în unele magazine bucureștene, șerbetul epocii fanariote era un lichid preparat „fie din fructe, fie din flori, tăiate și ținute în sirop clocotit până ce totul devenea o pastă groasă ce se dizolva în apă". Iar pentru a fi cât mai răcoritor, în zilele călduroase de vară „se punea la gheață" sau era servit „cu gheață adăugată". Aroma băuturii era foarte intensă, încântându-i pe orientali,[1064] dar deranjând unele dintre palatele occidentale, deprinse cu senzații gustative mult mai delicate (șerbetul este „atât de parfumat, încât abia poți să guști această băutură, astfel că pocalul, odată umplut, ajunge pentru vizitele dintr-o săptămână întreagă" – scria prin 1768 baronul François de Tott).[1065]

Pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea, acest elixir pare a se fi pogorât de la Curte și în târgul Bucureștilor, odată ce în 1797 îl întâlnim pe întreprinzătorul evreu botezat Gheorghiță Căpitanul vânzând „vara șerbet, și iarna salep",[1066] o băutură foarte îndrăgită în lumea otomană, preparată prin dizolvarea în apă a prafului obținut prin măcinarea tuberculilor unor orhidee. Iar în 1812 cei patru meșteri ce cunoșteau tainele acestor două licori (Gheorghe Chipa, Dinu Șerbecciul, Sava și Agebaba Araboel), au primit de la stăpânire dreptul de a înființa un rufet, făgăduind că aveau să plătească „la Cutia milosteniei pe tot anul po taleri 200". În schimbul acestei contribuții generoase, obțineau privilegiul de a ține „câte 20 de slugi cu cofele, îmblând prin ulițe spre vânzarea șerbetului", iar iarna, a salepului, dovadă a faptului că aceste băuturi ajunseseră să se bucure de o certă popularitate în rândul consumatorilor bucureșteni. Mai mult de atât, șerbecciii își asigurau acum subordonarea „ghețarilor ce aveau gropi cu gheață", obligați prin hotărârea divanului să le vândă lor propria producție, iar nu rivalilor fabricanți de „înghețată și (practicanți ai) meșteșugurilor evropienesci", ce păreau dispuși să plătească mai mult pentru prețioasa apă în stare solidă („fără numai la cumpărătoarea gheții să nu fie volnici a da mai mult decât isnaful, ca să-i isterisească cu marele preț").[1067]

CHIAR DACĂ SE MAI DEDULCEAU uneori la un pahar de șerbet, „băutura favorită“ a bucureștenilor rămânea „rachiul“, de care totuși „rareori abuzau“,[1068] după cum ne informează François Recordon, bun cunoscător al realităților românești. În aceste condiții, era de așteptat ca numărul de rachieri din capitală, activi atât prin mahalale (Fântâna Boului, Gorgani, Popa Ivașcu, Târgul Cucului),[1069] cât și prin centru (hanul Șerban Vodă, hanul Sf. Gheorghe),[1070] să fi fost în toată epoca fanariotă considerabil. În rândurile acestora, un loc de vază îl dețineau evreii (Iancu Ovreiul, Leibu Ovreiul,[1071] Ilie Ovreiul din Țara Lesească[1072] etc.), ce sesizaseră de timpuriu respectiva oportunitate de afaceri, obținând de la domnie dreptul de a avea nu doar sinagogă pentru închinăciune, ci și velințe pentru adăparea goimilor („asemenea să ție ovreii și povernile ce le-au avut făcute pe cheltuiala lor în Bucuresci, pe locul ce li s-a dat de la Domnie și sinagoga lor“).[1073]

Indiferent cui le aparțineau, acestea erau niște instalații rudimentare, alcătuite nu rareori dintr-o simplă „căldare de rachiu cu capacul și țeava ei“,[1074] în care, cu ajutorul focului, se distila alcool dintr-o materie primă de calitate inferioară, îndeobște cereale alterate (secară, orz, porumb, mei, mai rar, grâu), uneori vin și, mai ales, reziduuri de pe urma producției acestuia (drojdii, tescovină) și, alteori, mai puțin frecvent, fructe (prune).[1075] Câteodată, pentru a-și asigura un flux constant de producție, rachierii se îngrijeau să întrețină depozite de cereale, precum un oarecare Neculai, care, la 1 ianuarie 1791, primea autorizația să construiască „un hambar pe locul ce iaste lângă sărăria despre pod“.[1076] În acest fel, mai ales pentru cei ce dețineau și un loc de desfacere a licorii (tarabă, prăvălie, cârciumă), distilarea devenea o activitate deosebit de rentabilă, întrucât cheltuielile unei poverne nu erau foarte mari, cu toate tânguirile către stăpânire ale unora dintre rachieri: materia primă, chiria prăvăliei și a cazanelor (doar până în momentul în care aceștia izbuteau să le achiziționeze), lemnele, plata oamenilor (lucrătorilor), buțile.[1077] În plus, în ciuda unor încercări timide de introducere a unui nart în timpul ocupației rusești din 1806–1812,[1078] rachierilor le-a fost permanent îngăduit, spre deosebire de cei mai mulți producători de alimente și băuturi, să-și vândă produsul la orice preț găseau de cuviință. Ba chiar și iratul cazanelor, instituit de Ioan Gheorghe Caragea în scopul sporirii veniturilor bugetare, a avut o viață cu totul efemeră, din cauza protestelor imediate și foarte hotărâte ale puternicului grup de presiune al rachierilor, dar și al drojdierilor („n-a apucat însă a se usca bine cerneala scrisorii hrisovului“, că vodă a fost silit „de necontenitele jălbi ale locuitorilor“ „să ridice cu totul darea acestui avaet“).[1079] În schimb, mult mai

numeroși au fost domnii care s-au preocupat să ia măsuri în vederea protejării alcoolului autohton de concurența spirtoaselor din import („întru totul să fie poprit a nu mai veni din părți străine vin, rachiu și holercă, ci numai al pământului vin, rachiu să se vânză").

Totuși, atitudinea binevoitoare a autorităților față de rachieri se schimba radical în două situații. Mai întâi, când aceștia erau pe punctul de a provoca izbucnirea unui incendiu. Astfel, în iulie 1785, Mihail Suțu, vrând să apere centrul Bucureștilor de „primejdia de foc", poruncea „să se surpe la pământ și să se curețe locul" de lângă Curtea Veche pe care Ioniță Căpitanul și Leibu Ovreiul ridicaseră o „povarnă învălită cu trestie de lucrau într-însa rachiu de bucate cu cinci focuri ce nu se stingeau nici ziua, nici noaptea, la patru cazane".[1080] Și, în același scop, divanul dispunea, la 26 aprilie 1809, ca „nu numai să nu se lucreze rachiu în târg, ci nici să se aducă în buți mari spre vânzare în prăvălii, fără numai în burie".[1081] Iar prevederi în acest sens au continuat să se afle în vigoare până la 1821, Caragea vodă limitând bunăoară la 10 vedre cantitatea de rachiu pe care aveau voie s-o țină în prăvăliile lor rachierii bucureșteni, „fiind lucru lesne întâmplător de foc și primejdios la întinderea unui acest fel de rele primejdii, ferească Dumnezeu".[1082]

În al doilea rând, oficialitățile nu erau cu nici un chip dispuse ca, în perioadele de penurie alimentară, să accepte folosirea puținelor grâne disponibile pe piață pentru distilarea de spirtoase. De pildă, în 1790, divanul țării nu doar a hotărât ca povernele să nu poată utiliza pentru producerea de alcool decât „bucate [...] stricate, netrebnice pentru hrana, mâncarea obștiei", ci a și dispus controale foarte riguroase, pentru a se constata dacă rachierii se supuneau deciziei venite de la stăpânire, contravenienții urmând a fi osândiți nici mai mult nici mai puțin decât cu „pedeapsa de perderea vieții".[1083]

Trăind pe seama bietelor dobitoace: prelucrarea pieilor, a blănurilor și a seului (tăbăcarii, cavafii și alți producători de încălțăminte, șelarii, curelarii, săhăidăcarii; lumânărarii, săpunarii)

BLAJINELE VITE NU DOAR ÎI ÎNDESTULAU CU CARNE pe bucureștenii înfometați, ci le și dădeau o pâine de mâncat mai multor categorii de meșteșugari. Dintre aceștia, tăbăcarii aveau, încă din 1652, o mahala proprie,[1084] situată, în epoca fanariotă, pe malul Dâmboviței, „din josul monastirei" Radu Vodă. Acolo, în Broșteni, aceștia întrețineau, la 1819, vreo șaizeci de cherhanale (optsprezece înființate

doar în ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea),[1085] la care, „în toate zilele, cărau [...] lemne, pei sau scumpie și altele ce sunt ale meșteșugului lor".[1086] Dovadă că activitatea acestui isnaf era înfloritoare, în parte și datorită privilegiilor conferite cu mână largă de domnii fanarioți.

Astfel, încă din 1766, Scarlat Ghica le acordase tabacilor „scutire de vamă la scumpia ce aduceau [...] pentru trebuința meșteșugului lor",[1087] iar acest drept avea să le fie reconfirmat în numeroase rânduri, în ciuda încercărilor samavolnice ale unor vameși de a percepe taxe pentru ierburile sau substanțele folosite în procesul de argăsire a pieilor („rânsa și sovârful, cum și frunza de măr").[1088] De altfel, în 1813, conflictul dintre cele două tabere a ajuns în fața instanțelor bucureștene, fiind finalmente soluționat în favoarea tabacilor ce beneficiau de hrisoave foarte limpezi din partea domniei.[1089]

Un obiect al diferendelor l-a reprezentat, de-a lungul timpului, și regimul vamal, în mare măsură complicat și neclar, al pieilor provenite din mediul rural. În linii mari, tăbăcarii „erau apărați de vamă" „pentru peile de bou i de vacă ce aduceau [...] de la zalhanalele lor sau le cumpărau de la măcelarii" din București și „le argăseau la cherhanalele lor". La fel stăteau lucrurile și cu cele cumpărate afară, de prin târguri", la achiziționarea cărora erau însă datori „să iae [...] la mânile lor acea teșchera" ce atesta că vânzătorul achitase respectivele taxe vamale. În schimb, tabacii erau obligați să plătească la carvasara banii cuveniți pentru materia primă pe care o „cumpărau de prin sate" „cu preț mai eftin". Aceste facilități fiscale tindeau să le dea impresia că pot să nu-și îndeplinească nestingheriți obligațiile financiare, așa cum s-a întâmplat în 1803, când datoria lor către fisc ajunsese să se cifreze la 850 de taleri, făcându-l pe Constantin Ipsilanti să le poruncească „a face împlinire fără de a pricinui cerere de soroace", căci, altminteri, aveau să fie pedepsiți. Și același domn, constatând că „au ajuns lucrul de nu poate cinevași [...] să cumpere încălțămintele cele trebuincioase" , a hotărât să le impună „nartul cel cuviincios". A făcut-o însă în urma unor tratative cu ei și „lăsându-le un câștig cuviincios",[1090] astfel încât tabacii să-și poată continua în bune condiții activitatea productivă.

Aceasta se desfășura în „tabachanelele de pe marginea gârliței de la Radu Vodă",[1091] unde meșterii prelucrau atât piei de animale domestice (boi, vite, viței, oi, miei, capre, iezi), cât și sălbatice (lup, urs, vulpe, râs, pisică, jder, vidră, dihor).[1092]

Mai întâi, le udau cu apă, dar și cu lichide exfoliante, întinzându-le pe niște taraci bătuți îndeobște în albia râului.[1093] După un anumit

interval de timp, puteau realiza astfel mai ușor operațiunea de depărare, nu doar răzând firele pe niște scaune lungi de lemn,[1094] ci și recurgând la soluții speciale, pe bază de cenușă, var, terci, tărâțe sau coajă de salcie. Urma apoi tratarea cu diverse substanțe tanante păstrate în gropile de argăseală, precum scumpia și reașezarea, pentru o perioadă îndelungată de timp, pe taraci (în zăcători), după care pieile erau spălate bine și uscate. În cele din urmă, puteau fi și vopsite cu ajutorul unor coloranți de origine vegetală (băcan, licheni, curcumă, rădăcini, coajă de stejar sau brad) sau animală (moluște, insecte)[1095] și unse cu uleiuri speciale, fiind numai bune de vândut la „adunarea tabacilor de alișveriș ce se făcea lunea“,[1096] unde „felurimea de saftian și meșini și tălpi“[1097] era la mare căutare.

Acest îndelungat proces tehnologic genera și o cantitate considerabilă de reziduuri pe care tabacii nu se sfiau, fie să le azvârle în Dâmbovița, făcând ca râul să-și „îngusteze matca“, fie să „le arunce în mijlocul drumului“, unde creștea văzând cu ochii „o movilă de nu mai puteau trece carele“. Ba chiar, la un moment dat, a apărut și „un batac“, în care – susțineau megieșii indignați în jalba lor către domnie – „s-au împotmolit doi cai ai trecătorilor și, neputând să-i scoată acolo, s-au prăpădit“, răspândind de bună seamă miresmele putrejunii, ce făceau ca, „mai ales vara, să nu se mai poată trăi de putoare“. Și asta nu era totul, căci, „împlându-se la venirea apelor mari“, acel batac „pricinuia mare stricăciune prăvăliilor din jur“.[1098]

CEI MAI FIDELI CLIENȚI AI TABACILOR BUCUREȘTENI erau producătorii locali de încălțăminte, ce ajung să cunoască în epocă o certă specializare. Astfel, în afara cavafilor, care fabricau articole ordinare din piele groasă,[1099] sunt atestați acum nu doar cizmarii, cibotarii[1100] și papugiii, ci și meșteri ce confecționau din materiale scumpe pantofii preferați de lumea bună (conduragii, imingii). Căci, așa cum arată François Recordon, încălțămintea cea mai obișnuită a boieroaicelor o reprezentau „niște gingași conduri (încălțați) peste un ciorap subțire de bumbac“, în vreme ce soții lor, susține Ignati Iakovenko, purtau „după obiceiul domnitorilor asiatici“ „în locul cizmelor, meși și, pe deasupra lor, pantofi din safian galben în care nu numai că era greu de umblat, dar safianul se și rupea repede“.[1101]

În dorința de a-și afirma propria individualitate, categoriile amintite de meșteri și-au grupat, fiecare, atelierele în altă zonă din capitală. Astfel, cavafii și-au stabilit, încă din 1642,[1102] cartierul general în spatele mânăstirii Sfântul Gheorghe, unde există până astăzi strada Cavafii Vechi, cizmarii lucrau pe Ulița Mare,[1103] papugiii dețineau

un perimetru propriu („în papugii") în mahalaua Șelari,[1104] în vreme ce conduragiii confecționau delicatele încălțări pentru doamne și domnițe în mahalalele Sfântul Sava și Zlătari.[1105] Tot așa, dacă în 1775 papugiii, cavafii și cizmarii bucureșteni erau încă grupați în același isnaf sub conducerea unui cavaf-basa,[1106] în 1820 în capitală funcționau trei bresle distincte: a cavafilor, a conduragiilor și cizmarilor laolaltă și, respectiv, a papugiilor.[1107] În acest fel, meșteșugarii puteau face mai bine față nu doar concurenței locale, ci și celei din partea colegilor de breaslă proveniți din spațiul sud-dunărean. Căci, în toată epoca fanariotă, cavafii turci din diverse orașe balcanice, dar, mai ales, din Târnova (azi, Veliko Târnovo), au râvnit să se impună pe piața bucureșteană de profil, intrând în conflict deschis cu producătorii locali de încălțăminte. Prin urmare, aceștia din urmă au recurs la ajutorul domnilor, care, fideli politicii economice protecționiste, le-au luat partea autohtonilor, interzicându-le turcilor „să lucreze" la București sau „să cumpere de la cismarii pământeni cisme și papuci i meși făcuți de aici" pentru a-i „vinde printre marfa cea adusă din țara turcească". Iar cei ce ar fi îndrăznit să încalce hotărârea lui vodă aveau, cel puțin în timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti, „să fie puși la opreală" și „isgoniți de tot din Bucuresci".[1108] În plus, de-a lungul timpului, voievozii au luat și alte măsuri în favoarea cizmarilor pământeni, precum scutirea de vamă a pieilor utilizate pentru confecționarea tălpilor.[1109] În compensație, aceștia erau datori să achite așa-numitul ciohodărit,[1110] o taxă în valoare de un taler vechi de fiecare atelier, ce ajungea în buzunarele ici-ciohodarului, slujbașul de la Curte ce avea în grijă încălțările domnului. Nu era totuși vorba de o contribuție împovărătoare, de natură să împiedice dezvoltarea explozivă a domeniului, dovedită de faptul că, în 1810, funcționau în București 92 de ateliere de cizmari și conduragii și 30 de cavafi.[1111]

Și mai impresionantă e însă varietatea sortimentelor de încălțăminte, pentru toate gusturile și buzunarele, ce se confecționau pe atunci în capitala valahă: cizme bărbătești căptușite, galbene, roșii, liochiu sau negre, de meșină de oaie, cizme femeiești căptușite galbene, de meșină de oaie, cizme de copii, roșii, galbene sau negre cu meșină de ezi, cizme surături bărăbătești ori femeiești, papuci cu meși (căptușiți sau nu) din saftian de țară, papuci femeiești cu târlici, papuci femeiești badii cu postav și cu panglică și cu toc, ori fără postav și cu meșină pe talpă, papuci femeiești pasmaclii așezați fără târlici (cu sau fără postav), papuci femeiești orlan, fără târlici, papuci zanele pașmadii mari, iminei roșii sau negri, iminei calivri, roșii sau negri, iminei căptușiți liochiu, iminei de copii, roșii sau negri, postălați de

copii mici de doi și de trei ani, liochiu de ezi, catări galbeni, roșii sau negri, catăragi (cataraţi) mici cu panglică, postolaţi de copii mici de doi și de trei ani, liochiu de iezi, conduri bărbătești cu plută bună și postav, conduri femeiești cu târlici, toc și panglică, pantofi de damă galbeni sau negri cu toc și panglică[1112] etc. Iar pentru ca de aceste elegante încălțări să se poată bucura cât mai mulți bucureșteni, autoritățile au avut grijă să impună narturi favorabile consumatorilor, afișate „în târg la trei-patru locuri, unde erau prăvăliile cavafilor, spre a se vedea de către toți cei ce au trebuință de cumpărat“, „ca nu cumvași să facă cavafii vânzarea cu preț mai sus“, „nici să facă înșelăciune norodului cu a vinde marfa cea de a trea mână cu prețul celei de a doua mână și cea de a doua mână cu prețul celei de frunte“.[1113]

ÎN AFARA PRODUCĂTORILOR DE ÎNCĂLȚĂMINTE, printre meșterii ce prelucrau pieile de animale, sunt atestați în București curelari, șelari și săhăidăcari. Primele două categorii profesionale s-au aflat de-a lungul timpului într-o strânsă legătură, formând, în perioada 1813–1819, chiar o breaslă comună,[1114] ce avea însă să se rupă în 1820,[1115] căci curelarilor nu pare a le mai fi convenit statutul de subordonare față de mai puternicii lor colegi. Aceștia aveau de multă vreme o prezență dinamică în București, unde reușiseră, încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea, să-și creeze mai întâi o uliță – ce continuă să existe până astăzi –, iar apoi chiar o mahala proprie în zona centrală a capitalei („în Șălari“).[1116]

Oferindu-le tot sprijinul când războaiele purtate pe teritoriul țărilor române impuneau creșterea considerabilă a producției de șei și de piese de harnașament, acești meșteșugari au izbutit să-și asigure sprijinul constant al autorităților, care le-au întărit hrisoave de breaslă cu prevederi favorabile, precum dreptul de a-i supune la un test pe toți străinii ce voiau să practice șelăria în București („să aibă datorie a da în scire întâi starostei și epitropilor, ca să cerceteze de este cu sciința meșteșugului deplin și așia cu scirea să aibă voie a deschide prăvălie“)[1117] și chiar de a le interzice acestora să-și înființeze propria afacere, lucrând doar ca angajați ai meșterilor pământeni.[1118] Ba chiar, în 1788, Nicolae Mavrogheni, mulțumit că șelarii se aflaseră „cu toată cuviincioasa supunere și credință la ale lor datorii și ale domnii [...] porunci și trebi ale oștirii“ „i-a iertat de rândul dăjdiilor vistieriei și cămării, ca să fie în pace și nesupărați, să poată a-și avea totdeauna tot felul de repaos și înlesnire la dobândirile meșteșugului lor și adaogarea chiverniselii“.[1119]

În acest fel, s-a ajuns ca, în 1810, să funcționeze în București nu mai puțin de 30 de ateliere de curelari și șelari,[1120] ce produceau atât șei (fie simple, „numai gețul de lemn gol", fie „căptușite pe la oblânc cu pele și pojghiță de Marte", fie „căptușite peste tot și umplute cu lână în loc de pene"), scări bune de fier, mai gros sau mai subțire, „trăgătoare de scări ori albe, ori negre", cât și frâie (fie „proaste, ori albe sau negre, fără zăbale", fie „albe cu zăbale tătăresci, mai proaste", fie „cu căpețel îndoit și cu catărămi, fără zăbale"), „chingi de păr căptușite cu curé și cu cataramі", „tafturule căptușite", „pofili proști ori albi sau negri", dar și „dăsagi de pele" mai mari sau mai mici, „căptușiți cu mușama sau cu pânză".[1121]

Mult mai puțini numeroși nu doar decât șelarii, ci și decât curelarii erau așa-numiții săhăidăcari, ce confecționau la origine teci pentru arme sau tolbe pentru săgeți (saidace, săhăidace sau sahaidace, din turcescul sadak), asemenea celor purtate, bunăoară, de vătaful de divan cu prilejul feluritelor alaiuri sărbătorești.[1122] Ulterior însă, acești meșteri și-au extins sfera de activitate, primind comenzi și pentru acoperăminte de mobilă sau coperți din piele pentru cărți, precum meșterii Radu și Constantin,[1123] dintre care ultimul s-a remarcat și ca miniaturist.[1124]

ÎN CONDIȚIILE ÎN CARE, DIN PRICINA VREMII ASPRE, românii își „acopereau iarna capul cu căciuli păroase de miel și trupul cu cojoace lungi de oaie",[1125] prelucrarea blănurilor a cunoscut, la rândul ei, o firească dezvoltare. Mai ales că acestea erau utilizate pe scară largă și în cadrul ceremoniilor de inspirație otomană de la Curte, constituind, în plus, un element vestimentar menit să confere prestigiu social. Așa se face că în epoca fanariotă ateliere de cojocari au răsărit nu doar pe Ulița Mare, unde s-a consacrat un perimetru cunoscut drept „în cojocari", „în rândul cojocarilor",[1126] „în blănari", ci și în mahalalele Colțea (pe Ulițele Bărăților și Boiangiilor), Gorgani, Scaune, Sf. Dumitru, Sf. Gheorghe Vechi.[1127] Astfel, la începutul secolului al XIX-lea, exista prin centru chiar o „uliță a cojocarilor, care se începea de la covrigărie și mergea spre Hanul Colței".[1128] Și tot pe atunci în București întrețineau prăvălii nu mai puțin de 49 de cojocari groși, 102 cojocari subțiri, 22 de ișlicari și 8 căciulari.[1129]

Cererea sporită de veșminte din blană a fost cea care a determinat și specializarea timpurie a meșterilor. Astfel, cojocarii groși sau bașcali (propriu-ziși) lucrau mai ales șube, dar și căciuli din blană de oaie („hărși negre de căciulă de pe la mocani și pei de blană de cojoace de pre la măcelari"),[1130] destinate unui public mai modest, provenit nu rareori

din mediul rural („să fie îndatorat rufetul cojocarilor de a avé pururea de tot felul de haine îmblănite, ca să-și aibă locuitorii țărani lesnirea" „ca să nu zăbovească în Bucuresci până se va găti haina ce-i va fi de trebuință, șezând cu cheltuială și zăticnire lucrului său").[1131]

În schimb, cojocarii subțiri sau blănarii confecționau veșminte pentru lumea bună („contășul de samur și coburul, cum și jubelele femeiesci", „binișul de sangep", „tivilichia de cacom", „tătarca de întâia mână"[1132] etc.) din blănuri de animale sălbatice, procurate din țară sau din străinătate. Ba chiar, pentru a fi siguri că aveau să-și poată onora toate comenzile, meșterii blănari se preocupaseră să obțină obligarea prin hrisoave domnești a negustorilor ce aduceau la București „marfă din țara căzăcească", „de Rumele", dar și lipscănie să le-o ofere breslei lor la prețuri preferențiale („să dee de știre chiurciubașii să meargă împreună cu ceilalți proesti să o tocmească și tăind prețul să o iee toată cu ridicata"). Astfel, ei ajungeau să lucreze nu doar „vulpi, jderi, pisici și alte mărunțaie de cojocărie" de prin partea locului (râs, dihor, veveriță), a căror exclusivitate și-o asiguraseră în egală măsură („să nu fie volnici nimenea din alte bresle a cumpăra și a lucra și pentru a le vinde și a le face neguțătorie, adică nici abagiu, nici brașovean, nici mătăsar, nici croitor, nici armean, nici ovrei, nici breslaș slujitor, nici slugi, nici alt nimeni"), ci și o mulțime de blănuri exotice, râvnite de orice doamnă sau domniță (cacom [hermină], nurcă, sângeap [veveriță] cenușiu sau negru de Sibir, sângeap de Misir, carsac [iepure de Rusia], zardavă [un fel de jder], samur [zibelină]).[1133]

În sfârșit, (i)șlicarii lucrau din „pelcele stârpituri și piei albastre" achiziționate din țară nu doar „căciuli cazacliești sau boznecești",[1134] ci și faimoasele calpace (niște „băsici în formă de pară, acoperite cu blană de miel de culoare cenușie sau neagră, cu o circumferință nu mai mică de trei picioare și înălțimea de aceleași proporții"),[1135] ce făceau deliciul vizitatorilor străini.

Totuși, dincolo de delimitarea formală a obiectului lor de activitate, aceste categorii de blănari nu ezitau ca, de dragul câștigului, să uzurpe dreptul de exclusivitate al colegilor lor. Astfel, cojocarii bașcali „nu lucrau numai meșteșugul lor, ci se amestecau de cumpărau de pe unde găseau hărșii albastre de făceau căciule și le vindeau pe la mușterii", ceea ce-i determina pe șlicari să se jeluiască în 1785 la domnie, obținând nu doar reiterarea interdicțiilor în vigoare („să nu se amestece cojocarii bașcali de a cumpăra stârpituri"), ci și confiscarea mărfii de șlicărie de prin atelierele cojocarilor („câtă marfă subțire care este lucru al meșteșugului șlicarilor se va găsi, să o iea în scris toată, să o pecetluiască să o stea închisă").[1136] Porunca lui vodă nu a fost însă

de natură să-i determine pe bașcali să renunțe la năravul lor, așa că, în cele din urmă, isnaful încă unic în 1780 al blănarilor, cojocarilor, ișlicarilor și matrapazilor[1137] avea până în 1820 să se rupă în patru bresele (cojocari subțiri, ișlicari, cojocari groși și căciulari).[1138]

Și, tot pentru a-și spori profitul, blănarii „cumpărau (deseori) marfă și o lucrau într-ascuns prin mahalale" în loc să-și deschidă „prăvălii la uliță", pentru care ar fi trebuit să plătească toate angaralele către vistierie („cămara domnească o păgubesce de fumărit și de altele"). Și, la fel, odată ce taxele vamale datorate, în primul rând, pentru blănurile din import erau împovărătoare, mai mulți meșteri găsiseră mult mai avantajoasa soluție de „a mitui vama domnească" (adică pe cei însărcinați cu perceperea acesteia), mai ales că sancțiunea prevăzută în cazul descoperirii infracțiunii era, pe lângă „plata vămii obicinuite pe deplin", simpla „certare, ca să fie spre pilda altora".[1139]

Prin urmare, constatând că blănarii se obișnuiseră „a se lăcomi la câștig spre înșelăciune și nedreptate cumpărătorului", autoritățile s-au preocupat să exercite un control foarte riguros al activității lor. În acest scop, organizau, de pildă, inspecții periodice inopinate („se va face cu dinadinsul cercetare în toată vremea de față pe subt cumpăt") în vederea verificării nu doar a respectării nartului („prețul să-l ceară pe cât numai se cade"),[1140] ci și a unor înalte standarde de calitate („blănile de orice fel care fac cojocarii nu numai curat să le lucreze, ci nici mici să nu fie, făcându-le întocmai după măsura și stafnul cuviincios, ferindu-se de a nu le face mici și proaste sau putrede sau nepotrivite sau necusute bine").[1141] Iar, pentru a nu lăsa nici un fel de loc de interpretări, hrisoavele domnești precizau uneori atât numărul de blănuri ce trebuiau folosite la confecționarea cojoacelor de diverse calități („cojoacele cele dintâi de pei nouă, cel de-al doilea de opt, cel de-al treilea de șapte etc."), cât și „măsura blănurilor orice fel de felurimi, anume cum să le aibă a le lucra și a le face" („blana întreagă de cacum 140, blana întreagă de nurci 70 de talere, cu cafalele lor, blana întreagă de sangepi 225 talere etc."). Ba chiar se stabilea și onorariul cuvenit pentru fiecare operațiune efectuată de lucrători, astfel încât aceștia să fie apărați de samavolnicia patronilor („orânduim și plata lucrătorilor, însă contășul de samur și coburul, cum și jubelele femeesci, cum și coburul de cacom, taleri trei [...], tătarca de întâia mână, taleri doi, binișul și jubeaua de sangep, taleri unu și treizeci de bani, prefacerea, mutând blana pe altă față, un zlot").

În plus, pentru a se asigura că poruncile venite de la stăpânire aveau să fie păzite, voievozii prevăzuseră ca, în cazul oricărei abateri săvârșite de un meșter, să fie în egală măsură socotiți vinovați și,

prin urmare, pedepsiți „fără de a nu avé cuvânt și pricină de îndreptare că n-au sciut“ toți întâi-stătătorii breslei, „acei proestișsi și cu chiurciu-bașa“, căci „pentru aceea sunt orânduiți [...] să-și cerce și să povățuiască rufetul în toată vremea“.[1142] Și tot în vederea ținerii sub un control strict a activității ce lăsa, nu rareori, de dorit a meșterilor pământeni, Constantin Ipsilanti le-a reînnoit, în octombrie 1803, dreptul de liberă practică „la lude douăzeci și trei blănari [...] i lude nouă, călfile lor“, „omeni străini de felul lor și șezători prin hanuri“, în schimbul achitării la vistierie „a dajdiei lor [...] deosebită ruptoare“ „taleri pe an patru sute patruzeci“, dar și a fumăritului pentru „prăvăliile la uliță cu marfă“ sau „a odăii din han“ unde lucrau în cazul celor ce nu „aveau dugheană afară“.[1143]

BUCUREȘTENII NU SE MULȚUMEAU doar să înfulece carnea și să jupoaie pielea vitelor, ci le extrăgeau și seul, pentru a confecționa din el lumânări și săpun. Cele dintâi aveau o însemnătate greu de imaginat astăzi, întrucât, după lăsarea întunericului, constituiau singura sursă de iluminat, inclusiv a Curții Domnești sau a caselor boierești. Și, chiar dacă, pentru a face economie, „săracii“ preferau, de multe ori, să stea în beznă, tot erau „siliți a cumpăra“ lumânări, ba chiar din cele scumpe, „de ceară albă și galbenă“, căci doar printr-o investiție serioasă se „împlinea trebuința slujbei sfintelor biserici și a sufletești-tilor porniri ale norodului“.[1144]

În acest fel se explică faptul că doar numărul lumânărarilor de seu ce lucrau în București ajunsese la 14 în 1784,[1145] în vreme ce, până în 1810, avea să crească la 21. Aceștia prelucrau materia primă în ateliere umile, dotate cu un inventar rudimentar (mese de lemn, căldări de aramă, pirostrii, cotloane, vârtelnițe, linguri pentru turnat seul topit, dreptari pentru finisarea lumânărilor), recurgând la două procedee tehnice diferite: vărsarea seului în tipare metalice sau turnarea succesivă de straturi peste fire de bumbac bine întinse[1146] (erau necesare 44 de dramuri de material textil la o oca de grăsime). În măsura în care nu aveau o producție considerabilă, lumânărarii trebuiau să se mulțumească cu un venit modest, întrucât câștigul lor era limitat de autorități la 3 bani la ocaua de seu prelucrat, ce costa nu mai puțin de 56 (în 1795).[1147] În schimb, dificultățile cu care se confruntau producătorii erau numeroase, iar condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească pentru a mulțumi stăpânirea erau anevoie de împlinit.

Bunăoară, însăși aprovizionarea cu materie primă la un preț avantajos constituia deseori o problemă. Conform rânduielilor în vigoare,

lumânărarii erau datori să-și procure seu ieftin în perioadele în care se sacrificau cele mai multe vite, iar autoritățile supravegheau cu luare-aminte îndeplinirea acestei obligații. De pildă, în 1798, vodă Hangerliu, grijuliu „să nu se întâmple [...] a cerca norodul vreo discolie cu lipsă de lumânări", îi poruncea vornicului obștirilor Radu Golescu să-i cerceteze pe toți mungiii „de și-au făcut gătirea cea trebuincioasă de suma seului", dându-le „soroc de a-l aduce [...] și să-l așeze la magazie, cântărindu-l de față cu orânduitul" vornicului, „până la împlinirea sumei cât este de trebuință pre un an întreg".[1148] Numai că o astfel de perspectivă nu le surâdea deloc lumânărarilor, întrucât marfa depozitată o perioadă îndelungată de timp se irosea „din pricina scăzământului și din jigăniile ce făceau stricăciune".[1149] Așa că se limitau deseori să achiziționeze seul pe care urmau să-l prelucreze pe termen scurt, în ciuda riscurilor pe care le presupunea o atare opțiune. De pildă, prețul materiei prime putea crește inopinat, făcându-i pe producători să nu se mai poată încadra în nartul impus de autorități. Așa s-a întâmplat în noiembrie 1790, când lumânărarii, vinovați că „nu grijiseră ca să fie cuprins seul cel trebuincios peste an, ca unii ce sunt rufet legat să ție orașul de lumânări", au trebuit să acopere din propriul buzunar paguba generată de cumpărarea materiei prime la prețul de atunci al pieței. Căci, de bună seamă, nu-și puteau permite să pată ocara de a fi pedepsiți pentru încălcarea nartului cu „bătaie în fața prăvăliei", spre „pilda și vegherea celorlalți tovarăși ai rufetului lor".[1150] În 1795, situația a devenit atât de critică, încât, pentru a-și îndeplini obligațiile față de politie, mungiii au trebuit să cumpere seu de la „Săsovu (Șiștov) și turcu căpitan ocaua po parale 23 și o lățcae și parale 23 și doi bani", în condițiile în care erau obligați să vândă „ocaua de lumânări la obște po parale 23, după nartul cel hotărât".[1151] În aceste condiții, era firesc ca meșterii autohtoni să încerce să-și valorifice producția pe piața externă, unde puteau obține un preț mai bun, numai că, atunci când îi prindeau „cu obicinuitele lor vicleșuguri, cu a scoate adecă lumânări în țara nemțească și pe la serchaturi",[1152] autoritățile se dovedeau necruțătoare.

În plus, acestea vegheau constant la respectarea nu doar a narturilor, ci și a unor standarde stricte de calitate. De pildă, lumânărarii erau permanent urmăriți „să nu pue amestecături în seu, ci să lucreze seu curat și strecurat", iar în unele perioade doar pe cel de capră, nu și de vită. Și, desigur, „să nu micșoreze lumânările și să nu le facă de mai puține dramuri", căci, în caz contrar, aveau „negreșit să se pedepsească".[1153] Ulterior, autoritățile preocupate „să lipsească primejdia și putoarea din oraș", i-au obligat pe lumânărari „să-și facă o cherhanea

la un loc depărtat de târg" „unde să aibă a se lucra lumânările și să se aducă făcute gata în târg". Numai că în condițiile câștigului redus pe care-l obțineau, aceștia s-au declarat în imposibilitate de a suporta o astfel de investiție, pe care a fost de acord să și-o asume, în decembrie 1793, un grup de negustori, ce dețineau resurse suficiente de capital. Dar, cum marja de profit a afacerii rămânea redusă, nici acestora nu le-a mers prea bine, cu toate că și-au asigurat epistasia lumânărilor de seu pentru cel puțin doi ani sau, în caz contrar, despăgubirea pentru investiția realizată („iară când vor pretenderisi alții de a primi epistasia aceasta, să fie datori de a le plăti acestora toată cheltuiala ce vor face pentru această cherhana)".[1154] Iar odată ce autoritățile, interesate ca până și bucureștenii sărmani să-și poată lumina locuințele, au continuat să aplice până la sfârșitul epocii fanariote aceeași politică a acordării antreprizei lumânărilor de seu acelui om sau acelor oameni de afaceri dispuși să-și asume confecționarea lor la un preț cât mai scăzut, tentativele mungiilor de rând de a încălca regulile de producție pentru a-și spori câștigul s-au înmulțit. Astfel, deși riscau ca trimișii agiei „să dea iama toată marfa din prăvălia lor", destui dintre ei nu se sfiau să toarne lumânări „din seu amestecat cu felurimi de murdalâcuri, ce pricinuiau o nesuferită putoare", în vreme ce alții vindeau peste nartul în vigoare, cu tot riscul de a li se pecetlui prăvălia, dacă aveau să fie prinși asupra faptului.[1155] Iar alții, asemenea lui Hristea ot mahalaua Scaunilor, continuau să toarne lumânări, cu toate că nu fuseseră acceptați în slujba câștigătorului exclusivității producției, fiind pedepsiți, din porunca domniei, „cu certare cu bătaie", în vreme ce rodul muncii lor era împărțit cu generozitate „pe la închisori".[1156]

La rândul lor, mulți dintre lumânărarii de ceară erau siliți să procedeze într-o manieră similară, odată ce, în domeniul lor, privilegiile și exclusivitățile acordate băieților deștepți erau și mai vechi. Și asta, deși câștigul lor licit se cifra, în 1790, la 10% („la zece unul, după prețul cumpărătorii unei oca"), față de numai 5,35%, în cazul lumânărarilor de seu, în condițiile în care beneficiau, în plus, și de dreptul de a introduce în prețul final al „făcliilor" și „scăzământul cerii la topit și lucru" „la zece una".[1157] În compensație, erau însă datori să toarne „lumânări de ceară curată, fără alte amestecături", purtând propria pecete, astfel încât, în cazul constatării unor defecte de producție, să poată fi trași personal la răspundere.[1158] Pe de altă parte, rentabilitatea meșteșugului lumânărarilor era deseori afectată de dificultatea procurării din țară a cantității necesare de ceară la un preț care să permită încadrarea în nartul stabilit în respectivul an.

Așa s-a întâmplat, de pildă, în 1794, când, din pricina secetei, „pătimiseră stupii și era lipsă de ceară“,[1159] așa încât, în disperare de cauză, boierii responsabili le recomandau lumânărarilor să „trimită în țara turcească ca să cumpere“.[1160] Pe termen scurt însă, toată lumea își declara neputința. Totuși, spre sfârșitul epocii fanariote aprovizionarea lumânărarilor din capitală s-a ameliorat sensibil, prin implicarea personală a domnului, care le poruncea an de an cu tărie „dumnealor ispravnicii județelor ca, la vremea lămurirei cerei, să îndatoreze pe neguțătorii mierari“ să livreze „la prețul ce se va pune între dânșii“ necesarul solicitat de meșteșugarii din capitală (oca 22.000, însă 10.000 pentru lumânări de ceară albă și 12.000 pentru lumânări de ceară galbenă“[1161] în 1817). Iar, pentru „ca să lipsească intrigile și urcările la preț nesuferit, după cum se obicinuia“, în 1819 era desemnat un singur om care „să cumpere ceara pentru trebuința a tot isnafului și tot cu acel preț al cumpărătorii să o împarță la isnaf“.[1162]

Prin urmare, pe la sfârșitul epocii fanariote, în afara lumânărilor din ceară de culoare naturală, galbenă, se produceau, într-o cantitate aproape egală, și lumânări albe, socotite „podoaba sfintelor biserici“.[1163] Acestea erau obținute fie prin procedeul înălbirii prin expunerea la soare pentru mai bine de o săptămână a unei foi foarte subțiri de ceară, fie prin tratarea cu substanțe chimice.[1164] Acest „meșteșug nou“ a fost introdus în Țara Românească de meșteri sosiți la București în „zilele domniei sale Scarlat vodă“ Ghica (1758–1761), care, impresionat de realizările lor, le-a dat „carte pentru apărare de bir și de alte supărări“, numai „să rămână nestrămutați“ în capitala valahă. Condițiile nefavorabile ivite în timpul celei de-a șasea domnii muntene a lui Constantin Mavrocordat (1761–1763), când s-a făcut „lumănăriia monopuli“, i-a determinat totuși să se întoarcă în patrie. Atunci marele-vistier Mihail Cantacuzino, dornic „să nu lipsească din pământul țării un meșteșug nou ca acesta au cumpărat acea lumănărie cu tote namestiile ei în taleri 200, tocmind și doi meșteri ca să lucreze“ acolo. Iar apoi, a închinat-o ctitoriei sale, „besericii pe numele sfinților Patruzeci de Mucenici“ de „pe Podul Mogoșoaii“, obținând de la Ștefan Racoviță (iulie 1764) exclusivitatea producției de „făclii albe“ în limita a „100 ocă ceară“ pe an („atât din mânăstiri cât și din boiari și din alții să nu fie volnic a deschide acest fel de lumănărie și a lucra ceară albă, ci numai mai sus zisa biserică, care au fost pricină de a rămănea acest meșteșug aicea în țară“).[1165] Totuși, piosul așezământ n-a reușit să-și păstreze foarte multă vreme rentabilul monopol la care râvneau numeroși oameni de afaceri întreprinzători. Astfel, Alexandru Străinul i-a convins atât pe Alexandru Ipsilanti (1774–1782), cât și pe

Nicolae Caragea (1782–1783) să-i încredințeze lui exclusivitatea, angajându-se nu doar „să lucreze lumânările curate, fără a pune seu sau alte amestecături", ci și să le vândă întotdeauna „taler 1 mai jos din prețul" celor importate de la Veneția. Și-a încălcat însă flagrant ambele obligații, așa că Mihail Suțu i-a retras exclusivitatea, acordându-i-o lui Dănuț Lumânărarul, care „făgăduia a da și la cămara domnească pe tot anul câte taleri trei sute din câștigul" său. Numai că nici el nu și-a onorat promisiunile, așa că, în scurtă vreme, a pierdut monopolul producției de lumânări din ceară albă și a fost și pedepsit cu închiderea prăvăliei de făclii de seu din apropiere.[1166] Așa că lumânăria „domnească" de ceară albă avea să treacă prin mâinile mai multor oameni de afaceri mai mult sau mai puțin serioși (printre ei, magnatul armean Hagi Arbut, originar din Chios), înainte de a reveni, în 1792, la matcă, la biserica celor Patruzeci de Mucenici, devenită, între timp, metoc al influentei Episcopii a Râmnicului. Pentru meritul de a fi „sădit și întemeiat aici în țară" meșteșugul albirii cerei, dar și pentru că era „isterisită [...] de venit, fără de moșii, fără de vii, fără de țigani sau alt cât de mic ajutor", aceasta și-a recăpătat și păstrat mai bine de un sfert de veac dreptul exclusiv de a „ține fabrică întru care să se lucreze lumânări de ceară albă în toți Bucurescii".[1167] Căci abia în 1819, sub pretextul că „făcea lumânări proaste, vânzându-le cu preț mare și pricinuind lipsă la obște", Alexandru Suțu i-a impus metohului de Râmnic să încredințeze exploatarea fabricii lui Riga Zisul, „cu sciință de acest meșteșug al nălbitului cerei și al făcutului lumânărilor".[1168]

O istorie cel puțin la fel de frământată a cunoscut și cealaltă lumânărie domnească, de ceară roșie, activă la București cel puțin din anii optzeci ai veacului al XVIII-lea.[1169] Aceasta folosea materia primă deja albită pe care o înroșea în urma unui proces tehnic complicat și costisitor („lumânările de ceară albă urmează ca să aibă deosebită cheltuială până a se face din ceară roșie"),[1170] fapt ce sporea tentația falsificării. Așa se face că, „pentru multa lăcomie a lor de câștig", destui mungii puneau „feluri de mestecături în ceară, nu numai seu și untdelemn, ci și altele", făcând ca „la dumnezeescile slujbe" să ardă „lumânări necurate" „care pricinué și o putoare prin biserici nesuferită".[1171] În astfel de cazuri, autoritățile nu doar le ridicau celor vinovați autorizația de producție și le confiscau „lumânările falșificate", ci le și administrau o bătaie zdravănă, ca să le fie învățătură de minte.[1172]

Numai că, în ciuda acestor măsuri drastice, fiecare nou antreprenor săvârșea aceleași abuzuri sfruntate, așa că boierilor divaniști nu le

rămânea decât să se adune iarăși și iarăși, pentru a chibzui alte moduri, mai ingenioase, de a împiedica măsluirea lumânărilor de ceară roșie.[1173] Astfel, în 1792, ei au interzis existența nu doar în interiorul unității de producție, ci și „împrejurul lumănării la vreo magazie sau în vecinătate"[1174] chiar și a unei singure ocale de seu, astfel încât producătorul de lumânări roșii să nu fie dus în nici un fel în ispită. În schimb, în 1797, au găsit de cuviință să-i amenințe pe „lucrători să n-asculte de cumpărător de le-ar ordona falsificarea",[1175] căci aveau să fie pedepsiți dimpreună cu el, numai că aceștia nu se grăbeau să se supună, întrucât, în lipsa musteriilor, riscau să-și piardă locul de muncă. Și nici măcar liberalizarea temporară, în 1809, a monopolului cerii roșii[1176] nu s-a dovedit în măsură să rezolve problema contrafacerii lumânărilor.

Prin urmare, în condițiile calității inferioare a produselor aparent de lux disponibile pe piața bucureșteană, e lesne de înțeles entuziasmul lui Alexandru Suțu, când, în 1819, i s-a înfățișat un meșter venetic, capabil să plăsmuiască „cu multă osebită curățenie la făptura lor" făclii cu „lumină frumoasă", ce rămâneau aprinse ore întregi („arderea lor [...] vremea o depărtează cu mai multe ceasuri"). Așa că, fără a mai sta pe gânduri, i-a acordat „carte cu slobozenie a meșteșugului" „ca să lucreze neoprit",[1177] spre binele țării și urbei, ce puteau spera să aibă acum parte de mai multă lumină.

PREȚIOSUL SEU DE OVINE, caprine sau bovine era disputat nu doar de meșterii lumânărari, ci și de săpunari, care-l foloseau drept materie primă principală, amestecându-l cu cenușă de lemn în cazane sau căldări de aramă.[1178] Iar, ori de câte ori prin țară nu se găsea osânză îndeajuns pentru toți, dreptul de preempțiune le revenea mungiilor, întrucât se pare că igiena nu se număra printre prioritățile bucureștenilor („să aibă voie a lucra săpunul [...] doar din mardeaua seului ce va prisosi").[1179] În acest fel, sunt lesne de înțeles conflictele dintre săpunari și lumânărari, care, conștienți de poziția lor de forță, nu se sfiau să producă, la rândul lor, săpun. Iar, în cazul în care, simțindu-se lezați, meșterii săpungii se jeluiau la stăpânire, domnii interesați, în primul rând, ca politia să fie aprovizionată cu lumânările trebuincioase, se pronunțau, asemenea lui Alexandru Moruzi, la 31 martie 1800, că „toți lumânărarii erau liberi a vinde săpun".[1180]

Acesta nu era însă unicul neajuns cu care se confruntau săpunarii, căci autoritățile îi constrângeau să achite și o taxă în favoarea vornicului de harem, în valoare de un ban la ocaua de produs finit (săpunăritul).[1181] Ba chiar, în 1790, i-au obligat să-și mute cherhanalele în

afara târgului, pentru a nu mai „vărsa pe poduri putori spre molipsirea aerului".[1182] Și, firește, le impuneau respectarea deopotrivă a unor narturi împovărătoare (pentru ei, dar binefăcătoare pentru consumatorul de rând) și a unor certe standarde de calitate. Bunăoară, la 12 octombrie 1819, Alexandru Suțu, dornic să arate „milostivire [...] către norodul politiei, numai ca să se folosească și să rămâe mulțumiți", oprea „cu totul a se mai lucra săpunul cel mai prost ce se numesce cialacma", dispunând să se producă și să se vândă doar sortimentul superior, „cel de Târgoviște", la un preț cu șase parale mai scăzut decât cel din anul anterior".[1183] Ca să nu mai vorbim de concurența pe care le-o făcea producătorilor autohtoni săpunul de import (de Crit sau de Smirna), mult mai scump, dar și mult mai bun, care invadase piața bucureșteană la începutul veacului al XIX-lea.[1184] În aceste condiții, nu este de mirare că, în 1810, funcționau în București doar zece ateliere de produs săpun,[1185] mult mai puține la număr decât cele ale altor categorii de meșteșugari.

Croind veşmintele bucureştenilor, de la vlădică până la opincă: confecţionarea şi prelucrarea ţesăturilor (postăvarii, abagiii, pânzarii, mătăsarii, boiangiii; croitorii, zăbunarii, şalvaragiii, ceaprăzarii, găitănarii, ibrişingiii; plăpumarii, iorgangiii)

PE SUB COJOACELE GRELE DIN BLANĂ, bucureștenii de rând purtau la vreme de iarnă veșminte din postav, o stofă groasă de lână lucrată de artizanii locali în pivele de pe malurile Dâmboviței. Căci prima dintre operațiunile ciclului de producție a postavului era spălarea lânii aduse de pe la țară, realizată fie în undele râului, fie în lacurile sau bălțile bucureștene,[1186] mai ales în mahalaua Biserica Albă „Postăvari", unde erau concentrați cei mai mulți meșteri.[1187] Operațiunea solicita o cantitate considerabilă de apă, așa că, ori de câte ori debitul Dâmboviței era scăzut, activitatea postăvarilor risca să provoace secarea completă a acesteia. În astfel de situații, autoritățile se vedeau nevoite să intervină, oprind temporar funcționarea pivelor, astfel încât morile de apă să „poată măcina zahereaua cea de ajuns la trăbuința orașului Bucureștilor".[1188] După spălare, lâna era întinsă la uscat, pieptănată și apoi toarsă. Urmau țesutul la războiul manual și vopsirea,[1189] cu ajutorul unor coloranți naturali extrași în primul rând din plante, precum Jasba și Weyd, grație cărora se obțineau postavurile galbene și, respectiv, albastre.[1190] Pe piața

bucureșteană circulau însă și stofe albe, roșii, năhutii, cafenii, verzi, vinete, cenușii ori negre, în bună parte aduse din străinătate.[1191] Astfel, spre sfârșitul epocii fanariote, producătorii locali ajunseseră să se confrunte cu o concurență acerbă din partea postavurilor de bună calitate confecționate în manufacturile de peste hotare. Căci în capitala valahă ajungeau, grație întinselor rețele comerciale paneuropene, postavuri produse în multe locuri de pe bătrânul continent (Englitera [Londra], Olanda, Belgia [„felendreș", adică de Flandra], Franța [Paris, Elboeuf, Sedan, Abbeville], Italia [Veneția], Germania [Lipsca, Breslau], Polonia, Austria [Viena], Ungaria, Transilvania [brecleș, șift, de Brașov], Rusia).[1192] În plus, în apropierea Bucureștiului (Afumați, Bălteni, Pociovalișteа) au funcționat, într-o bună parte a epocii fanariote, fabrici care confecționau postav în cantități industriale și, prin urmare, la prețuri mult mai scăzute.[1193]

Pe de altă parte, rentabilitatea activității postăvarilor autohtoni era afectată și de contribuțiile obligatorii la cutia milelor, ce se cifrau în 1785 la „câte o para de cot [...] orânduită la orfanotrofion"[1194] și, respectiv, la „2 parale de tot cotul de postav ce se lucrează aici în țeară" în 1814. Iar odată ce aceste sume cântăreau greu în bugetul lor, mulți cumpărători de stofe nu se sfiau să refuze achitarea lor, așa cum s-a întâmplat în 1815, când, cu toate strădaniile perceptorilor, „madeaua postavului [...] n-au putut a se încărca". Ca urmare, în scopul remedierii situației, s-a emis „luminata poruncă poruncitoare tuturor de obște cei ce lucrează acest postav și cei ce îl cumpără să nu se împotrivească la plata acestui avaet" și s-a solicitat „dumnealor zabiților târgului" să dea, prin metode specifice, o „mână de ajutor" la strângerea dării.[1195] Numai că ținta de colectare nu pare a se fi atins nici în acest fel, ceea ce a determinat autoritățile ca, în 1817, să transfere obligația achitării taxei de două parale la cotul de postav de la cumpărător la vânzător, fapt de natură să îngreuneze și mai mult producția locală. Același efect îl avea și impunerea de narturi, benefice pentru consumatori, dar care stârneau nemulțumiri violente din partea postăvarilor, ce se jeluiau necontenit la domnie că „lâna din care ieșea postavul era scumpă", „cum și văpselele iarăși erau scumpe",[1196] solicitând aprobarea unor prețuri de vânzare net superioare. Cum, de cele mai multe ori, nu aveau câștig de cauză, aceștia se simțeau tentați să coboare standardele de calitate („vicleșugul ce s-au nărăvit postăvarii de o vreme încoace îl fac îngust și alt rar din țesut și din întins") și chiar să-și înșele cumpărătorii la cântar („viclenește obștea la fiecare cot cu dramuri 35"). Era o situație intolerabilă din punctul de vedere al autorităților. De aceea, însuși vodă Mihail

Suțu s-a socotit dator să intervină, poruncind „să se facă postavul bătut și lat, cum era din vechime“[1197] și cu greutatea prevăzută de reglementările în vigoare. Ba chiar, pentru a se împiedica repetarea pe viitor a unor astfel de situații, a fost ales în 1785 „un vătaf om de ispravă și harnic“ însărcinat „a trece prin ochii lui“ tot postavul produs în București, pentru a constata dacă „era făcut bun și după porunca mării“ sale vodă, caz în care avea „să îi pue și (o) pecete“[1198] ce-i garanta calitatea.

Cu toate aceste neajunsuri, postăvarii autohtoni au reușit să reziste pe piață și chiar să se înmulțească, atingând în 1810 impresionantul număr de 82.[1199] Faptul se datorează, în primul rând, cererii crescute de stofă, folosită pentru confecționarea a numeroase articole de îmbrăcăminte (binișuri, giubele, anterie, tătarce, iamurluce, capoate, ilice, pieptari cu poturi de postav, nădragi, șalvari, potcapuri, tichii, căciuli de blană cu fundul de postav) și încălțăminte (conduri, papuci), dar și de perne sau perdele, ori la tapițarea scaunelor și a trăsurilor.[1200] Mai ales că încă din ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea postavul produs la București începuse să fie exportat „la țara turcească sau la Moldova“.[1201]

O certă concurență le-o făceau postăvarilor și abagiii, care, de regulă, nu confecționau ei, ci achiziționau din străinătate, prelucrau și desfăceau pe piața bucureșteană o țesătură groasă de lână, de calitate inferioară (abaua). Unii dintre ei, precum Vasile sin Petru, strein de neam, coborau personal la sud de Dunăre sau își trimiteau acolo carele ce se întorceau încărcate cu „marfă de abagerie“,[1202] odată ce principalele centre de producție ale acestui material se găseau fie pe teritoriul Imperiului Otoman (Dolin, Măraș, Tusluc), fie în Rusia.[1203]

Cel mai adesea însă, abagiii își achiziționau marfa de la negustorii poposiți la București, despre sosirea cărora erau datori să-și anunțe toți colegii de breaslă, cu care erau, pe deasupra, siliți să împartă frățește marfa („de va fi marfă puțină, să se împărțească fiescecăruia cât i se va cădé, iar prisosind să aibă voie să le iea unul și toate măcar ce vor rămâne“). Căci, dacă cineva ar fi încercat „să meargă singur cu vicleșug printr-ascuns să iea și să cumpere“, risca să fie deposedat în favoarea breslei de toate abalele cumpărate, fiind totuși despăgubit cu suma cheltuită.[1204]

Stofele astfel achiziționate erau transportate în prăvăliile abagiilor, situate „în ulița cea mare“,[1205] în mahalaua Răzvan[1206] ori în Târgul Cucului,[1207] unde, cu ajutorul calfelor și al ucenicilor, meșterii nu doar vindeau abaua cu cotul, ci și executau veșminte la comandă („poruncind cineva haine“). Cum concurența din partea celorlalți meseriași

ce confecționau articole de îmbrăcăminte, dar și a negustorilor de haine din import era mare, abagiii au hotărât încă din vremea domniei lui Alexandru Ipsilanti să-și unească forțele, constituind, în vederea protejării propriilor interese, o breaslă comună cu pânzarii (numărul celor două categorii de meșteșugari se ridica la 26 la începutul secolului al XIX-lea).[1208] Mai ales că și acești meseriași ce țeseau pânză, dar și confecționau articole vestimentare din respectivul material (mai ales cămăși),[1209] erau, la rândul lor, amenințați de succesul mărfurilor de profil aduse de peste hotare. Căci în ultimele decade ale epocii fanariote ajungeau la București pânzeturi produse de la un capăt la celălalt al Europei: Anglia, Olanda, Franța, Germania (Lipsca, Breslau), Polonia, Transilvania (Brașov), Rusia, Imperiul Otoman (Tokat, „ot satul Riza din preajma Trapezonții", azi Rize, lângă Trabzon, Ostrov).[1210]

CUM ÎNSĂ PROTIPENDADA CAPITALEI nu se putea mulțumi cu veșminte de postav, abale sau pânzeturi, fie ele și englezești, încă din ultimul sfert al veacului al XVIII-lea prin mahalalele bucureștene (Cărămidarii de Sus, Popa Nan, Mătăsari)[1211] au apărut livezi de duzi, ce ofereau hrana necesară creșterii viermilor de mătase. Acestea s-au extins rapid atât în jurul cetății de scaun, cât și în alte zone ale Munteniei, așa că la începutul secolului al XIX-lea călătorii străini remarcau deopotrivă numărul mare al acestor plantații,[1212] condițiile prielnice sericiculturii („viermilor de mătase le merge foarte bine"[1213] în Țara Românească) și interesul manifestat de români pentru dezvoltarea acesteia. Așa se explică și faptul că, la sfârșitul epocii fanariote (1820), mai mulți oameni de afaceri ruși, austrieci și francezi stabiliți la București se îndeletniceau, printre altele – susține Ignati Iakovenko –, cu „expedierea în locurile de baștină a bumbacului și mătăsii"[1214] produse în Valahia. Numai în capitala principatului lucrau pe atunci șaizeci de roți de borangic, pe care vodă Alexandru Suțu le socotea „trebuincioase [...] în pământul țării" și, prin urmare, le scutea de havaetul de 5 taleri pe an impus în 1813 de Ioan Gheorghe Caragea, astfel încât mătăsarii „să aibă tragere de inimă spre sporirea și înmulțirea acestei materii, iar nu să se zăticnească [...] în vreun fel de chip". Prin urmare, nu este de mirare că aceștia și-au putut constitui cam tot pe atunci o breaslă autonomă plasată sub protecția domniei.[1215]

Totuși, mătasea produsă artizanal în București nu putea, de cele mai multe ori, rivaliza din punctul de vedere al calității cu cea ieșită din marile manufacturi străine. De aceea, în fabrica de la Mărcuța,

în care se confecționau „ghermesituri, șaluri și alte cumașuri“, se realiza și „prefacerea mătăsurilor de aici din țară și țara turcească a le aduce în ființa mătăsurilor Țarigradului, care se aduceau de negustori cu mare cheltuială“.[1216] Prețiosul material textil era însă importat la București nu doar din capitala Imperiului Otoman, ci și din Grecia continentală (Rumelia), Franța (Lyon), Italia (Veneția) ori Germania (Leipzig).[1217] Iar, dat fiind prestigiul social pe care-l conferea purtarea unor veșminte din mătase, comerțul cu această țesătură a înflorit la București în toată epoca fanariotă.

De altfel, existența unor mătăsari (negustori de mătase) este atestată în capitala valahă încă din 1631.[1218] Unul dintre aceștia („păcătosul robul lui Dumnezeu Costandin, feciorul lui Maxim cupeț ot București“, ctitorul *post-mortem* al bisericii Elefterie Vechi) obținea un câștig suficient din exploatarea „prăvăliiei (sale) de mătăsărie cu taraba de peste uliță cu locul ei“, astfel încât doar din chiria acesteia să i se poată „face în toți anii parastas la mormânt“, să se pomenească el și părinții lui, „cu taleri 12“, după cum dispunea în 1735 prin testament.[1219]

Totuși, pentru a-și menține rentabilitatea afacerilor, „mărgelarii“ bucureșteni „ce vindeau mătasea cu dramul“ erau nevoiți să se lupte din greu cu concurența pe care le-o făceau „străinii – în bună parte armeni – ce aduceau mătase din alte părți“, cărora, în temeiul unei hotărâri a lui Constantin Racoviță din 1754, nu le era îngăduit să comercializeze respectivul material decât cu ridicata („nu erau volnici a ține prăvălii și pe afară prin târg să vândă mătase cu dramul, fără numai aducând-o de la bolți să vândă mătase cu ocaua și cu jumătate de oca și până la 20 de dramuri, iar mai jos de 20 de dramuri neci cum să nu vânză“). Ca atare, în vederea protejării propriilor interese, mărgelarii pământeni făcuseră, încă „din zilele răposatului domn Grigore Ghica V.V.“, „așezământ“ cu mătăsarii armeni „prin zapise date unii la mâna altora“, prin care se angajau reciproc să respecte hotărârea lui vodă. Numai că, ademeniți de câștig, armenii, dar și alți negustori venetici n-au ezitat să încalce în mai multe rânduri înțelegerea scrisă, astfel încât mătăsarii autohtoni s-au văzut nevoiți să se jeluiască deseori domnilor, care, asemenea lui Alexandru Ipsilanti în 1776, le reînnoiau exclusivitatea, cu condiția de „a nu scumpi prețul mărfei“, „ca să fie eftinătate“.[1220] Mai ales că respectivul material tindea să fie utilizat pe o scară tot mai largă în epocă, pentru confecționarea sau împodobirea a felurite veșminte (caftane, anterie, fuste, cămăși, ii, mahrame, calțe [ciorapi lungi], mănuși, colane [cingă-

toare]), dar și a unor articole de lenjerie (peșchire, cearșafuri, fețe de pernă)[1221] ori a fețelor de masă și șervetelor.

„NORODUL" BUCUREȘTILOR NU DOAR CĂ NU-ȘI PERMITEA să achiziționeze delicatele și costisitoarele mătăsuri, ci încerca să valorifice pentru o perioadă cât mai îndelungată de timp veșmintele ponosite pe care le purta zi de zi. Iar când acestea se uzau și se decolorau peste măsură, în loc să le azvârle, le ducea „la isnaful boiangiilor", ca să le „văpsească" și „să le deie lustru cu hier și cu alt meșteșug al lor",[1222] pentru a părea iarăși ca scoase din cutie. În acest scop, boiangiii, „ce își rezimau lucrarea meșteșugului lor în apă",[1223] țineau în atelierele lor o mulțime de cazane de diverse tipuri și mărimi (unul dintre aceștia, pe nume Pârvan, își procurase patru cazane, șase tingiri, un căzănel și trei căldări),[1224] în care fierbeau țesăturile împreună cu felurite vopsele de origine vegetală sau minerală, provenite în general din import. Achiziționarea acestora se realiza în mod organizat de către breaslă, iar nu de către fiecare meșteșugar în parte, ca marfa adusă la București să fie împărțită în mod echitabil și să se strângă, în plus, și niște bani la fondul rufetului („când va veni marfă de văpsele pentru meșteșugul lor, să nu fie volnic nimeni din isnaful lor a merge singur să o cuprindă, ci cu toți dimpreună mergând să ia fieșcare după puterea sa și să pue la cutie câte un ban și jumătate la ocaoa de boia").[1225]

Procesul tehnologic în cauză genera o cantitate considerabilă de reziduuri lichide („gunoaie, lături și boclucuri"), pe care boiangiii nu se sfiau să le verse pe străzile din fața atelierelor lor, pricinuind „nesuferita împuțiciune" și „putrejunea podurilor".[1226] Situația era cu atât mai supărătoare cu cât aceștia își aveau dughenele chiar în buricul târgului, „pă ulița boiangiilor ot mahalaua lui Sf. Gheorghie cel Vechiu",[1227] așa că autoritățile au fost silite să ducă o luptă neîncetată pentru a-i determina să respecte regulile minime de igienă. De pildă, în mai 1793 Alexandru Moruzi poruncea ca toți „proestiii" breslei să fie convocați de spătar și agă pentru a li se da „strașnică poruncă ca negreșit să se ridice" „răul obicei" al aruncării deșeurilor în mijlocul drumului și „să-și facă ori dresúri în curțile lor sau să-și țină hârdae, pentru a-și vărsa lăturile și gunoaiele".[1228] Mai intransigentul Mavrogheni dispunea chiar, în mai 1790, ca boiangiii „ce vărsau pe poduri putori spre molipsirea aerului" să fie „opriți a [...] mai lucra în târg" și obligați să-și mute atelierele „la mahalale", de unde să aducă stofele „gata în prăvălii spre vânzare". Asta, după ce, în prealabil, încercase să-i convingă să accepte să aibă „numai o cherhanea de lucrul

meșteșugului acestuia în Bucuresci, la care să lucreze toți cei ce sunt rufet", oferindu-le, în acest scop, „o prăvălie a mânăstirii" „Zoodoh-Pighi" „lângă poarta de jos a Curței Vechi", pentru care trebuiau însă să plătească o împovărătoare chirie „pe tot anul câte tal. 300 și 20 oca făclii de ceară albă".[1229] Domnii ulteriori aveau să renunțe însă la aceste deziderate imposibil de transpus în practică, mărginindu-se să se asigure că nimeni nu avea să deschidă „prăvălie de boiangerie alăturea cu alta prăvălie asemenea".[1230] Încă și mai veche și mai însemnată era reglementarea ca „prăvăliile de boiangii [...] să să zidească depărtat 60 coți"[1231] de casele învecinate, în vederea evitării extinderii unui posibil incendiu izbucnit de la cazanele încinse.

Iar, în schimbul acordării exclusivității dreptului de a „boi" „lucruri câte are norodul de obște trebuință de vopsit" („nimeni din alte rufeturi să nu să amestece la meșteșugul lor, adică nici basmagiii, nici abagiii, nici ciaprazarii, nici ibrișingiii, nici mătăsărgiii armeni"), autoritățile le-au impus de-a lungul timpului și alte condiții boiangiilor. Astfel, în cazul în care unul dintre meșteșugari „strica lucrul cuivași" sau „înșela pe cinevași", proistosul breslei era dator „să îi facă negreșit plată de îndestulare"[1232] clientului amăgit. Totodată, boiangiilor li se solicita din timp în timp să îndeplinească diverse cereri extraordinare venite din partea autorităților, așa cum s-a întâmplat în 1798, când, alături de isnaful bărbierilor, au trebuit să plătească peste noapte cisla necesară achiziționării unui „tacâm complet de așternuturi și mobilament"[1233] pentru conacele de oaspeți de prin țară.

În ciuda eforturilor lor de a se supune poruncilor primite, domnia a decis totuși, la începutul veacului al XIX-lea, să le încalce boiangiilor privilegiul exclusivității practicării meșteșugului, permițând fabricii de la Mărcuța să „țină [...] o prăvălie cu osebit boiangiul său", în vreme ce breslașilor le-a interzis să folosească o menghină pentru îndreptarea stofelor vopsite, sub pretextul că aceasta era „dat numai fabricei de a o avea". Ba chiar i-a silit „cu soroc să scoată afară din țară, să vândă" utilajul pe care-l achiziționaseră, oferindu-le cu generozitate dreptul ca, în schimbul unui onorariu oarecare, „să meargă la fabrică să-și menghenească lucrurile lor vechi sau noi".[1234] Era, fără doar și poate, o grea lovitură pentru rufetul lor, care, în primii ani ai secolului al XIX-lea, ajunsese să numere doar doisprezece membri.[1235]

DINTRE DIVERSELE CATEGORII DE MEȘTEȘUGARI ce confecționau veșminte pentru bucureșteni, locul de căpetenie îl deținеau croitorii, singurii care, potrivit hrisoavelor domnești, aveau dreptul „să croiască sau să coase materii cu fir i alte cumașuri ori [...] cu mătase i de bogasie, i alagela i de postav bun (afară numai de postav de țară

ce-l lucrează rufetul șalvaragiilor, făcându-le haine și le vând gata, și afară din rufetul abagiilor, cari au a lucra numai marfă de aba, cum și zăbunarii cari au a face numai haine de bumbac), iar toate celelalte felurimi de haine numai de rufetul croitorilor să se lucreze".[1236] Aprobarea oficială a unei specializări atât de largi în domeniul confecțiilor era de natură să dea o pâine de mâncat unei mulțimi de meșteșugari autohtoni, dar și să atragă la București croitori de peste hotare. Astfel, dacă în 1775 în isnaful pământean din capitala valahă activau 30 de meșteri,[1237] în doar șase ani cifra acestora a crescut până la „lude 59", înregistrați oficial în „condica rufeturilor" și deținând „pecetluiri gospod, tipărite pe chipul lor".[1238] Tot la fel de spectaculos a sporit și numărul de meșteri străini stabiliți la București, făcându-l pe consulul britanic William Wilkinson din vremea lui Caragea să afirme că „aproape toți [...] croitorii erau străini europeni".[1239] Era vorba, desigur, de o exagerare vădită, explicabilă prin faptul că diplomatul din Albion intra în contact doar cu înalta boierime, care începuse pe atunci să se îmbrace după moda europeană și, prin urmare, să angajeze „taylors" originari din Occident. Totuși, de oportunitățile create în Bucureștiul cel elegant n-au ezitat să profite și meseriași din Balcani: armeni (în perioada 1817–1820, sunt atestați nu mai puțin de 11 croitori proveniți din sânul acestui neam),[1240] evrei, asemenea lui Ioan Botezatul din Broșteni[1241] sau a lui Moise, ce-și avea atelierul în apropierea bisericii Răzvan,[1242] ori greci, precum Fotin, ce lucra în 1788 în mahalaua Oțetarului. Pe de altă parte, unii bucureșteni mai strânși la pungă, inclusiv din tagma boierească, preferau să facă economie și să se îmbrace cu veșminte croite de meșteșugari de etnie rromă, precum Radu din Scaune[1243] ori Iordache din mahalaua lui Șerban Vodă, croitorul oficial al biv-vel-paharnicului Matei Crețulescu.[1244]

Prezența atâtor meșteri străini la București era de așteptat să stârnească nemulțumirea croitorilor pământeni, care-și pierdeau pe zi ce trecea o bună parte a clientelei celei mai selecte. Ca urmare, în ianuarie 1804, aceștia i s-au adresat pe un ton plin de indignare domnului Constantin Ipsilanti, denunțând abuzurile rivalilor lor „sudiți, atât evrei, cât și ceilalți", ce „veneau din alte părți" și „deschideau prăvălii care pe unde voiau", fără a respecta rânduielile țării („hrisoavele ce le avem de la atâția luminați domni") și îndatoririle respectivului isnaf („nici la alte angarale nu ajută, nici beilic nu lucrează după obicei"), în condițiile în care „pre la țeara lor când merge vreun om cu meșteșug de aicea nu-l lasă nicidecum să lucreze de capul lui, ci-l pune slugă la meșter pământean", în vreme ce „ei aicea se fac stăpâni".[1245] Chiar dacă vodă poruncea cu asprime pecetluirea

prăvăliei croitorilor ce nu se supuneau autorității isnafului pământean, străinii nu mai puteau fi opriți să confecționeze veșminte în București. Mai ales că, spre deosebire de alți meșteșugari, grupați într-o zonă precisă a capitalei, croitorii își aveau atelierele răspândite prin multe dintre mahalalele bucureștene, astfel încât să poată servi cât mai bine clientela locală (Arhimandritului, Bălăceanu, Broșteni, Crețulescu, Fântâna Boului, Lipcani, Oțetarului, Popa Cozma, Popescului, Răzvan, Scaune, Slobozia, Stejarului, Șelari, Șerban Vodă, Vergului, Vlădica).[1246] Unele dintre acestea erau simple dughene, dar altele complexe impozante, de felul atelierului cu nouă încăperi pe care îl întreținea în 1815 terzi baș a la mânăstirea Sfântul Sava (o boltă mare în care lucrau croitorii, o odaie încăpătoare în care munceau calfele, o magazie de cărbune, trei camere în care locuia întâistătătorul croitorilor pământeni împreună cu consoarta sa, o cuhnie, un grajd pentru caii lui terzi baș a și o cămăruță a vizitiului acestuia).[1247] S-ar putea chiar vorbi de o mică manufactură în care starostele breslei îi punea să muncească în folosul propriu pe unii dintre confrați, fapt ce explică și nemulțumirile iscate în rândurile acestora, mai ales că diverșii terzi-baș a mai obișnuiau să comită și alte abuzuri. De exemplu, în 1791 conducătorul în funcție al isnafului le-a interzis subordonaților săi să mai „lucreze lucru de târg de la neguțători", restrângându-le în mod samavolnic activitatea la „lucrul de la mușterei". Croitorii de rând, ce și-ar fi pierdut astfel o mare parte a volumului de comenzi, acaparate, fără doar și poate, de terzi-baș a și „băieții deștepți" ai rufetului, s-au jeluit cu toții lui vodă, care, „grijuliu pentru îndestularea și eftinătatea obștei norodului", le-a dat la mâinile lor domnească poruncă de apărare de chiar șeful lor, așa-numitul terzi baș a, pe care vodă Mihail Suțu îl caracteriza drept „necunoscut și nesciut Domniei"[1248] sale.

Și tot la bunăvoința lui vodă făceau deseori apel croitorii pentru a se pune la adăpost de concurența neloială din partea prăvăliașilor, ce nu se mulțumeau cu „alișverișul" lor, ci, „lăcomind, croiau și făceau haine gata de le vindeau" prin dughenele lor, ori a telalilor care, deși „hrana le era" cu mezatul „hainelor gata date de obște" (*second hand*-ul veacului al XVIII-lea), nu se abțineau, pentru a-și rotunji veniturile, „să croiască și să coasă din bucată măcar ce materie ar fi". Iar domnul îi susținea de fiecare dată pe croitori cu condiția să aibă pururea prin atelierele lor „tot felul de haine trebuincioase țăranilor i călătorilor", astfel încât aceștia să nu „zăbovească cu așteptare".[1249]

ÎNCĂ DE LA ÎNCEPUTUL EPOCII FANARIOTE, din rândul croitorilor se desprinseseră meșterii care confecționau „anterie și zăbune

femeesci și copilăresci și alt fel de zăbune mari și orice lucru se umple cu bumbac sau cu lână".[1250] Dată fiind specializarea lor relativ strictă, zăbunarii nu au fost niciodată prea mulți, iar numărul lor a rămas relativ constant de-a lungul timpului. Astfel, dacă un act din 1720 amintește șase astfel de meseriași (Nica, Stoica, Șărban, Scărlet, Mihăilă, Radul),[1251] cartea acordată rufetului de Mihail Suțu în 1785 atestă existența la București a șapte zăbunari pământeni (Ion sin Procopie, Matei sin Paraschiva, Gheorghe sin Șerban, Tudorachi sin Marin, Tudorachi sin Ion, Stan sin Călin și Anton sin Gregorie).[1252] Această cifră scăzută explică, de altfel, și primirea fără rezerve în rândurile breslei a meșterilor străini, care beneficiau de exact același regim cu autohtonii („carele va sci meșteșugul acesta și va urma orânduelei breslei, adecă va fi supus la starostea al zăbunarilor și a păzi șarturile breslei și ale cutiei lor, cum și havaetul ce este obicinuit de-l dau la deschidere de prăvălie, acela măcar și străin fiind, slobod și neoprit este a lucra meșteșugul acesta și a deschide și prăvălie, spre îndestularea trebuinței de obște, vânzarea de zăbunărie aici în București și prin târgurile de afară").[1253]

Cu toate acestea, zăbunarii au izbutit să-și creeze încă de timpuriu un perimetru propriu în cadrul orașului („Ulița Zăbunarilor în mahalaua Sf. Nicolae",[1254] Șelari) și să-și consolideze câteva privilegii acordate în temeiul unor hrisoave domnești. Astfel, „nimenea alții" afară de „rufetul zăbunarilor din țară pământeni" nu avea dreptul de a „vinde lucru de zăbunărie" la bâlciurile ținute prin județele țării, exclusivitate la respectarea căreia vegheau cu strictețe ispravnicii de prin partea locului. Totodată, meșterii au reușit să se descotorosească, tot prin hotărâre domnească, de concurența pe care le-o făceau armenii și giurgiuvenii ce țineau prăvălii în București, cărora nu li se mai îngăduia, cel puțin din 1785, „nici într-un chip marfă de zăbunărie nici să nu lucreze, nici să nu mai vândă".

În schimbul acestor drepturi, ei erau „datori ca pururea să aibă haine gata spre vânzare și îndestulătoare țăranilor ce vin de pe afară, cari nu se pot zăbovi cu așteptarea".[1255] În plus, trebuiau să execute prin rotație comenzile provenite de la Curte, sătulă de a mai investi în costisitoarele zăbune de import, precum cele de „sandal de Vinețiia galben"[1256] („la trebuințele Curței, când va fi, să ceară de la starostea [...] și el cu dreptate și cu rândul să dea pe fieșcare"). Căci, dacă îi împingea păcatul să nu se supună poruncilor venite de la vodă, riscau să-și piardă dreptul de liberă practică („să fie poprit de acest meșteșug a nu mai lucra").[1257]

CONSIDERABIL MAI NUMEROȘI DECÂT ZĂBUNARII erau șalvaragiii, care, în ciuda denumirii limitative, nu lucrau doar faimoșii pantaloni bufanți de sorginte orientală, ci și „dulămi, mintene, giubele, iamurluce, și alte asemenea“ veșminte, confecționate toate din „postavul ce se numesce de Afumați“,[1258] produs în pivele și manufacturile din țară. Douăzeci și șase la număr în anul 1810,[1259] aceștia dețineau o uliță proprie numită „în Șalvaragii“, dar erau răspândiți și prin alte mahalale (Batiște, Ceauș David, Ceauș Radu, Răzvan, Sfântul Gheorghe Vechi, Stejarului),[1260] pentru a-i putea servi pe locuitorii din cât mai multe zone ale capitalei. De aceea, inițiativa lui Alexandru Scarlat Ghica de a-i convinge pe toți șalvaragiii „să-și lase prăvăliile de acolo din tărg“ și să se mute în odăile mânăstirii „sfântului și făcătoriului de minuni Spiridon al Grimithundei“ a avut succes doar pe termen scurt, în pofida facilităților acordate cu mână largă (chiria negociată prin „tocmeală pe ușor“, scutirea de fumărit).[1261] Mai ales că domnii ulteriori nu au mai insistat pe această linie, preocupându-se doar de asigurarea calității veșmintelor confecționate de șalvaragii („să aibă a le lucra cu bune cusături și curat [...] iară să nu le înșire numai fără nici un temei, de a se descoase în puține zile“) și a desfacerii acestora la un preț rezonabil („fieșcarele prăvăliaș a se feri de a nu face înșelăciune și pagubă obștei la prețul vânzărei, cerând și lăcomind a lua preț mai mult decât ceea ce se cade“). Și cum neguțătorii sunt mereu supuși ispitei de a-și rotunji câștigul prin mijloace mai puțin ortodoxe, Mihail Suțu dispunea în 1792 efectuarea unor inspecții periodice la dughenele șalvaragiilor („dinadins se va face cercetare în vremi, de față și pe subt cumpăt“) și, respectiv, sancționarea, în cazul depistării unor nereguli, nu doar a meșteșugarilor aflați în culpă, ci și a „starostei cu bătrânii“, ca unii care erau „orânduiți proesti ca să-și cerce și să-și povățuiască rufetul în toată vremea“.[1262]

ÎN AFARA PRODUCĂTORILOR DE DIVERSE ARTICOLE de îmbrăcăminte, în Bucureștiul epocii fanariote activau și meșteri specializați în confecționarea de accesorii vestimentare, precum ceaprăzarii și găitănarii. Cei dintâi lucrau ciucuri de lână, bumbac sau mătase meniți să împodobească straiele, piesele de harnașament sau țesăturile destinate acoperirii mobilierului, în vreme ce ultimii împleteau șnururi (găitane) din fire de lână, bumbac, mătase, dar și argint și aur, ce urmau a fi aplicate pe veșminte.[1263]

Cum astfel de accesorii confereau strălucire costumului și recuzitei domnești, primul fanariot suit pe tronul de la București, Nicolae Mavrocordat, a avut la Curte un ceaprăzar propriu, pe nume Gligorie,[1264] iar alți voievozi le-au acordat, în semn de recunoștință, imunitate

fiscală deplină meșterilor ce lucraseră pentru ei: Isac Ovreiul[1265] (1794), un alt meșter evreu[1266] (1798), Samoil evreul[1267] (1808) – ceaprăzăria pare a fi fost în epocă o specialitate evreiască. Forța acestei categorii de meșteșugari este dovedită și de faptul că ceaprăzarii își aveau prăvăliile pe Ulița Mare și, în pofida numărului relativ redus, reușiseră să constituie de timpuriu o vătășie (*ante* 1723)[1268] și apoi chiar o breaslă (*ante* 1776).[1269]

O prezență și mai dinamică pe piața bucureșteană au avut-o găitănarii, care nu lucrau doar pentru protipendada țării, întrucât până și țăranii valahi – ne asigură François Recordon – purtau straie cu „tivul și cusăturile împodobite cu mici găitane albastre".[1270] Ba chiar reușeau să exporte o parte a producției proprii în Țara Turcească sau Moldova[1271] și să reziste în fața concurenței găitanelor aduse de la Lipsca și Breslau.[1272] Iar odată ce deserveau o categorie mai largă de populație decât ceaprăzarii, găitănarii își aveau prăvăliile în mai multe mahalale din București (Bărbătescu, Lipscani, Spirea Veche, Șerban Vodă),[1273] dar și în mânăstirea Sfântului Spiridon, unde, datorită pazei riguroase instituite de domnie, erau puși la adăpost de o eventuală prădare a rodului muncii lor („să să facă răspăntie de strajă noao în poarta mânăstirii, unde să se păzească zioa și noaptea streajă ca să să întâmple spargere vreunei prăvălii").[1274] Dar, cu toate că erau destul de numeroși, n-au găsit de cuviință să-și întemeieze o breaslă proprie, ci au preferat soluția intrării în isnaful mai puternicilor postăvari.[1275]

Aderarea la un alt rufet era o practică uzuală pentru acele categorii reduse de meșteri, care, pe cont propriu, nu și-ar fi putut apăra eficient drepturile profesionale. Este și cazul ibrișingiilor, ce lucrau fire de mătase pentru cusut sau brodat, meșteșug în care se distingeau în primul rând armenii – o catagrafie din 1817–1820 a locuitorilor cu această origine din vecinătatea Podului Mogoșoaiei susține că nu mai puțin de treisprezece se ocupau cu confecționarea și comercializarea firelor de ibrișin.[1276] Prin urmare, în 1820 meșterii ce lucrau fire de mătase s-au adresat rufetului croitorilor, solicitând să fie primiți în rândurile lor în schimbul făgăduinței de a fi „supuși și următori la toate obiceiurile și orânduielile" acestora. Iar după pecetluirea prin zapis a *simfoniei*, ibrișingiii s-au jeluit Măriei sale și l-au rugat să încuviințeze „să fie alăturați tot pe lângă isnaful croitorilor, de vreme ce obiceiurile breslei lor urmează la toate cu ale breslei croitorilor".[1277]

ÎN DOMENIUL TEXTIL, ÎN AFARA MESERIAȘILOR care confecționau veșminte, activau și iorgangiii sau plăpumarii, practicanți, la fel ca zăbunarii, „ai meșteșugului lucrurilor ce se fac umplute cu bumbac

și lână“,[1278] iar uneori chiar cu puf, de felul pilotelor ce nu trebuiau să lipsească din zestrea nici unei fete de măritat.[1279] Iar cele de viță nobilă nu se mulțumeau cu iorganele țesute la București, ci cumpărau de pe piețele capitalei „plapăme lucrate ot Smirna“,[1280] Tocat[1281] sau aiurea, nu doar de cit, ci și „de belacosa verde cu flori“, ori „de atlas vinețiu“ sau din cel „roșiatic cu flori.[1282] Și tocmai pentru a putea face față concurenței produselor importate din Imperiul Otoman breasla iorgangiilor bucureșteni a primit în rândurile ei mai mulți meșteri armeni (Sarchez, Ioasap, Marin) familiarizați cu tainele țesăturilor orientale și chiar și-a ales un staroste din acest neam. Ulterior însă, când a socotit că nu mai avea nevoie de *know-how*-ul acestora, nu s-a sfiit să-i oprească de a mai „deschide prăvălii, din pricină că erau armeni“, îngăduindu-le cel mult să lucreze ca argați „cu plată pe zi“. Noroc că Alexandru Moruzi, căruia aceștia i s-au jeluit „nerămânând odihniți“, intenționa „să se înmulțească lucrătorii cu sciința meșteșugului“ zăbunăriei, astfel încât cu înmulțirea acestora „să se pricinuiască eftinătatea obștei“, așa că a poruncit ca respectivii armeni să fie „slobozi a lucra meșteșugul lor“. Dincolo de această nobilă justificare, domnul avea, fără doar și poate, și un interes personal, căci urmărea ca iorgangiii „să slujească nelipsit Curții“,[1283] dar și să furnizeze plăpumi, fără a fi întotdeauna plătiți, la conacele de oaspeți de prin țară.[1284]

Cioplind lemnul din Codrii Vlăsiei: lemnarii sau dulgherii, tâmplarii, strungarii, șindrilarii, dogarii, butarii

ÎNTR-UN ORAȘ AFLAT ÎN PLINĂ EXPANSIUNE ca Bucureștiul fanariot, ramura construcțiilor nu putea să nu dețină un rol-cheie, iar, odată ce majoritatea clădirilor continuau să fie durate din lemn sau măcar să aibă o suprastructură din esență lemnoasă, prelucrarea acestui material, ușor de procurat din întinșii codri ai Valahiei, a cunoscut o dezvoltare fără precedent. Așa se face că meșterii care știau să-l cioplească cu pricepere (în primul rând, lemnari, dulgheri și tâmplari) se aflau la mare căutare și erau mereu neîndestulători ca număr. De pildă, în 1790 vel-vistierul nu găsea cu nici un chip lemnari calificați care „să lucreze la trebuințele spitalurilor și la casele dumnealui vornicului Văcărescu“, întrucât toți cei 73 „ce erau arătați în foaie“[1285] fuseseră convocați pentru a repara principalele artere podite cu lemn ale capitalei. Iar situația nu se îmbunătățise câtuși de puțin nici în 1798, când, deși nu doar că i-a mobilizat pe lemnarii

și zidarii „împrăștiați la lucru prin oraș", ci a adus pe câți a putut „de oriunde din țară" „cu plată", vodă Hangerliu n-a reușit să adune suficienți meșteri pentru a finaliza în timp util lucrările la Curtea Domnească.[1286]

Această penurie de forță de muncă specializată explică și ușurința cu care li se îngăduia să lucreze în Țara Românească lemnarilor și zidarilor veniți „după vremi" „de peste Dunăre, spre a metahirisi meșteșugurile acestea". Ei erau datori doar să „se arate la numitul maimarbașa (șeful breslei de profil), spre a fi sciuți lui", iar, când găseau de cuviință, să se întoarcă în patrie, să-și procure „răvaș de la epistat cum că nu erau în pricină cu cineva și pentru vreo bina".[1287] Și cum nici meșterii itineranți sud-dunăreni nu erau suficienți pentru a satisface nevoile urbanistice ale Bucureștilor, pe malurile Dâmboviței erau primiți cu brațele deschise și constructorii sudiți, precum „Paler nemțul",[1288] Joseph Weltz „Maurer-Meister"[1289] și alții, care se bucurau de același regim cu confrații lor pământeni.

În consecință, neputând risca să lase la voia întâmplării înălțarea și repararea reședințelor lor, cei mai influenți bucureșteni s-au preocupat să aibă în propria soldă lemnari și zidari, apărați de dările către vistierie, astfel încât să nu fie tentați să-și părăsească protectorii pentru a activa în cadrul breslei de profil. Modelul oferit, desigur, de Curtea Domnească, care dispunea de propriii lemnari, alături de alți numeroși meseriași,[1290] a fost urmat de Biserica dreptcredincioasă, care a avut grijă să smulgă de la vodă cărți de scutteală nu doar pentru meșterii aflați în slujba marilor așezăminte monastice din capitală („lude 4" „meșteri de lemn la Sfântul Spiridon;[1291] „patru lemnari scutiți de toate podvoadele [...] pentru poslușania sfintei mânăstiri"[1292] Colțea; „Manole Grecu, Oprea, Manea, Sima, Stoica, Petre, Ștefan, Gheorghe, Ioan, Stoica, Marin" lemnarii de la Radu Vodă),[1293] ci și a preasfinților ierarhi, precum a „iubitoriului de Dumnezeu sfinția sa părintele episcop al sfintei episcopii Buzău, chir Dosithie", care-și asigurase serviciile a „lude patru, însă doi zidari și doi lemnari, [...] oameni [...] aduși din streinătate mai dinnainte", „ertați și apărați de toate dările și orânduielile vistierii" „întru poslușania casii sfintei episcopii de aici din București",[1294] iar nu a umilei sale persoane, după cum ar fi putut crede răuvoitorii.

În schimb, netemătorii de Dumnezeu boieri cugetau doar la confortul personal, asemenea biv-vel-banului Grigorie Brâncoveanu, ce nu concepea cu nici un chip să-i cedeze, fie și pentru un scurt soroc, în vederea dregerii podurilor politiei pe nici unul dintre cei 17 dulgheri „de trebuința casei dumnealui".[1295] Totuși, circumstanțe atenuante

ar merita ruda sa marele-ban Nicolae Brâncoveanu, care, în vremea foametei din 1795, și-a ajutat cu bucate și bani lemnarii și zidarii, numai că aceștia, surprinși de neobișnuitul gest umanitar, l-au crezut cam slab de înger și, prin urmare, au găsit cu cale să nu „se supuie a merge la lucru"[1296] la el, ci să muncească pe la străinii dispuși să le achite un onorariu superior.

Concurența neloaială creată în urma scutirilor era inacceptabilă pentru restul lemnarilor, care nu ezitau deseori să-i pârască lui vodă pe tovarășii de breaslă ce beneficiau de imunitate fiscală, solicitând revocarea mult râvnitului privilegiu. Așa au procedat în 1804, când i s-au „rugat cu toții de obște" „luminatului și mult milostivului domn" Constantin Ipsilanti să „îl așeze [...] la cinstita vistierie a Măriei" sale pe „Ion tâmplarul din mahalaoa Colței", poslușnic al medelnicerului Hagi Chiriac Arbut, sub motiv că nu avea, de fapt, în sarcină repararea menghinei fabricii de postav de la Mărcuța, ci „întorcea prăvălie cu 2-3 călfi".[1297] Jalba nu avea însă să fie primită, pentru că vodă prețuia mai mult cuvântul unui potent om de afaceri decât pe cel al unor modești meșteșugari. Și, în plus, socotea fabrica în cauză drept una de interes obștesc, pentru slujirea căruia destui domni fanarioți acordau cu mână largă cărți de scuteală. Astfel, Ioan Gheorghe Caragea reconfirma în 1816 mai vechiul privilegiu al Spitalului de la Dudești de a avea „totdeauna în slujbă" patru zidari și patru dulgheri „pentru trebuința meremeturilor celor mărunte",[1298] în vreme ce vodă Mavrogheni îi scutea în 1786 pe doi dulgheri și doi zidari „cu adevărat străini", cărora le elibera „pecetluiri domnești pe numele și chipul lor",[1299] cu condiția de a efectua toate reparațiile necesare la hanul Papazoglu.

Aceste scutiri contribuiau desigur, în mare măsură, la reducerea simțitoare a numărului de lemnari activi pe piața liberă, ce nu ajungea nici măcar la 80 în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea. Totuși, în doar câțiva ani, acest număr a crescut la 205 dulgheri și 10 tâmplari,[1300] ca urmare a devastatorului cutremur din 1802, care a impus reclădirea din temelii a cetății lui Bucur. Și tot acest cataclism i-a determinat pe meșteșugarii ce prelucrau lemnul să accepte orice fel de comandă, nemaiținând seama de specializarea lor strictă (lemnari sau tâmplari). Căci, teoretic, lemnarii, numiți spre sfârșitul perioadei și dulgheri, ridicau „binalele", în vreme ce tâmplarii confecționau „ușile și ferestrele" acestora, dar și „metahiriseau de făceau scaune, mese și dulapuri". Numai că, atunci când simțeau că era rost de câștig, nu se sfiau nici unii, nici ceilalți să se pretindă capabili a face la fel de bine și munca tovarășilor lor, în schimbul, firește, al

unui onorariu mult inferior („o fereastră ce se face de dulgheri cu taleri 6, tâmplarul mai jos de taleri 15 nu o face, i o ușă ce se face de dulgheri cu taleri 12, tâmplarul o face cu taleri 30 și mai mult"). Era o practică pe care Alexandru Suțu, preocupat a se „pricinui eftinătate obștiei", o oficializa în 1819, dând „voie și slobozenie ca și dulgherii să aibă voie a lucra lucru de tâmplărie și tâmplarii să lucreze lucru de dulgherie".[1301] Pe de altă parte, hotărârea în cauză era de natură să acutizeze conflictul dintre cele două categorii profesionale și, mai ales, nemulțumirea tâmplarilor care îi tratau cu superioritate pe colegii lor, odată ce încă din vechime munca lor era mai bine remunerată, în temeiul narturilor aprobate de domnie („dulgherul pentru lucru pe zi, bani 75", „tâmplarul pentru lucru pe zi, bani 105").[1302] Ca atare, deși puțin numeroși, tâmplarii au găsit de cuviință să se rupă în 1820 din „compania zidaro-dulghero-tâmplarilor" pentru a-și constitui un isnaf propriu,[1303] capabil să-i protejeze mai bine de ofensiva confraților ce urmăreau să le acapareze obiectul muncii.

Trebuiau să facă însă față unei confruntări disproporționate, căci breasla constructorilor, la care aderau și puținii lucrători în lemn cu specializare strictă (strungari, șindrilari),[1304] era un adevărat colos, care beneficia de privilegii neegalate din partea domniei. Purtând de-a lungul timpului diferite denumiri (breasla lemnarilor, zidarilor, strungarilor și tâmplarilor în 1784,[1305] isnaful lemnarilor, zidarilor, cărămidarilor și nisiparilor în 1795,[1306] breasla zidarilor, lemnarilor, nisiparilor, cărămidarilor, tâmplarilor și strungarilor în 1797,[1307] rufetul lemnarilor, zidarilor, cărămidarilor și nisiparilor și tâmplarilor în 1807,[1308] cumpania zidarilor, lemnarilor i tâmplarilor în 1819),[1309] aceasta era condusă de un staroste purtând titlul de meimar-bașa (termen provenit din turcescul *mimar* însemnând arhitect), dar căruia românii îi ziceau deseori printr-o etimologie populară „mai mare" bașa. Acesta era nu doar „apărat de toate dăjdiile", ci beneficia și de serviciile inițial ale unui singur „scutelnic de ajutor și de poslușania casei lui",[1310] iar, din 1802, a nu mai puțin de șase, toți pământeni „cu pecetluitul domnesc". Și tot atunci i se scutea „și o cârciumă a lui aici în orașul Bucuresci de fumărit, de căminărit, de vamă, de ortul vătășesc și de toate altele câte sunt pe la alte cârciume".[1311] Și de parcă n-ar fi fost îndeajuns, mimar-bașa deținea încă din vechime dreptul de a aduna de la meșterii pământeni „pe an câte parale unsprezece", iar „de la străinii care veneau [...] de lucrau" la București „câte parale douăzeci și două".[1312] În 1795 însă, contribuția financiară datorată de lemnari întâi-stătătorului lor a fost stabilită la „talere 600", pe care acesta îi „poprea pentru osteneala sa", dar era în schimb nevoit, cu

toată durerea în inimă, să verse la cutia milei alți 900 de taleri strânși de la subordonați.[1313] Iar odată ce aceștia nu se zoreau mereu să-și îndeplinească obligațiile față de „mai-marele" lor, Constantin Ipsilanti a prevăzut în 1802 ca vistieria să-i plătească lunar acestuia o leafă de 50 de taleri, ba chiar l-a primit în rândul tagmei boierești, prefăcând epistasia lemnarilor în „ofichion cu caftan".[1314] Hotărârea domnească marca un nou moment de apogeu al puterii mimar-başalei, după cel din 1795, când i se acordase, ce-i drept pentru foarte scurt timp, exclusivitatea negocierii tuturor contractelor în domeniul construcțiilor și chiar a încasării onorariilor cuvenite meșterilor („oricui va trebui să facă orice fel de bina să meargă la starostea să dea scire, și numitul staroste dimpreună cu călfile să meargă la locul acelui cu trebuință și să facă tocmeala binalei cu rupta", „și cei cu binale să nu dea banii în mâna meșterilor, ci în mâna starostelui să dea și starostea să plătească la meșteri").

În schimb, acesta era obligat să garanteze calitatea fără cusur a tuturor lucrărilor de construcție, la fel ca și executarea lor până la termenul convenit, angajându-se ca, în caz contrar, să-i despăgubească personal pe clienții păgubiți („oricând se va întâmpla ori să strice lucru, ori de la lucru să fugă meșterii, starostea să aibă a da seama").[1315] Așa că, pentru a nu avea parte de surprize neplăcute („a nu se face de sineși meșteri cine ar vrea, făr de a nu sci meșteșugul și a strica lucrurile oamenilor și a-i înșela"), îi cerceta cu băgare de seamă pe toți pământenii sau veneticii care aspirau la un loc în isnaful său și abia apoi „le așeza numele [...] în catastihul breslei și le dădea pecetluit la mână spre dovadă".[1316] De asemenea, își supraveghea cu luare-aminte subalternii pentru a se asigura că aceștia nu aveau să cedeze ispitei câștigului, solicitând onorarii exagerate („să nu poată cere mai mult [...] peste acest hotărât preț", căci „se va pedepsi cu dare de gloabă la cutia de milostenie")[1317] sau acceptând să lucreze la ridicarea unor construcții ilegale („binale din cele cari sunt oprite după pravilă, adecă cari astupă și închide lumina, cum și cel ce ar căuta să se întindă a eși mai mult în uliță, cum și alte asemenea aducătoare de stricăciune"). Ba chiar, întrucât denunțurile binevoitorilor nu îi îngăduiau să depisteze toate încălcările legii („atât meșterii lemnari i zidari să aibă ca să dea numitului meimar-başa în șcire",[1318] „preoții mahalalei cu vătășelul [...] îndată cum îi vor vedea pe oricare că își clădesc casa ori în căpătâiul podurilor, seu afară din hotar numai decât să fie datori a da de scire la staroste[1319]"), mimar-başa era nevoit să întreprindă frecvent inspecții prin diversele mahalale bucureștene („să umble adesea să vadă").[1320] Pe parcursul acestora, se arăta mai

preocupat nu să limiteze abuzurile bucureștenilor cu dare de mână, cât să-i împiedice pe oamenii sărmani să-și dureze un adăpost fără a recurge la costisitoarele servicii ale lemnarilor ori zidarilor, astfel încât să nu se diminueze veniturile breslei („din prostime și din cei fugari după afară, care se ascund aici, casele și le fac de gard, fără de meșteri și lipesc cu pământ și cu șovar învelesc" „starostea spre a-i popri de lucrul acesta").[1321] Și aceluiași scop îi era în parte subordonată și aducerea permanentă la zi a inventarului clădirilor din capitală („oricâte binale se vor face de aici înainte în politia Bucurescilor să le treacă starostea în condica sa, cu numele stăpânilor lor, ca să fie sciute").[1322]

În egală măsură, mimar-bașa coordona desfășurarea celor patru tipuri de acțiuni pe care le asumau lemnarii bucureșteni: ridicarea de binale și efectuarea de lucrări de construcție de orice natură, dărâmarea clădirilor vechi ajunse în stare deplorabilă, evaluarea edificiilor și, respectiv, a reparațiilor necesare acestora, dar și intervențiile în vederea stingerii incendiilor.

Folosind „felurimile de cherestea" aduse în București din zonele de exploatare și prelucrare a lemnului (tălpile de casă cu lungimi variabile (doi, doi și jumătate, trei stânjeni) și grosimea de o șchioapă, tălpoaiele de uluci lungi de 1,5 sau 2 stânjeni, late de doi și o șchioapă, groase de trei degete, ulucile de opt, zece sau douăsprezece palme, lații de anin de trei stânjeni, de prima sau de a doua mână, scândurile de stejar, de tei, de anin sau de ulm, bulumacii, parii despicați sau obli, cușacul, adică stinghiile de ulm, grinzile și căpriorii cu lungimi cuprinse între doi și patru stânjeni, iar lățimea și grosimea de o șchioapă, podinile de stejar sau de fag ulucite pentru tavan, nuiele curățite ori necurățite, șindrila de brad sau de stejar),[1323] iar, la nevoie, chiar și materialele rămase de la clădiri scoase din uz, dulgherii bucureșteni înălțau orice fel de construcție din lemn, confecționau scheletul și tocăria caselor durate din cărămidă sau piatră, dar și mobilierul dorit de comanditar. Iar când era vorba de lucrări de anvergură, încheiau cu clienții contracte riguroase, în care erau descrise cu migală operațiunile ce urmau a fi efectuate, materialele folosite, personalul angrenat, termenele precise de execuție, precum și sumele datorate de beneficiar și, respectiv, termenele de achitare a acestora.

Dintr-o astfel de „simfonie" încheiată în mai 1817 de calfa Leonte cu paharnicul Alexandru Crețulescu pentru ridicarea în soroc de patru luni a unei case în schimbul a 10.750 de taleri aflăm, printre altele, că „dușumelile" aveau „să fie prin toate odăile de scânduri de brad uscate, încheiate în cepuri de fier", că ușile trebuiau făcute „cu

câte două canaturi de scânduri de anin", „căprioritul, după orânduială, din cherestea sănătoasă, cum și saceacul de jur împrejurul caselor", „acoperământul [...] de șindrilă de brad bătută, poalele pe șase, vârfurile pe cinci", „ferestrele [...] după plăcerea dumnealui, însă de lemn de stejar și drepte, iar nu perghel", iar „cercevelele de la ferestre cu hiarele lor cele trebuincioase și cu geamurile lor; hier cât va fi trebuincios, piroane mari și mici, cum și cuie de șindrilă". Iar în afara lucrărilor de dulgherie, în contul sumei convenite urmau să fie confecționate „paturi câte vor fi trebuincioase" și „trei dulapuri înfundate făcute în tăblii".

Evident, pentru încheierea într-un termen foarte scurt „fără cuvânt de pricinuire" a atâtor lucrări, Leonte trebuia să mobilizeze o echipă considerabilă de muncitori, așa cum a procedat și Anastase dulgherul calfa, care s-a legat în 1819 prin contract cu Constandie, vlădica Buzăului, să facă „toată dulgheria și tămplăria cătă va trebui la biserica cea noaă care o ridica prea sf(inția sa) aici în București, la metohul prea sf(ânt) (afară din tămplă, scaunul domnesc și amvonul)", scop în care și-a adus pe șantierul de la Sfântul Dumitru „toți meșterii dulgheri, tămplari și salahori [...] și uneltele". Spre deosebire însă de paharnicul Crețulescu, ce nu avea la dispoziție „nici var, nici cărămizi, nici nisip, nici cherestea, nici salahori, nici hier, nici cuie, nici șindrilă, nici alt nimic", preasfințitul părinte, dornic să facă economie pentru dreptcredincioasa Biserică, le oferea din resurse proprii meșterilor „toată materia cea trebuincioasă, adică scânduri, stâlpi, grinzi, scânduri de brad, podini, lanți, căpriori, piroane mari și mici și cue și, cu un cuvânt, orice materie va fi trebuincioasă la dulgherie și tămplărie". Iar, pentru a fi sigur că Anastase și oamenii lui nu aveau să facă treabă de mântuială, cuviosul ierarh se îngrijise nu doar să includă în contract specificații tehnice relativ detaliate, ci și să-i desemneze ca supervizori ai lucrărilor pe „meemer-bașa" și pe un specialist „neamț" și să-și rezerve dreptul de a interveni personal pe parcursul execuției, pentru a le oferi indicații meșterilor („după cum va plăcea prea sf[inției sale]"). Astfel, conform celor zece clauze contractuale cu caracter tehnic, „tiparele bolților cu legăturile lor" trebuiau „căptușite pă deasupra cu scânduri de brad peste care să să poată zidi temeinic atăt bolțile străinilor căt și ale oltarului și cercurile Pandocratorului", în vreme ce „turnul [...] înalt" avea să fie ridicat „după măsura ce [...] va da [...] meemer-bașa [...], cu toate cele trebuincioase [...] așezând și crucea cea de fier, făcând și ferestre cu cercevelele lor". Totodată, antreprenorul se angaja ca „la catihumeni să puiu grinzile în ziduri, să le pardosesc cu scânduri de brad la

rindea, făcând și jățurile sus căte vor încăpea", „să-i fac scara cu paramaclăcuri în strung după plăcerea prea sf(inției sale) și de dedesupt în biserică să o tăvănesc cu scănduri de brad în șișele [?] și cu zăbrele de unde clută [?] în biserică". O deosebită grijă urma să fie acordată realizării în cele mai bune condiții deopotrivă a lucrărilor de tocărie („ușa cea mare a bisericii" „temeinică și mare" „căptușită cu fier", ferestrele cu „cercevele bune, frumoase și zdravene [...], dăspărțindu-să în doaă canaturi") și a pieselor de mobilier ecleziastic („toate șățiurile (bez cel domnesc) de la străini și de la celălalt trup al bisericii [...] întocmai ca cele de la mânăstirea Sfântului Ion cel Mare, făcând coroanele săpate cu meșteșug taleodoricesc"; „un dolap în oltar cu uși tămplărești în doaă canaturi cu tăblii, căptușindu-l cu scănduri"). Și, cum deseori meșterii sunt tentați să făgăduiască mai multe decât sunt în stare să facă, vlădica, ce nu-și putea cu nici un chip permite să se lase tras pe sfoară, l-a silit pe Anastase să accepte în scris că, dacă avea să „facă precurmare lucrului ori să nu [...] puie meșteri de ajuns ca să săvârșească biserica cu un ceas mai înainte ori [...] să facă lucru mincinos și netemeinic, ori neprimit plăcerii prea sf. și dreptului cuvânt" să fie „osândit să plătească toată paguba cherestelii și a celorlalte materii, cum și pierderea de vreme".[1324]

Nu rareori însă lemnarii erau obligați de autorități să renunțe la comenzile bănoase de felul celor mai sus menționate, pentru a lucra la pavarea străzilor bucureștene, căci podarii se dovedeau îndeobște destul de nepricepuți la prelucrarea lemnului. Bunăoară, în 1815 aceștia nu izbutiseră cu nici un chip „a face podul drept ca o linie", așa că „mai-mare basa", exasperat de starea jalnică a drumurilor din București, solicita trimiterea de urgență a unor „meșteri dulgheri" capabili „podinile [...] a le ciopli și să le potrivească la așezarea lor". Situația nu era deloc singulară, căci doi ani mai devreme vodă îl trimisese la „lucrul podurilor" din cetatea de scaun pe însuși „Paraschiva proin mai-mare basa cu 80 dulgheri dintre scutelnicii boierești".

Și tot din poruncă venită de la stăpânire lemnarii asumau demolarea construcțiilor ilegale sau care, din cauza stării avansate de deteriorare, ajunseseră să reprezinte o amenințare la adresa siguranței publice. Așa s-a întâmplat în 1815, când vodă Caragea „l-a îndatorat pe mai-mare basa" „să strângă câți dulgheri vor trebui, cum și salahorii ce vor fi trebuincioși" pentru ca „să strice fără de zăbavă" foișorul de foc „putrezit la rădăcină", „a nu se întâmpla, ferească Dumnezeu, să cază, dintr-o furtună mare și să facă primejdie". Și, tot în acel an, șeful constructorilor din capitală a primit misiunea ca, împreună cu dulgherii din subordine, „să taie și să strice ămblătorile" „făcute pe

marginea apei Dâmboviței, de curgeau spurcăciunile într-însa și pângăreau apa".[1325]

Mult mai frecvent însă, mimar-bașa și tovarășii săi erau solicitați să estimeze valoarea diverselor construcții (case, prăvălii, cișmele[1326] sau chiar garduri),[1327] a stricăciunilor suferite de acestea ori a reparațiilor necesare. În acest scop, la fața locului se deplasau, după caz, fie unu-doi lemnari, fie echipe mai mari conduse de un vătaf sau chiar de mimar-bașa și alcătuite deopotrivă din dulgheri și zidari, dar și din alți slujbași. Astfel, în 1757 îl întâlnim pe Oprea vătaful de lemnari prețăluind de unul singur „la taleri optuzeci și patru" casa răposatului Stan Cucă, pe care sora defunctului era nevoită s-o vândă „sfinției sale părintelui eclisiarhul sfintei Mitropolii chir Cozma"[1328] pentru a-și plăti datoriile, inclusiv către cuviosul cleric, ce se îndeletnicea, printre altele, cu cămătăria. În schimb, la stabilirea valorii locuinței lui Dragomir, „dăscălеț la școala Sfântului Gheorghe Vechi", ce trebuia culcată degrabă la pământ, căci ocupa pământul sfânt al mitropoliei fără a găzdui opere bine plăcute lui Dumnezeu (în ea nu funcționa, așa cum ar fi dorit autoritățile ecleziastice o „școală pentru învățat copiilor") și fără plata chiriei datorate pentru teren bisericii pravoslavnice, au participat nu mai puțin de șapte obraze (Nicolae vtori-vornic, Radu vtori-vornic meimar-bașa, Ion vătaful de zidari, Dumitru zidarul, Dumitru lemnar, Vladul lemnar, Doice lemnar).[1329] Astfel de echipe numeroase erau necesare în cazurile în care verdictul evaluatorilor era de așteptat să stârnească nemulțumiri în rândul puternicilor vremii, printre care reprezentanții Bisericii, cel mai mare jucător pe piața imobiliară din Bucureștiul veacului al XVIII-lea. Așa s-a întâmplat, de pildă, în 1781–1782, când „sfinției sa părintele vlădica Pogoneanii, epitropul acestii sfinte mânăstiri Stavropoleos", dornic să acapareze pe bani puțini casa unei văduve pe nume Sultana, n-a acceptat nici în ruptul capului „prețuiala" imobilului realizată de experți („peste tot taleri 368 bani 39"), ci, nerăbdându-se „odihnit", a cerut „dă a să striga acea casă și la mezat și câți bani va eși, dă-i va da mâna cu acei bani (o) va lua sfânta mânăstire". Zis și făcut, numai că nici prețul de 250 de taleri oferit de un mușteriu la licitația organizată „prin maraifetul starostii dă neguțători și cu telalii după obicei" nu i-a convenit ierarhului, așa că a găsit de cuviință „să se facă stăpân" pe casa văduvei „fără dă a nu-i da bani pe dânsa". Disperată, Sultana s-a jeluit la vodă Alexandru Ipsilanti care i-a desemnat pe marii-vornici Nicolae Brâncoveanu, Mihalache și Enache Moruzi să ancheteze cazul, hotărând după o cercetare amănunțită ca „un

zapciu să apuce pe mai sus numitul igumen să plătească acești taleri două sute cincizeci, după mezat".[1330]

Pentru a evita eventualele contestații, mai ales în cazurile ce puteau trezi susceptibilități, lemnarii aveau deseori grijă să prezinte un raport foarte detaliat al valorii fiecărui element component al construcțiilor. De pildă, echipa trimisă în 1791 din porunca lui vodă „să facă prețuire în frica lui Dumnezeu" „casii preotesii Sandi ce iaste în curtea besericii Sfăntului Gheorghie Vechi, pe locul sfintei Mitropolii", a indicat cu precizie prețul „tălpilor la temelie", stâlpilor, „grinzilor cu cosorobi cu capacele lor", „coroanelor pridvorului", „ulucelor de ceale mari la podeala casii", căpriorilor, lanților, șindrilei de brad, ușilor cu fiare, ferestrelor, paturilor de scânduri, dulapurilor, scării, „tălpoaelor la pardoseala pridvorului", piroanelor ori cuielor de uluci și de șindrilă de brad. O astfel de prețăluire amănunțită se impunea mai ales în situațiile în care raportul evaluatorilor era solicitat de o instanță de judecată, așa cum s-a întâmplat în 1800, în procesul dintre epitropii Sfântului Gheorghe Vechi și Ioniță ișlicar, ce ținea cu chirie o bina aflată în proprietatea respectivei biserici. Atunci, pentru a putea stabili suma exactă datorată de oamenii bisericii pentru meremetul suportat de meseriașul bucureștean, „mai-mar bașa cu meșterii zidari i lemnari" au estimat cu rigurozitate atât valoarea materialelor de construcție utilizate (cărămidă, pământ, var, apă, tălpi, grinzi, scânduri, uluci, căpriori, lați, bulumaci, obli, nuiele, piroane, cuie, tinichele), cât și a manoperei („lucrul lemnarilor și zidarilor", „ghiondalicul salahorilor").[1331]

Iar, odată ce majoritatea construcțiilor din București erau din lemn, sarcina stingerii incendiilor izbucnite în capitală le revenea parțial și dulgherilor, ca unii ce cunoșteau toate tainele respectivului material („stărostiia să fie datoare împreună cu acei 16 călfi că ori în ce ceas se va întâmpla în politiia Bucurescilor foc, noaptea sau ziua, numai decât să sară toți cu topoare și în grabă să proftaxească la vreme și să năvălească cu silință pentru stingerea focului").[1332]

ÎN AFARA DULGHERILOR ȘI TÂMPLARILOR, în cetatea de scaun a Țării Românești activau și dogarii (paisprezece la număr în 1810,[1333] unii dintre ei țigani)[1334] ce confecționau, printre altele, hârdaie și burii din lemn de stejar sau de brad, cercuri pentru butoaie, sacale, vedre pentru căratul nisipului, cofe din lemn de brad, albii, căpestrele, copăi, lopeți, prăjini, linguri de lemn, rogojini ori testele de funii de tei topit sau netopit.[1335] Aceștia par a-și fi avut prăvăliile grupate pe o uliță proprie,[1336] iar în 1820 au izbutit chiar să-și înființeze o breaslă. Totuși,

viața lor nu era întotdeauna ușoară, căci mai mulți bucureșteni le purtau sâmbetele, sub pretext „că nu-i puteau suferi cu sgomotul meșteșugului“ lor. Așa a pățit, de pildă, Radu Dogarul, pe care „stolnicul Scarlat Chițoreanul i serdarul Dumitrache Mihuleț i alți mahalagii ot mahalaoa Colței“ l-au târât în fața instanței de judecată, nădăjduind să obțină închiderea prăvăliei din care acesta își „scotea chivernisirea vieții“ și „își strângea copiii de pe drumuri“. Noroc că velitii boieri, constatând că „prin târg“ „lângă case boieresci și altor oameni de ispravă“ mai funcționau și alte dogării ce nu supărau pe nimeni, i-au îngăduit „să-și lucreze meșteșugul în pace și nesupărat“,[1337] iar vodă a aprobat fără rezerve rezoluția acestora.

ODATĂ UMPLUTE, BUȚILE DE MARI DIMENSIUNI LUCRATE de dogari puteau fi cu greu mutate din loc, fapt ce a determinat apariția, încă de timpuriu, a unor muncitori specializați în manipularea acestora. Purtând numele de butari, aceștia și-au înființat în 1782 un isnaf propriu, chipurile „ca să lipsească necazurile ce pătimesc cei cu trebuința încărcatului și descărcatului buților“. În fapt, ei urmăreau, în primul rând, apărarea propriilor interese profesionale, mai ales prin impunerea unui tarif minim pentru coborârea sau urcarea bu-

toaielor, în funcție de starea și de adâncimea pivniței.[1338] Astfel, în 1792 „descărcătoarea unei buți mari în pivnița cea mare (costa) taleri unul și bani 30; scosul la o bute tot dintr-acea pivniță taleri unul bani 90; descărcătoarea unei buți iară mare la pivnița de a doua mână taleri unul; scosul la o bute iară mare tot dintr-aceiași pivniță taleri unul bani 30; descărcătoarea unei buți mari în magazie bani 90; scosul la bute mare toată dintr-acea magazie taleri unul, iar fiind buți să iee pe jumătate“, sume ce se împărțeau însă în mod egal între salahori și întreprinzătorul antreprenor ce cumpăra „de la epitropie slujba butăritului“.[1339] Această inechitate explica lipsa de entuziasm a butarilor care, „purtându-se cu lenevire și cu pismă“, „zăboveau foarte lucrul încărcatului și descărcatului vaselor norodului“, fapt ce a provocat intervenția hotărâtă a lui vodă Mihail Suțu, grijuliu cu soarta vinurilor destinate consumului bucureștenilor („cari per [...] și vinurile lor cu zăbava“): „să slujească cu protimie la treaba butăritului, să nu facă norodului zăbavă și necaz“ „că de nu vor fi următori se vor pedepsi“.[1340] Și tot el, în dorința servirii cât mai bune a locuitorilor însetați ai capitalei, îi obliga ceva mai târziu pe respectivii profesioniști să constituie „cete“ care să se găsească în „locuri [...] sciute și cunoscute obștii spre a ști unde să caute pe butari ca să nu se facă zătignire celor ce au trebuință“. Iar pentru a-i stimula să îndepli-

nească această cerință, vodă le garanta că aveau să fie protejați de o eventuală concurență din partea străinilor dornici să practice această meserie în capitala valahă. Când însă se întâmpla ca, din pricina nebăgării de seamă sau a aburilor alcoolului, să spargă butoaiele unor clienți, nimic nu-i mai putea apăra pe butari de cuvenita pedeapsă. Astfel, Mihai vătaful de butari a fost condamnat fără drept de apel în 1791 ca, împreună cu ceata lui, „să împlinească paguba" pricinuită prin spargerea unei buți cu rachiu a lui „Ilie ovreiul din țara leșească", mai ales că, în urma pierderii suferite, acesta era „supus unei stingeri și prăpădenii de tot".

Lucrând nisipul, lutul și piatra: nisiparii, cărămidarii, olangiii, zidarii, zugravii, olarii, sticlarii

EXTINDEREA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA a construcțiilor din materiale mai puțin perisabile decât lemnul a determinat creșterea numărului de meșteri specializați în exploatarea, producerea, prelucrarea, transportul și asamblarea acestora. Dintre aceștia, nisiparii au fost acceptați încă din 1795 cu drepturi depline în breasla reunită a constructorilor, care a adăugat atunci și numele lor în titlul ei oficial: isnaful lemnarilor, zidarilor, cărămidarilor și nisiparilor.[1341] În cadrul acestuia, au reușit să-și păstreze o certă autonomie, organizându-se sub forma unei vătășii, al cărei întâistătător, ceaușul Anghel, primea în 1797 „carte la mâini" prin care „era apărat" „de rândul dăjdiilor vistieriei"„câtă vreme se va afla slujind".[1342] Iar în 1820, cu toate că nu erau prea numeroși – la începutul secolului al XIX-lea nu sunt atestați în București decât 12 nisipari[1343] –, au găsit cu cale să-și întemeieze o breaslă proprie.[1344]

Acești meseriași activau, în genere, pe malul drept al Dâmboviței, unde grosimea stratului de loess era mai mică și, ca atare, nisipul și pietrișul erau mai ușor accesibile, dar și în zona de nord a capitalei,[1345] unde se găseau și faimoasele „gropi de nisip" de la capul Podului Mogoșoaei". Materialul în cauză era însă exploatat și din inima orașului, nefiind rare cazurile în care bucureștenii săpau în propria ogradă pentru a-și procura nisipul indispensabil construirii unei noi case. Astfel în 1817 paharnicul Alexandru Crețulescu îi poruncea calfei Leonte „să aibă a face gropi în curtea d-lui", pentru a scoate „nisip oricât îi va fi trebuincios", astfel încât să poată preda „gata în soroc de luni patru" „binaua"[1346] pe care se angajase prin contract s-o înalțe. Alteori, bucureștenii întreprinzători nu șovăiau să exploateze

și nisipul de pe proprietățile altora, în măsura în care acestea nu erau strașnic păzite. Așa a pățit în 1820 cocoana Catinca Știrboaica, de pe al cărei loc viran ot mahalaoa Vergului și Stelea „mahalagiii de prin prejur [...] au scos mulțime de nisip, de față și în ascuns, făcând locul tot gropi de nu-i era de nici o treabă" și „pricinuindu-i" astfel „pagubă peste taleri 500, ce ar fi putut lua de la nisipari de ar fi vândut nisipul".[1347]

Cum astfel de surse economicoase nu se găseau la îndemâna tuturor, cei ce plănuiau ridicarea unor edificii se vedeau îndeobște nevoiți să recurgă la serviciile meșterilor nisipari. Așa a procedat în 1819 episcopul Buzăului, care a încheiat un contract cu Hristea, în vederea furnizării materialului necesar pentru înălțarea metohului bucureștean cu hramul Sfântului Dumitru. În temeiul acestuia, sus-numitul se angaja „să care nisip cu carăle" proprii „în curtea prea sfinții sale din destul, pănă să va isprăvi biserica atăt de roș, căt și de tencuială", urmând a primi „căștiuri, căștiuri" câte zece parale „de fiștecare hărdău" oficial al „dumnealui pitar Costii meimar-bașa". Dacă ar fi cutezat însă să nu aducă „năsip bun" sau să facă „precurmare" livrărilor, risca să fie „tras la judecată" și obligat „să plătească orice pagubă și pierdere de vreme"[1348] pricinuită.

Hristea nu avea însă de ce să întârzie transporturile, întrucât, în urma negocierilor cu preasfințitul episcop, obținuse un preț foarte avantajos, dacă ne gândim că, în temeiul nartului din 1804, un hârdău de nisip de cinci vedre se vindea cu doar patru parale[1349] (trei în 1787,[1350] șase în 1793).[1351] Iar nisiparii nu se confruntau doar cu prețurile scăzute de desfacere impuse de autorități, ci și cu taxele împovărătoare datorate în schimbul dreptului de a-și transporta *marfa* pe străzile capitalei. Astfel, ei erau nevoiți „să dea zeciuială" „la epitropia podurilor" „din alișverișul ce făceau",[1352] obligație pe care de cele mai multe ori nu se grăbeau să și-o îndeplinească. Așa că, pentru a crește sumele de bani strânse la buget, domnia hotărâse scoaterea la mezat a „vamei cărămizilor i a olanelor și a nisipului ce intrau în București", fapt ce provoca inevitabil „gâlcevuri între cărămidari și nisipari cu cumpărătorul acestui humzet".[1353] Iar unii antreprenori privați ce-și asumaseră construirea din fonduri proprii a unor lucrări de infrastructură le impuneau, la rândul lor, nisiparilor taxe menite să le asigure amortizarea propriei investiții. Este cazul preacucernicului egumen al mânăstirii Cotroceni, care încasa una sau două parale de la orice car ce trecea încărcat pe podul aflat în apropierea piosului așezământ.[1354] Astfel încât, supraviețuirea meșterilor era posibilă numai datorită numărului mare de comenzi și a feluritelor

întrebuințări ale nisipului. Căci acesta nu era folosit doar pentru producerea mortarului, ci și la confecționarea cărămizilor,[1355] astuparea găurilor apărute pe podurile Bucureștilor din cauza traficului excesiv sau a intemperiilor („mahalagiii [...] să astupe gropile cu tufă sau mănunchi de nuiele și să arunce nisip sau pământ deasupră-le, ca să se astupe și să se potrivască cu podinele")[1356] ori la așternerea drumurilor nepavate cu lemn.[1357]

ÎNTRUCÂT PRINCIPALELE EXPLOATĂRI DE LUT ȘI NISIP se găseau la marginea sau în afara Bucureștiului, tot pe acolo își aveau cuptoarele și meșterii cărămidari. O primă aglomerare a lor se afla „din jos de mitropolie" în preajma mânăstirii Radu Vodă (viitoarea mahala Cărămidarii de Jos), iar o a doua, la Lupești, pe moșia mânăstirii Cotroceni (Cărămidarii de Sus), unde, conform planului Bucureștilor întocmit de ofițerul austriac Purcel, funcționa în 1790 o „Ziegel Fabrik".[1358] În 1813, sunt atestate cărămidării, aflate în proprietatea atât a unor pământeni, cât și a unor sudiți, în mai multe locuri „din prejurul Bucurescilor" „cum la Giulesci, Colentina, Cotroceni, Livedea Vlădichei, Dudesci și Văcăresci".[1359] Folosind, în general, materia primă disponibilă *in situ*, acestea produceau din primăvară până în toamnă o cantitate uriașă de cărămizi, întrucât prețul de desfacere al acestora se menținea foarte scăzut. Astfel, pentru o mie de bucăți transportate în locul dorit de ei („cu adusu cu tot") clienții plăteau doar un taler și șaizeci de bani până în 1775, când Alexandru Ipsilanti a ridicat respectivul nart la doi taleri.[1360] În schimb, Nicolae Mavrogheni avea să-l sporească în mod considerabil în 1787 („miia taleri doui pre locu, iar chiria adusului taleri 2 1/2"), impunându-le însă producătorilor respectarea cu strictețe atât a prețului oficial de vânzare („să nu cuteze a se lăcomi mai mult peste acest preț ce am hotărât"), cât și a unor standarde riguroase de calitate („cărămida să facă bună, lucrată bine și arsă bine, ferindu-se de înșelăciune").[1361] Numai că acest regim favorabil meșterilor nu a avut viață lungă, căci nartul „cărămidei cu adusul" cu tot a coborât în 1791 de la 4,50 la 2,60 de taleri.[1362] Pe deasupra, cărămidarii trebuiau, asemenea confraților lor ce se ocupau cu exploatarea și transportul nisipului, să plătească și zeciuiala în favoarea casei podurilor. Iar, pentru a-i împiedica să ascundă fie și o parte cât de mică a producției, autoritățile stabiliseră că meșterii nu-și puteau începe activitatea „fără a lua voie de la cumpărătorii acestui venit" (arendașii zeciuielii cărămizilor), care-și trimiteau pe la toate atelierele câte un reprezentant special, ce „scria cărămizile din fiecare cuptor".[1363] În plus, în 1813 Caragea Vodă,

dornic să înăbușe în fașă orice tentativă de evaziune fiscală, a stabilit ca zeciuiala cărămizii „să se ia [...] din locul unde se făcea“,[1364] așa că producătorii s-au văzut nevoiți s-o plătească fără zăbavă, în nădejdea că aveau să izbutească să-și vândă toată marfa. Nu era însă o misiune lesnicioasă, căci, pentru a face economie, bucureștenii nu ezitau să folosească la ridicarea unor edificii noi cărămida rămasă de la vechile clădiri căzute în paragină sau pârjolite de incendii.[1365] Ba chiar, la peticirea drumurilor capitalei întrebuințau până și spărturile care nu mai erau bune de nimic altceva („ulițele mahalalelor să astupe bine cu tufe, cu peatră, cu sfărămături de cărămidă și altele“).[1366]

Totuși, în ciuda regimului fiscal prea puțin favorabil de care beneficiau, febra imobiliară ce a cuprins Bucureștiul după devastatorul cutremur din 1802 și nimicitorul incendiu din 1804 le-a permis să-și continue activitatea unui număr de 9 cărămidari,[1367] care în 1819 au hotărât să se desprindă din isnaful reunit al constructorilor pentru a-și constitui o breaslă proprie.[1368]

Alături de ei, activau în Bucureștiul începutului de veac al XIX-lea și olangiii ce produceau atât țigla din care se confecționau acoperișurile unor case, cât și conductele prin care se transporta apa de la izvoare la cișmelele din oraș. În munca lor, aceștia foloseau cuptoare de felul celui descoperit de arheologi la Iași în 1960. Acesta era alcătuit din două camere suprapuse separate printr-un grătar în formă de rozetă sprijinit pe un picior central, pe ale cărui brațe puteau fi arse simultan opt olane cu lungimea de 40 cm și diametrul de 18 cm.[1369]

Odată transportată pe șantier, cărămida încăpea pe mâna zidarilor, care erau datori ca, în scurt soroc, „să dea zidirea binalei gata cu tencuială, cu sobele, cu tavanurile și cu pardoseala“.[1370] Aceștia nu lucrau însă niciodată de unii singuri, ci alături de lemnari, întrucât „unii fără de alții“ „nu puteau săvârși [...] întregimea unei binale“.[1371] Din același motiv, cele două categorii de meșteri au găsit cu cale să formeze o breaslă comună, în care întâietatea de tip *primus inter pares* le revenea lemnarilor, sensibil mai numeroși și mai bine plătiți decât confrații lor. Astfel, la începutul secolului al XIX-lea, pe fondul boomului imobiliar de după 1804, lucrau în București 205 dulgheri și doar 115 zidari,[1372] remunerați cu câte 75 și, respectiv, 60 de bani pe zi.[1373] Împreună, alcătuiau echipe mixte, ce asumau înălțarea oricărei construcții de zid, dar și evaluarea edificiilor și, respectiv, a lucrărilor de reparații necesare acestora.

În executarea comenzilor de anvergură era implicat un număr mare de meșteri, așa cum s-a întâmplat la ridicarea noilor reședințe

ale banului Andreescu, la care au participat nu mai puțin de unsprezece zidari.[1374] Aceștia erau conduși de un antreprenor, care se tocmea cu clientul și încasa integral onorariul cuvenit pentru întreaga lucrare, din care nu doar că-și rezerva mai totdeauna partea leului, dar uita uneori să le achite banii datorați lucrătorilor din subordinea sa. Așa a procedat Mareș zidarul, care „le-a mâncat dreptul" în valoare de 480 de taleri meșterilor din echipa sa, motiv pentru care a fost „dat închisorii zece săptămâni" din porunca autorităților, ce sperau că, în acest fel, aveau să-l constrângă să-și achite datoria. S-au înșelat însă, așa că, pentru a-i despăgubi pe muncitorii înșelați, au fost siliți „să vănză cu mezat o casă ce avea numitul Mareș aici în București, pă Podu Mogoșoai în mahalaoa Popii Cozmii".[1375]

Alteori însă, antreprenorul nu era un simplu șef de echipă, dornic să-și jecmănească muncitorii, ci un veritabil *arhitecton*, nu rareori venit de peste hotare, capabil să coordoneze realizarea până în cele mai mici detalii a unor lucrări edilitare complexe. Este cazul lui Joseph Weltz, care, împreună cu echipa sa, și-a asumat înălțarea noului metoc bucureștean al episcopiei Buzăului („am luat tot lucrul și meșteșugul zidării asupra mea din temelie și pănă să va isprăvi biserica de tot, cu toți meșterii zidari și salahorii miei, atât la zidirea de roșu, cât și la toată tencuiala până la sfârșit, nu numai a trupului bisericii celui de zid, ci și a turnului care este a să face de lemn și tencuit pă dinlăuntru și pă dinafară"). Acesta nu lucra după ureche, ca mulți meșteri de prin partea locului, ci întocmise în prealabil un plan detaliat al viitoarei biserici, pe care-l predase sub semnătură episcopului Costandie, angajându-se că avea să-l respecte pe deplin. Iar, pentru a nu se putea isca ulterior nici un fel de discuții, în contractul încheiat cu episcopul Buzăului și „întărit și de cinstita k(esaro) k(răiasca) Aghenție, ca să să crează" erau consemnate principalele lucrări de zidărie ce urmau a fi executate: „măsurătorea și analoghia zidurilor din temelie și până sus la scaunul turnului", „lucrarea varului cu năsip i tencuiala cu meșteșug nemțesc", „să rădic boltă prin șanțuri de jur împrejur, să fac coloane pă dinafara bisericii și ciubucele", „să fac bolțile pă dinlăuntru cu meșteșug bun și temeinic, „să fac doaă coloane în biserică din cărămidă (ca la Șerban Vodă), la spatele cântăreților de la capul lor în sus și până sub boltă sus", „să fac loc în oltar pentru proscomidie, așezând atât piatra de jos, cât și pisania iarăși cu chimer măsurat frumos", „să fac bolțile de lângă turn [...] de lemn cu bagdatii, tencuite cu var", „scaunele turnului, cu cercurile lor, să le fac temeinice și măsurate frumos", „ciubuce frumoase nemțești să fac atât pă dinafară și pă supt strașină, cât și pă

dinlăuntru", „să fac și bolnița supt pardoseala bisericii [...] și boltită", „dinaintea bisericii să fac un francărșpiț nemțesc (sic!)" – pare-se că pentru bucureștenii începutului de veac al XIX-lea referirea la tehnica germană constituia garanția absolută a calității. Iar cum zidarii lui Weltz nu stăpâneau și arta prelucrării pietrei, ierarhul a trebuit să încheie un contract separat cu un meșter specializat care să făurească unsprezece ferestre, „cioplind piatra cu meșteșug bun" și „analoghie frumoasă" și „lucrând-o în ciubuce".

În ideea de a-l impulsiona pe antreprenorul teuton „să rădice biserica de roșu în soroc de doaă luni" (un termen mai mult decât ambițios pentru ritmurile de lucru din Valahia), ierarhul stabilise un calendar de plăți în patru rate, ce presupunea, dincolo de un consistent avans, achitarea a aproape jumătate din suma totală la finalizarea grosului lucrărilor („acum înainte taleri trei mie; după ce voiu rădica zidurile de doi stânjeni de la ferestre în sus să-mi mai dea încă taleri două mii cinci sute; după ce voi isprăvi toată biserica de roșu taleri două mii cinci sute și când voi începe la tencuială două mii cinci sute"). Și, de bună seamă, avusese grijă să se pună la adăpost de potențialele erori tehnice, ce ar fi putut apărea pe parcursul lucrărilor efectuate în regim de urgență, obligându-l pe meșterul neamț să se angajeze în scris că avea să răspundă pentru „orice pagubă să va întâmpla" „din pricina nemăestrii" sale „ori din pricină că nu va lucra zidurile și bolțile cu lucrare temeinică și să va întâmpla ori dărâmare, ori a să crăpa zidurile".[1376]

Dincolo de tradiționala încredere în competența meșterilor germani, la fel de precaut cu Joseph Weltz, „Maurer-Meister" găsise de cuviință să se arate și „dumnealui porucicul Ioan Odobescu" – viitorul cumnat al medicului Constantin Caracaș și tată al scriitorului și arheologului Alexandru Odobescu – , care-l obligase pe antreprenorul refacerii „caselor ce le avea arse în Curtea cea Veche" să semneze că avea să fie „privighitor cu toată silința meșteșugului a să face lucru temeinic și fără dă cusur", căci, dacă din vreo a sa „ameliie sau nebăgare de seamă ori, mai vărtos zicând, apovelepsind la vre o iconomiie pentru rău folos" urma să se pricinuiască „vre o primejdiie cu băgubire", avea să „fie îndatorat la răspundere". Și, spre deosebire de ierarhul buzoian, ofițerul din București nu catadicsise să-i ofere lui Weltz vreun avans, preocupându-se doar să-l constrângă să respecte cu rigoare structura casei din „planosul ce să vede întocmit chiar dă însumi prin deosebită hartă". Mai precis, s-o înalțe „cu doaă caturi, pă doaă pimniți: o pimniță boltită cu zidiu și alta cu grinzi; însă catu dă jos să fiie în mijlocu poartă, și pă amândooă părțile să fiie căte o

prăvăliie, una cu dooă odăi, iar alta numai cu o odae, dar catul de sus să aibă cinci odăi și sala, adecă trei odăi în fața podului, iar dooă și sala spre curte", „cum și învelitoarea casii să o învălească cu țigle sau cu hiieru, scoțând streașina de cărămidă din temeliiu zidului".[1377]

DE ÎNDATĂ CE MEȘTERII ZIDARI îi predau clientului construcția gata tencuită, în acțiune intrau zugravii de binale. Aceștia aveau misiunea „să zugrăvească casile pă dinafară",[1378] dar și pe dinăuntru, uneori doar cu var alb, iar alteori, în măsura în care clientul o solicita, să le înfrumusețeze cu o decorație orientalizantă complexă, alcătuită din motive geometrice, vegetale sau animaliere, ce se desfășura cu precădere în jurul chenarelor ușilor și ferestrelor sau pe tavane. Creșterea volumului de activitate în ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea le-a permis zugravilor de binale să-și constituie în 1786 o breaslă proprie condusă de cacaș-bașaua Ioniță, investit în funcție de însuși vodă Mavrogheni, în schimbul obligației de a-i despăgubi personal pe clienții cărora zugravii din subordinea sa le „stricau lucrul" sau îi înșelau, întrucât el era cel care le elibera autorizațiile de liberă practică, garantând astfel pentru competența lor.

Și, tot prin acea hotărâre a domnului grec, Ioniță devenea mai mare „peste toți meșterii zugravi", adică nu doar peste cei care văruiau binalele, ci și peste pictorii de biserici, icoane sau portrete. Chiar dacă erau mai puțin numeroși decât confrații lor, aceștia din urmă nu puteau totuși accepta cu inimă ușoară să se supună unor meșteri cu o calificare inferioară. Drept care, în chiar anul următor s-au dus cu jalbă la același Mavrogheni, „arătând că meșteșugul lor este deosebit și nu pot fi tot la o rânduială cu cacașii", așa că au reușit să-l convingă să le îngăduie să-și înființeze un isnaf propriu, în fruntea căruia l-au ales ca „archi-zograv" pe Gheorghe Venier,[1379] un artist italian sau poate levantin pripășit pe la București. Situația nu trebuie să mire, căci vechea tradiție a invitării unor meșteri de peste hotare pentru a zugrăvi bisericile din Țara Românească a continuat și în epoca fanariotă, când, de exemplu, la împodobirea mânăstirii Văcărești sau a bisericii Stavropoleos au lucrat pictori veniți din lumea greacă. Iar pe la 1801 este atestată prezența în București și a doi zugravi ruși care, în loc de fapte bineplăcute lui Dumnezeu, „făceau zurbalâc noaptea, înarmați, chiar pe lângă agie și prin mijlocul politiei".[1380]

Pentru a evita dependența de astfel de venetici boemi, autoritățile ecleziastice, dar și laice, au susținut funcționarea unor școli autohtone de pictură asemenea celei înființate de Ion Zugravul la Râmnicu Vâlcea (1793)[1381] ori a celor ambulante conduse de Mincu din Gărdești,

Vâlcea, în cadrul atât al mitropoliei bucureștene, cât și al „sfintelor episcopii Argeș și Buzău". Căci înaintea acestor inițiative de a-i „învăța pe copii meșteșugul zugrăvirei"[1382] într-un cadru organizat, junii ucenici riscau să aibă parte de rele tratamente din partea unor artiști tiranici ce-și priveau ucenicii ca pe o proprietate personală inalienabilă. Este cazul unui Constantin ce l-a tras în judecată pe fiul lui Radu, fostul său învățăcel, care, nemaisuportând regimul de teroare la care era supus, fugise pe ascuns din atelierul maestrului, ce spera să-l exploateze încă multă vreme de atunci înainte. Numai că Alexandru Ipsilanti, întemeindu-se pe nobilul principiu potrivit căruia nu este „cu cale om slobod a se ține ca un rob, fără de voie",[1383] a hotărât ca băiatul să se poată hrăni cu meșteșugul său nesupărat de fostul său profesor, pe care domnul îl despăgubea, în compensație, cu patruzeci și cinci de taleri adunați de la meșterii zugravi.

Ucenicia îndelungată era justificată de complexitatea meșteșugului zugrăvirii de biserici ce nu putea fi deprins decât în ani îndelungați. Eforturile învățăceilor aveau să fie însă răsplătite pe măsură, căci onorariile pe care le încasau pictorii le întreceau cu mult pe cele ale tuturor celorlalți meșteri. Astfel, artiștii solicitați în 1819 de episcopul Costandie al Buzăului să decoreze numai „turla păn la evangheliști" a amintitului metoh bucureștean al Sfântului Dumitru – se pare că sfinția sa nu avea pe atunci bani pentru un program iconografic mai amplu – erau remunerați cu nu mai puțin de o mie șapte sute cincizeci de taleri pentru cele câteva scene zugrăvite („sus Pandocrator cu cetele îngerești după orănduială, mai în jos rândul proorocilor celor mari, cum și didesupt alt rând iarăși de apostoli mari, iar didesupt liturghia îngerească; și din jos cei patru evangheliști").[1384] Când în joc erau bani atât de mulți, zugravii se simțeau deseori tentați să facă o lucrare de mântuială pentru a-și încasa iute drepturile și a putea prelua o altă comandă. Așa au procedat Silvestru Monahul și Constantin, care s-au angajat să zugrăvească ctitoria de la țară a pitarului Constantin Nenciulescu în schimbul a „taleri 750 bani gata, 50 vedre vin, 10 vedre rachiu, 1.000 oca făină bună, 1.000 oca mălai, 100 oca fasole și 50 oca pesce sărat", dând în prealabil o *prubă* mai mult decât mulțumitoare a talentului lor artistic. Numai că, poate din pricina rachiului, nu au izbutit să realizeze toată pictura la același nivel valoric, fapt constatat la fața locului de doi specialiști propuși chiar de ei înșiși („ce au făcut este mult mai jos decât pruba ce au fost tocmit și încă la unele locuri sunt câteva văpseli netrebuincioase, care de nevoie trebue să se strice și să se zugrăvească de isnoavă"). Prin urmare, cei doi aveau să fie condamnați de instanța sesizată de

În urma păcii de la Kuciuk Kainargi (1774) restricțiile comerciale se relaxează; negustorii primesc privilegii (precum acest act emis de Alexandru Suțu în aprilie 1820), iar negoțul cu produse de lux ia amploare. În pagina anterioară, un ibric de aramă aurită de factură orientală.

Excentricul Nicolae Mavrogheni e singurul domn fanariot care nutrește ambiții războinice, înjghebând și o oaste de mercenari balcanici, în fruntea căreia repurtează câteva succese modeste împotriva trupelor habsburgice din Transilvania. Le celebrează însă ca pe niște biruințe istorice, comandând printre altele o grandioasă compoziție picturală ce-i înfățișează triumful și apoteoza în imagini de pompă imperială și în versuri înaripate. Altminteri, topuzurile pe care le primeau domnii de la sultan la învestire – sau pe care le dădeau, la rândul lor, boierilor la punerea în slujbă, precum cele din imagine – își pierduseră în fapt orice conotație militară.

MARPOPEN.

Orientul și Occidentul conviețuiesc în Bucureștiul fanariot, așa cum o dovedesc și produsele disponibile pe piața articolelor de lux destinate privilegiaților: un taler de aramă argintată cu arabescuri intricate, un set de tacâmuri de argint lucrate în filigran, la confecționarea cărora au fost folosite monede otomane, o farfurie franceză cu monograma împăratului, prezentând trecerea Dunării de către trupele napoleoniene, un coșuleț de argint lucrat de un meșter bucureștean, o anafornițǎ grecească cu o exuberantă ornamentație vegetală.

N

comanditar la plata unei despăgubiri în cuantum de șaizeci și unu de taleri, diminuate totuși, prin mărinimia lui vodă Mavrogheni, la doar treizeci și cinci. Implicarea personală a domnului într-o astfel de chestiune nu trebuie să surprindă, întrucât calitatea și starea de conservare a frescelor din bisericile capitalei sau chiar din provincie pare a fi constituit pentru el o chestiune de interes major. Astfel, numai ce a aflat că portretele ctitorilor „cele zugrăvite în biserică [...] s-au stricat și unele de tot s-au șters, altele cu ochii scoși din vremea răsmeriței, nu le-au mai dres și sunt fără nici o cuviință", Mavrogheni l-a și trimis pe pictorul Giorgio Venier „pe la toate mânăstirile de obște din fiecare județ" ca să „dreagă și să îndrepte chipurile ctitorilor [...] nu numai pentru podoaba sfintelor biserici, ci mai mult pentru neuitata pururea pomenire" a acestora.

Evident că, dacă se dovedea atât de grijuliu cu păstrarea amintirii boiernașilor de țară, Mavrogheni nu putea omite să-și nemurească propria imagine printr-un număr mare de portrete, pictate nu doar pe zidurile bisericii, ci și pe pânză, în tradiția occidentală. Două dintre acestea se păstrau până de curând în colecțiile Muzeului Național de Artă al României. Primul îl înfățișează pe voievod într-un somptuos costum oficial, vegheat din înaltul cerului de un înger al Domnului care sună din trâmbiță. Încruntat sub povara grijilor țării, el poartă în mâna dreaptă o cruce, în timp ce stânga și-o odihnește pe hangerul vârât în brâul lat, dovadă a vigilenței sale războinice. Remarcabilă este și mantia tivită cu două feluri de blană și împodobită cu fireturi aurii și bucăți de purpură, sugestie limpede a ambițiilor sale imperiale. Din păcate, statutul real al lui Mavrogheni este imediat reamintit privitorului de absența coroanei, înlocuite cu o cucă neagră cu vârful alb și trei pene prinse cu o broșă din argint cu o lucrătură măiestrită.

Cel de-al doilea tablou citat, opera unui Grigorie, reprezintă o compoziție de mare complexitate, fără precedent în pictura anterioară din Țara Românească. În centrul acesteia tronează vodă Mavrogheni, așezat pe un jilț amplasat pe o stâncă acoperită cu o pânză și înconjurat de o mulțime de boieri, cei din dreapta cu cușme negre, iar cei din stânga cu calpace roșii. Și tot în dreapta voievodului plutește un glob imperial de dimensiuni nefiresc de mari, ferecat în aur, dar fără cruce, ce figurează însă, încadrată de soare și de lună, exact deasupra lui Mavrogheni. Iar în registrul superior corpurilor cerești se regăsește un *Deisis sui-generis*, în cadrul căruia figura lui Ioan Botezătorul a fost înlocuită cu cea a protectorului domnului, Sfântul Nicolae, care, asemenea lui Iisus și Născătoarei de Dumnezeu, sunt reprezentați în bust ivindu-se din nori. În spatele voievodului, înaintează într-o

procesiune parcă nesfârșită cu flamuri și stindarde oastea sa biruitoare, din calea căreia austriecii se retrag timorați, în vreme ce în extremitatea din dreapta sus a compoziției trei topcii își pregătesc tunurile de atac. În plus, în plan apropiat, la baza tronului lui Mavrogheni a fost reprezentat cortegiul locuitorilor Valahiei, care, conduși de un călugăr cu proporții mult mai mari decât conaționalii săi, își exprimă cu toții recunoștința față de iubitul conducător.

Această lucrare cu adevărat epică este completată de un poem cuprinzând nu mai puțin de șaptezeci și cinci de versuri presărate în zece tranșe, în general pe marginile tabloului. Poemul debutează cu o succintă cosmogonie, în care autorul arată cum a creat Dumnezeu soarele și luna („un strălucit luceafăr a pus spre a lumina ziua și a mai adaus și luna spre luminarea serei"), pentru a adresa apoi Sfintei Fecioare rugămintea de „a-i da forță și putere (lui Mavrogheni) spre a apăra raiaua și pe nemți a-i birui de tot, fiindcă este virtuos și peste măsură de pios". Apoi, lăsând la o parte orice jenă, săvârșește două blasfemii greu de închipuit, asemuindu-l pe umilul galiongiu din Paros, mai întâi, cu Apostolul Petru („Petru s-a arătat cel dintâi dintre apostoli, Petride – de la numele tatălui lui Mavrogheni – s-a proclamat cel mai mare dintre domnitori"), iar apoi cu Sfântul Nicolae, de care Mavrogheni „întru nimica se deosebea după fapte și după natură", amândoi fiind „demni de grația divină, unul în părțile Vlahiei, iar celălalt în ale Lyciei". Justificarea ar oferi-o faptul că domnul grec ar fi fost un mare luptător pentru credință, ce prin „crucea lui Hrist cea Sântă, arma Universului" „învingea pe adversari și pe dușmani". Dar, vezi bine, acesta nu se asemăna pasămite doar cu Părinții Bisericii, ci nici mai mult, nici mai puțin decât cu soarele, după cum își propune să demonstreze poetul, recurgând la argumente meșteșugite: „ca pe un soare l-a pus pe un tron înalt spre a luci și a lumina pre toți drepții prin munca sa; soarele prin razele-i strălucitoare încălzește toată creațiunea, Nicolae prin dreptate luminează natura muritoare; soarele atrage curentele de evaporațiuni, iar Petride își atrage oștile otomane; soarele, prin razele sale calde și strălucitoare și Nicolae, prin împărțirea generoasă a banilor" – sau, mai degrabă a promisiunilor deșarte, făcute însă în mod destul de credibil, astfel încât să-i amăgească pe turcii care „alergau" la el „către mâncarea zaherelei", „zaherea multă și cu prisos [...] înmulțire a lefei". Acesta ar fi, prin urmare, și secretul biruinței repurtate de Mavrogheni, în fruntea unei oștiri nu de daci, ci de turci, după cum rezultă din descrierea telegrafică a confruntării dintre cele două tabere („domnitorul pornește oastea să meargă a învinge pe nemți, neamțul la moment lasă oștirea și fuge cât poate,

turcii fac năvală înainte cu stindardele, pe nemți îi înving și aduc capete pe sulițe"). Este, prin urmare, limpede ca lumina zilei faptul că, printr-un atare *Blitzkrieg* de legendă – conchide poetul aulic –, „pe eroii cei de la început, din întregul univers, în toate Mavroghene acuma i-a întrecut".[1385]

Dincolo de unicitatea acestei opere plastico-poetice, sfârșitul veacului al XVIII-lea marchează creșterea numărului picturilor de șevalet și a altor piese de gen, comandate „zugravilor de subțire", mai ales de către boierii sau negustorii înstăriți. Numai că aceștia preferau să se adreseze artiștilor străini cu experiență în domeniu, iar nu zugravilor autohtoni, care, după 1800, s-au văzut afectați și de scăderea volumului de cereri de împodobire de biserici. Iar situația a ajuns de-a dreptul critică spre sfârșitul epocii fanariote, când, neputincioși să facă față noilor evoluții de pe piață, pictorii din cetatea de scaun a Valahiei au găsit cu cale, prin 1820, să-și desființeze propria breaslă.[1386]

NICI OLARII NU PAR A FI PROSPERAT în respectiva perioadă, când în tot Bucureștiul nu mai lucrau decât șapte meșteri,[1387] grupați, desigur, în mahalaua omonimă. Situația pare a fi fost pricinuită deopotrivă de taxele crescute impuse de autorități – în 1807 aceștia erau datori „să dea de un cuptoriu pe an 200 lei" față de numai 100 în 1803[1388] – , dar și de concurența făcută de ceramica ieftină adusă din marile centre de producție din provincie (vasele de Câmpulung, de Pucheni, dar și „oalele roșii ce se fabrică în împrejurimile Bucurescilor"). Firește, și aceasta era supusă unor taxe vamale în valoare de 2,5, 1,5 și, respectiv, 1 taler pentru fiecare car încărcat cu vasele ce urmau a fi desfăcute în capitală,[1389] numai că domnii fanarioți aveau în mod tradițional grijă să-i protejeze de samavolniciile perceptorilor pe „săracii locuitori, cari dupe la depărtate locuri veneau pentru puțină chiverniseală a lor și pentru îndestularea Bucurescilor" și erau „supărați și păgubiți de atâtea luări", încât „își căinau venirea lor". În acest scop, Alexandru Ipsilanti a limitat în 1775 taxele impuse olarilor veniți să-și vândă marfa în București la parale 20 „de carul cu vase de pământ zmălțuite" și 10 „de carul cu vase de pământ nezmălțuite" – iar acest regim fiscal avea să fie menținut de cei mai mulți dintre domnii ulteriori –, obligându-i pe vameși „să întoarcă înapoi"[1390] pe deplin orice sume suplimentare încasate în mod abuziv. Pe de altă parte, domnii s-au arătat constant preocupați și de protejarea consumatorului bucureștean, impunând un tarif maximal de trei bani ocaua pentru vasele smălțuite „orice fel de ifos vor fi" și de doar unul[1391] pentru cele nesmălțuite, ce urmau a fi toate măsurate cu apă pentru a li se putea stabili capacitatea exactă.

Așa cum au dovedit-o rezultatele săpăturilor arheologice întreprinse în București,[1392] ceramica produsă pe plan local în epoca fanariotă nu prezintă deosebiri tipologice sau calitative majore față de cea datând din secolele anterioare. Astfel, repertoriul vaselor de uz casnic cuprinde, în principal, oale cu toartă și oale cahlă, ulcele și ulcioare, borcane, ligheane, castroane, străchini, boluri, farfurii întinse sau adânci, tigăi cu coadă și trei picioare, capace, căni, cești și pahare cilindrice. Cele mai multe piese sunt smălțuite, cel puțin în interior, în tonuri diverse (alb, galben, oliv, verde, brun), dar se limitează la o decorație relativ simplă, bazată, în general, pe câteva motive geometrice elementare (linii paralele, spirale, cercuri concentrice).

Dată fiind valoarea strict utilitară a acestei ceramici, bucureștenii dornici să se înfrupte din străchini de lux sau să-și decoreze locuința cu vase cu valoare estetică se vedeau nevoiți să recurgă, în primul rând, la piese din import. Iar negustorii ce activau în capitală, sesizând cererea de pe piață, s-au preocupat să aducă în cetatea lui Bucur ceramică provenind atât din lumea otomană (în primul rând, cea decorată în alb și albastru produsă în atelierele de la Kütahya),[1393] cât și din cea occidentală (Anglia „Birmingham-Maschwitz, Franța „Opaque de Sarrgu", „farfurii franțuzești", Germania „Meissen", Italia „farfurii de Triest",[1394] Boemia „Sophieninsel in Prag", Prusia, Ungaria).[1395] Ba chiar, se întâlnesc și cazuri în care bucureșteni cu dare de mână comandau de la manufacturi din vest confecționarea specială a unor vase cu imagini din țară, după cum dovedește un fragment de porțelan Lindner înfățișând o biserică românească, descoperit în cursul săpăturilor din 1953.[1396]

CU O CONCURENȚĂ ACERBĂ DIN PARTEA PRODUSELOR de peste hotare se confruntau și sticlarii, doar șapte la număr la începutul secolului al XIX-lea, perioadă în care nu se sfiau ca, alături de creațiile proprii, să ofere la vânzare și articole de import.[1397] Căci la București ajungeau, grație întinselor rețele comerciale unind Europa Occidentală și Centrală cu lumea otomană, care încărcate atât cu poveri de „sticlă [...] din țara ungurească i din țara leșească",[1398] cât și cu mai rafinatele și, de bună seamă, mai costisitoarele piese ieșite din atelierele venețiene („table de sticlă venetică, cele de mijloc", „ipac table de Veneția mici", „table de o jumătate de cot venetică",[1399] „geamuri de Veneția mici", „garafe proaste de Veneția",[1400] „mărgelărie de Veneția"),[1401] vieneze („table mari de Beci",[1402] „geamuri de Beci mari",[1403] „garafe proaste de Beci", „sticlărie de Beci și taclit, ce le zic și poleite"),[1404] pragheze („cristaluri din Boemia care erau aduse de

două ori pe an de negustori ce vin din Lipsca")[1405] sau chiar franțuzești („geamuri câte 100 în cutie, care se numesc beș uruluc, franțuzești", „geamuri câte 50 în cutie, care se numesc altî uruluc, franțuzești", „geamuri câte 20 în cutie, de un cot cutia, franțuzești", „geamuri câte 10 în cutie, de un cot cutia ce se numesc sechi uruluc, franțuzești").[1406]

Căutată pe piața bucureșteană[1407] era și sticlăria confecționată în „fabrica" situată „la două mile italiene de Târgoviște", despre care Anton-Maria del Chiaro, secretarul lui Brâncoveanu, ne asigură că „producea o sticlă" „de culoare albastră" „foarte transparentă și curată", mult superioară celei importate din Polonia, „pline de pete și alte defecte".[1408] Chiar dacă informațiile de care dispunem nu sunt pe de-a întregul lămuritoare, nu există nici un dubiu că județul Dâmbovița a reprezentat cel mai important centru al producției de profil din Țara Românească, odată ce acolo este atestată funcționarea în epoca fanariotă a cel puțin patru manufacturi (Vâlcana, 1769; Feuceni, 1791; Șotânga, 1793; Doicești, 1800),[1409] în care activau și specialiști veniți de peste hotare, precum Moise evreul[1410] ori Ștefan Neamțul Sticlarul.[1411] Iar la un moment dat o astfel de fabrică s-a înființat și în apropierea capitalei, într-un sat din Ilfov, ce a căpătat iute numele de Sticlăria.[1412]

Cu toate acestea, și pe teritoriul orașului București au continuat să lucreze unii meșteri sticlari (Iosif Ovreiul [1743, 1749],[1413] Daniil din Mahalaua Popescului [1776],[1414] Gheorghe cu prăvălia pe Ulița Șelarilor [1798],[1415] Anastasie ot Sf. Nicolae Șelari [1815]),[1416] ce produceau vase (carafe, clondire, capace cu buton, căni cu toartă, pahare cu picior, flacoane, dar și candele) și podoabe (brățări, mărgele) de tipul celor descoperite de arheologi în diverse zone din capitală.[1417]

Muind tăria fierului. Prelucrarea metalelor de rând și a celor nobile: fierarii (covacii), căldărarii, cazangiii, lăcătușii, potcovarii; cuiungiii (argintarii, zlătarii), giuvaergiii, ceasornicarii

CUM DINTRE TOATE MEȘTEȘUGURILE TRADIȚIONALE, cel al baterii fierului era, fără doar și poate, unul dintre cele mai anevoioase, valahii au avut grijă să-l lase în seama țiganilor, care, fiind îndeobște robi, nu prea aveau de ales. Mai ales că practicarea cu succes a acestei meserii le putea permite unora dintre ei să aibă o viață ceva mai bună decât ceilalți conaționali și chiar, în unele situații, să dobândească libertatea și să strângă avere. Este cazul lui Dumitrașco, vătaful de căldărari, care, așa cum reiese din diata pe care, lovit de

boală, și-a întocmit-o la 6 aprilie 1727, izbutise să agonisească nu mai puțin de trei case, o vie, trei pivnițe pline cu buți de vin, dar și destui arginți, pe care îi dăduse cu camătă altor bucureșteni.[1418]

Cazul său trebuie să fi fost mai degrabă unul izolat, întrucât munca grea a fierarilor nu era chiar atât de bine remunerată în comparație cu cea a altor meșteșugari. Astfel, conform nartului din 1787, „lucrul țiganului, de her mai gros" era răsplătit cu 12 bani ocaua, iar „la mai subțire", cu 15, față de 50 și, respectiv, 40 de bani cât primeau, pentru o zi de muncă, un dulgher și, respectiv un zidar. Și nici măcar produsele finite ale muncii rromilor, precum sape, hârlețe, cazmale și târnăcoape, nu se vindeau decât cu jumătate de taler bucata.[1419] Totuși, țiganii care obțineau astfel de onorarii în capitala valahă trebuiau să se socotească fericiți, spre deosebire de conaționalii trimiși la muncă silnică pe apa Sabarului, în Ilfov, unde erau obligați, prin hotărâre domnească, să „fie de-a pururea la lucrul fabricii (de hârtie) fără platâ și nedajnici dă bir, dându-li-se numai hierul cel trebuincios dă lucru, precum și câte o chilă de bucate la tot sălașul pe an, pentru hrana lor când vor lucra". Iar când respectiva întreprindere nu mai avea nevoie de articole de fierărie, chiar și modesta rație de alimente le era suprimată, țiganii fiind nevoiți să-și „facă singuri ei munca și hrana lor".[1420] În plus, multor fierari abilitățile tehnice nu le aduceau alt folos decât pe acela de a fi vânduți pe o sumă frumoasă, ce le revenea, desigur, stăpânilor lor, așa cum s-a întâmpat cu „Neagul meșter de fier", care, împreună „cu țiganca lui Lepădata și cu un copil și c-o soră a lui, anume Nedelea", au reușit să aducă nu mai puțin de 100 de taleri în buzunarul simandicoasei Smaragda Bălăceanca.[1421]

Așa că, fără doar și poate, cei mai puțin vrednici de plâns dintre țigani erau cei care-și aveau atelierele în buricul târgului, „pe locul sfintei mânăstiri sfântului Gheorghe Nou" „acolo unde să frângea fierul",[1422] adică se tăia în bucăți și se prelucra materialul adus la București în „baloturi" (lingouri de dimensiuni considerabile) și desfăcut doar prin intermediul unui monopol de stat („vânzarea herului [...] în Bucuresci este a fi numai din domneasca herărie").[1423] În acest proces, meșteșugarii foloseau un instrumentar relativ bogat, de felul celui de care dispunea Radul țiganul în 1757: „4 foarfeci, 1 foarfecă mai mare, 5 ciocane mici, 4 cleaște, 1 țiție, 1 maxildar, 2 ciocane mari, 1 cauc cu coadă, 2 năcovale, 1 păreache de foi, 1 tipar de aramă, 1 fier de țăvi lungu [...], 2 camacuri, 1 cotal, 1 copi, șorăpru frânt".[1424] În afara uneltelor pentru săpat menționate ceva mai sus, fierarii confecționau și piesele de fier utilizate în construcții (scoabe, balamale, piroane, cuie, lanțuri, armături de uși și ferestre, grilaje) sau la asam-

blarea carelor (cuie, plăci pentru întărit oiștea, cercuri pentru roți, potcoave, caiele).[1425] O făceau însă, pe cât se pare, nu doar provocând un vacarm de nedescris ce îi înnebunea pe megieși, ci și amenințând permanent cu declanșarea unui incendiu devastator în chiar centrul capitalei. Acesta este, de altfel, și motivul pentru care autoritățile s-au preocupat constant să-i determine pe fierari să-și mute dughenele la periferia orașului, dispunând, de pildă, în 1804 ca, fără zăbavă, „câte din prăvălii lucrează cu foc și câte lucruri au primejdie de foc, cum [...] lăcătușerii, cazangiii, ferarii [...] să-și facă la o parte osebit, unde se va socoti, iar nu să fie în târg".[1426] Ca atare, începând din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, întâlnim fierari lucrând în tot mai multe dintre mahalalele mărginașe: Dealul Spirii, Oțetarului (Tudor herarul), Popescului (Dumitru herarul),[1427] Postăvari, Slobozia, Țigănia. Concomitent, crește și numărul lor total, ce ajunge în 1810 la 39 de fierari și lăcătuși,[1428] care până în anul 1820 aveau să constituie breasla covacilor.[1429]

La aceasta, par a fi aderat nu doar țigani de prin partea locului, ci și străini, care sesizaseră că pe piața bucureșteană exista o cerere considerabilă de mână de lucru specializată în domeniul prelucrării metalelor. Este vorba, de exemplu, de Stoian și Ivan, „sârbi, oameni străini" „așezați ruptași" ce „țineau prăvălie cu chirie" de „lucrau meșteșugul covaciei" în mahalaua Sfintei Ecaterina (1794), ori de conaționalii lor „meșteri hierari, teșghetari", cărora Alexandru Moruzi le dădea comandă pentru confecționarea unor „piroane în formă pentru vasele cele trebuincioase".[1430] Iar în primele două decenii ale veacului al XIX-lea bucureștenii cu dare de mână, fascinați de mitul calității produselor germane, se puteau adresa și unor „herari nemți" ce închiriaseră clădirile școlii de elinie de la Sfântul Sava, „aducându-le la proastă stare".[1431] Ori, dacă nu se uitau la bani, se găseau tentați să prefere piesele lucrate „cu meșteșug bun, curat și temeinic, atât la meșteșugul fierăriii, cât și la lucrul poleitului cu aur" de faimosul meșter zidar (sic!) Joseph Weltz, cu care episcopul Costandie al Buzăului se tocmise pentru isprăvirea „în soroc de o lună" a trei cruci mari de fier ce urmau a fi așezate „sus, pă biserica (Sfântului Dumitru) cu lanțurile lor și cu șurupuri la rădăcină, ca să fie temeinice", „care aceste cruci să fie una mare sus pe cubea și alte două mai mici la oltar".

LA RÂNDUL LOR, UNII ȚIGANI FIERARI, constatând nevoile precise de pe piață, s-au specializat, încă din prima parte a veacului al XVIII-lea, în confecționarea unor obiecte anume din metal, precum căldări și cazane, încuietori și chei, ori potcoave de cai și blacheuri de

încălțăminte. Din rândurile acestora, cel mai de timpuriu sunt atestați căldărarii, dintre care unii au izbutit, așa cum am văzut mai sus, să adune o avere considerabilă. Este și cazul lui Albu, feciorul lui Vălcu, care, la începutul secolului al XVIII-lea, reușise să confere dimensiuni notabile afacerii de familie în domeniu. Ulterior însă, aceasta a înregistrat, din motive ce ne rămân necunoscute, un vertiginos declin, ce l-a silit ca, în anul 1713, să-i vândă marelui-paharnic Radu Dudescu o casă cu pivniță, teren și magazie și să-i zălogească patru prăvălii, mutându-se cu chirie în proprietatea înstrăinată.[1432] Cu mult mai bine i-au mers, fără îndoială, treburile lui Șerban, care s-a menținut aproape un sfert de veac (1725–1749) în fruntea vătășiei de căldărari, funcție din care îl vedem prin 1740–1741 emițând acte întărite cu cea mai veche pecete de staroste păstrată din veacul al XVIII-lea (aceasta era confecționată din metal și se aplica atât pe ceară roșie, cât și pe negru de fum).[1433]

Dintre subordonații lui Șerban, inclusiv cazangiii, cei mai mulți erau grupați în Mahalaua Sfântului Gheorghe, pe „ulicioara [...] căldărarilor", în vreme ce câțiva își aveau dughenele și în alte cartiere: Popa Rusu (Ruse căldărar),[1434] Răzvan (Nicola și Mincu cazangiii), Stelea (Costandin Căldărar).[1435] Indiferent de serviciile pe care le aduceau bucureștenilor, prejudecățile rasiale din epocă făceau ca rromii căldărari să aibă deseori parte de un tratament discriminatoriu, pe care luminații domni fanarioți nu se vădeau întotdeauna dispuși să-l tolereze. Astfel, Constantin Ipsilanti dispunea, în ianuarie 1803, despăgubirea unui căldărar ce aștepta, de mai mulți ani și de la mai mulți domni, dreapta plată pentru tasurile pe care le făurise pentru tacâmul agiei.[1436] Și tot el nu manifesta nici un fel de milă față de Halea, căpitan de dorobanți, care „cutezase a pedepsi de sineși cu bătaia în falangă pre Nicola Căldăraru", poruncind să aibă parte de un tratament similar „în fața orânduitului nostru zapciu" („atâtea toiege cu câte adecă [...] au pedepsit pre Nicola Căldăraru") și să fie „lipsit de mansupul"[1437] său. Beneficiind de protecția acestui înalt patronaj, rromii căldărari își puteau constitui fără frică în 1820 propria breaslă cu drepturi depline.[1438]

LA DREPT VORBIND, DOMNII FANARIOȚI nu se înșelau în politica lor paternalistă, întrucât rromii erau indispensabili Bucureștiului – sau, cel puțin, așa susținea aventurierul grec Anastasios, pripășit pe la Curtea lui Mavrogheni, arătând că, „dacă țiganii s-ar fi suit în căruțele lor și ar fi părăsit această țară", Valahia „ar fi rămas lipsită" nu doar de „cântători, dănțuitori, musicanți, ursitori", ci și de „căldărari

și lăcătuși".[1439] Aceștia din urmă își aveau și ei prăvăliile grupate pe o uliță[1440] sau chiar într-o mahala proprie[1441] (la rigoare, i-am putea spune ghetto), unde confecționau lacăte, încuietori pentru uși, ferestre ori lăzi cu cheile aferente. Tot ei ferecau și porțile bisericilor pentru a apăra de răufăcători odoarele păstrate în sfintele locașe.[1442] Numărul relativ mare de meșteri menționați în documentele interne (Stanciu lăcătușul, feciorul iuzbașii Rai lăcătușul, Andronie și Ivașco,[1443] Pătru lăcătușul, feciorul lui Dragne țiganul Stăngăcescul,[1444] Bălașa lăcătuțoaica,[1445] jupăn Călin lăcătușul,[1446] Constandin Lacatuș[1447] etc.) dovedește o certă înflorire a profesiei cel puțin până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, când țiganii pământeni au început să se confrunte cu concurența articolelor de import, ca, bunăoară, „lacătele de fier i de tuci pentru desagi",[1448] pe care le întâlnim în diverse liste de tarife vamale.

O A TREIA CATEGORIE DE FIERARI ce se autonomizase în secolul al XVIII-lea în cadrul mai larg al profesiei este reprezentată de potcovari sau nalbanți (nalbangii), așa cum erau aceștia cunoscuți cu numele de sorginte orientală (*cf.* tc. nalbant). Folosirea termenului nu este întâmplătoare, odată ce potcoavele erau, în mare măsură, importate din Imperiul Otoman,[1449] iar unii dintre meșterii ce activau în București erau turci get-beget, asemenea lui Mehmet Nălbantul, ce ținea în 1754 o prăvălie cu chirie în actuală zonă Lipscani.[1450] Zece la număr în 1810,[1451] potcovarii reușiseră, încă din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, să se organizeze, în vederea protejării propriilor interese, sub forma unei vătășii conduse, în 1791, de Stoian nălban-baș.[1452] Mai ales că, în acest fel, nădăjduiau să convingă autoritățile să adopte un nart mai favorabil lor pentru cele două activități pe care le desfășurau: potcovitul „cailor obștei" și al „încălțămintelor norodului". Pentru prima dintre operațiuni, nalbantul avea dreptul să încaseze, în 1791, un onorariu de doar 22 de bani de cal, la care se adăuga „o dobândă" de „la zece unul" (10%) din suma investită în materialele necesare (4 potcoave valorând 96 bani la prețul de achiziție cu ridicata a 100 de bucăți și, respectiv, 32 de cuie, ce costau doar 15 bani). În schimb, „câștigul meșterului", întotdeauna țigan, ce bătea potcoave în tălpile cismelor era stabilit la doar 9 bani, dar „osteneala" prelucrării unei ocale de fier, din care se obțineau „potcoave părechi cinci", era, la rândul ei, răsplătită cu 21 de bani.[1453]

SPRE DEOSEBIRE DE BATEREA FIERULUI, prelucrarea metalelor nobile nu mai constituia în București apanajul țiganilor, ci era realizată de meșteri de diverse origini etnice: români, greci sau aromâni

(Panaiot Culina din Peloponez,[1454] Filip Nicolau,[1455] Hristea Argintarul Iunotul[1456] (= Ianiotul), Ștefan Gheorghe Cuiumgiu argintarul din Bitolia),[1457] evrei („Avram Ovrei Cuiungiu de la Sfântul Gheorghe cel Vechi, neamul lui din satul Șneatinului ot Țara leșească“,[1458] „Haim ovreiul argintar“),[1459] germani (Petrus Himesch II,[1460] Sebastian Han III „aurar al prealuminatei Curți Domnești“).[1461] Purtând numele de cuiungii de la turcul *kuyumcu*, aceștia lucrau, în funcție de cerințele clienților, deopotrivă aurul, argintul și bronzul. Numai că, odată ce, începând din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, primul dintre metalele enumerate era, pe fondul decăderii economice, tot mai puțin accesibil bucureștenilor, termenul de cuiungii a ajuns să fie socotit, încă de la constituirea în breaslă a respectivilor meșteri (2 noiembrie 1786), un sinonim al celui de argintar („dănd dă știre tuturor cuiumgiilor [...] făr-de a nu îndrăzni vreunul din argintari“).[1462] Totuși, unii dintre acești meșteri-artiști, mândri de competențele lor, pe care aveau însă tot mai rar prilejul să le demonstreze în practică, nu se sfiau să-și semneze în continuare creațiile din argint, cel mult aurit, cu termenul grecesc de *chrysochoos* („zlătar“) (Ghica și Nan aurarii, 1782; Nan aurarul, 1785).[1463]

De fapt, cererea de piese de argintărie, deopotrivă laice și religioase, nu era câtuși de puțin redusă în epoca fanariotă, dovadă stând faptul că în Bucureștiul începutului de veac al XIX-lea activau nu mai puțin de 31 de argintari.[1464] În primul rând, pentru că folosirea de vase din argint constituia atât unul dintre cele mai relevante indicii ale statutului economic și social superior, cât și o răspândită modalitate de tezaurizare. Așa se explică faptul că în catagrafiile averilor sau în listele de zestre din epocă se regăsesc adesea tăvi, tipsii, farfurii și farfurioare (de dulceață), cuțite, suiale, linguri, linguriță, potire ori zarfuri cu felegenele lor, dar și cutii, cutiuțe, acare și chiar foarfece și galenți din argint,[1465] de obicei din producția locală și mai rar din import („cuțite de Lipsca, cu plăselile lor de argint“).[1466] Din păcate însă, ca urmare a vicisitudinii vremurilor, dar și a lipsei conștientizării valorii lor artistice prea puține dintre acestea au supraviețuit până astăzi în muzee sau în colecțiile particulare. Semnalăm cu valoare de exemplu al vitalității creatoare a argintarilor bucureșteni de la începutul secolului al XIX-lea un coșuleț purtând inițialele P. I. provenit de la fosta mânăstire Sfântul Sava (astăzi, în patrimoniul Muzeului Național de Artă al României). De formă dreptunghiulară, confecționat din argint turnat, decupat, cizelat și parțial aurit, acesta este despărțit în două jumătăți egale de o lamă, deasupra căreia se înalță o elegantă inflorescență cu cinci petale evazate. Are marginile late,

răsfrânte, decorate cu o încrengătură de motive vegetale, în vreme ce, pe laturile lungi, pe post de mânere, apar doi vulturi cu aripile desfăcute ieșind în afara cununii de laur ce-i încadrează și cu o coroană deasupra capului.[1467]

În plus, bucureștenii cu dare de mână obișnuiau să afierosească pe la sfintele mânăstiri și biserici felurite piese de argintărie sacră (potire, discuri, anafornițe, artofoare, talere, linguri de împărtășanie, ibrice, chivote, vase de aghiasmă, panaghiare, ripide, cununii, cădelnițe, cățui, candele, sfeșnice, relicvare, cruci, engolpioane, ferecături de evanghelii, icoane sau cruci etc.),[1468] în nădejdea că, în acest fel, aveau să dobândească mai lesne iertarea păcatelor și viața de veci. Donatorii pentru care banii nu reprezentau o problemă preferau operele meșterilor de peste hotare, precum Nicolae și Pulcheria Mavrocordat, care, printre altele, au închinat ctitoriei lor de la Văcărești o candelă (1716) și o anafornițǎ (1723) lucrate de meșterul sibian Thomas Lang. La fel, „robii lui Dumnezeu Ioan și Dimitrie" au dăruit în 1740 bisericii Sfinților Apostoli un discos semnat de meșterul venețian Z. C., în vreme ce, în 1796, „binecinstita, vestita Brâncoveancă" a adus, „spre pomenire, jertfă" un potir lucrat într-un atelier vienez. În schimb, credincioșii cu buget limitat erau nevoiți să opteze pentru creațiile argintarilor autohtoni, printre care Popa Nicolae cu copiii, Andrei cu copiii, Tudorache Panu cu copiii, Iane cu copiii, Stoica cu copiii, Zoicu și Andrei", care și-au pus laolaltă economiile în 1787 pentru a înzestra biserica Popa Rusu cu un potir de împărtășanie.

În aceste condiții, cunoscând preferința clienților bucureșteni pentru operele de orfevrărie străine, unii meșteri locali nu ezitau să le copieze în mod servil, așa cum au procedat argintarii din capitală care au executat, în 1779, pentru „dumnealui jupan Ianache Văcărescu mare-spathar și mare-dicheofilax al patriersiei Țarigradului", o replică a unei anafornițe executate în intervalul 1698 și 1706 de Georg May II (o piesă notabilă înfățișând în centru botezul Domnului înconjurat de busturile celor doisprezece apostoli în medalioane unite între ele prin elemente vegetale bogate și diverse).

Chiar dacă nu se ridică la nivelul creațiilor sașilor din Transilvania, multe dintre piesele de argintărie realizate de cuiungiii bucureșteni constituie opere mai mult decât onorabile. Renunțând, poate sub influență orientală, la reprezentarea figurii umane, ce presupunea, de altfel, o abilitate tehnică superioară, autorul anaforniței de la mânăstirea Antim (1789) lasă gol centrul farfuriei, împodobind numai marginea ei lată cu vrejuri fanteziste de acant pe care răsar inflorescențe viguroase, cornuri ale abundenței, dar și ciorchini de struguri din

care se înfruptă păsări. Acestea sunt separate între ele de scoici, dar și de medalioane rezervate inscripțiilor dedicatorii din care pornesc uneori capete de balauri, ce par a scoate pe gură, în locul obișnuitelor flăcări, vrejurile plantelor decorative.

În schimb, ferecăturile de evanghelie realizate în secolulul al XVIII-lea la București nu pot suporta comparația cu capodoperele școlii brașovene, a căror imitare este de multe ori stângace și nereușită. Este cazul acoperământului din 1735 de la Stavropoleos, care, spre deosebire de operele transilvănene, realizate exclusiv din argint aurit, combină decorația metalică cu cea din catifea, fapt ce permite reducerea considerabilă a numărului de scene reprezentate. Astfel, în centrul aversului, într-un chenar cvasirombic, apare imaginea cu destule naivități grafice a Pogorârii la Iad, încadrată de medalioane cu simbolurile evangheliștilor (în dreapta și în stânga) și chipul Fecioarei Orante (dedesubt), pe când în colțuri sunt figurați la (mesele de) lucru cei patru evangheliști. Figurile lor sunt unite printr-o bandă cu motive vegetale de sorginte renascentistă, ce rimează cu cea similară, dar exploatând motive florale diferite, de pe verso, unde nu este întreruptă de nici o reprezentare. Căci în colțuri nu apar decât – în exteriorul chenarului complet – patru bumbi puternic excizați, încadrând figura centrală a arhanghelului Mihail, ce ține în dreapta o spadă, iar în stânga un glob.[1469]

ÎN AFARA FĂURIRII ACESTUI FEL DE OPERE BINE PLĂCUTE lui Dumnezeu, cuiungiii bucureșteni se ocupau și cu activități mai puțin ortodoxe. Cum trebuiau permanent să-și procure metalele prețioase ce constituiau materia lor primă, ei încercau să câștige sume frumoase, nu doar din prelucrarea, ci și din tranzacționarea acestora. Practica nu era însă deloc agreată de autorități, care, încă din cărțile de staroste de cuiungiii de dinaintea întemeierii breslei argintarilor, prevedeau în mod explicit că întâistătătorul breslei trebuia să-i judece cu asprime „pe cei ce vor cădе în vină pentru schimbul aurului, argintului și altor giuvaeruri".[1470] Iar vodă Mavrogheni își asuma personal pedepsirea cuiungiilor ce nu păzeau „ponturile și orânduiala" „spre a lor folos și bună înlesnire a alișverișului", lucrând nu „după tocmeala [...] cu mustiriu", ci „calp și cu înșelăciune", ori cerând „la lucru preț peste orânduială".[1471] Astfel de amenințări nu aveau însă decât în parte rezultatul scontat, odată ce se constată că unii cuiungii nu se sfiau să-și utilizeze dibăcia în scopul falsificării de bani, așa cum au procedat argintarul Gheorghe de la Zlătari și „savantul" Nicolae Castrianul. Și nu este exclus ca încercările lor să fi fost încununate de

deplin succes, căci ancheta declanșată de autorități stabilea în 1815 că cei doi nu erau niște calpuzani venali, ci alchimiști în toată puterea cuvântului, întrucât în atelierul lor din București se găsiseră „felurime ape chimice".[1472] Pe lângă ei, în capitala valahă au activat și alți falsificatori de marcă, asemenea unui misterios „ovrei leah", care l-a învățat pe conaționalul său Avram din satul (sic!) Șneatinului, ce ținea o prăvălie la Sfântul Gheorghe Vechi, „meșteșugul (de) a fura argintul din caragroși nemțești [...] din tot caragrosul câte un tenchiu de argint".[1473]

În ciuda aparențelor, la București par a fi lucrat și cuiungii onești sau care se temeau de rigorile legii, precum „Haim ovreiul argintar", ce a refuzat, în februarie 1800, să cumpere „bucăți de candele și altele" de la trei țigani care spărseseră biserica din mahalaua Popa Petru, de unde furaseră „mai multe coroane de pe la icoane și trei candele". Sima moșneagul n-a putut însă rezista unei astfel de oferte, drept care a acceptat să cumpere cu 20 de taleri o parte din argintul sustras. Iar hoții, știind că întotdeauna se găseau mușterii dornici de chilipiruri, dădeau lovitură după lovitură, reușind în chiar același an să șterpelească „5 candele, 2 sfeșnice, 2 exapterica, un sfânt potir și un artoforion" din chiar biserica domnească, probabil „introducându-se de cu seară" în sfântul lăcaș și scoțând la adăpostul nopții din țâțâni o fereastră pentru a ieși nestingheriți afară.[1474] În schimb, cuiungiii care nu cutezau să săvârșească fapte atât de grave se mulțumeau, pentru a-și completa veniturile, să vândă în mod ilegal substanțe interzise pe care le foloseau în procesul lor productiv, ca „sublimat, opium, arsenic și specimene mercuriale", a căror desfacere avea să fie limitată în 1819 prin hotărârea lui Alexandru Suțu „numai la farmaciști" și „numai en gros".[1475]

DIN RÂNDUL CUIUNGIILOR S-AU DESPRINS, cel puțin din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, giuvaergiii, în fruntea cărora Alexandru Moruzi îl numea în 1793 pe Eliazar, un evreu „ce avea știința deplină a acestui meșteșug", în scopul de a-i pune „la nizamul cel cuviincios" pe toți bijutierii din capitală, întrucât, altminteri, avea să dea personal „seamă pentru orice înșelăciune, pagubă, stricare de lucru sau veri ce cusur s-ar întâmpla a face vreunul din giuvaergii". Și, cum „meșteșugul" său era „mai scump decât altele",[1476] acesta risca să ajungă grabnic în sapă de lemn dacă ar fi fost nevoit să-i despăgubească pe mulți clienți pentru abaterile săvârșite de confrații săi.

Căci, într-adevăr, bijutierii bucureșteni își lucrau creațiile din aur și argint, împodobit cu cele mai alese nestemate (diamante – piatra

cea mai prizată de către lumea bună din Valahia –, safire, rubine, smaralde, „petricele de granat“,[1477] „berlanturi“, mărgăritare sau „chehlembar“ din producția locală ori de import („pre unde va intra seau va eși“).[1478] Pe lângă rolul de a le satisface dandy-ilor dâmbovițeni sau cochetelor valahe amorul propriu și setea de a fi admirați prin saloanele mondene, giuvaerurile constituiau și unele dintre cele mai sigure investiții, de natură să asigure supraviețuirea unor întregi familii în vremurile de bejenie sau restriște.

Așa se explică faptul că foile de zestre sau catagrafiile periusiei bucureștenilor cu stare cuprind fără excepție și bijuterii de tot soiul. De pildă, printre bunurile rămase de pe urma unui anume Ion Puiu, răposat pe la sfârșitul veacului al XVII-lea, se numărau „2 inele, unul cu zamfir cu 2 diamanțele și altul rubin cu 2 diamanțele“, „3 inele de aur cu câte un diamanțel“, „12 copci de argint“, „o cruciliță de aur“ „2 brățări cu sponce de argint“ „o sponculiță cu peatră“, „o rețea i 2 perechi brățări de cordele“, „niște pietricele de granat“, și „nisce grăunțe de mărgăritar mic“.[1479] La nunta fiicei sale Ilinca cu Negoiță Fusea, starostele Mărgărit îi dăruia acesteia: „un left de aur cu două robinuri mari, nevăpsite, i cu 2 robinuri de mijloc, curate, nevăpsite, i cu 9 mai mici, iar curate nevăpsite; un inel de aur cu un robin iarăși nevăpsit i cu două diamanturi; un inel de aur cu un robin mai mic, iar cu două diamanturi; un inel de aur cu un diamant mare și cu două mici; un inel de aur cu două diamanturi; un inel de aur cu smaragde, mare; una păreche cercei de aur, în scaun câte un diamant și picerile cu câte un zamfir; o salbă de douăzeci de galbeni împărătești; o păreche paftale cu mărgăritar, cu colanul saia de fir; o păreche paftale de argint, cu colanul lor de fir, douăsprezece șire mărgăritar“.[1480] Cel puțin la fel de impresionante erau și giuvaerurile Văcăreștilor, pentru care berbantul Alecu avea să se lupte în justiție cu maștera sa Ecaterina, la scurt timp după decesul părintelui său Ienăchiță: un „ceasornic mic de aur“, un „inel de diamant ot cămărașul al II-lea, la nașterea fiului d-sale Costache“, „alt ceasornic mai prost“, „alt ceasornic de aur cu mărgăritar și lănțușul iar cu mărgăritar“; „un ceasornic mic cu mărgăritar și lănțușul de mărgăritar, i o tabacheră de aur mică, i un toc de aur pentru ace“, „o floare de diamant de taleri 3000“; „o suia de aur cu sori de diamant, i un inel zekir, i alt inel de zmaragd, i o floare de diamant, i un celenchi mic, i o pereche cercei în mijloc cu rubinuri, împrejur cu diamanturi și cordeaua lor, deasupra iar diamanturi, i un inel de diamant pentru logodnă“, „o suia de diamant, un inel roza-galben și opt șire mărgăritar“.[1481]

Prin urmare, din garderoba doamnelor și domnițele bucureștene din veacul al XVIII-lea erau nelispite „cununile", cerceii de aur sau măcar de argint „poleit" împodobiți cu pietre prețioase, lefturile de aur cu nestemate,[1482] salbele de galbeni,[1483] „ghiurdanele cu diamante"[1484] sau galbeni,[1485] „șirele de mărgăritar",[1486] lănțușele, cruciulițele de aur, brățările, inelele cu giuvaeruri, în vreme ce soții sau pretendenții lor se făleau cu celenchiuri,[1487] inele, cingători cu paftale,[1488] ceasornice, tabachere, iatagane, hangere, pistoale, cartușiere.[1489]

Unele dintre aceste podoabe erau confecționate de bijutieri din Europa Occidentală, asemenea „cerceilor cu aur" sau „brățărilor cu diamante" făcute la Veneția, cu care se putea lăuda jupâneasa Ilinca Strâmbeanu,[1490] ori inelului de aur cu safir alb, tăiat în rozetă, păstrat la Muzeul Național de Artă.[1491] Altele erau comandate de peste munți, din Transilvania,[1492] în vreme ce mult mai multe proveneau din atelierele otomane, în primul rând, din cele localizate în zona Balcanilor.[1493] Corespunzând gustului orientalizant al vremii, ele constituiau o sursă constantă de inspirație pentru giuvaergiii locali – doisprezece la număr la începutul secolului al XIX-lea –,[1494] care le imitau cu mai multă sau mai puțină dibăcie. Un exemplu în acest sens îl oferă mai multe perechi de cercei din argint filigranat, păstrate în colecțiile Muzeului Național de Artă, ce prezintă o decorație alcătuită din două mărgele sferice dotate cu câte trei protuberanțe granulate și striate, între care se interpun douăsprezece spirale de sârmă dispuse în formă de triunghi.[1495]

Totuși, cum nici artiștii din Valahia, nici colegii lor de breaslă de la sud de Dunăre nu-și asumau îndeobște paternitatea propriilor creații prin semnarea sau marcarea lor, identificarea originii exacte a diverselor piese este foarte anevoioasă, dacă nu chiar imposibilă, așa că deseori suntem nevoiți să le considerăm creații ale unui „commonwealth" otoman.

O MUNCĂ CEL PUȚIN LA FEL DE MINUȚIOASĂ ca bijutierii depuneau și ceasornicarii, al căror reprezentant, pe nume Batesta, e atestat încă din 1726 („mai este un ceas al Batestii ceasornicar drept taleri 3 noi").[1496] Era probabil un levantin sau un evreu sefard, la fel ca reputatul jupân Iacomi (activ în 1811),[1497] după cum tot străini erau, fără îndoială, cei mai mulți dintre practicanții acestui meșteșug ce presupunea o înaltă specializare. Dintr-o catagrafie din 1817–1820, aflăm că la București activau trei ceasornicari armeni,[1498] în condițiile în care numărul total al respectivilor meșteri, ce aveau să-și constituie

o breaslă înaintea anului 1820,[1499] nu era decât de nouă în primul deceniu al secolului al XIX-lea.[1500]

Și probabil că aceștia nu produceau decât o gamă limitată de ceasuri, astfel încât dorințele celor mai pretențioși clienți bucureșteni erau satisfăcute de piesele din import, a căror varietate nu poate să nu surprindă: „ciasornic mare de părete, sadea", „ceasornic franțuzesc de argint pentru sân, cu două zarfuri, de Geneva, de Franța, de mijloc i mici", „ceasornic de priga meledică", „ceasornice de sticle mincinuoase", „ceasornice de sân", „ceasornice de argint sau de tumbac, mari, de mijloc și mici de sân", „ceasornice sadea de aur englizesci de sân mari, de mjloc și mici", „ceasornice englizesci de pernă și de besacte asemenea și sadea, repetiruri și cu musice, repetiruri de sân cu diiamanturi", „caravane englizesci, repetiruri, ecrelii, fără muzică, adecă ceasornice", „ceasornice englizesci ecreme ce se zice colputemih".[1501] Căci, deja de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, ceasurile deveniseră nu doar o prezență obișnuită în reședințele somptuoase din capitală, ci și, în varianta lor „de sân", un accesoriu indispensabil al vestimentației boierilor și boieroaicelor cu veleități occidentalizante. Cunoscând acest lucru, consulul francez Fleury, pus sub pază la București ca urmare a debarcării lui Napoleon în Egipt, recurgea în 1798 la împărțirea de ceasornice ca modalitate ultimă de a câștiga susținerea membrilor divanului Țării Românești. Iar ceasurile constituiau nu doar un excelent dar politic, ci și unul amoros, odată ce-l vedem pe Ienăchiță Văcărescu oferindu-i consoartei sale de-a doua, Ecaterina, „un ceasornic mic de aur în anul întâi" „după nuntă"[1502] sau pe Constantin Mavrocordat gratificând-o pe logodnica sa Ecaterina, fiica stolnicului Antoni, printre alte prezenturi de preț, cu „un ceasornic de aur cu smalț" și un altul „de argint poleit".[1503]

Breslele bucureștene: o instituție medievală în plin avânt în pragul secolului al XIX-lea (scopurile, privilegiile și îndatoririle breslelor, organele de conducere, ierarhia profesională)

BRESLELE, CELE MAI REPREZENTATIVE FORME de asociere profesională din lumea medievală occidentală, au cunoscut în Valahia epoca lor de aur în a doua parte a epocii fanariote, fapt ce constituie în mod indubitabil un exemplu extrem al decalajului istoric dintre vestul Europei și țările române. Astfel, mai ales ulterior anului 1750, dar și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, tot mai multe categorii de meșteșugari s-au adresat domnilor, solicitându-le să le aprobe

constituirea unor bresle (numite deopotrivă rufeturi și isnafuri), fie de la zero, fie prin transformarea vechilor forme de asociere (vătășii). În acest fel, la sfârșitul veacului al XVIII-lea au ajuns să funcționeze în București treizeci și șase de astfel de organizații profesionale[1504], iar, în preajma fatidicului an 1821, nu mai puțin de cincizeci și șapte: ale lipscanilor, cavafilor, șelarilor, brașovenilor, bărbierilor, argintarilor, croitorilor, cojocarilor subțiri, işlicarilor, cojocarilor groși și căciularilor, cârciumarilor și rachierilor, brutarilor și jimblarilor, simigiilor, ceaprazarilor, băcanilor, dogarilor, curelarilor, tabacilor, abagiilor și pânzarilor, pescarilor, lăutarilor, covacilor, lumânărarilor de ceară și bumbăcarilor, șalvaragiilor, căldărarilor, postăvarilor i găitănarilor, boiangiilor, tutungiilor, conduragiilor și cizmarilor, dulgherilor și zidarilor, bogasierilor, mătăsarilor, precupeților, bragagiilor, măcelarilor, tabacciilor, papugiilor, plăpumarilor, tâmplarilor, olarilor, făinarilor, trăistarilor, șerbecciilor și ghețarilor, sarafilor, cafegiilor, cărămidarilor, bucătarilor, marchitanilor, sticlarilor, hangiilor, grădinarilor, uleierilor, lumânărarilor de seu și săpunarilor, capanlâilor și surecciilor, nisiparilor, băieșilor, ceasornicarilor și giuvaergiilor.[1505]

Prin constituirea de isnafuri, meșteșugarii bucureșteni urmăreau deopotrivă afirmarea propriei categorii sociale și consolidarea unor drepturi colective. Astfel, ei dobândeau, în primul rând, exclusivitatea practicării profesiei și, respectiv, a desfacerii pe piața locală a propriilor produse, asemenea „cavafilor și cismarilor, papugiilor creștini pământeni", cărora Alexandru Ipsilanti le reînnoia în 1775, în conformitate cu „cartea răposatului domn Alexandru Ghica Vvd. ot leat 1767", privilegiul „ca să aibă numai ei a lucra cisme, papuci, meși și tot lucrul căvăfesc i papugesc și iar ei să vândă după obicei, iar alți străini i orice om ar fi să nu fie volnic a vinde acest fel de marfă". Prin astfel de prevederi de pe piață nu erau eliminați doar veneticii, ci și meșterii neagreați de nucleul celor ce înființau respectiva organizație profesională, din rândul cărora se alegea starostele, însărcinat, printre altele, cu verificarea competențelor profesionale ale tuturor celor interesați să adere la isnaf. Totodată, breasla își asigura din partea domniei și dreptul de preempțiune („protimisis") la achiziționarea materiilor prime indispensabile pentru confecționarea propriilor produse. De pildă, cojocarii pământeni și işlicarii căpătau, în temeiul hrisovului breslei lor, dreptul „să se protimisească" a cumpăra cei dintâi „hârșiile de la mocani și peile de la scaune",[1506] la fel cum abilii sureccii („negustori de vite") izbutiseră să smulgă privilegiul achiziționării de bovine din țară înaintea măcelarilor, fapt ce provoca uneori o penurie acută de carne în cetatea lui Bucur („se zăticnesc măcelarii

de nu pot cumpăra vite îndestule și rămâne politia în lipsă").[1507] În egală măsură, isnafurile puteau obține și unele scutiri de taxe, similare celor de care se bucurau cizmarii, care, prin hotărârea lui Mihail Suțu, scăpau în martie 1802 de obligația de a plăti vamă pentru pieile confecționate la folosirea tălpilor[1508] ori tabacii, ce puteau aduce în capitală fără achitarea vreunei sume plantele folosite la argăsirea pieilor („la 1797 au fost apărată scumpia de vamă [...] deci și rânsa și sovârful, cum și frunza de măr urmează a avea tot această rânduială").[1509]

În schimbul acordării acestor privilegii, breslașii erau obligați să asigure un flux de producție suficient pentru îndestularea deplină a pieței bucureștene, respectând totodată standardele de calitate și narturile impuse de autorități („să fie datori în toată vremea a vinde marfa lor cu preț drept și a lucra meșteșugul lor curat, fără de a strica lucrul cuivași sau a-l schimba și prețul să-l ceară numai pe cât se cade, fără de a se lăcomi la câștig spre înșelăciunea cumpărătorului").[1510] Și, desigur, să nu muncească ilegal prin locuri dosnice, ci, de îndată ce-și deschideau prăvălie, să se „ducă la cămara domnească, ca să li se dea pecetluit",[1511] și să achite fără zăbavă „capitația cinstitei vistierii".[1512] În egală măsură, ori de câte ori erau solicitați, erau datori să lucreze și pentru nevoile Curții, obligație consemnată, cel puțin în cazul zăbunarilor[1513] sau al șelarilor, în chiar hrisovul oficial al breslei eliberat de domnie („la trebuințele Curței de lucru când va fi, să se ceară de la staroste ce este orânduit și el cu dreptate și în rând să dea pe fieșcare, care această dare să fie și cu scirea epitropilor").[1514]

Îndeplinirea riguroasă a acestor îndatoriri era asigurată prin grija întâistătătorului breslei, căruia, pentru a-i spori zelul, domnul îi acordase unele privilegii. Numit îndeobște staroste, dar și protomeșter (în cazul bărbierilor),[1515] proestos (la boiangii[1516] sau lumânărari)[1517] sau bașa (termen precedat întotdeauna de denumirea turcească a meșteșugului pe care îl patrona: ahci-bașa, cacaș-bașa, cavaf-bașa, chiurci-bașa, cuiungi-bașa, mimar-bașa, terzi-bașa), acesta era teoretic ales în mod liber de colegii de breaslă (șalvaragiii) „să aibă un staroste care va fi ales și cerut de dânșii", „după alegerea a toată breasla papugiilor",[1518] (zăbunarii) „să aibă staroste [...] după alegerea a tot rufetului lor,[1519] a căror hotărâre era adusă la cunoștința domnului, ce-i elibera personal cartea de învestire în funcție. Era o tradiție de care autoritățile rusești de ocupație nu se sinchiseau, numindu-l, de pildă, în fruntea croitorilor, nu pe alesul isnafului, ci pe Ioniță Craioveanu, „un tânăr la vârstă [...] fără de ipolipsis",[1520] care știuse însă să le intre în grații. În schimb, domnii fanarioți țineau îndeobște să respecte

voința rufeturilor, așa cum a procedat Alexandru Suțu, care, în 1820, în urma unei jalbe „a celor mai mulți ai breslei", l-a repus în drepturi ca terzi-basa pe Radu, îndepărtat din funcție de o minoritate („unii din croitori, făr de scirea celorlalți scoțându-l, puseră pe altul"). Căci, în cazul săvârșirii unor abuzuri grave, meșteșugarii aveau dreptul de a-și schimba starostele, al cărui mandat nu avea durată strictă. Așa se întâmpla, bunăoară, în cazul breslei reunite a constructorilor, când mimar-basa sau epitropii săi se făceau vinovați de proasta gestiune a fondurilor rufetului („pe fieșcare an adunându-se la un loc epitropii și starostea împreună cu toată obștea cumpaniei să ia socoteală venitului Cutiei și cheltuelilor acelui an și de se va dovedi seau starostea seau vreunul dintre epitropi cu vreo urmare spre vătămarea sau păgubirea obștii, ceilalți epitropi împreună cu ceilalți ai cumpaniei să aibă voie, prin scirea stăpânirei, a-i schimba din slujbă și în locul lor alegând pe alții").[1521] Altminteri, dacă nu săvârșea abuzuri flagrante și avea grijă să nu-și supere prea tare colegii de breaslă, protomesterul își putea păstra funcția până la sfârșitul vieții sau până când îl părăseau puterile și decidea din proprie inițiativă să se retragă, odată ce exercitarea atribuțiilor sale era prea solicitantă.

În primul rând, el trebuia să supravegheze cu luare-aminte activitatea colegilor săi și să intervină în cazul în care sesiza orice fel de nereguli. Acestea vizau, de bună seamă, nerespectarea standardelor de calitate și de preț impuse de autorități, dar și multe alte aspecte. Astfel, în culpă se aflau și meșterii care încercau să se înstăpânească prin vicleșug pe prăvăliile vecinilor („nimeni din braslă [...] să nu fie slobod de a artorosi chiria prăvăliei unul altuia spre pagubă [...] ca să scoață pe alt meșter din prăvălie fără voia lui") ori să răpească vreun ucenic sau vreo calfă din atelierele altor breslași („nimeni din meșteri să nu îndrăznească a zavistui calfa, ori adecă să-i arate preț mai mare decât la altul"), se purtau necuviincios cu colegii mai în vârstă („de se va întâmpla cinevași din meșterii cei noi și va necinsti pe vreunul din cei bătrâni") sau cutezau să le vândă marfă jidovilor în sfintele zile de praznic („precum și din pânzari să nu fie volnici să dea la jidovi cămăși sau pânză în numitele zile că, dovedindu-se, să fie volnic starostea a lua lucrurile acelea din mâinile jidovilor pe seama Cutiei").[1522]

Pentru toate acestea, urmau să fie deferiți judecății starostelui, asistat aproape întotdeauna de fruntașii breslei. Cel mai adesea, dornici să nu provoace conflicte ireconciliabile în cadrul propriei organizații profesionale, aceștia se mulțumeau să le țină vinovaților o morală zdravănă („să-i judece și să-i îndrepteze după obicei și orânduială,

certându-i și dojenindu-i după vina ce vor face").[1523] Când însă abaterea săvârșită era gravă, nu ezitau să recurgă la soluția impunerii unei amenzi în favoarea fondului breslei („cercetându-li-se pricina vinei să-i pedepsească, însă pe unii ca aceia vinovați să-i hotărască a da și oareșcare gereme la cutia de milostenie a breslei lor, după măsura vinei, în loc de pedeapsă").[1524] Iar, în cazuri extreme, dar numai când se afla în deplin acord cu ceilalți fruntași („terzi-bașa făr de longea și făr de scirea lor să nu fie volnic a isbrăni sau a certa pe cinevași cu bătaie"),[1525] starostele putea dispune aplicarea unei corecții publice, limitate însă, cel puțin în ceea ce-i privește pe constructori, la „40 de toiege".[1526] Mult mai rar, în situații de-a dreptul excepționale, breslașilor li se putea interzice practicarea propriului meșteșug, sancțiune prevăzută, de pildă, de hrisovul breslei astaragiilor din 1784.[1527]

Împotriva unor astfel de decizii radicale, meșterii puteau face apel la instanța supremă reprezentată de divanul țării („iar de nu se vor mulțămi vreo parte, atunci cu curgerea pricinei în scris de alegerea ce vor face, vor merge la Divanul dumnealor veliților boieri, de unde își va afla toată dreptatea"),[1528] în vreme ce alteori chiar întâistătătorii isnafurilor preferau să-și decline competența și să înainteze spețele mai complicate spre a fi judecate de „dumnealui vel-cămăraș [...] ca, cercetându-li-se pricina vinei, să-i pedepsească").[1529]

În afara atribuțiunilor juridice, starostele avea și o mulțime de îndatoriri administrative. El trebuia să-i înregistreze, ca un harnic conțopist, în catastiful breslei pe toți membrii isnafului, precizând statutul lor exact (ucenici, calfe, meșteri) („toți lucrătorii [...] să fie toți scriși cu numele și sinul lor [...] la condica breslei")[1530] și să anunțe cât de grabnic autoritățile cu privire la noii contribuabili („întâi să-i ducă la cămara Domniei [...] ca să le dea pecetluit"). Iar când se întâmpla ca unii dintre breslași să-și „dea obștească datorie", tot el era nevoit să dea fuga la vistierie pentru a-i radia de urgență din lista plătitorilor de impozite, dar și să opereze fără întârziere respectiva modificare în catastiful breslei („să i se scoată numele din condică").[1531] Și tot starostele era dator să înregistreze și actele în baza cărora ucenicii sau calfele lucrau prin atelierele bucureștene („oricine va tocmi o calfă într-un an cu simbrie, spre siguranța amândurora ca să se scie, să vie să-și adevereze zapisul la stărostia breslei") ori contractele de asociere dintre meșteri („vericâte zapise de tovărășie ale acestei bresle se vor adeveri de către stărostie").[1532]

Și nu doar îi înregistra pe noii meșteri, ci le și testa capacitățile profesionale tuturor celor interesați să promoveze în cadrul breslei sau să adere la aceasta („cum și când se va întâmpla să vie vreun nou

meșter dator să fie a merge mai înainte la starostea ca să se arate și iarăși cu bătrânii isnafului făcându-i cercetare meșteșugului său la ce stare a iscusinței se află, să-l treacă la catastih unde se va căde"). Ba chiar, în cazul isnafului reunit al lemnarilor și zidarilor, mimar-bașa avea sarcina ca, împreună cu fruntașii, să-i împartă pe membri, în baza calităților profesionale, în meșteri de prima și, respectiv, a doua și a treia categorie, remunerați proporțional cu nivelul lor de competență („starostea să se strângă la un loc cu toți cei mai bătrâni și mai practicoși ai isnafurilor acestora să facă o alegere: care sunt meșterii cei de frunte, buni, cărora li se cade după iscusința meșteșugurilor a lua plata cea dintâi și cărora li se cade plata de a doua și de a treia mână").[1533]

De asemenea, protomeșterul se preocupa și de aprovizionarea breslei cu materiile prime necesare practicării propriului meșteșug, veghind la distribuirea echitabilă a acestora către toți membrii rufetului („marfă de a meșteșugului lor, când vine din țara turcească, să nu o cuprindă numai unul, ce precum se urmează la alte rufeturi, starostea cu epitropii să facă tocmeală și marfa să o împărțească la toți de o potrivă").[1534] Și, tot isnaf-bașa avea în grijă, laolaltă cu meșterii cei mai de frunte, cutia breslei, ale cărei fonduri erau folosite pentru ajutorarea breslașilor aflați la ananghie, dar și pentru organizarea sărbătorilor rufetului.

Iar pentru toate aceste osteneli ale sale era răsplătit cu unele privilegii de către autoritățile care urmăreau să-l stimuleze să-și țină în frâu subalternii. Astfel, unii dintre starostii breslelor bucureștene erau „apărați de rânduiala dajdiei" asemenea întâistătătorului pânzarilor și abagiilor, în vreme ce alții, precum terzi-bașa de croitori și chiurgiu-bașa de cojocari „aveau scuteală ei și casa lor de podvoadă și angarii".[1535] În plus, bașalele breslelor aveau dreptul să încaseze unele sume de bani de la subordonații lor, în primul rând așa-numitul havaiet al starostelui, al cărui cuantum rămâne de cele mai multe ori învăluit în mister. Știm totuși că pentru truda sa mimar-bașa era răsplătit până în 1795 cu unsprezece parale pe an de meșterii de prin partea locului și cu nu mai puțin de douăzeci și două de străini,[1536] iar, începând de atunci, cu suma globală de 600 de taleri pe an.[1537] Totodată, suntem informați că întâistătătorul șelarilor primea în 1787 taleri „doi și bani nouăzeci"[1538] de la străini în schimbul dreptului de a deschide un atelier la București, în vreme ce, în 1819, contribuția obligatorie cu respectiva ocazie ajunsese să se ridice atât pentru pământeni, cât și pentru venetici la cinci taleri.[1539] Era vorba de bani puțini, cel puțin după gusturile unora dintre starosti, așa că unii

dintre ei nu s-ar fi dat în lături de la a-și completa veniturile prin „luare de mită".

Numai că planurile protomesterului de a „tăinui venitul Cutiei și a face adichii"[1540] erau de cele mai multe ori zădărnicite de controlul pe care îl exercitau asupra activității sale fruntașii breslei. Numiți epitropi, proesti (proestoși) sau bătrâni, aceștia erau, la rândul lor, aleși de ceilalți meșteri tot pentru un interval de timp neprecizat, urmând să-și piardă funcția doar în cazul săvârșirii unor abateri grave. Având un număr oarecum proporțional cu cel al membrilor fiecărui isnaf (1–2 giuvaergiii; 2 astaragiii; 2–3 boiangiii;[1541] 3–4 bucătarii,[1542] șelarii[1543] și zugravii de binale; 4 croitorii și ișlicarii; 5 șalvaragiii; 6 bărbierii și cojocarii[1544]), aceștia reprezentau o adevărată umbră a starostelui, pe care-l secondau în cele mai multe acțiuni ale sale, împiedicându-l să se comporte în mod samavolnic sau discreționar. Esențială era supravegherea pe care o exercitau asupra cutiei breslei, sigilată cu pecețile deopotrivă ale întâistătătorului și adjuncților săi („care cutie să se țină pecetluită atât de staroste, cât și de epitropi cu pecețile lor și să se păzească peste an"),[1545] astfel încât să nu poată fi desfăcută decât în prezența tuturor fruntașilor rufetului („cu toții împreună să deschidă cutia și cu sfat de obște al epitropilor să se chel-tuiască"). Iar uneori se pare că nici măcar aceste măsuri de precauție nu erau îndestulătoare, pentru a-l ține în frâu pe protomeșter, odată ce hrisoavele unor bresle, precum cea a bărbierilor, prevedeau ca „în toți anii să aibă starostea a-și da socoteala înaintea acelor 6 epitropi, ca să i se cunoască de îi este slujba cu credință sau nu".[1546]

De cele mai multe ori, proestosul și ceilalți bătrâni erau ajutați în munca lor de un slujbaș numit ceauș, pe care chiar ei îl alegeau, stabilindu-i totodată și remunerația („ceaușul ce va fi pentru toate înlesnitoarele trebi să aibă de a se tocmi de starostea d-impreună cu epitropii breslei pe carele vor alege și vor găsi cu cale mai destoinic și simbria ce i se va cădе să se plătească de către meșteri după analoghia ce se va face și starea fiesce căruia, iar nu din cutie"). În afara lefii, acesta încasa sume suplimentare cu prilejul proceselor desfășurate în cadrul breslei („de la pricinile judecății de vinovății ce se vor întâmpla, iarăși să i se dea ceea ce adunarea breslei va socoti că i se cuvine"),[1547] întrucât se ostenea aducându-i cu forța în fața instanței pe breslașii recalcitranți. De pildă, în astfel de situații cojocarii și blănarii erau datori să-i achite „executorului judecătoresc" pentru serviciile de transport o taxă în valoare de 40 de bani („când același de leneș nu va urma a veni după sciința ce-i va face chiurciu-basa și cu ceilalți proesti [...], atunci să aibă volnicie a-l aduce și fără voie

cu ceaușii de cojocari și să-i iae trepăd bani 40“).[1548] O cotă-parte le revenea ceaușilor unor isnafuri și la încheierea zapiselor de ucenicie („părinții ucenicilor [să plătească] ceaușului câte parale zece“) sau la angajarea unor calfe în atelierele meșterilor („calfa [să aibă a da] alt leu ceaușului, iară nu mai mult“).[1549] Și, de parcă n-ar fi fost îndeajuns, aparent umilul slujbaș în cauză putea fi, alături de întâistătătorul breslei, „apărat de toate dăjdiile“.[1550] Probabil că aceste privilegii urmăreau să-l determine pe ceauș să nu se lase ispitit să-și facă parte din banii pe care-i aduna de la meseriași pentru fondul rufetului („să aibă un ciauș pentru strângerea banilor la cutia lor“).[1551] Iar, pentru a fi sigur de suma totală pe care trebuia s-o încaseze, acesta se ocupa cu întocmirea unei catagrafii a membrilor isnafului, în paralel cu cea realizată de staroste.[1552]

Chiar dacă problemele curente ale isnafurilor erau rezolvate îndeobște de organele puterii executive (staroste și epitropi, ajutați de ceauș), totuși instanța supremă a breslei rămânea adunarea generală a meșterilor. Aceasta pare însă a fi fost convocată rar, atât din motive practice, căci meșterii lucrau zi-lumină și nu prea aveau timp de ședințe, cât și din dorința întâistătătorilor isnafului de a nu trebui să le dea prea des socoteală subordonaților lor. Prin urmare, ei aveseră grijă ca despre „longea rufetului“ și atribuțiile acesteia să nu se pomenească decât sporadic în hrisoavele breslelor. Ca atare, aceasta se reunea din an în Paște pentru alegerea starostelui și a epitropilor și, numai în cazul câtorva bresle, și pentru rezolvarea altor chestiuni. De pildă, la ișlicari și, respectiv, la pânzari și abagii judecata breslașilor căzuți în greșeală era făcută de toți tovarășii lor, iar nu doar de fruntașii isnafului („când se va întâmpla pricină între dânșii, ișlicar cu ișlicar, sau când ar strica lucrul cuivași, când se va întâmpla între dânșii pricină și judecată pentru ale meșteșugului lor, pentru ucenici i călfi [...] și pentru cei care vor fi neurmători la vreuna din câte sunt legați și hotărâți prin hrisovul acesta al Domniei mele, să se strângă la un loc pentru a face longe după obiceiul rufetelor [...] și să hotărască pricina aceea sub hotărârile lor și după dreptate și după obiceiul meșteșugului lor și pe care va fi cu pricină de îndreptare să-i îndrepteze, iar pre cel ce va fi cu vină, de va fi vina lui mai mică, să-i facă ei certare de dojană, iar pe cel ce va fi cu vină de pedeapsă să aibă a-l arăta la dumnealui vel-cămăraș, dimpreună cu alegerea lor în scris“). Totodată, unele bresle preferau, cel puțin teoretic, să rezolve în plen chestiuni delicate sau esențiale, precum transferul calfelor de la un breslaș la altul („așijderea și calfele astaragii să nu fie slobozi a eși de la o prăvăie și să se prefacă la alta, fără de scirea și longea rufetului

lor, care să cunoască pentru ce sfârșit vrea să easă de la acea prăvălie și să meargă la alta"),[1553] promovarea în rândul meșterilor („orânduiala breslei acestui meșteșug este a se face longe cu bătrânii și cu toți meșterii să aleagă care este vrednic a se numi meșter să fie sciut și această alegere nefiind făcută aici de 19 ani, nici mai-mare bașa nu poate cunoasce pe toți cari sunt meșteri cu sciință desăvârșită și care nu")[1554] și condițiile de deschidere a unor ateliere proprii („nici un croitor să nu deschidă prăvălie fără de scirea și longea rufetului lor").[1555]

Căci cel puțin ultimele două acțiuni ce marcau consacrarea deplină a profesionistului din respectivul domeniu era firesc să capete o anumită solemnitate, odată ce veneau să încununeze ani întregi sau, mai degrabă, decenii de muncă îndârjită. Căci bucureșteanul care voia să învețe o meserie intra încă de la o vârstă fragedă într-un atelier, unde era adus de chiar părinții săi ce încheiau un contract cu proprietarul acestuia, pentru a se asigura că odrasla lor avea să primească învățătură deplină („spre buna învățare a meșteșugului, după zapisul și tocmeala ce vor face cu meșterii [...] părinții copiilor"). Acest document era înregistrat în arhiva isnafului („orice zapise se vor face pentru ucenici să se treacă la condica breslei după orânduială") și respectat cu strictețe cel puțin în privința termenului până la care ucenicul era obligat să lucreze pentru respectivul meșter („stând până la soroc tot la mâna acelui stăpân").[1556] Căci, oricât de rău l-ar fi tratat acesta, învățăcelul trebuia să înghită în sec și să rabde, întrucât reglementările în vigoare îi interziceau cu strictețe să-și schimbe patronul („nici vreunul din meșteri să nu îndrăznească a lua ucenicul altuia",[1557] „cât îi va fi tocmeala nici să nu îl primească altul nimenea").[1558] În schimb, pe acesta din urmă nu-l constrângeau în nici un fel să recurgă la metode pedagogice nonviolente, ci doar îl obligau să „poarte grijă [...] cu silință spre a(-i) învăța (pe ucenici) meșteșugul desăvârșit", căci, altminteri, era pasibil, cel puțin în cazul croitorilor, de plata unei amenzi consistente („să dee gloabă la cutie taleri zece").[1559] Și nici măcar când își încheia stagiul contractual, ucenicul nu era liber să se angajeze la un patron mai omenos, ci trebuia să lucreze un an cu simbrie tot pentru cel care-l inițiase în tainele meseriei („așijderea și după ce-și va împlini ucenicia, încă să nu fie volnic să easă, nici să nu-l primească nimeni, până nu va sluji și stăpânului său cu simbrie un an, care simbrie să i se hotărască de breaslă").[1560] Și o făcea, desigur, pe bani puțini, așa cum rezultă și din consemnările comparative ale onorariilor zilnice ale diverselor categorii de lucrători în construcții. Astfel, în 1792 un dulgher câștiga 75 de bani pe zi, un zidar, 60, iar ucenicii, indiferent de specializare, doar 36,[1561] în vreme ce în 1813

un meșter lemnar sau zidar era remunerat cu 90 de parale, o calfă cu 70, iar un ucenic cu numai 50.[1562] Ce-i drept, învățăceii erau scutiți de contribuțiile obligatorii la fondul breslei („a da toate numitele bresle acest ajutor la cutia milosteniei din câștigul alișverișului lor pe fieșcare an, afară din ucenici, cari sunt a fi nesupărați de această dare"),[1563] dar nu și de havaetul datorat starostelui, când erau promovați la rangul de calfă („de la ucenicul ce va eși calfă, adică meșter, să aibă cacaș-basa, când va eși calfă a lua taleri 3 avaetul lui").[1564] Sacrificiul lor era însă răsplătit așa cum se cuvine, căci, „în vremea când eșeau calfe dintre ucenicii învățați și iscusiți desăvârșit la meșteșugul lor", cel puțin unele dintre bresle se strângeau „afară din Bucuresci, la cișmelele ot Târgul de Afară", pentru a face în cinstea acestora „un șul, ce-l numesc triferiție" sau, altfel spus, „un chef cu mâncări și băuturi după adetul lor". Cu această ocazie, alcoolul făcea ca spiritele să se încingă și să se iște tulburări, așa că, pentru a primi de la domnie îngăduința organizării unor astfel de „events", întâistătătorii isnafului trebuiau să se angajeze în scris că pe parcursul veselei adunări nu avea „să se întâmple nici o netrebnicie".[1565]

Și, chiar dacă deveniseră, după ani de străduințe, calfe, meseriașii bucureșteni tot nu puteau scăpa de tirania meșterilor mari, în beneficiul cărora se vedeau în continuare nevoiți să lucreze. Ce-i drept, în noua lor calitate, aveau dreptul să încheie un contract de muncă în nume propriu, vizat, desigur, de starostele breslei („oricine va tocmi o calfă într-un an cu simbrie, spre siguranța amândurora ca să se scie, să vie să-și adevereze zapisul la stărostia breslei"),[1566] numai că prevederile acestuia erau favorabile, în principal, angajatorului. Așa se explică numeroasele cazuri în care calfele „fugeau mai înainte de soroc" din prăvălia meșterului, situație în care, dacă nu aveau o „pricină vrednică", „rămâneau păgubași de toată simbria".[1567] La astfel de gesturi contribuiau, de bună seamă, și ofertele mai avantajoase venite de pe piața muncii (unii „meșteri [...] să-i arate preț mai mare decât la altul sau prin taină și printr-ascuns să-i plătească mai mare preț și apoi să arate mai puțin"),[1568] mai ales din partea „sudiților, atât evrei, cât și ceilalți", care le ademeneau pe calfele de prin partea locului și cu scutirea de prestații în favoarea Curții de care beneficiau afacerile lor („călfile noastre [...] le bagă prin prăvăliile lor, momindu-i că de la ei nu-i poate lua de beilic, care și este").[1569] Așa că, pentru a evita astfel de situații devenite tot mai frecvente, întâistătătorii breslelor au impus un regim foarte riguros de transfer al calfelor. Astfel, temându-se că nu aveau să poată satisface toate comenzile primite de la clienți („în nădejdea [călfilor], stăpânii dughenelor croesc musteriilor

haine din destul, iar apoi la vreme de păs se prefac la alții și îi lasă în necaz"), mai-marii croitorilor au decis ca încetarea relației contractuale dintre un meșter și o calfă să nu se poată face decât în urma unei anchete amănunțite conduse de însuși starostele isnafului, iar noua angajare doar în baza unui act constatator („de aceea să nu fie slobozi a eși de la acel meșter până se va cerceta de terzi-basa, de epitropii rufetului pricina și sfârșitul eșirei [...] cum și ceilalți meșteri să nu-i primească fără de dovadă că, ori prin voie sau prin scirea rufetului au eșit"). Și, dacă în cele din urmă li se îngăduia să lucreze în altă parte, calfele trebuiau, ca în cazul bărbierilor, „să se mute la prăvăliile cu loc mai depărtat de prăvălia ce au lucrat, iar nu la prăvălia ce este aproape, ca să tragă mușteriii meșterului de la care au eșit la meșterul ce au intrat". Iar în vederea limitării transferurilor de calfe de la un atelier la altul, conducerile unor bresle au introdus sancțiuni severe și la adresa meșterilor ce se făceau vinovați de a fi „luat calfă fără scirea stăpânului unde a fost lucrător și făr de scirea adunărei" („dovedindu-se cinevași din meșteri cu acest fel de urmare și vicleșug, să i se iea calfa de către acel ce l-au zavistuit și, pe lângă aceasta, spre învățătură să i se iea încă unul din cei care i s-au căzut și să fie îndatorat a da și la cutie ajutor ceea ce se va găsi cu cale").[1570]

Totodată, întâi-stătătorul breslei și epitropii, temători de concurență, nu priveau întotdeauna cu ochi buni dorința unor calfe de a-și deschide propriul atelier, cu toate că aceasta presupunea plata deopotrivă a unei sume în favoarea cutiei (5 taleri în cazul șelarilor, 10 al zugravilor)[1571] și a havaetului starostelui și nu implica neapărat promovarea în rândul meșterilor. Ba chiar, în dorința menținerii *statu quo*-ului, calfele cărora nu li se îngăduia să-și înceapă propria afacere erau, în unele cazuri, trimise din ordinul rufetului să lucreze în prăvăliile meșterilor aflați în concediu medical („iar când vreunul dintre cei ce nu-i dă mâna să ție calfă se va bolnăvi, ca să nu-i șadă prăvălia închisă, să se ia-o calfă de la cel ce va avea mai multe, să se deie la cel bolnav").[1572] De asemenea, în virtutea principiului umanitar al ajutorării celor bătrâni și neputincioși, unele calfe nu erau lăsate să-și aleagă propriul angajator, ci erau repartizate meșterilor mai în vârstă („apururea să aibă datorie starostea cu epitropii breslei a da meșterului celui bătrân, care este neputincios de a lucra o calfă mai mult decât meșterilor celor tineri, cari pot înșiși să lucreze, ca cu aceasta să se poată ajuta cei bătrâni neputincioși pe lângă cei tineri putincioși").[1573] Și, desigur, indiferent dacă venitul lor era îndestulător sau nu, erau datoare să contribuie săptămânal la fondul comun al breslei cu sume variind între 1 ban în cazul croitorilor[1574] și șalvaragiilor,[1575]

2 în cel al bărbierilor[1576] și chiar 3 al ișlicarilor.[1577] Și, doar în mod excepțional, când se aflau în incapacitate de plată, erau ajutați de patronii lor să-și achite datoria față de isnaf („neplătind calfa, să aibă de a da meșterul său pentru dânsul").[1578] Tot astfel, o situație ieșită din comun poate fi considerată cea prevăzută de hrisovul din 1784 al ișlicarilor, potrivit căruia stăpânul care-și gonea calfa fără de vină ar fi fost dator „să-i plătească toată simbria lui pe cât au slujit".

În fine, unele dintre calfele ce izbuteau să îndeplinească fără crâcnire de-a lungul anilor toate solicitările stăpânului și ale rufetului ajungeau, în cele din urmă, să fie trecute în rândul meșterilor, nu doar în baza acordului acestora, ci și în urma unei testări riguroase a capacității lor profesionale („să-l cerceteze mai întâi de este vrednic a avea prăvălie și a se numi meșter și de scie meșteșugul desăvârșit").[1579] Cei care izbuteau să treacă cu bine și de acest obstacol erau conduși de „starostea rufetului [...] la cămara domniei [...] ca să le dea pecetluit și să se așeze numele lor în condica rufetului",[1580] printr-o însemnare seacă, ce nu lasă să transpară sudoarea anilor parcă nesfârșiți de trudă („1802, august în 9 zile au ieșit Nicola meșter cu știrea starostei dându-și havaetul după obicei... 1803, iulie 28, se știe că au ieșit meșter Dimcea și au mulțumit cutia cu taleri 4 cu știrea epitropilor").[1581] Succesul însă se cuvenea celebrat printr-un chef de pomină.

Căci, în afara operei de asistență socială,[1582] banii adunați anevoie la cutia breslei erau alocați în mare măsură pentru organizarea petrecerilor de absolvire a ucenicilor și calfelor și a sărbătorii anuale a rufetului. Aceasta avea loc în ziua pomenirii patronului breslei la un lăcaș de închinăciune la întreținerea căreia meșteșugarii contribuiau după propriile puteri. De pildă, relativ prosperii croitori „țiiau [...] o sfântă biserică, ce se zice Flămânda, cu ajutor de cele trebuincioase, fiind cu enorie proastă",[1583] în vreme ce bucătarii „purta grija de toate" „paraclisului ce este din dreapta a Biserica Domnească ot Curtea-Veche", făcând „cu a lor cheltuială [...] candele de argint și alte trebuințe" și tocmind un om într-adins pentru a veghea să nu lipsească „unt-de-lemn [...], făclii și altele, având și tejghea cu lumânările de ceară, cari tot norodu, câți merg la Curtea-Veche la Biserică, cu înlesnire găsesc de cumpără și aprind pe la Icoane".[1584] La fel, evlavioșii cavafi au cheltuit doar în perioada 1812–1816 nu mai puțin de 1.691 de taleri, 405 lei și 5 parale cu lucrări de construcție bineplăcute lui Dumnezeu la lăcașul de închinăciune pe care-l patronau (repararea acoperișului, refacerea portretului ctitorilor, sculptarea unei noi tâmple, confecționarea unui dulap pentru depozitarea făcliilor, dar și a unui policandru).[1585] Și chiar și acele bresle pentru care

ajutorarea bisericilor nu reprezenta o prioritate, după cum o dovedesc fără putință de tăgadă statutele lor, nu ezitau să confere o mare strălucire prăznuirii propriului hram (Sfântul Trifon pentru grădinari la biserica Manu Cavaful, Sfântul Haralambie pentru morari la biserica Ion Moș, Sfinții Petru și Pavel pentru brutari la biserica Bradu-Boteanu, Sfântul Nicolae pentru pescari la Sfânta Vineri Herasca, Sfântul Nicolae pentru Tăbăcari la biserica Broșteni, Sfântul Spiridon pentru cavafi la biserica Popa Nan, Sfântul Visarion pentru curelari la Biserica cu Sfinți, Sfântul Andrei pentru lumânărari la biserica Sfântul Nicolae Șelari, prorocul Daniil pentru săpunari la biserica Broșteni, profetuI llie pentru cojocari la Sfântul Gheorghe-Nou, Adormirea Maicii Domnului pentru croitori la biserica Flămânda, Sfinții Athanasie și Chiril pentru căldărari la biserica Popa Soare, Sfântul Gheorghe pentru potcovari la Biserica cu Sfinți, Sfântul Spiridon pentru argintari la biserica Spirea Veche, Sfânta Paraschiva pentru bărbieri la Biserica dintr-o Zi).[1586] În respectiva zi, breslașii se deplasau cu mic cu mare, în urma steagului rufetului – cel al breslei ceasornicarilor se păstra odinioară în colecțiile Muzeului Național de Antichități –, spre biserica lor într-o procesiune sărbătorească ce avea ambiția de a imita incomparabil mai strălucitoarele alaiuri domnești. Acolo ascultau sfânta liturghie, după care încingeau un chef, care deseori degenera, așa cum am văzut mai sus, pe fondul consumului excesiv de alcool. Totuși, înainte de a-și pierde autocontrolul, breslașii se gândeau și la semenii lor aflați la ananghie, miluindu-i spre mântuirea sufletului.[1587]

„Fabrici de felurimi de lucruri“ spre „lauda și podoaba patriei“. Dezvoltarea primelor întreprinderi manufacturiere

CĂLĂTORII PROVENIȚI DIN EUROPA OCCIDENTALĂ cuprinsă de febra revoluției industriale ce vizitau Valahia la începutul secolului al XIX-lea nu puteau să nu observe puținătatea întreprinderilor manufacturiere din micul principat dunărean. Astfel, diplomatul militar francez Armand Charles, conte de Guilleminot, susținea în 1807 că „industria [...] aproape că lipsea din această țară“, căci, deși „s-a căutat să se întemeieze câteva fabrici sau manufacturi“, „tulburările, războiul, lipsa de fonduri și, mai ales, de oameni au făcut ca ele să dispară“,

în vreme ce pictorul și diplomatul englez Robert Ker Porter conchidea sec, în 1820, că în București „nu exista nimic care să semene cu o manufactură sau cu un atelier de meșteșuguri mecanice, cu excepția puținelor prăvălii ale caretașilor nemți". Alți călători nu se mulțumeau însă doar să remarce precaritatea industriei autohtone, ci găseau mai degrabă de cuviință să proclame foloasele pe care le-ar fi putut obține Țara Românească de pe urma unei eventuale dezvoltări a acesteia. Astfel, Ignati Iakovenko era de părere că, dacă „guvernul ar fi manifestat o grijă deosebită" pentru înființarea de fabrici (de postav, de mătase etc.), s-ar „fi putut înlocui unele mărfuri sau produse străine necesare", iar „principatul Țării Românești" ar fi intrat „în rândul celor dintâi și celor mai înfloritoare regiuni ale Europei". Mai ales că, după cum ne asigură diplomatul francez Charles Frédéric Reinhard, Valahia și Moldova aveau multe dintre caracteristicile și atuurile Statelor Unite ale Americii, viitoarea putere industrială mondială („aceeași fertilitate a solului, aceeași lipsă de oameni, aceeași scumpete a mâinii de lucru, aceleași bogății în comori subterane rezervate altor generații; aceeași lipsă de manufacturi, aceeași creștere progresivă a valorii pământului, în sfârșit, un neam de sclavi – țiganii").[1588] Mai ales că revoluționarul și jurnalistul francez Jean-Louis Carra se și grăbise să prezinte un proiect de industrializare a Valahiei prin intermediul unor investiții austriece masive („Casa de Austria ar putea dintr-odată și cu puțină cheltuială să înceapă să întemeieze [folosind mâna coloniștilor, bineînțeles] cinci sute de mori cu fierăstrău, două sute de cărămidării sau țiglării, douăzeci de manufacturi de olărie sau faianță și chiar mai multe de porțelan, căci aici se găsește pământul cel mai bun, [...] apoi topitorii de minerale, și toate acestea numai folosind lemnul mort care se găsește în păduri; mai multe manufacturi de pânză de in și de indiană, vopsitorii, căci apele sunt foarte bune pentru această întrebuințare și [...] drobușorul, pentru a vopsi în albastru, și iarba galbenă, în galben, se află la îndemână; manufacturi de lână, mulțumită marelui număr de oi ce sunt în Moldova și Țara Românească și a cantității de lână ce poate fi scoasă din Basarabia și din Bulgaria [...] un mare număr de șantiere pentru construirea navelor care să umble pe Dunăre, Nistru, Prut și Siret etc.").[1589] Singura problemă era aceea că entuziastul francez nu se preocupase să obțină pentru grandioasele sale planuri acordul autorităților austriece ce subminau constant, de teama concurenței, încercările românilor de a înființa întreprinderi manufacturiere. Astfel, se știe că agentul imperial Stephan Ignaz Raicevich „primise instrucțiuni să zădărnicească inițiativa unui maistru sticlar ceh de a înființa

o fabrică de oglinzi la București", în vreme ce consulul Michael Merkelius pare a fi contribuit la sabotarea fabricii de postav de la Pociovalișteе. Noroc că domnii fanarioți nu manifestau nici un fel de toleranță față de astfel de tentative obstrucționiste. Astfel, Alexandru Moruzi a refuzat în 1796 să-l primească timp de o lună pe diplomatul austriac menționat, cu toate că acesta avea să-i transmită mesaje însemnate din partea cancelarului.[1590]

Ba chiar, domnii susțineau cu tărie înființarea de manufacturi pe teritoriul valah, în primul rând pentru că, „prin isvodirea (de) felurimi de meșteșuguri, câte i-ar fi în putință", țara ar fi urmat să dobândească autarhie economică, iar pe termen lung ar fi putut chiar realiza exporturi aducătoare de profit („să n-aibă trebuință de lucruri ce vin din părți străine, ci încă să câștige cu vreme, trimițând și la alte părți acelea ce ar putea pune la stare").[1591] În plus, în acest fel avea „să se pricinuiască" „îndestulare" și „eftinătate norodului", întrucât produsele manufacturate pe plan local urmau să fie mult mai accesibile consumatorului autohton de rând decât cele „aduse și cumpărate cu prețuri scumpe de prin alte părți străine".[1592] Iar „desfăimarea"[1593] generată pe plan internațional de absența unei industrii valahe proprii avea să fie înlocuită cu „lauda și podoaba patriei" cârmuite de fanarioții, preocupați, cel puțin în teorie, de „domnescele ajutoruri și faceri de bine"[1594] pentru supușii lor. Ca să nu mai spunem că astfel acești veritabili „părinți ai patriei"[1595] aveau să dobândească „nu puțină pomenire vecinică"[1596] pentru salutarele lor inițiative.

De la vorbă la faptă era însă drum lung, de vreme ce în calea grandioaselor proiecte de industrializare stăteau cel puțin două obstacole majore. Primul îl reprezenta dificultatea găsirii resurselor financiare necesare pentru realizarea unor investiții de anvergură, iar cel de-al doilea, absența din țară atât a utilajelor, cât și a lucrătorilor calificați în practicarea meșteșugurilor manufacturiere. Ca atare, domnii dornici să-și nemurească numele prin astfel de proiecte s-au văzut siliți fie să investească ei înșiși în construcția de fabrici, fie să le acorde scutiri de taxe și exclusivitatea pe termen îndelungat întreprinzătorilor dispuși să ridice pe cheltuială proprie o manufactură. Mai ales că importul echipamentului, aducerea de peste hotare și remunerarea corespunzătoare a meșterilor străini erau extrem de împovărătoare chiar și pentru bugetele celor mai înstăriți afaceriști din Valahia epocii respective. Așa se explică și faptul că proiectele industriale implementate în toată epoca fanariotă în zona largă a Bucureștiului pot fi numărate pe degetele a două mâini. Și, din păcate, unele dintre ele au avut nesansa de a cădea de timpuriu victime ale războaielor necruțătoare purtate de marile puteri pe teritoriul principatelor.

Începuturile industriei alimentare bucureştene.
Fabricile de paste făinoase şi de bere

UNUL DINTRE PRIMELE PROIECTE DE DEZVOLTARE a unei unități de industrie alimentară în Valahia i se datorează biv-vel-logofătului Scarlat Greceanu, care, la începutul ultimului deceniu al veacului al XVIII-lea, a „așezat o fabrică de arpacaș", nu pentru a se îmbogăți, așa cum ar putea crede răuvoitorii, ci „spre a agonisi patriei sale cel după putere folos, eftinătate și câștig", după cum aflăm din hrisovul acesteia, emis de Mihail Suțu la 26 februarie 1792. Încântat de nobila inițiativă a boierului său, domnul nu doar l-a copleșit cu laude pentru „cinstita și iubitoarea grijă" arătată pentru binele țării, ci i-a și scutit de orice fel de dări cele două mori (una la Argești, în Ilfov, iar cealaltă la Cornești, în Dâmbovița), folosite pentru măcinarea cerealelor necesare producției de arpacaș („amândouă morile [...] să fie nesupărate și nebântuite de orice domnească dajdie și podvadă, oamenii morilor trebuincioși și credincioși acelor mori să fie scutiți și întru totul nesupărați, atât ei, cât și dobitoacele lor, i carele lor, a putea în toată vremea a fi nelipsiți de la trebuincioasa slujbă a morilor"). În plus, a acordat facilități fiscale similare și magazinului de firmă din București, ce beneficia, în plus, de dreptul comercializării globale exclusive a arpacașului marca Greceanu („să fie o singură magazie vânzătoare în București și numai de la aceasta să cumpere câți vor vrea, iar pentru mărunta vânzare în această țară sau cu ridicata pentru țara turcească sau Moldova această magazie să fie nesupărată de vamă, de fumărit și de câte altele vor fi obicinuite în București [...], asemenea și oamenii ce slujesc la această magazie întru toate să fie scutiți").[1597] Și nici măcar nu i-a impus un preț fix de desfacere cu amănuntul (în 1805 totuși, arpacașul de orz avea să se vândă cu 12 parale în băcăniile bucureștene),[1598] ca semn al recunoștinței pentru că respectivul boier „alcătuise acea fabrică", a cărei localizare nu rezultă din hrisovul citat, „cu însuși cheltuiala domniei sale și cu străini meșteri".[1599]

ȘI TOT CAM PE ATUNCI, DUMITRACHE TURNAVITUL,[1600] fostul favorit al lui Mavrogheni, constatând cererea de paste făinoase de pe piață, construia „în dealul Bucureștilor, despre Văcărești" „o fabrică de fidea cu ergalii de aramă și de lemn", de roadele căreia nu avea să se bucure însă pentru prea multă vreme, căci vicisitudinile vieții l-au constrâns să o vândă în 1798 lui Costachi Hatmanul, care, la rândul lui, a înstrăinat-o în favoarea doamnei Ruxandra a – pe atunci –

atotputernicului vodă Constantin Hangerli.[1601] Numai că urgia urma să se abată curând și asupra acestuia,[1602] iar blestemata manufactură avea să fie scoasă peste doar un an „la sultan-mezat", „față și înaintea" domnului „la adunarea dăplin", împreună „cu toate namestiile și cu toate împrejmuirile" ei, după ce toate tentativele anterioare de a-i găsi un proprietar eșuaseră lamentabil („s-a făcut mezatul întâi la stărostie, după obicei, în patruzeci de zile de rând, apoi în divanul țării înaintea tuturor dumnealor boierilor halea și mazâli, în două și în trei rânduri"). Iar în acest cadru oficial fabrica de fidea i-a revenit lui Ioan „polcovnic dă siimeni", dispus să scoată din buzunar „taleri 1410", „care bani i-au și numărat deplin"[1603] în fața lui vodă. În ciuda sumei relativ mari achitate, sus-numitul făcea fără doar și poate o afacere bună, căci fabrica de lângă București producea paste făinoase mult mai ieftine decât cele de import, disponibile pe piețele din capitală („fideaua de Veneția",[1604] „cea de Țarigrad",[1605] „fideaua de Odrii",[1606] „macaroanele și fideaua muscălească").[1607]

CALCULE SIMILARE DE RENTABILITATE trebuie să-și fi făcut și Nichifor Hagi Ioan Mustacov „din politia [...] București", când, prin 1815, a decis să investească nu doar în construcția unei noi fabrici de profil, ci și în aducerea „argaliilor celor trebuincioase, cum și a meșterilor de la Andrianopoli". În acest fel, putea produce o gamă largă de paste făinoase („fidea i macaroane i simigdale i crititarachisia i ostrachia și cripriotica") cu o calitate comparabilă celor lucrate în orașul otoman și cu mult superioară, după cum au confirmat-o degustările întreprinse de autorități „fidelei ce se vindea în politia Bucureștilor de la fabrica ot Galați". Și, cu toate acestea, vodă Caragea nu s-a grăbit să-i acorde privilegii lui Mustacov, ci, înainte de toate, l-a însărcinat pe marele-vistier Grigore Ghica cu cercetarea amănunțită a cazului și, în urma raportului favorabil al boierului, a decis ca, prin hrisovul său, să protejeze în primul rând interesele consumatorilor și abia în plan secund pe cele ale investitorului. Astfel, i-a impus lui Mustacov să desfacă „ocaua de fidea po parale treizeci și opt (pentru căci la fidea are și muncă mai multă și intră și de două parale șofran la una ocă), ear macaroanele și celelalte [...] po parale treizeci și patru", în condițiile în care pastele de la Galați se vindeau în băcăniile bucureștene cu nu mai puțin de șaptezeci și cinci de parale ocaua. Ba l-a și obligat „să dea pe tot anul la Spitalul nemernicilor străini (Filantropia) căte două sute oca fidea". În schimb, dacă avea să respecte cu strictețe aceste îndatoriri, căpăta exclusivitatea producției de paste „în diastimă de cincisprezece ani", dreptul de a „ține pentru trebuința

fabricii cincisprezece oameni străini, făr de pricină de dajdie, apărați de rândul dăjdielor i de alte orănduieli", dar și de a avea „o prăvălie în politia Bucureștilor, apărată de orice dări și ajutorințe ce vor fi la alte prăvălii, cum și nesupusă la vreun isnaf, nici la agie", ci doar la un „osebit boier [...] îngrijitor", însărcinat cu supravegherea desfacerii fidelei la prețul prevăzut de hrisovul domnesc.[1608]

CUM ÎNSĂ MACAROANELE SE ÎNGHIT MAI UȘOR cu o halbă de bere rece, întreprinzătorul Johann Timpel, venit tocmai de la Gotha din Turingia, s-a gândit în anul 1809 să le deschidă și românilor gustul pentru licoarea atât de îndrăgită de nemți, cu toate riscurile pe care le implica o atare investiție („compania presupunea cheltuieli mari, iar succesul ei era îndoielnic"). Dar cele mai sumbre premoniții ale afaceristului aveau să se adeverească în anii următori, căci bucureștenii nu se arătau deloc dispuși să cedeze în fața ispitei amărui („berea rămânea o băutură folosită numai de străini și deloc de localnici, și, prin urmare, consumul ei era foarte redus"). Lovitura de grație părea însă a se fi abătut asupra lui Timpel în 1815, când un berar austriac s-a apucat să construiască pe malurile Dâmboviței o nouă unitate de producție. În loc să dispere, acesta i-a adresat o jalbă lui vodă Caragea, în care îi solicita exclusivitatea dreptului de fabricație, întrucât fusese izvoditorul respectivului meșteșug în Valahia. Iar, în urma unei investigații amănunțite întreprinse de boierii veliți, domnul a decis să răspundă pozitiv cererii, impunându-i însă berarului condiții draconice. Mai exact, acesta era obligat să construiască o nouă fabrică „în afara orașului, astfel încât să nu poată exista nici un risc de incendiu", să folosească în procesul de producție doar cereale improprii pentru alimentația populației și să contribuie cu 300 de piaștri pe an la cutia milosteniei de obște (o băutură destinată occidentalilor nu avea cum să nu fie accizată). În schimb, rivalului său austriac avea nu doar să-i fie retrasă licența de fabricație, ci, prin amabilitatea agenției, „confiscate chiar și utilajele" de producție. Astfel, Timpel putea să-și suflece liniștit mânecile și să se apuce de treabă, ridicând o nouă „braserie" „pe un teren situat pe malul râului (Dâmbovița) și în afara orașului". Numai că nici noua sa fabrică nu a fost sortită unei vieți prea lungi, întrucât pandurii înfierbântați de ideile revoluționare i-au dat foc în primăvara lui 1821, odată ce nu găsiseră nimic de prădat înlăuntrul acesteia – berea, vezi bine, nu-i ispitea câtuși de puțin.[1609]

Concurență inopinată pentru olarii bucureșteni.
Fabrica de farfurii a vistierului Constantin Filipescu

PRINTRE BOIERII ROMÂNI PROGRESIȘTI CONȘTIENȚI de profitul pe care li-l putea aduce producția manufacturieră de bunuri s-a numărat și vistierul Constantin Filipescu, care, în 1806, a decis să investească în construcția unei fabrici de farfurii. În acest scop, el nu a recurs la *know-how*-ul olarilor autohtoni, ci a adus meșteri specializați și „unelte" de peste hotare, astfel încât să poată confecționa veselă de lux la prețuri accesibile pentru bucureștenii de rând, ce nu-și puteau permite, de pildă, costisitoarele „farfurii de Triest".[1610] În acest fel, a reușit să câștige și bunăvoința domnului Constantin Ipsilanti, dornic „să se pricinuiască [...] în țară o îndestulătoare eftinătate la prețul cumpărătorii felurimilor de farfurii", iar, pe termen lung, să se limiteze sau chiar să se elimine importurile („dintru aceasta poate să se împuțineze sau în cele de pre urmă să și lipsească cu totul aducerea farfuriilor din alte părți"). Prin urmare, el i-a acordat boierului afacerist exclusivitatea producției în soroc de zece ani, obligându-i pe toți profesioniștii în domeniu să presteze muncă salariată în întreprinderea acestuia („ori din cei ce se vor fi aflând acum aici sau cari ar mai veni de acum înainte din alte părți să nu aibă voie a deschide sau a lucra chipul acestui meșteșug de facere a farfuriilor, după mijlocirea adică a acestei fabrice, în soroc de acum până în zece ani, ci alții toții în toată țara să fie popriți a lucra acest meșteșug al facerei farfuriilor, iară cari vor avea sciința meșteșugului acestuia sau cari din pământeni vor vrea să învețe să fie primiți a lucra la această fabrică cu plata simbriei ce li se va cuveni"). În plus, i-a și scutit „de dajdia vistieriei cu pecetluiri [...] după orânduială" „lude 20",[1611] fapt ce reducea considerabil cheltuielile de producție și crea premisele constituirii unei afaceri foarte profitabile, ce avea să fie însă subminată de tulburările provocate de Războiul Ruso–Turc din 1806–1812.

Primii pași ai industriei textile bucureștene. Fabricile de tors bumbac, de postav, testemele, șaluri și ghermesituri

BOOMUL INDUSTRIAL DIN PRIMII ANI ai veacului al XIX-lea s-a manifestat, în primul rând, în domeniul textil, întrucât, după cea alimentară, piața de articole de îmbrăcăminte era cea mai largă din Bucureștiul fanariot. Așa că în această perioadă s-au înființat deopotrivă unități ce confecționau stofe și articole vestimentare finite.

În prima categorie se încadrează, de pildă, fabrica de tors bumbacul „după a(l) englezilor tertip“ fondată în 1805 de secretarul agenției austriece la București „kir Onorie de Gaudin“, în colaborare cu un grec, pe nume Ion Papa Polizu. Asociindu-se, cei doi au reușit „să pue cheltuială“ ca să aducă de peste hotare atât „ergalii“, cât și „oameni cu sciința meșteșugului“ toarcerii mecanizate a firelor, ceea ce le permitea să realizeze o producție considerabilă într-un timp record („cu care meșteșug se face o mare înlesnire să poată un om scoate bumbac tors într-o zi, cât ar putea să scoață cu alte meșteșuguri în trei, patru săptămâni“).[1612] Inițiativa de afaceri era cât se poate de inspirată, odată ce cererea de bumbac prelucrat era crescută, ca urmare a multiplelor utilizări ale acestuia. Astfel, acesta constituia materia primă indispensabilă atât pentru „meșteșugul zăbunăriei, care este oricâte se umple cu bumbac și cu lână“[1613] (inclusiv capul bietului vodă Hangerli răpus cu urgie mare din porunca sultanului),[1614] cât și pentru cel al iorgangeriei.[1615] În plus, bumbacul era folosit și la confecționarea a numeroase piese vestimentare sau țesături (camizoane,[1616] scufii,[1617] calțe[1618] [ciorapi], fețe de masă, șervete[1619] etc.), dar și a fitilelor de la lumânările de ceară.[1620] Prin urmare, era importat în cantități considerabile din surse diverse (India,[1621] Smirna, Chios,[1622] Moreea[1623] [Peloponez], Serres,[1624] Zanda [Zakynthos], „țara nemțească“, Anglia)[1625] în formă atât brută, cât și finită. Prin prelucrarea însă pe plan local a bumbacului, urma să se realizeze o economie substanțială, ce avea să se regăsească în prețul de vânzare mult mai scăzut al oricărui articol confecționat sau umplut cu bumbac. Așa se explică și bunăvoința față de demersul celor doi investitori, manifestată de Constantin Ipsilanti, care le-a acordat monopolul producției „până în sorocul de ani 20, începându-se anii de la leat 1805 ghenar“ și i-a scutit „de rândul dăjdiilor“ deopotrivă pe patroni și pe „meșterii ce vor fi în kerhana“ „în câtă vreme se vor afla lucrând“. Ba le-a și pus la dispoziție „în vremea hotărâtă de ani 20 și oameni de slujbă scutiți lude 15“, solicitând, în schimb, pentru uz propriu doar „câte 25 suluri de tors subțire și bun de cel mai de frunte“ „pe fiecare an“.[1626]

SPRE DEOSEBIRE DE TOARCEREA MECANIZATĂ a bumbacului, meșteșug nou la începutul veacului al XIX-lea, țeserea manufacturată a postavului avea o lungă tradiție în Țara Românească. Astfel, un călător turc anonim trecător pe la noi prin 1740 susținea că la București se înființase de curând o fabrică ce producea „un postav bun [...] de culoare albastră“ ce „costa 30 de parale cotul“ și era trimis, în cazul în care existau cereri, pentru a fi vopsit în roșu la Șiștov.[1627] Nu e

însă exclus ca acesta să se fi referit, de fapt, la repunerea în funcțiune a manufacturii de la Afumați, întemeiată, potrivit unei informații izolate din *Istoria politică și geografică a Terrei Românești de la cea mai veche a sa întemeere până la anul 1774*,[1628] de însuși vodă Șerban Cantacuzino. Oricum ar sta lucrurile, aceasta pare a fi avut o viață foarte zbuciumată, marcată de sincope numeroase și îndelungate. Una dintre acestea, la care se referă militarul german Friedrich Wilhelm von Bauer (*ante* 1778), s-a datorat plecării „antreprenorilor și lucrătorilor aproape în întregime nemți", ce serviseră pentru o anumită perioadă de timp în apropierea Bucureștilor. Totuși, nu peste multă vreme jurnalistul francez Jean-Louis Carra arăta că singura manufactură din Țara Românească era cea de la Afumați, „unde se fabrica un postav de treizeci de coți vigul, a treizeci și patru de «sols» francezi cotul, vopsit, de obicei, în albastru sau cenușiu",[1629] în vreme ce hrisovul șalvaragiilor din 1792 pomenește „postavul ce se numește de Afumați, care se lucrează aici, în țară".[1630]

SENSIBIL MAI BINE CUNOSCUTĂ este activitatea fabricii de postav întemeiate în 1766 de biv-vel-clucerul Radu Slătineanu pe moșia sa de pe malul Pociovaliștei, la distanță de doar 20 de kilometri de Bucu-

rești, în apropierea drumului principal legând capitala valahă de Brașov. Investiția nu s-a făcut însă la momentul cel mai oportun cu putință, căci, în scurt timp, avea să izbucnească un nou Război Ruso–Turc (1768–1774), purtat, în parte, pe teritoriul țărilor române, ce a curmat cu brutalitate activitatea manufacturii ilfovene.[1631] O încercare de reluare a producției pare a i se fi datorat lui Alexandru Ipsilanti, care a adus, în acest scop, la București mai „mulți lucrători de postav din Moravia", „după tocmeala făcută printr-un raguzan"[1632] (nimeni altul decât secretarul său Stephan Ignaz Raicevich). Iar, dacă-i dăm crezare ambasadorului Regatului celor Două Sicilii, fabrica „începea să meargă bine, atunci când Poarta, împinsă de lăcomia ei nepotolită, a hotărât să pună dări atât de mari, încât domnul a găsit cu cale să se lase de lucrul pe care îl pornise".[1633]

De mai mult succes au fost încununate eforturile lui Mihail Suțu, care – convins că, „puind în lucrare facerea postavurilor [...], se folosesc cea mai multă parte din obște și se ajută la economia cheltuelei ce fac pentru d-alde acestea" – a acordat cu mână largă „privileghiuri" afacerii de „la Potvalișteș (Pociovalișteș), sud Ilfov" a „dumnealui cinstitul și credinciosul boer [...] Radu Slătineanu, biv-vel-clucer". Mai exact, i-a permis acestuia să angajeze „50 de lude [...] străini" „peptănători de lână, țesători, văpsitori, tunzători, lemnari, covaci și

făcători de pive", „slobozi de nici un fel de dajdie" și alți „una sută lude iar străini" „spre trebuință de tors", în schimbul plății către vistierie a doar „po taleri 8" „de om într-un an". Singura datorie a industriașului era aceea nu de a le asigura o retribuție decentă sau condiții umane de lucru, așa cum ne-am putea aștepta astăzi, ci de a-i catehiza în dreapta credință, abătându-i de la rătăcirea protestantă sau papistașă. Iar pentru atingerea acestui nobil scop vodă orânduia la Pociovalișteș „doi preoți și un cântăreț", ținuți să vegheze că „norodul [...] lucrător la [...] cherhanea" avea „să-și împlinească duhovniceasca datorie". În schimbul acestei slujbe bineplăcute lui Dumnezeu, clericii erau „iertați de tot felul de dajdii", regim fiscal de care se bucurau și „meșterii câți vor veni din năuntru cu sciința meșteșugului" postăvăriei. Aceste prevederi nu urmăreau, de bună seamă, bunăstarea lucrătorilor, ci doar rotunjirea veniturilor patronului, așa cum o dovedește faptul că nici măcar meșterilor („veri fie străini, veri fie pământeni") nemulțumiți de nerespectarea de către proprietar a prevederilor contractuale nu li se îngăduia cu nici un chip să-și părăsească postul „făr de vreme și mai înainte de soroc". Iar dacă îndrăzneau s-o facă de capul lor, aveau să fie depistați chiar și în gură de șarpe și înturnați cu forța la muncă („veri unde s-ar afla să-l ia și să-l ducă la urmă, ca să lucreze până ce-și va împlini sorocul după așezământ").

Tot pentru a rentabiliza activitatea fabricii, Mihail Suțu prevedea ca niciodată, indiferent de eventualele schimbări de proprietar, chiria pentru „moșia unde erau făcute namestiile fabricii" să nu poată depăși cu nici un chip 250 de taleri pe an („iar mai mult nici odinioară să nu ceară măcar"). Totodată, el scutea de oierit 2.000 de mioare „aduse din străinătate într-adins pentru felul lânei, ca, împreunându-se la lucru cu lâna de țară, să se poată aduce facerea postavului la mai bună stare", iar „văpselele și alte felurimi spre lucrarea meșteșugului fabricei câte vor aduce din alte țări", de vamă. De atari obligații erau degrevate în egală măsură achizițiile de lână din țară – la care trimișii manufacturii de la Pociovalișteș aveau „protimisis mai întâi decât toți" –, dar și cele de postav cu amănuntul realizate la sediul fabricii. Patronul era obligat pur și simplu, asemenea postăvarilor de rând din capitală sau din țară, ca din puținul său să dea câte o para la cotul de material pentru copiii fără mamă și fără tată crescuți prin grija domniei la orfanotrofion.[1634]

Erau, prin urmare, întrunite toate premisele pentru ca industria de la Pociovalișteș să devină cât se poate de profitabilă. Doar dacă nu cumva pe postăvari i-ar fi distras de la lucru „fetele nemăritate" sau „muierile văduve" trimise din cârciumă la munca de jos, în fabrică,

pentru a-și ispăși păcatul preacurviei și a deveni și ele utile societății. Totuși, în ciuda condițiilor favorabile, pare că top managementul realizat de Radu Slătineanu n-a fost de succes, odată ce fabrica a ajuns, nu peste mulți ani, „cu totul pustie, părăsită [...] și fără nici un fel de ființă". Aceasta era și starea în care a găsit-o la suirea sa pe tron, în ianuarie 1793, Alexandru Moruzi, „lauda ighemonilor neamului creștinesc", mult „râvnitor pentru meșteșugul lucrării a felurimilor de postavuri, care este mai trebuincios tuturor de obște într-această țară". Astfel, vodă a dat poruncă „de s-au lucrat și s-au preînnoit întâi toate zidirile, acareturile cele lipsă și stricate" („douăzeci de odăi, două menganele, magazii pentru lână și măestrii ale meșteșugului acestuia"), după care s-a preocupat de aducerea de peste hotare a unor meșteri străini și de strângerea „din pământeni a sumei celei trebuincioase de lucrători, torcători, țesători și veri câți au fost trebuincioși, atât din breaslă, cât și din dajnici, cu paguba și scăderea vistieriei".[1635] Operațiunea nu s-a dovedit câtuși de puțin lesnicioasă, așa că, în disperare de cauză, Moruzi a găsit de cuviință să recurgă și la recrutarea de copii,[1636] urmând bunele practici din țările industriale avansate.

Cu toate acestea, a reușit, în cele din urmă, să mobilizeze o forță de muncă impresionantă, alcătuită din două sute patruzeci și trei de postăvari „nedajnici de către vistieria domnească, slobozi și nesupărați în toată vremea", conduși de șase vătafi și un spătar, patruzeci de dărvari scutelnici „nelipsiți și nestrămutați de la fabrică", dar și „cincizeci de oameni" aduși din străinătate „pentru lucrul fabricei". Iar dacă nici cei trei sute patruzeci de lucrători menționați nu vor fi făcut față volumului de muncă, avea să se recurgă contra cost la serviciile postăvarilor din capitală („iară pentru cât tort va trebui mai mult la fabrică să ceară de la domnie ajutor epistatul ca să i se lucreze de către cei din Bucuresci postăvari cu plată, prin tocmeala învoită").[1637]

Creșterea exponențială a personalului fabricii presupunea însă și realizarea unor investiții majore în utilaje și scule pe care „epistașii" din anul 1793, biv-vel-logofătul Slătineanu și vel-comisul Dumitrache,[1638] nu se arătau dispuși să le suporte. Așa încât, de voie, de nevoie, aceștia i-au cedat manufactura unui potent om de afaceri originar din Chios, Chiriac Hagi Arbut, care a cheltuit cu „ergaliile, uneltele și alte avandalâcuri", dar și cu lucrările de construcții, nu mai puțin de 7.189 de taleri, sumă cu care trebuia să fie despăgubit, pe chezășia domniei, de oricine „va fi căutat, după vremi să-i iee fabrica de la mână".[1639] Și tot voievodul a avut grijă ca, la 12 mai 1794, să le poruncească cu asprime „la cei 6 vătaji de postăvari și la toți postăvarii de la fabrica domnească" să nu cuteze să mai crâcnească, ci „să recunoască

de epistat al fabricii pe Hagi Chiriac Arbut și să-i dea cuviincioasa supunere și ascultare, fieșcare la treaba sa, slujind cu sârguință și cu toată silința".[1640] Deasupra fabricii de la Pociovalișteе se adunau nori negri, căci hulpavul afacerist armean era gata să treacă peste cadavre pentru a-și amortiza cât mai grabnic investiția.

Aparent, toate condițiile necesare pentru atingerea acestui obiectiv erau îndeplinite, căci Moruzi acordase manufacturii o mulțime de facilități de natură să-i asigure deopotrivă aprovizionarea constantă cu materii prime și desfacerea producției, cu condiția, desigur, ca antreprenorul de la Pociovalișteе să-i achite anual „luminatei Doamnei Domniei" sale 2.730 de taleri (câte zece de fiecare postăvar și câte șase de fiecare om străin). Astfel, epistatul putea strânge din țară „cu riza-pazar, până la oi una mie, care să fie scutite de oierit pe fiecare an" și achiziționa în regim preferențial patruzeci de mii de ocale de „lână subțire [...] din cinci județe: Ialomița, Ilfov, Teleorman, Vlașca și Olt". În plus, domnia se îndatora să pună la dispoziția fabricii „în vreme cuviincioasă, cu purtarea de grijă a dumnealor boierilor ispravnici", „zece mii oca văpsea pațachină". Pe de altă parte, lui Hagi Arbut i se permitea să țină „două prăvălii în lăuntru în orașul Bucuresci, care să fie în pace și nesupărate de orice dare și angarie" și să-și vândă produsele fără vamă „atât înăuntru, în țara aceasta, cât și afară, la orice parte a împărătescii stăpâniri" – în ultimul caz doar pe termen de cinci ani. Totodată, indiferent de reclamațiile depuse împotriva sa, afaceristul căpăta dreptul de a nu putea fi vizitat la Pociovalișteе de către forțele de ordine („înnăuntru la fabrică alt zapciu să nu intre"), ci cel mult de un „om [...] al Curței", însărcinat „chiar din poruncă domnească" să ancheteze cazul cot la cot cu patronul. În schimb, dacă acesta avea să se confrunte cu vreo problemă, putea intra oricând nestingherit la vodă („să aibă voie spre a arăta însuși către domnie pricinile ce sunt ale fabricei"). Și încă și mai importantă pentru succesul afacerii armeanului era protejarea acesteia printr-un „sfânt plin de milostivire împărătesc hatișerif" emis de Selim III, „spre păzirea neclintită întru totul [...] și de către urmașii"[1641] sultanului în funcție a privilegiilor întreprinderii de la Pociovalișteе. Iar existența acestui document unic în analele relațiilor dintre Poartă și Țara Românească i-a determinat și pe succesorii lui Alexandru Moruzi să acorde noi „pronomii" unității industriale. Astfel, în 1797 Alexandru Ipsilanti i-a dăruit „două sălașe de țigani domnești fierari, pentru lucrul de fier ce se întâmplă la fabrică", în vreme ce Constantin Hangerli i-a adăugat „lude 40" „cu sciință de meșteșugul postăvăriei", aleși chiar de patronul Hagi Chiriac Arbut.[1642] În plus, Constantin Ipsilanti i-a conferit

dreptul de protimisis „la cumpărătoarea lânei" „bune, cu multă deosebire decât lâna oilor ce se află în pământul acesta" provenite de la „un soi de oi ce sunt de Ispania", aclimatizate în Valahia din inițiativa lui Honoré de Gaudin, secretarul agenției austriece la București.[1643]

Cu toate că aceste privilegii erau de natură să asigure rentabilitatea pe termen lung a manufacturii de la Pociovalișteș, patronul armean dornic să-și amortizeze imediat investiția și să obțină cât mai repede profit, le-a impus postăvarilor un regim de muncă foarte dur, care a generat de-a lungul anilor numeroase proteste. Astfel, prin noul „așezământ și legătură" a fabricii, patronul reușise să introducă norme de lucru de-a dreptul stahanoviste: „să toarcă fieșcare cel dintăi mână patruzeci ocă lănă, cel dă al doilea treizeci și șase și cel dă al treilea mănă pănă la douăzeci și două ocă". Numai că împotrivirea postăvarilor, corelată cu imposibilitatea practică a îndeplinirii obligațiilor menționate, avea să conducă, peste puțină vreme, la reducerea drastică a acestor norme la douăzeci, optsprezece și, respectiv, unsprezece ocale pentru cele trei categorii citate de lucrători.[1644] Lipsa de entuziasm și, prin urmare, productivitatea redusă a postăvarilor și calitatea modestă a lucrului lor („postavul [...] îl lucrează gros și prost")[1645] se datorau și faptului că, spre deosebire de meșterii străini, aceștia nu erau remunerați pentru munca depusă, ci doar scutiți de dajdie, pentru ca „o săptămână să lucreze [...] la lucrul fabricii, iar o săptămână să fie slobozi". Bani („dă ocă căte 60 parale")[1646] urmau să primească doar dacă-și găseau timp să toarcă și în săptămâna lor liberă, situație mai degrabă improbabilă, întrucât trebuiau să-și „facă agonisită pentru hrana vieții",[1647] în primul rând prin cultivarea pământului. Iar acest lucru făcea ca, „la vremea secerișului, coasii, sapii, prășilii și culesului de porumb", să nu poată veni la fabrică nici măcar una din două săptămâni. Așa că, pentru a nu se alege cu sancțiuni din partea sus-pusului patron, își trimiteau la manufactură „copiii nevărstnici, din lucrul cărura nu să alegea mai nimic". Situația era, de bună seamă, de natură să-l nemulțumească pe Arbut, care pretindea „vechili" competenți, ceea ce plugarii ilfoveni nu puteau oferi, întrucât nu dispuneau de fondurile necesare pentru a-i remunera. Iar, dacă nu găseau înlocuitori, se vedeau siliți să-i achite patronului cinci taleri pe săptămână,[1648] o sumă exorbitantă pentru veniturile lor modice, obținute, în primul rând, din practicarea agriculturii. Prin urmare, pentru a nu fi buni de plată, trebuiau cu orice preț să se înfățișeze la fabrică, unde din când în când erau stimulați să lucreze cu mai mult spor printr-o bătaie ruptă din rai („medelnicerul [...] apururea îi bate"). Iar de această metodă educativă nu scăpau nici dacă-și

luau inima în dinți și rămâneau acasă, căci același Chiriac Arbut „îi ridica cu bătăi de-i ducea la lucru". Ca atare, postăvarilor nu le rămânea decât să-și caute dreptatea la vodă, așa cum au făcut cel puțin în anii 1799 și 1803. Pentru ca domnul să se poată pronunța, trebuia însă ca speța să fie în prealabil examinată de o comisie de anchetă alcătuită din marii-boieri, care-i convocau și-i audiau pe împricinați, ajungând invariabil la concluzii de genul: „cererea" postăvarilor este „cu totul deșartă și neprimită",[1649] ori „dănșii" nu au „nici o pricină vrednică sau vreo dreptate". În plus, nu se mulțumeau doar să-l scoată basma curată pe Hagi Arbut, ci urmăreau ca, dintr-un patron venal, să-l prefacă într-un mare filantrop („nu numai că nu s-au arătat înpotrivitor așezământului lor sau cu chip rău și sălnec asupra lor, ci mai vărtos cu everghesie, lăsând deoparte și urmarea poruncii și folosul său, pentru odihna, răpaosul și mulțumirea lor"), neînțeles însă de angajații săi („dar ei nu sunt cunoscători facerii de bine și chivernisirii ce au avut și au de dă la numitul epistat").[1650] Totuși, pentru a nu forța prea tare nota, domnii găseau cu cale să le facă unele mici concesii și protestatarilor, interzicând, de pildă, corecțiile corporale („am rădicat aceasta de a nu mai bate, nici epistatul fabricei, nici spătăria") sau impunându-i patronului acordarea către lucrători a unei modeste rații de alimente („pe toată ziua la fieșcare om ce va lucra în fabrică le va da și câte una ocă mălai").[1651] Aceste palide succese ale luptei sindicale timpurii nu erau însă de natură să-i mulțumească pe postăvari, care continuau să lucreze în silă, doar de frica autorităților. Prin urmare, fabrica de la Pociovaliște, mutată poate, la un moment dat, mai aproape de capitală,[1652] a mers prost în primii ani ai secolului al XIX-lea, sucombând finalmente din pricina tulburărilor provocate în Valahia de Războiul Ruso–Turc din anii 1806–1812. Astfel, ea și-a încetat complet activitatea înaintea anului 1810, când ocupanții ruși au hotărât repararea caselor „ot fabrica medelnicerului Arbut",[1653] pentru a putea găzdui nou-înființatul Spital al săracilor nemernici (Filantropia).

ÎN AFARA MANUFACTURII DE LA POCIOVALIȘTE, o „fabrică de postav" a funcționat și la „Bălteni, sud Ilfov" cel puțin în anul 1794, când doi dintre scutelnicii acesteia, Stan Olteanu și Nicolae Postăvarul, s-au văzut implicați într-un conflict demn de vestul sălbatic cu Ispir, isprăvnicelul moșiei Poenarii din sud Dâmbovița, și însoțitorii acestuia („în ziua de Sfântul Pantelimon, intrând din greșală un râmător al unuia dintre" cei doi postăvari „în nisce tarlale cu porumb", „a venit un trimis" al lui Ispir „ca să-l împusce și, văzându-l stăpânul

râmătorului, a zis acelui trimis să nu dee cu pușca să-l omoare, că, de va fi făcut vreo stricăciune, va plăti – și așa a început unul de altul a se ciomăgi și, întorcându-se înapoi, trimisul a făcut veste acestui Ispir și, viind cu câțiva oameni împreună și cu armașul, a început a scoate pistoalele la dânșii speriindu-i, în cea de pe urmă i-au bătut cât i-au fost voia cu paturile pistoalelor și cu ciomege, fărâmându-i foarte pentru pricină de nimic").[1654]

O ALTĂ INVESTIȚIE ÎN DOMENIUL INDUSTRIEI TEXTILE i se datorează negustorului Stănuță sin Tudorache din Țarigrad, care „a isvodit întâi [...] aici, în țară" meșteșugul producției „de testemeluri și iminele" cu ajutorul „calâpurilor", punând „cheltuială cu aducere de văpsele, pene și de oameni lucrători [...] acestuia".[1655] În urma aprobării lui Alexandru Moruzi (28 mai 1800), antreprenorul și-a instalat cherhaneaua într-o clădire dărăpănată a mânăstirii Mărcuța, dreasă pe cheltuiala egumenului, care s-a lăsat convins să investească în acest scop 2.500 de taleri luați cu împrumut de la diverși târgoveți. Conform descrierii din anul 1829 a meșterului zidar Josi Vețbau (Joseph Wetzbau), aceasta era o „odaie mare, lungă de opt stânjeni și cinci șuguri și lată de trei stânjeni și trei șuguri" (deci o adevărată hală cu suprafața de circa 100 m^2), situată în mijlocul curții mânăstirii, durată din cărămidă și acoperită cu șindrilă.[1656] Acolo se realiza imprimarea „felurimii [...] testemelurilor, adecă bohcele, macaturi, perne, plapome, brâne", „de cele bune basi" sau „de cele de al doilea", „cu mijlocul calâpurilor"[1657] (tiparelor) pe care se întindeau felurite vopsele.

Inițial în solda lui Stănuță nu lucrau decât „opt oameni ai lui străini", „apărați de rândul dăjdiilor" în temeiul unor teșcherele eliberate de cămara domnească, dar în august 1802 Alexandru Suțu a aprobat creșterea numărului acestora „până la treizeci [...] străini scutiți". Era vorba, în primul rând, de raiale sud-dunărene. Astfel, Cenciu, Hristea, Bogoiu sau Lăbul, calfe basmagii,[1658] erau originari, probabil, din Șistov. Iar afacerea lui Stănuță întrunea toate premisele pentru a se extinde și mai mult, întrucât deținea, încă de la înființare, monoplul în domeniu pe termen de cincisprezece ani („să nu aibă dară voie alți nimeni din cei ce sciu meșteșugul acesta ori din cari se vor fi aflând aici acum sau cari ar mai veni de acum înainte din alte părți, adecă de altă cherhanea de testemeluri, până la 15 ani, începându-se acest soroc de la leat 1800 mai 28, ci să fie popriți alții, lucrând la această cherhanea cu simbrie cine va vrea ascultând pre acest Stănuță").[1659] Mai ales că acest privilegiu era conferit în schimbul unor obligații ce nu erau de natură să impieteze asupra rentabilității

afacerii. Astfel, Stănuță era dator „a da pre tot anul la cămara domnească câte 50 testemeluri, însă 25 de cele bune basi și 25 de cele de al doilea, iară de se va da tulpanuri de lână mai rea, atunci să dea 75 testemeluri, însă 40 de cele bune basi și 35 de cele de al doilea“ și a-i achita mânăstirii Mărcuța o chirie în valoare de „câte taleri 300, etision“. În plus, cu toate că-i solicitau să-și vândă produsele la „un preț cuviincios și cumpănit“, autoritățile nu găsiseră de cuviință să-i impună un nart, fapt ce-i permitea patronului să-și mențină o marjă sporită de profit, în condițiile în care produsele concurente de export („basmale de Țarigrad“,[1660] „basamale ladico ot Tocat“ sau „albe tocanlâi“,[1661] „basmale subțiri de Triești“, „basmale de Franța“, basmale canavăț de țara nemțească, „tulpan de Țarigrad“, „chembric și tulpan de Englitera, vărgat și cu flori ori tulpan englezesc fitilidicoși cabadico“[1662] etc.) erau cu mult mai scumpe. Iar, la un moment dat, domnia chiar a încercat să interzică importul unor produse de lux, printre care și basmalele, de vreme ce „pricinuiau o cheltuială zadarnică și o stingere de obște“.[1663]

Progresul înregistrat de fabrica de testemeluri de la Mărcuța avea să fie temporar curmat de izbucnirea Războiului Ruso–Turc din anii 1806–1812, în prima parte a căruia localul trebuie să fi suferit stricăciuni foarte grave, de vreme ce costul lucrărilor de reparații necesare în anul 1808 s-a ridicat la nu mai puțin de 4.000 de taleri, pe care starețul mânăstirii s-a văzut nevoit să-i împrumute de la medelnicerul Florea.[1664] De situația grea a fabricii a încercat să profite atunci polcovnicul de arnăuți Nicolae Musteață, care a solicitat în mai 1810, „prin jalbă către excelența sa senatorul prezident divanurilor“, aprobarea de a deschide în București „o fabrică de basmale turcești“.[1665] Mai ales că, prevalându-se de întreruperea importurilor ca urmare a operațiunilor militare, Stănuță scăzuse drastic calitatea articolelor produse, folosind „văpsele mincinoase“ și neîndestulătoare, dublase prețurile de vânzare, ba chiar solicita și bani în avans de la unii clienți, fapt ce i-a determinat pe nu mai puțin de douăzeci și cinci de negustori bucureșteni să-l reclame la stăpânire.[1666] Cu toate acestea, autoritățile au găsit cu cale să-l refuze pe Musteață, întrucât „mai lipseau încă cinci ani până la împlinirea soroculuí“ exclusivității acordate lui Stănuță prin „hrisoave domnești“, „către care divanul era dator a păzi cuviinciosul respect“.

Iar dacă se dovedeau atât de categorici cu un antreprenor ce urma calea legală de autorizare a propriei afaceri, era firesc să arate o intransigență maximă față de investitorii hotărâți să eludeze legea. Prin urmare, în iulie 1812 au dispus confiscarea *instrumentelor*

„băjenarilor sârbi de la Șiștov", care, „împotriva domnescelor hrisoave, se puseseră de au deschis fabrică la Herăstrău și la Colentina Floresculuí". Constatând că nu aceasta era strategia cea mai adecvată pentru a-și atinge scopul, Anghel și Constantin, capii refugiaților de la sud de Dunăre, au adresat în luna august a aceluiași an o cerere oficială de a înființa o manufactură de basmale, respinsă, desigur, în baza acelorași considerente, mai ales că Anghel Șiștovlău devenise, încă din 1811, bine-cunoscut autorităților pentru tentativele sale de a-i momi pe unii dintre angajații lui Stănuță să lucreze pentru el „în fabrica de testemeluri", pe care „îmbla a o deschide" împotriva rânduielilor în vigoare. Totuși, trebuie recunoscut că divanul a manifestat cu această ocazie o certă flexibilitate, propunându-le lui Anghel și Constantin să activeze ca epistați în fabrica lui Stănuță, în schimbul exorbitantului salariu de 2.000 de taleri pe an, urmând, în plus, a fi despăgubiți „cu un preț cuviincios"[1667] pentru marfa produsă ilegal. Celor doi nu le rămânea decât să accepte generoasa ofertă, așteptând cu răbdare momentul prielnic pentru a-i smulge monopolul lui Stănuță. Știind ce-l așteaptă, acesta din urmă s-a preocupat din timp să-l convingă pe vodă Caragea să-i prelungească privilegiul pe încă doi ani și jumătate (mai exact, până la 28 noiembrie 1817),[1668] ocazie cu care i s-a acordat și dreptul de a înființa, totodată, un „magazin de firmă" în capitală, în care să-și comercializeze articolele vestimentare la preț de producător. Așa că Anghel Șiștovlău a izbutit să-și vadă visul aievea abia la sfârșitul anului 1817, când, asociindu-se cu un alt afacerist, pe nume Zguri (sau Zugrav) Coubetis sin Constantin, a înaintat domniei o ofertă de nerefuzat. Astfel, în schimbul dreptului de exploatare pe timp de zece ani a fabricii de la Mărcuța, care, după expirarea monopolului lui Stănuță, pare a fi trecut de drept în proprietatea domniei, cei doi se angajau să adauge la contribuțiile stabilite de vechile hrisoave încă două mii șapte sute de taleri pentru cămara lui vodă și alți o mie pentru Spitalul Filantropia.[1669] Era vorba de sume considerabile, a căror pierdere diminua sensibil profitul întreprinderii, impunând, în vederea menținerii acesteia pe linia de plutire, luarea unor măsuri concrete de rentabilizare. Așa încât, nedispunând ei înșiși de tot capitalul necesar pentru investițiile indispensabile acestui scop, Anghel și Zguri au decis ca, fără știrea autorităților, să coopteze și un al treilea asociat, în persoana lui Manolache Culoglu („tovarăș cu ei cu contract fără a fi cunoscut stăpânirei"). Demersul nu a fost însă de natură să amelioreze situația fabricii, ci a sporit și mai mult disensiunile dintre parteneri, care au comis eroarea fatală de a se reclama unul pe celălalt la vodă („s-au arătat cu jalbă [...]

numiții între ei, vrând unul pe altul să se depărteze"). Căci acesta l-a desemnat să ancheteze cazul pe biv-vel-vornicul Grigore Băleanu, care, sesizând potențialul manufacturii, s-a gândit că era mai bine să se înstăpânească el însuși pe ea. Iar, pentru a-și atinge ținta, nu a trebuit decât să-l convingă pe domn că neînțelegerile dintre asociații de la Mărcuța riscau nu doar să determine scumpirea produselor, ci chiar să pună sub semnul întrebării funcționarea fabricii atât de trebuincioase pentru îndestularea și prosperitatea locuitorilor Valahiei („din zavistia ce au intrat cu desghinări firesce se cunoasce că le pricinuiesce cheltuieli și acea cheltuială urmează să o încarce la mărfuri ca să pricinuiască scumpătate obștei; al douilea, că sfârșitul acestei desghinări a lor aduce în cele de pre urmă a se strica și chiar fabrica, care de atâția ani au fost și podoabă politiei, și folos obștiei; al treilea, că lucrarea acestii fabrici de va lipsi se aduc din altă parte acest fel de lucruri de vânzare de se păgubesce țara de banii ce au să iasă în părți străine"). Drept care, Alexandru Suțu nu a mai stat pe gânduri și, la 3 noiembrie 1819, „a depărtat pe obrazele cele vătămătoare și păgubitoare la economia și ținerea [...] fabricii" pe care a „dat-o sub înțeleapta și de bine-iubitoarea otcârmuire a dumnealui cinstitului și credincios boerului [...] vel-vornic de politie Manolache Băleanu, ca să o aibă totdeauna statornică și nestrămutată de la dumnealui" – deci fără un termen de exploatare, așa cum se obișnuia. Ba chiar, cugetând mai degrabă la bunăstarea înaltului dregător decât la cea proprie, a eliminat obligația acestuia de a vărsa anual 2.700 de taleri la cămara domnească, menținând doar contribuția obligatorie în valoare de 1.000 de taleri la „Spitalul cel nou al iubirei de oameni".[1670] Soarta nu i-a îngăduit însă lui Băleanu să se bucure prea mult de fabrica luată cu japca, întrucât aceasta a căzut, în 1821, victimă avântului revoluționar al pandurilor, care au ras-o din temelii.[1671]

ȘI TOT PE TERENUL MÂNĂSTIRII MĂRCUȚA ȘI-A INSTALAT, la sfârșitul anului 1802, viitorul domn Grigore IV Ghica (pe atunci, doar vornic al obștirilor) „fabrica de saldangialâc, în care să se lucreze ghermesituri, șaluri și alte cumașuri ce se lucrează de mătase i fir i mintene, cum și prefacerea mătăsurilor de aici din țară și țara turcească a le aduce în ființa mătăsurilor Țarigradului, care se aduceau de negustori cu mare cheltuială". Iar, odată ce, „ca un iubitor patriei sale", acesta depusese „multă osârdie și osteneală" ca să aducă „din părți străine oameni meșteri cu sciința desăvârșită i materialurile cele trebuincioase cu grele și primejdioase cheltuieli", a fost răsplătit de Constantin Ipsilanti cu numeroase „pronomii", asemenea tuturor

izvoditorilor de meșteșuguri noi. În primul rând, a primit exclusivitatea producției pe termen nelimitat, iar nu pentru un interval precis de timp, așa cum se întâmpla în cazul celor mai mulți investitori („nimeni altul să nu fie volnic, atât aici în politie, cât și într-alt oraș al acestei țări [...] a lucra acest meșteșug al sandagealâcului"), iar toți profesioniștii în domeniu au fost obligați „să lucreze la numita fabrică cu plată". Totodată, vodă i-a „scutit și apărat (lui Ghica) de toate dăjdiele și angăriile" până la o sută de oameni „ce se vor afla lucrând" în fabrică, dar și „liude 50" „pentru căratul lemnelor și al altor trebuincioase ale fabricei, asemenea și doi sacagii, trei dulgheri și trei zidari". În plus, i-a conferit dreptul de a judeca el însuși conflictele dintre propriii angajații și a asista personal la orice proces în care aveau să fie implicați aceștia și l-a protejat de orice descindere inopinată a organelor de poliție („iar nu să se calce fabrica de către zapcii și să se pricinuiască pagube"). În schimb, boierul era obligat doar să-și achite chiria în valoare de 400 de taleri pe an către sfânta mânăstire Mărcuța și să predea la Cămara Domnească „pe tot anul câte 25 coți șaliu vărgat și câte 25 coți ghermesituri îndoit sadea". Iar dacă îndeplinea aceste două condiții, căpăta și dreptul de a ține „în politia Bucurescilor o prăvălie de boengerie" „scutită și apărată de toate".[1672] Își putea astfel desface propriile produse la prețuri incomparabil mai mici decât cele ale costisitoarelor articole de import aduse de peste mări și țări (alagea ghermesit de Țarigrad,[1673] ghermesit cu flori de Halep,[1674] cutnie i ghermesit de Brusa,[1675] șaluri de Țarigrad,[1676] șal de Magripia, alb cu lustruri, șaluri de Misir,[1677] șof și șal de Enghiur,[1678] cumașuri vărgate de Halep[1679] etc.)

„Harturghii, adică facere de hârtie", „meșteșug de fala țării și foarte trebuincios atât politiei cu trebuința scrisorilor, cât și Bisericei cu tipăritul cărților"

INTRODUCEREA PRODUCȚIEI DE HÂRTIE ÎN VALAHIA, „meșteșug de fala țării și foarte trebuincios atât politiei cu trebuința scrisorilor, cât și Bisericei cu tipăritul cărților" li se datorează frații lor Nicolae și Iani Lazari din Ioannina, care, „în zilele domniei sale răposatului Scarlat Ghica V.V." (1765–1766), au înființat o primă harturghie „cu toate cele trebuincioase ergalii, la apa Colentinii pe moșia Fundeni a d-lui biv-vel-vist(ier) Dumitrașcu Racoviță". Conștienți de însemnătatea unei atari inițiative de natură să permită ca „suma banilor ce se cuvenea a se cheltui pe hârtia ce venea din alte părți să nu iasă

din țară afară, ci să rămână iarăși aicea", atât Alexandru Scarlat Ghica (1768), cât și Grigore III Ghica (1769) și Alexandru Ipsilanti (1776) au întărit prin hrisoavele lor privilegiile proprietarilor fabricii. Mai întâi, le-au acordat monopolul producției de hârtie, răsplătindu-i astfel pentru „protemia și râvna" arătate „spre podoaba politiei și a țărei". De asemenea, le-au conferit dreptul de „a ține liude 40 pentru trebuința lucrului, însă oameni străini", pentru care nu erau nevoiți să plătească decât 160 de taleri pe an la cămara domniei, unde erau datori să livreze și „câte 20 topuri hârtie". În schimb, își puteau trimite lucrătorii oriunde prin țară ca să strângă „de la norod" „cârpiturile" necesare confecționării hârtiei, neavând a se teme de „zătigneală de către oricare zapciu", căci cel ce avea „să-i supere de cevași, zmintindu-le poslușăniile" urma să fie pedepsit cu strășnicie. În plus, orice achiziție de boarfe din Valahia sau „din părțile străine" era pe deplin scutită de vamă. În egală măsură, domnii garantau menținerea la același nivel, indiferent de o eventuală schimbare de proprietar, a cuantumului sumelor datorate proprietarilor terenului pe care „erau făcute morile și namestiile harturghiilor" („pe fieșcare au să dea adetul după tocmeală, cu fără nici un adaos chiriei, măcar și în vremea viitoare intrând moșiile într-alte mâini, au cu vânzare sau cu moștenire, ori cu vreun schimb"). Și, în cele din urmă, fraților Lazari li se îngăduia ca, „pentru vânzarea hârtiei", să-și deshidă „o prăvălie în București", ce urma a fi apărată „de vamă, de fumărit, de cotărit și de ploconul cămătăriei, de schimbul galbenilor, de felinare și de alte dări obicinuite și neobicinuite", urmând doar ca, după un prim an de funcționare, să plătească „vamă la 100 doi" pentru hârtia „scoasă din țară afară".

Toate aceste privilegii au asigurat succesul afacerii, permițându-le celor doi investitori ca, în 1776, să ridice o nouă harturghie, de data aceasta „la apa Leuta pe moșia Batiștei sud Prahova, a schitului Turbați din sud Ilfov". Numai că, în ciuda așteptărilor fraților Lazari, domnitorul Ipsilanti nu le-a mai acordat cu respectiva ocazie facilități suplimentare, dispunând chiar ca „acei 40 liude să-i împarță la amândouă harturghiile". Situația se complica dintr-odată pentru cei doi antreprenori, care, în anii următori, au reușit totuși să-și continue producția, fără a mai obține însă profitul scontat. Iar până în 1784 starea lor financiară s-a deteriorat atât de tare, încât creditorii lui Nicolae Lazăr, care se străduia pe atunci să-și completeze veniturile din activitatea de vameș, s-au văzut nevoiți să se adreseze, pentru a-și găsi dreptatea, marelui-vornic Pârșcoveanu și vel-logofătului Brâncoveanu.[1680]

Chiar dacă afaceristul din Ioannina n-a fost silit să tragă imediat obloanele harturghiilor sale, din acel moment se deschidea larg

perspectiva apariției unor noi investitori pe piața autohtonă a hârtiei. Așa se face că, încă din 1793, „pe apa Sabarului, sud Ilfov" se lucra din porunca lui vodă Alexandru Moruzi la construcția unei noi „mori de hărtie", ce risca „să facă înnecăciune [...] și stricăciune" tuturor gospodăriilor de pe marginea râului „de la Cațica în jos, până la Măgurele".[1681] Protestele riveranilor nu au putut însă să împiedice, ci doar să întârzie ridicarea acesteia, care s-a încheiat la începutul anului 1796 grație implicării personale a domnului, convins că moara era „mult trebuincioasă și de folos la toată obștea". Acesta a achiziționat din resurse proprii terenul învecinat celui pe care se afla harturghia și a procedat apoi la un schimb de proprietăți, astfel încât să rămână „slobodă" „moșia [...] fabricei", a cărei producție nu avea să mai fie astfel grevată de o chirie împovărătoare. Și tot pe proprie cheltuială a înălțat Moruzi „zidurile" și „trebuincioasele acareturi" și a adus de peste hotare „ergaliile" și „meșterii străini cu sciința meșteșugului de hârtie". Iar „pentru buna chivernisire cea de toată vremea" i-a acordat fabricii „însemnate ponturi", care „să se păzească și să se urmeze în toată vremea ca un lucru de folos țării". Astfel, i-a hărăzit „40 de liudi scutelnici" „de prin satele cele după împrejur, aproape de fabrică, ca să poată cu înlesnire a urma slujba și datoria lor", dar și „patru salașe țigani meșteri de hier" „fără de plată și nedajnici de bir". De asemenea, le-a impus dregătorilor și zapciilor țării să le dea o mână de ajutor „oamenilor fabricei" „orânduiți pentru strânsul pânzeturilor" necesare producției de hârtie. În paralel, domnul s-a preocupat să asigure fabricii ilfovene o amplă piață de desfacere, dispunând ca „toate [...] calemurile" – de la „logofeția divanului i la vistierie [...] i la departamentele judecătorilor i la divanul Craiovei și la toate isprăvnicaturile țării" – să folosească în exclusivitate hârtie autohtonă, cu condiția ca aceasta să fie mai ieftină decât cea adusă „din alte părți străine".

Și mai important e însă faptul că Moruzi s-a îngrijit de viitorul harturghiei și dincolo de sfârșitul vremelnicei sale domnii în Valahia. Astfel, el a obținut de la sultanul Selim III un hatișerif de protecție nu doar a fabricii de la postav de la Pociovalișteе, ci și a celei de pe Sabar („vei arăta protimie [...] silindu-te după sfântul împărătesc al meu hat[işerif] [...] la buna lucrare a hârtiei").[1682] Iar pentru a evita ca succesorii săi la tron să retragă harturghiei privilegiile și a-i asigura totodată acesteia un management performant, domnul s-a gândit s-o treacă sub oblăduirea „sfintei și dumnezeescii Metropolii a Ungro-Vlachiei", probabil cel mai mare consumator de hârtie din țară („fiindcă are Sf. Metropolie și tipografia sa care lucrează și tipărește cărțile

trebuincioase obștiei"). Ca să nu mai spunem că, în acest fel, izbutea să-și recupereze și o bună parte a investiției („să dea P[reasfinția] S[a] la Cămara Domniei Mele banii cu cari s-au cumpărat moșia ce s-au dat la schimb pentru moșia pe care stă fabrica, cum și din cheltuielile ce s-au făcut la izvodirea și întregimea fabricei să dea P[reasfinția] S[a] pe jumătate banii la Cămara Domniei mele",[1683] lucru pe care întâistătătorul Bisericii valahe Dosithei Filitti îl realiza prin vânzarea unor „moșii depărtate înprăștiete una dă alta și proaste la venit, de la cari mai cu nimic nu să poate folosi" „Preajba i Vărăștii dă Jărnov care să chiamă dă Sus, i Vărăștii dă Jos ot sud Vlașca").[1684] Iar evoluțiile ulterioare au dovedit în mod indubitabil că Moruzi a procedat just, întrucât, peste nici doi ani de la punerea ei în funcțiune, Constantin Hangerli opina că „fabrica de hârtie [...] nu era trebuincioasă", drept care-i lua scutelnicii, pentru a-i da manufacturii de postav (9 ianuarie 1798).[1685] Noroc că Moruzi avea să revină în scurt timp pe tron, reînnoind, la 30 septembrie 1799, privilegiile ctitoriei sale.[1686] Dar nici în acest fel manufactura ilfoveană n-a reușit, decât pentru scurt timp, să câștige bătălia cu hârtia de import de varii proveniențe (turcească,[1687] grecească,[1688] de Veneția,[1689] de Ghenova, nemțească, cecrevecheia, adică hârtie de Franța, englezească),[1690] calități (bună vs proastă),[1691] sortimente (Leon, trecapelă, Boța,[1692] hucheara, portale, hartuș și hasam portale, poleită, cu bolite, adică undițe)[1693] și culori (albă, roză, vânătă).[1694]

Comerțul bucureștean între înflorire și marasm

PROPUNÂNDU-ȘI SĂ OFERE ÎN DOAR CÂTEVA CUVINTE o imagine de ansamblu a capitalei valahe, diplomatul francez Charles-Claude de Peyssonnel scria, în 1787, că Bucureștiul avea „hanuri [...] impunătoare" „ocupate de negustori bogați, la care se găseau tot felul de mărfuri din toate țările lumii care făceau negoț". Iar comerțul pare a fi înflorit pe malurile Dâmboviței și cu câteva decenii mai înainte, odată ce în 1764 misionarul catolic Blasius Kleiner ne asigura că „nicăieri în Germania nu puteai vedea atâtea mărgăritare, perle și pietre prețioase", dar și „blănuri de preț atât de diverse ca la București".[1695]

Aceste „articole de lux" nu erau însă accesibile decât „foarte puținor boieri" îmbogățiți de pe urma „stoarcerilor exercitate din plin asupra țăranilor"[1696] și dornici să-și afișeze bunăstarea. Dacă-i dăm crezare

lui Stephan Ignaz Raicevich, secretarul lui Alexandru Ipsilanti, era vorba, în primul rând, de greci, „domnii și stăpânii Țării Românești și Moldovei", care, simțindu-se la București și Iași oarecum la adăpost de ochiul vigilent al Înaltei Porți, ce impusese în imperiu legi somptuare drastice, „se dedaseră luxului cel mai costisitor și mai extravagant care se poate închipui și care îl întrecea chiar și pe cel al sultanilor din Constantinopol". Dar cum nici „băștinașii" nu găsiseră de cuviință să se lase mai prejos, se declanșase o rivalitate eleno-română ce le dădea prilejul comercianților întreprinzători „să introducă în țară tot felul de mărfuri și manufacturi; din Rusia [...] blănurile cele mai scumpe de jder, samur, cacom, vulpe, râși și altele; [...] de la Constantinopol toate stofele și muselinele din India și Alep și țesăturile de aur din Chios, în afară de nenumărate mărunțișuri [...], de la târgurile de la Lipsca și Viena [...] un mare număr de stofe fine de tot felul, stofe groase de lână, catifele, atlazuri și alte mătăsuri, pânze imprimate, galoane și broderii de Viena, obiecte de fier din Stiria, hârtie de Veneția, condimente, zahăr rafinat de Fiume, cafea din America, plumb, cositor etc., mărunțișuri din Nürnberg, Viena, Franța și Anglia, un mare număr de giuvaeruri, perle, ceasornice și alte lucruri de aur și argint".[1697]

Din cauza unui întreg complex de cauze, toate aceste produse ajungeau să se vândă la București la prețuri exorbitante. În primul rând, ele erau achiziționate nu direct de la producători, ci de pe piețe de felul celor din „Smirna și Constantinopol" sau de la Lipsca, unde se comercializau deja „la prețuri ridicate".[1698] Apoi „distanța enormă de transport pe uscat, pe cele mai rele drumuri [...] mărea prețul cu 100% la cele mai mărunte articole",[1699] care, de îndată ce „erau aduse sau debarcate în principate", „erau supuse unor taxe (vamale) de trei la sută și grevate cu alte sarcini arbitrare care se ridicau la mai mult".[1700] Totuși, nimic nu părea a sta în calea snobismului protipendadei bucureștene, astfel încât, indiferent cât costau aceste bunuri exotice sosite pentru prima oară pe malurile Dâmboviței, ele ajungeau să se bucure grabnic de succes, așa cum s-a întâmplat la începutul veacului al XIX-lea cu tichiile roșii fabricate la Orléans și cu șampania franțuzească.[1701]

Totuși, extinderea și înflorirea comerțului din București se datorează, în mare măsură, faptului că aici erau desfăcute nu doar mărfuri de lux aduse de peste mări și țări, ci și articole importate din zonele limitrofe, mai ales din Transilvania („marfa de brașovenie"), dar și bunuri confecționate în atelierele meșteșugărești sau în manufacturile valahe și, de bună seamă, produsele agricole locale. Astfel, conform

unei catagrafii întocmite din ordinul autorităților ruse de ocupație, în București funcționau, în anul 1811, 3.238 de prăvălii, față de doar 951 în restul întregii Țări Românești. Dintre acestea, 2.442 se aflau în proprietatea unor negustători pământeni, în vreme ce 796 aparțineau străinilor (394, 272 și, respectiv, 130, în ordine, supușilor austrieci, ruși și, respectiv, francezi),[1702] fapt ce dovedește fără putință de tăgadă cât de însemnat ajunsese aportul alogenilor la comerțul capitalei valahe în doar câteva decenii de la liberalizarea relativă a domeniului în temeiul prevederilor Tratatului de pace de la Küçük Kaynarca (1774). Iar lucrurile devin și mai limpezi dacă ne gândim că străinii erau deseori mari negustori, în vreme ce mulți dintre localnicii incluși în statistica de mai sus posedau doar mici ateliere-prăvălii de rangul al treilea sau al patrulea. Ce-i drept, deținerea cetățeniei rusești sau austriece nu presupunea, în cele mai multe cazuri, origine etnică slavă sau germană, ci reprezenta doar o excelentă modalitate de protecție a afacerilor comercianților în fața vexațiunilor din partea autorităților române sau otomane („taxele [arbitrare] [...] stoarse de dregători [...] este cu neputință să nu le plătești, afară dacă proprietarii mărfurilor se întâmplă să fie sudiți ai curților europene și, ca atare, să fie ocrotiți de consulii care stau în țară"). Era o oportunitate de care dibacii negustători greci s-au grăbit să profite, reușind, mulți dintre ei, „să fie naturalizați în Rusia și Austria și să fie ocrotiți de aceste puteri". Obțineau astfel un „profit cu urmări însemnate pentru afacerile lor", care le permitea, conform diplomatului britanic William Wilkinson, să-și împartă supremația comerțului țării cu pământenii. În schimb, compatriotul său Edward Daniel Clarke era de părere, în 1802, că „tot comerțul (bucureștean) era în mâinile lor",[1703] afirmație ce ar trebui interpretată, dincolo de ponderea foarte însemnată a elementului grec în domeniu, și în sensul că, indiferent de originea lor etnică, marii negustori bucureșteni comunicau între ei în greacă, *lingua franca* a comerțului balcanic.

Dincolo de indubitabila lui înflorire, datorată, în primul rând, dinamismului și energiei celor care-l practicau, negoțul bucureștean a cunoscut și destule perioade de stagnare și marasm, ca urmare a deselor războaie, ce diminuau sau chiar întrerupeau importurile, făcând ca până și rezervele de marfă din cele mai încăpătoare hanuri să se epuizeze. În plus, calamitățile naturale, precum inundațiile, secetele, invaziile de lăcuste etc. nu doar creșteau prețurile la produsele alimentare, ci chiar creau o penurie acută de bucate pe piață, în vreme ce izbucnirea câte unei epidemii determina interzicerea de către autorități a desfășurării târgurilor pentru perioade îndelungate de timp.

În aceste condiții, nu trebuie să surprindă observațiile unor vizitatori străini ai Bucureștiului de felul: „comerțul Țării Românești abia își trage zilele într-un chip jalnic“[1704] sau „comerțul în țările acestea (Valahia și Moldova) nu poate să fie într-o stare înfloritoare“.[1705]

De unde se aprovizionau bucureștenii: târguri permanente sau periodice – Târgul Dinlăuntru, Târgul Cucului, Târgul de Afară (Moșilor), Târgul lui Mavrogheni de la Cișmea, noile piețe de la începutul secolului al XIX-lea (de la Sfântul Ion, de pe podul lui Șerban Vodă de la Butuc din jos, de pe Podul Mogoșoaiei împotriva caselor dumnealui clucerului Deșliu, din dreptul lui Babic Brutarul)

CHIAR DACĂ NEGOȚ LA BOTUL CALULUI SE FĂCEA mai pretutindeni în București, cu sau, mai degrabă, fără voie de la stăpânire, principala zonă de profil a orașului rămânea așa-numitul Târg Dinlăuntru, un amplu perimetru cu funcțiune deopotrivă comercială – după cum i-o arată și numele –, productivă și locativă. Delimitat, așa cum deja am văzut, la nord de Hanul lui Radu și mânăstirile Sf. Sava și Colțea, la est de cursul Bucureștioarei, pe malul căreia se aflau, în ordine, bisericile Scaune și Răzvan, hanul Filaret, biserica Sf. Gheorghe Vechi și hanul Sf. Ioan, la sud de Dâmbovița și bălțile ei, iar la vest de hanul Sf. Ioan cel Mare și mânăstirea Sărindar, acesta se afla în cea mai mare parte în proprietatea Bisericii, care nu se sfia să perceapă sume frumoase de la toți neguțătorii sau meșteșugarii dornici să-și desfășoare afacerile pe pământ binecuvântat.

Astfel, în 1762, Mitropolia încasa o chirie de 35 de taleri pe an de la Toma Mărgelar pentru „o prăvălie de mărgelărie din Târgul Dinlăuntru“, în vreme ce mai norocosul Alexandru Burchi izbutea, în 1774, să-l convingă pe „sfinția sa părintele egumenul de la mânăstirea Sfentu Gheorghe-Nou chir Ioasaf“ să nu-i solicite decât 19 taleri pe an pentru utilizarea terenului pe care își construise dugheana. Alți negustori însă nu găseau cu cale să se conformeze pretențiilor financiare ale Bisericii, asemenea lui Gheorghe Mărgelarul și asociatului său Stancu cel „bun de gură“, care, drept pedeapsă, au fost dați afară de îndată din „prăvălia cu două chiopencuri de mărgelari“ în care activau și înlocuiți cu rivalul lor Anton, dispus să achite sumele impuse „dă prea sfinția sa părintele mitropolit, stăpânul locului și al prăvăliii“. Zadarnic „l-au tras ei în judecăți“ pe noul chiriaș, căci n-au obținut decât, prin intervenția lui Alexandru Ipsilanti, o oarecare despăgubire

pentru investiția făcută. Mai ales că autoritățile ecleziastice erau extrem de grijulii cu valorificarea propriului patrimoniu imobiliar și nu se arătau dispuse să le facă nici un fel de concesii celor care ar fi încercat să profite de el fără încuviințarea acestora. Astfel, pentru a-i îngădui să-și „facă prăvălia din târgul dinăuntru boltă, care este alăturea cu prăvălia sfintei Mitropolii [...] și deasupra să facă o casă", capul Bisericii valahe i-a solicitat lui Manolache bogasierul să se angajeze în scris că avea să plătească o chirie anuală de 100 de taleri „de să va întâmpla a să întinde cu zidirea în prăvălia sfintei Mitropolii măcar de un deget".

Pentru a scăpa de astfel de șicane, unii bucureșteni preferau, asemenea lui Stan boiangiul, să lase moștenire Bisericii propriile prăvălii construite pe terenul mitropoliei, mai ales că, în acest fel, sufletele lor aveau să aibă parte de veșnică pomenire („iar de să va scula cinevaș, după moartea noastră, zicând că ne-au fost neamuri, să nu li se ție în seamă cuvintele lor").[1706] Ulterior anului 1778, Biserica nu încasa doar chiriile pentru o mare parte din terenurile și prăvăliile Târgului Dinlăuntru, ci și pe cea pentru „locul sterp al sfintei mânăstiri Colțea", pe care, din inițiativa lui Alexandru Ipsilanti, fusese ridicată „carvasaraua pentru șederea vameșului celui mare". Era vorba, inițial, de „câte taleri 180 nelipsit" „pe tot anul",[1707] dar mai apoi suma a crescut la 250 de taleri, odată ce mânăstirea Colțea trebuia să-și recupereze cât mai urgent investiția în zidirea de „case cu magasie și toate cele trebuincioase".[1708]

În ciuda chiriilor considerabile pe care le percepeau autoritățile ecleziastice pentru exploatarea lor, aceste prăvălii din Târgul Dinlăuntru erau niște construcții mai mult decât modeste, durate în general din lemn, cu cel mult două niveluri, deși îndeplineau, de regulă, funcțiuni multiple (producție, vânzare, depozitare, locuință). Astfel, pe de o parte, existau ateliere-dughene, în care feluriții meșteșugari bucureșteni își desfăceau roadele propriei munci, iar, pe de alta, prăvălii prevăzute cu magazii, unde diverșii negustori (băcani, bogasieri, mărgelari etc.) comercializau marfă achiziționată de la terți. Atât unele, cât și celelalte puteau fi completate cu locuința proprietarului, grijuliu să-și supravegheze zi și noapte singura sursă de subzistență a sa și a familiei sale. Desigur, dacă afacerile le mergeau bine, unii negustori puteau investi într-o construcție mai durabilă, cum au făcut „Ion i Damian, tovarășii băcani", care, pe la 1764, au ridicat „împotriva besearicii lui Sventăi Dimitrie" „magazie de cărămidă pentru ținutul mărfii de băcănii și deasupra prăvălie de băcănie în stâlpi de lemn și păreți de cărămidă".[1709]

Uneori, negustorii bucureșteni găseau de cuviință ca, în loc să întrețină o prăvălie proprie, să închirieze o boltă – azi, am spune un spațiu comercial – într-unul dintre hanurile capitalei, unde vadul era mai mare, dar și concurența acerbă. Astfel, la Sfântul Gheorghe activau, în anul de grație 1803, nu mai puțin de 47 de negustori (33 de raiale și 14 sudiți), printre care 11 bogasieri, 10 negustori de brașovenie, 3 lipscani și 2 băcani.[1710]

CEA DE-A DOUA ZONĂ COMERCIALĂ de pe teritoriul propriu-zis al capitalei era așa-numitul Târg al Cucului, situat la sud de mânăstirea Sfântul Gheorghe, proprietara terenului pe care se ținea acesta. Ca și în Târgul Dinlăuntru, și acolo existau prăvălii permanente, ce aveau, pe cât se pare, o valoare de piață ceva mai scăzută, din pricina volumului relativ redus de tranzacții comparativ cu cele efectuate în centrul Bucureștiului. Astfel, la 23 aprilie 1785, Marin cu soția Maria și copiii Cârlan și Grigore îi cedau lui Nicolae croitorul, în schimbul a doar opt taleri, dreptul de folosință a unei prăvălii, aflată, firește. în proprietatea sus-numitei mânăstiri („să aibă a și-o stăpâni cât îi va da mâna, plătindu-și și chiria după obicei"). Cu toate acestea, cuantumul chiriilor achitate așezământului monastic pentru dughenele din Cuc era deseori similar celor datorate pentru buticurile din buricul Bucureștilor. Astfel, în anul 1797, Gheorghe abagiul și Nicolae cojocarul plăteau anual câte douăzeci și doi de taleri pentru prăvăliile lor, în vreme ce Constantin bogasierul îi vărsa mânăstirii Sfântul Gheorghe treizeci și doi de taleri.[1711]

Obligațiile crescute ale comercianților nu aveau cum să nu se reflecte în prețul final al produselor oferite spre vânzare, așa cum o dovedește hotărârea lui Caragea vodă, care, grijuliu cu asigurarea bunăstării bucureștenilor, respingea în 1816 jalba egumenului de la Sfântul Gheorghe, ce solicitase desființarea unei piețe volante și trimiterea vânzătorilor în Târgul Cucului, sub motiv că, în acest fel. „urma a se pricinui scumpătate la prețul acestor lucruri" și „discolie la hrana norodului".[1712] Căci, spre deosebire de Târgul Dinlăuntru. cel al Cucului reprezenta unul dintre principalele locuri de aprovizionare a bucureștenilor cu alimente, în special cu legume.[1713] Astfel. așa cum rezultă din hotărârea autorităților ruse de abolire a vămilor la produsele de primă necesitate (29 ianuarie 1809), acolo se vindeau „orice fel de zaherea, grâu, orz, porumb, mei, secară, mălai, făină. maldăr, pescuiri atât din Țara Românească, cât și din Țara Turcească. icre roșii sau negre („bez cele tescuite"), fasole, linte, mazăre, bob. ceapă, usturoi, praz, in, cânepă, vânaturi i păsări domestice, brânzuri.

unt, ouă, caș proaspăt, cașcaval, pometuri orice fel vor fi, uscate și neuscate, legumi, zarzavaturi, lemne de foc, cărbuni, cherestele, rogojini, mături i alte lucruri de lemn i vase de lemn și de pământ orice felurime, de care aduc țăranii, var și alte asemenea". Iar, de vreme ce pentru mulți români mâncarea este fudulie, iar băutura, temelie, în Târgul Cucului activau numeroși producători de rachiu, care distilau licoarea favorită a bucureștenilor în alambicuri improvizate, cu gândul doar la rotunjirea propriilor venituri, nu și la respectarea regulilor de prevenire a incendiilor. Și același scop îl urmăreau și hulpavii precupeți, ce cumpărau cu ridicata legumele aduse de țărani, pentru a le comercializa apoi la suprapreț. Cum însă producătorii direcți nu aveau de obicei posibilitatea să rămână peste noapte în oraș pentru a-și termina de vândut zarzavaturile, așa că exista riscul lipsei unora dintre acestea de pe piață pentru un anumit interval de timp, autoritățile au preferat, în unele perioade, nu să interzică pe de-a-ntregul activitatea acestora, ci doar să le limiteze numărul (patru în Târgul Cucului, în 1803)[1714] și să le controleze în mod riguros activitatea. Și la fel procedau și în cazul zapciilor agiești „rău năravîți în hrăpiri și luări nedrepte", care smulgeau cu anasâna de la țărani „bani și lucruri cu numire de avaeturi", deși nu aveau nici o atribuțiune în acest sens, fiind „orânduiți" doar „pentru nizamul de gâlcevuri și de pază". De pildă, pentru a eradica astfel de practici, Caragea vodă l-a trimis în decembrie 1817 la Târgul Cucului pe logofătul de divan, „luând împreună de la preaosfinția sa părintele mitropolitul și o carte de afurisenie i un cleric al sfintei mitropolii" „să citească în auzul tuturor" porunca domnească ce interzicea cu strictețe orice abuz al zapciilor și invita pe oricine ar fi asistat la o atare faptă „să alerge însuși la Domneasca Curte, fără cătuși de puțină sfială, ca să-și arate plângerea sa și pe acel jăfuitor, căruia numaidecât i se va face o pildă învederată și nepomenită".[1715]

În afara prăvăliilor stabile și a tarabelor cu legume, Cucul găzduia în cursul fiecărei zile de luni și un „târg femeiesc" de produse textile (haine, pânzeturi, cârpituri, petice și alte mărunțișuri)[1716] desfăcute, după cum o spune și numele, de muierile teleloaice. Era vorba, în cele mai multe cazuri, de veșminte vechi și ponosite, cu care se îmbrăca sărăcimea din cetatea lui Bucur ce nu-și putea permite nici să comande îmbrăcăminte la croitori, nici să-și confecționeze propriile haine în casă. Nefiind aproape niciodată bine spălate, acestea constituiau un puternic focar de infecție, motiv pentru care, ori de câte ori izbucnea o epidemie, autoritățile se grăbeau să interzică atât vânzarea hainelor la a doua mână, cât și însăși desfășurarea Târgului

Cucului („târgul femeiesc ce se face totdauna la Târgul Cucului cu teleleicile muieri să se ridice de tot, fiind alișverișul lor cu lucruri vechi și pânzeturi, de care să se îngrijească dumnealui epistatul agiei a se ridica negreșit").[1717]

UN TÂRG ȘI MAI ÎNSEMNAT PENTRU ECONOMIA Țării Românești („Oborul și Târgul de Afară") se ținea în locul în care se întâlnesc astăzi șoselele Ștefan cel Mare și Mihai Bravu „pe moșia Fundeni, sud Ilfov, care vine până în marginea Bucurescilor, a d-lui cinstitului și credincios boerului [...] Costandin Știrbei biv-vel-vistiernic", ce încasa, în schimbul concesionării terenului aflat în proprietate, „paraoa de loc [...] după obiceiul ce se urmează și pe la celelalte moșii cu oboare".[1718] Privilegiul, întărit de-a lungul timpului prin numeroase hrisoave domnești,[1719] îi aducea dregătorului venituri considerabile, fără a fi nevoit să miște vreun deget, până când Constantin Ipsilanti l-a silit, în februarie 1804, să îngrădească pe cheltuială proprie spațiul destinat târgului, ce urma a fi păzit și de panduri, în vederea asigurării ordinei publice și a încasării integrale a taxelor vamale.[1720]

Mai ales că, pe măsura trecerii timpului, din sumele strânse prin accizarea produselor comercializate la Târgul de Afară ajunseseră să primească mile tot mai multe așezăminte monastice. Cea dintâi pare a se fi bucurat de acest drept mânăstirea Văcărești, înzestrată de însuși ctitorul ei, Nicolae Vodă Mavrocordat, cu „al treilea ban" „din partea domnească" „din vama Târgului de Afară din București".[1721] În primele decenii ale secolului al XVIII-lea, când „vânzarea oborului era o puțină sumă", mânăstirii „s-a urmat a i se da această milă după orânduiala chrisoavelor", dar, când, „din vreme în vreme, vânzarea vămii oborului" s-a înălțat, „cămării domnești" nu i-a mai fost „cu lesnire" sau, mai degrabă, pe plac să achite banii prevăzuți de fondator. Cum însă energicii monahi de la Văcărești n-au renunțat fără luptă la drepturile lor, lăsând mânăstirea „isterisită de acest folos" și „numai cu hrisoavele", Alexandru Moruzi s-a văzut constrâns să aprobe, în 1793, o soluție de compromis, constând în acordarea către așezământ a sumei de 1.500 de taleri pe an, „care bani să aibă a-i răspunde vameșii [...] peste suma cumpărătoarei, când se vor vinde vămile, fără de a scăde cămara domnească".[1722] Iar acest aranjament financiar le-a permis domnilor ulteriori să le acorde și altor mânăstiri ajutoare din veniturile Târgului de Afară, așa cum a procedat Alexandru Moruzi, care, în 1799, a înzestrat așezământul de la Sărindar cu două sute de taleri pe an.[1723] Tot la fel, dornic să asigure „a Domniei Sale și a părinților Domniei Sale vecinică pomenire", Constantin Ipsilanti

„încă a mai adaus (în 1803) milă“ pentru mânăstirea Spirea „ca să iae pre tot anul taleri 100 de la vama oborului Târgului de Afară“ „la zioa hramului“.[1724] Iar în 1813 Ioan Gheorghe Caragea vodă, convins că pentru „cei ce oblăduiesc pre pământ și au stăpâniri de țări și de noroade“ cele mai de seamă înfăptuiri sunt „facerea de bine și hărăzirea din darurile acelea ce s-au învrednicit de la Cel de sus“, „iar mai vârtos milostenia și facerea de bine ce se săvârșește la sfintele lui Dumnezeu lăcașuri“ a acordat 50 de taleri pe an de la oborul Târgului de Afară „bisericii zidite din nou întru cinstea și prăznuirea hramului intrării în biserică a prea sfintei de Dumnezeu născătoarea și pururea fecioarei Maria“ „din împărătească și preaslăvita cetate a Țarigradului, în locul ce se zice Stavrodrom“.[1725] Și din aceeași sursă era achitat și salariul în valoare de 100 de taleri al lui suiulgi[1] baș a, responsabilul cu întreținerea rețelei de cișmele din București.[1726]

Din milele Târgului de Afară se puteau înfrupta multe guri, întrucât acesta se ținea de două ori pe săptămână, marțea și vinerea,[1727] iar la el participau o mulțime de producători și negustori ce tranzacționau un volum considerabil de mărfuri dintre cele mai diverse. Sau, așa cum se exprimă un document de epocă, „acolo se strângea mult norod, vânzători i cumpărători de prin județe, mergeau cârciumari, rachieri, băcani, brașoveni, bucătari, simigii, cojocari și alții cu felurimi de neguțătorii“,[1728] ba chiar și venetici, dornici să profite de vadul Târgului de Afară, în ciuda vechii prevederi ca „nimeni dintre neguțitorii străini să nu fie volnici a deschide prăvălii la Târgul de Afară sau la Târgul Cucului și să vândă marfă“. Așa că localnicii, temători că aveau să-și piardă clientela în favoarea străinilor, făceau tot ce le stătea în putință pentru a se descotorosi de concurență, turnându-și, de pildă, rivalii la domnie, așa cum au procedat bogasierii și mărgelarii, care, în 1776, i s-au plâns lui Alexandru Ipsilanti că, „osebit la zile de târg, merg și la Târgul de Afară, și la Târgul Cucului și întind prăvălii și vând cu de a măruntul și prăvăliele neguțitorilor pământeni ce sunt în lăuntrul târgului stând fără neci un alișveriș de rămân mărfurile nevândute“.[1729]

Cum însă acolo se făcea negoț doar de două ori pe săptămână, mai sus invocatele prăvălii erau niște construcții încă și mai rudimentare decât cele și așa destul de simple din Târgul Dinlăuntru și Târgul Cucului, în vreme ce destui dintre țăranii sosiți de aiurea își vindeau mărfurile direct din care sau chiar pe pământ. Era vorba, în primul rând, de produse agricole, precum cereale (grâu, mei, orz, ovăz, porumb, secară și, desigur, arpacaș, făină, mălai, păsat), legume (bob, brojbe, cartofi, castraveți, ceapă, conopidă, fasole, gulii, hrean, linte,

marulă, mazăre, morcovi, napi, năut, pătrunjel, praz, ridichi [sârbești], sfeclă, spanac, țelină, usturoi, varză nemțească sau acră), fructe („pometuri") proaspete sau uscate (alune, cireșe, gutui, mere amestecate, crețești sau domnești, nuci, pere, pepeni, prune opărite, uscate la soare sau la lojniță, struguri, vișine), dar și păsări de curte (claponi, curcani, curci, găini bune, grase sau bătrâne, gâște, pui de găină, potârnichi, rațe) cu ouăle lor, „vânaturi", pești proaspeți sau sărați (biban, cegă, ciortan, ciuciu, cosac, crap, morun, mreană, nisetru, păstrugă, plătică, săbioară, scrumbie, somn, șalău, știucă și, desigur, icre roșii sau negre, eventual tescuite) ori alte vietăți de baltă (melci, raci, scoici), lapte (dulce, de oaie și de vacă) și produse lactate (brânză de oi din burduf [în foale], caș proaspăt sau în saramură, cașcaval de câmp, de munte sau de Câmpina, mizitră sărată, unt proaspăt sau topit, urdă proaspătă sau sărată), mezeluri (cârnați de zalhana, pastramă de capră, de vacă sau Caiser, ghiudemul [de merodenii sau cu mirosuri], sugiuc)[1730] sau alte alimente diverse (mănătărci, miere, oțet de vin sau de mied, untdelemn). Nu puteau lipsi, desigur, băuturile, umila bragă, apa (vândută de sacagii) – că-i mai bună decât toate –, deși nici vinul, rachiul ori horinca nu erau tocmai de lepădat, mai ales când acompaniau bucatele proaspăt gătite pentru mușteriii târgului.[1731]

În plus, în afara pieței de alimente, Târgul de Afară găzduia un însemnat obor de vite, unde se vindeau pe bani frumoși tot soiul de dobitoace (bivoli, boi, cai, capre, cățâri, oi, râmători, vaci), dar și nutrețul necesar supraviețuirii acestora (care cu fân).[1732] Și, de bună seamă, tot acolo se ofereau spre vânzare și alte câteva articole menite a satisface nevoile elementare ale bucureștenilor de rând. De pildă, aceștia se puteau aproviziona cu combustibilul necesar încălzirii gospodăriei sau pregătirii mâncării, fie că era vorba de lemnele de foc (carpen, cer, gârniță, jugastru, stejar, tufan)[1733] aduse cu carul de țărani, fie de cărbuni de diverse feluri (ciubuce, de mangal, de țandură, țigănești)[1734] ori de păcura din producție internă.[1735] Și tot de la Târgul de Afară își procurau bucureștenii lemn ori alte materiale de construcție (cherestea, var etc.), dar și obiecte de uz casnic, precum „rogojini, mături i alte lucruri de lemn i vase de lemn și de pământ orice felurime de care aduc țăranii",[1736] materia primă trebuincioasă țeserii veșmintelor în gospodării (in, cânepă) ori chiar straiele.

Pentru ca desfacerea tuturor acestor produse să se facă în cele mai bune condiții, autoritățile căutau să găsească un echilibru între protejarea intereselor cumpărătorilor și, respectiv, ale comercianților. Prioritate par a fi avut totuși cei dintâi, după cum o dovedește perma-

nenta preocupare pentru combaterea speculei, prin stabilirea unor prețuri de desfacere rezonabile și luarea de măsuri vizând respectarea acestora. Astfel, la 29 august 1791, Mihail Suțu dădea „strașnică poruncă" spătăriei să fie „datoare totdeauna a purta de grijă spre a cerca în toate marțile și vinerile prețul bucatelor în Târgul de Afară cum curge și pe toate marțile și vinerile să aibă nelipsit a arăta Domniei sale atât prețul grâului de toată mâna, adecă cel de frunte și cel de mijloc și cel de a treia mână, cât și prețul orzului, asemenea și al meiului".[1737] În paralel, principii aveau grijă ca narturile, pe cât se putea de scăzute, să fie permanent aduse nu doar la cunoștința lor, ci și a cumpărătorilor, astfel încât aceștia să nu poată fi trași pe sfoară de negustorii avizi de câștig. Bunăoară, Alexandru Moruzi dispunea, la 6 aprilie 1793, ca mercurialul produselor să fie redactat în șase exemplare și afișat „după vechiul obicei" nu doar „la oborul Târgului de Afară", ci și „pe la răspântii [...], unul la Hanul lui Șerban Vodă [...][1738] altul la Zlătari, altul la poarta din sus a curței Gspd. cei vechi, altul la poarta din jos",[1739] în vreme ce Mihail Suțu, conștient de numărul mare de analfabeți din capitală, socotea preferabil ca „un logofăt harnic de la epitropie [...] împreună cu un zapciu de la dumnealui epistatul agiei" să dea citire prețurilor maximale „la Târgul de Afară, la Târgul Cucului și pe toate ulițele dinlăuntrul târgului și prin mahalale, ca să se facă sciute și cunoscute tuturora".[1740]

În paralel, domnii fanarioți au căutat ca, de-a lungul timpului, să îi apere pe țărani de abuzurile comise de funcționarii fiscali, ce îi determinau să încerce să-și vândă marfa într-ascuns, prin diverse locuri dosnice din capitală, văduvind astfel vistieria țării de venituri importante. Astfel, același Mihail Suțu, constatând că „vameșii oborului Târgului de Afară cari vămuiesc lemnele de foc ce vin în București" percepeau pentru fiecare car „câte șapte, opt și până la zece parale" în locul celor patru prevăzute de lege, „mult s-a supărat pe acei vameși", solicitându-le zabiților politiei să intervină de urgență pentru remedierea situației.[1741] În schimb, Constantin Ipsilanti l-a convocat personal la Curte pe unul dintre „tovarășii vameși ai oborului [...] anume Stavri" pentru a-l convinge cu vorba bună să încaseze doar taxele legiuite, deși era de părere că pentru abuzurile sale („această rea urmare") „se cădea a i se face o osândă de pedeapsă".[1742] Și mai devotat cauzei țărănimii române, Nicolae Mavrogheni găsea de cuviință să se deplaseze el însuși la Târgul de Afară, unde solicitase chiar să i se construiască un foișor, „pentru a cerceta și a întreba pe locuitorii țării dupre afară cum petrec și ce fel se poartă isprăvnicii și zapciii județului".

ȘI ACELAȘI DOMN, dornic să asigure aprovizionarea constantă și la prețuri rezonabile a bucureștenilor, eliminând pe cât posibil specula („în interesul îmbelșugării și ieftinătății pieții"),[1743] a înființat un nou târg cu obor de vite, ce urma să se desfășoare în fiecare zi de luni și joi[1744] lângă ctitoria sa cu hramul „Zoodohu Pighi, adică la Izvorul Tămăduirei din capul Podului Mogoșoaiei, alăturea foișorului domnesc în maidan împotriva porții foișorului". Căci, profitând de faptul că la ieșirea din București iarmaroace nu se țineau decât marțea și vinerea, „precupeții găseau mijloc de făceau ale lor precupii, vânzând în oraș lucruri cu îndoite și întreite prețuri, de la care erau siliți și orășanii a cumpăra cu scumpătate, neputând aștepta până la al doilea (sic!) săptămână". Mai ales că, așa cum susține același Mavrogheni, în cele două zile tradiționale de târg în cetatea de scaun nu puteau veni toți cei ce „aveau lucruri de vânzare [...], întâmplându-li-să vreo trebuință deosebită la casele lor într-acea vreme".[1745]

Pe de altă parte, locul ales pentru desfășurarea noului târg avea mai multe atuuri incontestabile. Era situat la capătul uneia dintre principalele artere ale capitalei, într-o zonă intens circulată, ce devenise, grație recentei construcții a complexului lui Mavrogheni de la Izvorul Tămăduirii, cea mai importantă arie de agrement a capitalei. În plus, oferea condiții prielnice și pentru desfășurarea activităților comerciale specifice, căci „era mai nalt și mai uscat, de nu se făcea tină, din care să pricinuiește trudă și necaz creștinilor ce vin la acest târg cu bucate i cu cherestele, și mai vărtos având și îndestularea de ape, atât pentru oameni, cât și pentru dobitoace și toată altă lesnire și țăranilor și târgoveților".[1746] În aceste condiții, nu este de mirare că domnul nădăjduia că, din vama strânsă de la „târgul ot cișmeaua dela Zoodohu-Pighi", urma să poată fi oferită ctitoriei sale „orânduita milă [...] câte tal. o mie pe an".[1747] Evoluțiile ulterioare aveau să-i dezmintă însă complet așteptările, căci izbucnirea războiului cu austriecii l-a împiedicat să încheie amenajarea *târgului de la cișmea*, iar domnii ulteriori nu s-au arătat interesați de continuarea planurilor lui Mavrogheni. Așa se face că mânăstirea cu hramul Izvorului Tămăduirii a rămas isterisită de cel mai însemnat venit al său, odată ce târgul din vecinătatea ei nu ajunsese să se întemeieze nici în 1792, nici în 1794, nici în 1798.[1748] Lipsa infrastructurii specifice n-a împiedicat însă oborul ca, pe la începutul veacului al XIX-lea, „câte puțin, nebăgat de seamă și fără voie de la stăpânire" să se mute la capătul Podului Mogoșoaiei, pentru a profita de vadul din zonă. În ciuda interdicțiilor în acest sens din partea autorităților, care, chipurile, pentru a proteja pavajul din lemn de „cea mai mare stricăciune" pricinuită de „îmblă-

tura carelor", le solicitau țăranilor sosiți la oraș cu „cherestele, zacherele și altele ca acestea" să se ducă la Târgul de Afară, cei mai mulți vânzători de cherestea veneau doar „până la cișmea la capul Podului Mogoșoaiei, unde stăteau adăstând mușterii până când o vindeau".[1749]

ÎN PRIMII ANI AI VEACULUI AL XIX-LEA, necesitatea creării unor noi piețe a ajuns să se simtă nu doar la ieșirea din capitală, unde celor mai mulți bucureșteni le era peste mână să se ducă, ci și în interiorul orașului, astfel încât mahalagiii să-și poată cumpăra cu înlesnire alimentele trebuincioase, fără a bate un drum prea lung. Căci numai în acest fel putea fi eliminat comerțul ambulant, ce ajunsese, în multe locuri, să îngreuneze și chiar să blocheze traficul de persoane („pătimea discolie trecătorii cei călări și cei pe jos și carele și butiele de strâmtoarea ulițelor ce se face de către numiții precupeți cu punerea zarzavaturilor și celorlalte lucruri chiar pe lumina ulițelor"). În acest scop, de pildă, generalul Engelhart, vicepreședintele Divanului de ocupație, dispunea, în septembrie 1809, crearea unei piețe „în Ulița lui Șerban Vodă, în dreptul Sfântului Ion", în care să se adune toți precupeții ce vindeau „zarzavaturi, poame, legume și alte mărunțișuri prin ulițele târgului". Și tot la fel avea să procedeze, în iulie 1815, Ioan Gheorghe Caragea, trimițându-i pe toți copăierii din „semptul pușcăriei" să-și facă alișverișul în „două locuri slobode, adecă pe Podul lui Șerban Vodă de la Butuc din jos, locul dumnealui vel-logofătului Scarlat Grădișteanu, și pe Podul Mogoșoaiei împotriva caselor dumnealui clucerului Deșliu, dincolo de cișmea locul dumnealui căminarului Alexandru Comăneanu".[1750] Problema era însă că în toate aceste cazuri, pentru a-și putea desface mărfurile în respectivul perimetru, negustătorii de ocazie erau nevoiți ca „fiștecare să se învoiască și să mulțumească pe stăpânul acelui loc cu avaetul ce se putea tocmi".[1751]

Cum o astfel de taxă greva considerabil câștigul deseori modest al precupeților, mulți dintre ei au căutat să-și desfacă produsele în zone cu regim de proprietate incert, pentru folosirea cărora să nu fie nevoiți să achite chirie. Așa era, de pildă, „locul domnesc în dreptul lui Babic brutarul", unde se constituise „ca o piață în mijlocul a trei drumuri, ce merg unul din Ulița Bărăției spre podul Târgului de Afară, i altul spre Ulița Gabrovenilor și altul din ulița din dosul Șelarilor, spre ulița ce merge în podul cel mare". Și, cu toate acestea, până și într-un astfel de loc erau „apururea [...] supărați cu numire de chirie și avaeturi, uneori de prăvăliașii ce sunt împrejur, alteori de zapciii agiei și alteori de preoții bisericii Sfântului Antonie, care cum

poate îi jăfuesce", așa că au găsit cu cale să i se adreseze părintelui țării „Io Alexandru Nicolae Suțu Voevod i gospodar" în nădejdea că aveau să-și găsească dreptatea. Numai că acesta, după ce a desemnat o comisie de anchetă care a stabilit că locul în discuție era „slobod fără nici o robire la nimeni" a hotărât să-l dăruiască „cinstitului și credincios boerului [...] biv-vel-spătar, epistatul agiei, Manolache Arghiropulo, ca să-l aibă întru desăvârșită stăpânire, ca o moșie ohabnică, coborându-se și la neamul Domniei sale".[1752] Era limpede că inițiativa precupeților de a apela la dreptatea lui vodă nu fusese tocmai inspirată.

Ce mărfuri se găseau pe piața bucureșteană.[1753]
Rolul și sursa importurilor. Produsele din Imperiul Otoman, Transilvania, Imperiul Habsburgic, statele germane, Rusia, Polonia, Veneția, Franța, Anglia

CONCENTRAREA LA BUCUREȘTI A UNEI BUNE PĂRȚI a boierimii muntene, clasă potentă financiar, dornică să se bucure deopotrivă de deliciile Orientului și ale Occidentului, a generat o dezvoltare considerabilă a importurilor de-a lungul întregii epoci fanariote. Căci protipendada valahă nu se mai mulțumea doar cu produsele zămislite de pământul românesc, ci pretindea ca mesele să-i fie condimentate cu mirodenii aduse de peste mări și țări, asezonate cu fructe exotice și dulciuri din bucătăria sultanilor și bine stropite cu licori alese, iar nu doar cu vinurile și rachiurile autohtone. La fel, nu mai concepea să se învește în straie țesute din postav grosolan de țară, ci numai din stofe și mătăsuri fine, importate atât din centrele de producție de pe teritoriul Imperiului Otoman (Rusciuc, Târnova, Șumen, Salonic, Larisa, Chios, Edirne, Constantinopol, Bursa, Manisa, Smirna, Ankara, Tosya, Rize, Tokat, Diyarbakır, Alep, Damasc, Cairo etc.), cât și din Austria, Germania, Italia, Franța, Olanda ori Anglia. Tot așa, când venea vorba de sănătate, boierii noștri tindeau să nu mai aibă încredere în leacurile băbești pregătite din buruienile Carpaților, ci să prefere medicamentele preparate de farmaciști cu patalama din cele mai variate ingrediente aduse la București cu multe sacrificii și cheltuială. Iar cum industria valahă se afla într-un stadiu incipient de dezvoltare, tot de peste hotare proveneau diversele produse manufacturate, indiferent dacă era vorba de sticlărie sau de articole din metale, fie ele ordinare, ori nobile.

Și, de vreme ce țările române aparțineau lumii otomane în sens larg, cea mai mare parte a importurilor de pe piața bucureșteană a provenit în toată epoca fanariotă din împărăția sultanilor. Ba chiar, până la liberalizarea comerțului cu puterile Europei creștine în baza Tratatului de pace de la Küçük Kaynarca (1774), aproape toate activitățile de profil din București erau controlate de supușii otomani (deseori creștini), fapt subliniat în diverse feluri de numeroși călători străini ajunși pe meleagurile mioritice. Astfel, episcopul catolic de Nicopole Antonio Becich remarca, în 1745, că în București activau „500 de negustori turci",[1754] în vreme ce diplomatul francez Charles-Claude de Peyssonnel susținea, în jur de 1760, că până atunci „comercianții europeni nu se așezaseră niciodată în Țara Românească", odată ce „negustorii din Rusciuc (sau mai bine zis cei care intrau pe la Rusciuc în Muntenia) puseseră mâna pe aproape tot comerțul Valahiei" pe care o „aprovizionau cu toate mărfurile care se găseau la Constantinopol și Adrianopol, în târgurile de la Selimna și Ouzoudjova".[1755] O făceau de cele mai multe ori cu ajutorul corăbiilor ce străbăteau Marea Neagră și apoi urcau pe Dunăre, deși câteodată erau nevoiți să recurgă și la ruta de uscat „trecând prin Enez și Adrianopol", în ciuda faptului că în acest fel trebuiau să „înfrunte" numeroase „riscuri și greutăți", iar cheltuielile întreprinse le „întreceau cu opt la sută pe cele prilejuite de drumul prin Galați".[1756]

Această supremație a raialelor și a mărfurilor otomane s-a menținut chiar și în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, când pe piața valahă pătrunseseră agresiv negustorii austrieci, ruși și chiar englezi, cu produsele lor de calitate adesea superioară. Astfel, conform unor statistici întocmite de Aleksander Pini, consulul rus la București, în anul 1820 importurile din Imperiul Otoman se cifrau la 9,8 milioane de piaștri (62%), față de 2,5 cele de la Lipsca (15,8%), 1,5 cele din Transilvania (9,5%) și doar câte 1 milion (6,3%) cele din Rusia și, respectiv, de la Viena.

Din rândul mărfurilor provenite din Turcia, ceva mai puțin de o treime (2,8 milioane de piaștri) era reprezentată de produsele alimentare, dintre care diplomatul rus socotea reprezentative orezul, uleiul, zahărul, cafeaua, scorțișoara.[1757] În fapt, așa cum rezultă din diversele tarife vamale păstrate,[1758] din Imperiul Otoman se importa o gamă mult mai variată de comestibile rezistente pe termen lung. Astfel, în afara orezului de Filipopol sau de Pazargic, pe piața bucureșteană se găseau și fidea de Țarigrad sau de Edirne, dar și preparate din carne și mezeluri aduse din Turcia („pastramă de Țarigrad", „cărnuri sărate felurimi de Marea Neagră", „limbi de vacă i sugiucuri",

„ghiudem de merodenii“ din carne de miel, capră sau căprioară). Iar cum unii gurmanzi preferau peștele și fructele de mare, negustorii aveau grijă să aibă mereu rezerve de scrumbie de Țarigrad, „lacherdă la buriu“, sardele (mari ori mici ce le zic „samși“), *anțoghes* (anchois), sturion de țara turcească cu caviarul său, ori măcar „icre de chefal de Rumelia“, caracatiță *Milidon*, ori sepii uscate. Tot, desigur, pe filieră otomană ajungeau la București și destule dintre mirodeniile ce dădeau gust mâncărurilor de pe mesele bucureștenilor cu dare de mână, precum „dari fulfulul (*dar-i fülfül)*, adică piperul negru“, „zingefilul (tc. *zencefil* „ghimbir“), adică rădăcina de piper alb și negru“, „zerdegefi (tc. *zerdecav* „turmericul sau curcuma“), adică rădăcina galbenă în chipul rădăcinei de piper“, chebabia, ienibaharul, chimenul, cuișoarele, nucșoara, anasonul, caperele (de Anghira, de Misir), șofranul (de Rumelia, turcesc) etc.

În egală măsură tot din lumea islamică proveneau cea mai mare parte a fructelor sudice proaspete sau uscate vândute la București, fie că era vorba de citrice (lămâi, portocale, naramze, chitre), rodii cu sucul lor (nardinchi), smochine (de Moreea, *lopingir* (tc. *lop incir* „smochină mare și moale“), curmale (de Misir), alune turcești, fisticuri de Șam (Damasc), migdale cu sau fără coajă de Sacâz (Chios), dar și umilii „struguri de țara turcească la putină“ sau mult mai prețuitele stafide de Izmir, Iconia sau Moreea. Servite adesea pe post de desert, acestea rivalizau cu zaharicalele de sorginte orientală, precum „rogojina de foi de curmale“, „tahân helvasî“ de Rusciuc, Edirne sau Țarigrad, „mana, ce se zice codret helvasî (tc. *kudret helvası*)“, „rahat-lăcum“-ul, „dulceața de rod de zahăr i de chitră“, „șerbetul de zahăr felurime“, petmezul (magiunul), „regelè“ (un fel de gem) cu miere, petmez sau scorțișoară. Fără doar și poate, astfel de delicatese se potriveau cu vinurile dulci de Marea Albă (Egeea), deși băutorii mai vârtoși nu se dădeau în lături nici de la rachiul de țara turcească, arachiul (arak-ul) aromatizat cu anason, ori apa de melisă (mătăciuna). Iar, odată ce tăria nu e atât de gustoasă fără puțin fum, negustorii din Imperiul Otoman avuseseră grijă să aducă la București mai multe soiuri de tutun (de țara turcească, de țara arnăuțească, ce vine de la Ioannina, bohce, basma, ghiulsuflu, tonbec, dâzi), dar și recuzita necesară fumătorilor (lulelile bune / proaste / poleite / sadea și ameretica, pungi de tutun de șal i de Țarigrad i de șal alagea, borcane deșerte pentru tabac, tabachere de tinichea cu oglinzi), fără a uita, desigur, de „cafelele de la scheli ale Mării Albe“ sau chiar din Yemen.

Și tot de la turci sau prin intermediul lor se aduceau și unele materii prime necesare pentru confecționarea veșmintelor, fie că acestea

nu se obțineau pe plan local (bumbac de Rumelia, Moreea, Smirna, Hiu; ață de bumbac roșie sau alt fel văpsită de Moreea, Anghira, ot Hindia; tiriplic de Hotin; mătase de Rumele, nisioticon [din insulele Egeii], chiprioticon [din Cipru], de Bursa, de Ham [Damasc], borangicul de Țarigrad), fie că erau considerate mult superioare celor produse în Țara Românească (inul de Misir; lână țurcană / țigae ce vine din țara turcească, lână de Anghira, de Odriu, tifticul). Și deseori nu era vorba doar de fibre în stare brută, ci și de țesături, de la cele ordinare pentru sărăcime până la cele lucrate cu multă măiestrie și, prin urmare, îndelung râvnite de cochetele doamne și domnițe bucureștene. Astfel, din lână erau țesute abaua de țara turcească, soful gros de la Tosya sau Angora ori pâslele de Tesalonic și Țarigrad, fie sadea, fie împodobite cu flori. Din in, cânepă și bumbac în proporții variabile erau fabricate diferitele pânzeturi de țara turcească (de Tesalonic, Țarigrad, Trapezunda, „ot satul Riza din preajma Trapezonții", „albă și basmalitică ot Tocat", ce se numește (de) Maraș, Dolin, Tuzluk, *melez* și *helali*), tulpanele (cabadicos, chembric, hasa, humai, mermeri și alte felurimi), tot soiul de citării, ghizuri și muhabethanele (Hiotica, de Țarigrad, Bursa i Anadol, de Tokat, Diyarbakır, Halep, Șam și chiar Hindia), dar și astarul alb și alte feluri, ce se numește deabez (?), șuvaz (?), de Șumla, ori bogasiul „alb i alte feluri cu ape sau lustruri", folosite îndeobște pentru căptușeli. Cu mult mai scumpe și mai prețuite erau mătăsurile Orientului, precum atlazul i tabinițele cu fir, hetai și chiar flori de la Hio, sandalul de Țarigrad și de Hiu, maltehul sadea, cumașurile ori suvaielele de Halep, alagelele, halaliurile, cutniile și ghermesiturile de Salonic, Larisa, Țarigrad, Bursa, Manisa, Alep, Șam.

Tot din Imperiul Otoman erau aduse felurite piei de animale domestice (oi și capre ot Anghira, vaci, boi și chiar cai) ori sălbăticiuni (lup, vulpe, vidră, jder, dihor iepuri de Rumele sau Anatol) în stare brută sau prelucrate, precum telatinurile de Bulgaria, meșinile albe, galbene, liochii, ori de culoarea băcanului, dar și prețioasele saftiene moi vopsite în aceleași tonuri. Și, de bună seamă, nu puteau lipsi blănurile ce jucau un rol atât de însemnat în protocolul lumii otomane, precum cele de Rumelia, hărșiile albe sau negre de țara turcească sau de Potcali ori vulpile de Ozam.

În afara stofelor la București se importau și veșminte, încălțări și accesorii confecționate în atelierele de la sud de Dunăre sau din Orient, fotele ori peștemanele (sadea, cu fir, pestrițe) de Tesalonic, Țarigrad, Bursa și Misir, ipingelele cercășești, papucii cu sau fără meși ori cizmele de Rusciuc, Târnova, Edirne și Țarigrad. Pare că, deși se

mulțumeau deseori cu un caftan țesut în țară, boierii noștri nu-și refuzau totuși cingătorile de Târnova sau de Odriu, brânele sau tacliturile (late sau înguste, albe, văpsite ori vărgate) de Țarigrad. Caramgea, Himas, Alep, Damasc, sau chiar Hindia), fesurile de Tunis și Tokuz ori işlicele tătărești. La fel, se pare că pentru domnițe un element indispensabil de eleganță îl reprezentau șalurile și gearurile diafane (albe cu lustruri și alte feluri; cu flori, rezaiuri, donluc, cu chenar și în colțuri cu flori; cu chefalaruri și beldaruri) de Magripia (Magreb), Misir și Hindia și, de ce nu, calțele fine de Hio. Și tot ele aveau adesea grijă ca iatacul și budoarul lor să fie dotate cu covoare de Salonic, Ismir și Ușak, cearșafuri de Misir, perne de catifea de Țarigrad, Bursa sau Tosya (cu fețe cu fir cu perzuri de la Pelazic) și plapăme lucrate ot Smirna, sau ot Tokat, eventual cu fețe de la Chipru. dar și cu cearșafuri de baie și prosoape de Tesalonic.

Pe cât de numeroase erau produsele alimentare și confecțiile importate din Imperiul Otoman, pe atât de puține erau mărfurile manufacturate venite de la sud de Dunăre. Astfel, la București soseau, așa cum am văzut, din belșug piei din Imperiu sau lemn de esențe exotice (abanos, santal, chiparos, cimișir), dar prea puține obiecte confecționate din acestea, precum lăzile de chiparos, șeile ori zenghilurile (scări de cal). La fel, capitala era aprovizionată din plin cu aramă de Șumla sau Tokat, dar numai cu un număr relativ redus de produse finite din metal (teluri de fier, madem, tambură; colanuri late / înguste de fier de Țarigrad), ce nu puteau face față concurenței articolelor de profil importate din Europa creștină.

PE POZIȚIA A DOUA ÎN RÂNDUL IMPORTURILOR CAPITALEI Țării Românești se plasau produsele provenind din întinsul spațiu de pe bătrânul continent aflat sub hegemonie germană (Imperiul Habsburgic, Prusia, Saxonia etc.). De o astfel de soartă s-a învrednicit de-a lungul întregii epoci fanariote și Transilvania, al cărei cel mai însemnat centru comercial și meșteșugăresc din sud-est, Brașovul, întreținea raporturi economice strânse cu Țara Românească încă din veacul al XIV-lea. Iar privilegiile de care beneficiau din vechime negustorii din orașul de la nord de Carpați au fost reînnoite constant de principii greci (Constantin Mavrocordat, 28 mai 1732; Grigore Ghica, 13 iulie 1733; Scarlat Ghica, 25 august 1760;[1759] Mihai Racoviță, 15 ianuarie 1765;[1760] Alexandru Ipsilanti, 6 noiembrie 1775).[1761] Potrivit hotărârilor domnești, brașovenilor li se îngăduia „să aibă pace de ciferturile ce es pe țară, de fumărit, de cotărit, de vin domnesc, de zaherea, de cai de olac, de podini, de cheltuiala așternuturilor ce se fac la mosafiri.

de starostea de negustori" și li se acordau și alte scutiri (văcărit, pogonărit, vama carelor de struguri) sau reduceri de taxe (vama pentru vinul produs în viile proprii). În schimb, ei erau datori să plătească solidar „la cămara domnii [...] ruptoare pe an taleri trei sute la patru ciferturi, la fieșcare cifert căte taleri șaptezeci și cinci",[1762] sumă ridicată la 400 de taleri de Alexandru Ipsilanti, care a și limitat numărul negustorilor brașoveni la 30 lude și a impus alegerea unui vătășel, însărcinat să strângă și să verse la vistierie contribuția prevăzută de lege.[1763] În ciuda prevederilor foarte clare ale hrisoavelor domnești, brașovenii erau uneori supuși vexațiunilor autorităților de rang mai mic, care-i obligau să plătească diverse contribuții extraordinare (paraua calului, vama agiască,[1764] taxe pentru repararea drumurilor),[1765] fapt ce afecta, la rândul său, rentabilitatea activității lor comerciale. O lovitură și mai grea a dat-o acesteia dezvoltarea considerabilă a activității meșteșugărești locale, ale cărei produse fără pretenții, destinate îndeobște bucureștenilor de rând, făceau o concurență mult mai serioasă mărfii de brașovenie decât articolele de lux de la Viena ori Leipzig. Așa se explică, de altfel, și afirmațiile călătorului german Jenne-Lebprecht, potrivit cărora „comerțul Țării Românești odinioară aproape cu totul în mâna sașilor din Transilvania se afla (pe la 1786) într-o continuă scădere", pusă de autor doar pe seama avansului economic al rușilor în Principate.[1766] Totuși, dincolo de această tendință incontestabilă, prezența negustorilor brașoveni în centrul Bucureștilor rămânea puternică și la începutul secolului al XIX-lea, dovadă faptul că în 1803 nu mai puțin de zece dintre aceștia (două raiale și opt sudiți) țineau bolți la hanul mânăstirii Sfântul Gheorghe Nou,[1767] unde desfăceau o varietate de mărfuri folositoare bucureștenilor în viața lor de zi cu zi. Era vorba mai întâi de materialele necesare țeserii (in, cânepă) sau confecționării unor straie simple (felurite pânzeturi, de Covasna, de sac, postav de Brașov etc.), dar și de unele articole sau accesorii vestimentare finite (cămăși țărănești, nasturi, curele de pantaloni, pinteni pentru cizme, ciorapi de lână, pălării de soare, mănuși de lână și de piele, pungi de piele), deși nu lipseau nici alte produse confecționate din fibre textile sau piei (sfori, șnururi, șireturi, frânghii de diferite grosimi, panglici de mătase, frâie, hamuri, căpestre, zăbale, bice). Dibacii meșteri brașoveni prelucrau însă în egală măsură și osul, lemnul sau metalul, făurind o mulțime de obiecte trebuincioase în gospodărie (cuțite cu sau fără teci, bricege, tigăi de fier, burghie, pile, încuietori pentru uși și lăzi, site de făină, scaune cu spătar, șiță și cuie pentru acoperiș, solnițe, piepteni din os).[1768]

BUCUREȘTENII CU STARE STRÂMBAU deseori din nas în fața mărfii de duzină de brașovenie, dar se întreceau în a achiziționa mult mai prizatele produse vieneze.[1769] Prea puțin conta că, din cauza distanței considerabile străbătute de negustorii care le transportau de obicei „trecând pe uscat prin Transilvania și prin Galiția" și mult mai rar pe apă („Numărul vaselor ce coboară anual pe Dunăre de la Viena la Galați și care rareori fac mai puțin de trei luni și uneori mai mult de patru pentru acest drum, este de șase cel mult opt" – scria la 1807 diplomatul francez Charles Frédéric Reinhard),[1770] acestea ajungeau să se vândă adesea la un preț exorbitant. Mai ales că multe dintre ele nu erau confecționate în capitala habsburgică, ci aduse acolo fie din diverse centre ale Austriei propriu-zise (Graz, Linz), fie din alte orașe aflate sub stăpânire imperială (Praga, Trieste, Veneția, Fiume [Rijeka], Zara [Zadar]).

Renumele produselor vieneze era însă atât de mare, încât mulți boieri preferau alimentele (fidea, zahăr, cafea, ciocolată), băuturile (vinuri, vutci de Triest) ori condimentele (piper, șofran, scorțișoară, cuișoare, nucșoară, nuci moscate) importate din Imperiul Habsburgic, chiar dacă acestea erau mult mai costisitoare și nu întotdeauna superioare din punct de vedere calitativ celor similare de proveniență otomană. Și, desigur, pânzeturile, stofele, țesăturile (postavuri, tulpane, cituri, basmale, mușamale, camloturi, plușuri, pânzeturi de Linz, moltoane, barheturi, picheturi, satinuri, canavățuri, taftale, alagele, șaluri, museline, batiste, gaze, ratine, calmucuri, cașmiruri, catifele, atlazuri și alte mătăsuri), confecțiile (capoturi de Zara, scufe de țara nemțească, pălării de Triest, fesuri franghica, mănuși, fulare, batiste), accesoriile (galoane, panglici și dantele cu fir de argint, paiete) și blănurile (vulpi, jderi, samuri de Beci, iepuri de Triest) austriece se bucurau în unele cercuri de mult mai multă trecere decât cele turcești. Ca să nu mai vorbim de tot soiul de articole de lux (pietre prețioase, bijuterii, ochelari, porțelanuri, cristaluri de Beci sau de Boemia, felurite oglinzi, piese de mobilier, ceasuri de Praga, cărți de joc) menite a le spori prestigiul social boierilor care le etalau cu mândrie ori de câte ori aveau ocazia.

Printre acestea un loc privilegiat îl dețineau trăsurile vieneze, devenite, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, mijocul predilect de deplasare al lumii bune bucureștene. La apariția și consolidarea acestei mode a contribuit, fără doar și poate, inițiativa contelui maghiar Festetics, care avusese „ideea ingenioasă de a înființa la București un depozit de trăsuri", unde se puteau găsi nu doar adevărate caleși „cu patru locuri (în valoare) de la optsprezece sute până la

două mii de galbeni, ci și tot felul de tipuri de vehicule foarte frumoase". În acest fel – susținea la 1786 călătorul german Jenne-Lebprecht – groful „a răspândit în țară gustul de a ține echipaje, iar acum, nu numai că aproape fiecare boier cumpără astfel de trăsuri și birji, ci fiecare voia să o ia înaintea celuilalt".[1771]

În plus, din Austria erau importate, încă din veacul al XV-lea, un număr mare de obiecte confecționate din metal și destinate inclusiv unui public mai puțin elitist (coase, seceri, fierăstraie, cuțite, bricege, pile, ace de cusut, degetare, agrafe, arcuri de alamă, cutii de tinichea sau tablă, tăvi de alamă, farfurii de cositor, cuțite și linguri de masă, pistoale de Triest, alice), ce făceau, prin calitatea lor, o serioasă concurență celor de o seamă, făurite de meșterii de prin partea locului.

AȘA CUM REZULTĂ DIN STATISTICA ANTERIOR citată a consulului rus la București Pini, valoarea manufacturii de Viena ajunse în Țara Românească era în 1820 de două ori și jumătate mai mică decât a celei aduse de la Lipsca (Leipzig), în Saxonia, unde, de trei ori pe an (de Paști, de Sfântul Mihail și de Anul Nou), se ținea unul dintre cele mai însemnate târguri ale Europei, la care se tranzacționau cu ridicata mărfuri aduse de pe tot bătrânul continent și nu numai. Se crea astfel o oportunitate pe care nu o puteau rata întreprinzătorii negustori de prin Balcani (greci, bulgari, români, evrei, armeni etc.), care, mânați de setea de câștig, nu se sfiau să înfrunte toate greutățile traversării unei bune părți a Europei răsăritene. Ba chiar, nu putem deloc spune că erau puțini comercianții orientali care ajungeau la târgurile din Lipsca, după cum rezultă din foarte meticuloasele însemnări ale autorităților germane (de pildă, 357 în 1766, 700 în 1779, 1468 în 1800, 2528 în 1817, 1280 în 1820). Dintre aceștia, conform cercetărilor riguroase întreprinse de Gheron Netta, circa trei pătrimi (74,8%) proveneau din Polonia, 11,1% din Rusia și 12,4% (în cifre absolute, 8.308 pentru perioada 1765–1838) din spațiul otoman, inclusiv din Principatele Dunărene.[1772] Iar, din rândul celor din urmă, o bună parte activau în Țara Românească, unde afacerile le mergeau strună, așa cum o dovedesc volumul foarte ridicat al vânzărilor (2,5 milioane de piaștri în 1820) și faptul că mulți dintre ei puteau întreține prăvălii în chiar buricul Bucureștiului (astfel, doar la Hanul Sfântului Gheorghe aveau bolți în 1803 trei lipscani, Hagi Ion, Gheorghe și Răducan Nicolae).[1773]

Aceștia nu desfăceau însă întotdeauna o gamă prea variată de produse, mulțumindu-se cu mărfurile al căror succes de piață părea garantat pe malurile Dâmboviței. Astfel, în 1784 la București se

aduceau doar cincizeci de articole de lipscănie, în primul rând textile (felurite pânzeturi [unele ceruite și împodobite cu flori] și postavuri, tulpan, muselină, flanele, mătăsuri, fețe de pernă), accesorii vestimentare (găitane, panglici de lână și mătase, fireturi de argint, flori ordinare și de mătase, batiste de in, bumbac, olandă), blănuri de vulpe și de jder, cercei, granate negre, cuțite, bricege, ace, piepteni, dar și ceară pentru peceți, caiete sau viori. În schimb, pe la 1808, dacă este să-i dăm crezare călătorului rus Pavel Gavrilovici Divov, mărfurile aduse la București de la târgurile din Leipzig se diversificaseră ca sortiment și origine și ajunseseră a se adresa și unui public mai înstărit și mai rafinat („postavuri fine și cașmir, țesături de mătase, museline, țesături de mătase englezești și italienești, obiecte de galanterie de la Paris și Londra, mărfuri mărunte de la Nürnberg, ceasuri de la Geneva, porțelanuri de Saxa, fabricate de lemn englezești și de Karlsbad, blănuri americane, obiecte de preț din Olanda, țesături de bumbac și mătase de la Veneția").[1774]

Și, chiar dacă partea leului dintre importurile „nemțești" ale Valahiei era deținută de produsele achiziționate de la Lipsca, unii negustori nu ezitau ca, în căutarea de oportunități de afaceri, să viziteze și alte târguri din spațiul german, precum cel de la Breslau (azi Wrocław în Polonia), de unde cumpărau „postavuri, pânzeturi, sticlărie, articole de galanterie, stofe, găitane",[1775] ori „pe cel de la Frankfurt am Main, ce trimitea, de asemenea (la București), câteva mărfuri pe uscat, prin Würzburg și Nürnberg, spre Regensburg și, de acolo, pe Dunăre".[1776] Ba chiar, în primii ani ai veacului al XIX-lea, până și din îndepărtata Prusie erau importate la București „chihlimbar ori obiecte de galanterie din aur și argint".[1777]

ÎNCEPÂND DE LA SFÂRȘITUL VEACULUI AL XVIII-LEA, supremația pe piața românească a unora dintre produsele germane a început să fie încet-încet amenințată de articolele similare rusești, „care din zi în zi câștigau tot mai mult teren",[1778] atingând, în anul 1820, desfaceri record în valoare de un milion de piaștri.[1779] Inițial, fusese vorba mai ales de „blănurile cele mai scumpe de jder, samur, cacom, vulpe, râși și altele", aduse „regulat în fiecare primăvară"[1780] de către negustori ce izbuteau, în anii '80 ai secolului al XVIII-lea, să realizeze doar în Muntenia vânzări în cuantum de 400.000 de lei,[1781] dar ulterior importurile din imperiul de la răsărit au cunoscut o certă diversificare.

Astfel, din teritoriile supuse țarilor ajungeau la București unele alimente mai puțin perisabile, precum „macaroanele și fideaua muscălească", seul, cervișul și „untul de Rosia", „cărnurile sărate felurimi

de Marea Neagră și cazachii", dar și revent, ceai și capere de Crâm, căci din 1783 hanatul tătar fusese anexat de Ecaterina II prin încălcarea flagrantă a prevederilor Tratatului de pace de la Küçük Kaynarca (1774). Mai numeroase erau însă produsele textile, fie că era vorba de materii prime (in, lână), de țesături (pânză lată/îngustă/cu margini/pentru mușama/de ventrele corăbiilor, berbutie, cit, aba albă sau neagră, alagea de bumbac/helalie/îngustă), postav, pâsle (cu flori) de Crâm, de veșminte (ipingele), de împletituri (ață de in, sfoară, funii ori palamare (mari) smolite și albe, gumene de Rosia) sau chiar de covoare. Se adăugau câteva tipuri de piele (iuft, telatin), părul de capră și de cal, „coadele întregi de cai de Rusia" și, de bună seamă, prețioasele blănuri ale sălbăticiunilor din taigaua Siberiei (samuri buni de Rusia, vulpi bune roșii muscălești / de țara căzăcească, sângepi nelucrați sibiratici, iepuri albi / de Ostrov etc.).

Și, cum imperiul țarist aspira, la începutul secolului al XIX-lea, să-și depășească condiția de simplu furnizor de resurse primare, dezvoltându-și producția manufacturieră, bunăoară, în domeniul prelucrării metalelor, la București ajungeau nu doar aramă ori fier (nelucrat) muscălesc, ci și unele produse finite, ce-i drept, destul de rudimentare (table de tinichea, „pirostii de hier muscălești", vergele de fier și oțel, cuie mari, cuțite de Rusia / cerchezești, bricege, foarfece), și, în unele cazuri, chiar „icoane pictate și pirogravate pe scânduri de lemn ori piese de mobilier".[1782]

CUM, ÎN URMA CELOR TREI DEZMEMBRĂRI de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (1772, 1793, 1795), toată jumătatea de răsărit a Poloniei a fost alipită împărăției pravoslavnice a țarilor, o parte considerabilă a produselor leșești au ajuns să fie importate la București pe filieră rusească (*cf.* „samuri ce ies din Lehia rusească"), mai ales că era vorba, în multe cazuri, de articole similare (țesături, blănuri). Totuși, nici în zilele încă bune ale independenței regatului nu se aduceau în Țara Românească cantități prea mari de mărfuri polone, deși relativa diversitate a acestora nu poate să nu surprindă. Astfel, în caz de necesitate, puteau ajunge și în Valahia, nu doar în Moldova, diverse cereale (grâu, orz, secară, mei, ovăz) sau făină de grâu, dar și untdelemn ori unt. Tot așa, când țara se confrunta cu un deficit al șeptelului, din Polonia erau aduse cornute mici (oi, capre) sau cai, în vreme ce pieile de capră, brute sau prelucrate, se importau constant. Dintre alimente, foarte căutate erau băuturile leșești, precum miedul, berea și, mai ales, rachiul și horilca, ce făceau concurență serioasă alcoolului

de producție autohtonă – când nu erau oprite în temeiul măsurilor protecționiste luate de autorități.

Și tot din Polonia soseau pe malurile Dâmboviței fibre textile (in, cânepă)[1783] și „o mare cantitate de fir de aur și de argint". În egală măsură, se bucurau de succes pe piața bucureșteană galoanele leșești, mai ales „din cauza ieftinătății prețului", căci „se vindeau de obicei cu toptanul cu 180 de piaștri ocaua cele de argint și cu 200 de piaștri ocaua cele de aur", iar nu a altor însușiri („sunt fără alesătură, fără zigzaguri și lucrate în formă de *musketar*; sunt ușoare și de proastă calitate").[1784] La rândul lor, feluritele pânzeturi și țesături (postav, berbutie, cit, pânză groasă/subțire/de cânepă/de cearșaf), dar și veșminte (cojoace, işlice) și încălțări leșești[1785] se remarcau prin prețuri mai scăzute decât cele ale concurenței, fără a se adresa totuși exclusiv unei clientele modeste. Căci, așa cum ne asigură diplomatul francez Charles-Claude de Peyssonnel, observator atent al comerțului bucureștean, stofele polone erau îndeobște de trei calități, prima, cea mai bună, „numită de turci Kil-Kenar", o a doua „care se chema esker" și o „a treia foarte grosolană"[1786] și, prin urmare, deosebit de ieftină. Tot la fel, atractive prin prețul de desfacere erau și unele produse finite leșești, nu foarte elaborate (oale, sticlărie, articole din fier), dar și alte mărfuri diverse de aceeași proveniență (scumpie, anason, gudron, smoală, praf de pușcă).[1787]

PE ACEEAȘI PANTĂ A DECLINULUI ca și regatul Poloniei intrase, în secolul al XVIII-lea, și Serenisima Republică a Sfântului Marcu, ale cărei importuri, de tradiție în țările române, apar acum sensibil diminuate (consignația [tarifa] mărfurilor aduse de la Veneția la București cuprindea, în 1784, numai șaptesprezece articole).[1788] Totuși, chiar și în aceste condiții, de pe malurile lagunei adriatice continuau să se aducă pe cele ale Dâmboviței, uneori prin intermediar austriac, german sau chiar otoman, mai multe categorii de produse, destinate, în epocă, nu doar unor consumatori cu dare de mână și gusturi rafinate. Era vorba de câteva produse alimentare (fidea, zahăr, candel bun/de a doua mână) sau condimente (capere, șofran), dar și de articole textile diverse, de la fire (tiriplic de Veneția, panglici de mătase) și stofe (postav de mijloc/prost/sadea, țesături de bumbac, materii cu fir sau sadea, hetai adică atlaz sadea/cu fir, material de mătase numit belicassa cu flori/aurit, ghemha sadea/cu fir) la piese vestimentare (șaluri, scufe) și perne de catifea cu fir. Nu putea lipsi, de bună seamă, faimoasa „mărgelărie de Veneția" (printre care mărgăritarele false mari și mici, granatele cu sârmă), dar și articole diverse din sticlă

(garafe proaste, table de sticlă de mijloc/mici/de o jumătate de cot, geamuri mici/de mijloc), porțelan (feligene mari și de mijloc) sau metal (scrumiere și potire de alamă, pistoale) și hârtia de lux (Tricapela, Leon, Batzer), folosită de boieri pentru redactarea corespondenței.

CREȘTEREA INFLUENȚEI ȘI A PRESTIGIULUI FRANȚEI în țările române începând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea s-a reflectat și în sporirea importurilor de produse originare din Hexagon. Acestea nu ajungeau însă la București direct, căci nici în 1807 „nu exista vreo relație de comerț nemijlocit" între Franța și Valahia ori Moldova, ci printr-o complicată rețea de intermediari. De altfel, până și diplomația franceză se declara, prin gura lui Charles Frédéric Reinhard, sceptică cu privire la posibilitatea întreținerii unor legături economice nemediate între cele două țări, dată fiind distanța mare, ce făcea ca produsele franceze să nu poată rivaliza pe piața valahă cu cele austriece („Viena, cu moneda ei de hârtie și cu Dunărea ei, va lua-o, fără doar și poate, înaintea Parisului") și, respectiv, lipsa unui „gust destul de rafinat ca să deosebească moda de Viena de cea de Paris", chiar dacă românii citeau pe atunci *Le Journal des modes*. Deși aceste opinii aveau să fie dezmințite nu peste multă vreme, era limpede că, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, stofele (și alte produse) franțuzești nu erau foarte solicitate de consumatorii bucureșteni, din pricina prețurilor mult mai ridicate decât ale celor aduse din Germania, după cum remarca, pe la 1812, William Wilkinson.[1789]

Cu toate acestea, înspre finalul epocii fanariote, existau în București destui snobi cu dare de mână, încât pentru negustori să fie rentabil să aducă o puzderie de mărfuri din Franța. Astfel, palatele cele mai rafinate păreau a nu mai putea fi satisfăcute de alimentele autohtone sau turcești, așa că nu se dădeau în lături de la nici o cheltuială pentru a gusta fie și un boț de orez franțuzesc, un dram de „brânză fiiaminghicon, adică de Franța", câteva anțoghes (anchois) prizărite, ori a se delecta cu măsline, untdelemn, capere și migdale din Hexagon, ca să nu mai vorbim de succesul cafelei, rachiului sau vinului, inclusiv al celui etichetat ca „prost de Franța".

Un prestigiu și mai durabil în societate decât consumul de delicatese de la Paris îl aducea croirea propriilor veșminte din stofe (pânză de Franța, borangic lat/îngust, saiac lat, postav bun/de mijloc/prost/de Paris, calemcheriu, sangulie, bogasiu, hetai cu/fără fir, atlaz, sandal, canavăț lat/îngust, zăbranice sadea/late, ghemha sadea), piei (saftian, meșini) sau blănuri (samur) franțuzești, ori chiar achiziționarea de straie sau accesorii de-a gata din însăși patria modei (tacliturі, brâne,

șireturi de orice fel de mătase, ciorapi împletiți, basmale, scufe de lână, pălării, berete, batiste, pungi de tutun de șal franțuzesc, ceasornice franțuzești de argint pentru sân). Și asta nu era tot, căci unii boieri francofili începuseră să folosească la ridicarea și împodobirea propriilor case prestigioasele materiale de construcție din Franța, de la cele mai umile, precum fierul ori cuiele (mari/de mijloc/mici), până la pe atunci costisitoarele geamuri (beș uruluc/altî uruluc/sechi uruluc) și somptuoasa „marmură lucrată cu lustru".[1790]

ASEMENEA PRODUSELOR FRANȚUZEȘTI, și cele din Albion ajungeau la București pe filieră indirectă, mai ales prin intermediul târgului de la Lipsca, de unde – susținea, în 1792, William Sidney Smith – proveneau toate articolele manufacturiere englezești pe care le întâlnise în capitala valahă. Aici, „din pricina distanței enorme de transport pe uscat, pe cele mai rele drumuri din Germania", acestea ajungeau să se vândă – remarca tot el – cu un preț cu 100% mai mare, fapt ce le făcea fatalmente accesible numai unui cerc restrâns de privilegiați, dar și diminua drastic profitul comercianților.[1791] Această stare de fapt, coroborată cu prestigiul deosebit al produselor britanice, îi determina pe destui dintre aceștia să boteze drept englezești unele mărfuri de proveniență germană („calcutul uni și imprimat, chintul, sticlăria și faianța"), astfel încât să le poată „vinde la prețuri mai ridicate decât dacă adevărata lor origine ar fi fost cunoscută".[1792] Așa se explică și faptul că, în ciuda eforturilor de promovare a brandurilor britanice autentice depuse de consulul William Wilkinson, valoarea totală de desfacere a lor în Valahia se ridica, în 1814, la doar 40.000 de lire sterline.[1793] Era totuși un început încurajator, căci textilele din Albion păreau tot mai prețuite de la o zi la alta, indiferent dacă era vorba de articole de mercerie (ață, arnici, [fir de] mătase răsucită, plasturi), de stofe și țesături diverse (pânză pentru mușama, postav sadea / mahut / Sali / chelamec / de la Londra, stambă, tulpan subțire / fitilidico, bohcea, flanelă citării și ghizuri late / înguste, sof, calemcheriu, mătase), de piese și accesorii vestimentare (taclituri, brâne, fermaișI, donlocuri, ciorapi de lână mari / mici, calțe, pălării), de pături sau covoare. De prestigiu se bucurau și blănurile aduse (samuri, sângepi, iepuri negri) din Anglia, dar și produsele manufacturate din metal, mai simple (cuie de Englitera, tinichele albe, cuțite și furculițe) sau mai complexe (puști și carabine, „ceasornice sadea de aur englizesci de sân mari, de mijloc și mici", „ceasornice englizesci de pernă și de besacte asemenea și sadea, repetiruri și cu musice, repetiruri de sân cu diiamanturi", „caravane englizesci, repetiruri, ecrelii, fără muzică, adecă ceasornice", „ceasornice englizesci ecreme ce se zice colputemih").[1794]

Cu ce monedă plăteau bucureștenii (emisiuni turcești, austriece, rusești, venețiene, raguzane, franceze, olandeze, britanice). Zarafii și afacerile cu valută. Calpuzanii și falsificarea de bani. Talerul-leu – unitatea monetară de calcul

VIZITÂND ÎN 1808 VALAHIA, aristocratul rus Pavel Gavrilovici Divov observa cu surprindere că „domnii acesteia nu s-au folosit până astăzi nici de minele de aur și de argint de aici, nici de dreptul lor de a bate monedă, așa că întreg numerarul vine aici din țările vecine, ca plată pentru produsele“[1795] de export. Surprinzând corect o realitate de fapt, el omitea totuși să explice temeiul acesteia, și anume vasalitatea față de Înalta Poartă, care nu le mai permisese domnilor munteni, cu excepția cazului izolat al lui Mihnea III (1658–1659), să bată monedă proprie încă din secolul al XV-lea. Iar subordonarea crescută, inclusiv din punct de vedere economic, față de Imperiul Otoman ce caracterizează epoca fanariotă a făcut ca, așa cum remarca, în aceeași perioadă (1807), diplomatul francez Charles Frédéric Reinhard, moneda de circulație în țară să fie cea turcească de argint, deși pe piață – susținea el – se mai aflau și ducați de aur de Austria și de Olanda.[1796] Situația este confirmată pentru o epocă anterioară (1750–1762) de un alt diplomat francez, Charles-Claude de Peyssonel, care arăta nu doar că „moneda care are cea mai mare circulație în Țara Românească era cea turcească“, ci chiar că aceasta era „singura primită la vânzările cu amănuntul“, în vreme ce tranzacțiile *en gros* puteau fi perfectate și în țechini venețieni și olandezi, scuzi imperiali și poloni, ruble rusești, reali din Spania ori scuzî din Raguza.[1797]

Supremația absolută a monedei otomane este confirmată și de tezaurele descoperite în București și împrejurimi, alcătuite, în veacul al XVIII-lea, în exclusivitate din piese bătute de Înalta Poartă sau falsificate după acestea, în vreme ce în secolul anterior predominau emisiunile ungurești (87,6%), urmate de cele autohtone (6,57%), poloneze (2,06%), olandeze (1,57%) și spaniole (1,16%). Situația nu s-a schimbat nici după 1800, odată ce din cele 15.203 monede identificate de arheologi în săpături 15.090 sunt de proveniență otomană (99,26%), 57 rusești, 23 germane, 18 austriece, 8 olandeze, 3 lituaniene, 2 polone, 1 maghiară și 1 raguzană (de la Dubrovnik). Este vorba, mai ales, de umilele parale (14.574 de bucăți), deși nu lipsesc nici emisiuni valoroase din argint, precum ikilik-ul (237 de bucăți), yüzlük-ul (119 piese) sau akçe-ul (69 de bucăți).[1798] Ba chiar, în anul 1959, pe parcursul lucrărilor de construcție ale Sălii Palatului, sub pardoseala bisericii Stejarul, demolată în acel scop, au fost identificate 18 monede

otomane de aur (altâni), emise în perioada 1730–1808 (3 de la Mahmud I [1730–1754], 4 de la Abdülhamid I [1774–1789], 8 de la Selim III [1789–1807], 3 de la Mahmud II [1808–1839]).[1799]

Dincolo de aceste descoperiri cu caracter mai mult sau mai puțin întâmplător, putem stabili ce monede circulau în București și grație câtorva documente prin care autoritățile stabileau cursul oficial al principalelor devize de pe piață. Astfel, dintr-un act emis la 14 noiembrie 1789 de prințul Franz-Josias de Saxa-Coburg-Saalfeld, comandantul trupelor austriece de ocupație, aflăm că pe atunci tranzacțiile din capitală se efectuau deopotrivă în monede turcești (ducat [?], stambol, mısır și mısır vechi, zincirli, zolota [30 parale] și onluk [10 parale]),[1800] austriece (ducați, guldeni, jumătățile de guldeni, crontaleri și, respectiv, jumătățile și sferturile de taleri, emisiunile de 30, 20, 17, 15, 10, 7 și 3 creițari), rusești (rubla veche și nouă), olandeze (ducat), venețiene (ducat) și britanice (sovereign-ul de aur și jumătatea de sovereign).[1801] Trei decenii mai târziu, în timpul domniei lui Alexandru Suțu (19 martie 1819), erau cotate de către vistieria țării o multitudine de emisiuni turcești de aur (galben tunus [bătut în Tunisia], mahmudea, fındık, stambol, mısır, rubie, nâsfiè de İstanbul sau Misir) sau argint (caragros [kara guruș], yüzlük, ikilik, beșlik), dar și devize austriece (galbenul, crontalerul, „zgripsorul“ [talerul cu imaginea unui zgripțor – vultur], „sfanțihul“ [zwanziger, piesă de 20 de creițari]), rusești (rubla), venețiene (galben), olandeze (galben), franțuzești (galben) și spaniole („diricliul“ – colonado).[1802]

Alături de acestea, în primii ani ai secolului al XIX-lea au început să pătrundă pe piață și primele bancnote sau înscrisuri bancare (*hârtii de bani*, *bangoțedule*, *asignațiuni*) emise atât în Rusia, cât și în Imperiul Habsburgic. Facilitând sensibil activitatea marilor negustori degrevați de obligația de a transporta cantități considerabile de metal, acestea începeau să fie percepute încă din primul deceniu al secolului al XIX-lea drept moneda viitorului. O dovedește, de pildă, preocuparea autorităților rusești de ocupație, dornice să-și asigure controlul economic exclusiv al principatelor, de a interzice cu strictețe circulația pe teritoriul Țării Românești și al Moldovei a oricăror bancnote în afara celor emise din porunca țarilor („asemenea este poprit ca bangoțedule străine să nu se aducă nici de cum de nicăieri și de către nimeni, nici să aibă trecere aici în țară, afară numai de asignațiile împărătesci rusesci“). Acțiunea nu a fost însă încununată de prea mult succes, căci localnicii par a fi avut îndeobște mai multă încredere în „bangoțedulile nemțesci“, în legătură cu care rușii înfricoșați nu mai pridideau să dispună „osebit [...] nici să se aducă în țară, nici să

aibă trecere".[1803] În schimb, tâlharii nu se dădeau în lături nici de la furtul hârtiilor bancare rusești, asemenea celor 3.600 ruble asignații de care o bandă bine organizată a izbutit să-l jefuiască în 1810 pe negustorul Suvarțov.[1804]

CIRCULAȚIA SIMULTANĂ A ATÂTOR DEVIZE crea nu doar neajunsuri pentru negustori și cumpărători, ci și uriașe oportunități de câștig pentru întreprinzătorii ce-și asumau schimbul valutar, așa-numiții zarafi. Fie ei ortodocși, armeni sau evrei,[1805] aceștia își aveau cartierul general chiar în buricul târgului, „de la sfântul Ghiorghe spre hanul lui Șărban Vodă",[1806] unde o întreagă stradă își luase numele de la ei („Ulița Sarafilor").[1807] De bună seamă, nu activau însă doar în acest perimetru ultracentral, ci peste tot unde era nevoie de serviciile lor, la târguri,[1808] în piețe și chiar pe străzile capitalei, unde „umblau și stau", „metahirisind zaraflâc cu schimbarea monedelor".[1809] Puteau, în acest fel, să se sustragă cu ușurință controlului autorităților, „pricinuind unora simțitoare păgubire" și chiar „făcând feluri de calpuzanlâcuri".[1810] În aceste condiții, este lesne de înțeles preocuparea unora dintre domnii fanarioți de a le reglementa activitatea prin impunerea de nizamuri ale zarafilor, precum cele emise de Alexandru Suțu în Muntenia[1811] (1819) și, respectiv, Scarlat Calimahi în Moldova (1815). Conform acestuia din urmă act, care ni s-a păstrat și nu trebuie să se fi deosebit fundamental de cel în vigoare în București, valutiștii erau obligați să se înregistreze la agie și să-și ia „chezași siguri întru răspunderea [...] la toată păgubirea și calpuzanlâcurile".[1812]

În afară de zarafii ce-i înșelau pe bucureștenii naivi la colțul străzii, existau și traficanții de valută care lucrau în stil mare, obținând câștiguri pe măsură. Astfel, profitând de faptul că valoarea de piață a monedelor ce circulau în 1796 în Țara Românească devenise inferioară celei a metalului prețios din care erau confecționate acestea, „unii din ovreii ce se aflau aici în București nu căutau de altă treabă și alișveriș decât numai a strânge bani vechi și să-i ducă în țările străine, pentru ca să-i taie la taraphană" sau, altfel spus, să-i dea la topit peste hotare, iar, pentru a înșela vigilența autorităților de frontieră, „făcuseră alt mijloc de viclenie cu a ascunde (monetarul) în ceară".[1813] Alteori, ca în 1810, „unii din negustorii de aici pământeni și sudeți", constatând că aurul era pe atunci mai bine cotat în Valahia decât la sud de Dunăre, „strângeau necontenit banii de argint de prin țară, schimbându-i cu galbini și îi treceau decindea în țara turcească, unde fiindcă prețul galbinilor îmbla câte taleri 9 îi schimba earăși acolo acei bani de

argint și, strângând galbeni îi aduceau aicea de făceau earăși zaraflâc".[1814] În alte cazuri, de oportunitățile de pe piața bucureșteană căutau să profite și întreprinzători de peste hotare, asemenea marelui negustor brașovean Mihai Țumbru, ce trimitea, în 1796, la București nu mai puțin de 1.492 de galbeni ungurești, pentru a fi schimbați în monede de argint otomane (groși [kurușsi] și icosari [irmilici]), ce urmau a fi topite în monetăria de la Bălgrad[1815] (Alba Iulia).

În calea acestor afaceri în stil mare, socotite de obicei ilegale, stătea însă mai totdeauna ostilitatea autorităților valahe, ce le impuneau nu rareori sancțiuni extreme contravenienților și complicilor lor. Astfel, acestea puteau dispune confiscarea integrală a numerarului traficat („banii de argint tăinuiți [...] să se facă controbond și să se trimită la divan")[1816] și chiar corecția corporală publică a celor dovediți culpabili („cu târgul se va pedepsi").[1817] În plus, cu fața curată nu avea să scape „nici dregătorul acela, ori vătaful de plai sau vameșul sau ispravnicul, prin schela căruia" era traficată moneda interzisă, fiind „dat în judecată de criminal", dacă infracțiunea se produsese „cu a lui scire" și, respectiv, „pedepsit mai ușor, pentru nepriveghere", în cazul în care putea proba că nu fusese complice la contrabandă. În schimb, dacă reușea să prindă în flagrant un traficant, urma să primească „spre răsplătire o a patra parte" din monetarul confiscat de la acesta, așa încât avea toate motivele să contribuie la securizarea întregii zone de frontieră („să îngrijiți a se împăna foarte bine plaiurile cu străji de ajuns, vrednice, cu priveghere" și „cu dinadinsul să faceți cercări și ispitiri, fără veste trimițând tiptil oameni credincioși [...] ca să facă iscodiri și cercări de este cu putință să treacă cinevași peste graniță, ori noaptea ori ziua, prin poteci mai de lături, fără a prinde străjile acelea de veste").[1818]

O LUPTĂ ȘI MAI ÎNDÂRJITĂ decât cea contra traficanților de monedă au dus în toată epoca fanariotă autoritățile împotriva falsificatorilor de bani, așa-numiții calpuzani, care, după cum o arată atât documentele de epocă, cât și descoperirile arheologice, par a fi fost foarte activi în București. Astfel, nu mai puțin de 57,55% dintre monedele ce compun tezaurele îngropate în oraș în secolul al XVIII-lea constituie falsuri după emisiuni otomane,[1819] fapt ce nu trebuie să mire, în condițiile în care în capitala valahă au funcționat de-a lungul timpului mai multe ateliere ale unor calpuzani de monedă turcească (într-unul dintre acestea se băteau, conform descoperirilor arheologice, piese din metal ordinar acoperite cu o peliculă subțire de argint și inscripționate în turca otomană cu unele erori de grafie).[1820] Pledează, în acest

sens, și o serie de acte procesuale de la 1820, care arată cum doi greci originari din Insulele Ionice, pe atunci posesiuni britanice (Ion Razis cofetarul Chefalonitis [din Cefalonia] și Iordache Itachisios [din Itaca], sin Nicola Vizmos), au confecționat „calâpuri de mahmudele", dar nu au apucat să bată monedă, căci au fost iute prinși. În schimb, alți trei infractori de etnie greacă (Constantin Atanasiu Zachinteos [din Zakynthos] i Dionisie Tronos și Nicoli Panaiot Melintios [poate din Malatya, în Anatolia]) au izbutit să facă „talere mincinoase de aramă galbenă", dar, înainte de a se bucura de rodul muncii lor, au fost arestați și condamnați, din mărinimia Înălțimii Sale Vodă Alexandru Suțu, nu la „osânda morței ce orânduiesc pravilele", ci la „ocnă fără de soroc", asemenea conaționalilor lor insulari. În situații excepționale, autoritățile puteau dovedi și mai multă clemență, așa cum s-a întâmplat în cazul „calpuzanului vinovat Toma Titopolitul (de la Tepelena, azi în Albania) nevârstnic (minor)" ce a fost mai întâi „trimis surghiun" pentru jumătate de an „la monastirea Bistrița din sud Vâlcea", iar apoi „slobozit prin vrednică chezășie, ca de acum înainte să se ferească de cea mai mică faptă rea, hrănindu-se cu muncă dreaptă". Uneori însă, spre norocul lor, calpuzanii „cei rău nărăviți ce se sileau în multe chipuri să păgubească obștea cu al lor rău câștig" nu puteau fi depistați, așa că autoritățile neputincioase se mulțumeau să-i avertizeze pe comercianții bucureșteni să nu primească în nici un chip acele „mahmudele mincinoase, care nu sunt tăiete la taraphanaoa împărătească din Țarigrad și sunt mai albicioase decât cele adevărate și nu se îndoesc precum se îndoesc cele bune de aur curat".[1821] Evident, la fel procedau oficialitățile și în cazul în care pe piață erau semnalate falsuri provenite de la sud de Dunăre, precum talerii calpi achiziționați la jumătate de preț la Stambul de la „Dumitrache, iarăși cojocar și făcător de parale mincinoase"[1822] și utilizați fără nici o jenă de către postelnicul Teohari „de la Castoria ot Rumelia". Și, desigur, când unii profesioniști din domeniu extrăgeau metalul prețios din monedele otomane autentice, după care le repuneau în circulație, eventual prin intermediul unor terți, așa cum a făcut în 1793 un „ovrei leh" care știa să fure „cu meșteșugire" „din tot caragrosul câte un tenchi de argint".[1823]

Pe de altă parte, calpuzanlâcul nu era practicat doar de particulari vrednici de dus la ocnă, ci de înseși respectabilele autorități rusești de ocupație. Așa cum aflăm de la Zilot Românul, prin 1808, din îndemnarea „preaînvechitului în zile feld-marișalul Petru Prozorofschi" s-a tăiat „în chipul celei turcești" monedă „foarte proastă și mincinoasă" și s-a răspândit în ambele principate pentru a provoca devalorizarea

devizei otomane. Numai că în capitala valahă planul rusesc n-a avut sorți de izbândă, căci „negustătorii și alți lăcuitori ai Bucureștilor au cunoscut-o de față de amăgire“ și, „tulburându-se toți“, și-au închis pe termen nelimitat prăvăliile, determinându-l în cele din urmă pe șeful trupelor țariste din București, generalul Miloradovici, „să iasă prin târg și să strige în gura mare către târgoveți a deschide târgul și cu jurământ să-i încredințeze că va zăticni urmarea acestei monede“.[1824] Această decizie nu trebuie pusă doar pe seama mișcării de stradă, ci și a refuzului neclintit al divanului țării de a accepta, în ciuda presiunilor generalilor ruși, moneda falsă prezentată în chip oficial drept „banii cei turcești cari au fost schimbați în țara ce mai înainte era leșească, cari bani înlăuntru sunt mai buni decât aceia cari mai înaintea acestora îmbla în țara aceasta“. Iar reacția în cauză a coincis cu cea foarte virulentă a „agentului austriacesc dumnealui Brenier“ care a reușit prin acțiunile sale să-l convingă pe generalul Serghei Kușnikov să aprobe înlocuirea cu monedă autentică a banilor falși „ce se aflau la negustătorii austriacești“, dar nu și retragerea acestora de pe piață („ear mai sus numiții lei [sic!] ce vor lua de la Austrieni poate Divanul să-i aibă de trebuință a-i da oștenilor pentru porțioanele cărnii ce este orânduită, cum și pentru suma banilor ce se cade să-i dea la spitaluri“).[1825]

Și nu era prima oară când rușii foloseau banii ca armă în războaiele antiotomane purtate pe teritoriul principatelor române, căci, în perioada 1771–1774, în monetăria înființată *ad hoc* la Sadagura, nu departe de Cernăuți, bătuseră mai multe milioane de piese (echivalentul a 700.000 de ruble) din arama obținută prin topirea celor 842 de tunuri și 120 de mortiere capturate de la oștile otomane. Era vorba de emisiuni cu valori modeste de 1 para = 3 denghi și 2 parale = 3 copeici, ce prezintă însă interes prin imagistică și inscripții. Astfel, unele piese aveau pe avers vulturul bicefal cu două coronițe și coroana imperială suspendată în centru ținând în gheare un sceptru și, respectiv, o spadă sau globul cruciger, iar pe piept ori sub labele vulturului, încadrate în două ovale, stema Moldovei (bourul) și cea a Țării Românești (o pasăre cruciată), în vreme ce altele erau decorate doar cu cele două ovale cu emblemele principatelor, deasupra cărora era așezată o coroană. Alături de acestea, figurau inscripții indicând anul baterii și valoarea monedei, dar și aria de valabilitate (*mod Mold I Volok*, moneda Moldovei și Valahiei). Și mai variat, reversul putea prezenta 1) cifrul împărătesei Ecaterina repetat de patru ori în formă de cruce și timbrat de coroană, iar în centru cifra romană II, 2) un E mare cu același II (doi) între semicercurile literei și o coroană

Cahlă cu inițialele lui Nicolae Mavrogheni, domnul Țării Românești, ale cărui ambiții politice sunt trădate de prezența stemelor ambelor principate române.

Vase din felurite materiale (lut, sticlă, metal), cu forme, decorații și întrebuințări dintre cele mai diverse, din producția autohtonă sau de import. Vasul ceramic otoman cu glazură fină policromă îmbină, contrar rânduielilor Coranului, decorația vegetală cu reprezentările de chipuri omenești.

În epoca fanariotă tutunul devine un tabiet după care se ține socoteala zilei. Ciubucul este acum un accesoriu nelipsit, iar importatorii de lulele, din lemn, metal sau ceramică, nu duc niciodată lipsă de mușterii.

În Bucureștii epocii dezastrul cel mai temut este focul, care poate porni de la o simplă făclie (masala) abandonată neglijent de purtătorul ei ori de la un mangal (vas de metal în care se arde cărbune pentru încălzirea odăii) lăsat nepăzit. Supravegheate cu luare-aminte de înșiși domnii fanarioți, autoritățile bucureștene se organizează temeinic; pompierii bucureșteni ai veacului XVIII folosesc tulumbe (pompe de apă) din producția locală, precum cea de mai jos.

Urme ale unora dintre cei de care și-au legat speranțele și temerile bucureștenii din epoca fanariotă: moaștele Sfântului Vissarion al Larissei, de la care mahalagiii nădăjduiau, cu mic, cu mare, tămăduirea de năprasnica boală a ciumei (racla cu capul cuviosului a revenit pe pământ românesc în 2016 după nu mai puțin de 221 de ani de absență); fântâna înălțată de Nicolae Mavrogheni, cel mai extravagant principe fanariot, în Paros, insula sa natală); mormântul lui Osman Pazvantoglu, Pazavante Chiorul, al cărui nume îi băga în sperieți pe toți locuitorii capitalei la începutul secolului XIX – bine dosit printre blocurile comuniste de la Vidin, scăpat ca prin minune de distrugere.

Săpăturile arheologice întreprinse în ultimii ani în centrul istoric al capitalei au scos la iveală numeroase vestigii: ziduri, pivnițe și, remarcabil conservate, porțiuni întregi din vechile poduri – străzile pavate cu lemn ale Bucureștilor.

Cercetările din anul 2007 de la fostul han Greci, pe strada Smârdan, au presupus o mobilizare masivă de forțe (arheologi, tehnicieni, desenatori, fotografi și mulți, foate mulți muncitori necalificați care din când în când se mai și odihneau după o epuizantă repriză de sapă). Din fericire, ele nu au reprezentat o inițiativă izolată, ci se încadrează într-un plan mai larg de scoatere la iveală a chipului ascuns, dar aflat atât de aproape de noi al Bucureștiului secolului XVIII. De pildă, în momentul în care această carte este trimisă la tipar, chiar în curtea interioară a Universității din București a început o campanie de săpături arheologice; au ieșit deja la lumină primele ziduri boltite. În plus, în ultimii ani mai multe dintre bisericile bucureștene datând din epoca fanariotă (Batiște, Elefterie Vechi, Foișor, Mântuleasa, Nerustori, Stavropoleos), au fost restaurate, oferind vizitatorului interesat o imagine limpede a înfloririi artei religioase în Valahia veacului XVIII. Este acum – credem noi – rândul muzeelor bucureștene să etaleze în cadrul expozițiilor permanente sau temporare unele dintre comorile de epocă pe care le păstrează bine ferecate prin depozite, dar și să îi determine pe colecționarii din capitală să împărtășească, fie și pentru scurtă vreme, cu concitadinii lor bucuria de a contempla artefactele pe care le-au adunat cu multă trudă; prin bunăvoința unora dintre ei am oferit în premieră publicului imaginea unor valoroase piese de epocă ce se găsesc prin reședințele particulare din București.

deasupra, 3) o panoplie cu un pilastru pătrățos împodobit în partea de sus cu ghirlande din frunze sau globule, iar deasupra cu un ornament surmontat de coroana imperială, în interiorul căruia este încadrată, într-un oval, inițiala imperială E, în vreme ce, de-o parte și de alta a pilastrului, apar steaguri, o fascie, sulițe, un tui, o tobă și un tun, iar la bază, o bonetă frigiană răsturnată, 4) un pătrat în care sunt inscripționate cu litere chirilice, separate de o linie orizontală, valorile otomane și, respectiv, rusești ale monedelor (para / 3 denghi; 2 para / 3 kopeiki).[1826]

Printr-o astfel de iconografie, singura monedă cu însemnele țărilor române bătută în epoca fanariotă transmitea în mod indubitabil ideea unității, dar nu și a independenței celor două principate, primite, din mila pravoslavnicei țarine, la sânul generos al maicii Rusii. Și, de asemenea, izbutea cel puțin în parte, în urma unei politici represive concertate în acest sens, să aducă în vistieria rusească o bună parte din aurul și argintul care circulau sub formă de monede pe piața din Moldova, dar și, parțial, din Țara Românească.

TOTUȘI, ÎN CIUDA EFORTURILOR LOR, rușii n-au reușit să impună nici pentru câțiva ani o deviză proprie a principatelor. De-a lungul întregii perioade fanariote, a persistat o bizară dualitate între moneda folosită pentru târguielile zilnice (mereu cea turcească) ori pentru marile tranzacții (atât otomană, cât și europeană) și cea de calcul (de cont), utilizată pentru indicarea prețurilor în documentele scrise. În cvasitotalitatea acestora, sumele de plată sunt exprimate în taleri, unitate monetară emisă de-a lungul timpului în numeroase zone din Europa (Boemia, Austria, statele germane, Țările de Jos, Danemarca, peninsula Scandinavă, dar și Transilvania și chiar Moldova, sub Despot Vodă). Uneori însă, numele misterioasei valute este, însoțit în actele din Țara Românească, de precizări aparent de natură să-i elucideze sorgintea. De pildă, într-un act din 2 februarie 1796, citim că Iamandiișlicarul dimpreună cu soacră-sa Ileana i-au vândut jupânului Nicola Saegiu „o casă cu prăvălie la poarta Curții Domnești cei vechi, pă ulița ce merge spre Hanul lui Șărban Vodă“ „în bani gata taleri 1.435, adică lei una mie patru sute treizeci și cinci“. Tot așa, dintr-un alt document aflăm că, la data de 26 noiembrie 1797, doctorul Constantin Darvari a achiziționat un teren în mahalaua Sf. Dimitrie „cu tocmeală drept bani gata taleri 850, adecă lei opt sute cincizeci“.[1827] Prin urmare, talerii menționați de documentele citate ar putea fi așa-numiții *leeuwendaalder*, monede de argint din Țările de Jos (27,648 g și titlu de 750‰) prezentând pe revers un leu rampant, ce

cunoscuseră o largă circulație în Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. Numai că, începând din anul 1715, odată cu ocuparea Țărilor de Jos de către Austria, respectivele monede au încetat să mai fie bătute, cu toate că aveau să se afle în continuare în circulație pentru o bună bucată de vreme. Este perioada în care, în destule documente interne din Țara Românească, se precizează că plățile s-au efectuat în taleri vechi.[1828] În schimb, cam din al doilea lustru al deceniului trei al veacului al XVIII-lea, vreme de cel puțin zece ani, moneda de referință este menționată în unele documente drept taler nou. De pildă, într-un zapis din 11 mai 1727, se arată că Marin croitorul a cumpărat „o prăvălie [...] pe locul Bisericii Domnești" „cu masa, cu ușile și cu paturile și cu toate ale casii drept bani gata taleri 30 noi", în timp ce, dintr-un act emis la 5 martie 1735, aflăm că Marin, nepotul Tomii căpitanul, vinovat de a fi ridicat o construcție ilegală pe terenul sfintei Mitropolii a Ungrovlahiei, a fost totuși despăgubit de capul Bisericii țării cu „banii pă leamnele caselor, cât a cheltuit, taleri 100 noi",[1829] pentru a-și abandona fără crâcnire proprietatea. Prin urmare, am putea crede că talerii sau leii noi sunt cei bătuți de Imperiul Habsburgic (*Reichsthaler* și, începând din 1754, *Conventionthaler*), care, interzicând emisiunile olandeze, urmărea să cucerească din punct de vedere monetar zonele din Europa ce preferaseră până atunci banii din metal prețios proveniți din Țările de Jos.

În realitate însă, talerul-leu din principate nu putea fi identificat cu emisiunile omonime olandeze sau austriece de la care își preluase numele și la care se raportase succesiv, ci reprezenta o unitate monetară de calcul specifică, ale cărei relații cu moneda austriacă au variat de-a lungul timpului. Astfel, conform ratei oficiale stabilite 14 noiembrie 1789 din ordinul prințului de Saxa-Coburg-Saalfeld, un leu valora un florin[1830] (60 de kreuzer / creițari), adică jumătate de Conventionthaler (aproximativ 11,7 grame de argint), în timp ce, la 19 martie 1819, potrivit cursului vistieriei țării, nu mai prețuia decât un sfanțic,[1831] adică douăzeci (germ. zwanzig) de creițari. În schimb, „cursul îmbletului monedei banilor atât de alișveriș, cât și de dăjdiile vistieriei" decis, la 15 decembrie 1821, de stăpânul vremelnic al țării, „Măria Sa Pașa Silistra-Valesî", marca o creștere a talerului leu la 1,24 sfanțihi (negăuriți).[1832]

Feluriții negustori din București

URMĂRIND SĂ OFERE, în cel de-al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, o imagine de ansamblu a comercianților prezenți în principate, William Wilkinson, consulul britanic la București, nota laconic că „majoritatea negustorilor care făceau comerț în aceste țări erau pământeni sau greci. Unii <dintre ei> fuseseră naturalizați în Rusia sau Austria și erau ocrotiți de aceste puteri".[1833] În prima categorie se cuveneau însă „cuprinși și armenii și evreii"[1834] (Friedrich Wilhelm von Bauer), în timp ce greci erau numiți, indiferent de originea lor etnică, toți neguțătorii creștini din Imperiul Otoman. Mai precis, potrivit unei catagrafii realizate în anii 1810–1811, dintre cei mai însemnați 399 de negustori activi pe piața din București 218 (54,6%) erau pământeni, 101 (25,3%) dețineau cetățenia austriacă, 63 (15,8%) pe cea rusă, în timp ce 17 (4,3%) beneficiau de protecția franceză. Desigur, aceste procente generale cunoșteau variații sensibile în cazul fiecărei categorii în parte, căci negustorii ce importau la București produse din spațiul german erau într-o proporție covârșitoare sudiți austrieci (64,1% dintre lipscani și 85,3% dintre brașoveni), pe când marchitanii proveneau, în marea lor majoritate, din rândurile rușilor (75,37%). Așa că, îngenuncheați de marele capital străin, băștinașii se vedeau deseori nevoiți să-și câștige pâinea vânzând la bucată în băcăniile de prin mahalale (78,9% pământeni), deși până și în acest domeniu erau concurați, la 1810, de 22 de rusnaci, 15 untertani și 4 francezi. Iar destui venetici nu erau simpli buticari, ce-și desfăceau mărfurile pe tarabe, ci proprietari de dughene, căci, așa cum rezultă dintr-un alt recensământ din același an 1810–1811, 394 de prăvălii din București le aparțineau austriecilor, 272 rușilor și 130 francezilor.[1835]

Prin urmare, pentru a face față ascensiunii tot mai agresive a alogenilor, negustorii pământeni au căutat să se organizeze, nu ca odinioară într-o singură companie a tuturor celor ce făceau comerț, ci în isnafuri mai mici, în funcție de obiectul lor de activitate. Astfel, până în 1820 au ajuns să funcționeze cu acte în regulă în cetatea lui Bucur bresle ale băcanilor, bogasierilor, brașovenilor, capanlâilor și surecciilor, cupeților, lipscanilor, marchitanilor, mătăsarilor, precupeților, toptangiilor, ca să nu mai vorbim de vechile rufeturi armenești și evreiești, a căror activitate era, la rândul ei, în parte comercială. Ba chiar, conștienți de privilegiile pe care le oferea organizarea de breaslă[1836] și unii comercianți alogeni, asemenea arnăutchioililor (negustorii din Arnavutköy, azi Arbanasi, lângă Veliko Târnovo, în Bulgaria) și a „străinilor ot Gherghița"[1837] (probabil, slavi sud-dunăreni stabiliți

în târgul prahovean), au solicitat și obținut de la autorități dreptul de a-și înființa propriul isnaf. Puteau să-și apere, în acest fel, mult mai bine interesele decât o făcea mai vechea breaslă unică a „străinilor negustori creștini, ce se află aici în București", miluită cu numeroase *pronomii* „atât prin hrisoavele altor frați domni",[1838] cât și prin cele ale lui Alexandru Ipsilanti, în ambele sale domnii (1774–1782, 1796–1797), dar în care toate jocurile erau făcute de toptangiii greci.

GELEPI, SURECCII ȘI CAPANLÂI negustorind pentru îndestularea poporului lui Mahomed: Dintre toți negustorii ce activau în principate, de departe cel mai puțin îndrăgiți erau aceia care-și asumau procurarea de animale domestice în viu și produse alimentare pentru piața otomană, întrucât, convinși că statutul de „reprezentanți" ai puterii suzerane le asigura deplina impunitate, nu se dădeau în lături de la a comite tot soiul de blestemății. Iar acest comportament samavolnic pare a fi fost numitorul comun al unei clase de comercianți destul de compozite. Astfel, în rândurile acesteia se numărau mai întâi negustorii care, în temeiul unor „fimane ale Porții", se înstăpâneau în fiecare an pe o bună parte din turmele de oi (gelepi) și cirezile de vite (sureccii) ale Valahiei pe care le „plăteau la prețul ce le convenea, vexându-i și asuprindu-i pe păstori după cheful lor". La fel procedau și capanlâii sau capangiii, numiți astfel de la „târgul unde se vindeau cu ridicata la Constantinopol proviziile" (tc. kapan), care se îndeletniceau cu achiziționarea din țară de seu, unt (topit), brânză, cașcaval, pastramă, ceară, miere, în aceleași condiții umilitoare pentru producătorii locali.

După cum susține Stephan Ignaz Raicevich, secretarul lui Alexandru Ipsilanti, negustorii de bovine și ovine erau „greci prevăzuți cu firmane ale Porții", în vreme ce capanlâii constituiau „un amestec de greci și de turci"[1839] ce-și desfășurau activitatea pe baza unor scrisori de la marele-vizir. Ulterior însă, constatând caracterul foarte lucrativ al acestui tip de comerț, de aprovizionarea capanului din Țarigrad cu produse valahe au început să se ocupe și destui pământeni, solicitați – pare-se, fără succes – ca din substanțialul lor câștig să plătească 600 de taleri la cutia obștirilor în 1814.[1840]

În schimb, în primele două decenii ale epocii fanariote la București și în „târgurile pendinte de acesta" au venit numeroși negustori „din neamul lazilor", care „și-au procurat și au înființat, cu câte un prilej oarecare, locuințe private și, folosindu-se de un pretext sau altul, s-au stabilit în dughenele isnafilor din Țara Românească, întărindu-și

astfel afacerile". Mai exact, ei vindeau „la prețuri mari mărfuri și lucruri aduse din împrejurimi", oferindu-le credite cu dobânzi ridicate cumpărătorilor ce nu dispuneau de numerar, și ajungeau astfel „înglodați în datorii și prinși și neputincioși în ghearele nimicitoare"[1841] ale lazilor.

În rândul acestor categorii de negustori, o adevărată falie exista și între creștini și musulmani, care, bizuindu-se pe statutul superior oferit de religia lor în ordinea otomană, îi tratau foarte prost pe colegii lor „din neamul lui Mesia".[1842] Iar, la rândul lor, aceștia din urmă se descărcau nu doar asuprindu-i pe valahii de rând, ci chiar „umilind trufia domnilor (fanarioți) decât care se credeau persoane mai importante", odată ce erau „sprijiniți de ienicerii cărora le furnizau rația de carne, precum și de mulți dregători însemnați, care își aveau partea lor din acest câștig, de kasapbași și de sultanul însuși". Mai ales că, la nevoie, negustorii greci nu se dădeau în lături de la aplicarea unor stratageme de efect mediatic, „strigând în mijlocul pieței (din Stambul) că domnul Țării Românești sau al Moldovei erau niște trădători, care se înțeleseseră cu rușii sau germanii și nu le permisese să cumpere oi, pentru ca poporul lui Mahomed să moară de foame".[1843]

Ca atare, principii se vedeau siliți ca, cel puțin de ochii lumii, să ia măsuri de natură să faciliteze achizițiile din teritoriu pentru trimișii Porții, dispunând uneori, asemenea lui Alexandru Ipsilanti, ca „negustorii pământeni să nu aibă dreptul să vândă mărfuri, precum vitele și altele decât capanlâilor".[1844] În realitate însă, nu conteneau să denunțe la Poartă abuzurile negustorilor otomani, susținând, pentru a fi convingători, că acestea generau sărăcirea și fuga contribuabililor autohtoni, fapt ce ar fi pus sub semnul întrebării capacitatea țării de a-și îndeplini sarcinile față de Poartă („prin pătrunderea în țară [...] sub pretext de negoț a ostașilor și civililor de pe malurile Dunării și din alte locuri și din pricina persecuțiilor și tiraniilor acestora, locuitorii au fugit de oprimări, încât numărul lor a scăzut mereu, așa că [...] se iveau, în felul acesta, greutăți în strângerea și procurarea avuțiilor miriei"). În realitate însă, ceea ce-i interesa în primul rând pe domni era să obțină de la sultani firmane care să le îngăduie să exercite un deplin control asupra activității negustorilor otomani prezenți în principate. Și, de cele mai multe ori, își atingeau scopul, întrucât abuzurile denunțate erau greu de digerat chiar și de către autoritățile imperiale. Căci, prevalându-se de statutul de furnizori ai Porții, acești negustori răpeau „pe ascuns boii și vacile" raialelor, le smulgeau „nutreț și provizii fără plată", „se înstăpâneau pe stupii", dar și pe menzilurile sau locuințele lor, le „atacau familiile și copiii"

și, după ce prindeau rădăcini în Valahia, se apucau de „făceau arături sau semănături". În scopul evitării unor astfel de situații, sultanul Mustafa III hotăra, la 15 noiembrie 1765, înregistrarea celor 200 de negustori autorizați să facă comerț în Valahia și obligarea lor ca, în momentul plecării la nord de Dunăre, „să ia teșcherele vremelnice de învoire de la căpeteniile lor, precum că sunt negustori defeterlii și să le prezinte voievodului Țării Românești [...], iar, după ce se stabilește că numele lor corespunde cu cele cuprinse în defter, să ia alte teșcherele vremelnice de învoire de la voievod".[1845] Prevalându-se de astfel de firmane, principii fanarioți puteau impune măsuri restrictive suplimentare capanlâilor turci (musulmani), așa cum a procedat Mihail Suțu, care, la 28 septembrie 1783, le-a interzis „să mai fie risipiți încoace și încolo prin București și prin târg și să se împartă pe la toate hanurile", obligându-i să tragă toți la casa de oaspeți a mânăstirii Sf. Ecaterina, iar, în cazul în care aceasta se umplea, „la Hanul Colței de lângă casele de beilic ale mânăstirei Mărcuței", către care urmau a fi îndrumați prin grija zapciilor din străjile Bucureștiului. Ba chiar, le „poruncea strașnic" „a nu mai șede prin prăvălii cu ciubuce aprinse i pe la uliție și drumuri să umble cu pipa", în vederea, chipurile, a evitării izbucnirii unui incendiu.[1846] Pe aceeași linie, Alexandru Moruzi reitera la 18 mai 1793 mai vechea prevedere potrivit căreia capanlâii nu își puteau „ridica marfa din țară" decât în temeiul unei „porunci domnești de la calemul vistieriei către ispravnicii județului respectiv" ce urmau, la rândul lor, să le elibereze negustorilor o teșcherea în baza căreia puteau să treacă Dunărea pe unde voiau".[1847] Mai mult chiar, preocupați parcă mai degrabă de bunăstarea negustorilor pământeni decât de a celor otomani, principii greci nu le îngăduiau capanlâilor să achiziționeze direct de la producătorii autohtoni mierea ori untul, ci doar prin intermediul unor comercianți valahi, cărora li se garanta un profit de 10% („făcându-se socoteala neguțătorilor pământeni, punându-li-se și cheltuelile celor obicinuite, dându-li-se și câștig la zece unul").[1848] Și, în același spirit, Mihail Suțu socotea de cuviință, la 7 septembrie 1792, să satisfacă integral cererea de seu a lumânărarilor din București, astfel încât locuitorii cetății de scaun să nu mai fie nevoiți să stea pe întuneric și abia apoi să le îngăduie „neguțitorilor capanlâi [...] a ridica seul să-l de la capanlâu".

Cu toate aceste mici neajunsuri, datorită scării foarte mari la care-și desfășurau unii dintre ei afacerile, profiturile negustorilor otomani rămâneau considerabile, mai ales când aceștia aveau norocul să se bucure și de facilități fiscale. Astfel, „Nicoli bașul gelepilor"

beneficia, în ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea, de dreptul de „strângere a oilor de treaba Țarigradului" din nu mai puțin de unsprezece județe ale țării, iar nouăsprezece mii dintre mioarele pe care avea să le „facă teslim"[1849] la împărăție erau scutite de ierbărit. La fel, e de presupus că surecciii de la Arnăutchioi (Arbanasi) au obținut un câștig frumos în anul 1800, când au izbutit să adune din țară nu mai puțin de 8.658 de vite.[1850] În consecință, nu este de mirare că astfel de negustători își puteau permite să achiziționeze proprietăți costisitoare chiar în centrul capitalei, precum, bunăoară „casa cu prăvălie la poarta Curții Domnești cei vechi din sus, pă ulița ce merge spre Hanul lui Șărban vodă" cumpărată de amintitul Nicola gelepul cu „bani gata taleri 1435", la 2 februarie 1796.[1851] Alți capanlâi, aidoma lui hagi Dimitrache Papazoglu și fratelui său Fotie, nu reușeau doar să dobândească terenuri și case în București, ci și să ridice un han și – poate lucrul cel mai important – să fie „așăzați prin cărți domnești [...] la orănduiala boerilor dă neam".[1852]

LIPSCANII și fascinația mărfurilor germane: Printre negustorii prezenți în București încă de la începutul epocii fanariote, se numărau și lipscanii, care, după cum ne asigură Anton-Maria del Chiaro, secretarul italian al lui Brâncoveanu, aduceau de două ori pe an din capitala Saxoniei „pentru boierii și străinii obișnuiți cu risipa" „cristaluri de Ungaria și Boemia" și „alte mărfuri"[1853] sau, mai exact, pentru a-l cita, de această dată, pe Franz Joseph Sulzer, colaboratorul elvețian al lui Alexandru Ipsilanti, „un mare număr de stofe fine de tot felul, stofe groase de lână, catifele, atlazuri și alte mătăsuri, pânze imprimate, galoane și broderii de Viena, obiecte de fier din Stiria, hârtie de Veneția, condimente, zahăr rafinat de Fiume, cafea din America, plumb, cositor etc., mărunțișuri din Nürnberg, Viena, Franța și Anglia, un mare număr de giuvaeruri, perle, ceasornice și alte lucruri de aur și argint".[1854] Era vorba, în destule cazuri, de produse de un lux ostentativ, în contrast cu sărăcia ce domnea mai pretutindeni prin țară, motiv pentru care, la 11 martie 1794, Alexandru Moruzi, dornic să „nu se pricinuiască o cheltuială zadarnică și o stingere de obște", poruncea convocarea lipscanilor, pentru a li se aduce la cunoștință că, de atunci încolo, era oprită, sub sancțiunea confiscării, comercializarea unora dintre țesăturile fine („flude și linaz sadedica i în cusături și basmale") socotite „lucruri zadarnice".[1855]

Atât ca urmare a unor astfel de interdicții, cât și din dorința de a câștiga o clientelă mult mai numeroasă, amintiții negustori au ajuns

de timpuriu să importe și mărfuri mai puțin pretențioase,[1856] reușind astfel să devină veritabili angrosiști, ce aduceau dintr-odată la București opt care de lipscănie încă din 1728,[1857] în vreme ce, în 1813, pe malurile Dâmboviței soseau, doar în luna iunie, nu mai puțin de cincizeci și șase.[1858] Era, fără doar și poate, o bună sursă de venit pentru guvernanții care, pentru a face rost de fondurile necesare reparării drumurilor podite cu lemn din capitală, percepeau nu mai puțin de 240 de bani pentru fiecare car încărcat cu marfă din Saxonia ce pătrundea în capitală (față de 180 pentru blănurile de țara turcească, 60 pentru bogasie, astar, peșemene, piei de iepuri, musuluri sau marfă de Rumelia, postav leșesc și aramă nelucrată, 45 pentru postavul românesc, pieile de vacă, abaua de Dolin și coase și doar 30 pentru pieile de miel și de capră, abaua de Tuzluc, fier și buțile de vin),[1859] căci, indiferent de ce conținea acesta, se răspândise convingerea că era vorba de mărfuri de lux. Iar această povară fiscală îi determina pe mulți negustori să încerce să eludeze achitarea vămii legiuite de 3%, iar pe autorități, neputincioase, să se lupte cu evaziunea fiscală, să ceară de la părinții episcopi ai Argeșului și Buzăului „carte de blăstem anonimos asupra acelora ce îmblau cu viclenii ca să păgubească vameșii de dreptul lor, spre a se citi prin biserici, pre la locurile unde vor avea vameșii bănuială".[1860]

Numai că această măsură avea cel mult efect asupra creștinilor ortodocși, iar nu a tuturor lipscanilor. Căci profitul pe care-l putea aduce un astfel de comerț în cazul în care era bine organizat atrăgea deopotrivă greci, români, bulgari, evrei, armeni și occidentali („lipscanii sunt negustori greci și bulgari",[1861] „comerțul cu Lipsca îl fac evreii"[1862] etc.). Dar poate că cea mai edificatoare mărturie în favoarea caracterului multinațional al acestui negoț îl reprezintă simpla înșiruire a numelor proprietarilor carelor de lipscănie intrate în București în iunie 1813 (Ioan Bacaloglu, Monsu Barbau, Costaforu, Bogos Davidoglu, Letu Lipscanu, Constantin Sachelarie, Sazanie, Isaac Coen ovreiul, Maro Arcalaitu (?), Monsu de Jan, Hunțur Carabet, Chiriac Hristodulu).[1863]

Iar rentabilitatea, cu unele excepții desigur (la 10 februarie 1777, avutul lui Theodose lipțcanul, inclusiv o casă în interiorul hanului Șerban Vodă, a fost scos la mezat, în vederea plății datoriilor contractate de acesta),[1864] a negoțului cu lipscănie la București este dovedită și de investițiile considerabile pe care și le puteau permite unii dintre comercianții dornici să se statornicească pe malurile Dâmboviței. De pildă, la 5 februarie 1765, Hristea Dimitriu lipscanul cumpăra cu 2.500 de taleri o boltă (prăvălie de piatră) fără terenul aferent, pentru

care avea să plătească chirie 60 de taleri anual,[1865] convins că profitul obținut din afacerea sa urma să-i permită să-și amortizeze investiția într-un interval rezonabil. De bună seamă, în același sens pledează și creșterea considerabilă a numărului lipscanilor activi în București, care a ajuns, la începutul secolului al XIX-lea, la nu mai puțin de șaptezeci și doi.[1866] Trecând peste rivalitățile și conflictele inerente dintre colegii de breaslă, „negustorii ce neguțătoreau marfă de Lipsca și din alte părți ale Evropei și se aflau cu locuința aici, în politiia Bucureștilor" au izbutit, pe la sfârșitul epocii fanariote, să se înțeleagă oarecum între ei și să se organizeze, cerându-i în 1820 lui Alexandru Suțu să le recunoască rufetul. Acesta era unul aparte, căci nu avea un staroste, ci doar patru epitropi, întrucât lipscanii nu erau în stare să-și aleagă de unii singuri un întâistătător și nici „nu primeau [...] a li se pune unul" de către vodă. Acceptau totuși să plătească havaietul vistieriei, în valoare de 135 de lei pe an pentru fiecare meșter și două calfe ale sale, contribuție în schimbul căreia aveau să fie scutiți de „vinărici, fumărit, dijmărit", precum și de „orice havalele și angarii".[1867]

BĂCANII și dughenele lor nelipsite de prin mahalalele Bucureștilor: De departe cei mai numeroși negustori din cetatea lui Bucur erau băcanii (195 în 1810–1811, față de doar 78 de lipscani, 37 de marchitani, 34 de brașoveni etc.), ale căror prăvălii se găseau răspândite pe întreaga întindere a orașului, astfel încât să răspundă nevoilor de zi cu zi (în primul rând, alimentare) ale locuitorilor din toate mahalalele. Căci bucureștenii își procurau aproape în exclusivitate de la băcani produse esențiale (seu, unt, untdelemn, miere, brânzeturi, săpun, ceară), a căror eventuală absență de pe piață era de natură să le perturbe grav viața.

Alături de aceste articole de primă necesitate, în băcăniile cele mai bine aprovizionate ale capitalei se găsea o profuziune de alimente, nu rareori importate, în principal din Imperiul Otoman, dar și din Occident. Era vorba, în primul rând, de produse mai puțin perisabile, precum nișesteaua (făină fină), tahânul (pastă de susan), arpacașul (de orz), fideaua (locală, de Edirne, Țarigrad, Veneția), orezul (de Filipopol sau Pazargic), felurite leguminoase (bob, fasole, linte, mazăre, năut [prăjit]), dar și ciuperci uscate (mânătărci, bolun). Și, cum nu toți bucureștenii păzeau cu sfințenie sfintele posturi, băcanii aveau mereu la vânzare pentru cei mai slabi de înger brânzeturi (caș sărat, urdă sărată în burduf, brânză în foale, cașcaval de câmp/de munte), mezeluri (pastramă de capră/de vacă/de Caisar, ghiudem de Țarigrad/

cu mirosuri, cârnați de zalhana) și o multitudine de specialități din pește uscat, sărat, afumat (morun, nisetru, somn, șalău, știucă, crap, ciortan, cosac, licurin, sardele, lacherdă, scrumbii de Dunăre sau de mare, calcan turcesc ori nemțesc; icre [proaspete, moi/tescuite, dulci/îndulcite] de chefal [în cutii cu ceară], de morun, de crap, de cosac, de știucă, de Crit) și alte vietăți acvatice (caracatiță, sepii, raci, melci). Se adăugau măslinele verzi (de Rumelia sau Țarigrad) ori negre (triglene), mari sau mici, caperele (de Veneția sau Misir) și condimentele ori alte substanțe capabile să dea gust chiar și celor mai serbede mâncăruri (piper, șofran de Rumelia/de Beci, ienibahar, nucșoară, scorțișoară, canelă, cuișoare, anason [de Țara Românească/de Țarigrad/de țara leșească], zeama de lămâie, cojile de naramză, oțetul [de vin/de mied/de miere], samoladon-ul [uleiul de susan], zahărul [de Veneția/de țara turcească/candel]). Nici amatorii de snacksuri sau dulciuri nu se puteau plânge, căci băcanii se îngrijeau să aibă întotdeauna rafturile pline cu fructe uscate, alune (locale/turcești), migdale de Sacâz, coconari, stafide (roșii /negre/mărunte/rezachii/cecherdeseze/chiuțuzisă), smochine (de cutie/de basma), curmale, prune opărite/uscate (la soare/la fum/la lojniță), gutui sau dulciuri (cofeturi de Țarigrad, halva [de susan, cu nuci] [de București, Rusciuc, Odrin, Țarigrad], rahat locum, condite, șerbet de zahăr), tocmai bune de savurat în compania unei cafele aburinde (de Yemen, franțuzească, amestecată), iar, pentru cei mai puțin rafinați, a unui rachiu de drojdie.

În plus, în afara alimentelor, de la băcani se mai puteau cumpăra diverse articole utile în bucătărie sau gospodărie: bureți de mare, „felos, adică plută", sacâz, semințe de in și de cânepă, smirnă, tămâie, piatră vânătă, piatră acră, camfor, cositor cu țipirig, comid, gogoși de ristic, catran, cărbuni (țăndări/ciubuc/țigănești), pucioasă, silitră, praf de pușcă.[1868]

Rolul fundamental pe care-l jucau băcanii în buna aprovizionare a bucureștenilor i-a determinat pe domnii fanarioți să le acorde de-a lungul timpului o atenție sporită. Astfel, prin hrisovul de întărire a întâistătătorului ales de breaslă (bacalbașă), Ioan Caragea le conferea, probabil pe urmele altor predecesori, dreptul absolut de preempțiune a mărfurilor de profil aduse de peste hotare („mai întâi, să se ia de către băcani marfa cea de trebuință politiei și prisosul în urmă să să dea aiurea"),[1869] fapt ce le asigura o certă stabilitate a afacerilor. La fel, constatând că pe piața din capitală se semnala în 1775 penurie de miere, unt și seu, Alexandru Ipsilanti, preocupat de „îndestularea norodului de aici, din București", dispunea, la 5 noiembrie, ca ispravnicii județelor să procure cantitatea necesară („trebuincioasa sumă")

din alimentele cu pricina de la negustorii din teritoriu și s-o „împartă pe la băcani", la un preț care să le permită acestora realizarea unui câștig de șase bani la ocaua vândută.[1870]

Permanent însă, principii se arătau mult mai interesați de bunăstarea consumatorilor decât de cea a băcanilor, căutând să le impună acestora narturi cât mai scăzute cu putință („la lucrurile de *bacalica* ce se aduc de peste Dunăre ca întru toate felurimile să se urmeze o dreaptă așezare la trebuințele norodului de obște"), scop în care Mihail Suțu, de pildă, le solicita, la 27 octombrie 1791, boierilor epitropi să afle cu exactitate prețul de achiziție al mărfurilor desfăcute și valoarea reală a cheltuielilor făcute de băcani („vă veți pliroforisi mai întâi de prețul cel adevărat al fieșcăruia felurimi de lucru, cu care se cumpără pe loc de acolo de peste Dunăre, să socotiți apoi cu dreptul adevăr chiria, cheltuelile celea adevărate"),[1871] astfel încât aceștia să nu poată obține un câștig oneros pe spinarea bucureștenilor. Pe aceeași linie, Nicolae Mavrogheni nu doar pretindea, în mai 1786, recalcularea nartului „băcăniilor de toate felurimile", pentru a se constata dacă acesta „era cu dreptate a se urma", dar găsea cu cale să „facă (el însuși incognito) cercări [...] pe la băcănii, cumpărând câte ceva și, de-i găsiia cu vânzare rea, îi rădica și-i pedepsiia foarte rău și le lua gloabă".[1872]

Căci, fără doar și poate, impunerea prețurilor fixe calculate de comisia boierească se dovedea, de multe ori, foarte anevoioasă. Astfel, uneori băcanii refuzau pur și simplu să accepte mercurialul stabilit de autorități, depunând o contestație, așa cum s-a întâmplat în anul 1804 cu nartul la untdelemn și icre. Câteodată, acțiunea lor era respinsă ca nefondată („nu le-au primit pricinuirea lor ce arată la aceste două condee"), în vreme ce alteori autoritățile se arătau dispuse să negocieze, ca în 1805, când Constantin Ipsilanti a acceptat, în urma unor tratative, prețurile de desfacere propuse de băcani la șase dintre cele unsprezece articole aflate în litigiu („la stafidele cușuzusum și rezachii, la caracatița bună, la tahân, cafeaua franțuzească și migdalele curățite, dar nu și la săpunul eriticum, orez, miere, pastramă de Caisar și ghiudem").[1873] Când însă boierii epitropi și chiar vodă dovedeau intransigență, băcanii nu se sfiau să treacă la măsuri extreme, ascunzând acele produse a căror vânzare nu le-ar fi adus, chipurile, un profit suficient și provocând astfel o criză alimentară în București („lipsă de unt și de altele ca aceste trebuincioase obștei norodului"). În acest fel însă, nu făceau decât să provoace furia domnilor, care, asemenea lui Mihail Suțu, hotărau ca orice băcan vinovat de a fi tăinuit alimente să fie „trecut" în cazne „pe ulițele târgului" și apoi „trimis la ocnă", ba chiar „să i se pecetluiască prăvălia", pentru „a nu mai fi

slobod de a face nici un fel de alișveriș".[1874] Așa că mai profitabilă părea soluția de a păzi „numai o lună-două" narturile, iar apoi a vinde iarăși „după voie",[1875] în speranța că autoritățile nu aveau să dispună un control inopinat. Numai că, știind ce le poate pielea băcanilor, acestea stăteau permanent de veghe, orânduind „zapcii harnici ca la toate prăvăliile băcanilor [...] fără de veste să meargă"[1876] și, în cazul constatării unor abateri grave, să îi altoiască fără milă („fiindcă [...], în câteva rânduri, au aflat pe unii din ei vânzând acele lucruri cu preț mai mare peste orânduitul nart [...] au și bătut pe unii din ei ca pe nisce nesupuși").[1877]

Încălcarea mercuriarelor nu reprezenta însă unica ilegalitate comisă de băcani. În setea lor de câștig, aceștia nu se dădeau în lături să facă trafic cu substanțe toxice (șoricioaică) sau explozive (silitră, pucioasă, iarbă de pușcă, fișicuri, plumb, alice, și chiar rachiu), provocând două feluri de neajunsuri pentru comunitatea bucureșteană.

Mai întâi, substanțele letale ajunse fără restricții pe mâna oricui puteau fi folosite la săvârșirea unor crime, de felul asasinatului prin otrăvire (din fericire, eșuat) pus la cale de niște elevi de la Academia de la Sfântul Sava împotriva unor colegi, pasămite antipatici („de la unul din băcani s-au cumpărat de către unii ucenici ot Școala St. Sava șoricioaică și era ca să o dea la alții, iar din ucenicii de la școală să se întâmple primejdie de moarte"). Așa că, pentru a evita astfel de situații tragice, domnii fanarioți s-au preocupat să reglementeze comerțul cu otrăvuri și materii explozibile, ce urmau a fi desfăcute doar de anumiți băcani („să nu fie toți prăvăliașii volnici a ține șoricioaică de vânzare, ci numai cui se va cade") și exclusiv acelor clienți ce-și puteau justifica achiziția („își va arăta trebuința") și prezenta un garant de încredere („când îi va veni mușteriu, să aibă a-i cere chezaș").

În al doilea rând, depozitarea în condiții improprii a unor cantități mari de substanțe inflamabile constituia o adevărată bombă cu ceas într-un oraș ale cărui case erau în cea mai mare parte clădite din lemn. Prin urmare, autoritățile s-au preocupat în repetate rânduri să diminueze volumul de explozibili aflat în stoc prin băcănii și să amelioreze modul lor de păstrare („au fost opriți băcanii [...] de a ține [...] prin băcănii în năuntru sumă, în buți, în burie mari și în saci aruncați pe aci pe acolé fieșunde" „rachiul, silitra, pucioasa, iarba de pușcă").[1878] Iar – pentru că un incendiu distrugător putea izbucni și când unii dintre băcani „frigea(u) cârnați sub strășinile prăvăliilor", mai ales ale acelora „de pe margine, ce erau aproape de fânuri și case cu învelitoarea de trestie" – Alexandru Moruzi interzicea cu desăvârșire, în august 1801, astfel de îndeletniciri generatoare de „periculon"[1879]

pentru politie. Și probabil și în scopul limitării riscului aprinderii unui foc de la sursele de iluminat din prăvălii, Constantin Hangerli poruncea, la 3 noiembrie 1798, ca băcăniile „să fie slobode a fi deschise [...] până la un cias și jumătate din noapte, asemenea iară nu mai mult“[1880] sau, altfel spus, doar o oră și jumătate după lăsarea întunericului. Dincolo de protestele unora sau altora, astfel de măsuri serveau interesul băcanilor pentru care prefacerea propriilor prăvălii în scrum ar fi fost fără doar și poate fatală. O știau firește mulți dintre breslași, care, pentru a evita primejdia pojarului, se preocupau, asemenea negustorilor Ion și Damian în 1764, să ridice „magazie de cărămidă pentru ținutul mărfii de băcănii și deasupra prăvălie de băcănie în stâlpi de lemn și păreții de cărămidă“.[1881]

Nu toți însă dispuneau de resursele financiare trebuincioase, căci mai ales băcanilor ce țineau prăvălii în locuri fără vad nu le mergeau prea bine afacerile, mai ales că aveau de făcut față concurenței neloiale a unora care obținuseră scutiri de la domnie pentru dughenele lor.[1882] Plus că, înspre sfârșitul epocii fanariote, rentabilitatea băcăniilor de cartier ajunsese să fie grav afectată de concurența așa-zișilor toptangii care nu se mai mulțumeau, ca odinioară, „să-și vândă marfa ce o aduceau de peste Dunăre prin cantar gospod, dând sumă mare și de la magazie“, ci ajunseseră și ei „să facă vânzare măruntă mărfei de băcănie“.[1883] Și nu rareori se întâmpla ca băcanii bucureșteni să cadă victima unor furi dibaci precum Tudor, soțul Dobrei, care, înainte de a fi prins în flagrant împreună cu alți doi tovarăși, izbutise să spargă nesupărat șapte băcănii, din care sustrăsese toate mărfurile pe care le găsise. Mai ales că pedepsele aplicate pentru astfel de infracțiuni nu erau excesiv de severe, amintitul recidivist fiind „purtat cu bătaie prin târg și trimis la ocnă cu soroc de un an“,[1884] dar eliberat, la intervenția consoartei, după doar opt luni și expulzat în Moldova, unde își putea relua nestingherit activitatea infracțională. Prin urmare, nu trebuie să mire că unii dintre băcanii bucureșteni ajungeau să se înglodeze în datorii și chiar să-și piardă afacerile, ce erau scoase la mezat pentru acoperirea creditelor luate în vederea achiziționării de marfă. Așa a pățit, bunăoară, Gheorghe, care și-a pierdut, în 1784, băcănia din Hanul lui Șerban Vodă pentru o datorie de 546 de taleri la stolnicul Scarlat Drugănescu.[1885]

PRECUPEȚII – speculanți de alimente și alte produse de primă necesitate: Cum comerțul băcanilor de prin mahalale se limita la alimentele rezistente pe termen îndelungat, pentru a face rost de

legume proaspete bucureștenii trebuiau să se deplaseze până în Târgul Cucului, unde veneau să-și desfacă marfa producătorii din împrejurimile capitalei. Dar când aceștia nu izbuteau să vândă peste zi tot ceea ce aduseseră dis-de-dimineață cu spinarea sau cu căruțele la piață și nu aveau unde să înnopteze în București, se găseau întotdeauna niște binevoitori care să le cumpere pe un preț de nimic produsele rămase.

Erau așa-numiții precupeți sau matrapazi (*cf.* matrapazlâc), revânzători pe bani grei ai alimentelor obținute de la țărani în schimbul câtorva parale: zarzavaturi (marulă, sfeclă, spanac, ceapă, praz, usturoi, pătrunjel, morcovi, țelină, varză, gulie, brojbă, conopidă, hrean, napi, ridichi, castraveți, fasole, linte, mazăre, bob, năut, bame, cartofi), poame (alune, cireșe, gutui, mere, nuci, pere, pepeni, prune, struguri, vișine), dar și orătănii (claponi, curcani, curci, găini, gâște, pui de găină, potârnichi, rațe) cu ouăle lor, pești de helești eu, de Dâmbovița sau de Dunăre (biban, cegă, ciortan, ciuciu, cosac, crap, morun, mreană, nisetru, păstrugă, plătică, săbioară, scrumbie, somn, șalău, știucă) ori alte vietăți de baltă (melci, raci, scoici), lapte dulce (de oi și de vaci), brânzeturi, îndeobște proaspete, mezeluri și felurite alte alimente (mălai de porumb sau mei, mănătărci, miere, untdelemn, oțet de vin sau de mied), precum și păcură, cărbuni, var, cherestea, vase de lut, săpun de țară și semințe de in și cânepă.[1886] Iar uneori, pentru a-și diversifica oferta, acești negustori se duceau „pe marginile Dunării la schele“ sau chiar traversau fluviul pentru a cumpăra mărfuri din Imperiul Otoman „pentru vânzare și îndestularea bucureștenilor“.[1887] De bună seamă, nu și pentru bunăstarea acestora, căci precupeții practicau un adaos comercial exagerat („scumpindu-le ei cum vor“), având grijă totodată să elimine, prin metode neloiale, orice concurență. De pildă, ei le „țiiau calea poprindu-i“ „pe locuitorii țărani vrând a veni la târg cu cele ce aveau de vânzare, îi sileau la tocmeală, le dădeau arvună și le trăgeau carele cu totul, nelăsând să vie țăranul acilea ca să-și vândă însuși marfa la târg“.[1888] În plus, ocupau cu tarabele lor improvizate toate zonele centrale pe unde roiau mușteriii, lângă Curtea Veche,[1889] „în Ulița lui Șerban Vodă, în dreptul Sfântului Ion“,[1890] „pe Ulița Gabrovăliilor“,[1891] „în dreptul lui Babic brutarul“, „în mijlocul a trei drumuri, ce merg unul din Ulița Bărăției spre podul Târgului de Afară, i altul spre Ulița Gabrovenilor și altul din ulița din dosul Șelarilor, spre ulița ce merge în podul cel mare“,[1892] dar și pe podurile mari, și în puncte strategice din mahalalele cele mai populate.[1893] Pentru a-și rotunji și mai mult veniturile, ei nu șovăiau

să-i fure la cântar (cu „vicleșuguri în cumpine“) pe mușteriii siliți, în lipsa surselor alternative de aprovizionare, să închidă ochii la abuzuri.

Numai că unii dintre domnii fanarioți nu păreau dispuși să accepte o astfel de situație, hotărând, asemenea lui Mihail Suțu în 1783 și 1791, desființarea precupiei, pe care o socoteau o adevărată plagă pentru locuitorii cetății lor de scaun („însine eșind spre încunjurarea târgului într-adins pentru cercarea și pierierghia acestora, văzum un lucru cu totul nedrept, netrebuincios și făr' de cale urmându-se aici în București, adecă breasla de precupeți [...] deci această pricină de nedreptate la norod și catahrisis nesuferind-o domnia mea nicicum și fiind cu totul netrebuincios și făr' de nici un cuvânt vrednic acest rufet de precupeți [...] iată cu hotărâre am ridicat desăvârșit să nu mai fie de astăzi înainte nici precupeți, nici vătav de prècupeți, nici să se mai numească măcar“).[1894] Iar decizia lui vodă în acest sens urma să se citească „întru auzul de obște a tuturor, atât în Târgul de Afară, cât și în Târgul Cucului și în două trei zile pe rând“,[1895] în timp ce negustorii în cauză aveau să fie convocați de vel-spătar și vechilul agiei pentru a li se porunci cu mare urgie „să lipsească și să se părăsească de a mai metahirisi precupia că se vor pedepsi foarte“. În schimb, pentru a asigura aplicarea pe termen lung a acestor decizii, vodă le ordona zapciilor și zabiților să stea necontenit de veghe pentru ca nu cumva (cineva) în urmă, cu trecere de vreme iarăși să înceapă, ori de față ori printr-ascuns a metahirisi precupia“, amenințând, în caz de nesupunere, cu represalii inclusiv împotriva oamenilor legii („ne veți aduce la multă turburare pentru neurmarea la hotărârea noastră“).[1896]

Numai că, în realitate, mafia precupeților s-a dovedit mult mai puternică decât unii fanarioți (Alexandru Moruzi, Constantin Hangerli), care continuau să emită împotriva acesteia hotărâri menite a rămâne literă moartă.[1897] Așa că, în cele din urmă, Constantin Ipsilanti a găsit de cuviință să ajungă la un compromis cu precupeții, sub pretextul nobil că negoțul lor contribuia la „înlesnirea norodului de a găsi peste an și peste săptămână cele trebuincioase de hrană în vreme ce nu sunt zile de târg și când nu vin țăranii de afară [...], fiindcă unii pot a-și căpui zachereaua cea trebuincioasă pe mai multă vreme, dar cei mai mulți săraci nu pot, cari se țin cu cumpăratul pe fieștecare zi din târg“. Mai exact, prin hrisovul din 12 iunie 1805, emis în urma anaforalei boierilor țării din 8 noiembrie 1803, domnul îngăduia, contrar convingerilor sale morale și hotărârilor predecesorilor („cu toate că precupeția, fiind un lucru necuviincios, au fost și porunci domnesci date ca precupeții nici cum să nu fie, nici să se audă,

nici să se pomenească măcar nume de precupeț"), organizarea precupeților sub forma unui rufet cu 40 de membri, „oameni de credință și cu statornicie bună, din care patru să se așeze în Târgul Cucului, iar 24 să se pue pe cele 4 poduri mari la fiescare pod câte 6 de la un cap până la altul, iar nu toți la un loc, ci alți 12 prin mahalale" în vederea servirii tuturor locuitorilor capitalei. Precupeții nu căpătau însă dreptul de a-și constitui stocurile prin vechile lor tertipuri, ieșind înaintea țăranilor ce veneau de afară „cu legumi și poame și alte de vânzare", „ca să-i măglisească să le cumpere marfa și să o precupească", ci producătorii urmau să vândă ei înșiși „cu ocaua și cu paraua de dimineață până seara sau și mai multe zile", iar numai când nu mai puteau zăbovi și doreau a-și desface cu ridicata produsele rămase, aveau voie și precupeții „a cumpăra rămășița". Și, dacă ar fi cutezat să încalce poruncile de la stăpânire, aceștia aveau să fie pedepsiți „cu târgul (corecție publică) și cu ocna". În plus, tot pentru a intra în legalitate, ei erau obligați să asigure „zahereaua câtă este trebuincioasă orașului [...] peste tot anul", cumpărând-o din vreme de pe afară și punând-o „la magazii", scop în care dobândeau dreptul „să protimisească mai întâi ei de către toți alți negustori a cumpăra toate ce sunt trebuincioase peste tot anul pentru politie".[1898] Iar produsele pe care le desfăceau în București erau supuse, conform unei mai vechi rânduieli, narturilor, în vreme ce producătorii de legume erau liberi să-și vândă marfa la orice preț găseau de cuviință. Și, pe deasupra, în cazul în care mușteriii fără conștiință civică azvârleau pe jos deșeurile de la poamele târguite de la precupeți („își pun pepeni și alte felurimi de ale mâncărei de vând la norod și cei mai mulți din prostime, cumpărând și mâncând acolea în loc, lasă cojile de pepeni și de alte necurățenii"), aceștia erau siliți, sub sancțiunea interzicerii activității („se vor popri negreșit de acel alișveriș al lor"),[1899] să curețe ei înșiși resturile alimentare de pe ulițe.

TELALII – organizatori de licitații, vânzători de vechituri și crainici publici: Adesea, strigătele precupeților ce-și lăudau marfa pe ulițe erau acoperite de cele ale telalilor care anunțau scoaterea la mezat a bunurilor de tot soiul. Uneori, aceștia din urmă urmăreau să stârnească interesul mușteriilor pentru obiectele licitate, pe când alteori aduceau la cunoștința bucureștenilor felurite decizii sau anunțuri ale autorităților. Se mai îndeletniceau însă și cu umila vânzare de haine vechi și ponosite, activitate ce reprezenta domeniul de interes majoritar, dar nu exclusiv, al „muierilor romînce, țigance,

ovreice [...] cât și străine".[1900] Era vorba de o primă redută cucerită de sexul frumos pe o piață a muncii dominată în afara gospodăriei doar de bărbați.

De altfel, tot aceștia dețineau întâietatea și în cadrul breslei de profil, al cărei conducător (Gheorghe în 1791,[1901] Hagi Apostol în 1793,[1902] Stoian în 1819)[1903] ales prin grija vel-căminarului[1904] sau a marelui-cămăraș,[1905] avea sarcina de a supraveghea cu luare-aminte corectitudinea tranzacțiilor încheiate de subordonații săi. Astfel, dacă vreunul dintre aceștia „se întâmpla a înșela pe cinevași", telal-bașa era dator să-l identifice pe vinovat căruia să-i „vină de hac", având totodată grijă să-l oblige „a face împlinire stăpânului de tot prețul în cât se va fi vândut lucrul acela". De asemenea, întâistătătorul rufetului era ținut să investigheze proveniența mărfurilor desfăcute de telali și teleloaice („de unde le-au luat anume și cu ce fel de mijloc și tocmeală"), astfel încât să se asigure că acestea nu erau furate, caz în care se cuvenea să sesizeze instanțele de judecată („să le dea în scire la judecată ca să facă cercetare și hotărârea ce se cuvine"). În plus, trebuia să răspundă personal („după vină se va și pedepsi") pentru orice alt fel de „înșelăciuni și furtișaguri" ale subalternilor săi, motiv pentru care ținea cu strictețe un „catastih de toți telalii câți se hrăneau cu acest alișveriș".[1906] Căci nu erau rare cazurile în care în București răsăreau peste noapte telali fără „nici o orânduială de nizam, nici chezășie [...], nici supuși la telal-bașa sau la stărostie", așa cum s-a întâmplat în septembrie 1779, când vel-cămărașul Ianachi a băgat de seamă pe neașteptate că Ienachi, Anton, George, Manole și un armean cutezaseră să-și deschidă prăvălii (*telali oturacli*) fără autorizație, ba chiar „prăpădiseră niște juvaeruri ce le avea luate pentru vânzare", în condițiile în care, în lipsa unui garant, nu exista nimeni care să poată „împlini paguba".[1907]

În cele din urmă, telal-bașa avea delicata misiune a organizării licitațiilor pentru bunurile confiscate din porunca domniei, asigurându-se prin mijloace specifice că participanții la mezat dispuneau realmente de sumele pe care le anunțaseră în timpul procedurii publice („și cei ce va eși musterii de va atârdisi la mezat să nu fie volnici a se întoarce de cuvânt, ci pe cât cuvântul lui din gură la mezat să fie dator a răspunde și a lua lucrul acela").

Toate aceste prestații ale telal-bașei nu erau răsplătite prin vreo îndemnizație sau scutire din partea domniei, ci doar prin comisioanele încasate în cursul licitațiilor. Era vorba de una sau două parale la leu, în funcție de regimul juridic al mezatului și de epocă,[1908] ceea ce făcea totuși ca, atunci când valoarea bunurilor tranzacționate era

considerabilă, nici suma ce revenea telalului să nu fie tocmai neglijabilă. Astfel, pe la finele veacului al XVIII-lea, în cazul „vânzării lucrurilor răposatului Ion Puiul, mișcătoare și nemișcătoare" (veșminte, accesorii, arme, obiecte de uz casnic) valoarea telalâcului a ajuns să se ridice la nu mai puțin de 171 de taleri și 72 de bani.[1909] Și, de parcă n-ar fi fost de-ajuns, unii telali pretindeau să fie remunerați și în situațiile în care evaluau bunuri care, în cele din urmă, nu aveau să fie scoase la licitație.[1910]

Fără nici o îndoială, în cadrul rufetului exista o diferență uriașă între breslașii de frunte, ce obțineau profituri de invidiat din comisioanele marilor licitații și sărmanele muieri teleloaice care-și câștigau cu greu o pâine amară, vânzând prin Târgul Cucului și aiurea „haine vechi și purtate",[1911] pânzeturi, petece, cârpituri și alte mărunțișuri.[1912] Și, de bună seamă, tot un trai modest duceau și telalii ce băteau în lung și-n lat ulițele târgului, pentru a aduce la cunoștința norodului poruncile de la stăpânire: „să-și curețe (fiecare) murdalâcul ce s-ar face înaintea prăvăliei sau a casei sau a curții";[1913] ca, după ceasul unu din noapte, să nu mai cuteze nici un bucureștean să umble fără felinar pe uliță, sub sancțiunea „certării celei cuviincioase, ca pentru învinovățire de nesupunere";[1914] ca „nimenea să nu fie volnic a mai slobozi pistoale sau pusci"; ca să nu se primească „în gazdă vreun om din cei ce vor veni de afară fără de biletul epistaților sau a căpitanilor de străji"[1915] etc.

„NEGUȚĂTORII bogasieri, cari vând mărfuri de mătase și de bumbac"[1916]*:* Printre cei mai bine reprezentați negustori în Bucureștiul sfârșitului de epocă fanariotă erau și bogasierii, al căror număr ajungea în anul 1820 la nu mai puțin de patruzeci și opt. Aceștia dețineau o uliță proprie în chiar buricul târgului,[1917] dar își instalaseră prăvălii și în principalele hanuri ale capitalei. La Sfântul Gheorghe, de exemplu, țineau în 1803 bolți unsprezece dintre ei (Theodor, Hristea, Hagi Theodor, Mincu, Hristea, Vasile, Dimitrache, Stoica, Ion, Theodosie, Grigorios).[1918] În plus, aceștia profitau și de oportunitățile pe care le ofereau târgurile periodice dinlăuntrul sau din afara Bucureștilor, unde fie închiriau dughene, fie practicau comerțul ambulant.[1919]

Așa cum rezultă din numeroasele documente care îi menționează nominal, printre bogasieri se găseau deopotrivă români neaoși (Nițu, Neagu,[1920] Tudor Roșu,[1921] Radu,[1922] Hagi Pană[1923] etc.), greci (Teohari din Castoria[1924], Grigorios[1925]), slavi sud-dunăreni (Hagi Nedelea,[1926]

Toncea,[1927] Craia[1928]), dar și armeni (Hagi Carabet Ionești ot Popa Rusu, Hagi Mogârdici Buiucliul ot Olari, Hagi Chircor sin Saacol, Altân Agemolu, sin Martiros, Kirkor Vartan Buiucuoglu ot Caimata, Calos Armeanul ot Popa Rusu),[1929] pentru care comerțul cu stofe reprezenta o ocupație predilectă. Indiferent de originea lor etnică, aceștia desfăceau cu toții același fel de marfă, în primul rând bogasiul de la care le provine numele, o stofă de bumbac „albă i alte feluri cu ape sau lustruri“,[1930] dar și alte țesături, inclusiv mătăsuri.[1931] În general însă, nu era vorba de textile foarte scumpe, așa cum o arată și taxa de pod, proporțională cu valoarea mărfii (60 de bani pentru carul de bogaserie, față de, ce-i drept, numai 45 pentru cel de postavuri românești, dar 240 pentru cel de lipscănie).[1932]

În aceste condiții, dată fiind și concurența acerbă din domeniu, nu tuturor bogasierilor par să le fi mers bine afacerile, așa că, pentru a mai pescui ceva mușterii, unii dintre ei își țineau deschise prăvăliile și duminicile, și de „praznicele cele mari împărătesci și ale Maicei Precistei“,[1933] lucru oprit, desigur, de autorități din motive de pietate religioasă. La fel, alții nu se mai mulțumeau „doar să aducă marfă [...] de la panighirurile țării turcești“, ci se apucaseră, contrar reglementărilor în vigoare, și de cojocărie, „lucrând atât cu mâinile lor, cum și (cu) alți lucrători simbriași, făcând tot felul de marfă, îmblănind în tot felul de haine țărănești“.[1934] Chiar și așa, mulți dintre ei n-au izbutit să-și îmbunătățească situația financiară, ajungând să se înglodeze în datorii din pricina creditelor luate pentru achiziția de marfă, precum un Manolache care numai unui dascăl pe nume Iane îi datora, la 13 august 1800, colosala sumă de 14.239 de taleri și 83 de bani.[1935] Prin urmare, nu este de mirare că, pentru a face față nevoii sporite de lichidități, unii bogasieri, printre care Teohari din Castoria, găseau de cuviință să-și procure monedă falsă de pe piața neagră din Stambul.[1936]

MARCHITANII – negustori veniți odată cu trupele rusești: În anterior menționata statistică a negustorilor activi în București în anul 1810–1811, pe poziția a treia după băcani și lipscani se plasau așa-numiții marchitani, pe atunci nu mai puțin de treizeci și șapte la număr. Ba chiar, din punctul de vedere al impozitelor plătite *per capita*, corespunzătoare desigur cifrei de afaceri, aceștia ocupau locul al doilea, imediat după lipscani,[1937] situație cu atât mai surprinzătoare cu cât aceștia se îndeletniceau cu negoțul (ambulant) cu amănuntul și constituiau o prezență de dată recentă în capitala

Valahiei. Căci sosirea pe malurile Dâmboviței a marchitanilor, supuși sau protejați ruși, se leagă de expansiunea în Principate a marii puteri pravoslavnice de la răsărit, dornice să-i aducă pe toți ortodocșii sub ascultarea celei de a treia Rome.

Mai exact, marchitanii sunt atestați pentru prima dată la București în timpul Războiului Ruso-Austro–Turc din 1787–1792, când îi vedem deja comportându-se ca niște cuceritori. Astfel, în 1790, unul dintre aceștia, încărcat „cu marfă de Becs" (Viena), a socotit că, decât să-și închirieze el însuși o dugheană, este mai rentabil să ocupe prăvălia lui Istrateișlicarul, deja împovărat cu încartiruirea la el acasă a „cinci soldați împărătești", dar și cu cotele obligatorii de „lemne, lumânări și alte trebuincioase" impuse de administrația austriacă. Ba chiar, când, în urma jalbei ișlicarului, divanul țării i-a poruncit să evacueze spațiul comercial ocupat abuziv, marchitanul nu doar că n-a găsit de cuviință să se conformeze, dar nici măcar n-a catadicsit să se prezinte pentru a da vreun fel de explicații în fața comenduirii („nici nu au vrut să vie ca să stea față"). Iar cazul său nu era singular, căci și alți confrați „asemenea intraseră cu sila pe la alte prăvălii", neputând fi dați afară cu toată insistența, poate de formă, a guvernanților austrieci, pe atunci aliați cu rușii. Ba chiar cei dintâi se dovedeau neputincioși să-i determine nu doar pe marchitani, ci și pe propriii lor supuși (sudiții) ori pe evrei, „câți țineau prăvălii de negustoreau aici, înlăuntru politiei Bucurescilor" să achite „venitul cămării, fără de nici o împotrivire, după ponturi și după vechiul obicei", „cum plăteau ceilalți prăvăliași ai politiei fără de nici o deosebire".[1938] Și, nici nu erau în stare să-i aresteze pe marchitanii dați în urmărire generală pentru comiterea unor infracțiuni grave, cum s-a întâmplat cu „Mihai Haibel, vârsta lui de 40 ani, statul lui mărunt, la față uscățiv murg, părul capului negru rotund, ochii negri, cu straie nemțesci, cu un laibăr cu mâneci cenușiu alb, cu pălărie neagră rotundă".[1939]

Cu toate că și în timpul administrației austriece au prosperat și s-au bucurat de impunitate, marchitanii au cunoscut adevărata lor perioadă de glorie în vremea Războiului Ruso–Turc din anii 1806–1812, când „făcea mare negustorie ca la un bâlci mare și câștiga bani",[1940] în primul rând prin livrarea de produse de primă necesitate către trupele de ocupație. Căci, începând cel puțin din luna martie 1808, acești comercianți erau „apărați și nesupărați de vamă" pentru „celea trebuincioase lucruri și băuturi de la Rusia" „cari aduceau pe la polcuri", privilegiu care le îngăduia deseori „să scape de vama cea obișnuită a țării" și când „făcea alt negoț al său". Așa au izbutit, de pildă, unii dintre ei să introducă, în 1811, în Valahia „opt căruțe încăr-

cate cu marfă peste taleri 30.000", fără a achita vreun fel de taxe, fiind, spre nenorocul lor, depistați doar în urma unui control inopinat al vameșilor din teritoriu, când deja își desfăcuseră o parte din produse.[1941]

Și acesta nu era desigur singurul abuz comis de marchitani, care, grație protecției de care se bucurau din partea autorităților rusești, aveau impresia că nu trebuia să respecte nici cea mai elementară deontologie comercială în București. Astfel, în loc să-și închirieze dughene, își desfăceau produsele direct din căruțele pe care, „împotriva bunei orânduieli", le instalau cu de la sine putere „dinaintea prăvăliilor" negustorilor din capitală, cărora le răpeau astfel mai toți clienții. Iar când aveau nevoie de spațiu suplimentar de depozitare, recurgeau fără nici o jenă la grădinile localnicilor în care-și băgau nestingheriți „caii și alte calabalâcuri". Și chiar și în cazurile în care se instalau într-o prăvălie nu se mulțumeau cu spațiul comercial oferit de aceasta, ci amenajau ilegal în fața ei „scosuri și tarăbi", ce îngustau considerabil ulițele, făcând aproape imposibil traficul vehiculelor și pietonilor.[1942]

NEGUSTORIMEA EVREIASCĂ, o pătură încă firavă: Referindu-se la negustorii pământeni activi în Țara Românească, militarul german Friedrich Wilhelm von Bauer (*ante* 1778) evoca existența în rândul acestora a două categorii aparte, a comercianților evrei și, respectiv, a armenilor.[1943] Cele două grupuri apar menționate tot laolaltă („cupeții armeni și evrei")[1944] și în actele prin care autoritățile solicitau diverselor bresle (cojocari subțiri și, respectiv, groși, ișlicari, șalvaragii, abagii, pânzari, tabaci, cavafi, croitori, bărbieri, boiangii[1945] etc.) să contribuie la dotarea „conacelor musafirilor" cu „așternuturi și [...] cele trebuincioase la bucătărie". Alăturarea se explică prin faptul că reprezentanții celor două etnii stabilite de mai multă vreme în Țara Românească beneficiau de un statut de protecție similar, bucurându-se de dreptul de a avea un rufet propriu și de privilegii domnești speciale. Acest rufet nu era însă strict negustoresc – căci nici armenii și, cu atât mai puțin, evreii nu se ocupau doar cu comerțul –, ci era organizat pe criterii etnice, iar nu profesionale – un fel de organizație a minorităților naționale *avant la lettre*.

Studiul amănunțit al documentelor de epocă arată că în veacul fanariot evreii se îndeletniceau destul de puțin cu negoțul, practicând însă o mulțime de alte profesii. Cea mai reprezentativă, dacă nu și cea mai răspândită, o constituia fabricarea de rachiu, singura menționată în privilegiile breslei („asemenea să țină [...] și povernele [...], cum și sinagoga lor"),[1946] cu toate că evreii se distingeau și în domeniul

schimbului valutar și al cametei[1947] (zarafi), al prelucrării metalelor prețioase și al făuririi de podoabe (un anume Eliazar era numit, în 1793, giuvaergiu-bașa),[1948] al producerii de sticlă,[1949] al confecționării de veșminte și accesorii (la 1804, croitorii autohtoni se simțeau amenințați de concurența confraților iudei)[1950] etc.

Totuși, printre nu foarte numeroșii evrei de pe malurile Dâmboviței (862 cu tot cu femei și copii în 1811, 127 de capi de familie în 1821)[1951] se regăseau și unii negustători de calibre dintre cele mai diverse. Astfel, pe la începutul veacului al XIX-lea prin Târgul Cucului puteau fi văzute atât „jidoavce teleloaice cu boarfele lor",[1952] cât și „ovrei bohcengii sau mămulari",[1953] cărora, de îndată ce izbucnea vreo epidemie, li se interzicea cu strictețe accesul în piață, pentru a nu contribui, prin pretinsa lor lipsă de igienă, la răspândirea molimii. La polul opus față de acești umili vânzători de mărunțișuri se plasau cei câțiva mari angrosiști, de felul lui Isaac Coen[1954] și al lui Moise Banvaniste[1955] ce aduceau marfă de la Lipsca, al lui Marcu Petciorul, specializat în importurile din Țara Leșească[1956] ori al lui Abraham de Lion, Moses Sissu, Efraim Nahmias, Sch. Friedmann, Moises Semo.[1957] Și, cu toate că în București nu activau decât o mână de comercianți evrei, Delibașa Nicoli Maiorul a mai găsit cu cale ca, prin 1790, să asasineze, în scopul jafului, nu mai puțin de șase dintre ei.[1958]

COMERCIANȚII ARMENI, confrații mai umili ai lui Manuc bei: Urmărind să sintetizeze într-o singură propoziție contribuția armenilor la comerțul principatelor române, diplomatul francez Charles Frédéric Reinhard nota, în 1807, că aceștia „se ocupau cu schimbul de bani și cu exportul, mai ales de cai și de boi".[1959] Dacă prima afirmație este valabilă în primul rând pentru Moldova, zărăfia constituia, și pentru armenii bucureșteni, una dintre îndeletnicirile favorite. Căci, așa cum rezultă dintr-o catagrafie a acestora din mahalaua Podului Mogoșoaiei (1817–1820), șapte capi de familie armeni din zonă se ocupau cu camăta și schimbul valutar.[1960] Totuși această profesie era covârșită de altele, în egală măsură cu o lungă tradiție în rândul comunității. Este vorba, mai întâi, de comercializarea tabacului importat din Imperiul Otoman și parțial prelucrat pe plan local. În aceeași zonă a capitalei, alături de șaptesprezece tutungii (printre marile nume ale domeniului, se numărau Chircor Garabet, Rahel Armeanul, Hagi Garabet Dandanaoglu, Hagi Samoil Armeanul, Garabet Hagi Altunian, Iosep Ovanes),[1961] sunt atestați și șapte câiâgii, meșteșugari specializați în tăierea în fire subțiri a prețioasei materii. În

egală măsură, armenii se îndeletniceau și cu prelucrarea și comerțul de textile, confecționate fie din bumbac (bogasieri, 9 la număr doar pe Podul Mogoșoaiei), fie din mătase (ibrișingii, 13 numai în zona citată).

Printre toți aceștia, se numărau atât mici comercianți ce-și câștigau cu trudă pâinea cotidiană, cât și negustători de vază cu mare forță financiară, precum Aratun Dilanoglu, Sarchiz Aracagloglu, Asadur Anedov, Garabet Melicovici.[1962] Nimeni însă nu se putea asemui cu Manuc Mirzaian (1769–1817), care, prin îmbinarea afacerilor cu politica și diplomația, a izbutit să devină un adevărat magnat al Bucureștilor în deceniul 1802–1812. Dispunând de mari fonduri bănești, acesta a pătruns pe piața valahă în calitatea de creditor al domnului Constantin Ipsilanti, de la care a smuls, în schimbul unor împrumuturi considerabile, atât funcții politice, cât și privilegii economice. Manuc a fost singurul armean boierit din întreaga epocă fanariotă (serdar în 1802, paharnic în 1803) și a primit de la datornicul său arendarea ocnelor Țării Românești (1803–1806), ce-i aducea un profit anual de 300.000 de piaștri. A obținut, de asemenea, dreptul de a cumpăra la un preț foarte scăzut cantități uriașe de grâne și a le revinde pe piața otomană cu un câștig cu atât mai mare, cu cât imperiul trecea, pe fondul războiului cu turcii, printr-o criză alimentară profundă.[1963] Nici ocuparea Bucureștiului de către ruși nu i-a afectat afacerile, Manuc devenind acum principalul creditor al divanului de ocupație. Astfel, doar în cursul anului 1809 el a dat cu împrumut autorităților 30.000 de taleri pentru construirea unui pod peste Dunăre la Hârșova și pentru întreținerea trupelor rusești (25 iulie), 100.000 de taleri pentru procurarea de făină și orz (20 și 25 noiembrie), 60.000 de taleri pentru plata lefurilor impiegaților țării (22 și 23 decembrie) și 5.000 de taleri pentru achiziția de fân. Și, de parcă n-ar fi fost îndeajuns, în ianuarie 1810 a acordat cu mână largă un împrumut de alți 160.000 de taleri cu dobânda de 7,60 de taleri la pungă pe lună.[1964] În acest fel, „Slăvirea Sa“ Manuc încasa, fără să miște un deget, sume colosale, iar când statul se afla în incapacitate temporară de plată, era recompensat cu întinse domenii agricole, așa cum s-a întâmplat în 1809, când i s-au acordat patru sate în Ilfov (Tâncăbești, Dragomirești, Pupăza [Hagi Gheorghe], Moara Domnească [Pasărea]), „scoase din extracturile isprăvnicatului“ și „de veri-ce angarale, podvezi și zaherele scutite și ocrotite“.[1965] În aceste condiții, nu este de mirare că, așa cum rezultă din testamentul său, întocmit la 19 iulie 1815 la Brașov, dragomanul ajunsese să dețină, doar în județul Ilfov, nouăsprezece moșii cu satele aferente (Dragomireștii de Jos, Dragomireștii de Sus, Volașca, Tămădoasa, Giulești, Tâncăbești,

Pasărea, Cunești, Cocani, Hagi Gheorghe, Chiajna, Snagov, Ciorogârla, Popești, Ciorba, Brobodiți, Mudurgan, Ispază, Filaret).[1966] Evident, Manuc poseda proprietăți de tot soiul și în capitala Țării Românești (marele han ce-i poartă până astăzi numele,[1967] o afacere dintre cele mai rentabile în epocă, case pe Podul Târgului de Afară, vii în dealul Bucureștilor), dar și în restul principatului, inclusiv pe cele mai înalte culmi ale munților Carpați dintre care unele îi aparțineau (Clăbucet, Piscul Câinelui).[1968]

MAI MODEȘTII NEGUȚĂTORI de prin spațiul bulgar (gabrovalâi, arnăutchioilii, chiproviceni): Printre numeroșii supuși ai înaltei Porți ce făceau comerț în Valahia fanariotă s-au remarcat și trei categorii de negustori proveniți din nordul spațiului bulgar și anume din Gabrovo, Arnavutköy (Arbanasi) și Ciprovți. Locuitorii celui dintâi, un important centru meșteșugăresc și comercial de pe versantul nordic al Balcanilor, au început să se stabilească la București către sfârșitul veacului al XVIII-lea, ajungând ca, în al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, să aibă deja o uliță proprie în centrul Bucureștiului[1969] (numele i se păstrează până astăzi) și chiar un han unde trăgeau ori de câte ori veneau să-și desfacă mărfurile pe malurile Dâmboviței (ridicat cândva între 1804 și 1818,[1970] acesta se prezenta în 1819 „dărăpănat", în urma exploziei unui depozit de praf de pușcă).[1971]

Dintre gabrovenii care și-au deschis afaceri permanente la București, mai bine cunoscuți sunt, grație documentelor păstrate, jupan Hagi Theodosie și, respectiv, Petre Stoian (Steneț). Cel dintâi deținea deja la 1799 o casă în apropiere de Curtea Veche, cutezând, contrar reglementărilor urbanistice în vigoare, să se întindă cu zidul „în apa Dâmboviței",[1972] a cărei curgere ajunsese s-o împiedice. Vigilente, autoritățile au intervenit, silindu-l să dărâme binalele construite ilegal, așa că, din lipsă de spațiu, Theodosie n-a putut deschide în locuința sa o dugheană, asemenea multor alți negustori din centru, fiind silit să-și vândă mărfurile într-o prăvălie de „pe Podul lui Șărban Vodă, în dreptul caselor de beilicu, pe locul mânăstirii Răzvanul". În 1801, a reușit însă să-l convingă pe vecinul său Ianache cojocarul ca, în schimbul a „taleri 350 bani gata", să accepte să-i vândă magazinul său „de la poarta din sus a Curții Domnești cei vechi, între cafeneaoa Haiverțoolui și între locul ce are dumnealui cumpărat întru îngrădișul mai sus arătatei Curți Domnești", fapt care i-a înlesnit considerabil afacerile. Așa că, din câștigul obținut, a putut asuma, în decembrie

1805, exploatarea în soroc de unsprezece ani a cafenelei Ilincăi Altântopoaiei „de la poarta din sus a Curții Domnești cei vechi, însă [...] în fața podului [...] cu doao odăiți din dos și cu grădiniță pe locul sfintii mânăstiri Mărcuța, [...] latul locului stănjeni patru și jumătate, iar lungul până în apa Dâmboviții". Astfel, și-a rotunjit pe mai departe veniturile, completate și prin activitatea de cămătărie, așa încât, când Altântopoaia și-a scos la mezat proprietatea, n-a avut nici o greutate s-o cumpere cu taleri 12.250 bani pești.[1973]

De o situație financiară cel puțin la fel de bună a izbutit să se bucure la bătrânețe și Petru Steneț (Stoian) Gabroveanul, cu toate că acesta și-a început modest afacerile, undeva, prin 1790, ca proprietar al unei băcănii și al unei cârciumi pe „podul Văcărescu" (Calea Văcărești). Și nici măcar după un deceniu de muncă nu ajunsese să fie deosebit de prosper, căci, la 10 mai 1811, nu-și înzestra sora nubilă, pe Rada, decât cu ceva veșminte, lenjerie de pat, obiecte de uz casnic și podoabe de argint. Încet-încet, a reușit însă să se ridice financiar, dobândind o casă pe Podul Beilicului (actuala stradă Șerban Vodă) cu o suprafață de circa 240 m^2, pe care a renovat-o și a extins-o.[1974] Iar apoi, din preaplinul buzunarului său, „cugetând a se proslăvi numele celui în Troiță mărit Dumnezeu, întru cinstea și pomenirea Adormirei Născătoarei de Dumnezeu și a Sfinților Voievozi Mihail și Gavriil", a înălțat, în tovărășie cu Dumitru cojocarul, sin Manciu, „în zilele prea înălțatului domn Ion Gheorghie Caragea v.v., fiind mitropolit a toată Ungro-Vlachia chirio chir Nictarie [...] leat 1817 august 1"[1975] biserica cunoscută actualmente sub numele de Sfinții Voievozi.

CHIAR DACĂ DIN RÂNDURILE LOR s-au ridicat destui negustători de seamă, gabrovenii par a nu fi fost destul de numeroși la București pentru a înființa o breaslă, asemenea confraților din localitatea învecinată cu Gabrovo, Arnavutköy/Arvanitohori/Arbanasi (pe românește, s-ar tălmăci „satul albanezilor"). Cu origine etnică diversă (albanezi, aromâni fârșeroți, greci, bulgari), aceștia înființaseră la București un rufet ce avea, în 1820, nu mai puțin de nouăzeci de membri, datori să plătească anual la vistierie suma de nouă sute de taleri.[1976] În temeiul unui nou hrisov al breslei, la 28 aprilie al aceluiași an, vodă Alexandru Suțu le reducea dajdia de la nouăzeci la patruzeci și cinci de taleri de persoană, iar pe douăzeci și cinci dintre arnăutchioilii îi scutea de orice obligație financiară.[1977] Era limpede că, în acest mod, afacerile lor, bazate pe procurarea de șeptel, dar și de produse animale și agricole pentru piața otomană, aveau să prospere, mai ales că arvanitohoriții lucrau în stil mare. Căci, așa cum am arătat mai sus, în

anul 1800 aceștia izbutiseră să strângă din Valahia nu mai puțin de 8.658 de vite destinate consumului poporului dreptcredincios al lui Mahomed.[1978]

O vechime mult mai mare pe teritoriul Țării Românești decât gabrovenii și arnăutchioiliii aveau negustorii catolici originari din Ciprovți și Copilovți (azi, în nord-vestul Bulgariei, nu departe de granița cu Serbia), care, în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, ajunseseră să aibă deja o breaslă proprie, ce plătea anual la vistierie 250 de ughi.[1979] Deși cei mai mulți chiproviceni activau pe teritoriul Olteniei, la Craiova, Râmnic și aiurea, câțiva făceau negoț și în București, unde se implicau activ și în viața Bărăției catolice, scriindu-i, de pildă, papei să dispună readucerea la București a odoarelor („șase candelabre cu cruce și piedestale, cădelniță și lampă, totul în argint", „argintăria capelei")[1980] transportate, din motive de siguranță, în Transilvania, pe fondul tulburărilor generate de Războiul Veneto-Austro–Turc, încheiat cu Pacea de la Passarowitz (21 iulie 1718). În temeiul acestui tratat, Oltenia a fost însă alipită Imperiului Habsburgic, care a acordat negustorilor chiproviceni, pentru că erau catolici, un regim privilegiat. Ca urmare, și cei care activau în București au preferat să se mute în Valahia Mică și, mai ales, în județul Vâlcea, a cărui reședință a devenit cartierul lor general. Cum și după reincorporarea Olteniei în Valahia în baza tratatului de la Belgrad (18 septembrie 1739), domnii fanarioți au continuat să reînnoiască privilegiile chiprovicenilor,[1981] aceștia au găsit cu cale să-și consolideze prezența în Oltenia de nord, unde au ajuns să se stabilească până și în mediul rural (Călimănești, Cacova, Stoenești, Drăgășani, Polovragi, Ciuperceni, Alunu, Mitrofani, Ocnița etc.)[1982] decât să-și încerce norocul pe piața din capitală, unde concurența era neîndoielnic acerbă.

București, 11 aprilie 2017,
de praznicul Sfântului Calinic de la Cernica

Note

Catastrofe naturale

1. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Editura Junimea, Iași, 1975, pp. 238–259; Kogălniceanu, Mihail, *Colecţiune de modeluri de pictură religioasă de dascălul Radu Zugravul*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, 1 (1882), pp. 33–34; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594–1821)*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1961, p. 648.
2. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, pp. 239, 240.
3. Konstantinos Dapontes, Δακικαί Εφημερίδες – *Éphémérides Daces ou Chronique de la guerre de quatre ans*, publiée, traduite et annotée par Émile Legrand, tome premier, text grec, Ernest Leroux Éditeur, Paris, 1880, p. οα.
4. *Călători străini despre ţările române*, vol. IX, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 1997, p. 233.
5. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 240.
6. Konstantinos Dapontes, *op. cit.*, p. οα.
7. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, pp. 239, 240.
8. Konstantinos Dapontes, *op. cit.*, p. οα.
9. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 239.
10. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu (1802–1830)*, ediție Ilie Corfus, în *Studii şi articole de istorie*, VIII (1968), p. 320.
11. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, pp. 247, 253.
12. Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Ţării Munteneşti şi a Moldovei*, traducere din greceşte de George Sion, Editura Valahia, București, 2008, p. 352.
13. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 320.
14. Poem grec anonim *apud* Gr. Ștefănescu, *Cutremurele de pământ în România, în timp de 1391 de ani, de la anul 455 până la 1874*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Ştiinţifice*, seria II, tomul XXIV, 1901/1902, p. 20.
15. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 252.
16. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 352.
17. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 248.
18. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 352.
19. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 320.
20. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 248.
21. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 320.

22. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 353.
23. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 251.
24. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 353.
25. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 320.
26. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 353
27. Gr. Ștefănescu, *Cutremurele de pământ în România...*, *loc. cit.*, p. 20.
28. Ludwig von Stürmer, în *Călători străini despre ţările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1800–1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Maria Stroia (secretar de volum), redactor responsabil Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2004, p. 710.
29. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, pp. 248, 250, 251, 253.
30. Ludwig von Stürmer, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 710.
31. Cap. 2.6: „Iluminatul public".
32. Radu Popescu, *Istoriile Domnilor Ţării Româneşti*, introducere și ediție critică de Constantin Grecescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963, p. 242.
33. Konstantinos Dapontes, *op. cit.*, p. ρλε.
34. Ion Ionașcu, *Documente bucureştene privitoare la proprietăţile mânăstirii Colţea*, București, 1941, p. 128.
35. Konstantinos Dapontes, *op. cit.*, p. ρλε.
36. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 234.
37. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 320.
38. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, pp. 233, 234.
39. Dionisie Eclisiarhu, *Hronograf*, în *Scrieri alese. Hronograf. Predoslovii*, ediție, prefață, note, glosar și bibliografie de Natalia Trandafirescu, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă. Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu", București, 2004, p. 110.
40. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 357.
41. Dionisie Eclisiarhu, *op. cit.*, p. 110.
42. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 357.
43. Dionisie Eclisiarhu, *op. cit.*, pp. 110, 111.
44. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 357.
45. Dionisie Eclisiarhu, *op. cit.*, p. 111.
46. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 357.
47. Dionisie Eclisiarhu, *op. cit.*, p. 111.
48. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 321.
49. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 357.
50. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 234.
51. Dionisie Eclisiarhu, *op. cit.*, p. 111.
52. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 358.
53. Pentru amănunte, vezi cap. 2.8: „Aprovizionarea cu apă potabilă a Bucureștilor (vechile surse de apă de băut: Dâmbovița, puțurile; apa curgătoare de la cișmea și greutățile asigurării fluxului acesteia)".
54. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 825.

55. *Călători străini despre ţările române*, vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), Editura Academiei Române, București, 2000, p. 639.
56. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Sport-Turism, București, 1979, p. 103.
57. Ioana Constantinescu, *Evenimenţialul meteorologic, agricultura şi societatea românească în „secolul fanariot"*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, nr. 11/1992, pp. 36, 52.
58. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 683.
59. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 348.
60. Acesta se păstrează în manuscrisul românesc 3682 din colecția Academiei Române, filele 34–38, 43, 44.
61. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 128.
62. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIX, partea II, Cernăuți, 1938, pp. 271, 272.
63. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 358.
64. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 128.
65. *Cronicul protosinghelului Naum Râmniceanu de la 1768 la 1810*, în Constantin Erbiceanu, *Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Editura Cronicar, București, 2003, p. 266.
66. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea II, *ed. cit.*, p. 272.
67. *Cronicul protosinghelului Naum Râmniceanu de la 1768 la 1810*, *op. cit.*, p. 266.
68. V.A. Urechia, *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1800–1834, tomul XI, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, Bucuresci, 1900, pp. 302, 465, 466.
69. Radu Popescu, *op. cit.*, p. 243.
70. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 292.
71. Radu Popescu, *op. cit.*, p. 243.
72. Pentru amănunte, vezi Tudor Dinu, *Dimitrie Cantemir şi Nicolae Mavrocordat. Rivalităţi politice şi literare la începutul secolului XVIII*, Editura Humanitas, București, 2011, pp. 322, 323.
73. Radu Popescu, *op. cit.*, pp. 246, 247.
74. Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, partea a II-a, București, 1904, pp. 500, 501.
75. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 517.
76. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, *curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci*, seria de volume pentru 1774–1786, tomul I, Lito-tipografia Carol Göbl, Bucuresci, 1891, pp. 278, 279.
77. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, serie nouă, vol. I, Editura Științifică, București, 1962, p. 214.
78. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, pp. 476, 477.
79. *Idem*, *Istoria românilor curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci*, tomul IV al seriei 1786–1800 (al VI-lea al seriilor 1774–1800), Lito-tipografia Carol Göbl, Bucuresci, 1893, pp. 765, 766.
80. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, serie nouă, vol. I, *ed. cit.*, doc. 341.

81. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 763, 764.
82. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 850.
83. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 767.
84. *Idem*, *Istoria românilor*, *curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1786–1800, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, Bucuresci, 1893, p. 136.
85. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 30.
86. Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane (1711–1821)*, *Documente turceşti*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, București, 1984, pp. 626, 628.
87. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 456.
88. Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane...*, *ed. cit.*, pp. 628, 629.
89. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 173.
90. Paul Jamjouglou, în *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 329.
91. Paul Cernovodeanu, *Un flagel ecologic al evului mediu românesc: invaziile de lăcuste*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, 11 (1992), p. 64.
92. Stephan Ignaz Raicevich, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 498.
93. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 121.
94. Stephan Ignaz Raicevich, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 498.
95. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 167.
96. *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 329.
97. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, pp. 167, 296.
98. *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 326.
99. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, pp. 121, 167.
100. *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I. *Ţara Românească*, București, 1961, doc. 528.
101. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 510.
102. *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 207.
103. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, pp. 117, 118.
104. *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 207.
105. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 118.
106. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, pp. 85, 491.
107. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 118.
108. *Idem*, *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria de volume pentru 1774–1821, tomul VIII, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, Bucuresci, 1897, p. 302.
109. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 354.
110. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, pp. 491; 339.
111. Frederick George Koehler, în *Călători străini despre ţările române*, vol. X, partea a II-a, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), Editura Academiei Române, București, 2001, p. 1333.
112. Dionisie Eclisiarhul, *op. cit.*, p. 83.

113. *Domnia lui Costandin-vodă Hangerlâu, mazilia şi perderea sa*, în *Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec. XVII–XVIII)*, studiu și ediție critică de Dan Simonescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, p. 325, vs. 210–212.
114. Dionisie Eclisiarhul, *op. cit.*, pp. 82–85.
115. *Mazilirea şi uciderea lui Hangerli voevod* în *Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec. XVII–XVIII)*, *ed. cit.*, p. 312, vs. 190–196.
116. Dionisie Fotino, *op. cit.*, pp. 354–356.
117. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 479.
118. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 127.
119. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 340; 198.
120. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 302.
121. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 198
122. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 398.
123. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 335.
124. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 398.
125. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 174.
126. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 398.
127. V.A. Urechia, *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, tomul X, partea A, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, Bucuresci, 1900, pp. 858, 879.
128. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 726, 727.
129. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 967.
130. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 393.
131. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 435.
132. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 948, 966.
133. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, partea II, Socec, București, 1917, pp. 1076, 1077.
134. Konstantinos Dapontes, *op. cit.*, p. ριε.
135. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea II, *ed. cit.*, pp. 623, 742.
136. Tudor Dinu, *Bucureştiul fanariot*, vol. I, *Biserici, ceremonii, războaie*, Editura Humanitas, București, 2015, p. 351.
137. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea II, *ed. cit.*, p. 742.
138. Dr. Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia trecutului românesc. Ciuma*, București, 1932, pp. 204, 88.
139. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIV, partea II, *ed. cit.*, pp. 1112, 1113.
140. *Idem*, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XX, Cernăuți, 1940, p. 114.
141. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 727.
142. Anton-Maria del Chiaro, *Revoluţiile Valahiei* (după textul reeditat de N. Iorga), în românește de S. Cris-Cristian, cu o introducere de N. Iorga, Viața Românească, Iași, 1929, p. 23.

143. Ion Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, vol. I, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1907, p. 217.
144. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 397.
145. *Idem*, *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1774–1800, tomul VII (al V-lea al seriei 1786–1800), Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, Bucuresci, 1894, p. 716.
146. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, pp. 720, 721.
147. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 437.
148. Dr. Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia...*, *ed. cit.*, p. 258.
149. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 946.
150. *Idem*, *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1800–1830, tomul XII (al V-lea al seriei 1800–1830), Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, Bucuresci, 1898, p. 345.
151. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 394, 395.
152. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 948, 983.
153. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 432.
154. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 949.
155. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, p. 549.
156. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 759, 760.
157. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea I, *ed. cit.*, pp. 960, 961.
158. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 436.
159. Radu Popescu, *op. cit.*, p. 246.
160. Dr. Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia...*, *ed. cit.*, p. 74.
161. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIX, partea I, Socec, București, 1922, p. 615.
162. Constantin Erbiceanu, *Bărbaţi culţi greci şi români, 1650–1821*, în *Analele Academiei Române*, seria II, vol. XXVII (1905), p. 161.
163. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 964.
164. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 741.
165. *Idem*, *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci*, seria 1786–1800, tomul III, Tipografia „Gutenberg“ Joseph Göbl, Bucuresci, 1892, p. 430.
166. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 767, 768.
167. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 549.
168. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 971.
169. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 430.
170. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 548, 549.
171. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 954.
172. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 429.
173. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 954.

174. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 396.
175. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 941, 971, 993.
176. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 430.
177. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 992, 993; 888.
178. Vezi *infra*.
179. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 956, 964.
180. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 787.
181. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 438.
182. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 753, 754; 685.
183. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 549.
184. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 745, 746.
185. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 394.
186. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1009.
187. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea II, *ed. cit.*, p. 293.
188. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 605.
189. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 548.
190. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 966.
191. Hanul Sft. Gheorghe cel Nou, București, 1824.
192. *Apud* Dr. Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia...*, *ed. cit.*, p. 242.
193. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 965.
194. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 431; 430.
195. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 767.
196. *Apud* Dr. Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia...*, *ed. cit.*, p. 242.
197. *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 352.
198. *Apud* Dr. Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia...*, *ed. cit.*, p. 101.
199. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 777.
200. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, pp. 62, 82.
201. *Apud* Dr. Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia...*, *ed. cit.*, pp. 242, 243.
202. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 398.
203. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 743, 744.
204. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 428.
205. *Biserica Ortodoxă Română*, XVI, 1, p. 205.
206. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 217.
207. Dr. Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia...*, *ed. cit.*, pp. 233, 246.
208. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 434.
209. Pentru informații cu privire la acestea vezi secțiunea specială dedicată spitalelor în cadrul cap. 3 al prezentului volum: „Asistența socială și medicală în București".
210. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 606.
211. Dr. Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia...*, *ed. cit.*, p. 91.
212. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 607.

213. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 750; tomul VII, *ed. cit.*, p. 549.
214. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 431.
215. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 762.
216. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 958.
217. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 747–749.
218. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 952, 970.
219. Cu privire la situația financiară a acesteia, vezi secțiunea dedicată spitalelor de ciumați.
220. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 970, 971.
221. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 172.
222. Lacună în text. *Ibidem*, p. 174.
223. *Ibidem*, pp. 171–172; Radu Popescu, *op. cit.*, pp. 246, 247; *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 82.
224. Condica nr. 5 a Mitropoliei *apud* G. Ionnescu Gion, *Istoria Bucurescilor*, Socec, București, 1899 (ediție anastatică Editura Tehnopress, Iași 2003, reprint 2008), pp. 79–80.
225. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IX, partea I, Bucuresci, 1897, p. 666; Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, p. 172.
226. Constantin Erbiceanu, *Bărbați culți...*, *art. cit.*, p. 161.
227. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea 2, București, 1913, pp. 1714, 1717.
228. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, passim; tomul V, *ed. cit.*, passim; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea I, *ed. cit.*, pp. 611 și urm.; Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, pp. 173, 174.
229. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, passim; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVI, București, 1912, pp. 974 și urm.; Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, *ed. cit.*, pp. 174, 175.
230. .Ion Ghica, *Din vremea lui Caragea. Scrisori către V. Alecsandri*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1960, p. 29.
231. V.A. Urechia, *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, tomul X, partea B, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl S-sor Ion St. Rasidescu, Bucuresci, 1902, p. 11.
232. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 400. Asupra acestora vezi în detaliu mai sus.
233. Pentru detalii, vezi *supra*.
234. *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, *op. cit.*, vol. I, p. 827.
235. Ion Ghica, *op. cit.*, p. 29.
236. Ignati Iakovenko, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. I, *op. cit.*, p. 828.
237. *Cf.* Dan Berindei, *Știri consulare austriece privind epidemia de ciumă în anii 1812–1814*, în vol. *Din istoria luptei antiepidemice în România, Studii și note*, sub redacția dr. G. Brătescu, Editura Medicală, București, 1972, pp. 195–198.

238. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 340. Referitor la prezentarea ciumei în opera autorului citat, vezi și M.M. Alexandrescu-Dersca, *Contribuţii privind „Ciuma lui Caragea" în Bucureşti*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, I (1964), pp. 355–364.
239. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, serie nouă, vol. II, Editura Științifică, București, 1967, pp. 120, 121, 123, 124, 127–129, 130–132, 134–140, 142, 143, 146–154.
240. Ion Ghica, *op. cit.*, p. 30.
241. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 341.
242. Ion Ghica, *op. cit.*, p. 30.
243. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, serie nouă, vol. II, *ed. cit.*, pp. 127–129.
244. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 400.
245. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XX, *ed. cit.*, pp. 109 și 127.
246. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 341.
247. Ignati Iakovenko, în *Călători străini despre ţările române în secolul al XIX-lea*, vol. I, *ed. cit.*, p. 828.
248. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, pp. 340, 341.
249. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 400.
250. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 964; 765.
251. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 340.
252. Dionisie Eclisiarhul, *op. cit.*, pp. 181, 182.
253. Ion Ghica, *op. cit.*, p. 29.
254. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, pp. 340, 341.

Administrația Bucureștilor

255. În 1709, cf. *Istoria românilor...*, vol. VI. *Românii între Europa Clasică şi Europa Luminilor (1711–1821)*, coordonatori Paul Cernovodeanu și Nicolae Edroiu, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 323, și Iolanda Micu, *Instituţia Agiei în Ţara Românească*, în *Revista de istorie*, 38, 2, 1985, pp. 164, 165.
256. *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, coordonatori: Ovidiu Sachelarie și Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988, p. 9.
257. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 684.
258. T.G. Bulat, *Boieriile – slujbe din ţările române la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui al XIX-lea*, în *Arhivele Basarabiei*, IV, 1, 1932, p. 37.
259. Ilie Corfus, *Însemnările cronicarului Grigore Andronescu despre vechea gospodărire a Bucureştilor*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, VI, 1968, p. 130.
260. Dionisie Fotino, *op. cit.*, pp. 684, 707.
261. Ilie Corfus, *Însemnările cronicarului Grigore Andronescu...*, *loc. cit.*, p. 130.
262. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 745.
263. Dionisie Fotino, *op. cit.*, pp. 684; 76.
264. T. G. Bulat, *Boieriile – slujbe din ţările române...*, *loc. cit.*, p. 37.

265. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 685.
266. Ilie Corfus, *Însemnările cronicarului Grigore Andronescu...*, *loc. cit.*, pp. 131; 129.
267. Iolanda Micu, *op. cit.*, pp. 166, 167.
268. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 675.
269. T.G. Bulat, *Boieriile – slujbe din ţările române...*, *loc. cit.*, p. 35.
270. Ilie Corfus, *Însemnările cronicarului Grigore Andronescu...*, *loc. cit.*, pp. 128, 129.
271. Dionisie Fotino, *op. cit.*, pp. 675, 677.
272. Ilie Corfus, *Însemnările cronicarului Grigore Andronescu...*, *loc. cit.*, p. 128.
273. *Instituţiile feudale din ţările române*, *ed. cit.*, p. 450.
274. Ilie Corfus, *Însemnările cronicarului Grigore Andronescu...*, *loc. cit.*, pp. 128, 129.
275. T.G. Bulat, *Boieriile – slujbe din ţările române...*, *loc. cit.*, p. 35.
276. *Pravilniceasca Condică (1780)*, ediţie critică, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1957, p. 74.
277. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *op. cit.*, p. 298.
278. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 120.
279. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 59–64.
280. Sub Constantin Hangerli însă purtarea de grijă asupra alimentării cu apă a capitalei avea să fie încredinţată epitropului orfanotrofiei, *cf.* V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 469; 61.
281. T.G. Bulat, *Boieriile – slujbe din ţările române...*, *loc. cit.*, p. 34.
282. Fotino, Dionisie, *op. cit.*, p. 672.
283. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 469.
284. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 493.
285. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 470.
286. Dionisie Fotino, *op. cit.*, pp. 672, 673.
287. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 694.
288. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 673.
289. V.A. Urechia, *Istoria românilor*, *curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1786–1800, tomul II, Tipografia „Gutenberg“ Joseph Göbl, Bucuresci, 1892, pp. 225, 226.
290. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 659.
291. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 494.
292. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 659.
293. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 692.
294. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 466, 467.
295. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 694.
296. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 659.
297. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 197.
298. *Idem*, *Istoria românilor*, *curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1800–1830, tomul IX (al II-lea al seriei 1800–1830), Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, Bucuresci, 1896, p. 596.
299. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 658.

300. Ioan C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, București, 1935, p. 32.
301. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 171, 172.
302. T. G. Bulat, *Boieriile – slujbe din ţările române...*, *loc. cit.*, p. 36.
303. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, pp. 253, 255–262, 264, 266, 267.
304. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 133, 135, 136, 138, 139, 141, 142, 327, 328.
305. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 308–310.
306. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 274.
307. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 310.
308. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 140.
309. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 311; *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 275.
310. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 275.
311. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 311.
312. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 275, 276.
313. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 311.
314. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 136.
315. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 485.
316. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 135.
317. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 516, 517; 249, 250.
318. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 277.
319. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 518.
320. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 312.
321. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 518.
322. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 141.
323. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 46.
324. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 515.
325. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 46.
326. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 311.
327. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 70.
328. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 486.
329. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 307; 245.
330. Tudor Dinu, *Bucureştiul fanariot*, *ed. cit.*, p. 25.
331. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 6, 796.
332. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 140.
333. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 676.
334. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 497.
335. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 677.
336. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 358.
337. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 627.
338. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 301.

339. Tudor Dinu, *Bucureştiul fanariot*, *ed. cit.*, pp. 29–31.
340. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 716.
341. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 301.
342. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 628.
343. Iolanda Micu, *op. cit.*, pp. 166, 167.
344. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 61.
345. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 293.
346. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 797, 798.
347. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 116.
348. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 363.
349. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 116, 228.
350. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 776.
351. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 363.
352. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 799.
353. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 116.
354. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 779.
355. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 358, 359.
356. George Potra, *Din Bucureştii de ieri*, vol. I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1990, pp. 219, 221.
357. V.A. Urechia, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 775.
358. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 360.
359. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 600.
360. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 283.
361. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 788.
362. George Potra, *Din Bucureştii de ieri*, *ed. cit.*, p. 211.
363. V.A. Urechia, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 112, 114.
364. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 536.
365. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 380.
366. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 116.
367. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 781.
368. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 384; 380.
369. George Potra, *Din Bucureştii de ieri*, *ed. cit.*, p. 221.
370. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 793.
371. Paul Săndulescu, *Istoricul pavajelor bucureştene*, *Studii şi documente*, în *Urbanismul* XIII (V), 1–2 (1936), p. 50.
372. Gheorghe Mănucu-Adameşteanu – responsabil, Elena Gavrilă, Raluca Popescu, Theodor Ignat, Andrei Măgureanu, Adina Boroneanţ, Meda Toderaş, Panait I. Panait, Cristina Mitroi, *Bucureşti (2009) – Centrul istoric: Strada Lipscani (Tronsonul dintre str. Smârdan şi Bulevardul I.C. Brătianu)*, http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k= 4423&d=Bucuresti-Centrul-Istoric-Str-Lipscani-Tronsonul-dintre-str-Smardan-si-Bulevardul-I-C-Bratianu–2009.

373. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 828.
374. Panait I. Panait, *Observaţii arheologice pe şantierele de construcţii din capitală*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, I (1962), p. 145.
375. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 702.
376. George Potra, *Din Bucureştii de ieri*, *ed. cit.*, pp. 219, 220.
377. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 829.
378. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 502.
379. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 598.
380. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 298.
381. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 397.
382. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 707.
383. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 505.
384. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 713.
385. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 504, 505.
386. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 601.
387. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 843.
388. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 602.
389. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 505.
390. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 602.
391. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 711, 712.
392. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 361.
393. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 411; 408.
394. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 705.
395. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 517.
396. V.A. Urechia, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 115.
397. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 536.
398. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 529.
399. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 506.
400. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 600.
401. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 718.
402. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 281.
403. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 796.
404. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 678.
405. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 699.
406. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 292.
407. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 357, 358.
408. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 228.
409. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 366, 367.
410. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 674; *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 799.
411. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, pp. 597, 598.
412. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 818.
413. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 74.
414. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 118.

415. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 74.
416. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 117.
417. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 515.
418. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 74.
419. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 118.
420. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 619.
421. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 118.
422. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 144, 145.
423. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 294.
424. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 680.
425. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 602.
426. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 294.
427. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 603.
428. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 509, 510.
429. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 311.
430. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 327.
431. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 376.
432. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 413.
433. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 619.
434. Alexandru Cebuc, *Contribuţii la istoricul iluminatului din capitală până la 1900*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, II (1965), p. 98.
435. George Potra, *Din Bucureştii de ieri*, *ed. cit.*, p. 255.
436. I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti, 1800–1850*, vol. I, București, Editura Științifică, 1958, p. 144.
437. *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, pp. 327, 328.
438. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 710, 711, 714, 715.
439. Arhivele Statului București, mss 18, f. 206v–208 apud *Istoria oraşului Bucureşti*, vol. I, redactor responsabil Florian Georgescu, Muzeul de Istorie al Orașului București, 1965, p. 162.
440. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 413.
441. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 97.
442. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 681.
443. I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 116.
444. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 743.
445. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 97.
446. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 681.
447. I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 116.
448. V.A. Urechia, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 217.
449. I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 116.
450. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 507, 508.
451. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 609.
452. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 744.
453. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 353.
454. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 609.

455. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 326.
456. *Idem*, *Istoria românilor...* (1774–1821), tomul VIII, *ed. cit.*, p. 117.
457. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 487, 510.
458. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 137.
459. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 116.
460. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 682.
461. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 608.
462. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 507, 295.
463. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), p. 411.
464. *Istoria oraşului Bucureşti*, vol. I, *ed. cit.*, p. 162.
465. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 413.
466. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 136.
467. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 610.
468. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 742; George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 699, 700.
469. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 412.
470. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 744.
471. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 319.
472. *Călători străini despre ţările române în secolul al XIX-lea*, vol. I, *ed. cit.*, p. 465.
473. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 120.
474. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 607.
475. D.Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români mai ales băcănia, publicaţiune de documente inedite (1593–1855)*, Atelierele Grafice Socec, Bucureşti, 1908, p. 216.
476. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 817.
477. Nicolae Stoicescu, *Despre aprovizionarea cu apă a oraşului Bucureşti până la jumătatea secolului al XIX-lea*, în *Studii* XVI (1963), nr. 4, p. 904.
478. Anton-Maria del Chiaro, *op. cit.*, p. 7.
479. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 369.
480. Cu privire la acestea, vezi capitolul aferent din primul volum.
481. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 72.
482. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 606.
483. P.P. Panait, *Sectorul Piaţa Splaiului*, *Cercetări arheologice în Bucureşti*, I (1962), *op. cit.*, pp. 160; 259.
484. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 72.
485. Pentru descrierea unora dintre cele mai reprezentative dintre acestea vezi Tudor Dinu, *Bucureştiul fanariot*, *ed. cit.*, pp. 127–132.
486. *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, III, 3, 1891, p. 336.
487. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 606.
488. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 72.
489. G. Ionnescu Gion, *op. cit.*, p. 310.
490. George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634–1800)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1982, p. 341.

491. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 72, 73.
492. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 368.
493. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 405.
494. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 720.
495. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 405.
496. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 682.
497. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, pp. 605–606.
498. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 871.
499. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 120.
500. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 389.
501. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 216.
502. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 120.
503. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 860.
504. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 135.
505. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 859, 860.
506. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 127, 128.
507. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 722, 727–729, 735.
508. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 704.
509. Fr. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, vol. III, Rudolf Gräffer, Viena, 1782, p. 50.
510. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 388.
511. Pentru o altă propunere de reconstituire vezi Constantin C. Giurescu, *Canalul lui Alexandru Vodă Ipsilanti*, în *Revista istorică română*, MCMXLI–II, XI–XII, pp. 2, 3.
512. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 130; 125.
513. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 135.
514. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 725.
515. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 537.
516. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 683.
517. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 130, 131.
518. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 730.
519. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 683, 684.
520. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 730.
521. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 132.
522. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 730.
523. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 510.
524. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 730.
525. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 388.
526. Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459–1862)*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1963, p. 106.

527. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 301.

Asistența socială și medicală în București

528. Dionisie Fotino, *op. cit.*, pp. 723, 724.
529. Manuscrisul românesc 323 de la Academia Română, fila 226 *apud* Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, vol. III, *Asistența publică în trecutul românesc până la 1834*, București, 1938, p. 204.
530. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 60, 384.
531. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 329, 1005; 327; 319, 323.
532. Dionisie Fotino, *op. cit.*, pp. 672, 673.
533. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 226.
534. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 393, 394.
535. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 225.
536. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 419, 420.
537. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1054.
538. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 658, 659.
539. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1054.
540. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 116.
541. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 337.
542. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 673.
543. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 560.
544. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 395.
545. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 463, 464.
546. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 425.
547. Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 674.
548. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 227.
549. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 114.
550. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 653, 656.
551. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 819, 1056–1059.
552. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 384.
553. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, pp. 239, 240.
554. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1960, p. 205.
555. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 241.
556. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, pp. 387, 388.
557. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 420.
558. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 386, 392.
559. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 30, 470.
560. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, pp. 245–247.
561. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 385.
562. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 446; 387.

563. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 384, 385, 419.
564. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, pp. 342, 343.
565. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, p. 344.
566. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, p. 92.
567. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 245.
568. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 382, 386.
569. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 241.
570. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 385–386.
571. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, pp. 241, 244.
572. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 338, 339.
573. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 79.
574. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 244.
575. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 79.
576. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 113.
577. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 389.
578. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, pp. 242–244.
579. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 387.
580. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, pp. 246; 242, 243.
581. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 388.
582. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 243.
583. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 388.
584. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 502.
585. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 260.
586. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 384.
587. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 161; 158.
588. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 153.
589. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), p. 372.
590. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 384.
591. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 810.
592. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 384.
593. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 116.
594. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 371, 372.
595. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 156.
596. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 31.
597. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 22.
598. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 86.
599. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 22.
600. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 66.
601. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 478.
602. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 454, 455.

603. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 160, 370.
604. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, pp. 274–279.
605. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 273.
606. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 396.
607. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 374.
608. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 661.
609. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 397.
610. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 373; tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 279.
611. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 374.
612. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, pp. 279; 76.
613. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 24.
614. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 654.
615. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 139.
616. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 150.
617. V.A. Urechia, *Istoria românilor*, *curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1774–1786, tomul II, Lito-tipografia Carol Göbl, Bucuresci, 1892, pp. 52, 53.
618. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 411; 222; 46.
619. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 160.
620. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 409.
621. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 271.
622. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 452.
623. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 271.
624. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 329.
625. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 285.
626. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 600.
627. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 121.
628. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 195.
629. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 289.
630. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 285; 271.
631. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 289.
632. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 64.
633. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 271, 285.
634. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 55.
635. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 282.
636. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 451.
637. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 600.

638. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 282.
639. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 600.
640. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 329.
641. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 118.
642. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 64.
643. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 121.
644. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 452.
645. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 64.
646. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 282.
647. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 397.
648. Δημητρίου Καρακάσση ιατροφιλοσόφου και ιατρού της πόλεως Βουκουρεστίου και του εν ταύτη νοσοκομείου του επ΄ονόματι του Αγίου Παντελεήμονος *Ποιήματα ιατρικά* / Demetrii Karakasse medicinae doctoris urbis Bukurestiensis atque Nosocomii, quod in eadem sancti Panteleëmonis nuncupatur medici *poema medica*, Tipografia Greacă Georgios Ventotis, Viena, 1795, pp. 6, 7.
649. Émile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au XVIIIe siècle*, Les Belles Lettres, Paris, 1918, p. 508.
650. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 397, 398.
651. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 269.
652. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 79.
653. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 137, 138.
654. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 462.
655. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, vol. II *(1775–1834)*, Bucureşti, 1938, p. 73.
656. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 479.
657. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 462.
658. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. II, *ed. cit.*, pp. 61; 10.
659. *Idem*, *O veche monografie sanitară a Munteniei: „Topografia Ţarei Româneşti" de dr. Constantin Caracaş (1800–1828)*, Bucureşti, 1937, p. 138.
660. G. Barbu, *Arta vindecării în Bucureştii de odinioară*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 205.
661. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. II *(1775–1834)*, *ed. cit.*, p. 108.
662. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 463, 901; 900.
663. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 289.
664. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, pp. 1053, 1055, 1056.
665. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. II, *ed. cit.*, p. 11.
666. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, p. 616.
667. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea II, *ed. cit.*, p. 220.
668. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. II, *ed. cit.*, p. 118.
669. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 616.
670. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 903.
671. Mihail Peranthis, Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και ζωής από τις πρώτες ρίζες ως την επανάσταση *(1000–1821)*, Β. Λογοτεχνία της Τουρκοκρατίας *(1600–*

1821) (Istoria tis neoellinikis logotehnias ke zois apo tis protes rizes os tin epanastasi [1000–1821], B. Logotehnia tis Tourkokratias [1600–1821]), Editura Kastanioti, Atena, 2006, pp. 330, 331.

672. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 903.
673. G. Barbu, *op. cit.*, pp. 267; 209.
674. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. II, *ed. cit.*, p. 133.
675. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, p. 777.
676. *Pompei Gh. Samarian, Medicina şi farmacia...*, vol. II, *ed. cit.*, p. 110.
677. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, p. 1059.
678. Fr. J. Sulzer, *Geschichte...*, *ed. cit.*, p. 667.
679. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, p. 556.
680. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. II, *ed. cit.*, pp. 20, 153.
681. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, p. 556.
682. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 175.
683. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, *ed. cit.*, p. 673.
684. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 454, 455.
685. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1037.
686. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 620, 621.
687. *Idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 455.
688. *Idem*, *Din Bucureştii de ieri*, *ed. cit.*, p. 193.
689. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 557, 558, 598, 599, 613–615, 622.
690. *Idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 455.
691. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 735.
692. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 556; 555.
693. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, pp. 138, 139.
694. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, p. 616.
695. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 994; 777.
696. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 902, 903.
697. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, pp. 354–356.
698. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 1061, 1062.
699. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea II, *ed. cit.*, p. 220.
700. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. II, *ed. cit.*, p. 279.
701. G. Barbu, *op. cit.*, p. 193.
702. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 1061, 1062.
703. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 273.
704. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 288.
705. P.I. Cernovodeanu, N. Vătămanu, *Date documentare noi privind starea sanitară a oraşului Bucureşti între anii 1810–1812*, în vol. *Momente din trecutul medicinii. Studii, note şi documente*, sub redacţia dr. G. Brătescu, Editura Medicală, Bucureşti, 1983, p. 220.
706. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1053.
707. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 277.
708. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, pp. 90, 91.
709. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 714.
710. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic...*, *ed. cit.*, p. 183.

711. Gramata de întărire a patriarhului Samuil al Alexandriei din 15 iulie 1715 *apud* Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, București, 1899, pp. 39, 40, 42.
712. Hrisovul de întărire a lui Constantin Brâncoveanu din 14 mai 1713 la Al. G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, pp. 49, 557, 558.
713. Întărirea daniei din 16 septembrie 1749 la George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 401.
714. *Idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 271.
715. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 341.
716. Pompei Gh. Samarian, *Istoria oraşului Călăraşi de la origine până la 1852*, București, 1931, p. 222.
717. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 279.
718. Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, pp. 30, 34, 35; 31, 41.
719. Academia Română, Manuscrisul românesc 129.
720. C. Șerban, *Spitalul Colţea în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în vol. *Din istoria medicinii româneşti şi universale*, sub îngrijirea prof. V.L. Bologa, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, pp. 170–172.
721. Pentru identificarea acestora, vezi opiniile divergente ale lui C. Șerban, *Spitalul Colţea în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, *ed. cit.*, pp. 172, 173 și, respectiv, Nicolae Vătămanu, Paul I. Cernovodeanu, *Opt ani din viaţa Spitalului Colţea (1731–1739)*, pp. 82–85, în vol. *Spitale vechi şi noi. Studii şi note*, sub redacția dr. G. Brătescu, Editura Medicală, București, 1967, pp. 82–85.
722. Nicolae Vătămanu, Paul I. Cernovodeanu, *Opt ani din viaţa Spitalului Colţea (1731–1739)*, *ed. cit.*, p. 84.
723. C. Șerban, *Spitalul Colţea în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, *ed. cit.*, p. 173.
724. Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, p. 40.
725. Academia Română, Manuscrisul românesc 129, *apud* Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 87.
726. M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, București, 1960, p. 66.
727. Al.G. Gălășescu, *Pământul Eforiei Spitalelor Civile din Bucureşti*, București, 1911, p. 30.
728. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 713–715.
729. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 440.
730. Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, p. 129.
731. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 444.
732. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 411.
733. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 399.
734. Arhivele Statului București, Mânăstirea Mihai Vodă, pachetul 1 bis, act 3 *apud* G. Barbu, *op. cit.*, p. 65.
735. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, pp. 144–146.
736. Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, pp. 189; 169; 168.

737. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 146.
738. Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, pp. 168, 171, 172; 169, 170, 180.
739. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 147.
740. Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, p. 180.
741. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 147.
742. Al. G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, p. 180.
743. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 147.
744. Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, p. 180. Pentru date mai amănunțite despre acest așezământ, vezi Paul Cernovodeanu, *Spitalul de ciumați Sf. Visarion de la Pantelimon*, în *Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente*, sub redacția dr. G. Brătescu, Editura Medicală, București, 1984, pp. 73–81.
745. Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, pp. 180, 181.
746. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 147.
747. Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, pp. 181–183.
748. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 147.
749. Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, p. 183.
750. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 147.
751. Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, pp. 183,184, 191–212, 217–221.
752. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 149.
753. Al.G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, pp. 223, 224.
754. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, pp. 149, 238–239.
755. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 296, 398.
756. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 148.
757. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 410, 411, 604.
758. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 719.
759. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 604.
760. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 717–719.
761. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 442.
762. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 719.
763. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 444.
764. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 149.
765. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 140.
766. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 878, 894–896.
767. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1020.
768. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, pp. 148, 149.
769. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1011.
770. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 719, 720, 727.
771. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 149.
772. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 727; 719.

773. G. Barbu, *Spitalul de ciumaţi Dudeşti*, în vol. *Din istoria medicinii româneşti şi universale*, *ed. cit.*, p. 212.
774. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 727, 728.
775. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 149.
776. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 728.
777. *Cf.* planul spitalului la G. Barbu, *Spitalul de ciumaţi Dudeşti*, *op. cit.*, p. 225.
778. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 150.
779. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 728.
780. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 150.
781. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 728.
782. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 150.
783. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 728.
784. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 150.
785. G. Barbu, *Spitalul de ciumaţi Dudeşti*, *op. cit.*, pp. 214, 215.
786. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 733.
787. G. Barbu, *Spitalul de ciumaţi Dudeşti*, *op. cit.*, p. 215.
788. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 728–731.
789. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 219.
790. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 728–731.
791. G. Barbu, *Spitalul de ciumaţi Dudeşti*, *op. cit.*, p. 216.
792. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 542; 220.
793. G. Barbu, *Spitalul de ciumaţi Dudeşti*, *op. cit.*, p. 217.
794. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, pp. 140, 565.
795. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. III, Bucureşti, 1889, p. 196.
796. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 433.
797. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 341.
798. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 950, 1042, 1047, 1048; 1040, 1043; 974; 999.
799. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, pp. 150, 151.
800. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 897.
801. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 151.
802. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 897.
803. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 151.
804. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 897, 898.
805. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 152.
806. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 897.
807. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 137.
808. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 291.
809. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1030.
810. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 152.
811. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 1010, 1032, 1033; 1024.
812. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, p. 152.
813. *Ibidem*, pp. 155–160; 152, 153.

814. Ion Negru, *Spitalul bucureştean Filantropia în cursul secolului al XIX-lea*, în vol. *Spitale vechi şi noi. Studii şi note*, *ed. cit.*, p. 148.
815. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1010.
816. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 566; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti* (1594–1821), *ed. cit.*, p. 683.
817. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 570.
818. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 341.
819. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 20.
820. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 221.
821. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 568.
822. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1062.
823. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, pp. 178–179.
824. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea I, p. 570.
825. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 363, 411.
826. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 526.
827. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 406, 411.
828. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 386.
829. Pentru amănunte, vezi secţiunea dedicată iernii anului 1802–1803.
830. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 381.
831. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, suplement I, vol. III, *ed. cit.*, p. 143.
832. *Idem*, *Documente...*, vol. XIX, partea II, *ed. cit.*, p. 505.
833. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 340.
834. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, suplement I, vol. III, *ed. cit.*, p. 203.
835. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 618.
836. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, pp. 543; 433.
837. G. Barbu, Dan Berindei, *Viaţa medicală şi sanitară a oraşului Bucureşti în timpul războiului ruso–turc din 1806–1812*, în *Analele româno-sovietice*, seria *Medicină*, 3, 1961, p. 85.
838. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 899.
839. G. Barbu, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 85.
840. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II, partea I, *ed. cit.*, p. 632.
841. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, pp. 565, 566; 267; 570.
842. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 899, 900.
843. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 613.
844. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 899.
845. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 569.
846. Const. N. Tomescu, *Obolul mânăstirilor pentru un spital militar rusesc în Bucureşti*, în *Arhivele Basarabiei*, X (1938), p. 31.
847. Const. N. Tomescu, *Diferite ştiri din arhivele consiliului eparhial*, în *Arhivele Basarabiei*, II (1930), p. 441.
848. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, pp. 565, 610.
849. I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 105.
850. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, pp. 360; 340.
851. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, suplement I, vol. II, Bucureşti, 1897, p. 492.
852. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, pp. 522, 578, 579.

853. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 340.
854. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, suplement I, vol. III, *ed. cit.*, pp. 186, 190, 191, 324.
855. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. III, *ed. cit.*, p. 61.
856. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 169. Actul lui Alexandru Ipsilanti din 13 martie 1775 a fost reînnoit constant până la 1821 (vezi V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 1017–1018 [10 februarie 1813]; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 347 [20 septembrie 1819]).
857. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 55, 56, *cf.* tomul VII, *ed. cit.*, pp. 305, 392–394; tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 180, 181.
858. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic...*, *ed. cit.*, p. 266, nota 9.
859. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 52.
860. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 332.
861. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 564.
862. Ignaz Stephan Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Presso Gaetano Raimondi, Napoli, 1788, p. 232.
863. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 422.
864. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 459.
865. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 354.
866. Konstantinos Dapontes, *op. cit.*, p. σπθ.
867. I. C. Filitti, *O pagină din istoria medicinei în Muntenia*, în *Revista ştiinţelor medicale*, XVIII, 3, 1929, p. 11.
868. Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţării Moldovii de la domnia întâi şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod (1733–1744)*, ediţie critică de Aurora Ilieş şi Ioana Zmeu, Bucureşti, Editura Minerva, 1987, p. 112.
869. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, vol. I *(1382–1775)*, Tipografia Modernă, Călăraşi, 1938, p. 125.
870. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIII, Socec, Bucureşti, 1914, p. 152.
871. *Idem*, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. X, Socec, Bucuresci, 1897, p. LXXXIV şi nota 4.
872. Mihail Cantacuzino Banul, *Genealogia Cantacuzinilor*, publicată şi adnotată de N. Iorga, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Minerva“, Bucureşti, 1902, pp. 173, 174.
873. I.C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France (1728–1810)*, Bucureşti, 1915, pp. 240, 242.
874. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 356.
875. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 57.
876. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 109.
877. *Cronicul lui Petru Depasta Peloponisianul asupra vieţei domnitorului Constantin Neculai Mavrocordat*, în Constantin Erbiceanu, *Cronicari greci care au scris despre români...*, *ed. cit.*, pp. 259–294; *cf.* Tudor Dinu, Η εικόνα του ηγεμόνος στον Βίο του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου του Πέτρου Δεπάστα

Πελοπονησσίου (*Imaginea principelui în Viața lui Constantin Mavrocordat de Petros Depastas din Peloponez*), în vol. Ο Ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα. Πρακτικά του Γ' Πανευρωπαϊκού Συνεδρίου Νέων Ελληνικών Σπουδών, Editura *Ellinika Grammata*, Atena, 2008, pp. 115–125.

878. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 542.
879. *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, pp. 82–92.
880. Περί των καθηκόντων βίβλος, Ξυγγραφείσα παρά του Ευσεβεστάτου, Υψηλοτάτου και Σοφωτάτου Αυθέντου και Ηγεμόνος Πάσης Ουγγροβλαχίας Κυρίου Κυρίου Ιωάννου Νικολάου Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου Βοεβόδα, Νυν πρώτον τύποις εκδοθείσα επί της Ηγεμονίας της Αυτού Υψηλότητος, Αρχιστρατεύοντος του Πανιεροτάτου και Θεοπροβλήτου Μητροπολίτου Κυρίου Δανιήλ, επιμελεία και διορθώσει του λογιοτάτου κυρ Γεωργίου Τραπεζουντίου, διδασκάλου της εν Βουκουρεστίω αυθεντικής σχολής, Εν τη σεβασμία Μονή των Αγίων Πάντων τη εν Βουκουρεστίω. Έτει από Θεογονίας αψιθ. Κατά μήνα Δεκεμβρίου, București, 1719, pp. 2-3 (fără numerotare).
881. *Ibidem*, pp. 80, 81.
882. G. Barbu, *op. cit.*, p. 96.
883. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supplement I, vol. I, partea I, Socec & Teclu, Bucuresci, 1886, pp. 444, 459.
884. V. Mihordea, *Un medic francez la Curtea lui Mavrocordat, Bertin*, în *Revista istorică*, (4–6) 1933, pp. 139–155.
885. I.C. Filitti, *Scrisori franceze privitoare la relațiunile Principatelor Române cu Franța în sec. al XVIII-lea*, București, 1911, p. 8.
886. Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia...*, vol. II, *ed. cit.*, p. 69; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 485.
887. V. Gomoiu, *Adaos la volumul I din repertoriul medicilor, farmaciștilor, veterinarilor din ținuturile românești înainte de 1870*, Cultura, București, 1941, p. 97.
888. Konstantinos Dapontes, *op. cit.*, p. σπα.
889. Fr. Mühlbächer, *Medici de seamă maghiari ai Ardealului în sec. XVII și XVIII*, Cluj, 1928, p. 30.
890. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic...*, *ed. cit.*, p. 305.
891. Fr. J. Sulzer, *Geschichte...*, *ed. cit.*, pp. 52, 53.
892. Arhivele Statului București, Mitropolia Țării Românești, CCCXL/6 și ms. 143, f. 42 *apud* G. Barbu, *op. cit.*, p. 101.
893. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 214, 215.
894. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 342.
895. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1051.
896. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 424, 425.
897. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 463.
898. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 354.
899. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 422, 423.
900. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 902.

901. Cf. *Condica de venituri şi cheltuieli, a vistieriei de la leatul 7202–7212 (1694–1704)*, editor C.D. Aricescu, Imprimeria Statului, Bucuresci, 1878, p. 714
902. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIV, partea II, *ed. cit.*, p. 800.
903. N. Vătămanu, *Originile medicinei româneşti*, Editura Medicală, București. 1979, p. 122.
904. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800). *ed. cit.*, p. 514.
905. Al. G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, *ed. cit.*, p. 40.
906. R. Koch, *Medici saşi din sec. al XVIII-lea în oraşele săseşti ale Ardealului*. Cluj, 1928, pp. 29, 183, 184.
907. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 895.
908. Pompei Gh. Samarian, *O veche monografie sanitară...*, *ed. cit.*, pp. 158; 153.
909. R. Koch, *op. cit.*, p. 30.
910. Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I–II. București, 1901, p. 323.
911. V. Gomoiu, *op. cit.*, p. 107.
912. Ilie Olteanu, *Despre veracitatea majorității ştirilor asupra ciumei din Moldova şi Muntenia de dr. Lange*, Cluj, 1932, p. 26.
913. R. Koch, *op. cit.*, pp. 30, 31.
914. Nicolae I. Angelescu, *Acte si documente din trecutul farmaciei în ţările române*, Tipografia „Speranța“, București, 1904, p. 19.
915. Dr. P. Cazacu, I. Constantinescu Frunză, *Material documentar pentru rezolvarea chestiunii farmaciilor în România*, București, 1916, p. 20.
916. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 140.
917. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea II, *ed. cit.*, p. 220.
918. Nicolae I. Angelescu, *op. cit.*, p. 19.
919. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 140.
920. Dr. P. Cazacu, I. Constantinescu Frunză, *op. cit.*, pp. 22, 23.
921. Pitac din 18 septembrie 1829 *apud* G. Barbu, *op. cit.*, p. 237.
922. Vasile I. Lipan, *Istoria farmaciei române în date*, Editura Farmaceutică, București, 2009, p. 29.
923. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 462.
924. Nicolae I. Angelescu, *op. cit.*, pp. 43, 44; 26, 27.
925. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 339, 340.
926. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 312, 313.
927. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 139.
928. Farm. Emil Gheorghiu, *Pagini din trecutul farmaciei româneşti*, Editura Medicală, București, 1967, pp. 38, 39.
929. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 233–249; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 347–349; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, *ed. cit.*, p. 647.
930. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 139, 140, 545.
931. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 459.
932. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 902, 903.

933. T. G. Bulat, *Farmacişti şi medici la începutul veacului al XIX-lea*, în *Arhivele Basarabiei*, IV, 1, 1932, p. 4.
934. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 355, 356.
935. Academia Română, manuscrisul românesc nr. 413, apud Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. II, *ed. cit.*, p. 604.
936. Academia Română, manuscrisul românesc nr. 570, *apud* Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia...*, vol. II, *ed. cit.*, p. 605.

Viața economică a Bucureștilor

937. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 409.
938. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în Evul Mediu*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, pp. 367, 369, 371.
939. C. Șerban, *Breslele bucureştene în secolul XVIII*, în *Studii*, XII (1959), 6, p. 56; Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 368.
940. C. Șerban, *Breslele bucureştene...*, *loc. cit.*, p. 57.
941. François Recordon, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 666.
942. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 490; seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 310, 311, 315–317; tomul IX, *ed. cit.*, pp. 135–136; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 307–309, 312–315, 320–326, 816, 817, 827, 830, 915, 916.
943. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 438, 439; 318.
944. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 120.
945. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 590, 591, 352.
946. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 689, 690.
947. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 264.
948. Karl Dominik Redange von Titelsberg, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 633.
949. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 862, 909; 720, 722, 728.
950. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 282; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 722.
951. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 314.
952. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 856, 858.
953. Pentru amănunte vezi subcapitolul 2.8: „Aprovizionarea cu apă potabilă a Bucureștilor (vechile surse de apă de băut: Dâmbovița, puțurile; apa curgătoare de la cișmea și greutățile asigurării fluxului acesteia)".
954. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 305.
955. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, pp. 358–360.
956. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 436.
957. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 671, 672, 765.
958. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, pp. 353, 357.

959. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 698.
960. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, pp. 356, 357.
961. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 476; seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 302, 317; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 349; tomul VII, *ed. cit.*, p. 106; tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 880, 925; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 310, 327, 328, 813, 826; tomul XII, *ed. cit.*, p. 332.
962. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 479.
963. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 317.
964. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 310.
965. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 302, 317.
966. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 108.
967. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 478.
968. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 105, 106.
969. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 304.
970. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 757.
971. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 338.
972. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 328.
973. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 478.
974. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 109, 110.
975. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 479.
976. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 451.
977. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 765.
978. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 397.
979. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 266.
980. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 451, 452.
981. Konstantinos Dapontes, *op. cit.*, p. ρλε.
982. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 451, 452.
983. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 134.
984. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 753.
985. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 267.
986. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 92.
987. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 267.
988. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 208.
989. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 123, 652.
990. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 208.
991. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 522.
992. *Documente privind istoria oraşului Bucureşti* (comitetul de redacție: Florian Georgescu – redactor responsabil, Paul Cernovodeanu, Ioana Cristache Panait), S.P.C. Muzeul de Istorie al Orașului București, București, 1960, p. 172.

993. George Potra, *Documente... (1634–1800), ed. cit.*, pp. 164, 184.
994. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 123.
995. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 186.
996. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 334.
997. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 884.
998. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 919.
999. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 134.
1000. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 919.
1001. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 930.
1002. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 670.
1003. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 408; tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 882; tomul XI, pp. 750, 919.
1004. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 675.
1005. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 288.
1006. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 929.
1007. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 336, 750, 752.
1008. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 297–301, 472; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 339, 340.
1009. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 666.
1010. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 186.
1011. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 675.
1012. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 121.
1013. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 753, 755.
1014. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 753.
1015. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 825, 917, 919, 920; 752.
1016. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 884, 885, 931.
1017. *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, *ed. cit.*, p. 105.
1018. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 338.
1019. George Potra, *Documente... (1594–1821), ed. cit.*, p. 538; *idem*, *Documente... (1634–1800), ed. cit.*, p. 426 ; Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 267.
1020. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 514.
1021. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 311.
1022. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 338.
1023. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 623.
1024. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 792, 793.
1025. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 588.
1026. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 105.
1027. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 180.
1028. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 480; seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 27; seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 237, 244, 311; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 348, 350; tomul III, *ed. cit.*, p. 611; tomul VIII, *ed. cit.*, p. 231; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 230, 243, 306, 309, 312, 315, 321, 325, 599, 817, 827, 830.
1029. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 339.
1030. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 352.

1031. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 355.
1032. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 441, 442.
1033. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 121.
1034. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 287.
1035. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 441–445.
1036. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 287.
1037. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 443.
1038. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, p. 1278.
1039. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 470.
1040. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 287.
1041. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 682.
1042. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 264.
1043. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, p. 1104.
1044. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 327.
1045. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 711.
1046. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 125.
1047. *Idem*, *Istoria românilor...*, *ed. cit.*, tomul XII, p. 210.
1048. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 327.
1049. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 318; tomul III, *ed. cit.*, p. 612; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 326, 815.
1050. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 349; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 307, 312, 313, 323, 349, 814.
1051. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, p. 877.
1052. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 324.
1053. François Recordon, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 669.
1054. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 690.
1055. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 610.
1056. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 315.
1057. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 691.
1058. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 447.
1059. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 520, 521.
1060. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 112.
1061. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 355.
1062. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, p. 1208; *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 568; George Potra, *Din Bucureştii de ieri*, *ed. cit.*, p. 83.
1063. DEX 2009; https://dexonline.ro/definitie/%C8%99erbet
1064. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, pp. 877, 1129.
1065. *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 608.
1066. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 86.
1067. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 800.
1068. *Călători străini despre ţările române în secolul al XIX-lea*, vol. I, *ed. cit.*, p. 669.

1069. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 392, 393; tomul VII, *ed. cit.*, p. 14; tomul XI, *ed. cit.*, p. 390.
1070. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 490, 716.
1071. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 452, 509.
1072. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 172.
1073. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 278.
1074. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 157.
1075. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 391; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 350, 353; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 665.
1076. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 379.
1077. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 122.
1078. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 665.
1079. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 147.
1080. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 102, 509.
1081. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 889.
1082. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 917.
1083. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 392.
1084. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 108.
1085. Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 366.
1086. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 282.
1087. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 112.
1088. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 273.
1089. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 223.
1090. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 587; 272; 201, 276.
1091. *Idem*, *Istoria românilor. Revoluţiunea lui Tudor Vladimirescu (după documente noue)*, seria 1821–1822, tomul XIII, Tipografia şi Fonderia de Litere Thoma Basilescu, Bucuresci, 1901, p. 288.
1092. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 237, 238; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 244, 247, 602, 625, 628.
1093. Victoria Roman, *Aspecte din dezvoltarea meşteşugului tăbăcăriei din Bucureşti până la jumătatea secolului al XIX-lea*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, IV (1966), p. 364.
1094. Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 268.
1095. Ştefan Olteanu, *Un aspect al producţiei meşteşugăreşti în oraşele din Moldova în secolul al XVII-lea (Prelucrarea pieilor)*, în *Studii*, X, 3, 1957, p. 99.
1096. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 953.
1097. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 276.
1098. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 288, 289.
1099. Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 270.
1100. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 227.
1101. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 680.

1102. *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, *ed. cit.*, p. 28.
1103. Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 369.
1104. *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, *ed. cit.*, pp. 133, 154.
1105. Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 369.
1106. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 178.
1107. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 368.
1108. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 178–179.
1109. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 234.
1110. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 178; seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 264; tomul IX, *ed. cit.*, p. 274.
1111. Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 369.
1112. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 613, 614; tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 663–664; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 818, 819, 821, 822.
1113. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 664.
1114. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 221; tomul XII, *ed. cit.*, p. 372.
1115. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 368.
1116. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 430, 445, 447; *idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 205, 233; *ibidem*, 101.
1117. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 64.
1118. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 221.
1119. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 551.
1120. Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 370.
1121. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 614.
1122. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 305, 558; tomul III, *ed. cit.*, p. 21; seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 20; tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 13.
1123. Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 272.
1124. Ion Barnea, *Un cronograf român ilustrat din secolul al XVIII-lea*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, 2, 1960, pp. 184–195.
1125. Friederich Schwantz von Springfels, în *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 67.
1126. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 223.
1127. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 473, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 283; Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 269.
1128. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 406.
1129. Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, pp. 366, 368.
1130. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 58.
1131. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 449.

1132. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 191.
1133. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 275–277.
1134. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 439, 440.
1135. Sir Robert Thomas Wilson, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, pp. 564, 565.
1136. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 439, 440.
1137. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 187.
1138. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 368.
1139. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 276.
1140. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 191.
1141. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 338; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul III, *ed. cit.*, p. 59.
1142. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, pp. 190–192.
1143. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 288.
1144. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 335.
1145. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 458.
1146. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, pp. 377; 273.
1147. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 458.
1148. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 539.
1149. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 325.
1150. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 325.
1151. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III al seriei 1786–1800 (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 250.
1152. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 887.
1153. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 459, 482; 459.
1154. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 279, 280.
1155. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 923.
1156. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 252, 253.
1157. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 395.
1158. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 461.
1159. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 671.
1160. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 251.
1161. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 932.
1162. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 407.
1163. *Documente privind istoria orașului București*, *ed. cit.*, p. 110.
1164. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, pp. 273, 378.
1165. *Documente privind istoria orașului București*, *ed. cit.*, pp. 110–112.
1166. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 460.

1167. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 229, 230, 350.
1168. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 406, 407.
1169. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 395.
1170. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 674.
1171. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 347.
1172. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 110.
1173. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 624.
1174. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 566.
1175. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 110.
1176. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 584.
1177. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 405.
1178. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 272.
1179. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 247.
1180. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 93.
1181. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 230, 253; tomul VIII, *ed. cit.*, p. 280; tomul IX, *ed. cit.*, p. 535; tomul XI, *ed. cit.*, p. 163.
1182. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 406.
1183. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 337, 338.
1184. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 311, 312, 314, 320, 323, 326, 814, 826, 829.
1185. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 377.
1186. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 67.
1187. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 371.
1188. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 478.
1189. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 471.
1190. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. II, (fără numele editorului), Bucuresci, 1890, pp. 15–16; C. Șerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalişte*, în *Studii* 5/1952, 3, pp. 95, 96.
1191. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, pp. 311, 312; tomul III, *ed. cit.*, pp. 119, 512, 591; seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 62, 403–404, 406; tomul X, partea, A, *ed. cit.*, p. 886.
1192. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 27; tomul III, *ed. cit.*, p. 591; seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.* pp. 237, 246–247, 289, 366; tomul IV, *ed. cit.*, pp. 82, 492; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 244, 599, 625; *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 395, *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 743; *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 443.
1193. Pentru amănunte cu privire la acestea vezi secțiunea ... dedicată manufacturilor.
1194. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 457.
1195. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 815, 910.

1196. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 470.
1197. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 270.
1198. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 525.
1199. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 371.
1200. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 613–614; seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 241, 312, 402–404, 407; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 461; tomul IV, *ed. cit.*, pp. 436, 438, 462; tomul IX, *ed. cit.* p. 102; tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 367; partea B, *ed. cit.*, p. 335; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 251, 606, 633; George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 236; *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 65, *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, pp. 1020, 1217.
1201. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 237.
1202. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 617, 643; tomul X, partea B, *ed. cit.*, pp. 235, 236.
1203. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 246, 336; tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 800.
1204. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, pp. 196, 197.
1205. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, pp. 301, 302.
1206. *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, *ed. cit.*, p. 92.
1207. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 610.
1208. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 372.
1209. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 196.
1210. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 238, 246; tomul III, *ed. cit.*, p. 512; tomul IV, *ed. cit.*, p. 437; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 233, 629; *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, pp. 612, 695, 743; *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, pp. 623–624.
1211. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 302.
1212. Thomas Thornton, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 373.
1213. Charles Frédéric Reinhard, în *ibidem*, p. 260.
1214. François Recordon, în *ibidem*, pp. 660, 862.
1215. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 308, 220.
1216. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 659.
1217. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 245, 250; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 233, 585; *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, pp. 443, 723.
1218. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, pp. 300, 301.
1219. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 340–342.
1220. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 98, 99.
1221. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 245, 403, 405, 406; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 196, 460, 461; tomul IV, *ed. cit.*, pp. 433, 436, 803; tomul VIII, *ed. cit.*, p. 555; tomul XI, p. 116; George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 559; *idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 157, 219; *Călători străini...*, vol. X,

partea a II-a, *ed. cit.*, pp. 1240, 1255, 1351; *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 287.

1222. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 281.
1223. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 408.
1224. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 274.
1225. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 283.
1226. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 408.
1227. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 408.
1228. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 408.
1229. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 406; 61.
1230. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 658.
1231. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 478.
1232. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 281, 283.
1233. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 212.
1234. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 281.
1235. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 374.
1236. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 193.
1237. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 374.
1238. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 193.
1239. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 656.
1240. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 271.
1241. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 393.
1242. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 721; *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, *ed. cit.*, p. 221.
1243. *Idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 342, 162.
1244. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 462; *idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 286.
1245. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 657.
1246. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 319, 360, 462; 528, 639, 669, 721; *idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 162, 197, 223, 230, 242, 256, 286, 323, 342, 393, 428; *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, *ed. cit.*, pp. 95, 140, 195–196, 221; Nicolae Iorga, *Scrisori şi zapise de meşteri români*, București, 1926, pp. 112, 119, 124.
1247. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 360.
1248. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 292.
1249. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 283.
1250. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 438.
1251. *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, *ed. cit.*, pp. 80, 81.
1252. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 437.

1253. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 371.
1254. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 447.
1255. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 438.
1256. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 157.
1257. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 114.
1258. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 289, 290.
1259. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, p. 374.
1260. *Ibidem*, p. 276; George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 560, 664; *idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 297, 353; *Documente privind istoria orașului București*, *ed. cit.*, pp. 161, 198.
1261. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 239.
1262. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 290.
1263. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, p. 274.
1264. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 288.
1265. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 621.
1266. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 211.
1267. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 497.
1268. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, *ed. cit.*, pp. 280, 287.
1269. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 227, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 220, 368.
1270. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 667.
1271. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 234.
1272. *Călători străini...*, vol. X, partea 1, *ed. cit.*, p. 743.
1273. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 232; tomul XI, *ed. cit.*, p. 442; George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 429; *Documente privind istoria orașului București*, *ed. cit.*, p. 210.
1274. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 239.
1275. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 368.
1276. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, *ed. cit.*, p. 271.
1277. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 391.
1278. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 101.
1279. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 803.
1280. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 248; tomul XI, *ed. cit.*, p. 326.
1281. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 246; tomul XI, *ed. cit.*, p. 233.
1282. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 403, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 434, 438.
1283. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 100–102.
1284. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 484.
1285. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 340.
1286. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 224.
1287. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 132.

1288. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 699.
1289. Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XI, București, 1906, p. 269.
1290. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 49; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 622.
1291. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 63.
1292. *Ibidem*, p. 171. *Cf.* V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 87; tomul VII, *ed. cit.*, pp. 87, 403, 531; tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1028.
1293. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 340.
1294. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 373.
1295. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 823, 824.
1296. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 694.
1297. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 274, 275.
1298. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 998.
1299. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 334.
1300. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, p. 379.
1301. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 376.
1302. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 330, 332.
1303. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 220, 368.
1304. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 746.
1305. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 444.
1306. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 289.
1307. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 114.
1308. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 131.
1309. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 377.
1310. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 445.
1311. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 270.
1312. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 445; seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 293.
1313. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 290.
1314. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 290.
1315. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 697, 698.
1316. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 114, 115.
1317. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 697.
1318. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 445.
1319. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 290, 291.
1320. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 445.
1321. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 290, 291.
1322. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 699.
1323. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 331; tomul XI, *ed. cit.*, p. 316.
1324. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 718, 719, 731, 732; 719, 732, 733.

1325. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 1080; 822; 742, 860.
1326. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 467, 493, 697.
1327. *Idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 303.
1328. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 433, 434.
1329. *Idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 281, 282.
1330. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 502, 508.
1331. *Idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 358, 359, 470, 471.
1332. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 700.
1333. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, p. 379.
1334. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 1031.
1335. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 319, 320, 328; tomul III, *ed. cit.*, p. 615; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 352.
1336. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, *ed. cit.*, p. 374.
1337. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 368; 357–359.
1338. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 281.
1339. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 259, 260.
1340. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 415.
1341. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 259, 260; 172, 289.
1342. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 117.
1343. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, p. 382.
1344. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 368.
1345. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, *ed. cit.*, p. 17.
1346. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 696, 719.
1347. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 360, 361.
1348. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 731.
1349. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 316.
1350. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 611.
1351. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 353.
1352. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 132.
1353. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 799.
1354. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 391.
1355. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 406.
1356. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 790.
1357. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 60.
1358. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, p. 382.
1359. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 799; *cf.* și 821.
1360. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, p. 208.

1361. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 66, 521, 522.
1362. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, p. 316.
1363. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 402.
1364. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 799.
1365. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 719.
1366. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 311.
1367. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, p. 382.
1368. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 220.
1369. Al. Andronic, Eugen Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956–1960*, în *Arheologia Moldovei*, II–III, 1964, pp. 340, 341.
1370. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 697.
1371. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 378.
1372. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, pp. 379, 382.
1373. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 330, 331.
1374. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, p. 383.
1375. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 304, 305.
1376. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 729, 730; 725, 726.
1377. Nicolae Iorga, *Studii și documente...*, vol. XI, *ed. cit.*, pp. 269, 270.
1378. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 738.
1379. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 600, 601.
1380. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 39.
1381. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 416.
1382. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 34.
1383. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 94.
1384. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 737.
1385. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 602, 603; 599; 526–529.
1386. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 368.
1387. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, p. 389.
1388. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 606; 251.
1389. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 214.
1390. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 100.
1391. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 311. *Cf.* V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 615; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 351.
1392. *Cf.* Anca Păunescu, *Ceramica descoperită la Hanul Constantin Vodă*, în *Cercetări arheologice în București*, V (2002), pp. 79–94; Gheorghe Mănucu-Adamești eanu, Elisabeta Drăgan, Ingrid Poll, Dan Căpățână, *Depozitul unui negustor de la hanul Stavropoleos*, în *Cercetări arheologice în București*, V (2002), pp. 95–125; Gheorghe Mănucu-Adamești eanu, Venera Rădulescu, Monica Mărgineanu Cârstoiu, Claudia Apostol, Virgil Apostol, Ștefan Bâlici, Ana Maria Veter, Katiușa Pârvan, *Cercetări arheologice*

preventive pe strada General Florescu nr. 23, sector 3, Bucureşti, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, VII (2007), pp. 236–258.

1393. Niculina Dinu, *Ceramica otomană descoperită în Bucureşti. Cercetări arheologice de salvare din anul 2004*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, VII (2007), pp. 209–229; *idem*, *Ceramica otomană descoperită în Bucureşti (2007–2009)*, în *O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureştilor. Omagiu profesorului Panait Ion Panait la 80 de ani*, vol. II, Mistral Info Media, Editura Semne, Bucureşti, 2011, pp. 140–159.

1394. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, p. 222.

1395. Gheorghe Mănucu-Adameşteanu, Elisabeta Drăgan, Ingrid Poll, Dan Căpăţână, *Depozitul unui negustor de la hanul Stavropoleos*, *loc. cit.*, pp. 101–107.

1396. *Bucureşti: rezultatele săpăturilor arheologice şi ale cercetărilor istorice din anul 1953*, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1954, pp. 126, 128.

1397. Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 389.

1398. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 239. Cf. *Ibidem*, p. 366; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 248, 404, 443, 604, 631.

1399. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 244; tomul XI, *ed. cit.*, p. 231.

1400. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 215, 237, 222.

1401. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 243.

1402. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 244; tomul XI, *ed. cit.*, p. 231.

1403. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, p. 216.

1404. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, p. 222.

1405. Anton-Maria del Chiaro, *op. cit.*, p. 26.

1406. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 237–238.

1407. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 239; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 248, 249, 604.

1408. Anton-Maria del Chiaro, *op. cit.*, pp. 25, 26.

1409. N. Edroiu, *Manufacturile* în *Istoria românilor...*, vol. VI. *Românii între Europa Clasică şi Europa Luminilor (1711–1821)*, *ed. cit.*, p. 211.

1410. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 303, 304.

1411. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 225.

1412. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 620.

1413. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, pp. 269, 302; George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 399.

1414. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 256.

1415. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 615–616.

1416. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 275.

1417. Gheorghe Mănucu-Adameşteanu, Ingrid Poll, *Vase de sticlă descoperite la Curtea Veche*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, V (2002), pp. 57–69;

Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, Elisabeta Drăgan, Ingrid Poll, Dan Căpățână, *Depozitul unui negustor de la hanul Stavropoleos*, *loc. cit.*, pp. 106, 107; Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, *Vase de sticlă descoperite în complexe funerare din secolele XV–XIX*, în *Cercetări arheologice în București*, VI (2005), pp. 193–246; Ingrid Poll, Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, Roxana Bugoi, *Brățări de sticlă din secolele XVIII–XIX, descoperite în București – investigații fizico-chimice și istoricul descoperirilor*, în *O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureștilor. Omagiu profesorului Panait Ion Panait la 80 de ani*, *ed. cit.*, vol. II, pp. 160–210.

1418. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, *ed. cit.*, p. 274.
1419. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 615, 612.
1420. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 593.
1421. *Idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 206.
1422. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 663; 374, 417, 421, 470, 471.
1423. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 416.
1424. Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XIV, București, 1907, pp. 85, 86.
1425. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, p. 280.
1426. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 407.
1427. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 342; 322, 323.
1428. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, p. 386.
1429. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 368.
1430. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 298, 307.
1431. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 411, 412.
1432. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 734, 735, 252–254.
1433. C. Șerban, *Breslele bucureștene...*, *loc. cit.*, pp. 66, 74.
1434. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 452, 515.
1435. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 82, 481.
1436. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 454, 455.
1437. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 483.
1438. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 368.
1439. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 474.
1440. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, *ed. cit.*, p. 353.
1441. C. Șerban, *Breslele bucureștene...*, *loc. cit.*, p. 57.
1442. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, p. 280.
1443. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 312, 319.
1444. *Idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 207.
1445. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 452.
1446. *Idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 220.
1447. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 415.

1448. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 220.
1449. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 330.
1450. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 304.
1451. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 386.
1452. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 356.
1453. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 329, 330.
1454. Alexandru Elian (redactor responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, *Inscripţiile medievale ale României. Oraşul Bucureşti*, vol. I *(1395–1800)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965, p. 439.
1455. Alexandru Elian (redactor responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, *Inscripţiile medievale... Oraşul Bucureşti*, vol. I *(1395–1800)*, *ed. cit.*, p. 267; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 434.
1456. Alexandru Elian (redactor responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, *Inscripţiile medievale... Oraşul Bucureşti*, vol. I *(1395–1800)*, *ed. cit.*, p. 688; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 164.
1457. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, pp. 420–421; Anastasie Hâciu, *Aromânii – comerţ, industrie, artă, expansiune, civilizaţie*, Tipografia „Cartea Putnei“, Focșani, 1936, pp. 527, 528.
1458. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 358.
1459. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 19, 20.
1460. Corina Nicolescu, *Argintăria laică şi religioasă în ţările române (sec. XIV-XIX)*, Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România, Secția de Artă Veche Românească, București, 1968, p. 18.
1461. Vasile Drăguț, *Arta românească*, Editura Vremea, București, 2000, p. 360.
1462. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 329.
1463. Alexandru Elian (redactor responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, *Inscripţiile medievale... Oraşul Bucureşti*, vol. I *(1395–1800)*, *ed. cit.*, pp. 319, 576.
1464. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 387.
1465. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 406, 407; tomul III, *ed. cit.*, p. 492; tomul IV, *ed. cit.*, pp. 434, 435, 802; tomul VII, *ed. cit.*, p. 354; tomul IX, *ed. cit.*, p. 461; tomul X, partea B, *ed. cit.*, pp. 265, 335; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 129, 130; tomul XII, *ed. cit.*, p. 67; George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 341, 342, 389, 559, 707; Nicolae Iorga, *Scrisori şi zapise de meşteri români*, *ed. cit.*, p. 121.
1466. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 218.
1467. Corina Nicolescu, *op. cit.*, pp. 108, 109.

1468. Alexandru Elian (redactor responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, *Inscripţiile medievale... Oraşul Bucureşti*, vol. I *(1395–1800)*, *ed. cit.*, pp. 69–92; Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 47.
1469. Corina Nicolescu, *op. cit.*, pp. 125, 126, 130, 154, 156, 161, 253, 318.
1470. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, p. 177.
1471. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 330.
1472. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 420.
1473. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 358.
1474. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 20.
1475. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 356.
1476. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 700, 701.
1477. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 407.
1478. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 501, 212.
1479. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 404–407.
1480. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 218.
1481. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 351–353, 356.
1482. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 341; *idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 218; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 434.
1483. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 430; *idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 218.
1484. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 434; George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 300.
1485. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 461.
1486. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 434, 802; tomul VII, *ed. cit.*, p. 356; tomul XI, *ed. cit.*, p. 501.
1487. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 215, 459–460, tomul VII, *ed. cit.*, p. 352.
1488. Carmen Tănăsoiu, *Podoabe din trecut. Colecţia de paftale a Muzeului Naţional de Artă al României*, MNAR, București, 2015.
1489. Maria-Camelia Ene, *Moda în Ţara Românească, Secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea. Veşminte şi accesorii de epocă din patrimoniul Muzeului Municipiului Bucureşti*, Editura MB, 2015, pp. 184–186.
1490. Nicolae Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, Editura Minerva, București, 1906, p. 53.
1491. Nr. inventar 144404/866; *cf.* Marin Matei Popescu, *Podoabe medievale în ţările române*, Editura Meridiane, București, 1970, p. 65.
1492. *Ibidem*, pp. 51, 65, 78 (nr. de catalog 52, 134, 213, 215).
1493. *Ibidem*, pp. 48, 49, 53, 57, 77, 78 (nr. de catalog 36–39, 65, 87, 209–212, 214).
1494. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 387.
1495. Nr. inventar 14448/913, *Ibidem*, p. 49 (*cf.* nr. de inventar 14446/911, 14450/915, 144451/916, 144452/917, 144453/918, 144455/920).

1496. George Potra, *Documente... (1634–1800), ed. cit.*, p. 314.
1497. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 591.
1498. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 271.
1499. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 368.
1500. Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 387.
1501. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 224, 230, 231.
1502. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 241, 351.
1503. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 265.
1504. Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova...*, *ed. cit.*, p. 412.
1505. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 368.
1506. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, pp. 178, 189.
1507. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 937.
1508. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 234.
1509. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 273.
1510. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 273.
1511. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, p. 289.
1512. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, p. 198.
1513. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 114.
1514. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 373.
1515. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 451.
1516. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 282.
1517. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 459.
1518. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 289, 292.
1519. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 285.
1520. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 796.
1521. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 384; 379.
1522. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, pp. 195–197.
1523. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 60.
1524. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 271.
1525. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 386.
1526. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 699.
1527. C. Şerban, *Breslele bucureştene...*, *loc. cit.*, p. 68.
1528. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 378.
1529. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 271.
1530. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 198.
1531. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 289.
1532. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 197.
1533. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 698.
1534. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 372.
1535. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, pp. 198; 177.
1536. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 449; 445.

1537. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 290.
1538. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 64, 618.
1539. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 373.
1540. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 290.
1541. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 282; tomul VIII, ed. cit., p. 700; tomul I, ed. cit., p. 449.
1542. C. Șerban, *Breslele bucureștene...*, *loc. cit.*, p. 70.
1543. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 64, 600, 618; seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, pp. 193, 289; tomul I, *ed. cit.*, pp. 441, 451; seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 289
1544. C. Șerban, *Breslele bucureștene...*, *loc. cit.*, p. 70.
1545. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 64.
1546. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 452.
1547. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 197.
1548. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 57.
1549. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 197.
1550. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 445.
1551. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 271.
1552. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 198.
1553. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 442, 443.
1554. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 375.
1555. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 283.
1556. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 194, 197.
1557. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 451.
1558. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 189.
1559. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 283.
1560. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 443.
1561. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 330, 331.
1562. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 885.
1563. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 116.
1564. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 600.
1565. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 99.
1566. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 197.
1567. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 55.
1568. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 198.
1569. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 657.
1570. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, pp. 194, 198.
1571. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 64, 601, 617.
1572. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 283.
1573. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 369.

1574. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 277.
1575. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 289.
1576. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 452; seria 1786–1800, tomul III, *ed. cit.*, p. 60; tomul IX, *ed. cit.*, p. 286; tomul XI, *ed. cit.*, p. 277; tomul I, *ed. cit.*, p. 369.
1577. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 443; tomul III, *ed. cit.*, p. 55.
1578. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 197.
1579. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 55.
1580. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 289.
1581. C. Șerban, *Breslele bucureștene...*, *loc. cit.*, p. 62.
1582. Pentru detalii vezi capitolul 3.4.3 Sistemul de asigurări al breslelor.
1583. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 796.
1584. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 121.
1585. Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova...*, *ed. cit.*, pp. 432, 433.
1586. G. Ionnescu Gion, *op. cit.*, p. 744.
1587. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, *ed. cit.*, p. 288.
1588. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, pp. 367, 808, 849; 275.
1589. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 255.
1590. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, p. 1363.
1591. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 300.
1592. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 299.
1593. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 688.
1594. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 659.
1595. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 95.
1596. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 659.
1597. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 349.
1598. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 323.
1599. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 349.
1600. Pentru amănunte cu privire la acesta, vezi Tudor Dinu, *Bucureștiul fanariot*, *ed. cit.*, pp. 386–387.
1601. Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, partea I, București, 1904, p. 163.
1602. *Cf.* Tudor Dinu, *Bucureștiul fanariot*, *ed. cit.*, pp. 55, 56.
1603. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 624; *cf.* și *idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 458–459.
1604. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 401; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 349; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 308, 320, 325, 816.
1605. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 349.
1606. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 318.
1607. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, p. 209.
1608. Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români...*, *ed. cit.*, pp. 287–290.

1609. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. X, *ed. cit.*, pp. 389, 390.
1610. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, p. 222.
1611. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 299–301.
1612. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 298, 299.
1613. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 438.
1614. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 251.
1615. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 101.
1616. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, p. 228.
1617. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 245; tomul XIII, *ed. cit.*, p. 241.
1618. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 245; tomul XIII, *ed. cit.*, p. 231.
1619. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 460.
1620. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 246.
1621. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 245; tomul XI, *ed. cit.*, p. 232; tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 203, 217, 228.
1622. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 245, 670.
1623. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 203, 227.
1624. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 461.
1625. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 203, 217, 234.
1626. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 298, 299.
1627. *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 274.
1628. Tipografia Națională a lui Stephan Rassidescu, București, 1863, p. 38.
1629. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, pp. 153, 247.
1630. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 289.
1631. Pentru detalii cu privire la așezarea geografică, vezi C. Șerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalişte*, *loc. cit.*, pp. 91–94; 89.
1632. Domenico Sestini, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 377.
1633. *Ibidem*, p. 441. Deși improbabil, nu este totuși exclus ca fragmentul să se refere la o potențială altă fabrică de postav întemeiată de același Alexandru Ipsilanti. Știm totuși că domnul citat a acordat privilegii fabricii de la Pociovalişte (V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 454).
1634. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 454–456.
1635. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 258, 294; 291, 292.
1636. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 692.
1637. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 294, 295.
1638. George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București* (1594–1821), *ed. cit.*, p. 593.
1639. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 296, 297.
1640. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 692.
1641. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 294–297, 292.

1642. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, pp. 111, 210.
1643. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 297.
1644. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 626.
1645. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 295.
1646. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 627.
1647. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 294.
1648. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 626–629.
1649. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 293–295.
1650. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 627, 630.
1651. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 294.
1652. C. Șerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalişte*, *loc. cit.*, p. 91.
1653. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 591.
1654. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 547.
1655. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 282.
1656. Constantin Șerban, *Manufactura de basmale (testemeluri) de la Mărcuța (1800–1822)*, *Bucureşti*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, III (1965), pp. 46, 47.
1657. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 283–284.
1658. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 803.
1659. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 282, 283.
1660. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 246, tomul XI, *ed. cit.*, p. 233.
1661. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 233; tomul XIII, *ed. cit.*, p. 205.
1662. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 217, 219, 213, 233.
1663. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 575.
1664. Constantin Șerban, *Manufactura de basmale...*, *loc cit.*, p. 47.
1665. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 801.
1666. Constantin Șerban, *Manufactura de basmale...*, *loc. cit.*, p. 49.
1667. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 802, 803.
1668. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 225.
1669. Constantin Șerban, *Manufactura de basmale...*, *loc. cit.*, pp. 50, 51.
1670. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 401, 402.
1671. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. X, *ed. cit.*, p. 51.
1672. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 659, 660.
1673. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 247; tomul XI, *ed. cit.*, p. 235; tomul XIII, *ed. cit.*, p. 203.
1674. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, p. 240.
1675. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 247; tomul XI, *ed. cit.*, p. 235.
1676. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, p. 203.
1677. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 246; tomul XI, *ed. cit.*, p. 234.
1678. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 246.
1679. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, p. 227.

1680. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 95, 96, 474, 475.
1681. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 573; *cf.* V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 688.
1682. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 293.
1683. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 690.
1684. George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti* (1594–1821), *ed. cit.*, pp. 596, 597.
1685. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 210.
1686. C. Şerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalişte*, *loc. cit.*, p. 88.
1687. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 240, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 250, 606, 633.
1688. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, p. 213.
1689. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 502.
1690. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 216, 237; 221, 231.
1691. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 240.
1692. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 250, 606, 632.
1693. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 218, 237; 216, 237.
1694. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp, 250, 606, 633.
1695. *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, pp. 394, 433, 434.
1696. Sir William Sidney Smith, în *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, p. 1078.
1697. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, p. 502.
1698. William Wilkinson, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 624.
1699. Sir William Sidney Smith, în *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, p. 1078.
1700. William Wilkinson, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 624.
1701. Charles Frédéric Reinhard, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 274.
1702. *Istoria României*, vol. III, *Feudalismul dezvoltat în secolul al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea. Destrămarea feudalismului şi formarea relaţiilor capitaliste*, redactor responsabil acad. A. Oţetea, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1964, p. 661.
1703. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, pp. 624, 625; 62.
1704. Friedrich Wilhelm von Bauer, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 153.
1705. Jenne-Lebprecht, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 743.
1706. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 451, 484, 486, 487, 579; 453.
1707. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 107.
1708. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 532.
1709. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 462.
1710. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 125.
1711. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 531, 611.

1712. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 889.
1713. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 621, tomul XI, *ed. cit.*, p. 914.
1714. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 780, 930; 359.
1715. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 758, 759.
1716. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 430; tomul IV, *ed. cit.*, p. 756; tomul VII, *ed. cit.*, p. 548.
1717. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 548.
1718. Cezara Mucenic, *Târgul de Afară – Târgul Moşilor – Târgul Obor, Bucureşti*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, XIX, 2005, pp. 250, 145.
1719. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 471; tomul VII, *ed. cit.*, p. 104; tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 282, 671; tomul XI, *ed. cit.*, p. 367.
1720. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 671.
1721. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, p. 52.
1722. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 114.
1723. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 419; tomul XI, *ed. cit.*, p. 224.
1724. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 350.
1725. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 213, 214.
1726. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 224, 588.
1727. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 36.
1728. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 888.
1729. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 98.
1730. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 480; seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, pp. 310–311; tomul III, *ed. cit.*, pp. 401, 402, 610–612; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 349–351; tomul VIII, *ed. cit.*, p. 231; tomul IX, *ed. cit.*, pp. 135–139; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 305–309, 311–315, 317–321, 322–326, 615, 780, 813–817, 826–830, 915, 916.
1731. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 888.
1732. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 233, 234; tomul IV, *ed. cit.*, p. 659; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 208–214.
1733. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 345.
1734. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 310, 316; tomul III, *ed. cit.*, p. 611; tomul IX, *ed. cit.*, pp. 135, 137.
1735. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 238.
1736. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 680.
1737. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 235, 296.
1738. Lacună în document.
1739. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 346.
1740. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 309.
1741. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 413, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 934, 469.
1742. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 345.
1743. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 35, 36.

1744. Nicolae Iorga, *Note ateniene II*, în *Revista istorică*, XVI (1930), 10–12, p. 203.
1745. Maria Stan, *„Târgul de afară" de la capătul Podului Mogoşoaiei, Bucureşti*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, VII, 1969, pp. 256–258.
1746. Nicolae Iorga, *Note ateniene II*, în *loc. cit.*, p. 203.
1747. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 253.
1748. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 253; tomul IV, *ed. cit.*, p. 75; tomul VII, *ed. cit.*, pp. 419, 420.
1749. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 875, 934.
1750. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 718.
1751. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 914.
1752. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 307, 308.
1753. Pentru produsele autohtone vezi secțiunile anterioare dedicate meșteșugurilor („Dezvoltarea meșteșugurilor urbane" 4.1) și, respectiv, piețelor („De unde se aprovizionau bucureștenii" 4.3.1).
1754. *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 325.
1755. *Ibidem*, p. 394; azi, Uzundzhovo în sud-estul Bulgariei (provincia Haskovo).
1756. William Wilkinson, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 625.
1757. Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977, p. 67.
1758. *Cf.* tarife vamale, narturi și alte liste de produse în V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 480; tomul III, *ed. cit.*, pp. 401–402, 610–612; seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 233–249, 310–320, 330–332; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 345–356; tomul VIII, *ed. cit.*, p. 232; tomul IX, *ed. cit.*, pp. 135–138; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 206–216, 218, 227–251, 305–309, 311–326, 342, 404, 583, 592–606, 609–610; 619–633, 813–819, 821–822, 826–830, 915–916; tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 203–242; D. Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români...*, *ed. cit.*, pp. 30–32, 37–39, 111, 112, 115–117, 119–122, 127, 128, 167–172, 177, 178, 212–217, 228, 240, 256, 257, 278; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea I, *ed. cit.*, pp. 155–162, 180–184 etc. Pentru a nu îngreuna aparatul de note, nu vom oferi de fiecare dată trimiterea exactă la fiecare produs menționat în paginile ce urmează.
1759. Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie XVIIe–XVIIIe siècles*, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 150.
1760. D.Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc (1473–1868)*, București, 1931, pp. 20–24.
1761. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 180–182.
1762. D.Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc...*, *ed. cit.*, pp. 20–24.
1763. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 182.
1764. *Ibidem*. D.Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc...*, *ed. cit.*, p. 22.
1765. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 404.
1766. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 743.
1767. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 124, 125.

1768. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor...*, vol. XIX, partea I, *ed. cit.*, pp. 180, 181.
1769. Citǎm din nou concentrat sursele referitoare la produsele aduse din Austria. În afara listelor deja menționate din *Istoria românilor* de V.A. Urechia, vezi Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor...*, vol. XIX, partea I, *ed. cit.*, pp. 7–9, 180, 181; Const. C. Giurescu, *Les Relations économiques austro–roumaines aux XVe–XVIIIe siècles*, în *Revue roumaine d'histoire*, VII, 5, 1968, 746–753, *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 501; *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 443.
1770. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 273.
1771. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 744.
1772. Gheron Netta, *Negustorii orientali la Lipsca, Contribuţiuni la istoria comerţului românesc*, editura autorului, București, *s. a.*, pp. 29–31.
1773. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 125.
1774. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 443.
1775. Jenne-Lebprecht, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 743.
1776. Sir William Sidney Smith în *Călători străini despre ţările române*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, p. 1078.
1777. Pavel Gavrilovici Divov, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 443.
1778. Jenne-Lebprecht, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 743.
1779. Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional*, *ed. cit.*, p. 67.
1780. Stephan Ignaz Raicevich, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 502.
1781. Fr.J. Sulzer, *Geschichte...*, *ed. cit.*, p. 430.
1782. Pentru toate aceste produse vezi, în principal, V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 233–249; tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 203–242; Pavel Gavrilovici Divov, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 443.
1783. Gh. Duzinchevici, *Contribuţii la istoria legăturilor comerciale româno-polone în secolul al XVIII-lea*, în *Revista istorică*, XVI (1935), pp. 237–239.
1784. Charles-Claude de Peyssonnel, în *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 396.
1785. Gh. Duzinchevici, *art. cit.*, pp. 237–239.
1786. Charles-Claude de Peyssonnel, în *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 395.
1787. Gh. Duzinchevici, *art. cit.*, pp. 237–239; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 233–249; tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 203–242;
1788. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor...*, vol. XIX, partea I, *ed. cit.*, pp. 183, 184.
1789. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, pp. 574, 575, 624.
1790. Pentru toate aceste produse vezi, în principal, V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 233–249; tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 203–242.
1791. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, p. 1078.
1792. William Wilkinson, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 624.

1793. Paul Cernovodeanu, *Interese economice engleze la Dunărea de Jos și în Marea Neagră între 1803–1829*, în *Revista de istorie*, 28 (1975), 11, p. 1701.
1794. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 233–249, tomul XIII, *ed. cit.*, pp. 203–242.
1795. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 442.
1796. Octavian Iliescu, *Istoria monetei în România*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 59, 63, 273.
1797. *Călători străini...*, vol. IX, *ed. cit.*, p. 398.
1798. Katiușa Pârvan, *Circulația monetară în București și împrejurimi pe baza tezaurelor monetare*, în Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, Katiușa Pârvan, Ana-Maria Velter, Aurel Vîlcu, *Monede medievale și moderne descoperite în București și împrejurimi (secolele XIV–XIX)*, București, 2005, pp. 123–136.
1799. Maria Grigoruță, *Un tezaur de monede otomane din sec. XVIII–XIX descoperit la Brezoianu – București*, în *Muzeul Național*, 2, 1975, pp. 414, 415.
1800. Pentru corectarea numelor de monede citate în documente folosim lucrarea Kaan Uslu, M. Fatih Beyazit, Tuncay Kara, *Osmanli Imparatorluğu Madeni Paraları – Ottoman Empire Coins 1687–1839 (AH 1099–1255)*, Istanbul, 2010, *cf.* și H.Dj. Siruni, *Monetele turcești în țările române*, în *Balcania*, 2–3 (1939–1940), pp. 11–79; Aurel Vîlcu, *Moneda otomană în țările române în perioada 1687–1807*, Editura Istros, Brăila, 2009.
1801. Mihail Popescu, *Monetele întrebuințate în Țara Românească la sfârșitul veacului al XVIII-lea (după un act original din Arhiva de război din Viena)*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, 23, 1928, 65–68, pp. 49–51.
1802. Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români...*, *ed. cit.*, p. XXIX.
1803. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 774, 776.
1804. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 479.
1805. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, p. 383.
1806. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 266.
1807. *Idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 314.
1808. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 766, 953.
1809. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 414.
1810. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 378.
1811. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 414.
1812. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 378.
1813. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 359, 360.
1814. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 771.
1815. Dumitru Limona, *Aspecte ale comerțului brașovean în veacul al XVIII-lea. Negustorul aromân Mihail Țumbru*, în *Negustorii „greci" și arhivele lor comerciale*, ediție adnotată, studiu introductiv și notă asupra ediției de Loredana Dascăl, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2016, pp. 142, 143.
1816. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 771.
1817. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 359, 360.

1818. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 775, 776.
1819. Katiușa Pârvan, *Circulația monetară în București și împrejurimi pe baza tezaurelor monetare*, *ed. cit.*, p. 128.
1820. Aurel Vîlcu, *Circulația falsurilor după moneda otomană din secolul al XVIII-lea în Țara Românească*, *https://aurelvilcu.files.wordpress.com/2010/12/aurelvilcufalsurimonedeotomane.pdf*, pp. 6, 8.
1821. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 210, 211, 415.
1822. Mihail Popescu, *O judecată pentru falsificare de bani în 1799*, în *Cronica numismatică și arheologică*, 13, 1938, pp. 8, 9.
1823. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 358.
1824. Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Opere complete*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii și indici de Marcel-Dumitru Ciucă, Editura Minerva, București, 1996, pp. 83, 84.
1825. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 770, 771.
1826. Octavian Luchian, *Emisiunile monetare și medalistice din timpul războiului ruso-turc (1769–1774) privind țările române*, în *Memoria Antiquitatis* (*Acta Musaei Petrodavensis*), 3, 1971, pp. 300, 301, 304, 306–310 (descrierea monedelor).
1827. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 595, 613.
1828. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 268, 274 (1716), 286 (1719), 289 (1720), 294 (1721), 297 (1722); *idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, pp. 162 (1728).
1829. *Idem*, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 317, 344.
1830. Mihail Popescu, *Monetele întrebuințate...*, *art. cit.*, p. 50.
1831. Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români...*, *ed. cit.*, p. XXIX.
1832. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XIII, *ed. cit.*, p. 302.
1833. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 625.
1834. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 161.
1835. Gheorghe Lazăr, *op. cit.*, pp. 55, 56, 59.
1836. Pentru date cu privire la aceasta vezi capitolul 4.1.7. „Breslele bucureștene: o instituție medievală în plin avânt în pragul secolului XIX".
1837. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 220, 368.
1838. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 118.
1839. Stephan Ignaz Raicevich, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 499. *Cf.* V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 609.
1840. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 809, 814.
1841. Valeriu Veliman, *Relațiile româno–otomane...*, *ed. cit.*, pp. 293, 294.
1842. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 144.
1843. Stephan Ignaz Raicevich, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 499.
1844. Sergiu Columbeanu, *Grandes exploitations domaniales en Valachie au XVIIIe siècle*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974, pp. 178–179.

1845. *Documente turceşti privind istoria României (1455–1774)*, vol. I, întocmit de Mustafa A. Mehmed, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1976, pp. 294; 291; 273, 295, 301.
1846. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 487.
1847. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 330.
1848. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 94.
1849. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 325, 238.
1850. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 96.
1851. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 595.
1852. *Idem*, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 335.
1853. *Revoluţiile Valahiei*, *ed. cit.*, p. 26.
1854. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, *ed. cit.*, p. 502.
1855. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 306.
1856. Vezi, mai sus, secţiunea 4.3.2 „Ce mărfuri se găseau pe piaţa bucureşteană"
1857. Nicolae Iorga, *Istoria comerţului românesc*, Bucureşti, 1925, p. 17.
1858. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 802.
1859. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 404.
1860. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 299, 300.
1861. Franz Joseph Sulzer, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 460.
1862. Charles Frédéric Reinhard, în *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 274.
1863. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 802.
1864. George Potra, *Documente... (1634–1800)*, *ed. cit.*, p. 263.
1865. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 304.
1866. Gheorghe Lazăr, *ed. cit.*, p. 56.
1867. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 305.
1868. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 305–309, 311–315, 317–326; Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români...*, *ed. cit.*, pp. 37–39, 177, 178, 212–217.
1869. Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români...*, *ed. cit.*, p. 263.
1870. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 203.
1871. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 311–313.
1872. Dionisie Eclisiarhu, *op. cit.*, p. 24.
1873. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 311, 321.
1874. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 338.
1875. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 311.
1876. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 338.
1877. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 824.
1878. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 267, 507, 518.
1879. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 117.
1880. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 485.
1881. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 462.
1882. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 281.

1883. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 374.
1884. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 208.
1885. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 513, 514.
1886. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 490; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 349, 351, 490; *cf.* și *idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 480; seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, pp. 310–311; tomul III, *ed. cit.*, pp. 401–402, 610–612; tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 349–351; tomul VIII, *ed. cit.*, p. 231; tomul IX, *ed. cit.*, pp. 135–139; tomul XI, *ed. cit.*, pp. 305–309, 311–315, 317–321, 322–326, 615, 780, 813–817, 826–830, 915–916.
1887. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 346.
1888. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 437.
1889. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 746.
1890. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 914.
1891. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 223.
1892. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 307.
1893. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 359.
1894. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 437.
1895. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 346.
1896. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 438.
1897. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 663; tomul VII, *ed. cit.*, pp. 105, 214.
1898. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 358, 360–362.
1899. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, pp. 297, 298.
1900. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 450.
1901. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 294.
1902. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 701.
1903. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 733.
1904. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 449.
1905. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 294.
1906. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 450. *Cf.* idem, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 294; tomul IV, *ed. cit.*, pp. 706, 707.
1907. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, pp. 98, 99.
1908. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 144; tomul VII, *ed. cit.*, pp. 94, 190.
1909. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 408.
1910. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 536.
1911. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, p. 430.
1912. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 756.
1913. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 874.
1914. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 305.
1915. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 1069; 981.
1916. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 992; 993.
1917. *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu...*, *loc. cit.*, p. 321.

1918. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 125.
1919. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 992, 993.
1920. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, pp. 517, 541.
1921. *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, *ed. cit.*, p. 105.
1922. D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc...*, *ed. cit.*, p. 104.
1923. George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti* (1594–1821), *ed. cit.*, p. 483.
1924. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 105.
1925. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 125.
1926. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 359.
1927. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 580; *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, *ed. cit.*, p. 168.
1928. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, p. 582.
1929. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 302.
1930. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, seria 1786–1800, tomul II, *ed. cit.*, p. 246.
1931. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 992, 993.
1932. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, p. 520.
1933. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 397.
1934. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul I, *ed. cit.*, pp. 447, 448.
1935. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 117.
1936. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 105.
1937. Gheorghe Lazăr, *op. cit.*, pp. 55, 56.
1938. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul III, *ed. cit.*, pp. 359, 376.
1939. *Idem*, *Istoria românilor...*, seria 1774–1786, tomul II, *ed. cit.*, p. 410.
1940. Andrei Oţetea, *Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional*, *ed. cit.*, p. 115.
1941. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 651, 637.
1942. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, pp. 585, 628.
1943. *Călători străini...*, vol. X, partea I, *ed. cit.*, p. 161.
1944. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 484.
1945. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VII, *ed. cit.*, p. 212; *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II, partea 2, prefaţă dr. Moses Rosen, cuvânt înainte de prof. univ. dr. Gh. Platon, volum întocmit de L. Benjamin, M. Spielmann, S. Stanciu, Editura Hasefer, Bucureşti, 1990, p. 445.
1946. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 484, 794.
1947. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), *ed. cit.*, pp. 359–360; tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 953; George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 609; *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II, partea 2, *ed. cit.*, pp. 434, 435.
1948. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, pp. 700, 701; *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II, partea 2, *ed. cit.*, p. 389.
1949. George Potra, *Documente... (1594–1821)*, *ed. cit.*, p. 399; *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II, partea 2, *ed. cit.*, p. 173; V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, p. 120.
1950. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 484.

1951. Gheorghe Lazăr, *ed. cit.*, p. 136.
1952. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IV, *ed. cit.*, p. 450.
1953. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 271.
1954. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, pp. 953, 802.
1955. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 271.
1956. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea A, *ed. cit.*, p. 953.
1957. Nicolae Iorga, „Negoțul în trecutul românesc", în *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Editura Humanitas, București, 2012, p. 381.
1958. *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II, partea 2, *ed. cit.*, p. 351.
1959. *Călători străini...*, vol. I (1800–1821), *ed. cit.*, p. 274.
1960. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 271.
1961. H.Dj. Siruni, *Armenii în viaţa economică a ţărilor române*, în *Balcania*, 2–3, 1939–1940, p. 177.
1962. Nicolae Iorga, „Negoțul în trecutul românesc", în *loc. cit.*, p. 380.
1963. Ștefan Ionescu, *Manuc Bei, zaraf şi diplomat la începutul secolului al XIX-lea*, Editura „Dacia", Cluj-Napoca, 1976, p. 29.
1964. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul IX, *ed. cit.*, pp. 522, 523, 561, 562.
1965. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, p. 663.
1966. H.Dj. Siruni, *Armenii în viaţa economică...*, *ed. cit.*, p. 189.
1967. Tudor Dinu, *Bucureştiul fanariot*, *ed. cit.*, pp. 112–119.
1968. George Potra, *Istoricul hanurilor bucureştene*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, pp. 155, 156.
1969. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul X, partea B, *ed. cit.*, p. 223; tomul XII, *ed. cit.*, p. 307.
1970. Gabroveni a fost combătută cu argumente irefutabile de cercetările întreprinse în teren de Panait I. Panait (*Hanul Gabroveni din Bucureşti*, în *Revista muzeelor şi monumentelor – Monumente istorice şi de artă*, XLVI/1977, nr. 2, p. 29).
1971. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 326.
1972. *Idem*, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 124.
1973. *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, *ed. cit.*, pp. 183–185, 206, 207.
1974. George Potra, *Din Bucureştii de ieri*, *ed. cit.*, pp. 218–221.
1975. Nicolae Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, fascicula I, Institutul de Arte Grafice și Editură Minerva, București, 1905, p. 337.
1976. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XII, *ed. cit.*, p. 220.
1977. Gheorghe Lazăr, *op. cit.*, p. 116.
1978. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul VIII, *ed. cit.*, p. 96.
1979. Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, *ed. cit.*, p. 305.
1980. Anton-Maria del Chiaro, *op. cit.*, pp. 12, 13.
1981. V.A. Urechia, *Istoria românilor...*, tomul XI, *ed. cit.*, pp. 284, 285.
1982. Constantin Șerban, *Companiştii bulgari chiproviceni în ajunul revoluţiei de la 1821*, în vol. *Relaţii româno–bulgare de-a lungul veacurilor (secolele XII–XIX)*, în *Studii*, vol. I, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971, p. 146.

Bibliografie*

Surse

*** *Călători străini despre ţările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1800–1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Maria Stroia (secretar de volum), redactor responsabil Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2004

*** *Călători străini despre ţările române*, vol. IX, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 1997

*** *Călători străini despre ţările române*, vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), Editura Academiei Române, București, 2000

*** *Călători străini despre ţările române*, vol. X, partea a II-a, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), Editura Academiei Române, București, 2001

*** *Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202–7212 (1694–1704)*, editor C. D. Aricescu, Imprimeria Statului, Bucuresci, 1878

*** *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu (1802–1830)*, ediția Ilie Corfus, în *Studii şi articole de istorie*, VIII (1968)

*** *Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec. XVII–XVIII)*, studiu și ediție critică de Dan Simonescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967

*** *Documente privind istoria oraşului Bucureşti* (comitetul de redacție: Florian Georgescu – redactor responsabil, Paul Cernovodeanu, Ioana Cristache Panait), S.P.C. Muzeul de Istorie al Orașului București, 1960

*** *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I. *Ţara Românească*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1961

*** *Documente turceşti privind istoria României (1455–1774)*, vol. I, întocmit de Mustafa A. Mehmed, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976

*** *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II, partea 2, prefață dr. Moses Rosen, cuvânt înainte prof. univ. dr. Gh. Platon, volum întocmit de L. Benjamin, M. Spielmann, S. Stanciu, Editura Hasefer, București, 1990

---

* Bibliografia cuprinde doar titlurile citate pe parcursul lucrării.

*** *Pravilniceasca Condică (1780)*, ediție critică, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1957

Angelescu, Nicolae I., *Acte şi documente din trecutul farmaciei în ţările româneşti*, Tipografia „Speranța", București, 1904

Bianu, Ion, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, vol. I, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1907

Cantacuzino, Mihail Banul, *Genealogia Cantacuzinilor*, publicată și adnotată de N. Iorga, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva", București, 1902

Cazacu, P., I. Constantinescu Frunză, *Material documentar pentru rezolvarea chestiunii farmaciilor în România*, Tipografia Modernă „Cultura", București, 1916

Cojocaru, I., *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti, 1800–1850*, vol. I, Editura Științifică, București, 1958

Corfus, Ilie, *Însemnări de demult*, Editura Junimea, Iași, 1975

Dapontes, Konstantinos, Δακικαί Εφημερίδες – *Éphémérides Daces ou Chronique de la guerre de quatre ans*, publiée, traduite et annotée par Émile Legrand, tome premier, text grec, Ernest Leroux Éditeur, Paris, 1880

Del Chiaro, Anton-Maria, *Revoluţiile Valahiei* (după textul reeditat de N. Iorga), în românește de S. Cris-Cristian, cu o introducere de N. Iorga, Viața Românească, Iași, 1929

Dionisie Eclisiarhu, *Hronograf*, în *Scrieri alese. Hronograf. Predoslovii*, ediție, prefață, note, glosar și bibliografie de Natalia Trandafirescu, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă. Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu", București, 2004

Elian, Alexandru (redactor responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, *Inscripţiile medievale ale României. Oraşul Bucureşti*, vol. I (1395–1800), Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965

Erbiceanu, Constantin, *Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Editura Cronicar, București, 2003

Filitti, I. C., *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France (1728–1810)*, București, 1915

Filitti, I.C., *Scrisori franceze privitoare la relaţiunile Principatelor Române cu Franţa în sec. al XVIII-lea,* București, 1911

Fotino, Dionisie, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Ţării Munteneşti şi a Moldovei*, traducere din grecește de George Sion, Editura Valahia, București, 2008

Furnică, Dumitru Z., *Documente privitoare la comerţul românesc (1473–1868)*, Tipografia „România Nouă" – Theodor I. Voinea, București, 1931

Furnică, Dumitru Z., *Din istoria comerţului la români mai ales băcănia, publicaţiune de documente inedite (1593–1855)*, București, Atelierele Grafice Socec, 1908

Ghica, Ion, *Din vremea lui Caragea. Scrisori către V. Alecsandri*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1960

Guboglu, Mihail, *Catalogul documentelor turceşti*, București, 1960

Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IX, partea I, Bucuresci, 1897

Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. X, Stabilimentul Grafic „I.V. Socecu", Bucuresci, 1897
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIII, Stabilimentul Grafic „I.V. Socecu", București, 1914
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, partea II, Stabilimentul Grafic „I.V. Socecu", București, 1917
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea 2, București, 1913
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVI, București, 1912
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIX, partea I, Stabilimentul Grafic „I.V. Socecu", București, 1922
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIX, partea II, Cernăuți, 1938
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XX, Cernăuți, 1940
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, serie nouă, vol. I, Editura Științifică, București, 1962
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, serie nouă, vol. II, Editura Științifică, București, 1967
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, suplement I, vol. II, București, 1897
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, suplement I, vol. III, București, 1889
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, suplement vol. I, partea I, Stabilimentul Grafic „Socecu & Teclu", București, 1886
Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, suplement vol. I, partea II, fără numele editorului, București, 1890
Ionașcu, Ion, *Documente bucureştene privitoare la proprietăţile mânăstirii Colţea*, Fundația Regele Carol I, București, 1941
Iorga, Nicolae *Inscripţii din bisericile României*, fascicula I, Institutul de Arte Grafice și Editură Minerva, București, 1905
Iorga, Nicolae, *Scrisori şi zapise de meşteri români*, București, 1926
Iorga, Nicolae, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I–II, București, 1901
Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, partea I, București, 1904
Iorga, Nicolae, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, partea a II-a, București, 1904
Iorga, Nicolae, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XI, București, 1906
Iorga, Nicolae, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XIV, București, 1907
Kogălniceanu, Mihail, *Colecţiune de modeluri de pictură religioasă de dascălul Radu Zugravul*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, 1 (1882)
Kogălniceanu, Pseudo-Enache, *Letopiseţul Ţării Moldovii de la domnia întâi şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod (1733–1744)*, ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, Editura Minerva, București, 1987

Legrand, Émile (cu Hubert Pernot), Bibliographie hellénique *ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au XVIIIe siècle*, 2 vol., Les Belles Lettres, Paris, 1918–1928

Mavrocordat, Nicolae, Περί των καθηκόντων βίβλος, Ξυγγραφείσα παρά του Ευσεβεστάτου, Υψηλοτάτου και Σοφωτάτου Αυθέντου και Ηγεμόνος Πάσης Ουγγροβλαχίας Κυρίου Κυρίου Ιωάννου Νικολάου Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου Βοεβόδα, Νυν πρώτον τύποις εκδοθείσα επί της Ηγεμονίας της Αυτού Υψηλότητος, Αρχιστρατεύοντος του Πανιεροτάτου και Θεοπροβλήτου Μητροπολίτου Κυρίου Δανιήλ, επιμελεία και διορθώσει του λογιοτάτου κυρ Γεωργίου Τραπεζουντίου, διδασκάλου της εν Βουκουρεστίω αυθεντικής σχολής, Εν τη σεβασμία Μονή των Αγίων Πάντων τη εν Βουκουρεστίω. Έτει από Θεογονίας αψιθ. Κατά μήνα Δεκεμβρίου, București, 1719

Popescu, Radu, *Istoriile Domnilor Țării Românești*, introducere și ediție critică de Constantin Grecescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963

Potra, George, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594–1821)*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1961

Potra, George, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634–1800)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1982

Raicevich, Ignaz Stephan, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Presso Gaetano Raimondi, Napoli, 1788

Samarian, Pompei Gh., *O veche monografie sanitară a Munteniei „Topografia Ţarei Româneşti" de dr. Constantin Caracaş (1800–1828)*, Institutul de Arte Grafice „Bucovina", București, 1937

Sulzer, Franz Joseph, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens*, vol. III, Rudolf Gräffer, Viena, 1782

Veliman, Valeriu, *Relaţiile româno-otomane (1711–1821), Documente turceşti*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1984

Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Opere complete*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii și indici de Marcel-Dumitru Ciucă, Editura Minerva, București, 1996

Καρακάσση, Δημητρίου ιατροφιλοσόφου και ιατρού της πόλεως Βουκουρεστίου και του εν ταύτη νοσοκομείου του επ΄ονόματι του Αγίου Παντελεήμονος *Ποιήματα ιατρικά* / Demetrii Karakasse medicinae doctoris urbis Bukurestiensis atque Nosocomii, quod in eadem sancti Panteleëmonis nuncupatur medici *poema medica*, (Tipografia Greacă) Georgios Ventotis, Viena, 1795

Lucrări speciale:

*** *Apărarea sănătăţii ieri şi azi. Studii, note şi documente*, sub redacţia dr. G. Brătescu, Editura Medicală, București, 1984

*** *București: rezultatele săpăturilor arheologice şi ale cercetărilor istorice din anul 1953*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1954

*** *Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii şi note*, sub redacția dr. G. Brătescu, Editura Medicală, București, 1972

*** *Din istoria medicinii românești și universale*, sub îngrjirea prof. V. L. Bologa, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962

*** *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coordonatori: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988

*** *Istoria orașului București*, vol. I, redactor responsabil Florian Georgescu, Muzeul de Istorie al Orașului București, 1965

*** *Istoria României*, vol. III, *Feudalismul dezvoltat în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. Destrămarea feudalismului și formarea relațiilor capitaliste*, redactor responsabil acad. A. Oțetea, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964

*** *Istoria Românilor*, vol. VI. *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, coordonatori Paul Cernovodeanu și Nicolae Edroiu, Editura Enciclopedică, București, 2002

*** *Momente din trecutul medicinii. Studii, note și documente*, sub redacția dr. G. Brătescu, Editura Medicală, București, 1983

*** *Omagiu profesorului Panait Ion Panait la 80 de ani*, vol. II, Mistral Info Media, Editura Semne, București, 2011

*** *Relații româno–bulgare de-a lungul veacurilor (secolele XII–XIX)*, în *Studii*, vol. I, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971

*** *Spitale vechi și noi. Studii și note*, sub redacția dr. G. Brătescu, Editura Medicală, București, 1967

Alexandrescu-Dersca, M. M., *Contribuții privind „Ciuma lui Caragea" în București*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, I (1964)

Andronic, Al., Eugen Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956–1960*, în *Arheologia Moldovei*, II–III, 1964

Barbu, G., *Arta vindecării în Bucureștii de odinioară*, București, Editura Științifică, 1967

Barbu, G., Dan Berindei, *Viața medicală și sanitară a orașului București în timpul războiului ruso–turc din 1806–1812*, în *Analele româno-sovietice*, seria *Medicină*, 3, 1961

Barnea, Ion, *Un cronograf român ilustrat din secolul al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, 2, 1960

Berindei, Dan, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459–1862)*, Editura Științifică, București, 1963

Bulat, T. G., *Boieriile – slujbe din țările române la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea*, în *Arhivele Basarabiei*, Chișinău, IV, 1, 1932

Bulat, T. G., *Farmaciști și medici la începutul veacului al XIX-lea*, în *Arhivele Basarabiei*, IV, 1, 1932, pp. 1–18

Cebuc, Alexandru, *Contribuții la istoricul iluminatului din capitală până la 1900*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, II (1965)

Cernovodeanu Paul, *Un flagel ecologic al evului mediu românesc: invaziile de lăcuste*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 11 (1992)

Cernovodeanu, Paul, *Interese economice engleze la Dunărea de Jos și în Marea Neagră între 1803–1829*, în *Revista de istorie*, 28 (1975), 11

Columbeanu, Sergiu, *Grandes exploitations domaniales en Valachie au XVIIIe siècle*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974

Constantinescu, Ioana, *Evenimențialul meteorologic, agricultura și societatea românească în „secolul fanariot"*, în *Studii și materiale de istorie medie*, nr. 11/1992.

Corfus, Ilie, *Însemnările cronicarului Grigore Andronescu despre vechea gospodărire a Bucureștilor*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, VI, 1968

Dinu, Niculina, *Ceramica otomană descoperită în București. Cercetări arheologice de salvare din anul 2004*, în *Cercetări arheologice în București*, VII (2007)

Dinu Niculina, *Ceramica otomană descoperită în București (2007–2009)*, în *O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureștilor. Omagiu profesorului Panait Ion Panait la 80 de ani*, vol. II, Mistral Info Media, Editura Semne, București, 2011

Dinu, Tudor, *Bucureștiul fanariot*, vol. I, *Biserici, ceremonii, războaie*, Editura Humanitas, București, 2015

Dinu, Tudor, *Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat. Rivalități politice și literare la începutul secolului XVIII*, Editura Humanitas, București, 2011

Dinu, Tudor, Η εικόνα του ηγεμόνος στον Βίο του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου του Πέτρου Δεπάστα Πελοπονησσίου (*Imaginea principelui în Viața lui Constantin Mavrocordat de Petros Depastas din Peloponez*), în vol. Ο Ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα. Πρακτικά του Γ` Πανευρωπαϊκού Συνεδρίου Νέων Ελληνικών Σπουδών, Editura Ellinika Grammata, Atena, 2008

Drăguț, Vasile, *Arta românească*, Editura Vremea, București, 2000

Duzinchevici, Gh., *Contribuții la istoria legăturilor comerciale româno–polone în secolul al XVIII-lea*, în *Revista istorică*, XVI (1935)

Ene, Maria-Camelia, *Moda în Țara Românească. Secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Veșminte și accesorii de epocă din patrimoniul Muzeului Municipiului București*, Editura MB, 2015

Erbiceanu, Constantin, *Bărbați culți greci și români, 1650–1821*, în *Analele Academiei Române*, seria II, vol. XXVII (1905)

Filitti, I.C., *O pagină din istoria medicinei în Muntenia*, în *Revista științelor medicale*, XVIII, 3, 1929

Filitti, Ioan C., *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, București, 1935

Gălășescu, Al. G., *Eforia spitalelor civile*, București, 1899

Gheorghiu, Emil, *Pagini din trecutul farmaciei românești*, Editura Medicală, București, 1967

Giurescu, Constantin C. *Istoria Bucureștilor*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Sport-Turism, București, 1979

Giurescu, Constantin C., *Canalul lui Alexandru Vodă Ipsilanti*, în *Revista istorică română*, MCMXLI–II, XI–XII

Giurescu, Constantin C., *Les Relations économiques austro-roumaines aux XVe–XVIIIe siècles*, în *Revue roumaine d'histoire,* VII, 5, 1968

Gomoiu, V., *Adaos la volumul I din repertoriul medicilor, farmaciștilor, veterinarilor din ținuturile românești înainte de 1870*, Cultura, București, 1941

Grigoruță, Maria, *Un tezaur de monede otomane din sec. XVIII–XIX descoperit la Brezoianu – București*, în *Muzeul Național*, 2, 1975

Hâciu, Anastasie, *Aromânii – comerț, industrie, artă, expansiune, civilizație*, Tipografia „Cartea Putnei", Focșani, 1936

Iliescu, Octavian, *Istoria monetei în România*, Editura Enciclopedică, București, 2002

Ionescu, Ștefan, *Manuc Bei, zaraf și diplomat la începutul secolului al XIX-lea*, Editura „Dacia", Cluj-Napoca, 1976

Ionnescu Gion, G. I., *Istoria Bucurescilor*, Socec, Bucuresci, 1899 (ediție anastatică Editura Tehnopress, Iași 2003, reprint 2008)

Iorga, Nicolae, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, Editura Minerva, București, 1906

Iorga, Nicolae, *Note ateniene II*, în *Revista istorică*, XVI (1930), 10–12

Iorga, Nicolae, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Editura Humanitas, București, 2012

Koch, R., *Medici saşi din sec. al XVIII-lea în oraşele săseşti ale Ardealului*, Cluj, 1928

Lazăr, Gheorghe, *Les Marchands en Valachie (XVIIe–XVIIIe siècles)*, Institutul Cultural Român, București, 2006

Limona, Dumitru, *Negustorii „greci" și arhivele lor comerciale*, ediție adnotată, studiu introductiv și notă asupra ediției de Loredana Dascăl, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2016

Lipan, Vasile I., *Istoria farmaciei române în date*, Editura Farmaceutică, București, 2009

Luchian, Octavian, *Emisiunile monetare şi medalistice din timpul războiului ruso–turc (1769–1774) privind ţările române*, în *Memoria Antiquitatis* (*Acta Musaei Petrodavensis*), 3, 1971

Mănucu-Adameșteanu, Gheorghe, Elisabeta Drăgan, Ingrid Poll, Dan Căpățână, *Depozitul unui negustor de la hanul Stavropoleos*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, V (2002)

Mănucu-Adameșteanu, Gheorghe, Ingrid Poll, *Vase de sticlă descoperite la Curtea Veche*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, V (2002)

Mănucu-Adameșteanu, Gheorghe, Venera Rădulescu, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Claudia Apostol, Virgil Apostol, Ștefan Bâlici, Ana-Maria Velter, Katiușa Pârvan, *Cercetări arheologice preventive pe strada General Florescu nr. 23, sector 3, Bucureşti*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, VII (2007)

Mănucu-Adameșteanu, Gheorghe, *Vase de sticlă descoperite în complexe funerare din secolele XV–XIX*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, VI (2005)

Mănucu-Adameșteanu, Gheorghe (responsabil), Elena Gavrilă, Raluca Popescu, Theodor Ignat, Andrei Măgureanu, Adina Boroneanț, Meda Toderaș, Panait I. Panait, Cristina Mitroi, *București (2009) – Centrul istoric: Strada Lipscani (tronsonul dintre strada Smârdan și bulevardul I. C. Brătianu)*, http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=4423&d=Bucuresti-Centrul-Istoric-Str-Lipscani-Tonsonul-dintre-str-Smardan-si-Bulevardul-I-C-Bratianu–2009

Mănucu-Adameșteanu, Gheorghe, Katiușa Pârvan, Ana-Maria Velter, Aurel Vîlcu, *Monede medievale şi moderne descoperite în Bucureşti şi împrejurimi (secolele XIV–XIX)*, București, 2005

Micu, Iolanda, *Instituţia Agiei în Ţara Românească*, în *Revista de istorie*, 38, 2, 1985

Mihordea, V., *Un medic francez la Curtea lui Mavrocordat, Bertin*, în *Revista istorică*, (4–6) 1933

Mucenic, Cezara, *Târgul de Afară – Târgul Moşilor – Târgul Obor, Bucureşti*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, XIX, 2005

Mühlbächer, Fr., *Medici de seamă maghiari ai Ardealului în sec. XVII şi XVIII*, Cluj, 1928

Netta, Gheron, *Negustorii orientali la Lipsca. Contribuţiuni la istoria comerţului românesc*, editura autorului, București, s. a.

Nicolescu, Corina, *Argintăria laică şi religioasă în ţările române (sec. XIV–XIX)*, Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România, Secția de Artă Veche Românească, București, 1968

Olteanu, Ilie, *Despre veracitatea majorităţii ştirilor asupra ciumei din Moldova şi Muntenia, de dr. Lange*, Cluj, 1932

Olteanu, Ștefan, Constantin Șerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în Evul Mediu*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969

Olteanu, Ștefan, *Un aspect al producţiei meşteşugăreşti în oraşele din Moldova în secolul al XVII-lea (Prelucrarea pieilor)*, în *Studii*, X, 3, 1957

Oțetea, Andrei, *Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977

Panait, Panait I., *Hanul Gabroveni din Bucureşti*, în *Revista muzeelor şi monumentelor – Monumente istorice şi de artă*, XLVI/1977, nr. 2

Panait, Panait I., *Observaţii arheologice pe şantierele de construcţii din capitală*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, I (1962)

Păunescu, Anca, *Ceramica descoperită la Hanul Constantin Vodă*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, V (2002)

Peranthis, Mihail, Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και ζωής από τις πρώτες ρίζες ως την επανάσταση *(1000–1821)*, Β. Λογοτεχνία της Τουρκοκρατίας *(1600–1821)*, Editura Kastanioti, Atena, 2006

Popescu, Marin Matei, *Podoabe medievale în ţările române*, Editura Meridiane, București, 1970

Popescu, Mihail, *Monetele întrebuinţate în Ţara Românească la sfârşitul veacului al XVIII-lea (după un act original din Arhiva de război din Viena)*, în *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, 23, 1928, 65–68

Popescu, Mihail, *O judecată pentru falsificare de bani în 1799*, în *Cronica numismatică şi arheologică*, 13, 1938, nr. 109

Potra, George, *Din Bucureştii de ieri*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1990

Potra, George, *Istoricul hanurilor bucureştene*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985

Roman, Victoria, *Aspecte din dezvoltarea meşteşugului tăbăcăriei din Bucureşti până la jumătatea sec. al XIX-lea*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, IV (1966)

Samarian, Pompei Gh., *Din epidemiologia trecutului românesc. Ciuma*, București, 1932

Samarian, Pompei Gh., *Istoria oraşului Călăraşi de la origine până la 1852*, București, 1931

Samarian, Pompei Gh., *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, vol. I *(1382–1775)*, Tipografia Modernă, Călărași, 1938

Samarian, Pompei Gh., *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, vol. II *(1775–1834)*, București, 1938

Samarian, Pompei Gh., *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, vol. III, *Asistența publică în trecutul românesc până la 1834*, București, 1938

Săndulescu, Paul, *Istoricul pavajelor bucureştene. Studii şi documente*, în *Urbanismul* XIII (V), 1–2 (1936)

Siruni, H. Dj., *Armenii în viața economică a țărilor române*, în *Balcania*, 2–3 (1939–1940)

Siruni, H. Dj., *Monetele turceşti în țările române*, în *Balcania*, 2–3 (1939–1940)

Stan, Maria, *„Târgul de afară" de la capătul Podului Mogoşoaiei, Bucureşti*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, VII, 1969

Stoicescu, Nicolae, *Despre aprovizionarea cu apă a oraşului Bucureşti până la jumătatea secolului al XIX-lea*, în *Studii*, XVI (1963), nr. 4

Stoicescu, Nicolae, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1960

Șerban, Constantin, *Breslele bucureştene în secolul XVIII*, în *Studii*, XII (1959), nr. 6

Șerban, Constantin, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalişte*, în *Studii*, 5/1952, nr. 3

Șerban, Constantin, *Manufactura de basmale (testemeluri) de la Mărcuța (1800–1822), Bucureşti*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, III (1965)

Ștefănescu, Grigore, *Cutremurele de pământ în România, în timp de 1391 de ani, de la anul 455 până la 1874*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Ştiinţifice*, seria II, tomul XXIV, 1901/1902

Tănăsoiu, Carmen, *Podoabe din trecut. Colecția de paftale a Muzeului Național de Artă al României*, Muzeul Național de Artă al României, București, 2015

Tomescu, Const. N., *Diferite ştiri din arhivele consiliului eparhial*, în *Arhivele Basarabiei*, II (1930)

Tomescu, Const. N., *Obolul mânăstirilor pentru un spital militar rusesc în Bucureşti*, în *Arhivele Basarabiei*, X (1938)

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1800–1834, tomul XI, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, Bucuresci, 1900

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria de volume pentru 1774–1821, tomul VIII, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, Bucuresci, 1897

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, tomul X, partea A, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, Bucuresci, 1900

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1800–1830, tomul XII (al V-lea al seriei 1800–1830), Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, Bucuresci, 1898

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, tomul X, partea B, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl S-sor Ion St. Rasidescu, Bucuresci, 1902

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci*, tomul IV al seriei 1786–1800 (al VI-lea al seriilor 1774–1800), Lito-tipografia Carol Göbl, Bucuresci, 1893

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci*, seria de volume pentru 1774–1786, tomul I, Lito-tipografia Carol Göbl, Bucuresci, 1891

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1786–1800, tomul III (al V-lea al seriilor 1774–1800), Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, Bucuresci, 1893

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1774–1800, tomul VII (al V-lea al seriei 1786–1800), Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, Bucuresci, 1894

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci*, seria 1786–1800, tomul III, Tipografia „Gutenberg“ Joseph Göbl, Bucuresci, 1892

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1786–1800, tomul II, Tipografia „Gutenberg“ Joseph Göbl, Bucuresci, 1892

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1800–1830, tomul IX (al II-lea al seriei 1800–1830), Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, Bucuresci, 1896

Urechia, V.A., *Istoria românilor, curs făcut la Facultatea de Litere din Bucuresci dupe documente inedite*, seria 1774–1786, tomul II, Lito-tipografia Carol Göbl, Bucuresci, 1892

Urechia, V.A., *Istoria românilor. Revoluțiunea lui Tudor Vladimirescu (după documente noue)*, seria 1821–1822, tomul XIII, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, Bucuresci, 1901

Uslu, Kaan, M. Fatih Beyazit, Tunkay Kara, *Osmanli Imparatorluğu Madeni Paraları – Ottoman Empire Coins 1687–1839 (AH 1099–1255)*, İstanbul, 2010

Vîlcu, Aurel, *Circulația falsurilor după moneda otomană din secolul al XVIII-lea în Țara Românească, https://aurelvilcu.files.wordpress.com/2010/12/aurelvilcufalsurimonedeotomane.pdf*

Vîlcu, Aurel, *Moneda otomană în țările române în perioada 1687–1807*, Editura Istros, Brăila, 2009

Lista ilustrațiilor

CPB	Colecție particulară, București
MMB	Muzeul Municipiului București
MMN	Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I“
MNAR	Muzeul Național de Artă al României
MNIR	Muzeul Național de Istorie a României
MNP	Muzeul Național al Pompierilor

p. I Pipiri țesut cu fir de aur, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).

II Fes de catifea brodat cu fire de metal și bumbac și împodobit cu ciucure, sec. XIX (MMB, foto Cristian Oprea).
Cercei din argint aurit cu pietre semiprețioase, sec. XIX (MMB, foto Cristian Oprea).
Pafta de metal alb, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).
Pafta de argint aurit, prima jumătate a sec. XIX (MMB, foto Radu Sandovici).
Papuci de catifea mov brodați cu fir metalic și mărgele de sidef, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).

III Daniel Valentine Rivière, *Doamne grecoaice din Fanar*, 1840, Muzeul din Pera, İstanbul.

IV Fes țesut din fire de metal, mătase și bumbac, cu ciucure, sec. XVIII-XIX (MMB, foto Radu Sandovici).
Pantofi de damă din stofă albă fină, țesuți cu fir metalic, sec. XIX (MMB, foto Cristian Oprea).
Nalâni din lemn de cireș cu baretă de catifea brodată, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).
Meși de saftian roșu, brodați cu fir metalic auriu, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).

V Calpac de catifea brodat cu fir metalic, sec. XVIII (MNIR, foto Marius Amarie).

VI Punguță de bani țesută din fire de metal și mătase și decorată cu trei ciucuri de bumbi, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).
Pipiri de postav brodat cu fir metalic, sec. XVIII (MMB, foto Radu Sandovici).
Ace de păr din argint lucrate în filigran, sec. XVIII (MMN, foto Adrian Simionescu).
Pafta din metal galben, decorată cu pietre de culoare roșie, sec. XVIII (MMB, foto Radu Sandovici).

VII Pipiri de postav brodat cu fir metalic, sec. XVIII – detaliu (MMB, foto Radu Sandovici).

VIII Cordon textil cu paftale din metal galben, decorate cu perle și smaralde, sec. XVIII (MMB, foto Radu Sandovici).
Cordon săsesc din metal alb, decorat cu mărgele de sticlă, sec. XVIII-XIX (MMB, foto Radu Sandovici).
Paftale din metal alb, cu decorație de inspirație islamică, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).
Cordon din metal galben, decorat cu mărgele de sticlă colorată, sec. XVIII (MMB, foto Radu Sandovici).

IX Document emis, în aprilie 1818, de divanul Țării Românești cu privire la libertatea comerțului (MNIR, foto Marius Amarie).
Cingătoare lată de piele maro, bogat ornamentată, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).

X Punguță de bani din piele de căprioară, sec. XVIII-XIX (MMB, foto Cristian Oprea).
Yüzlük, monedă de argint din timpul domniei sultanului Selim III, 1793 (MNIR, foto Marius Amarie).
Taler venețian de argint, 1796 (MMB, foto Cristian Oprea).
1 para, 3 denghi, monedă rusească de bronz, bătută la Sadagura, 1771 (MNIR, foto Marius Amarie).
Löwenthaler (taler-leu), monedă de argint din Țările de Jos, 1640–1649 (MMB, foto Cristian Oprea).
Punguță de bani din mărgele de sticlă colorată, sec. XVIII (MMB, foto Radu Sandovici).

XI Bancnotă de 5 guldeni, Austria, 1806 (MMB, foto Cristian Oprea).
Cântar de zaraf cu greutăți, a doua jumătate a sec. XVIII (MNIR, foto Marius Amarie).
Pungă de bani țesută din fir de bumbac, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).
Călimară de brâu din argint cu decor floral, sec. XVIII (MNIR, foto Marius Amarie).

XII Pungă de bani din mărgele de sticlă multicoloră, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).
25 de copeici (polupoltinic), monedă de argint, Rusia, 1756 (MMB, foto Cristian Oprea).
Taler de argint, Republica Ragusa, 1757 (MMB, foto Cristian Oprea).
20 de crăițari, monedă austriacă din argint, 1802 (MMB, foto Cristian Oprea).
Casă de bani, a doua jumătate a sec. XVIII (MNI, foto Marius Amarie).
Pungă de bani din catifea țesută cu fir metalic și decorată cu perle, sec. XVIII (CPB, foto Tudor Dinu).

XIII Pistoale decorate cu intarsii și aplicații, sec. XVIII (MMN, foto Adrian Simionescu).
Iatagan bogat ornamentat cu pietre prețioase și decorație vegetală din argint, sec. XVIII (MMN, foto Adrian Simionescu).
Recipient de fabricație germană pentru praf de pușcă, sec. XVIII (MMN, foto Radu Sandovici).

XIV Sabie otomană de cavalerie și teacă din piele, parțial acoperită cu alamă, sec. XVIII (MMN, foto Adrian Simionescu).
Cutie din argint aurit cu decorație vegetală, pentru plumbi, sec. XVIII-XIX (MMB, foto Cristian Oprea).
Cingătoare din piele, decorată cu motive vegetale și geometrice, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).

XV Șa otomană acoperită cu catifea roșie și prevăzută cu piese de harnașament din alamă, bogat ornamentate (MMN, foto Adrian Simionescu).
Recipiente pentru praful de pușcă (din os și, respectiv, din lemn cu margini metalice), sfârșitul sec. XVIII-începutul sec. XIX (MMN, foto Adrian Simionescu).
Pușcă de producție italiană (semnată G.B. Paladini), cu decorație incrustată și aplicată, sec. XVIII-XIX (MMN, foto Adrian Simionescu).

XVI Pistoale, puști, săbii de cavalerie și iatagane produse în ateliere balcanice, sec. XVIII (MMN, foto Adrian Simionescu, Radu Sandovici).

XVII Ibric din aramă aurită, cu imaginea lui Iisus, a Fecioarei Maria și a Sfântului Nicolae, atelier din Țara Românească sau Balcani, 1763 (MNAR).

XVIII Act emis, în aprilie 1820, de Alexandru Suțu, statuând privilegiile negustorilor străini (MNIR, foto Marius Amarie).

XIX Grigore Popovici Zugravul, *Portretul domnului Nicolae Mavrogheni*, sfârșitul sec. XVIII, detaliu.
Buzdugane (topuze) din lemn vopsit și, respectiv, metal cu incrustații de fildeș, sec. XVIII (MMN, foto Adrian Simionescu).

XX-XXI Apoteoza domnului Nicolae Mavrogheni, ulei pe pânză, sfârșitul sec. XVIII (MNAR).

XXII Taler de aramă argintată cu motive orientale, sec. XIX (MMB, foto Radu Sandovici).
Tacâmuri de argint pentru zaharicale, atelier otoman, sec. XIX (CPB, foto Tudor Dinu).

XXIII Farfurie de porțelan prezentând trecerea Dunării de către trupele napoleoniene, la 7 octombrie 1806 (MMN, foto Adrian Simionescu).
Coșuleț de argint, meșter T.D., atelier din Țara Românească, sec. XIX (MNAR).

XXIV Anafornița de argint cu decorație vegetală și inscripții grecești, atelier din Țara Românească sau din Balcani, 1798 (MNAR).

XXV Cahlă smălțuită cu stema Țării Românești și cea a Moldovei și cu inițialele domnului Nicolae Mavrogheni, sfârșitul sec. XVIII (MMN, foto Adrian Simionescu).

XXVI Borcănel farmaceutic din ceramică, atelier local, sfârșitul sec. XVIII (MNIR, foto Marius Amarie).
Vas de hamam din aramă cu decorații geometrice și vegetale, sfârșitul sec. XVIII-începutul sec. XIX (CPB, foto Tudor Dinu).
Recipient din sticlă, atelier local, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).
Vase decorative de aramă traforată, gravată și ștanțată, de factură orientală, sec. XVIII (MMB, foto Radu Sandovici).

XXVII Vas otoman din ceramică glazurată, decorat cu chipuri bărbătești și motive vegetale, sfârșitul sec. XVIII-începutul sec. XIX (CPB, foto Tudor Dinu).

XXVIII Capete (vetre) de ciubuc din ceramică roșie, fină, atelier sud-dunărean, sec. XVIII-XIX (CPB, foto Tudor Dinu).
Recipient de sticlă, atelier local, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).
Vas de ceamică albă cu decorații vegetale albastre, atelier sud-dunărean, sec. XVIII (MMB, foto Cristian Oprea).
Ciubuc din lemn de cireș, sec. XVIII-XIX (MMB, foto Radu Sandovici).
Ciubuc scurt de alamă cu lucrătură în filigran, începutul sec. XIX (CPB, foto Tudor Dinu).

XXIX Masala, făclie din fibre textile prinse de o stinghie de lemn și acoperite cu ceară, sec. XIX (MNP, foto Tudor Dinu).
Mangal, vas pentru încălzit din alamă, sec. XVIII (MMB, foto Radu Sandovici).
Tulumbă, pompă pentru stins incendiile, producție locală, București, sec. XVIII (MNP, foto Tudor Dinu).

XXX Racla de argint cu capul Sfântului Visarion (foto Tudor Dinu, 2016).
Cișmea de marmură ridicată de Nicolae Mavrogheni în insula Paros, în 1777 (foto Tudor Dinu, 2008).
Mormântul lui Osman Pazvantoglu, Vidin, Bulgaria (foto Tudor Dinu, 2014).

XXXI Fragmente din zidurile fostului han al lui Șerban Vodă (foto Andrei Măgureanu, 2007).
Secțiune a podului de lemn de pe strada Gabroveni (foto Andrei Măgureanu, 2008).

XXXII Prelevare de probe de mortar de la fostul han Greci (foto Andrei Măgureanu, 2007).

Glosar*

pl. plural
var. variantă

abagiu – producător sau vânzător de abale
acant – motiv sculptural decorativ imitând planta mediteraneeană cu același nume
acar – cutie pentru păstrarea acelor și a altor instrumente de cusut
adachizam – (pentru) capturarea și trimiterea la închisoare a răufăcătorilor
adet – 1. taxă, dare; 2. datină, obicei
adiafor – indiferent
adichie – nedreptate, abuz
aerat – aerisit
afieromă – bun închinat; act de danie
afierosi – a închina
afion – opiu
agă – 1. șeful trupelor de poliție din București; 2. ofițer otoman
aghenție – reprezentanța diplomatică a Austriei la București
agie – instituția condusă de agă
agiesc – referitor la agă / agie
ahci-basa – bucătar-șef al Curții Domnești și întâistătătorul breslei bucătarilor
aiar – verificare oficială a greutăților de cântar
aiasmă – aghiazmă, apă sfințită
akçe – monedă otomană de argint; aspru
alageà (*pl.* alagele) – țesătură vărgată
alișveriș – afacere, negoț
altân – monedă otomană de aur
altî uruluc – tip de geamuri
amelie (*var.* ameliie) – neglijență, nebăgare de seamă
ameretica – tip de lulele
anafora – raport
anaforniță – vas pentru păstrarea anafurei
analoghie – contribuție proporțională
analoghisit – proporțional
analogon – 1. contribuție proporțională; 2. corespunzător, proporțional
angarie – corvoadă
anin – arbore din familia mesteacănului
anonimon (*var.* anonimos) – secret, nenominal
anteriu – haină lungă și largă
antert(i)/antart – cu doi ani în urmă
antoghes – anșoa
apalt – arendare a dreptului de vânzare a unor bunuri sau servicii
aplecà – a alăpta
apotecar – farmacist
apotecă – farmacie
aprovelepsi – a nu băga de seamă
arachiu – arak, rachiu aromatizat cu anason
arcana – medicamente interzise

---

* În acest glosar sunt incluși numai termenii greu inteligibili pentru cititorul contemporan sau sensurile arhaice ale unor cuvinte curente în ziua de astăzi.

archi-zograv – șeful breslei pictorilor
arhiiatros (var. arhietros) – medicul personal al domnului și șeful medicilor bucureșteni
arhon – apelativ folosit pentru boieri
armaș – dregător cu paza temnițelor, aplicarea pedepselor corporale și aducerea la îndeplinire a pedepselor capitale
armășie – instituția armașului
armășoaie – soția armașului
arnăut – soldat mercenar de origine albaneză, angajat în garda domnească
arnăutchioiliu – originar din Arnavutköy (azi Arbanasi în Bulgaria)
arnăutesc – albanez
arnici – ață de bumbac
artofor (*var.* artoforion) – vas pentru păstrarea artosului, a pâinii sfințite
artorosi – a oferi mai mult la o licitație
asignație (*var.* asignațiune) – bancnotă
astar – pânză groasă ordinară
astaragiu – producător de astar
astinomie – poliția pentru străini de la sfârșitul epocii fanariote
astynomoi – boierii aflați în fruntea astinomiei
așcherliu / ascherliu – soldat otoman
așezământ – contract
atacsie (*var.* ataxie) – dezordine
atârdisi – a oferi mai mult la o licitație
atlaz (*var.* atlas) – stofă de mătase fină și lucioasă
avaet – *v.* havaet
avandalâc – unelte, scule
ămblătoare – umblătoare, privată
bacal – băcan
bacalbașă – șeful breslei băcanilor
bacalica – articole de băcănie
badii – un fel de papuci femeiești
bagdatie/bagdadie – plafon, tavan
bairactar – stegar
balăcdiș – dinte de pește; balenă
balot – lingou
bangotedulă – bancnotă
baniță – măsură pentru cereale cu capacitatea de 20–34 de litri
barhet – țesătură de bumbac flanelat
barut – (praf) de pușcă
basma – tip de tutun
baș – de calitatea întâi
bașă – întâistătător de breaslă
baș-beșleagă – comandantul trupelor de beșlii
bașbuluc-basa – căpetenia bulucbașilor
bașcal – propriu-zis
bașcea – grădină
batac – băltoacă, mocirlă
bazagilâc – producerea de bragă
bazagiu – brăgar
băcan – substanță colorantă roșie obținută din lemnul unui arbore exotic
băgubire – păgubire
băieș – proprietar / lucrător la o baie publică
bei – titlu otoman inferior celui de pașă
beilic – 1. conac (han) pentru găzduirea trimișilor Porții aflați în vizită la București; 2. rechiziție de bunuri
beizadea – fiu de domn
belacosa/belicoasă (*var.* belicassa) – țesătură fină de mătase
beldar – broderie; șal turcesc foarte scump
berbutie – pânză rusească sau leșească
berlant – briliant
besacte – cutie
beș uruluc – tip de geamuri
beșlik – monedă turcească de argint
beșliu – oștean din trupele de cavaleri
bez – fără
bina – construcție, clădire
biniș – haină lungă cu mânecile despicate, îmblănită pe margini
biv – fost
blacheu – bucată de fier aplicată pe talpa încălțămintei pentru a o proteja
Blagovestenii – Bunavestire
bocluc (*var.* buluc) – gunoi, murdărie
bogasie (*var.* bogasiu) – stofă de bumbac

bogasiér – negustor de bogasie și alte textile
bohcę – tip de tutun
bohceạ – pânză, șal
bohcengiu – boccegiu, negustor ce își ducea marfa într-o boccea
boi – a vopsi
boiạ – vopsea, culoare
boiangerie (*var.* boengerie) – meșteșugul boiangiilor, vopsitul textilelor
boiangiu – vopsitor de textile
bolbotine – ierburi, verdețuri
bolițe – clame de hârtie
bọlniță – spital
bọltă – 1. turlă; 2. prăvălie
bolun – un fel de ciupercă
bordụș – burduf
botanicẹsc – (despre plante) medicinal
bozneceșc – din Bosnia, bosniac
brạgă – băutură nealcoolică preparată din mei
brașoveníe – marfă importată de la Brașov
brăgạr – producător de bragă
brână – brâu
brẹcleș – tip de postav
brọjbă – rapiță
bucucạș – stegar
buhurdagi bașạ – șeful slujbașilor însărcinați cu parfumarea cu miresme
bulamạc – stâlp, grindă de susținere
bulgụr – grâu măcinat
bulucbạș – comandantul unui buluc (unei compạnii)
bulucbășẹsc – referitor la bulucbașă
bulumạc – stâlp de lemn
bumbăcạr – prelucrător și negustor de bumbac
burịu – butoiaș
butạr – muncitor însărcinat cu căratul butoaielor
bụtcă (*var.* bụtie) – trăsură
cabadicọs (*var.* cabadicọ) – tip de tulpan
cacạș – zugrav
cacạș-bașạ – șeful breslei zugravilor
cacọm (*var.* cacụm) – hermină
cafạ (*pl.* cafạle) – partea de la ceafă a unei blăni
caftạn – haină largă și lungă, bogat împodobită, folosită de domni și boieri în cadrul ceremoniilor
cahvenẹ – cafenea
caiạ – cui pentru potcoave
caiafẹt – uniformă, haine
caimacạm – locțiitorul domnului
calabalậc – 1. obiecte personale, mărfuri, lucruri felurite aflate în neorânduială; 2. acțiune violentă
calập – calapod, tipar
calcụt – un fel de stofă
calẹm – cancelarie, birou
calemcherịu – postav de calitate
calịc – sărac, cerșetor
calmục – tip de postav
calp – fals, falsificat
calpạc – căciulă mare sferică sau cilindrică
calpuzạn – falsificator de bani
cạlțe – ciorapi lungi fini
camạc – unealtă de fierărie
cạmfor – substanță albă, translucidă, volatilă, folosită în scop terapeutic
camizọn – cămașă femeiască largă
camlọt – stofă groasă de lână
canarạ – cireadă; pășune grasă
canavặț – pânză groasă, colorată
cạnge (*pl.* căngi) – prăjină cu un cârlig în vârf
canonisi – stabili, rândui
capạn (*var.* capanlậu) – piață de alimente din Stambul
capanlậu (*var.* capangiu) – negustor ce achiziționa produse pentru piața otomană
capitație – impozit perceput pe cap de locuitor
cạpră – scaun al vizitiului
capzimạn – administrator
caragroș – monedă otomană sau austriacă de argint
caramfil – vas de sticlă
caraụlă – strajă, patrulă

caravană – un fel de ceas mobil
caravasarlîu – referitor la carvasara, la vamă
carătă – caretă, trăsură
cardamom – plantă tropicală ale cărei semințe sunt utilizate în farmacie
carsac – iepure de Rusia
carvasara – biroul vamal din București
Casa depo – organism ce primea în custodie diverse bunuri
casap – măcelar
casă – fond monetar
cassă – cufăr, ladă
casthorie – medicament preparat din secreție de castor
catagrafie – inventar
catahrisis – abuz, samavolnicie
catană – soldat
catărągi (var. catarați) – un fel de încălțări
cătări – un fel de încălțări
catihumen – candidat la botez
cauc – unealtă de fierărie
cavaf – cizmar
cavaf-bașă – șeful breslei cizmarilor
cavas-bașă – comandant al gărzii ce păzea apartamentele domnești
cazac – 1. tătar rusificat alcătuind un corp aparte al armatei rusești; 2. soldat din trupele de cazaci ale Țării Românești
cazachiu – căzăcesc
cazacliesc – căzăcesc
căftănire – acordarea unei dregătorii marcată prin îmbrăcarea caftanului
călăraș – soldat din trupele de cavalerie
cămăraș – dregător care avea în grijă odăile domnului, în special cămara în care era păstrat tezaurul acestuia
cămărășoaie – soția cămărașului
căminar – dregător însărcinat cu strângerea unei dări pe băuturile spirtoase
căminărit – impozit pe băuturile spirtoase
căpestrea – albie, covată mică
căprar – caporal
căprior – bârnă susținând acoperișul unei construcții
căpriorit – structura de susținere a acoperișului
căpui – a obține, a procura
căsărob (*var.* cosorob) – cosoroabă, piesă de lemn utilizată în construcții
căști – rate de plată, tranșe
cătuie – vas în care se ard mirodenii
căvăfesc – referitor la cavafi, cizmari
câiâgiu – muncitor specializat în tăierea frunzelor de tutun
cârpeturi (*var.* cârpituri) – cârpe, boarfe
ceaprăzar (*var.* ciaprazar) – meșter lucrând ciucuri de lână pentru împodobirea veșmintelor
ceaus – 1. curier, ștafetă (la turci); 2. la Curtea Domnească, ușier care mergea înaintea domnului, purtând un baston cu clopoței de argint; 3. vătaf de surugii; 4. grad militar, corespunzător caporalului; 5. slujitor la poliție, la o închisoare, aprod care aduce pe vinovați dinaintea justiției
cecherdeseze – stafide roșii
cecrevecheia – hârtie franțuzească
celenchi – insignă purtată pe boneta militară
celetnică – prostituată
cenlică – rație, tain de mâncare
cep – cui, piron
cer – *Quercus cerris*, arbore din familia fagului
cercăsesc – vezi cerchezesc
cerceveа – rama de lemn a geamului
cerchezesc – referitor la cerchezi, populație din nodul Mării Negre și din Caucaz
ceris – medicament sub formă de praf
cești-pristav – dregător aflat în fruntea fiecăruia dintre cele cinci sectoare ale capitalei în timpul ocupației rusești din 1806–1812
cfartir – cazarea soldaților prin case particulare
chebabie – un fel de mirodenie

chefalạr – un fel de broderie
chefaloniṭis – originar din insula Cefalonia
chehlembạr – chihlimbar
chelamẹc – tip de postav
chelạr – responsabilul cu aprovizionarea și păstrarea proviziilor
chelăreạsă – soția chelarului
chelẹr – cămară, pivniță
chilịe – cameră, încăpere
chẹmbric – tip de tulpan
chepẹng (*var.* chiopẹnc) – oblon, ghișeu
cherhana (*var.* kerhana) – atelier de producție
chịlă – măsură de capacitate pentru cereale
chimẹr – chenar
chimiagịu – chimist improvizat
china – limba greacă uzuală
chinonịe – contact, legătură
chint – pânză de bumbac originară din India
chiopẹnc – vezi chepẹng
chip – persoană, individ
chiprioṭicon – din insula Cipru
chiproviceạn – originar din Ciprovți, azi în Bulgaria
chir (*var.* kir) – domn
chịtră – citrică de dimensiuni mari, din care se face, de obicei, dulceață
chiurcị-baș (*var.* chiurciubaș, chiurciubașa, chiurgiu-bașa) – starostele breslei blănarilor
chiuṭuzịsă – tip de stafide
chrisọv – vezi hrisov
chrysochọos – zlătar
cialacma – săpun de calitate inferioară
cicrecileạc – medicament universal, panaceu
cifẹrt – una din cele patru rate anuale ale unei dări
cifḷic – moșie, domeniu
cimișịr – *Buxus sempervirens*, arbust decorativ
cioclu – slujbaș însărcinat cu îngrijirea bolnavilor de ciumă
ciohodărịt – taxă plătită de cizmari în beneficiul ciohodarului, slujbașul ce avea grijă de încălțările domnului
ciortạn – crap de mărime mijlocie
cișlă – dare extraordinară
cisluị – a impune o dare extraordinară
cit – țesătură din bumbac
citărịe – țesături din bumbac
ciubục (1) – tip de cărbune
ciubục (2) – ornament în relief marcând marginile unui perete, ale unei ferestre
ciụciu – pui de crap
clironomịe – moștenire
clistịr – clismă
clondịr – vas de sticlă
clucẹr – boier însărcinat cu aprovizionarea Curții Domnești
clucereạsă – soția clucerului
cobụr – săculeț atârnat sub șa
cochivẹchi – licitație
coconạr – semințele comestibile ale unui conifer din zona mediteraneeană
cofẹturi – dulciuri, zaharicale
colạc – taxă pentru restituirea animalelor domestice pierdute
colạn – brâu, cingătoare
colonạdo – monedă spaniolă
colpụtemih – marcă de ceas
comandịr – comandant
comanditạr – persoană care dă o comandă
comịd – un fel de gumă
comitẹ – comitet de cinci boieri însărcinat cu administrația capitalei în perioada ocupației ruse din 1806–1812
compạnie (*var.* cumpạnie) – breaslă
companịst – membru al unei bresle
condẹi – 1. sumă de bani, fond 2. articol, produs
condịte – fructe glasate
conduragịu – fabricant de conduri
condụri – pantofi femeiești cu toc înalt
contạct – persoană care a contractat o anumită boală

cọntăș – haină lungă, îmblănită
cọntra-venitọr – contravenient
copăiẹr – vânzător ambulant cu copaia
corọca – boală cumplită și misterioasă
cosạc – *Abramis ballerus*, pește din familia crapului
cosorọb – vezi căsărob
cotạl – unealtă de fierărie
cotărịt – dare impusă negustorilor ce vindeau marfă cu cotul
covạci – fierar
covacịe – fierărie
crại – vagabond
creiță̦r – diviziune a florinului austriac
creț̦esc – soi de mere
criminaliọn – tribunal având jurisdicție asupra infracțiunilor grave
cripriọtica – un fel de paste făinoase
criteạn – cretan, originar din insula Creta
critarachịsia – un fel de paste făinoase
crontạleri – taleri austrieci pe care era reprezentată o coroană
cruciger – purtător de cruce
cubeạ – turlă, cupolă
cụhnie – bucătărie
cuiungịu (*var.* cuiumgịu, cuimgịu) – meșter ce lucra metalele prețioase (aur, argint)
cumạș – stofă, mai ales de mătase
cụmpănă (*var.* cụmpină) – cântar
cumpărătoạre – cumpărare
cụmpăt (pe sub) – pe ascuns, în secret
cụrcumă – plantă cu rădăcină galbenă întrebuințată drept mirodenie sau colorant
cușạc – stinghie
cușuzusụm – tip de stafide
cụtnie – țesătură de mătase și bumbac
dar – calitatea de preot
darị fulfụl – piper negru
dăscălẹț – dascăl
dârvạr (*var.* dărvạr) – muncitor însărcinat cu tăiatul și/sau transportatul lemnelor
dâzị – tip de tutun
deabẹz – un fel de astar
decịndea – dincolo, de cealaltă parte
defterlịu – negustor înscris în registrul de liberă practică
defțẹr – condică, registru
delịu – soldat din garda domnească
dẹnghi – diviziune monetară rusească
depositọrium – spațiu de depozitare
desetịnă – zeciuială
desghinạre – desprindere, rupere
detreạbnic – de treabă, cumsecade
devlẹt – statul otoman
diafendipsị – apăra, proteja
diastịmă – 1. lungime; 2. interval de timp
diată – testament
dicheofịlax – *păstrător al dreptății*, titlu onorific acordat unui demnitar laic al Patriarhiei Ecumenice
dijmărịt – bir pe stupi și porci
diricḷị (*var.* diricḷiu, direclịe) – monedă spaniolă
discolịe – greutate
dịscos – taler din metal prețios cu utilizare ecleziastică
divạn efendisị – secretarul turc al domnului
dohtorạt – diplomă de medic
dohtorịe – medicina, profesia de medic
dọniță – vas de lemn pentru transportul apei
donlục (*var.* donlọc) – țesătură fină
dorobạnț – infanterist din trupele Țării Românești
dosolepsịe – tranzacție
dram – unitate de măsură pentru greutate și capacitate
dreptạr – riglă, echer
dresụri – spațiu pentru depozitarea deșeurilor
drob – ficat
drobușọr – *Isatis tinctoria*, plantă erbacee din ale cărei frunze se obține un colorant albastru
dụdet – vuiet, zgomot

duḥot (*var.* doḥot) – lichid uleios obținut din distilarea unor materii vegetale
dulamă – haină lungă din postav gros
dulap – scrânciob
eclisiarh – cleric ce avea grijă de starea corespunzătoare a bisericilor unei eparhii
ecreliu – tip de ceas
ecremę – tip de ceas
efcolie – ușurință
eforos – epitrop, administrator
egrasie – igrasie, umezeală
elciu – sol, trimis
electuar – preparat farmaceutic sub formă de pastă
eleimosină – pomană
eliniе – limba și cultura greacă
ellenica – limba greacă veche
embatichiu – arendă plătită pentru exploatarea unei mânăstiri
emeclic (*var.* emiclic) – hrană, mâncare
emplastru – preparat farmaceutic întins pe o pânză ce se aplică pe locul bolnav
energhisi – a săvârși
englimaticos – criminal
engolpion – iconiță prinsă de un lănțișor și purtată la piept
epanghelmă – profesie
epistat – 1. supraveghetor, administrator, intendent, 2. lucrător în agie
epistăsie – supraveghere, administrare
epitrop – administrator, supraveghetor, efor
epitropisi – a administra, a supraveghea
erbă de pușcă – praf de pușcă
erbărit (*var.* ierbărit) – dare pentru păsunatul vitelor
ergalie (*var.* argalie) – unealtă
eriticum – tip de săpun
ermetic – referitor la alchimie
ernatic – iernarea animalelor
eskер – stofă poloneză
estimp – anul curent
etision – anual
etpaia – suita domnească
everghesie – binefacere
evropienesc – european
exaptерica (*var.* exaptеriga) – ripide, evantaie liturgice
extracturi – registre, catastife
farmacopee – normativ cuprinzând principalele produse farmaceutice
fârșerot – aromân din Albania
felegean (*var.* felegeac) – ceșcuță
felendreș – din Flandra, flamand
felos – plută
fermaiș – șal de cașmir
fiiaminghicon – flamand
filodorimă – bacșiș
filoprosopie – interes personal
firig – chirurg
fișicuri – artificii
fitilidicos (*var.* fitilidico) – tip de postav
flebotomie – secționarea venelor
fludă – țesătură fină de tip văl
fotohisie – iluminație
francărșpiț – element de arhitectură
franghica – de tip occidental (despre acoperămintele de cap)
frigian – din antica Frigie, o zonă în partea central-vestică a Turciei de astăzi
fumărit – dare percepută pentru fiecare coș de fum
furcă – stâlp gros de lemn
furn – cuptor
gabrovalâu (*var.* gabrovean) – originar din orașul Gabrovo
galenți – papuci cu talpă de lemn
galiongiu – marinar (otoman) pe un galion
galoane – șireturi, panglici prinse pe umeri sau mâneci
garafă – carafă
găitan – șnur, panglică
găitănar – meșteșugar ce împletea găitane
gărdurărit – impozit pe vânzarea vinului
gârniță – *Quercus frainetto*, arbore înrudit cu stejarul
gear – șal de cașmir

gemăla – joc cu persoane purtând măști pe la bâlciuri
gerah – chirurg
gerahie (*var.* gerăhie) – chirurgie
geremea – amendă
geț – scaun
ghemha – un fel de stofă
ghenar (*var.* ghenărie) – ianuarie
ghermesit – țesătură fină de mătase
ghiondalic – onorariu, retribuție
ghiudem – cârnat uscat și condimentat
ghiulsuflu – tip de tutun
ghiulsuiu – apă de trandafiri
ghiurdan – salbă
ghiz – un fel de țesătură
giubea (*var.* jubea) – haină lungă și largă purtată peste anteriu
giuvaergiu-basa – șeful breslei giuvaergiilor (bijutierilor)
glavnoi – principal
gloabă – amendă
goi – necredincios din punctul de vedere al evreilor
gomalaca – rășină secretată de insecta *Kerria lacca* (din India și Tailanda)
gospod (prescurtat gspd. sau gpd.) – domn, voievod; domnesc
griji – a curăța (de măruntaie etc.) un animal sacrificat
gripcă – răzuitoare de fier
grof – conte
gros (1) – grosime
gros (2) – temniță
gros (3) (*var.* guruș, kuruș) – monedă austriacă și turcească de argint
gulden – monedă de argint din Țările de Jos
gumen – frânghie gumată
guruș – vezi gros (3)
halaliu (*var.* helali) – țesătură de mătase sau bumbac
halea – în funcție
halt – bârfă, palavră
hamam – baie turcească cu abur uscat
harabagiu – căruțaș
harturghie – fabrică de hârtie
has – raia, cetate de pe teritoriul țărilor române, anexată de Imperiul Otoman împreună cu zona rurală înconjurătoare
hasa – tip de tulpan
hasam portale – tip de hârtie
hatișerif – decret al sultanului
hatman (*var.* hatman) – boier divanit având comanda zapciilor
havadiș – veste, știre
havaet (*var.* havaiet, avaet) – contribuție în bani, taxă, impozit
havalea – corvoadă, angara
hazna – 1. puț adânc; 2. rezervor de apă
hătmăneasă – soția hatmanului
hârșie (*var.* hărșie) – blană de miel folosită pentru confecționarea de căciuli, gulere, căptușeli
helvasî – halva
her – fier
hetai (*var.* hetaia) – mătase originară din China
hiot – originar din insula Chios
hiotica – lucruri provenind din insula Chios
holercă (*var.* horincă) – rachiu
horșav – fiertură de fructe
hronicesc – cronic (despre boli)
hucheara – tip de hârtie
humai – tip de tulpan
husmet (*var.* humzet) – venit încasat din strângerea unor dări
i – și
iamăcar – lucrător însărcinat cu întreținerea focului și căratul apei într-o brutărie
iamurluc – un fel de pelerină
iangân (*var.* iangăn, iangan) – 1. incendiu; 2. – detașament de pompieri însărcinat cu stingerea incendiilor
iatrofilozof – medic cu pregătire literară și filozofică
iatros – medic
ibrișingiu – producător și negustor de fire de mătase pentru cusut sau brodat

ici-ciohodar – slujbaș la Curtea fanariotă ce avea grijă de încălțămintea domnului
iconom – administrator, manager
icosar – monedă otomană de argint
ifos – fel, tip, stil
ighemon – conducător, domn
igurt – iaurgiu
ikilik – monedă otomană de argint
ilic – vestă fără mâneci
imineа – tulpan, maramă
iminei – pantofi de marochin fără toc
imingiu – meșter ce confecționa iminei
iorgangerie – meșteșugul confecționării de iorgane (plăpumi)
iorgangiu – plăpumar
ipecacuana – *Uragoga ipecacuanha*, plantă din America de Sud ale cărei rădăcini au efect expectorant și vomitiv
ipingea – manta bărbătească
ipochimen – ins, individ
ipolips (*var.* ipolipsis) – reputație, renume
ipotesiar – împricinat, parte într-un proces
irat – taxă, venit
irmilic – monedă otomană de argint
isbrăni – a răsplăti
iscoditor – spion, agent sub acoperire
isnaf – breaslă
isnaf-basa – întâistătătorul breslei
isnoavă (de) – din nou, iarăși
isometrie – proporție armonioasă
ispravnic – 1. persoană aflată într-un post de conducere în perioada feudală (logofăt, vornic, hatman etc.); comandant, șef, căpetenie; guvernator al unui județ; 2. persoană însărcinată cu inspecția, administrarea sau conducerea unui serviciu; 3. responsabil de șantier
isprăvnicat – instituția ispravnicului
isterisi – 1. a lipsi, a văduvi de ceva; 2. a întrece, a depăși
isvodire – a născoci, a inventa, a introduce
işlic – căciulă de blană
işlicar – meșter specializat în confecționarea de işlice
itachisios – originar din insula Itaca
iuft – piele groasă tăbăcită din care se confecționau încălțări
iugurgiu – producător de iaurt
iunot – ianiot, originar din orașul Ioannina
iuzbașă – comandantul a o sută de fustași (lăncieri) din garda domnească, sutaș
împăna – a întesa, a împânzi
împrejurаș – de primprejur, vecin
înclinare – asemănare, atribuțiuni comune
încontena – a conteni, a se încheia
îndemânatec – la îndemână
îndeși – înteți
înecăciune (*var.* înnecare) – inundație
îngrădiș – îngrăditură, împrejmuire, incintă
înlesnitor – ușor
întemeia – a consolida
jaleș – plantă din genul *Salvia* cu întrebuințări în medicină
jertfelnic – altar
jigănie – insectă
jimblar – brutar specializat în producția de jimblă
jimblă – un fel de pâine
jitniță (*var.* jicniță) – grânar, hambar
jubea – vezi giubea
județ – 1. judecător, guvernator; 2. judecată
jugastru – jaleș *Acer campestre*, arbore înrudit cu arțarul, cu lemnul alb și tare, din care se fac juguri
juvaeri – giuvaeruri, bijuterii
kasapbașa – starostele breslei casapilor (măcelarilor)
kerhana – vezi cherhana
kil-kenar – stofă poloneză
kir – vezi chir

kuruș – vezi gros (3)
lachẹrdă – pălămidă (*Pelamys sarda*), pește care se afuma, se săra și se conserva în ulei
lạdico – tip de basma
lạibăr – scurtă îmblănită
lat (*var.* lant) – scândură de lemn
lavạnt – lavandă, levănțică (*Lavandula angustifolia*)
lazi – populație din estul Mării Negre
lazarẹt (*var.* lăzărẹt) – carantină pentru persoane presupus contaminate cu o boală contagioasă
lăcătuțoạică – soție de lăcătuș
lăẹț – nomad
lămurịre (a cerii) – curățare, purificare
lăngoạre – vezi lingoare
leạh (*var.* leh) – polonez (subst.)
leạt (*var.* let) – an
lefegịu (*var.* lefecịu) – mercenar
left – salbă, medalion
lẹge – credință, religie
leh – *v.* leah
leșẹsc – polonez (*adj.*)
linạz – țesătură fină
lingoạre (*var.* lăngoạre) – febră tifoidă
liochịu – stacojiu, roșu aprins
lipscạn (*var.* lipțicạn) – negustor ce importa și /sau comercializa marfă de la Lipsca (Leipzig)
lipscănịe – marfă importată de la Leipzig
litạnie – procesiune religioasă
lịtră – măsură de capacitate echivalând cu un sfert de oca, circa 318 grame
liụde (*var.* lụde, liụdi) – individ, persoană, deseori în calitatea de contribuabil
livẹde – pajiște, fâneață
loess – rocă sedimentară neconsolidată de culoare galben-cenușie
lof – lepră
logofạt – *(marele)-logofăt* mare-boier, șeful cancelariei domnești; *vtori-logofăt*, adjunctul acestuia; *treti-logofăt*, secretarul marelui-logofăt, *logofăt de taină*, secretar domnesc; *logofăt zăi divan*, scriitor de documente; *logofeții dvorniciei*, secretarii vornicului
logofeteạsă – soția logofătului
lojnịță – împletitură de nuiele în care se uscau sau se afumau fructele
lolachịu – indigo
lọnge – adunarea generală a unei bresle
lopingịr – smochină mare și moale
lụde – *v.* liude
lụstru (1) – luciu
lụstru (2) – interval de cinci ani
macạt – pătură, cuvertură
madeạ – chestiune, problemă
madẹm – aliaj de cupru, nichel și zinc imitând argintul; pacfong
mahmudeạ (*var.* mahmudịa) – monedă otomană de aur
mahẹt – tip de postav
mạldăr – snop de știuleți de porumb
maloteạ – haină de lână cu gulerul și mânecile îmblănite
maltẹh – mătase malteză
mạnă (1) – un fel de halva
mạnă (2) – un fel de licheni
mangạl – vas cilindric de metal în care se ard cărbuni pentru încălzire
mansụp – dregătorie, funcție, slujbă
manutạnță – serviciu al armatei însărcinat cu aprovizionarea cu cereale și producerea pâinii
maraifẹt – mijlocire
marchitạn – negustor ambulant de produse preponderent rusești
mardeạ – cantitate
marụlă – salată, lăptucă
masalạ – făclie, torță
masalagịu – purtător de torță
matẹrie – material
matrapạz – revânzător, speculant de alimente și alte produse de primă necesitate
maxildạr – unealtă de fierărie
mazịl (*var.* mazâl) – 1. domn sau înalt demnitar scos din funcție; 2. mic-

boier sau descendent de mic-boier (fără funcție publică)
măciniș – măcinare
măglisi – a înșela, a amăgi
mămulár – negustor ambulant de mărunțișuri
mărăș – Maraș (Kahramanmaraș), oraș în sudul Turciei în care se producea un anumit tip de postav
mărgelár – negustor de mătase cu amănuntul
mărgelărie – negoțul de mătase cu amănuntul
măruntaie (*var.* măruntae) – mărunțișuri, obiecte mărunte, neînsemnate
mătăciună – apă de melisă, băutură alcoolică obținută prin fermentarea frunzelor de melisă
mătăsărgiu – mătăsar, vânzător de mătase
mână – categorie
medelnicér – boier care turna domnului apă pentru a se spăla pe mâini, punea sarea și servea bucatele
medelnicereasă – soția medelnicerului
mehtupciu – scriitor la divanul domnesc
meimurieț – misiune, sarcină, competență
meledica – cu muzică, cântând melodii (despre orologii)
melez – tip de pânză
melintios – din Malatya în Anatolia
melisă – *Melissa officinalis*, plantă erbacee din familia labiatelor din fermentarea frunzelor căreia se obține o băutură alcoolică aromatizată (apa de melisă)
menganea – menghină
menghenesi – a prelucra o țesătură cu ajutorul unei menghine
meremet – reparație
meremetisi – a repara, a drege
mermeri – tip de tulpan
meși – cizmulițe din piele fină
meșină – piele de oaie sau capră tăbăcită
metah – marfă, produs
metahirisi (*var.* metachirisi) – a folosi, a întrebuința, a practica o profesie
metoh (*var.* metoc, metoș, mitoc, mitoh) – mânăstire dependentă de o alta mai mare sau de o episcopie, mitropolie, patriarhie; reprezentanța acesteia într-un oraș mare
mied – hidromel, băutură slab alcoolică obținută prin fermentarea mierii de albine
mierár – vânzător de miere
milidon – un fel de caracatiță
mihani – utilaj, mașinărie
mimár başa (*var.* meimer başa, meemerbașa, maimarbașa, mai-mare başa) – întâistătătorul breslei constructorilor
mincinuos – fals, artificial
mindir – saltea umplută cu paie
minteán – haină bărbătească scurtă
miriе – tezaurul sultanilor, imperiul otoman
Misir – Egipt
misir (*var.* misir) – monedă otomană bătută în Egipt
mizitră – tip de brânză
molah – specialist în drept islamic, conducător al unei comunități musulmane
molitfă – rugăciune
moltón – țesătură de bumbac sau de lână
monopuli – monopol
mreană – *Barbus barbus*, pește de râu înrudit cu crapul
mub(a)aia – achiziție la preț scăzut pentru Înalta Poartă
muhabethanea – un fel de țesătură
muharaz – funcționar otoman
mumbașir – slujbaș însărcinat cu încasări și cu execuții fiscale
mungiu – lumânărar
murdalâc – murdărie
mure – momițe, glande ale unor animale

muselină – țesătură fină, transparentă din bumbac sau mătase
mustopită – plăcintă cu must
musul – *v.* muselină
naht – bani peșin, numerar
nalân – papuci de baie (hamam)
nalbant (*var.* nălban, nalbangiu) – potcovar
napristan (*var.* năpristan, neprestan) – permanent, încontinuu
narамză – portocală stacojie cu gust amar
nardinchi – suc de rodii
nart – preț fix stabilit de autorități
nastrap – cană, cupă
nazâr (*var.* nazir) – întâistătător, administrator
năd – a adăuga
năhutiu – de culoarea năutului
nălban-baș – starostele breslei potcovarilor
nămestie – construcție
nâsfie – monedă otomană de aur
neadormit – nestins
neamuri – boieri decăzuți la statutul de simpli agricultori
nefer – soldat din corpul arnăuților cu atribuții de poteră
nemernic (*var.* nemearnic) – sărac, sărman
nemeș – nobil din Transilvania
neurmător – nesupus
nisioticon – insular
nișesteа – făină fină de patiserie
nizam – hotărâre domnească, ordin, regulament
nosocomion – spital
oberfervalter – administrator-șef
oblânc – partea din față a șeii
oblu – scândură dreaptă de lemn
obor – îngrăditură în care sunt ținute vitele, târg de vite, târg
obraz – persoană, eventual de neam bun
obștire – treabă obștească
oca – veche unitate de măsură pentru capacități și greutăți, egală cu circa un litru (sau un kilogram) și un sfert
ocol – circumscripție
odobaș – căpitan de seimeni sau de arnăuți
ofichion – dregătorie, demnitate boierească
oficină – farmacie, spițerie
oftalmie – boală de ochi
ohabnic (*var.* ohavnic) – (*despre o proprietate, o moșie*) care nu poate fi înstrăinat, inalienabil
oierit – dare pentru pășunatul oilor
olac – curier călare
olandă – țesătură fină de in
oltar – altar
onluk – monedă otomană
ordonanța – a comanda
orfanotrofion (*var.* orfanotrofie, orphanotrophie) – orfelinat, casă de copii
organ – unealtă, instrument
orlan – tip de papuci femeiești
orosan – orășean
ort – monedă de valoare mică
osfeștanie (*var.* sfeștanie) – slujbă de sfințire
ostia – a se reduce, a da înapoi, a înceta
ostrachia – paste făinoase, probabil în formă de scoici
ot – din
otavă – iarba crescută după cosit
oturaclиu – sedentar, stabil
ovease – ovăz
pacegirie – gătire de bucate
pacegiu – bucătar
pacsimand – pesmet
paharnic (*var.* păharnic) – boier de la Curtea Domnească însărcinat să aibă grijă de băutura domnului, din care gusta, pentru a se convinge că nu era otrăvită
palamar – funie, odgon
palmă – unitate de măsură pentru lungime
panaghiar – vas de metal pe care este așezată panaghia, o pâine liturgică

pandur – soldat din trupele neregulate ale Țării Românești
panighir – târg
panzehru – antidot
papistaș – catolic
papugesc – referitor la papugii
papugiu – meșter ce confecționa papuci
paraclis – un fel de rugăciune
paramalâc (*var.* paramaclâc) – balustradă, parapet
paraponisi – a se plânge
parisiia – judecata de apoi
pasmaclii – tip de papuci femeiești
pașmadii – tip de papuci femeiești
pat – temelie a unei construcții
pațimă – boală
patriarș – patriarh
patriersie – patriarhie
pațachină – vopsea stacojie obținută din bobițele negre ale arbustului *Rhamnus cathartica*
pazarghidean – servitor trimis să facă piața
pazvangiu – soldat din trupele pașei de Vidin Osman Pazvantoglu
păhărniceasă – soția paharnicului
părădui – a distruge
părăpăr – impozit pe vânzarea vinului
părăsimi – postul Paștelui
păsmăgar – brutari ce făcea pesmeți
păs – restriște, dificultăți
pătimaș – pacient
păzi – a frecventa
pârgar – membru al sfatului orașului
pecetluire – document de scutire de taxe pe care era aplicată pecetea domnească
pelcea – piele jupuită de pe un animal mic
pendinte – dependent de
per capita – de persoană
perghel – în formă de semicerc
periciune – pieire
perierghie (*var.* pierierghie) – luare-aminte, băgare de seamă, cercetare
perigrafie – descriere
periusie – avere
perz – peruzea (?)
peșchir – prosop
peștemân (*var.* peștimân) – șal ce se înfășura în jurul trupului
petmez – magiun
piastru – monedă turcească de argint
piatra iadului – azotat de argint
pichet – țesătură de bumbac sau de mătase
pipiri – veșmânt femeiesc fără mâneci
pirostrie (*var.* pirostie) – suport cu trei picioare pe care se așeza un vas de metal pe foc
pisirgiu – meșteșugar specializat în întreținerea de cuptoare (în special de ars ceramică)
pitac – decret domnesc
pitar – 1. brutar; 2. dregător însărcinat cu aprovizionarea Curții cu pâine
pităreasă – soția pitarului
pivă – utilaj de bătut postavul
planos – plan
plasă – diviziune administrativă (a capitalei)
plătică – *Abramis brama*, pește de apă dulce din familia ciprinidelor (caprului)
plăvii – plaur, vegetație de baltă
pletie – împletitură
pliroforie – informație
po – câte
podar (*var.* podinar) – muncitor ce lucra la construcția drumurilor din București
podărit – taxă pentru reparația și întreținerea drumurilor
podioară – piesă de lemn utilizată în construcții
podvoadă (*pl.* podvoade și podvezi) – corvoadă constând în obligația de a transporta diferite bunuri
pofil – curea trecută pe sub coada calului
pogribanie – înmormântare
pojar – foc, incendiu

polc – unitate militară corespunzătoare regimentului
polcovnic – comandantul unui polc (al agiei, de cioclii, al hătmăniei, de podari, de poteră, de seimeni, de târg, de vânători), șef al unei categorii de profesioniști (*polcovnic de ingineri*)
polcovniceasă – soția polcovnicului
politie – oraș
politisi – a vinde
ponos – nume rău, reputație proastă
pont – termen, clauză, punct
popor – sat, localitate, circumscripție
portale hartuș – tip de hârtie
porțion – rație, tain
porucic – locotenent
poslușanie – slujire
poslușnic – slujitor
pospai – pulbere fină de făină ce se formează în timpul măcinatului
postălați (*var.* postolați) – pantofi de copii
postelnic – mare-boier, membru al sfatului domnesc, însărcinat cu paza camerei de dormit a domnului și cu organizarea audiențelor la domn
postelniceasă – soția postelnicului
postelnicel – slujbaș în subordinea postelnicului
potcap – acoperământ de cap de formă cilindrică purtat de clerici
potури – pantaloni largi de tip șalvar
povarnă – distilerie de alcool
povățuitor – dascăl, preceptor
povârni – a se apleca, a se înclina, a se îndrepta
pracsis (*var.* praxis) – abilități practice
practicos – destoinic, capabil, competent
prapor – membrană ce învelește diverse organe interne, peritoneu
pravilă – lege, datină, normă
prăpăstui (a se) – a se prăpădi, a pieri
preacurvie – adulter
preaînvechit – foarte bătrân
preapodomnă – sfântă, cuvioasă, cucernică
precupeț – revânzător, speculant de alimente și de alte produse de primă necesitate
precupi – a vinde la preț de speculă
precupie – vindere la preț de speculă
predlojenie – propunere
Preobrajenie – Schimbarea la Față
pretenderisi (*var.* pretinderisi) – a pretinde, a solicita
prezent – dar, cadou
pricinui – a pretexta
pricinuire – contestație
priciuni – a pricinui
primar – medic principal
primeneli – lenjerie
pristav – crainic
proestos (*pl.* proesti, proestoși, proestișii) – întâistătător
proftacsi – a ajunge la
proin – care a avut o calitate, o funcție, un rang pe care nu le mai are; fost
pronomion (*var.* pronomiu) – privilegiu
proscomidie – nișă în peretele de nord al altarului în care se pregătesc pâinea și vinul pentru jertfa euharistică
prothimos – zelos
protimie (*var.* protemie) – zel
protimisi – a achiziționa în regim preferențial
protimisis (*var.* protimis) – drept de preempțiune, achiziție preferențială
protomeșter – șef de breaslă
protosinghel – grad monahal superior singhelului și inferior arhimandritului
prubă – probă
rachier – producător de rachiu
rachierie (*var.* rachiergie) – cârciumă unde se servea rachiu
racilă – defect
rahat-lăcum – rahat
raia – 1. supus creștin din Imperiul Otoman; 2. cetate românească și regiunea înconjurătoare administrată de turci

rampạnt – înclinat, ridicat în picioare
rạtină – un fel de țesătură
răceạlă – vreme rece
răsụră – impozit pe lefurile dregătorilor
rând – etaj
rânsă – inflorescența masculină a unor arbori
regeleạ – un fel de pastă cu miere
repetịr – orologiu muzical
rețmaister – ofițer în cavaleria austriacă
revẹnt – *Rheum officinale*, plantă erbacee, a cărei rădăcină amară se întrebuințează în domeniul farmaceutic
rezachịe – tip de stafide; agriș
rezại – un fel de șal
ripịdă – evantai liturgic
riza-pazạr – prețul curent al pieței
robịn – rubin
rod de zạhăr – dulceață din petale de trandafir
rubịe – monedă otomană de aur
rụptă (*var.* ruptoare) – sumă fixă plătită în fiecare an în mod global vistieriei
rusumẹt – bir indirect constituind un venit al vistieriei
rușfẹt – mită
rụtă – *Ruta graveolens*, plantă erbacee aromativă utilizată în medicină; virnanț
sạbur – substanță extrasă din frunzele de aloe și utilizată în farmacie
sacạ – butoi așezat pe un suport cu două sau patru roți, în care se transporta apa de băut
sacagịu – vânzător ambulant de apă
sacạt – invalid
sacatefsị – a deveni invalid
sacatlậc – invaliditate
sacậz – rășină a arborelui de mastic folosită în farmacie, dar și ca gumă de mestecat
saceạc – parte a unei case cuprinse între calcan și streașină
sadeạ (*var.* saiạ) – simplu
sadẹdica – simplu, neîmpodobit
safiạn (*var.* saftiạn) – piele subțire și fină
saiạc – varietate de aba sau de postav
saidạc (*var.* sahaidạc, săhăidạc) – tolbă pentru săgeți, teacă pentru arme
saldangialậc – confecționarea de sandal, o stofă de mătase
salẹp – 1. praf obținut din măcinarea tuberculilor unor orhidee; 2. băutură preparată din acesta
salhaṇa – *v.* zalhaṇa
salị – tip de postav
sạmeș – dregător însărcinat cu strângerea samei, a dării străinilor
samọladon – ulei de susan
samșị – sardele mici
samụr – zibelină
sandạl – stofă de mătase
sangẹp (*var.* sângẹp, sângeạp) – veveriță
sangulịe – țesătură fină de mătase sau bumbac
santạl – (*Santalum*) nume dat mai multor specii de arbori tropicali utilizați pentru obținerea de coloranți, în parfumerie, farmacie și pentru mobilă
saparịnă – sare de amoniac
sașcă – săsoaică
săbioạră – *Pelecus cultratus*, pește de apă dulce
săhăidăcạr – meșteșugar ce confecționa diverse obiecte din piele (tolbe, teci, coperți de cărți, acoperăminte de mobilă etc.)
sălạș (*var.* salạș) – așezare
sălășluiṇță – locuință
sălășluire – sălaș, locuință
sậlnec – silnic
sămuị – a lua seama cuiva, a identifica
săpunărịt – taxă datorată de producătorii de săpun
săpungịu – producător de săpun
săricịcă – arsenic
sân – fiu / fiică
sândrilịt – acoperit cu șindrilă
sânțịt – sfințit

sârb (*var.* sărb) – slav sud-dunărean (bulgar sau sârb)
sbucni – țâșni
scaune (de carne, pește) – prăvălie, magazin
scăpătăciune – sărăcie
scăzământ – pierdere din greutate
schelă – 1. port; 2. vamă
schembea – burtă de animal
scos – proeminență, prelungire, construcție improvizată în fața prăvăliilor
scrisoare – scris, scriere
scumpie – *Rhus cotinus*, arbust a cărui coajă se întrebuințează la tăbăcit
scutelnic – slujitor scutit de dări
sdrobire – smerenie, umilință
secat – care și-a pierdut luminile ochilor
secătuit – sărac, sărman
sechi uruluc – un fel de geamuri franțuzești
seimen – mercenar însărcinat cu paza Curții Domnești
semnare – indicație, semnalare
sempt – unitate teritorial-administrativă a unui oraș
serchat – cetate turcească de la hotarele țărilor române
serdar – comandantul armatei și al menzilurilor (poștelor)
serdăreasă – soția serdarului
sevai (*var.* suvaia) – țesătură de mătase cu fire de aur și argint
sfanțih (*var.* sfantic) – monedă austriacă valorând douăzeci de crăițari
sfârșit – scop
sibiratic – din Siberia
siclăt – supărare, necaz
siclitar – secretar
silitră – azotat de potasiu, praf de pușcă
simfonie – înțelegere, acord
simigdal – griș
simigiu – brutar specializat în prepararea de simiți, un fel de covrigi presărați cu susan
siminichie – arbust din familia leguminoaseleor ale căror frunze și fructe sunt folosite ca purgativ și diuretic
simit – un fel de covrig presărat cu susan
simtomata – simptome
sin – fiu, fiul lui... (*întrebuințat înaintea numelui de botez al tatălui, servind ca nume de familie*)
sincatavasis – încuviințare
sinet – tezaur, resurse financiare
sior – domn
slujger – dregător însărcinat cu aprovizionarea Curții Domnești și a oștirii
slugereasă – soția slugerului
smredui (a se) – a se contamina, a se molipsi
smreduire (*var.* smredueală) – contaminare
smreduit (*var.* zmreduit) – contaminat, molipsit
sof – țesătură de lână
sols – monedă franțuzească
sopă – măciucă, ghioagă
sovârf – *Origanum vulgare*, plantă erbacee folosită la vopsit și în farmacie
sovereign – monedă britanică de aur
spargere – risipire a locuitorilor unei așezări
spătar – mare-dregător având sarcina de a purta la ceremonii sabia și buzduganul domnului
spătăresc – referitor la spătar
spătărie – instituția spătăriei
spânzura – a depinde de, a ține de
spitalior – cioclu
spițer (*var.* spicear) – farmacist
sponcă – copcă, agrafă
sponculiță – sponcă mică
stafn – normă
stambol – monedă turcească de aur
stare – persoană, individ
staroste – conducător al unei bresle sau al comunităților evreiești și armenești
stătător – stabil, fix

stânjen (*var.* stânjin) – unitate de măsură pentru lungime variind între 1,96 și 2,23 metri
stârpitură – lepădătură, avorton
steag – detașament, escadron
stenahorie – supărare
stenahorisit – înghesuit
stingere – faliment, sărăcie
stolnic – boier ce avea în grijă bucătăria domnească și servea, la zilele mari, bucatele la masa domnului
stolniceasă – soția stolnicului
stolnicel – stolnic de la curțile boierești
straf – amendă
sudit (*var.* sudet) – supus al unei puteri străine, mai ales al Austriei
sugiuc – un fel de cârnat
suhat – pășune
suia – briceag
suiulgi basa – întâistătătorul suiulgiilor
suiulgiu – meșter însărcinat cu repararea și întreținerea cișmelelor
sulimân – fard
sultan-mezat – licitație organizată de divanul țării
surături – un fel de cizme
surecciu – negustor de vite pentru Înalta Poartă
surguniе – surghiun, exil
surlă – colibă
surpa – 1. a călca 2. a cădea
surpătură – hernie
surugiu – vizitiu
suvaia – vezi sevai
sveti (*var.* sfete) – sfânt
șal – țesătură fină de lână
șalvaragiu – croitor specializat în confecționarea de șalvari
șandrama – construcție improvizată
șart – rânduială, regulă, datină
șănțar – muncitor ce lucra la întreținerea șanțurilor de evacuare a apelor Dâmboviței
șăț – jeț, jilț, tron
șchioapă – unitate de măsură pentru lungime echivalentă cu distanța cuprinsă între vârfurile degetelor mare și arătător când acestea sunt întinse la maximum
șelar – meșter ce confecționa șei și alte obiecte din piele
șerbecci basa – slujbaș de la Curte însărcinat cu pregătirea șerbetului pentru domn și invitații săi
șerbeccіu – meșter ce prepara și vindea șerbet, dar și salep
șerbet – băutură răcoritoare preparată din fructe sau flori
șetrar (*var.* șătrar) – boier ce avea în grijă corturile domnești în timpul campaniilor militare
șetrăreasă – soția șetrarului
șift – tip de postav
șistovlău – originar din orașul sud-dunărean Șistov
șoc – lot de obiecte similare (sticle etc.)
șof – țesătură din lână de Angora
șorăpru – unealtă de fierărie
șovar – un fel de trestie folosită la acoperirea caselor
șuvaz – un fel de astar
șug – unitate de măsură de lungime
șul – petrecere, chef, chiolhan
șuvăit – strâmb, neregulat
tabac – tăbăcar, meșter specializat în tăbăcitul pieilor
tabachanea – atelierul unui meșter tăbăcar
tabiniță – țesătură de mătase
tablă – placă subțire
tacâm – 1. serviciu, garnitură, set (de așternuturi, mobilă); 2. trupe
taclit – brâu din material textil
taftur – chingă, curea trecută pe sub pântecele calului
tagmă – categorie socială
tahân – pastă de susan
tainat – tain, rație de alimente
taleodoricesc – referitor la sculptura în lemn
talp – talpoș, soldat din trupele agiei

tălpă – grindă așezată la temelia construcțiilor
tamazlâc – îngrășarea animalelor domestice
tambură – piesă metalică
tanănt – substanță chimică folosită la tăbăcirea pieilor
tarac – țăruș, par, stâlp
taraphana – monetărie
tartăr – preparat farmaceutic
tas – taler, tipsie
tăia – a scădea, a reduce
tălpoi – grindă de mai mari dimensiuni așezată la temelia construcțiilor
tătărcă – cojoc lung
târg – pedeapsă corporală administrată în public
târlici – căptușeală de postav a papucilor
târn – un fel de mătură
tedaric – aprovizionare
tel – sârmă, arc
telal – organizator de licitații, crainic și vânzător de vechituri
telalâc – comisionul telalului la licitații
telal-basa – starostele breslei telalilor
telatin – piele fină de bovine
teleleică (*var.* teleloaică) – vânzătoare de haine vechi
tembelie – lene, trândăvie
temei – temelie, bază
tenchi – a patra parte dintr-un dram, circa 0,795 grame în Muntenia
tenzuh – pastilă
teorisi – a viza
terebentină – lichid incolor obținut din distilarea rășinei de conifere cu utilizări în medicină și farmacie
teresii – greutăți de cântar
teriacă – antidot împotriva otrăvurilor, remediu universal
tertip – meșteșug, metodă
terțiar – care revine din trei în trei zile
terzi basa – întâistătătorul breslei croitorilor
teslim – predare
testea – mănunchi
testemel – pânză înflorată, basma
teșchereа (*var.* teschereа) – legitimație, certificat, adeverință
teșghetar (*var.* tezghetar) – vânzător la tejghea
tiftic – lână fină de capră
tingire – un fel de ceaun de aramă sau fontă
tiptil – incognito
tiranisi (a se) – a se chinui
tiriplic – fir, ață de bumbac
titopolit – originar din Tepelena (azi în Albania)
tivilichie – scurtă îmblănită
tocanlâu – de Tokat
tonbec – tip de tutun
topciu – tunar
toptan – cantitate mare
toptangiu – negustor cu ridicata
tort – tors, toarcere
tractir – local, cârciumă
treapăd – trap, viteză mare
trecapelă – tip de hârtie
trepăd – gloabă, amendă
treti – al treilea
triferiție – petrecere, chef, chiolhan
triglene – sortiment de măsline negre
tufan – *Quercus pubescens*, o varietate de stejar
tufă – crengi de arbust
tufecciu – mercenar din garda domnească
tulpan – țesătură fină
tulum – burduf din piele
tulumbă – pompă folosită la stingerea incendiilor
tumbac – aliaj de cupru cu zinc de culoare aurie, alamă
tunus – galben otoman bătut în Tunisia
tupilat – scund
țandură – așchie, bucățică
țigae – tip de lână
țighire – măruntaie, organe interne
țini – joc de noroc
țiție – unealtă de fierărie

țurcană – tip de lână
ughi – monedă ungurească de argint
uium – taxă de măcinat
uleier – producător de ulei
ulicer – locuitorul de pe o anumită uliță
ungurean – transilvănean, supus austriac
untertan – supus austriac
următoriu – care urmează, care se supune unei porunci
urs – grindă groasă de lemn
valesî – guvernator al unui vilaiet
văcărit – dare pe cornutele mari
vătaf (*var.* vătaj) – 1. slujbaș sau cap al unor instituții publice (divanul, vistieria, spătăria, păhărnicia, corpul aprozilor, pușcăria, grajdurile domnești); 2. starostele unei bresle mai mici; 3. comandantul unui detașament militar (vătaful dorobănției, de călărași)
vătășel – 1. slujbaș al unor instituții publice; 2. starostele unei bresle mai mici; 3. reprezentant al domniei în cartierele bucureștene (vătaf de mahala)
vătășie – breaslă mai mică
vârtej – regulator al pietrei de moară
vârtelniță – unealtă de lemn pentru depănat
vel – mare
velință – povarnă, distilerie de alcool
velit – (*despre boieri*) mare, de rangul întâi
venetic – venețian
veresie – datorie
veri – ori, fie
veri cine – oricine
vericare – oricare
vig – sul de stofă
vinăricel – slujbaș însărcinat cu strângerea vinăritului
vinărici – dijmă în vin, echivalând, de obicei, cu a zecea parte din producție
vintrice – pântece
viraneа – teren viran
vistier – mare-dregător care se ocupa de vistieria, de finanțele țării
vistiereasă – soția vistierului
vlădică – ierarh, episcop sau mitropolit
vlădicesc – referitor la vlădică
vlăjar – zdrahon, tânăr înalt și zdravăn
vnuc – cumnat
volnic – care poate acționa după voia sa; liber, capabil
volnicie – 1. libertate, independență, autonomie; 2. autorizație, încuviințare
vornic – mare-dregător; *marele-vornic*: boier responsabil cu supravegherea Curții Domnești, cu afacerile interne și justiția țării; *vornicul Țării de Jos / ~ de Sus*: vornic a cărui autoritate se exercita doar în respectiva parte a țării; *vornic de harem*: boiernaș ce avea grijă de apartamentele doamnei; *vornic de poartă*: ușier de la Curte; *vornicul obștirilor* sau *al politiei*: un fel de primar al capitalei
vorniceasă – soția vornicului
vtori – al doilea, secund
yüzlük – monedă turcească de argint
zabit – poteră
zabitlâc – instituție însărcinată cu asigurarea ordinii publice
zachinteos – din insula Zakynthos
zahereа (*var.* zachereа, zacherelă) – 1. alimente, provizii; 2. produse alimentare furnizate Înaltei Porți
zalhana (*var.* salhana) – abator
zamfir – safir
zaneа – un tip de papuci
zapciu – 1. soldat din diverse corpuri de oaste; 2. agent de poliție
zapis – act, document scris, poliță
zapt – stăpânire, administrație; *a face zapt* a confisca, a sechestra
zaraf – persoană care se ocupa cu schimbul banilor, acordarea de credite,

arendarea de venituri publice; cămătar
zaraflâc – activitatea zarafului, schimb de bani
zardavă (*var.* zardavạ) – un fel de jder
zarf – suport de metal pentru pahare sau cești
zavistie – invidie, pizmă
zavistui – a invidia, a pizmui
ză – de
zăbălău – pînză groasă din cârlți sau păr de capră
zăbrănic – țesătură fină de culoare neagră
zăbun – haină fără mâneci, căptușită cu bumbac sau lână
zăbunar – meșter ce confecționa zăbune
zăbunărie – meșteșugul și produsele confecționate de zăbunari
zăcătoare – bazin în care erau întinse pieile în procesul de tăbăcire
zăsită – un fel de pâine
zătigneală – supărare, greutate
zătigni – a împiedica, a opri
zătignire (*var.* zatignire) – întârziere, lipsă
zekir – inteligent (aici despre un tip de inel)
zenghiluri – scări de cal
zerdegefi – turmeric, curcumă
zesit – pierdere în procesul spălării și măcinării cerealelor
ziafet – zaiafet, petrecere
zincirli – monedă otomană
zingefil – ghimbir
zlot – un tip de monedă
zlotos – cu zloată, ploios, umed, noroios
zmreduit – *v.* smreduit
zolota – monedă turcească de aur
Zoodohu(l) Pighi – Izvorul Tămăduirii
zurbalâc – scandal, zarvă, tărăboi

Indice de nume

Abdülhamid I (sultan) 315
Abraham de Lion (mare angrosist) 342
Albu (feciorul lui Vălcu) 248
Alexandru ot mahalaua Brezoianului (paharnic) 159
Alexandru Străinul (lumânărar) 207
Alexeanca ot Udricani, Ecaterina (asistată social)113
Altân Agemolu sin Martiros (bogasier) 339
Altântopoaia, Ilinca (antreprenoare) 345
Altunian, Hagi Garabet (tutungiu) 342
Anastase (lemnar) 229
Anastase (morar) 180
Anastasia (asistată social) 113
Anastasia Botezata (ot Câmpulung) 112, 113
Anastasie ot Sf. Nicolae Șelari (meșter sticlar) 245
Anastasios (aventurier grec) 248
Anca Armeanca (tămăduitoare) 167
Andonie (stolnic) 192
Andonie, Catinca (fiica stolnicului Andonie) 192
Andrei („doftor" la Spitalul Colțea) 131
Andrei (donator) 251
Andrei (postelnic) 96
Andricul (căpitan) 77
Andronie (lăcătuș) 249
Anedov, Asadur (mare negutător) 343
Anghel Șiștovlău (antreprenor) 284
Antim Călugărul (arendaș) 105
Antim Ivireanul (mitropolit) 102, 104, 116
Anton (negustor) 292
Anton (telal fără autorizație) 337
Anton sin Gregorie (zăbunar) 219
Antonache (vel-ban) 129
Antoni (stolnic) 256
Antoni, Ecaterina 256 *v. și* Mavrocordat, Ecaterina
Antonie Gerahu (doctor fără diplomă) 168
Antonie Hiotul (epistat al ciumei) 146
Antyllos (chirurg grec) 123
Araboel, Agebaba (fabricant de licori) 194
Aracagloglu, Sarchiz (mare negutător) 343
Arcalaitu, Maro (proprietar de care de lipscănie) 328
Arcuda (grămătic) 47
Arcuda, Teodor (epitrop al spitalului Dudești)141
Arghiropulo, Manolache (biv-vel-spătar, epistatul agiei) 302
Armand Charles, conte de Guilleminot (diplomat militar) 268
Armașopol, Dimitrie (vel-căpitan de dorobanți) 47
Arsenie (ieromonah) 105
Atanasie de pe podul lui Șerban Vodă (mahalagiu)159
Atanasiu Zachinteos, Constantin (calpuzan) 319
Avram din Șneatin (argintar) 253
Avram Ovrei Cuiungiu (argintar) 250

Babic Brutarul 292, 301, 334
Bacaloglu, Ioan (proprietar de care de lipscănie) 328

Bahmetief („general comandir“) 160
Băjășkian, Minas (călător armean) 89
Băjescu (biv-vel-serdar) 111
Bălăceanca, Maria (mahalagioaică bucureșteancă) 124
Bălăceanca, Smaragda (boieroaică) 246
Bălăceanu, Ilinca (bucureșteancă convertită la catolicism și revenită apoi la ortodoxie) 111
Bălașa („lăcătuțoaica“) 249
Bălașa (asistată social) 110
Băleanu, Grigore (biv-vel-vornic) 285
Băleanu, Grigore (mare-agă) 149
Băleanu, Manolache (vel-vornic de poliție) 285
Bantâș-Kamenski, Dimitri (curier diplomatic rus) 177
Banvaniste, Moise (mare angrosist) 342
Barbau, Monsu (proprietar de care de lipscănie) 328
Barbu Logofătul (vtori-vistier) 109
Basma, Grigore (polcovnic) 47
Batesta (ceasornicar) 255
Bauer, Friederich Wilhelm von (militar german) 276, 323, 341
Bășcoveanu, Nicolae (logofăt) 124
Becich, Antonio (episcop catolic) 24, 303
Beithuber, Jacob (spițer) 170
Bengescu (boier) 110
Bertin, Exupère Joseph (medic) 165
Bita doftoroaia (asistată social) 112
Bogoiu (calfă basmagiu) 282
Bolto (medic) 165
Brătășanca, Pulheriia (păhărniceasă) 129
Brâncoveanu (biv-vel-logofăt/vel-logofăt) 106, 287
Brâncoveanu, Bălașa (Domnița, fiica lui Constantin Brâncoveanu) 102
Brâncoveanu, Constantin (domn) 102, 168, 245, 327, 346
Brâncoveanu, Grigor(i)e (mare-ban/biv-vel-ban) 154, 223
Brâncoveanu, Grigorie (vornic) 159
Brâncoveanu, Manolache (vel-vornic/vornic) 141, 168
Brâncoveanu, Nicolae (mare-ban) 224
Brâncoveanu, Nicolae (mare-vornic) 230
Breazu ot Podul Calicilor, Constandin (doctor fără diplomă) 168
Brenier (agent austriac) 320
Brutaru, Manea (seimen bulucbășesc) 104
Bucșenescu, Sandu (biv-vel-serdar) 137
Burchi, Alexandru (negustor) 292

Caliarh (spătar) 114
Calimahi, Scarlat (domn) 317
Călin (lăcătuș) 249
Caliția de la Prâșcoveanu (doctor fără diplomă) 168
Calos Armeanul ot Popa Rusu (bogasier) 339
Cantacuzino, Mihail (spătar/mare-vistier) 128, 129, 207
Cantacuzino, Șerban (domn) 276
Cara Bairactar, Ion (ostaș) 109
Cara Mustafa (brutar) 181
Carabet, Hunțur (proprietar de care de lipscănie) 328
Carabina „ot mahalaua Colții“, Trandafir (doctor fără diplomă) 168
Caracaș, Constantin (medic, fiul doctorului Dimitrie Caracaș) 124–126, 133, 135, 137, 138, 140, 143, 149, 150, 152, 154, 155, 170, 238
Caracaș, Dimitrie (medic) 120–123, 127, 133, 138; *v. și* Luca (zis Caracaș), Dimitrie Niculae (medic)
Caragea, Gheorghe (beizadea) 127
Caragea, Ioan Gheorghe (domn) 29–39, 41, 44, 47–49, 68, 70, 71, 74–76, 78, 79, 83, 85, 94, 96, 97, 101, 104, 105, 112, 115, 122–127, 138, 140, 148–150, 154, 155, 164, 166, 191, 195, 196, 213, 217, 224, 229, 235, 272, 273, 284, 294, 295, 297, 301, 330, 345

Caragea, Nicolae (domn) 19, 68, 78, 164, 190, 208
Caragea, Zaharia (medic) 164
Carra, Jean-Louis (jurnalist francez) 269, 276
Catinca (sora vornicului Samurcaș) 113
Catinca Știrboaica (boieroaică) 233
Câmpineanu, Scarlat (boier) 91
Cândescu, Constantin (biv-vel-logofăt) 131
Cândescu, Ilinca (soția lui Constantin Cândescu) 131
Cârlova (mahalagiu bucureștean) 159
Ceauș, Nicolae (topciu la breasla armășiei) 109
Cenciu (calfă basmagiu) 282
Chiaro, Anton-Maria del (secretar domnesc) 31, 245, 327
Chipa, Gheorghe (fabricant de licori) 194
Chiriță din Giurgiu, N. (donator pentru Spitalul Colțea) 131
Chiru, Ivan (filantrop) 118
Chițoreanul, Scarlat (stolnic) 232
Christodor (brutar) 183
Cioranca (pităreasa) (asistată social) 113
Clarke, Edward Daniel (călător englez) 291
Clinceanu, Radu (vel-postelnic) 50
Coen, Isaac (angrosist, proprietar de care de lipscănie) 328, 342
Comăneanu, Alexandru (căminar) 301
Comino, Toma (mahalagiu bucureștean) 168
Constandie/Costandie (vlădica/episcopul Buzăului) 228, 237, 240
Constandin (lăcătuș) 249
Constantin (bogasier) 294
Constantin (cap al refugiaților de la sud de Dunăre) 284
Constantin (meșter pielar și miniaturist) 201
Constantin (zugrav de subțire) 240
Costache (clucer) 47
Costachi Hatmanul 271
Costaforu (proprietar de care de lipscănie) 328
Costandin (fiul cupețului Maxim) (ctitor) 129, 214
Costandinu (asistat social) 110
Costea (pitar, meimar-bașa) 234
Costin din Metsovo (pacient asistat social) 133
Cozma („părinte eclisiarh al sfintei Mitropolii") 230
Cozonica (hătmănească) 113
Craia (bogasier) 339
Craioveanu, Ioniță (staroste de croitori) 258
Crețulescu, Alexandru (paharnic) 233, 277, 228
Crețulescu, Matei (biv-vel-paharnic) 217
Culina, Panaiot (din Peloponez) (argintar) 250
Culoglu, Manolache (antreprenor) 284
D'Antraigues, Louis Emmanuel (conte) 22
Damian (negustor) 333
Dampner, Laurentie (spițer) 171
Dandanaoglu, Hagi Garabet (tutungiu) 342
Daniil („dohtor foarte meșter") 168
Daniil din mahalaua Popescului (meșter sticlar) 245
Dănuț Lumânărarul 208
Dapontes, Konstantinos (scriitor grec) 9
Darvari, Constantin (medic) 122–126, 321
Davidoglu, Bogos (proprietar de care de lipscănie) 328
Decatache, State (polcovnic) 47
Delibașa Nicoli Maiorul (asasin) 342
Depastas Peloponesianul, Petros (medic) 164
Dervișul de la Grădișteanu (doctor fără diplomă) 168
Deșliu (clucer) 179, 292, 301

Desmarets, Jean Baptiste Marie (medic) 165
Despot vodă (domn) 321
Dilanoglu, Aratun (mare negustător) 343
Dimitrache (bogasier) 338
Dimitrie (doftor la Spitalul Colțea) 131
Dimitriu, Hristea (negustor lipscan) 328
Dionisie Eclesiarhul (cronicar) 26
Divov, Pavel Gavrilovici (aristocrat rus) 310, 315
Dobre (asistat social) 110
Dobre (cofetar) 192
Doice (lemnar) 230
Doicească, Calița (moșierească) 91
Domnița Bălașa *v.* Brâncoveanu, Bălașa
Dositei (mitropolit) 124; *v. și* Filitti, Dosithei
Drăgana (asistată social) 112
Dragomir („dăscăleț la școala Sfântului Gheorghe Vechi“) 230
Dresnand, Ioan (spițer) 171
Drexler, Franz Ludwig (spițer) 171
Dudescu (căminar) 184, 185
Dudescu (familia) 179
Dudescu, Nicolae (biv-vel-logofăt) 142
Dudescu, Radu (mare-paharnic) 248
Dumitrache (antreprenor) 185
Dumitrache (clucer) 110, 184
Dumitrache (cojocar și „făcător de parale mincinoase“) 319
Dumitrache (mare-ban) 73
Dumitrache (sluger) 47
Dumitrache (vel-comis) 278
Dumitrache Turnativul (favoritul lui Mavrogheni) 271
Dumitrașco (vătaf de căldărari) 245
Dumitru (lemnar) 230
Dumitru (zidar) 230
Dumitru „herarul“ 247
Dumitru Cojocarul sin Manciu (ctitor) 345

Ecaterina botezata ot sf. Vineri 113
Ecaterina II (țarină) 310, 320
Economu, Diamandi (polcovnic) 47
Efrosina botezata (asistată social) 113
Efsentie Protosinghelul (arendaș) 105
Elena Serdăreasa (văduva lui Mănăilă) 113
Eliazar (giuvaiergiu) 253, 342
Enciu (cofetar) 192
Engelgar (glavnoi comandir) 83; *v. și* Engelhard
Engelhard (general, vicepreședinte al Divanului de ocupație) 125; *v. și* Engelgar

Fabricius, Johann Albert (editor) 165
Fainvrah (inginer și „arhitecton“) 94
Fălcoianu, Anastasia (păhărniceasă) 159
Festetics (conte maghiar) 308
Filaret (episcop de Râmnic) 91
Filaret (mitropolitul Ungrovlahiei) 73
Filipescu, Constantin (vistier) 114, 274
Filipescu, Zmaranda (vornicească) 59
Filiti, Costandie (episcop de Buzău) 154 *v. și* Costandie / Constandie
Filitti, Constantin Atanasie (doctor în medicină, nepotul lui Silvestru Filitti) 122, 123
Filitti, Dosithei (mitropolit) 111, 289; *v. și* Dositei
Filitti, Silvestru (medic) 107, 122, 126
Fleischhakl (consul austriac) 49
Fleury (consul francez) 256
Florea (medelnicer) 283
Florescu (vornic) 93
Fonseca, Daniel (medic) 165
Fotache, Săndulache (medic) 164
Fotin (croitor) 217
Fotino, Dionisie (istoric grec) 28, 52
Freiwald (inginer german) 72
Friedmann, Sch. (mare angrosist) 342
Fron (polcovnic de ingineri) 156
Fusea, Negoiță (mahalagiu bucureștean) 254

Garabet, Chircor (tutungiu) 342
Gărdescu (logofăt) 47, 159

Gaudin, Honoré de (secretar al agenției austriece la București) 280; *v. și* Gaudin, Onorie de
Gaudin, Onorie de 275
Gavrilă (ostaș) 110
Gebauer („gerah al pușcăriei") 127
George (telal fără autorizație) 337
Gheorghe (abagiu) 294
Gheorghe (lemnar de la Radu Vodă) 223
Gheorghe (logofăt ot velitii vornici) 113
Gheorghe (meșter sticlar) 245
Gheorghe (negustor falimentat) 333
Gheorghe (pitar) 159
Gheorghe (telal-bașă) 337
Gheorghe Căpitanul (evreu botezat) 111; *v. și* Gheorghiță Căpitanul
Gheorghe de la Zlătari (argintar) 252
Gheorghe ot velitii vornici (logofăt) 113
Gheorghe sin Șerban (zăbunar) 219
Gheorghiescu (preot) 112
Gheorghiță (biv-vtori-vistier) 141
Gheorghiță (bucătar) 190
Gheorghiță Căpitanul (evreu botezat) 194; *v. și* Gheorghe Căpitanul
Gheorghiu, Panait (everget) 78
Ghica (aurar) 250
Ghica (ban) 35
Ghica (biv-vel-ban) 106
Ghica (biv-vel-logofăt) 106
Ghica, Alexandru Scarlat (domn) 102, 220, 257, 287
Ghica, Constantin (ctitor) 140
Ghica, Costache (vel-vornic) 141
Ghica, Dumitrache (vel-ban/mare-ban) 137, 182
Ghica, Grigore (beizadea) 115
Ghica, Grigore (ctitor) 140
Ghica, Grigore (mare-vistier) 272
Ghica, Grigore II (domn) 45, 128, 133–137, 165, 214, 306
Ghica, Grigore III (domn) 164, 287
Ghica, Grigore IV (vornic al obștirilor, apoi domn) 137, 285, 286
Ghica, Matei (domn) 138
Ghica, Scarlat (domn) 197, 207, 286, 306
Gix (farmacist) 126
Glava Iancu Clucer ot Târgoviște 112, 113
Gligorie (ceaprazar domnesc) 220
Glogoveanu, Ion (biv-vel-logofăt) 22
Golescu, Constantin (agă) 154
Golescu, George (vel-logofăt) 154
Golescu, Radu (mare-ban) 50, 154
Golescu, Radu (vornicul obștirilor) 111, 174, 205,
Grădișteanu, Scarlat (biv-vel-logofăt) 188, 301
Greceanu, Constantin (hatman) 154
Greceanu, Maria (fiica logofătului Radu Greceanu) 118
Greceanu, Radu (logofăt) 116
Greceanu, Scarlat (biv-vel-logofăt) 271
Greceanu, Scarlat (vornic) 73
Grecu, Manole (lemnar) 223
Grefe, Ioan (spițer) 171
Greff, Johann *v.* Grefe, Ioan
Grigorie (zugrav de subțire) 241
Grigorios (bogasier) 338
Groze (măcelar) 184
Groze, Leftera (soția celui de mai sus) 184

Hagi Apostol (telal-bașa) 337
Hagi Arbut, Chiriac (magnat armean/medelnicer/biv-vel-medelnicer) 47, 141, 150, 170, 208, 224, 278, 279, 280, 281
Hagi Carabet Ionesor ot Popa Rusu (bogasier) 339
Hagi Chircor sin Saacol (bogasier) 339
Hagi Dimitrache Papazoglu (negustor capanlâu) 141, 327
Hagi Ion (negustor lipscan) 309
Hagi Mogârdici Buiucliul ot Olari (bogasier) 339
Hagi Moscu (paharnic) 91
Hagi Nedelea (bogasier) 338
Hagi Pană (bogasier) 338

Hagi Pop, Constantin (negustor) 192
Hagi Samoil Armeanul (tutungiu) 342
Hagi Theodor (bogasier) 338
Haibel, Mihai (marchitan) 340
Haim Ovrei (argintar) 250, 253
Halea (căpitan de dorobanți) 248
Han III, Sebastian (aurar) 250
Hange(a)rli, Lucsandra (soția lui Constantin Hangerli) 105, 115
Hangerli(u), Constantin (domn) 24, 26, 27, 41, 44, 56, 65, 73, 96, 103, 104, 106–108, 117, 123, 174, 187, 205, 223, 272, 275, 279, 289, 333, 335
Himesch II, Petrus (argintar) 250
Hipocrat(e) (medic grec) 126, 163
Hrisant Notara (patriarh al Ierusalimului) 164, 169
Hristari din Pogoniana, Mihail (medic, literat și revoluționar) 123, 126
Hristea (bogasier) 338
Hristea (calfă basmagiu) 282
Hristea „ot mahalaua Scaunilor“ (lumânărar) 206
Hristea Iunotul (argintar) 250
Hristodor din Ioannina, Ioan Pascal (medic) 123, 133
Hristodulu, Chiriac (proprietar de care de lipscănie) 328
Hristofi (căpitan de lefegii) 47
Hristofi, Spiridon (doctor particular) 166
Hunter William (călător britanic) 192

Iacomi (ceasornicar) 255
Iakovenko, Ignati(i) (călător rus) 16, 21, 198, 213, 269
Iamandi (ișlicar) 321
Ianache („doftor“ la Spitalul Colțea) 131
Ianachi (vel-cămăraș) 337
Ianake, Cavas-Baș (doctor) 146
Iancu Ovreiul (rachier) 195
Iane (dascăl) 339
Iane (donator) 251
Ienachi (telal fără autorizație) 337
Ignatie (mitropolit) 160
Iliade din Melnik, Manase (medic și literat) 164
Ilie Croitorul 130
Ilie Ovreiul (rachier) 195
Ioan (lemnar de la Radu Vodă) 223
Ioan (șetrar) 47
Ioan Botezatul (croitor) 217
Ioan Grămăticul 112
Ioanid, Atanasie (medic) 122
Ioasaf (egumen) 292
Ioasap (iorgangiu) 222
Ion (bogasier) 338
Ion (negustor) 333
Ion (vătaf de zidari) 230
Ion sin Procopie (zăbunar) 219
Ion Surugiul 80
Ion tâmplarul „din mahalaoa Colței“ 224
Ion Unchiașul Călărașul de slujbă (asistat social)110
Ion Zugravul (întemeietor al școlii de pictură de la Râmnicu Vâlcea) 239
Ioniță (șlicar) 231
Ioniță Căpitanul (proprietar de povarnă) 196
Iordache (croitor) 217
Iordache din Jignița (polcovnic) 47
Iordache Itachisios (calpuzan de mahmudele) 192, 318
Iorgache Beceru (asistat social) 112
Iosif II (împărat) 16
Iosif Ovreiul (meșter sticlar) 245
Ipsilanti, Alexandru (domn) 19, 24, 55. 56, 67, 68, 70, 81, 89, 95, 96, 99, 100. 102–104, 106, 107, 111, 112, 114, 121. 123, 129, 164, 165, 173, 174, 183. 199, 207, 213, 214, 230, 235, 240. 243, 257, 276, 279, 287, 290, 292. 293, 297, 306, 307, 324, 325, 327. 330
Ipsilanti, Constantin (domn) 11, 12, 15–17, 27, 28, 45, 68, 69, 92, 103, 109. 110, 114, 115, 121, 139, 146, 154–157, 164, 166, 167, 174, 184, 186. 190, 197, 204, 217, 224, 226, 248.

274, 275, 279, 285, 296, 299, 331, 335, 343
Isac Ovreiul (ceaprazar domnesc) 221
Ispir (isprăvnicelul moșiei Poenari) 281
Istrate (ișlicar) 340
Iuliano, Theodorache (clucer) 93, 185
Ivan (meșter fierar) 247
Ivașco (lăcătuș) 249

Jamjouglou, Paul (traducător) 23
Jan, Monsu de (proprietar de care de lipscănie) 328
Janușka, Ana (moașă) 127
Jenne-Lebprecht (călător german) 307, 309

Ker Porter, Robert (pictor și diplomat englez) 269
Kirkor Vartan Buiucuoglu ot Caimata (bogasier) 339
Kleiner, Blasius (misionar catolic) 289
Klusch/Kluș, Andreas (spițer) 170, 171
Kosmeli (călător greco-german) 39
Kraus/Craus („gerah al pușcăriei") 127
Krigbaur, Lizeta (moașă) 127
Kușnikoff/Kușnikov, Serghei (general și prezident al divanului Țării Românești) 174, 320
Kutuzov/Cutuzof, Mihail Ilarionovici (principe, feldmareșal) 147, 149, 158

Lahovari, Manolache (vornic) 89
Lang, Thomas (argintar) 251
Langeron (general) 147, 158, 161
Lazari, Nicolae și Iani din Ioannina (frați antreprenori) 286, 287
Lazăr, Nicolae (antreprenor și vameș) 287
Lăbul (calfă basmagiu) 282
Leibu Ovreiul (rachier) 195, 196
Leonte (calfă) 227, 228, 233
Letu Lipscanu (proprietar de care de lipscănie) 328
Lorenz von Langendorf, Ludwig (spițer) 170
Lovciu/de Loveci (episcop) 112
Luca (dascăl) 148
Luca (zis Caracaș), Dimitrie Niculae (medic) 120 ; *v. și* Caracaș, Dimitrie
Luchi (medic curant) 164
Ludolf, Constantino Guglielmo (ambasador) 181

Mahmud I (sultan) 315
Mahmud II (sultan) 315
Maizel, Ignat (spițer) 171
Manaf Ibraam (comandant militar) 27
Manea (lemnar de la Radu Vodă) 223
Manoilă (lofogăt ză vistierie) 184
Manolache (bogasier) 292
Manolache (mare-vornic) 124
Manolachi (vraci) 169
Manole (calfă de dulgheri) 167
Manole (ierodiacon) 22
Manole (telal fără autorizație) 337
Manole Grecu (lemnar de la Radu Vodă) 223
Manuc bei 154, 161 *v. și* Mirzaian, Manuc
Marcu din Sibiu, Ioan (șătrar) (doctor al politiei) 121, 133
Marcu Petciorul (mare angrosist) 342
Mareș (zidar) 237
Maria (evreică botezată) 111
Maria (protestantă trecută la ortodoxie) 111
Maria botezata ot Zlătari (asistată social) 113
Maria Preoteasa (soția popii Gheorghiescu) 112
Marin (croitor) 322
Marin (iorgangiu) 222
Marin (lemnar de la Radu Vodă) 223
Marin (proprietar de prăvălie) 294
Markler, Michael (furnizor de medicamente, spițer) 170, 171
Martin (chirurg) 133
Matei sin Paraschiva (zăbunar) 219
Matraca, Ioan (șetrar) 47
Matraca, Panait(e) ([mare-]șetrar) 47, 141

Mavrocordat, Alexandru (medic, cărturar și om politic) 169
Mavrocordat, Constantin (Nicolae) (domn) 10, 13, 23, 30, 48, 52, 102, 164, 165, 192, 207, 256, 306
Mavrocordat, Ecaterina (soția lui Constantin Mavrocordat) 256
Mavrocordat, Ioan (domn) 18, 19
Mavrocordat, Nicolae (domn) 19, 30, 35, 116, 164, 165, 169, 220, 251, 296
Mavrocordat, Pulcheria (soția lui Nicolae Mavrocordat) 251
Mavrogheni, Nicolae (domn) 40, 45, 46, 72, 80, 90, 121, 138, 150, 164, 165, 180, 200, 215, 224, 235, 239, 241–243, 248, 252, 271, 292, 299, 300, 331
Maxim (cupeț) 129
May II, Georg (argintar) 251
Mayerling, Christian Albrecht, alias Christian Maler („doftor" la Spitalul Colțea) 131
Mănăilă (medelnicer) 47, 113
Mărgărit (staroste) 254
Mărgărit, Ilinca (fiica starostelui) 254
Mărgelar, Toma (negustor) 292
Mărgelarul, Gheorghe (negustor) 292
Mărioara sân Maria Botezata ot sf. Sava (asistată social) 113
Mehmet Nălbantul (potcovar) 249
Mehtupciu, Iamandache (vistier) 113
Meletie (mitropolit de Thebaida) 21
Melicovici, Garabet (mare negustător) 343
Melintios, Nicoli Panaiot (calpuzan) 319
Merișescu, Ioniță (căpitan de lefegii) 47
Merkelius, Michael (consul austriac) 270
Meschitz/Meșit/Mesit, Johann („gerah al pușcăriei") 126, 127
Meșet, Ioan 155 *v. și* Meschitz/Meșit/Mesit, Johann
Michel (spițer austriac) 171, 172
Michele (cofetar venețian) 192
Mihai (vătaf de butari) 233
Mihail Monahul (logofăt de taină) 116
Mihăilă (zăbunar) 219
Mihalache (staroste) 189, 190
Mihnea III (domn) 315
Mihuleț, Dumitrache (serdar) 232
Mikes, Kelemen (politician și eseist maghiar) 25
Miler (spițer) 171
Miloradovici (general, comandantul trupelor țariste) 320
Mincu (bogasier) 338
Mincu (cazangiu) 248
Mincu (șeful unei școli ambulante de pictură din Gărdești, Vâlcea) 239
Mirzaian, Manuc (mare negustător) 15, 154, 161, 342–344; *v. și* Manuc
Moise (croitor) 217
Moise evreul (meșter sticlar) 245
Molnar, Adam (medic) 165
Moruzi (biv-vel-vistier) 22, 91
Moruzi, Alexandru (domn) 20–22, 29–31, 35, 37, 39, 40, 44, 45, 47, 53, 58, 64, 66, 67, 73, 80, 85, 86, 91, 97, 101, 110–112, 114, 117, 121, 132, 133, 139, 141–143, 145, 146, 167, 180, 185, 186, 187, 193, 209, 215, 222, 247, 253, 270, 278, 279, 282, 288, 289, 296, 299, 326, 327, 332, 335
Moruzi, Constantin (domn) 66, 131, 132
Moruzi, Enache (mare-vornic) 230
Moruzi, Mihalache (mare-vornic) 230
Moruzi, Zoe (soția lui Constantin Moruzi) 131, 133
Moscu, Ioan (vornic al obștirilor) 101
Moscu, Stavrache (medic) 122, 123
Mustacov, Nichifor Hagi Ioan (producător de paste făinoase) 272
Mustafa (molah de Giurgiu) 131
Mustafa III (sultan) 326
Musteață, Nicolae (polcovnic de arnăuți) 283

Nahmias, Efraim (mare angrosist) 342
Nan (aurar) 250
Napoleon Bonaparte (împărat) 28, 256

Năsturel, Constantin (ban) 162
Năsturel, Smaranda (soția banului Constantin)162
Neagu Măcelariu 184
Neagul („cu știință deplină doctor“) 166
Neagul (meșter fierar) 246
Nectarie (mitropolit) 115
Neculae (proprietar de depozit de cereale) 195
Nenciulescu, Alexandru (treti-vistier) 184
Nenciulescu, Constantin (pitar) 240
Nestor (căminar, epitrop al Pantelimonului) 139
Netta, Gheron (cercetător) 309
Nica (zăbunar) 219
Nicola (căldărar) 248
Nicola (gelep) 327
Nicolae (cazangiu) 248
Nicolae (cojocar) 294
Nicolae (vel-căpitan de dorobanți) 47
Nicolae (vtori-vornic) 230
Nicolae Castrianul („savant“) 252
Nicolae Postăvarul (antreprenor) 281
Nicolae, Gheorghe (negustor lipscan) 309
Nicolaide, Panaiotache (doctor în medicină) 123
Nicolau, Filip (argintar) 250
Nicoli („basul gelepilor“) 326
Nicoli/Neculi (spițer) 171
Nictarie (mitropolit) 345 *v. și* Nectarie
Nițu (bogasier) 338
Notaras, Dimitrios Georgoulis (medic) 164, 165

Odobescu, Alexandru (scriitor și arheolog) 238
Odobescu, Ioan (porucic) 238
Oler(t), Iosif (chirurg) 123
Olteanu, Stan (antreprenor) 281
Onufrie, Valentin (medic) 123, 126
Oprea (lemnar de la Radu Vodă) 223
Oprea (vătaf de lemnari) 230
Orășanu, Geani (stolnic) 154
Orăscu (polcovnic) 47
Osman Pazvantoglu (pașă) 27
Oteteleșanca, Ecaterina (clucereasa) 113
Ovanes, Iosep (tutungiu) 342
Ovidius Naso, Publius (poet latin) 165

Pahmitin (general) 159
Palada, Ienaki (medelnicer) 191
Palaurea (polcovnic) 47
Paleologu (mahalagiu bucureștean)159
Paler neamțul (constructor sudit) 223
Panait (cămăraș) 159
Panait Ahci-basa (staroste) 191
Pană Gerahu (doctor fără diplomă) 168
Panteli (medic curant) 164
Panu, Tudorache (donator) 251
Papa Polizu, Ion (antreprenor) 275
Papazoglu, Dumitrache (capanlâu) 327
Papazoglu, Fotie (capanlâu) 327
Pardos (medic) 164
Parthenie (topciu) 110
Pascal(e), Io(a)n (medic) 122, 123
Pastia, Constantin (postelnicel) 96
Pastia, Pantazi (biv-vel-căpitan ză lefecii) 110
Pavel („dohtor foarte meșter“) 168
Pătru (lăcătuș) 249
Păun Ișlicarul (pitar) 182
Pârșcoveanu (mare-vornic) 287
Pârvan (ostaș) 109
Pârvu (bărbier) 124
Perinis, Marin (chirurg) 133
Persianos, Manuil/Emanuil/Emmanuil (medic) 158, 164
Petcana (văduvă asistată social) 110
Petrache ot pușcărie (mahalagiu bucureștean) 159
Petre (lemnar de la Radu Vodă) 223
Peyssonnel, Charles-Claude de (diplomat francez) 289, 303, 312, 315
Pini, Aleksander (consul rus) 303, 309
Plucs Postelnicul (medic) 107
Plutarh (scriitor grec) 165

Pogoneanii (vlădică, epitrop al mânăstirii Stavropoleos) 230
Polcovnicul Murmuz ot mahalaua Sf. Ecaterina (doctor fără diplomă) 168
Polichronie (medic) 107
Popa Nicolae (donator) 251
Popescu, Radu (cronicar) 13, 18
Poroineanu, Ion (medelnicer) 106
Predescu, Constantin (clucer) 124
Predescu, Constantin (vel-stolnic) 139
Pritsch, Samuel (spițer) 170
Probst, Michael (medic) 165
Procopiou Pamperis, Dimitrios (medic) 164, 165
Prozorofschi, Petru (feldmareșal) 319
Puiu(l), Ion (bogătaș) 254, 338
Purcel (ofițer austriac) 235

Raber (spițer) 171
Rachieru, Zoe (everget) 92
Racoviță (biv-vel-ban) 91
Racoviță, Constantin (domn) 164, 214
Racoviță, Dimitrie (biv-vel-logofăt) 124
Racoviță, Dumitrașco (vel-ban) 132
Racoviță, Dumitrașcu (biv-vel-vistier) 286
Racoviță, Mihai(l) (domn) 164, 306
Racoviță, Ștefan (domn) 207
Radu (bogasier) 338
Radu (meșter pielar) 201
Radu (oftalmolog) 167
Radu (terzi-basa) 259
Radu (vtori-vornic meimar-basa) 230
Radu din Scaune (croitor) 217
Radu Dogarul 232
Radul (meșter fierar) 246
Radul (zăbunar) 219
Rahel Armeanul (tutungiu) 342
Rai (lăcătuș) 249
Raicevich, Stephan Ignaz (secretar domnesc) 19, 24, 163, 269, 276, 290, 324
Raictăr (Raiter/Reicter) (medic) 123
Raimonty/Raimonde, Iosif (spițer) 171
Rali (medic) 164
Razis Chefalonitis, Ion (cofetar) 192, 318
Răducan, Nicolae, (negustor lipscan) 309
Recordon, François (secretar domnesc) 191, 195, 198, 221
Redange von Titelsberg, Karl Dominik (militar austriac) 16
Reinhard, Charles Frédéric (diplomat francez) 269, 308, 313, 315, 342
Repinski (general) 87
Richter de Leo, Christian (spițer) 170
Riga Zisul (antreprenor) 208
Riga/Rigas din Velestino/Veleștin (cărturar și revoluționar grec) 47, 95
Rizo, Emanuel Anton (zis Manolache) (doctor în medicină) 123, 126
Romaniti (biv-vel-paharnic) 106
Rossi, Giuseppe Giovani (spițer) 171
Roșa, Ioniță (polcovnic) 47
Roșu, Tudor (bogasier) 338
Rot, Franz (spițer) 171
Roth, Johann (spițer) 170, 171
Roth, Paul/Pavlu (spițer) 170, 171
Ruse (căldărar) 248
Rusu (medic) 123
Ruxandra (soția lui Constantin Hangerli) 271

Sachelarie, Constantin (proprietar de care de lipscănie) 328
Saegiu, Costea (mahalagiu bucureștean)187
Saegiu, Nicolo/Nicola/Nicolae (epistat al cărnii) 187, 321
Saitu (Mina), Gregorie (medic) 122
Samoil Evreul (ceaprazar domnesc) 221
Samurcaș (vornic) 113
Samurcaș, Constantin (doctor) 125
Sanda botezata ot Dobroteasa (asistată social) 113
Sarchez (iorgangiu) 222
Sava (fabricant de licori) 194
Sava (ieroshimonah și stareț) 176

Saxa-Coburg-Saalfeld, Franz-Josias de (prinț, comandant al trupelor austriece de ocupație) 156, 316, 322
Sazanie (proprietar de care de lipscănie) 328
Săraru, Stan (polcovnic) 47
Scărlet (zăbunar) 219
Schaffendt, Johan („Ion Șafant Doctorul“) 170, 171
Schendos Mi(c)hail (înnobilat: van der Beck) (medic) 164, 165, 169
Schilida, Gheorgache (medic) 164
Schinas (secretar domnesc) 50
Schne-Veis, Johan (spițer) 170
Schössburger, Martin (farmacist) 170
Scordili Criteanul (serdar) 129
Scriba, Lazăr (medic) 164
Sefendache (păhărnicească) 184
Selim III (sultan) 279, 288, 315, 316
Semo, Moises (mare angrosist) 342
Seuler von Seulen, Johann Traugott (farmacist) 170
Sfetco sârbul (horticultor) 178
Silvestru Monahul (zugrav de subțire) 240
Sima (lemnar de la Radu Vodă) 223
Sior Mesiț 126 *v. și* Meschitz, Johann
Sissu, Moses (mare angrosist) 342
Skordylis, Nikolaos (medic) 164
Slătineanu (biv-vel-logofăt) 278
Slătineanu, Ecaterina (vorniceasă) 115
Slătineanu, Radu (biv-vel-clucer) 276, 278
Smaranda serdăreasa ot Radu Vodă (asistată social)113
Smaranda Topliceanca (asistată social) 113
Smith, William Sidney (călător britanic) 314
Snel, Andreas (spițer) 171
Solomon din Beilic (brutar) 181
Spiropol (medic) 166
Sporer, Iosif (medic) 123
Stan Cucă (proprietar) 230
Stan sin Călin (zăbunar) 219
Stanca Stolniceasa Pălădoaica (asistată social) 112
Stanciu (biv-vtori-logofăt) 184
Stanciu (lăcătuș) 249
Stanciu (meșter) 249
Stanciu (paharnic) 112
Stancu „cel bun de gură“ (negustor) 292
Stăngăcescu, Dragne (țigan) 249
Stanislaus, Johann (spițer) 169
Stănuță (basmagiu) 282, 283, 284
Stănuță sin Tudorache din Țarigrad (antreprenor și negustor) 282
Stavri (vameș) 299
Stavropoleos (vlădică) 149
Steege, Georg-Alexi (spițer) 170
Steege, Michael (spițer) 170, 171
Stelea, Costandin (căldărar) 248
Steneț (Stoian) Gabroveanul, Petru (om de afaceri) 345
Sterian (polcovnic) 47
Sterianu, Enache (polcovnic) 47
Stoian (meșter fierar) 247
Stoian (nălban-baș) 249
Stoian (telal-basa) 337
Stoian/Stroe (suiulgiu) 92
Stoica (bogasier) 338
Stoica (donator) 251
Stoica (lemnar de la Radu Vodă) 223
Stoica (zăbunar) 219
Strâmbeanu, Ilinca (jupânească) 255
Stürmer, Ludwig von (călător german) 12
Sulzer, Franz Joseph (militar și intelectual elvețian) 95, 166, 327
Suțu, Alexandru (domn) 60, 64, 65, 75, 82, 85, 86, 105, 111, 115, 164, 167, 175, 208, 225, 259, 282, 285, 302, 316, 317, 319, 329, 345
Suțu, Grigoraș cu (beizadea) 184
Suțu, Mihail (domn) 62, 64, 65, 67, 78–80, 85, 86, 91, 100, 102, 104, 106, 109, 110, 120, 172, 191, 193, 196, 208–213, 218–220, 232, 253, 258, 271, 276, 277, 299, 326, 331, 335
Suvarțov (neguțător) 317

Șărban (zăbunar) 219
Șerban (vătaf de căldărari) 248
Șerbecciul, Dinu (fabricant de licori) 194
Ștefan (lemnar de la Radu Vodă) 223
Ștefan (mitropolit) 134
Ștefan Gheorghe Cuiumgiu (din Bitolia) (argintar) 250
Ștefan Hiotul („dohtor mincinos“) 146
Ștefan Neamțul Sticlarul 245
Știrboaica (văduva) (asistată social) 113

Tellman, Stephan (spițer) 170
Teohari din Castoria (bogasier) 338, 339
Teohari din Castoria (postelnic) 319
Theiringer, Franz (spițer) 170, 171
Theodor (bogasier) 338
Theodorache (cofetar) 192
Theodose („lipțcanul“) 328
Theodosie (bogasier) 338
Timpel, Johann (producător de bere) 273
Tiner, Ioan 171; *v. și* Zinner von Burgthal, Johann
Toader (cronicar) 9
Toma (căpitan) 322
Toma Titopolitul (calpuzan) 319
Toncea (bogasier) 339
Tott, François de (baron) 194
Tronos, Dionisie (calpuzan) 319
Tudor (infractor celebru) 333
Tudor „herarul“ 247
Tudora (țigancă roabă) 124
Tudorachi sin Ion (zăbunar) 219
Tudorachi sin Marin (zăbunar) 219

Țumbru, Mihai (negustor brașovean) 318

Vardaca, Enache (arendaș) 105
Varsama, Nicolae (mahalagiu bucureștean) 113
Vasile (bogasier) 338
Vasile (clucer) 159
Vasile sin Petru (abagiu) 212
Vasilica sân popa Neagu ot Colțea (asistată social) 113
Văcărescu, Alecu (boier și scriitor) 254
Văcărescu, Ecaterina (a doua soție a lui Ienăchiță Văcărescu) 254, 256
Văcărescu, Ianache/Enache (vel-spătar/„mare-spathar și mare-dicheofilax al patriersiei Țarigradului“) 66, 251
Văcărescu, Ienache/Ianache (biv-vel-vistier) 91, 103
Văcărescu, Ienăchiță (mare boier și scriitor) 254, 256
Văcărescu, Nicolae (vornic) 154, 222
Venețiana od Doamna Bălașa (dohtoriță) 127
Venier, Gheorghe/Giorgio (pictor italian) 239, 241
Vico, Giambattista (cărturar italian) 165
Vilara, Enache (biv-vel-paharnic) 106
Viler („gerah al pușcăriei“) 127
Vintiloaia de pe Podul Mogoșoaiei (mahalagioaică bucureșteană) 159
Vizmos, Nicola (grec din insula Ithaca) 318
Vladimirescu, Tudor (conducătorul Revoluției din 1821) 82
Vladul (lemnar) 230
Vlasopol/Vlasopoulos, Ilie (arhi[i]atros) 126, 164
Vodopich, Georg (spițer) 170
Voica (doctor fără diplomă) 168
Voico (cofetar) 192
Voinescu, Costache (biv-vel-pitar) 124
Voltera (medic) 165

Weltz, Joseph „Maurer-Meister“ (constructor sudit) 223, 237, 238, 247
Wetzbau, Joseph (Josi Vețbau) (meșter zidar) 282
Wild, Ferdinand (spițer) 170
Wilkinson, William (consul britanic) 217, 291, 313, 314, 323
Wolf, Andreas (medic) 191

Z. C. (meșter aurar venețian) 251
Zălatarof, Filip (tămăduitor) 166

Zamfira (stolniceasa) (asistată social) 113
Zamfira Știrboaica (stolnicească) 113
Zamfirache (polcovnic) 47
Zeiler von Ozzi (medic) 165
Zguri (Zugrav) Coubetis sin Constantin (antreprenor) 284
Zilot Românul (Ștefan Fănuță) (scriitor) 26, 90, 319
Zoicu (donator) 251
Zoița (văduva) (asistată social) 113
Zoița botezata ot Udricani (asistată social) 113
Zoița sân clucerul Ioniță Botea ot Mântuleasa (asistată social)113
Zoița sân popa Neagu ot Colțea (asistată social)113
Zonner von Burgthal, Johann (spițer) 170

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

2025